

**NOBEL MÜKAFATI
LAUREATLARI**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN
“Dünya ədəbiyyatının görkəmli
nümayəndələrinin əsərlərinin
Azərbaycan dilində nəşr edilməsi haqqında”
2007-ci il 24 avqust tarixli
sərəncamı ilə nəşr olunur.

JAN POL SARTR

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

Jan-Pol Sartr. Seçilmiş əsərləri.
Bakı, "Şərq-Qərb" Nəşriyyat Evi, 2013, 600 səh.

ISBN 978-9952-32-129-6

Tərcüməçi:

NƏRİMAN ƏBDÜLRƏHMANLI

Ön sözün müəllifi:

SABİR BƏŞİROV

Redaktor:

AQŞİN DADAŞOV

Korrektorlar:

PƏRİNAZ SƏMƏDOVA
AQŞİN MƏSİMOV

**BAKİ
2013**

Mətn: Bakı Slavyan Universitetinin
nəşriyyatı

© "Şərq-Qərb" Nəşriyyat Evi, 2013

www.eastwest.az

www.fb.com/eastwest.az

SARTR FENOMENİ

Jan-Pol Sartr (1905–1980) XX yüzilliyin ən görkəmli zəkalarından biridir. Fransa ədəbiyyatı klassiki, dramaturq, sənət nəzəriyyəçisi və siyasi publisist kimi şöhrət qazansa da, fəlsəfə həmişə ədibin rəngarəng yaradıcılıq fəaliyyətinin əsası olub. Sartrın fəlsəfəsini dərk etmədən onun qələmə aldığı bədii əsərləri başa düşmək mümkün deyil; bununla yanaşı, yalnız yazıçının romanlarına, pyeslərinə, hekayələrinə müraciət etməklə onun fəlsəfi ideyalarının interpretasiyasını anlamaq olar.

Dənizçilik zabiti olan atası vəfat edəndə Jan-Polun heç iki yaşı da tamam olmamışdı. O, tərbiyəsini ana babası Karl Şveyserin, məşhur alman-fransız filosofu, həkim və missioner olan dayısı Albert Şveyserin (1875–1965) ailəsində aldı. Babası Sorbonna universitetində alman dili professoru idi. Filosof bu barədə özünün "Sözlər" povestində bütün təfərrüfatı ilə söhbət açıb; həmin povestə görə o, Nobel mükafatına layiq görülmüş, lakin siyasi səbəblər üzündən həmin mükafatdan imtina etmişdir. Jan-Pol Parisdəki IV Henrix liseyinə getmiş, anası ikinci dəfə nikaha girəndən sonra Lya Roşel liseyində oxumuş, sonra nüfuzlu ali normal məktəbinə qəbul olunmuşdur. Bu tədris ocağında və Sorbonna universitetində o, R.Aron, K.Levi-Stros, S.Veyl, J.İppolit, E.Munyö kimi, sonralar məşhur mütəfəkkirlər olmuş şəxsiyyətlərlə rastlaşmış, onların bir çoxu ilə uzun illər ərzində dostluq münasibətləri saxlamışdır. Elə orada da o, Simona de Bövüarla tanış olmuş, "burjua nikahı"nın əleyhinə olsa da, onunla ailə qurmuş, bütün ömrünü həmin qadınla birgə keçirmişdir. Simona de Bövüar filosofun şəxsi həyatının və ictimai-siyasi fəaliyyətinin bir çox

tərəflərini işıqlandıran xatirələrini yazmışdır¹. Sartre ali normal məktəbi bitirəndən sonra 1931-ci ildən 1945-ci ilədək Havr, Lion və Paris liseylərində müəllimlik edir, bundan sonra akademik karyeradan uzaqlaşır, təsadüfdən-təsadüfə məruzələr söyləyir, müsahibələr verir, özünün fəlsəfi fəallığına uyğun olaraq, siyasi və ictimai fəaliyyətə məşğul olur.

1933–1934-cü illərdə Sartre Almaniyadakı Fransız İnstitutunun təqaüdçüsü oldu. Birinci ili o, əsasən Berlində keçirib, Qusserlin, Haydeggerin, Yaspersin, Şelerin və psixanalitiklərin əsərlərini öyrəndi. İkinci il gənc yazıçı Freyburqda yaşadı. 1938-ci ildə Havrda olanda Sartre gündəlik formasında "Ürəkbulanması" romanını yazdı və bu əsər onu məşhurlaşdırdı. 1939-cu ildə o, ordu sıralarına çağırıldı, 1940-cı ildə isə əsir düşdü, bir il sonra səhhətinə görə əsirlikdən azad olundu.

Müharibə ərəfəsində J.-P.Sartre özünün ilk fəlsəfi əsərlərini nəşr etdirdi: "Eqonun transsendentliyi" əsərinə "Fenomenoloji təsvirin əsasları" (1936), "Təxəyyül" (1936), "Hisslər nəzəriyyəsi öçerki" (1939) və "Təsəvvür edilən" (1940) hissələri daxil idi. Sartren öz sözlərinə görə, o, əsas fəlsəfi əsəri olan "Varlıq və heçlik" üzərində 1930-cu ildən işləməyə başlamış, bu iş 13 il sürmüşdür. Əsər 1943-cü ildə faşistlər tərəfindən işğal olunmuş Parisdə çapdan çıxdı. Müharibə illərində o, Müqavimət Hərəkatında fəal iştirak edir, Kommunist Partiyasına rəğbət bəsləyirdi. Yazıçının "Azadlıq övladları" romanının 1945-ci ildə iki cildi, 1949-cu ildə isə üçüncü cildi işıq üzü gördü. Bununla belə, roman yarımçıq qaldı.

Həmin illərdə Sartre teatra rəğbət bəsləməyə başladı. O inanırdı ki, insan fəaliyyət zamanı və fəaliyyət vasitəsilə öz potensialını ortaya qoyur, dram sənəti isə bu sonuncunu hər şeydən yaxşı çatdırır və təsvir edir. Onun "Milçəklər" faciəsi antik mif əsasında qurulmuş, ilk dəfə məhbuslar üçün barakda oynanmışdı. 1943-cü ildə məşhur rejissor Şarl Dülən həmin əsəri Parisdə tamaşaya qoydu.

¹ Beauvoir S. de. *Memoirs d'une jeune fille ranges*. Paris, 1958; Beauvoir S. de. *La face de L'age*. Paris, 1963.

Tamaşaçıların heç biri pyesdəki işğalçılara qarşı mübarizə çağırışına şübhə etmirdi. Sonra Sartr "Bağlı qapı arxasında" (1940), "Kirli əllər" (1948), "İblis və Allah" (1951), "Nekrasov" (1955), "Alton məhbusları" (1960) pyeslərini yazdı.

Bundan başqa, Sartr ədəbiyyatda da yeni janr yaradır, görkəmli yazıçıların sosial-fəlsəfi, psixoloji və tarixi bioqrafiyalarını qələmə alırdı. Onun Ş.Bodler, J.Jane haqqında kitabları nəşr olundu. O, Q.Flober haqqında yarımçıq qalan çox iri (2000 səhifədən artıq) roman-bioqrafiya yazırdı; Mallarmö barədə yarımçıq kitabı da ölümündən sonra (1986-cı ildə) çapdan çıxdı. Ədib həyatının son illərində etikaya həsr olunmuş kitablar üzərində işləyirdi. "Əxlaq dəftərləri" (1983) və "Həqiqət və mövcudluq" (1989) kitabları sonralar ögey qızı Arleta Elkaym-Sartr tərəfindən nəşr edildi. Onun yaradıcılığında fəlsəfə üzrə əsas əsərini davam etdirən iri və yarımçıq əsəri "Dialektik aqlın tənqidi" (1960) əsəri xüsusi yer tutur.

Sartrın ictimai-siyasi fəaliyyətinə toxunmadan, həyat və yaradıcılığı haqqında söhbət açmaq çətindir. Bu fəaliyyəti onun nəzəri baxışlarına və axtarışlarına həmişə uyğun gəlməyə də, bu və ya digər dərəcədə təsir göstərmişdir.

O, sənətkarın müstəqil estetik aləmi inikasından, əsl sənətin təsadüflər sığınacağı kimi müdafiədən və aləmin mənasızlığından, dünyanın dəyişilməsi xətrinə "müqavilə üzrə yaradılmış" ədəbiyyatın və siyasi hərəkətin ciddi müdafiəçisinə çevrildi. Sartr hətta öz zahiri həyat tərzinə görə də həddən artıq antiburjua xasiyyətli idi. Lisey müəllimi olanda qəsdən qalstuk bağlamır, onu burjua nəzarətinin əlaməti sayırdı.

İşğal illərində Sartr "Sosializm və azadlıq" adı altında gizli qrup yaratmışdı. Vyetnamda və Koreyada müharibə zamanı o, öz hüquqları uğrunda mübarizə aparan fəhlələrin, qulluqçuların və tələbələrin müharibə əleyhinə çıxışlarında, həm də nümayişlərində çox fəal şəkildə iştirak edirdi. Bununla yanaşı, o, küçədə solçu ədəbiyyat satırdı. Ümumdünya Sülh Şurası yaranandan sonra Sartr həmin təşkilatın bürosu tərkibinə daxil oldu.

1965-ci ildə Sartr Kornuel universitetində mühazirə oxumaq üçün dəvət alanda o, bu dəvətdən imtina etdi və "Mən Birləşmiş Ştatlara niyə getmirəm" adlı bəyanat yazdı. Həmin bəyanatda deyilirdi: "Diskussiya təkcə Vyetnamda yox, həm də Cənubi Amerikada, Koreyada və "Üçüncü dünya"nı təşkil edən bütün ölkələrdə, bütövlükdə Amerika imperialist siyasətini sual altında qoyan adamlarla mümkündür. Üstəlik, diskussiya yalnız Amerika cəmiyyəti tamamilə dəyişmədən, Amerika siyasətini dəyişməyin mümkün olmadığını etiraf edən amerikalılarla mümkündür".

Sartrın Əlcəzairə müstəqillik vermək barədə tələbi ifrat sağçı qüvvələrin kəskin fraksiyasına rast gəldi. Onlar açıq-aşkar Sartrı güllələmək çağırışı ilə çıxış edirdilər. Hətta yazıçının evinə bomba da atılmışdı.

Fransız yazıçı-filosofu, yürütdüyü siyasətə kifayət qədər tənqidi münasibət bəsləsə də, dəfələrlə Sovet İttifaqında olmuşdu. 1956-cı ildə sovet qoşunları Macarıstana girəndə Sartr Merlö-Ponti və Simona de Bövüarla birlikdə təsis etdikləri "Les temps modernes" ("Yeni zamanlar") jurnalında "Stalin kabusu" adlı böyük məqalə çap etdirdi. Amma o, qoşunların müdaxiləsini və Moskvaya tabelik göstərən Fransa Kommunist Partiyasını mühakimə edib belə mülahizə yürüdü ki, Budapeştdə irəli sürülən söz, fikir, yığıncaqlar və s. azadlığı ilə bağlı tələblər marksizmə yox, təhlükəli anarxizm ənənələrinə əsaslanır¹. O, SSRİ başda olmaqla beş ölkənin 1968-ci ildə Çexoslovakiyaya soxulmasına qarşı çıxır, belə hesab edirdi ki, bu, burjuaziyanın xeyrinədir².

Sartrla onun gənclik dostu R.Aron arasındakı ciddi polemikanı misal gətirmək maraqlıdır. 1994-cü ildə "Komentarii" jurnalı Aronun ölümünün 10 illiyi ilə əlaqədar 1976-cı ildə yazdığı "Soljenitsın və Sartr" məqaləsini çap etmişdi. Məqalədə qeyd edilir ki, 1962-cı ildə Sartr Moskvada olmuş, yazıçıları milli birliyə çağırmışdı, Soljenitsın isə

¹ Bax: Jean-Paul Sartre mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. Hamburg, 1991, s.133

² Sartre J-P. Situations IX. Paris, 1987, p. 274-275

onunla görüşməkdən imtina etmişdi. Simona de Bövüarin dediyi kimi, o, imtinanın səbəbini başa düşə bilməmişdi. Aron isə bu cür başadüşməzlikdən qəzəblənmişdi. "Dialektik aqlın tənqidi"ndəki, "Marksizm dövrümüzün ən qabaqçıl fəlsəfəsidir" formulunun Sovet İttifaqının dissidentlərində necə narazılıq doğurduğunu o, necə inkar edə bilər? Amma Aron yaxşı bilirdi ki, doqmatik marksizmin bütün çatışmazlıqları filosofun özü tərəfindən aşkara çıxarılmışdır.

Qətiyyəən şübhə yoxdur ki, Sartr özünün siyasi fəaliyyətində və çıxışlarında marksist təlimin müəyyən cəhətlərini mütləqləşdirirdi. Belə ki, 1964-cü ildə "Pleyboy" jurnalı müxbirinin "Bağlı qapı arxasında" dramı qəhrəmanının "Cəhənnəm başqalarıdır"¹ sözləri altında nə demək istədiyi barədə sualına cavabında Sartr açıq-aşkar sinfi ziddiyyətlərə işarə edib deyirdi: "Başqa adamlar cəhənnəmdirlər, çünki siz doğulanda tabe olmaq məcburiyyətində qaldığınız vəziyyətə salınmışsınız... Əgər kəndli oğlusunuzsa, sosial qayda sizi şəhərə getməyə məcbur edir, burada maşınlar gözləyir, həmin maşınların işləməsi üçün sizin kimi oğlanlar lazımdır. Sizin – kapitalistlərin təzyiqi altında kənddən qovulanların hamısının taleyi bu cür işçi olmaqdır. Bundan sonra zavod sizin varlıq funksiyanızdır. Varlığınız nədir axı? Bu, yerinə yetirdiyiniz və sizi üzməklə özünə tabe edən işdir. Bu, sizə görə müəyyən həyat standartını klassifikasiya edən əməkhaqqınızdır. Bütün bunlar sizə başqa adamlar tərəfindən sırımışdır. Cəhənnəm – bu cür mövcudluğun uyğun gələn təsviridir. Ya da 1930, yaxud 1935-ci ildə Əlcəzairdə doğulan uşağı götürək. O, öz taleyi olan əzab və ölümə məhkum edilib. Bu da cəhənnəmdir"².

De Qollun qurduğu Fransa Respublikasını bürüyən dərin sosial-siyasi böhran nəticəsində 1968-ci ildə Parisdə

¹ Pyesdə cəhənnəmə düşmüş, amma özlərini qapalı otaqda görəən üç nəfərdən söhbət açılır; burada sual-cavabdan və söhbətlərdən sonra onlar birbirinə düşmən kəsilirlər. Tamaşanın sonunda əsərin qəhrəmanı Qarsen deyir: "Bax cəhənnəm budur. Heç aqlıma da gəlməzdi! Yadıma salın: kükürd, tonqal, qızğın barmaqlıqlar. Bu nə deməkdir! Barmaqlığa ehtiyac yoxdur. Cəhənnəm – başqalarıdır!"

² Bornes H.E. Sartre. London, 1974, p.76

tələbələrin qiyamı baş verdi. Sartr belə hesab edirdi ki, artıq burjua diktaturasını devirmək vaxtı gəlib çatmışdır, buna görə də rejimə qarşı çıxışları açıq-aşkar alqışladı. Amma onun ümidləri boşa çıxdı. 1970-ci ildə o, maoçu "Koz de pyepl" ("Xalq işi") qəzetinin redaktoru oldu, bununla belə, maoçuların inqilabi nəzəriyyələrinin olmadığını başa düşürdü. O, demək olar ki, ömrünün son günlərində siyasi kampaniyaların iştirakçısı oldu, hətta 1979-cu ildə hökumətdən Vyetnam qaçqınlarının qəbul edilməsini tələb etdi.

Sartr ciyərindəki xəstəlikdən dünyasını dəyişdi. Onu son mənzilə yola salmağa 25 min nəfərdən artıq adam toplaşmışdı. Sartrın dəfni bir əsr əvvəl yaşamış Viktor Hüqonun dəfnini xatırladırdı. Amma onun dahi sələfi rəsmən qəbul olunmuşdu, Sartr isə həmişə hakimiyyətdən uzaq gəzmişdi.

Bununla belə, artıq sağlığında Jan-Pol Sartr böyük fransız filosofu kimi bütün dünyada tanınmışdı. Anqlo-amerikan fəlsəfi ensiklopediyasındakı kifayət qədər tənqidi məqalənin müəllifi onun haqqında yazır: "Bütün böyük filosoflar arasında Sartr daha çox Hegelə oxşayır"¹. İndi onun siyasi baxışlarının tərəfdarları o qədər də çox deyil. Yaradıcılığının tənqidi də akademik məcraya yönəlmiş, Sartrın əsərlərinin ingilis, alman və başqa dillərə tərcüməsi müasir sartrologiyanın həddlərini xeyli genişləndirmişdir. Hətta 1987-ci ildə Almaniyanın Frankfurt-Mayn şəhərində Sartr fəlsəfəsi üzrə beynəlxalq konqres keçirilmişdir. Şimali Amerikada "Sartr cəmiyyəti", Fransada "Sartr araşdırmaları qrupu" var. Almaniya, İngiltərə və İtaliyada fransız filosofu tədqiqatçıların görüşləri keçirilir.

Sartrın əsas fəlsəfi əsəri olan "Varlıq və heçlik" əsəri fəlsəfi fikrin tərəqqisində böyük rol oynamışdır. Onun bu düşüncələrinin dərk edilməsi yolunda çoxlu çətinlik var, bu bəzə bir çox araşdırıcılar söhbət açırlar. Onlardan biri yazır: "Bu həddən artıq yüklənmiş, ağırçəkili, sözün həqiqi mənasında öhdəsindən gəlinməyən kitab, hətta savadlı və qabaqcadan bir qədər məlumatı olan oxucular üçün də,

¹ The Encyclopedia of Philosophy. London; M.Y., 1967.Y.U., p.293.

sadəcə, dərk edilən deyil"¹. Əlbəttə, mətni başa düşmək üçün başlıca maneə ondan ibarətdir ki, Sartr, şübhəsiz, Qusserl, Hegel, Haydegger fəlsəfəsi ilə tanış olan oxucuları nəzərdə tutur, bu müəllifləri özü bildiyi kimi şərh edir və onların tətbiq etdikləri terminologiyayı müəyyən qədər dəyişdirir. Tərcümənin özü də az maneə yaratmır. Q.Q.Qadamer Frankfurt-Mayn konqresi üçün hazırlanmış və fransız dilinə tərcümə edilib 1992-ci ildə "Les temps modernes" jurnalında çap olunmuş məruzəsində yaxşı demişdir: "Mən, şübhəsiz, fransız orijinalını ("Varlıq və heçlik"dən söhbət gedir) oxumuşam. Fəlsəfi mətnlərin tərcüməsi, əlbəttə, lazımdır və müəyyən ortabablıq yaradır, amma bu yalnız orijinala müəyyən yaxınlaşmanı reallaşdırma bilər, onu əvəz edə bilməz"². Bu çətinliklərin illüstrasiyaları kimi Sartrın kitablarının ingilis və alman dillərinə tərcümələri rol oynaya bilər. Özünün fundamental "Fenomenoloji hərəkət" əsəri ilə tanış olan Q.Şpingelberq göstərir ki, "Varlıq və heçlik"in 1956-cı ildə Q.E.Börns tərəfindən gerçəkləşdirilmiş tərcüməsi əsasən yaxşıdır, amma ciddi səhvlərdən xali deyildir"³. Qusserlin nəşirlərindən biri olan B.Bimel "Varlıq və heçlik"in alman dilinə tərcüməsi barədə söz açıb (1952) fərz edir ki, Sartr fəlsəfəsinin şüuru xarakterizə edən vacib kateqoriyası olan *mauvais foi* qeyri-dəqiq anlayış olan *unwahrhaftigkeit* (yalançılıq, qeyri-düzgünlük) anlayışı ilə tərcümə edilmişdir. O, bu kateqoriyanı *Unaufrichtigkeit* (qeyri-səmimilik) anlayışı ilə tərcümə etmək təklifini bildirir. Bu artıq daha dəqiqdir, amma fikrimizə görə, tamamilə uyğun deyildir. Sartr fəlsəfəsini şərh edən rus alimləri həmin kateqoriyanı tamam hərfi olaraq "pis inam" kimi tərcümə edirlər, amma bu cür tərcümə onun mənasını o qədər də açmır, ona görə ki, inamın necə pis, yaramaz olduğu

¹ Cagneln L. Connaitra Sartre. Venders, 1972, p.22-23. Les temps modernes. 1992, №547, p.6. Sartrın kitabının fransızca orijinalını Qadamerə, M.Haydegger vermişdir. O, kitabın yalnız ilk 40 səhifəsini oxumuş, həmin səhifələri kəsik-kəsik etmişdir.

² Spiegelverg H. The Phenomenological Maverment. The Hague, 1960, 1960, vol II, p.513

³ Bax: J.-P. Sartre mit Selvtzeugnissen und Bilddokumenten, s.62

tamamilə anlaşılmazdır. Bəzi tərcümələrdə şüurun ziddiyyətinin vacib xarakteristikası kimi "qərəzsiz özünüaldatma", yaxud sadəcə, "özünüaldatma" anlayışından istifadə olunur.

"Varlıq və heçlik" əsərində Sartr Dekart, Hegel ideyaları, Qusserlin fenomenologiyası, Haydeggerin ekzistensializmi və Freydingin psixanalizinin sintezi əsasında fəlsəfi konsepsiyasının orijinal variantını yaradır. Onun üçün fenomenologiyanın banisi E.Qusserl fəlsəfəsinin böyük əhəmiyyəti vardı; öz dediyinə görə, həmin fəlsəfəni dörd il öyrənmişdi. Qusserlin işləyib hazırladığı fenomenoloji üsul və şüur nəzəriyyəsi Qərb fəlsəfi, psixoloji və sosioloji fikrinin bir çox istiqamətlərində və məktəblərində geniş yayılmışdı. Bu, müəyyən dərəcədə Hegel dialektikasının müxtəlif dünyagörüş yönümü olan ayrı-ayrı mütəfəkkirlər tərəfindən istifadə edilməsini xatırladır. Amma həmin fakt, sadəcə, ondan xəbər verir ki, mütəfəkkirin yararlandığı metodoloji vasitə onun nəzəriyyəsinə və dünyagörüşünə münasibətdə nisbətən sərbəstdir, ümumelmi fəlsəfi dəyərə malikdir.

Fenomenoloji üsulun qiymətinin universal xarakterini nədə görmək olar? Bu cür özək rolunu intensional analiz oynayır. Sxolastlar tərəfindən irəli sürülən, sonralar Avstriya filosofu və psixoloqu F.Brentano (1838–1917) tərəfindən istifadə edilmiş fiziki fenomenlərdən fərqli olaraq, psixi fenomenlərin xarakteristikası üçün işlədilən intensiallıq anlayışını Qusserl öz fenomenologiyasının əsas mövzuna çevirir¹. 1939-cu ildə Sartr "Fenomenologiyanın təməl ideyası: intensiallıq" adlı kiçik məqalə yazdı: intensiallıq, yaxud şüurun obyektə istiqamətliliyi, Qusserlə görə, həmişə nəyinsə dərk edilən, həmişə predmetə əsaslanan şüurun vacib xüsusiyyətidir. Amma şüurun və predmetin münasibəti real münasibət deyildir. Şüur obyektini özündə saxlamır, obyekt şüurda olmur. Şüur predmetini öz qarşısında obraz kimi görür. İntensional nəzəriyyədə subyekt və obyektin bu qırılmaz

¹ Surf fenomenologiya və fenomenoloji fəlsəfəyə dair ideyada 84-cü paragraf elə bu cür də adlanır: "İntensiallıq əsas fenomenoloji mövzu kimi". Bax: Husserliana, Bd.III, Haad, 1950

əlaqəsi çox vaxt idealist nəzəriyyə kimi tənqid edilmişdir. Amma burada heç bir idealizm yoxdur. Dünya özünün şeyləri, münasibətləri və predmetləri ilə subyektdən asılı olmadan mövcuddur, bununla belə, şüurun istiqamətləndiyi şey, obraz kimi, onun obyektı, subyeksiz mövcud ola bilməz. Subyektin şeylərlə real təsirini subyektlə obyektlər arasında fikir əməliyyatlarıyla qarışdırmaq olmaz; belə əməliyyatlar yalnız refleks vasitəsilə gerçəkləşdirilir. Obyekt – real şey deyil, onun obrazıdır. Obyektiv idealizm bu obrazlara ideal varlıq, metafizik materializm isə maddi varlıq verir, amma onların heç biri şeyin obrazını şeyin özündən fərqləndirmir. Bu obyektin – münasibətlərin obyekt müxtəlifliyini açmaq üçün Qusserl qondarma fenomenoloji reduksiyanı, hər şeydən əvvəl sadələşmə və doqmatik qurğudan obyektlərin mövcudluğuna reduksiyanı tətbiq edir. Bu reduksiya, yaxud "mötərizəyə alma" çox vaxt aləmi şüura çatdırılmamağın idealist əməliyyatı kimi səhv şərh olunurdu. Amma fenomenologiyanın banisi subyektlə obyektin qırılmaz əlaqəsini açan həmin reduksiyanın sırf metodoloji xüsusiyyətini qeyd edirdi. Haydegger həmin reduksiya vasitəsilə özünün məşhur "aləmdə varolma" kateqoriyasını irəli sürürdü. Buna görə də tanınmış fransız filosofu M.Merlő-Ponti haqlı olaraq yazırdı: "Fenomenoloji reduksiya, fərz etdikləri kimi, idealist fəlsəfənin formulu deyil, Haydeggerin "aləmdə varolma"sı yalnız fenomenoloji reduksiya əsasında yaranır"¹.

İntensional üsul tək-cə reduksiyanı yox, konstruksiyanı da nəzərdə tutur. Şüur tək-cə predmeti nəzərdə tutmur, eyni zamanda bütün əvvəlki təcrübədən asılı olaraq, ona mənə da verir. Belə ki, uşaq çobanyastığına baxanda hələ gülün adını bilmir, amma artıq başqa bitkilərdən fərqləndirir, əgər ondan bunun nə olduğunu soruşsan, uşaq "balaca", yaxud "böyük", "gözəl" və i.ə. "gül" cavabı verəcək. Botaniklə sizə çobanyastığının növünü, fəsiləsini, yaşını və i.ə. deyəcək və obyekt daha zəngin mənə kəsb edəcəkdir. İntensional analizdə bilik təcrübəsindən asılı olaraq, şeylərə mənə verən, eyni zamanda

¹ Merleau – Pontu M. Phenomenologie de la perception. Paris, 1945.P.IX. Husserliana. Bd.III.s.138

əşyaları müxtəlif şüur aktları kimi gözəl və ya yaramaz, həqiqi və ya saxta, real mövcud olan və ya saxta, real mövcud olan və ya təsəvvür edilən və i.a. "qeydə alan" subyektin məqsədli, hissi-iradi göstərişindən asılı olaraq, şüurumuzun aşkar fəallığı üzə çıxır. Qusserl çox vaxt "qeydə almaq" sözünü mötərizəyə alır ki, söhbətin dünyanın metafizik qeydə alınmasından getmədiyini göstərsin. Əslində, reduksiya və konstataasiya üsulunda insan tərəfindən mədəniyyətin iki qarşılıqlı əlaqədə olan prosesini görürük. Düzdür, Qusserldə Fixte, yaxud Hegel ruhunda transsendental idealizm mövqeyinə sürüşməni də görmək olar.

Sartr fenomenoloji üsuldan, Qusserl fəlsəfəsinin bir sıra terminlərinin mənasını da öz niyyətinə uyğun dəyişdirib, özünün ontoloji təliminin qurulması üçün istifadə edir. Qusserl mahiyyətə Kant fəlsəfəsinin transsendentalizmini dərinləşdirməyə can atır. Ondən ötrü başlıca vəzifə sırf, transsendental şüurun quruluşunun təsvirini vermək idi. Əgər "Məntiqi araşdırmalar"ı yazan zaman sırf Mənin mövcudluğumu qəbul etməsə, "İdeyalar..."da fenomenoloji reduksiya bu Mənə şamil olunmur, bu, "Mən düşünürəm" formasında bütün təsəvvürlərimizi müşayiət edir. Bu "immanentlikdəki transsendentallıq" bir çoxları üçün onun haqqında məsələlərin tədqiqini kənara qoymaq mümkün olsa da, "mötərizəyə alına" bilməz. Sartr fenomenoloji reduksiyanı radikallaşdırır və onu hər hansı əşyalılığa, o cümlədən qeyri-sırf refleksiya adlanan məhsul kimi bu sırf Mənə də şamil edir. O yazır: "Biz şüurda heç bir subyektə, nə də reduksiyanın kəşf etdiyi kimi, artıq şüur üçün obyekt olan zahiri və transsendent psixoloji subyektə rast gəlmirik; nə də psixoloji subyektədən çıxış edib ortaya çıxan, yalnız fiksiya olan transsendental subyektə də rastlaşmırıq... Transsendental Mən şüurun ölümüdür"¹.

Kant üçün olduğu kimi, Qusserl üçün də şüurun vahidliyi bütün şüurlu fəaliyyətimizi müşayiət edən bu "Mən düşünürəm" sözü ilə müəyyənləşdirilir. Sartr burada solinsizm və

¹ Sartre J.-P. La transcendance de L'ego. Paris, 1966, p.23,25

idealizm təhlükəsi görür. Şüurun vahidliyi onun intensionallığı, obyektə, transsendent şüura istiqamətliyi ilə müəyyənləşdirilir. Vəhdət mənbəyi məhz obyektədir. Amma ən maraqlısı odur ki, fransız filosofu üçün transsendental şüur subyektsiz mövcuddur, o, sırf şəxsiyyətsiz fəallıqdır. Sartr yazır: "Biz öz müddəamızı formulə edə bilərik: transsendental şüur şəxsiyyətsiz fəallıqdır, o varlığa hər an müəyyən olunur, bunsuz onun qarşısında heç nəyi başa düşmək olmaz. Beləliklə, biz hər an şüurlu həyatımızda *ex nihilo* (heç nədən) yaradıcılığını kəşf edirik. Yəni vəziyyəti yox, amma yeni varlığı"¹. Bu, dünyanı və onun əşyalarını yaratmaq deyil. Şüur özündən hər cür reallığı kənarlaşdırmaqla mütləq boşluq, dəlikdir (Vide), o, qeyri-mövcudluq sayəsindən mütləq sayəsində mütləq mövcudluqdur". Bu qarışıq fəallıq sırf azadlıq kimi müəyyənləşdirilir.

Burada biz Sartrın bütün yaradıcılığının mərkəzi mövzuna gəlib çatdıq. Sartr Simona de Bövüarla söhbətlərinin birində demişdir ki, "Varlıq və heçlik" – azadlıq haqqında əsərdir². Bu əsərin əsas ideyası şüurla varlıq, subyektlə obyekt, azadlıqla zərurət, azadlıq və yadlıq arasındakı ziddiyyətin qeydə alınması, eyni zamanda onların sintez və bərabərliyini tapmağa can atmaqdır. İkinci sərlöv-hədən göründüyü kimi, Sartr fenomenoloji ontologiya yaradır, "Giriş" isə elə belə də adlanır. "Varlıq axtarışında" adı açıq-aşkar M.Prustun məşhur "İtirilmiş vaxt axtarışında" romanlar seriyasını xatırladır.

Satr ontologiyasının mənbəyini biz Qusserldən başqa, Dekart, Hegel və Haydegerdə də tapırıq. Dekart substansiyasının dualizmi Sartrda iki mövcudluq sahəsinin özündə varolma və özü üçün varolma, yaxud şüurun dualizmində meydana çıxır. Varlığın birinci növü olmadan şüur da ola bilməz, buna Sartr çox az səhifə həsr edir. Dekart, məlum olduğu kimi, maddəni məsafəylə, yaxud boşluğun olmadığı bircins məkanla eyniləşdirir. Amma Dekartda bu məkan sonsuzacan bölünən, ölçülən və i.a.-dır.

¹ Sartre J.-P. La transcendance de L'ego. Paris, 1966, p.79

² Beauvoir S. de La Ceremonie des adieux. 1981, p.505

Sartre özündə varolmanın hər hansı keyfiyyət və kəmiyyət xarakteristikasını inkar edir. Bu, sadəcə, varolmadır. O, şəffaf deyil, bölünmür, hədsiz bərkdir və nüfuzedilməzdir. Varlığın bu cür xarakteristikası ilə Qədim Yunanıstanın Eley fəlsəfə məktəbində də rastlaşırıq. Sartre özündə varolma haqqında təsəvvür yaratmaq üçün yadlığın Hegel konsepsiyasını da hər şeydən əvvəl əşyalaşdırma, predmetləşdirmə kimi, amma eyni zamanda yadlıq, hətta düşmənçilik kimi cəlb edir. Şelərdə dəyərlə, hissi-əxlaqi xarakter daşıyan varlığın intuisiya vasitəsilə açılması fenomenoloji nəzəriyyəsinə uyğun olaraq, Sartre iddia edir ki, varlıq bizə, məsələn, ürəkbulanması¹ kimi hisslərlə açılacaq. O, "Ürəkbulanması" romanında qəhrəmanı Rokantenin dənizə xırda daşlar atıb, onların səthinin quru, şumal və isti, əks tərəfində islaq, sürüşkən və soyuq olduğunu hiss eləyəndə adsız şeylər aləminin necə açıldığını təsvir edir.

Yaxud parkdakı çinar ağacının çölə çıxmış köklərini, öz bədəninə zillənmiş baxışları görəndə, həmin varlığın sürüşkənliyi, yapışqanlılığı, yadlığı ürəkbulanmasına oxşar bir şey doğurur.

Əminik ki, real dünyanın əşyalarını az-çox onların öz-özlərində mövcud olduqları tək dərk edirik. Amma əşyalar haqqında hər cür dərk etmə fəaliyyətindən kənarada yalnız onu demək olar ki, onlar var. Əgər biz öz-özlüyümüzdə öz varlığımızın, ən müxtəlif psixofizioloji tipli düşüncənin məxluqların məkan ölçülərini və müvəqqəti fəaliyyətini təsəvvür etsək, heç bir ziddiyyət olmaz. Həminin həyatda və dərk etmədə məntiq qanunlarına əməl etməli olması istisnadır, bunsuz şüurlu həyat mümkün deyildir, dərk olunan şeylərin keyfiyyət xüsusiyyətləri müxtəlif tiplərdə müxtəlif olacaq. Hər bir adam reallığın onun varlıq şərtlərinə uyğun gələn tərəflərini düzgün dərk edəcək. Aləm isə öz-özlüyündə mövcud olduğu kimi, yalnız ən ali, hipotetik varlığı – Allahı dərk edə bilər.

Əgər özündə varolma özünün mövcudluğu üçün heç nəyə ehtiyac duymursa, əksinə, özü üçün varolma, şüur

¹ Bax: həmin nəşr, s. 23

yalnız özündə varolmanın əsasında meydana çıxır və müstəqil substansiya deyil. Sartr şüur varlığının hər cür substansiallığını, hər hansı daxili varlığa sahib olmasını inkar edir. Bu, funksiyası inkar, özünün olmadığı hər şeyin "heçləşdirilməsi" olan sırf heçlikdir¹. Burada o, Hegelin yoluyla gedir: Hegele görə, sonuncu ruh "özünü mütləq inkar, öz-özünü sonsuz təsdiq kimi görür". Fransız filosofu şüurun varlığını azadlıq kimi, öz-özünə münasibət kimi müəyyənləşdirməkdə Hegeldən çıxış edir. "Ruhun substansiyası, – Hegel yazır, – azadlıq, yəni başqa birindən asılı olmamaq, öz-özünə münasibətdir. Ruh özünü özünün predmetinə çevirən, gerçəkləşmiş anlayış, özü özü üçün mövcud adlandırır"¹. Əlbəttə, şüur da, inkar da Sartrda Hegeldə olduğundan tamam ayrı xarakter alır. Fenomenoloji antologiya sözün ənənəvi mənasında antologiya, yəni aləmin təməl quruluşları haqqında təlim deyil. Bu ontologiya Haydeggerin başa düşdüyü kimi, varlığın mənasının insanın varlığı vasitəsilə açılması antologiyası deyildir... Sartr şüur antologiyasını işləyib hazırlamışdır...

Şüurun heçləşdirmə və azadlıq kimi konsepsiyalarının cizgiləri artıq Sartrın "Eqonun transsendentliyi", "Hisslər nəzəriyyəsi oçerkləri", "Təxəyyül" və "Təsəvvür edilən" kimi erkən əsərlərində üzə çıxır. O, Freyding psixozanalizə və pozitivist psixoloji nəzəriyyələrə qarşı olaraq iddia edir ki, hissələr, məsələn, passiv vəziyyət deyil, dəyəərə malikdir; hissələr özləri də məqsəd daşıyır...

Sartr kitabın təsir haqqında söhbət açılan dördüncü – sonuncu hissəsində azadlıq və məsuliyyət problemini kəskin şəkildə qoyur. Sırf fəlsəfi mücərrəd dilinə və kənar tarixi nümunələrinə baxmayaraq, diqqətli oxucu burada işğal dövründəki mövcud qaydalara qarşı çıxış məqsədi sezir. İnsan azadlığa məhkumdur. O ya azaddır, ya da yoxdur. Mütləq azadlıq bütün baş verənlərə qarşı mütləq məsuliyyət də nəzərdə tutur. Sartr seçim, niyyət və fəaliyyəti eyniləşdirməyə meyil göstərir...

¹ Sartr "neant" (heçlik, yoxluq) ştizapiya, yaxud heçləşdirmə – "neantisation" sözündən neologizm yaradır.

Elə həmin hissədə fransız filosofu özünün məşhur psixoanalitik və psixiatr R.Lenqə, onun ardıcılılarına təsir göstərən ekzistensial-psixoanalitik metodunun məziyyətini şərh edir. Sartr R.Lenq və D.Kuperin 1964-cü ildə Londonda çapdan çıxan "Ağıl və zorakılıq" kitabına ön söz yazmışdı. Bu metodla şəxsiyyətin fundamental layihəsi açılır. Həmin layihə hər bir ayrıca empirik əməldə, hərəkətdə və i.a.-da simvolizə olunur. Şəxsiyyətin müxtəlif hərəkətlərinin müqayisəli analizi, müşahidə, sənədlər, həyat şəhədəti vasitəsilə layihənin şifri açıla bilər. Freydin qeyri-şüuri layihələrindən fərqli olaraq, fundamental layihələr zaman keçdikcə dəyişə bilər. Buna uyğun şəkildə şifracma vasitələrini də dəyişmək lazımdır. Azadlıq konsepsiyası kimi, bu metod da öz inkişafını Sartrın növbəti iri əsəri olan "Dialektik ağılın tənqidi" kitabında və sosial-fəlsəfi bioqrafiyalarında tapdı. Kitabın birinci cildi 1960-cı ildə nəşr olundu. "Tənqid..."in başlıca vəzifəsi marksist sosial nəzəriyyənin fəlsəfi əsaslandırılmasıdır...

Ardıcıl sosial ontologiya yaratmaq Sartra nəşib olma-
mışdır. O, bu niyyətini kənara qoyub, öz metodunu tətbiq
və inkişaf etdirir, əsasən Q.Floberin həyat və yaradıcılı-
ğını araşdırır. Fransız filosofu həmin əsərdə insanı, onun
tarixçəsini, psixologiyasını araşdırmada ciddi elmi prose-
duru humanist yanaşma ilə birləşdirməyə çalışır....

Sartrın ideyaları nə qədər mübahisə doğursa da, o, necə
olur-olsun, tarixdə çətin insan azadlığı problemini kəskin və
geniş şəkildə qoydu və onun elmi həllini verməyə cəhd gös-
tərdi. O, eyni zamanda dialektik və fenomenoloji metodların
sonrakı inkişaf və sintez imkanlarını göstərdi. Sartroloqların
gələcək araşdırmaları fransız mütəfəkkirinin yaradıcılığında
yeni-yeni hüdudları müəyyənləşdirəcəkdir.

Sabir Bəşirov

MƏN MÜKAFATDAN NİYƏ İMTİNA ETDİM

(1964-cü il oktyabrın 23-də
Parisdə İsveç jurnalistlərinə
verilmiş bəyanat)

Çox təəssüflənirəm ki, məsələ qalmaqla forması aldı: mükafat verilib, ondansa imtina eləyirlər.

Bunun səbəbi məni hazırlananlardan əvvəlcədən xəbərdar etməmələridi. "Fiqaro litteryer" in 15 oktyabr nömrəsində qəzetin Stokholmdakı müxbirinin məlumatını oxudum; orada deyilirdi ki, İsveç Akademiyası mənim namizədliyimə meyillənir, amma hələ qəti seçim edilməyib, mənə elə gəldi Akademiyaya məktub yazıb – onu ertəsi gün göndərdim, – vəziyyəti elə düzəldə bilərəm ki, buna artıq bir daha qayıtmazınlar.

Onda hələ bilmirdim ki, Nobel mükafatı gələcək laureatın fikrindən asılı olmayaraq verilir; fikirləşdim, hələ bunun qabağını almaq mümkündür. Amma gözəl başa düşürəm, İsveç Akademiyası seçimini eləyəndən sonra artıq ondan imtina eləyə bilməz. Akademiyaya ünvanlanmış məktubda yazdığım kimi, mükafatdan imtinamın səbəblərinin nə Akademiyaya, nə də Nobel mükafatı adlanan şeyə dəxli var. Həmin məktubda mən şəxsi və obyektiv səbəblər barədə söz açdım.

Şəxsi səbəblər

Mənim imtinam heç də düşünülob-daşınılmamış hərəkət deyil, çünki həmişə rəsmi fərqlənmə nişanlarını qəbul etməmişəm. İkinci Dünya müharibəsindən sonra, 1945-ci ildə mənə "Fəxri Legion" ordeni təklif eləyəndə hökumətdə dostlarım olsa da, ondan imtina elədim. Dostlarımdan

bəziləri mənə təklif eləsələr də, heç vaxt "Kollec de Frans"a daxil olmaq istəməmişəm.

Bu mövqeyin əsasında mənim yazıçı əməyi barədə təsəvvürüm durur. Siyasi, sosial, yaxud mədəni sahədə müəyyən mövqe tutan yazıçılar yalnız onlara məxsus olan vasitələrin, yəni mətbu sözün köməyi ilə hərəkət etməlidirlər.

Hər cür fərqlənmə nişanları onun oxucularını təzyiqa məruz qoyur, bunu da arzuolunmaz hesab eləyirəm. "Jan-Pol Sartr", yaxud "Jan-Pol Sartr, Nobel mükafatı laureatı" imzaları arasında fərq var.

Bu cür fərqlənməyə razı olmuş yazıçı bununla fərqləndirilmiş assosiasiyayı, yaxud institutu da bağlayır. Belə ki, mənim Venesuela partizanlarına rəğbətimin yalnız mənə dəxli var. Amma əgər "Jan-Pol Sartr, Nobel mükafatı laureatı" Venesuela müqavimətinin müdafiəsinə qalxırsa, bununla o, özüylə yanaşı, Nobel mükafatı institutunu da cəlb eləyir.

Yazıçı, hətta əgər bu, indiki halda olduğu kimi, ən fəxri formanı alırsa, özünü instituta çevirməyə imkan verməməli idi.

Aydındı ki, bu artıq həmin mükafatla qeyd olunmuş kəslərin ünvanına tənqid olmayan istisnasız şəxsi mövqeyimdi. Mən tanımaq şərəfinə nail olduğum bir çox laureatlara dərin hörmət bəsləyirəm və heyrət eləyirəm.

Obyektiv səbəblər

İndiki vaxtda mədəni cəbhədə yeganə mümkün mübarizə forması iki mədəniyyətin – Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin yanaşı yaşaması uğrunda mübarizədi. Bununla demək istəyirəm ki, mədəniyyətlərin qardaşlaşması zəruridi. Yaxşı başa düşürəm ki, bu iki mədəniyyətin müqayisə edilməsinin özü mütləq münaqişə forması olmalı idi. Amma bu müqayisə institutların müdaxiləsi olmadan, adamlar və mədəniyyətlər arasında baş verməli idi.

Mən şəxsən bu iki mədəniyyət arasındakı ziddiyyətlərin məhsuluyam. Rəğbətim mütləq sosializmə və Şərq

bloku deyilən birliyə meyillənir, amma burjua ailəsində doğulub tərbiyə olunmuşam. Bu da mənə iki mədəniyyətin yaxınlaşmasını istəyən hər bir kəslə əməkdaşlıq eləməyə imkan verir. Amma təbii ki, "ən yaxşının", yəni sosializmin qələbə çalacağına ümid eləyirəm.

Buna görə də Şərqi də, Qərbi də ali mədəniyyət instansiyalarından heç bir mükafat qəbul eləmək istəmirəm, bununla belə, onların mövcud olduqlarını yaxşı başa düşürəm. Bütün rəğbətimin sosializmin tərəfində olduğuna baxmayaraq, eyni dərəcədə, əgər kimsə qəfildən mənə təklif eləsəydi, məsələn, Lenin mükafatını da qəbul eləyə bilməzdim. Yaxşı başa düşürəm ki, öz-özlüyündə Nobel mükafatı Qərb blokunun ədəbi mükafatı deyil, amma onu bu cür eləyiblər, buna görə də İsveç Akademiyasının nəzarətindən çıxan hadisələr mümkün oldu.

Elə buna görə də indiki vəziyyətdə Nobel mükafatı, əslində, Qərb yazıçıları, yaxud Şərq "qiyamçıları" üçün müəyyən olunmuş mükafatdı. Məsələn, Neruda, Cənubi Amerikanın ən böyük şairlərindən biri mükafata layiq görülmədi. Bu mükafata tamamilə layiq olsa da, Araqonun namizədliyi heç vaxt ciddi müzakirə olunmamışdı. Mükafatın Şoloxova yox, Pasternaka verilməsi təəssüf doğurur, mükafat alan yeganə sovet əsəri də xaricdə çap olunmuş və doğma ölkəsində qadağan edilmiş kitabdı. Müvazinəti əks fikirlə yox, oxşar hərəkətlə bərpa etmək olardı. Müharibə vaxtı Əlcəzirdə mən və başqaları "121-lər manifesti"ni imzalayanda həmin mükafatı minnətdarlıqla alardım, çünki bununla təkcə mən yox, bizim uğrunda çalışdığımız azadlıq işi şöhrətləndirilərdi. Amma bu, baş vermədi, mükafat mənə artıq müharibə qurtarandan sonra verildi.

Azadlıq və pul

İsveç Akademiyasının əsaslandırmasında azadlıq barədə söz açılır: bu sözün çoxlu mənası var. Qərbdə onu, ümumiyyətlə, azadlıq kimi başa düşürlər. Mənə gəldikdəsə, azadlıq daha konkret planda – bir cütdən artıq ayaqqabıya

sahib olmaq, öz iştahama görə yemək hüququ kimi başa düşürəm. Mükafatı almaq mənə ondan imtina eləməkdən çox təhlükəli görünür. Əgər onu qəbul eləsəydim, bu, "ziyanların obyektiv ödənilməsi" adlandırdığım şeyə gəlməyim demək olardı. "Fiqaro litteryer"də oxudum ki, "mübahisəli siyasi keçmişim mənim günahım sayılmayacaq". Bilirəm ki, bu məqalə Akademiyanın fikrini ifadə eləmir, amma o, bəzi sağ dairələrdə razılığımın hansı mənada yozulacağını aydın göstərir. Hesab eləyirəm ki, bu "mübahisəli siyasi keçmiş" hələ qüvvədə qalır, bununla belə, öz yoldaşlarımla çevrəsində keçmişdə buraxılmış bəzi səhvləri etiraf eləməyə hazırım.

Bununla demək istəmirəm ki, Nobel mükafatı "burjua mükafatı"dı. Amma bu cür burjua yozumunu yaxşı tanıdığım dairələr, sözsüz, mütləq verə bilərdilər.

Nəhayət, pul məsələsinə yaxınlaşırım: İsveç Akademiyası ümumi hörmətə iri pul məbləği qoşub laureatın çiyinlərinə böyük yük qoyur. Şəxsən mən aparteidə qarşı London komitəsi barədə fikirləşdim. Yaxud ondan ümumi prinsiplərimlə əlaqədar imtina və bu hərəkəti onların ehtiyac duyduğu yardımdan məhrum eləməyi düşündüm. Amma mənə, bu, səhv alternativdi. Mən, şübhəsiz, 250 min krandan imtina eləyirəm, çünki rəsmən nə Şərq, nə də Qərb blokunun tərəfdarı olmaq istəyirəm. Amma bununla yanaşı, məndən 250 min krona görə təkəcə özümün olmayan, həm də bütün yoldaşlarımla tərəfindən bölüşdürülən prinsiplərimdən imtinanı tələb eləmək olmaz.

Bütün bunlar mükafatın verilməsini də, borclu olduğum imtinanı da məndən ötrü xüsusilə ağır eləyir.

Mən bu bəyanatı İsveç ictimaiyyətinə öz rəğbətimi bildirməklə bitirmək istəyirəm.

POVESTLØR

SÖZLƏR

Oxumaq

Ötən əsrin qırxıncı illərinin sonunda elzaslı çoxuşaqlı məktəb müəllimi dərddən başını itirdi. Amma rütbəsi əlindən alınmış keşiş-tərbiyəçi hayıf çıxmağı arzulayırdı: o, beyinləri tərbiyə eləmək haqqını qurban verdi – qoy oğullarından biri qəlbləri tərbiyə eləsin. Ailədə keşiş olacaq. O keşiş Şarl olacaq. Amma Şarl sirkdə atçapan qızın ardınca düşüb aradan çıxmağa üstünlük verdi. Ata oğlunun şəklini üzü divara çevirməyi əmr eləyib onun adını çəkməyə qadağa qoydu. Növbəti kimdi? Ögüst atasının yoluyla getməyə tələsdi, kommersant olub uğur qazandı. Balacada, Luidə diqqətçəkən meyil yox idi. Ata bu sakit oğlanın taleyi ilə özü məşğul oldu və uzun-uzadı fikirləşməyib onu keşiş elədi. Nəticədə Lui öz oğulluq itaətini o qədər genişləndirdi ki, öz növbəsində, dünyaya həyat yolu hamıya tanış olan keşiş Albert Şveyseri gətirdi. Bununla belə, Şarl öz atçapan qadınını da haqlaya bilməmişdi. Atasının rəmzi hərəkəti onda silinməz möhür qoymuşdu: Şarl da ömür boyu ali şeylərə meyil qaldı, adi əhvalatları böyük hadisələrə cən şışirdib dəridən-qabıqdan çıxırdı. Başqa cür desək, o, heç də özündə ailə meylini boğmağa çalışmır, yalnız özünü daha liberal yönümlü ruhani fəaliyyətə həsr eləmək, atçapan qadınlarla bir yerə sığışan mənəsb qazanmaq istəyirdi. Universitet sahəsi lap yerinə düşdü. Şarl alman dili müəllimi olmaq qərarına gəldi. O, Hans Saks haqqında dissertasiya müdafiə elədi, sonralar özünü onun banisi elan eləyib "birbaşa metod"un tərəfdarlarından oldu, cənab Simonnoyla birgə sanballı "Deutches Lesebuch" dərsliyi buraxdı, sürətlə

ucaldı: Makon–Lion–Paris. Parisdə buraxılış gecəsində ayrıca nəşr olunmağa layiq görülən nitq söylədi: "Cənab nazir! Xanımlar və cənablar! Əziz uşaqlar! Sizə bu gün nə barədə danışacağımı heç bilməzsiniz! Musiqi barədə!" O, hər ehtimala qarşı, şeirdə də ustalaşdı. Ailə çevrəsində təkrar eləməyi xoşlayırdı: "Lui ən namusludu, Ögüst ən varlıdı, mən ən ağılıyam". Qardaşlar qəhqəhə çəkib gültür, gəlinlər dodaqlarını gəmirirdilər.

Makonda Şarl Şveyser katolik vəkilin qızı Luiza Giyemenlə evləndi. Luiza toy səyahətini iyrenə-iyrenə xatırlayırdı. Bəy ziyafətin qızğın çağında gəlini oğurlayıb qatara itələdi. O, yetmiş yaşında hələ də bir vağzal bufetində onlara necə soğan-kəvər salata verdiklərini unuda bilmirdi: "Şarl bütün soğanları yedi, göyərtinisə mənə saxladı". Onlar iki həftə Elzasda yaşadılar, bütün bu müddət ərzində də masanın arxasından çıxmədilər. Qardaşlar yerli ləhcədə abırsız lətifələrlə ad qazanmışdılar; bəzi vaxtlar keşiş Luizaya sarı döntüb xristian mərhəməti üzündən lətifələri tərcümə eləyirdi.

Luiza tanışlıqla onu arvad borcunun yerinə yetirilməsindən azad eləyən, ayrıca yataq otağı tutmaq hüququ verən tibbi şəhadətnamə əldə eləməyə vaxt itirmədi. O, başağrısından şikayətlənir, azacıq bir şey olan kimi yatağa yıxılırdı, səs-küyü, ehtirası, vəcdi – Şveyserlərin gerçək, teatral olan bütün kobud məişətini görməyə gözü yox idi. Bu canlı, amma soyuq masqaraçı qadın sağlam, ehtiyatlı fikir yürüdüdü, çünki əri qərəzsiz, mənasız düşünüdü, o, yalançı, sadələvh olduğundan hər şeyə şübhəylə yanaşırdı. "Deyirlər, guya, Yer fırlanır – bunu haradan bilirlər?" Xeyrixah hoqqabazlarla əhatə olunan qadın hoqqabazlığa və xeyrixahlığa nifrət eləyirdi. Spiritualist qanmazların ailəsinə düşmüş zərif realist qadın Volteri oxumadan ziddiyyətli ruhuna görə Volter tərəfdarı oldu. Balaca, gonbul, arsız, oynayan qadın qeyd-şərtsiz inkara uymuşdu. O, çiyinlərini çəkməklə, öz kefi xətrinə – ətrafdakılar üçün yox, – istehzal təbəssümlə bütün təmtəraqlı nitqləri heç endirirdi.

Onu hər şeyi inkar vüqarı, qəbul eləməmək eqoizmi yeyib-tükədir. O, kimsəylə münasibət saxlamırdı – birinci yerə çatmaq üçün həddən artıq yekəxana, ikinci yerlə kifayətlənmək üçün həddən artıq şöhrətpərəstiydi. "Özünüzlə elə göstərməyi bacarın ki, sizi axtarsınlar" – o, təkrar eləyirdi. Onu candildən axtarırdılar, sonra get-gedə daha seyrək gözdilər, nəhayət, görmədən unutdular. İndi o, öz kreslo-çarpayısından qalxmırdı.

Cansevərlər və puritanlar xeyirxahların hesab olunan-dan daha geniş yayılmış birləşməsiydi. Şveyserlər cismi alçaldıb xristian dindarlığına layiq olan, eyni zamanda onun təbii təzahürlərinə hərtərəfli dözümlülükdən xəbər verən möhkəm sözü sevirdilər; Luiza ikibaşlı fikirləri üstün tuturdu. O, yüngül romanlar oxuyur, onların fabulasından çox, geyindikləri şəffaf geyimləri sevirdi. "Çox riskli və gözəldi" – eyhamla qeyd eləyirdi. "Bura sürüşkəndi – ehtiyatlı olun!" Bu buzaqadın Adolf Belonun "Odlu qız"ını oxuyub, az qala, gülməkdən partlayacaqdı. O, zifaf gecəsi haqqında həmişə axırı pis qurtaran lətifələr danışmağı sevirdi: gah əri kobud səbirsizliklə arvadının boynunu çarpayının söykənəcəyinə dirəyir, gah ağlını itirmiş gəlini ərindən gizləndiyi rəfdə tapırdılar.

Luiza yarızölmətdə yaşayırdı. Şarl onun otağına girir, pəncərələri taybatay açır, bütün lampaları birdən yandırır, o, gözlərini əlləriylə örtüb inildəyirdi: "Şarl, kor olacağam!" Bununla belə, etirazı parlament müxalifəti çərçivəsindən çıxmırdı. Şarl Luizanı qorxudur, dözülməz hiddət bəzən, əksinə, nifrət doğururdu, o, bircə şey – ərinin ona toxunmamasını istəyirdi. Amma Şarl qışqırmağa başlayan kimi bütün mövqelərini əldən verirdi. O, Şarla gözənlənmədən dörd uşaq doğdu: körpə vaxtı ölən qız, iki oğlu və daha bir qız. Etinasızlığındanmı, loyallıq əlaməti olaraqmı, Şarl uşaqları katolik əqidəsində tərbiyə eləməyə icazə verdi. Allahsız Luiza protestanlığa nifrətindən uşaqlarına möminliyi təlqin eləyirdi. Hər iki oğlu analarının tərəfini saxladı. Ana onları hiss olunmadan ipə-sapa yatmayan

atalarından uzaqlaşdırdı. Şarl bunu həтта sezmədi. Böyük, Jorj Politeknik institutuna girdi, kiçik, Emil alman dili müəllimi oldu. O, məndən ötrü sirr idi. Subay qalıb, başqa hər şeydə atasını təqlid eləyirdi, bununla belə, onu da sevmirdi. Axırda atayla oğul dalaşdılar; aradabir təntənəli barışıq olurdu. Emil özlünə sirli görkəm verirdi. O, anasına pərəstiş eləyirdi, son günədək xəbər vermədən gizlicə onun görüşünə gəlmək adəti var: onu öpüşlərə, nəvazişlərə qərç eləyirdi, sonra əvvəlcə istehzayla, sonrasa hiddətlə atası barədə söhbət başlayır, vidalaşandasa qapını çırpırdı. Görünür, Luiza onu sevir, amma qorxurdu. Bu sərt inadkarlar – atayla oğlu – onu yorurdular, o da həmişə evdə tapılmayan Jorju onlardan üstün tuturdu.

Emil tənhalıqdan ağılı itirib 1927-ci ildə öldü; onun yastığının altında revolver, çamadanlarındasa iki yüz yırıq corab, iyirmi cüt tapdanmış çəkmə tapdılar.

Ann-Mari, kiçik qız bütün uşaqlığını stulda oturdu. Ona darıxmağı, düz oturmağı və tikməyi öyrətdilər. Ann-Marinin qabiliyyəti vardı – abır üzündən onları faydasız elədilər; o, görkəmcə yaraşılıydı – bunu ondan gizlətməyə çalışırdılar. Ciddi, vüqarlı burjua Şveyserlər hesab eləyirdilər ki, gözəllik onların cibinə və görkəminə yaraşmır. Onlar gözəlliyi qrafinyalara və fahişələrə güzəştə gedirdilər. Luizanı çox bəhrəsiz təkəbbür yeyib-tükədirdi: axmaq vəziyyətə düşməkdən qorduğundan nə uşaqlarının, nə ərinin, nə də özünün ən göz-görəti üstünlüklərini qəbul eləyirdi. Şarl kimin gözəl, kimin çirkin olduğunu bilmirdi – o, gözəlliyi sağlamlıqla qarışdırırdı. Arvadı naxoş olduğu vaxtdan yekəpər bıçlı və gənc cılığın, südlü-qanlı idealist qadınların yanında təskinlik tapırdı. Əlli ildən sonra ailə albomuna baxanda Ann-Mari gözəl olduğunu gördü.

Şarl Şveyserin Luiza Giyemenlə tanış olduğuyla təxminən eyni vaxtda bir kənd həkimi periqorlu zəngin torpaq sahibinin qızıyla evlənilib onunla Tivyenin ölgün baş küçəsində, düz

aptekə üzbəüz evdə məskən saldı. Toyun səhəri günü məlum oldu ki, qayınatanın bir qəpiyi də yoxdu. Hiddətlənmiş doktor Sartr arvadıyla münasibətini kəsdi, qırx il ərzində ona bir söz də demədi. Masa arxasında fikrini hərəkətlərlə bildirdi, axırda arvadı da onu "mənim kirayənişinim" çağırmağa başladı. Bununla belə, hərdənbir arvadıyla eləcə – ağzını açmadan yatağa girir, ona növbəti uşağı düzəldirdi: qadın ərinə iki oğul və bir qız doğdu. O sükut övladlarını Jan-Batist, Jozef və Elen adlandırdılar. Elen artıq vaxtı keçmiş qız kimi axırda dəli olan süvari zabitinə ərə getdi. Jozef zuavda¹ öz müddətini başa vurub ehtiyata çıxmağa, ata evinə qayıtmağa tələsdi. Onun peşəsi yox idi. Lal-dinməz atasıyla qışqır-bağır salan anasının arasında qalıb kəkoy oldu, son gününədək sözə düşməni kəsildi. Jan Batist dənizi görmək üçün dənizçilik məktəbinə girdi. 1904-cü ildə Şerburda artıq tropik qızdırmanın əldən saldığı dəniz zabiti Ann-Mari Şveyserlə tanış oldu, o atılmış uzundraz qızın başını tovlayıb onunla evləndi, bir göz qırpmında uşaq – məni – bəxş elədi və dünyasını dəyişməmişdən qabaq əlini yumağa cəhd göstərdi.

Amma ölmək o qədər də asan deyil: tropik malyariya asta-asta inkişaf eləyir, hərdənbir yaxşılaşma baş verirdi. Ann-Mari ərinə fədakarcasına, amma özünə sevgi kimi bir abırsızlığı rəva görmədən qulluq eləyirdi. Luiza qızını ər-arvadlığa qarşı kökləyirdi: qanlı mərasim hər gecəki əxlaqsızlıqla birgə gündəlik qurbanlar sırasını açırdı. O, demək olar, atamı nə toydan əvvəl, nə də toydan sonra tanıyırdı, ola bilsin, bəzən çaşqınlıq içində özündən bu yad adamın ağlına niyə onun əlində canını tapşırmaq gəldiyini soruşurdu. Xəstəni Tivyenin yaxınlığında şəhər kənarındakı bağlı-bağçalı evə gətirdilər, ata hər gün oğluna ikitəkərli arabada baş çəkirdi. Vurnuxma və qayğılar Ann-Marinin gücünü tükətdirdi, onun südü qurudu, məni qonşuluqda yaşayan süd anasına verdilər, mən də nazik bağırsağın iltihabından, bəlkə də,

¹ Zuav – Şimali Afrika əhalisindən təşkil olunan müstəmləkə qoşunu əsgəri

sadəcə, qisas üzündən o dünyaya yollanmaq üçün bütün səylərimi göstərdim. İyirmiyəşli təcrübəsiz, tənha anam ona tamamilə yad, iki ölməkdə olan adam arasında çapalayır. Onun ağıla əsaslanan nikahı xəstəliyə, matəmə çevrildi.

Bununla belə, vəziyyət mənim xeyriməydi: o vaxt analar körpələri özləri əmizdirir, uzun müddət süd verirdilər. Xoşbəxtliyimdən, bu iki cançəkişməsi özünü yetirməsəydi, döşdən gec ayrılan uşağın məruz qaldığı təhlükə məndən yan keçməyəcəkdi. Amma xəstəydim, məni, onaylıq uşağı qızdırma və şüursuzluq içində ananı körpə ilə bağlayan son bağı qayçının bir hərəkətiylə kəsən kimi, döşdən ayırmaq lazım gələndə də bunu hiss eləmədim. Mən adi qarabasmalar, ilkin bütələr olan aləmə cumdum. Atamın ölümündən sonra Ann-Mariylə birlikdə hər ikimiz də cəhalətdən oyandıq, mən sağaldım. Amma uyğunsuzluq oldu: Ann-Mari, əslində, heç vaxt unutmadiği sevimli oğlunu tapdı, mən tanımadığım qadının dizləri üstündə özümə gəldim.

Ann-Mari pulsuz, təhsilsiz qalib ata ocağına qayıtmağı qərara aldı. Amma Şveyserlər atamın xoşagəlməz ölümündən məyus olmuşdular: bu, boşanmağa çox oxşayırdı. Anam həmin ölümü qabaqcadan görmədiyindən, qabağını ala bilmədiyindən də məsuliyyəti onun üzərinə qoydular: o, ağılsızlıq eləyib əxlaq qaydalarını pozan adama ərə getmişdi. Qucağında uşaq Medona qayıdan uzundraz Ariadnanı gözlədiyindən də yaxşı qarşılədılar: babam yenicə istefaya çıxmışdı, qızına tənəli bir söz də deməyib qulluğa qayıtdı; hətta nənəm də narazılığını bildirmədi. Amma minnətdarlıqdan əzilən Ann-Mari ləkəsiz münasibətdə töhmət sezirdi. Nə demək olar ki, doğmaları dul qadını tək qadınan üstün tutur – amma buna da şükür. Ann-Mari bağışlanmış günahlarına layiq olmağa var gücüylə çalışırdı. O, əvvəl Medonda, sonra Parisdə təsərrüfatı öz üzərinə göttürdü, eyni zamanda dayə, xəstə baxıcısı, ev idarəçisi, mürəbbiyə, qulluqçuydu, amma heç cür anasının gizli incikliyi yumşalda bilmədi. Gününü

menyunun tərbi ilə başlamaq, hesabların yoxlanmasıyla başa vurmaq Luizanı cana doydurmuşdu, bununla belə, onsuz ötüşmələri könlüncə deyildi – o, vəzifələrindən can qurtarmağın əleyhinə deyildi, amma üstünlüyünü itirmək istəmirdi. Qocalmaqda olan və arsız Luiza yeganə bir illüziyasını qoruyub saxlamışdı: o, özünü əvəzedilməz sayırdı. İllüziya dağıldı – Luiza qızına qısqanlıqla doldu. Yazıq Ann-Mari! Əlini bir-birinin üstünə qoyub oturanda tənə eləyəcəkdilər ki, yükü, amma əllərini dinc qoymurdu, onun evdə sahibə olmaq istəməməsindən də şübhələnirdilər. Birinci maneəni keçmək üçün özünün bütün dözümlünü, ikincini keçmək üçün bütün səbrini köməyə çağırmaqlı oldu. Bir il də keçmədi ki, gənc dul qadın təzədən yeniyetmə qız – nüfuzuna ləkə düşmüş qız hüququnda oldu. Kimsə onu cibxərcliyindən məhrum eləməirdi – sadəcə, bunu ona verməyi unudurdular; o, paltarı, az qala, yırtılanacan geyinirdi, babamınsa təzəsini almaq ağına da gəlmirdi. Hətta onu qonaqlığa tək candərdi buraxırdılar. Əksəriyyəti evli xanımlar olan rəfiqələri dəvət eləyəndə əvvəlcədən babamın icazəsini almalı olurdular, həm də söz verirdilər ki, qızını saat ondan gec olmayaraq evə çatdıracaqlar. Şam yeməyinin ortasında ekipaj çağırırdılar, ev sahibi Ann-Marini ötürmək üçün masa arxasından qalxırdı. Həmin vaxtda babam gecə köynəyində, saati əlindən yerə qoymadan yataq otağında var-gəl eləyirdi. Saat onu vuranda ildırım çaxırdı. Dəvətlər get-gedə azalırdı, anam da bu qədər baha başa gələn əyləncələrə marağını itirdi.

Jan-Batistin ölümü həyatımda çox böyük rol oynadı: o ölüm anamı ikinci dəfə köləyə çevirdi, mənəşə azadlıq verdi.

Yaxşı atalar olmur – qanun belədi; burada kişilərin günahı yoxdu – atalıq bağları çürüüb. Uşaq yaratmaq – buyurun; uşaq sahibi olmaq – hansı günaha görə? Atam sağ olsaydı, öz ağırlığını üstümə salıb məni əzərdi. Xoşbəxtlikdən, onu körpəlikdə itirdim. Çiyinlərində öz Anxizlərini aparən Yeneylərin

qələbəliyində təkbaşına dolaşırım, ömürləri boyu gözə görünmədən doğma uşaqlarının boynunda oturan istehsalçılara nifrət eləyirəm. Atasını olmağa macal tapmayan, indi oğlum ola biləcək cavan mərhumu haradasa keçmişdə qoydum. Bəxtim gətirdi, ya yox? Bilmirəm. Amma məşhur psixoloqun rəyinin altına imza atmağa ikiəlli hazırım: "fövqəl – mən" kompleksi mənə yaddı.

Ölmək – heç də hər şey deyil: vaxtında ölmək lazımdı. Atam gec ölsəydi, məndə günah hissi yaranardı. Öz yetimliyini dərk eləyən yetim özünü ittiham eləməyə meyillidi: onu görməkdən dərd-qəmə batmış ata-anası göydəki sığınacaqlarına gediblər. Mən kef çəkirdim: kədərli taleyim hərəkət doğurur, mənə sanbal gətirir, yetimliyi öz xeyirxahlığımın ayağına yazırdım. Atam öz günahı üzündən nəzakətlə əbədiyyətə qovuşdu – nənəm həmişə təkrar eləyirdi ki, o, borcunu yerinə yetirməkdən boyun qaçırdı. Haqlı olaraq Şveyserlərin yaşarılığı ilə qürur duyan babam otuz yaşında ölümü qəbul eləmədi: bu qədər şübhəli ölümün sayəsində o, ümumiyyətlə, bir vaxtlar kürəkəni olub-olmadığına şəkk gətirirdi, axırda da onu unutdu. Mənsə hətta unutmamalı olmadım: Jan-Batist gerçək dünyanı ingilissayağı tərki eləyib mənə tanışlığa layiq bilmədi. Mən bu gün də onun barəsində nə qədər az bildiyimə təəccüblənirəm. Bununla belə, o, sevirdi, yaşamaq istəyirdi, öldüyünü anlayırdı, – başqa cür desək, insan idi. Amma ailəmin üzvlərindən kimsə məndə həmin insanın şəxsiyyətinə maraq oymadı. Uzun illər çarpayımın üstündən sadələvh baxışlı, girdə dazbaşlı, iribığı balaca zabitin portreti asılmışdı; anam ikinci dəfə ərə gedəndə portret yox oldu. Sonralar mərhumun kitabları əlimə keçdi: Le Dantekin elmin perspektivi haqqında traktatı, Beberin "Mütləq idealizm vasitəsilə pozitivizmə doğru" əsəri. Bütün müasirləri kimi, Jan-Batist də əlinə keçəni oxuyurdu. Kitablarda qırıqlarda qarışıq cızma-qaralar – qısa müddətdə yanan, mənəim dünyaya gəldiyim vaxtda canlı və həyəcan doğuran alovun ölü izini tapdım.

Kitabları satdım: o mərhumla nə işim vardı? Onun barəsində eşitdiklərimə əsasən, Dəmir Maska, yaxud şevalye d'Eone barəsində bildiklərim qədər bilirdim, məlum olanların da mənə dəxli yox idi; hətta o, məni sevmiş, qucağına götürüb oğluna aydın, indi çürümüş gözlərlə baxmış olsa da, kimsə yaddaşında sevginin bu bəhrəsiz səylərini saxlamayıb. Atamdan nə kölgə, nə baxış qaldı – hər ikimiz, o və mən bir müddət eyni torpağın üstündə gəzməmişik, vəssalam. Məni ölmüş adamın oğlundan daha çox, möcüzənin övladı olduğum şüuruyla tərbiyə elədilər. Bənzərsiz yüngülxasiyyətliliyim, yəqin, bununla izah olunur. Mən başçı deyiləm, başçı olmaq da istəmirəm. Əmr verməklə tabe olmaq – bu, mahiyyətə eyni bir şeydi. Tam hakimiyyətli adam həmişə başqasının – qanuniləşdirilmiş müftəxorun, öz atasının adından əmr verən, ona sınınmış mücərrəd iradəni həyata keçirəndi. Mən anadan olandan elə özümü və ətrafdakıları güldürməmək üçün əmr vermirdim. Hakimiyyətsevərlik yarası məni yeyib-tükətmir, təsadüfi deyil ki, məni itaətə öyrətmədilər.

Tabe olmaq – amma kimə? Mənə gənc heyvərəni göstərilib deyirlər: bu anamdı. Özüm daha çox onu anam saymağa meyilliyəm. Mənə tamamilə aydındı ki, nəzarət altında, bütün ailənin tam tabeliyi altında yaşayan bu bakirə qız mənə qulluq eləməli idi. Mən Ann-Marini sevirəm, amma kimsə onu adam yerinə qoymursa, ona necə hörmət eləyim? Üç otağımız var: babamın kabineti, nənəmin yataq otağı və "uşaq otağı". "Uşaqlar" – anamla bizik; hər ikimiz həddi-büluğa çatmamışıq, hər ikimiz himayədəyik. Amma bütün imtiyazlar mənə məxsusdu. Mənim otağıma qız çarpayısı qoyublar. Qız tək yatır, onun niyyəti təmizdi: mən hələ gözümlü açmamışam, amma o, artıq çimmək üçün vanna otağına cumur; başdan-ayağa geyimli qayıdır – məni necə doğa bilərdi? Məni öz dərdlərimdən hali eləyir, mən dərdinə şərikin halda qulaq asıram; bir müddət sonra onunla evlənib öz himayəmə götürəcəyəm. Sözümlə qətidi: onu incitməyəcəyəm, ondan ötrü özü-

mün gənclik təsirimi işə salacağam. Amma doğrudanmı onun sözünə baxacağam? Qəlbən xeyirxahlığıma görə onun dualarına rəhmim gəlir. Bununla belə, o, heç vaxt məndən heç nə tələb eləmir. Elə bil, ortaya atdığı sözlərlə gələcək əməllərimin mənzərəsini cızır, həmin hərəkətləri yerinə yetirməyə imkan verməyim üçün mənə təriflər yağdırır: "Biçarə oğlum ağıllı-kamallı oğlan olacaq, burnuna dərman tökməyə anasına icazə verəcək" – mən də uyuducu peyğəmbərliyin qarmağına keçirəm.

Bir də patriarx vardı: o, Allaha elə oxşayırdı ki, çox vaxt onu İlahi kimi qəbul eləyirdilər. Bir dəfə o, kilsəyə pəncərədən girdi – həmin dəqiqələrdə keşiş yolsuzları göylərin cəzasıyla hədələyirdi. Qəfildən möminlər kafedranın qarşısında ucaboy, saqqallı qoca gördülər – qoca onlara baxırdı; möminlər qaçıb dağılmışdılar. Bəzən babam iddia eləyirdi ki, onun qarşısında üzü üstə döşəndilər. O, belə gelişlərdən ləzzət alırdı. 1914-cü ilin sentyabrında "Arkaşon" kinoteatrında özünü camaata göstərdi. Anamla mənim yerim eyvan daydı – qəfildən babamın səsi eşidildi: o, işığın yandırılmasını tələb eləyirdi. Onun ətrafında mələklər yığınınə oxşayan tanımadığım cənablar qışqırırdılar: "Qələbə! Qələbə!" Allah səhnəyə çıxıb Marnada qələbə haqqında bəyannamə oxudu. Babam hələ qarasaqqallı olanda özünü Yəhva kimi göstərirdi, şübhələninirəm ki, o, Emilin ölümündə – əlbəttə, dolayısıyla – günahkardı. Bu qəzəbli Bibliya allahı öz oğullarının qanına susamışdı. Amma mən dünyaya uzun ömrünün axırında gəldim. Onun saqqalı ağardı, tüttündən saraldı, ata rolundan bezdi. Yeri gəlmişkən, oğlu olsaydım, şübhəsiz, özünü saxlaya bilməzdi, məni də – sadəcə, adəti üzrə – köləyə çevirərdi. Xoşbəxtliyimdən, mən ölüyə məxsusdum. Ölü adi bəhər – uşaq verən toxum səpdi. Mən kimsənin torpağı deyildim – babam üzərimdə mülkiyyət hüququ olmadan məndən istifadə eləyə bilərdi. O, məni "gözlərimin işığı" çağırırdı, çünki qəbrə gözlərinə işıq gələn qoca obrazında getmək istəyirdi. O,

məndə hər dəqiqə məhrum ola biləcəyi xüsusi görücülük mərhəməti, ali bəxşiş görməyi qət eləmişdi. Axı mənə hansı tələb irəli sürə bilirdi? Mənim mövcudluq faktımın özü onu vəcdlə doldururdu. Babam Ata Allahın saqqalı və Oğul Allahın qəlbinə malik sevgi allahı roluna girmişdi. O, əllərini başıma qoyurdu, mən əmgəyimlə əlinin istisini duyurdum, mərhəmətdən titrəyən səslə məni öz övladı adlandırır, soyuq gözləri yaşla dolurdu. Tanışlar çaşbaş qalırdılar: "Bu kiçik onun aqlını başından çıxarıb!" Babam mənə pərəstiş eləyirdi – bunu hamı götürdü. O, məni sevirdimi? Kütləyə bu qədər hesablanmış ehtirasda səmimiyyətin harada, saxtılığın harada olduğunu ayırmaq çətin idi. Babamın başqa nəvələrinə xüsusi qızgın hisslər göstərdiyini nəsə xatırlamıram. Düzdü, onları nadir hallarda görürdü, onlar da babama ehtiyac duymurdular, mənse tamamilə ondan asılıydım: o, məndə öz alicənablığına pərəstiş eləyirdi.

Vəcdən desək, qoca vəcd məsələsində bir qədər ifrata varırdı. O, bir çoxları, Viktor Hüqonun özü kimi, XIX əsrin övladydı, özünü Viktor Hüqo sayırdı. Məncə, əyyaş növbəti içkisinin intizarında olan kimi, həmişə növbəti teatr effektinin həsrətini çəkən bu yaraşlıq, uzunsaqqallı qoca iki ən yeni kəşfin – foto sənətinin və "baba olmaq sənəti"nin¹ qurbanı olmuşdu. Xoşbəxtliyindən və bədbəxtliyindən, o, fotogenik idi; evimiz onun təsvirləri ilə doluydu. O vaxtlar hələ təcili şəkillər çəkmirdilər, buna görə də babam pozalara, canlı şəkillərə uymuşdu. Hər hansı bəhanəylə qəfildən dayanır, effektlə quruyub daşa dönürdü; özi-özünün heykəlinə çevrildiyi bu qısa əbədiyyət anlarına pərəstiş eləyirdi. Canlı şəkillərə vurğunluğu üzündən o, yaddaşımda yalnız sehrli fənerin donmuş proyeksiyası kimi qalıb. Meşə talası, mən sınımış budanın üstündə oturmuşam, beş yaşım var. Şarl Şveyserin başında panama, əynində flaneldən qara zolaqlı krem rəngli kostyum, saatın zənciriylə kəsilmiş ağ qabarıq naxışlı canlıq

¹ "Baba olmaq sənəti" – V. Hüqonun şeirlər toplusunun adı

var, qayıtandan pensne sallanır; babam mənə doğru əyilib, qızıl üzüklü barmağını qaldırıb danışır. Ətraf qaranlıqdı, rütubətli, yalnız onun saqqalı işıq saçır: babam çənəsinin altında öz haləsini gəzdirir. Onun nə barədə danışdığını bilmirəm. Elə cidd-cəhdlə qulaq asmağa çalışırdım, bir sözünü də eşitmədim. Məncə, İmperiya dövrünün bu köhnə respublikaçısı mənə vətəndaş borclarım barədə öyüd-nəsihət verir, burjua tarixini izah eləyirdi: biri vardı, biri yoxdu, qədim vaxtlarda krallar, imperatorlar vardı, onlar yaramaz adamlarıydılar, onları qovdular, dünyaların bu ən yaxşı dünyasında hər şey yaxşılığa doğru gedir.

Axşamlar babamı yolda qarşılayıb, onu dərhal uca boyuna və rəqs ustası cizgilərinə görə funikulyordan tökülən kütlənin içində tanıyırdıq. O, bizi hələ uzaqdan görüb bir göz qırpmında gözəgörünməz fotoqrafın göstərişlərinə tabe olur, "mövqedə dayanırdı!": saqqalını külək yellədir, çiyinləri dik durur, dabanları bitişik, pəncələri ayrı, sinəsi qabarıqdı, ağuşu geniş açılıb. Bu işarə üzrə mən azacıq irəli əyilib donurdum – qaçmağa hazırlaşan qaçışçı, indicə aparatdan çıxacaq quş. Bir neçə an bu vəziyyətdə dururduq – sakson çinisindəki gözəl qrup – sonra mən irəli atılırdım – çiçəklərlə, meyvələrlə və babasının xoşbəxtliyi ilə oğlan yalandan tövşüyə-tövşüyə burnunu onun dizlərinə söykəyir, o da mənə irəli uzatdığı əllərində atıb-tututa, "mənim varım-dövlətim!" pıçıldaya-pıçıldaya sinəsinə sıxırdı. Ötüb-keçənlərin böyük uğurla qarşıladıkları rəqsin ikinci fiquru beləydi. Biz, ümumiyyətlə, yüzlərcə cürbəcür səhnədən ibarət bitib-tükənməyən tamaşalar düzəldirdik: burada mazaqlaşma da, bir dəqiqəlik dava-dalaş da, səmimi acıqlandırma da, mehriban qaqqıltılar da, sevgi incikliyi də, incə civilti də, ehtiras da vardı. Biz aradan qaldırmaqdan ləzzət almaq üçün sevgimizin yolunda maneələr yaradırdıq. Hər-dən-bir inadkarlığım tuturdu, amma həтта mənim şıltaqlıqlarımda da nadir hissiyatlılıq özünü göstərirdi: onun günahı babalar kimi, nəcib və sadələvh şöhrətpərəstlik – kor-koranəlik,

Hüqonun resepti üzrə mühakiməçi fərziyyəydi. Anamla nənəm məni çörəklə suya möhtac qoysaydılar, babam şirniyyat gətirərdi, amma bu, qorxmuş qadınların ağına da gəlməzdi. Beləliklə, mən gülməşəkər oğlandı; rolum elə xoşuma gəlirdi ki, ondan çıxmağa hazırlaşmırdım. Doğrudan da, atamın tələsik yox olması məni çox zəifləmiş "Edip kompleksi" ilə mükafatlandırmışdı: heç bir "fövqəl – mən" və üstəlik, azacıq təcavüzkarlıq da olmaz. Anam tamam mənə məxsus idi, kimsə onu asanlıqla mənim əlimdən ala bilməzdi; mən zorakılığın, nifrətin nə olduğunu bilmirdim, kədərli qısqançlıq təcrübəsindən azad olunmuşdum. İti uclarına bir dəfə də olsun rast gəlmədiyim gerçəklik əvvəlcə mənim qarşımda gülümsər cisimsizliyi ilə durdu. Kimə, yaxud nəyə qarşı qiyam eləməliydim? Kimsənin istəyi bir dəfə də olsun mənə hərəkət qaydasını diktə eləməyə çalışmamışdı.

Mən nəzakətlə ayaqqabımı geyindirmələrinə, burnuma damcı tökmələrinə, saçımı daramalarına, yuyundurmalarına, paltarımı geyindirib-soyundurmalarına, sevib-əzizləmələrinə icazə verirəm. Mənim sevimli əyləncəm – gülməşəkər oğlan rolunu oynamaqdı. Mən ağlamıram, demək olar, gülürəm, səs-küy salmıram; dörd yaşım olanda məni mürrəbbəyə duz tökmək istəyən vaxt yaxaladılar – mənə, pis niyyətdən yox, elmə sevgimdən idi. Necə olur-olsun, yaddaşım başqa bir şuluqluq saxlamayıb. Bazar günləri bizim xanımlar hərdən-bir ibadətə, məşhur orqançalanın yaxşı musiqisinə qulaq asmağa gedirlər. Nə o, nə də o biri adətlərə əməl eləyirlər, amma möminlərin coşqunluğunu onların musiqi vəcdinə yozurlar: nə qədər ki tokkata¹ səslənir, onlar Allaha inanırlar. Məndən ötrü bu ruhi uçuş dəqiqələrindən şirin heç nə yoxdu. Ətrafdakılar burunlarıyla dimdikləyirlər: nəyə qabil olduğumu göstərmək vaxtıdı: dizlərimi oturacağa söykəyib heykələ dönürəm, Allah eləməsin ki, çeçələ barmağımı tərpedim; gözlərimi də qırpmadan yanaqlarımla göz yaşı

¹ Tokkata – dilli musiqi alətləri üçün yazılmış iti çalınan əsər

axanacan düz irəli baxıram. Əlbəttə, mən ayaqlarıma dırmaşan qarışqalarla möhtəşəm mübarizə aparıram, amma qələbəyə inanıram, öz qüvvəmi elə dolğun duyuram ki, onların üzərində zəfərin şirinliyini dadmaq üçün qorxmadan özümde ən günahkar arzuları oyadıram. Qəfildən yerimdən sıçrasam, "Tarrarabum!" bağırsam, nə olar? Əgər sütuna dırmaşıb ətirli suqabına çiş eləsəm, nə olar? Bu dəhşətli qarabasmalar duadan sonra anamın təriflərinə xüsusi dəyər verir. Bununla belə, mən özüm-özümə yalan danışıram – şöhrətimi artırmaq üçün özümü elə göstərirəm ki, guya, məni təhlükə gözləyir.

Əslində, heç bir tərif məni başdan çıxarmağa qabil deyil: qalmaqaldan yaman qorxuram. Əgər ətrafdakıları heyrətə salmaq niyyətim varsa, bunu yalnız səxavətimlə eləyirəm. Bu qələbələrə asanlıqla qazanmağım göstərir ki, məndə yaxşı qabiliyyət əlaməti var. Öz iç səsime qulaq asmağa bəndəm ki, üstümə tərif yağdırırlar. Əgər məndə axmaq arzular, fikirlər yaranırsa, bunlar əvvəlcədən gəlirlər; onlar qəlbimə girən kimi pisləşir, vərəmləyirlər – mən günah üçün naşükür zəminəm. Rəsm çəkməyə sevgimdən xeyirxaham, bundan ötrü dəridən-qabıqdan çıxmıram, özümü zorlamıram – mən yaradıram. Mən tamaşaçıları gərginlik içində saxlayıb, öz rolunu cilalayan aktyorun şahanə sərbəstliyindən ləzzət alıram. Mənə pərəstiş eləyirlər – deyəsən, pərəstişə layiqəm. Bu da tamamilə aydındı, axı dünya gözəl qurulub. Mənə deyirlər, yaraşıqlıyam, mən də buna inanıram. Müəyyən müddətdən bəri sağ gözümde ləkə var, nəticədə çəpgöz olacağam, əyri görəcəyəm, amma bu hələ bilinmir. Tez-tez şəklimi çəkirlər, anam da onları rəngli karandaşlarla boyayır. Fotolardan biri qalır: mən o şəkildə sarışın, çəhrayı yanaqlı, qıvrımsaçam, yanaqlarım gonbuldu, baxışlarımda müəyyənləşdirilmiş dünya qaydalarına mehriban hörmət, şişkin dodaqlarımda gizli həyasızlıq var – mən öz qiymətimi bilirəm.

Mənim yaxşı qabiliyyətim var, amma bu azdı: mən peyğəmbər olmalıyam, axı həqiqət körpənin ağzından çıxır. Onlar

hələ təbiətdən ayrılmayıblar, onlar küləyə, dənizə oxşayırlar, – qulaqları olan onların pıçılıtlarında qəribə, yaygın açıqlamalar tuta bilər. Babam Anri Berqsonla Cenevrə gölündə üzməli olub. "Sevincdən başımı itirmişdim, – babam danışırdı, – bərq vuran avarlara, güzgü kimi parıldayan suya baxa bilmirdim. Berqsonsa elə hey gözlərini qayığın dibinə dikib çamadanın üstündə oturmuşdu". Şarl bu yol müşahidələri əsasında nəticə çıxartdı ki, poetik görtüm fəlsəfədən uzaqdı. Sonra o, mənə baxırdı: bağda əlinin altında bir parç pivəylə yaylı çarpayıda yarızanıb mənim necə qaçıb oynadığıma göz qoyur, rabitəsiz boşboğazlığında müdriklik axtarır və tapırdı. Sonralar mən o düşkünlüyü ələ salırdım – indi bunu boynuma alıram: bu, ölümün xəbərdarlığıydı.

Şarl vəcdin köməyi ilə qorxuya üstün gəlməyə çalışırdı. O, özünü hər şeyin – hətta bizim miskin sonumuzun gözəl olduğuna inandıрмаğa çalışsa-çalışsa mənim simamda torpağın heyrətamiz varlığından heyrətə gəlirdi. Hər yerdə – dağların zirvəsində, dalğaların üzərində, ulduzlar arasında, mənim gənc həyatımın mənbələrində – o, tezliklə ağuşuna qayıdacağı təbiətlə təmasda olmağa, onu bütövlükdə bağrına basmaq, artıq ondan ötrü qazılmış qəbir yerinəcən hər şeyi tamam qəbul eləmək üçün təmasda olmağa can atırdı. Mənim ağzımla gerçəklik yox, onun öz ölümü danışırdı. Təəccüblü deyil ki, körpəlik illərinin şirin xoşbəxtliyi bəzən o dünyanın dadını verirdi: mən öz azadlığımı ölümə – çox vaxtında olan ölümə, öz vəziyyətimlə başqa, çoxdan gözlənən ölümə borclu idim. Bununla belə, məlum olduğu kimi, öncəduyumlar həmişə o dünyanın adından xəbər verirlər, uşaqlar həmişə ölümün güzgülüsüdülər.

Bütün bunlardan başqa, öz oğullarını hirsəndirmək babamın çox xoşuna gəlirdi. Onlar ömürləri boyu qorxunc atanın pəncəsi altındaydılar; ayaqlarının ucunda otağına girib onu uşaqçıgəzən qabağında dizi üstə çökmüş görürlər – burada hirsindən necə divara dırmaşmayasan! Atalarla oğulların mübari-

zəsində çox vaxt uşaqlarla qocalar birgə hərəkət eləyirlər: bu birilər danışır, o birilər deyilənləri yozurlar. Təbiət danışır, təcürüb izah eləyir – orta nəsil susa bilər. Əgər uşağınız yoxdusa, it saxlayın. Ötən il it qəbiristanlığında bir başdaşından o biri başdaşına estafet kimi ötürülən mədhiyyəni oxuyanda babamın kəlamını xatırladım: itlər sevməyi bacarırlar, onlar adamlardan daha həssas, daha vəfalıdılar; itlər onlara xeyri tanımaqda, yaxşıyla pisi ayırmaqda kömək eləyən mərifətə, nöqsansız həssaslığa malikdilər. "Polonius, – təskinlik bilməyən ev sahibi qışqırırdı, – sən məndən yaxşısan: sən mənim ölümlümə tab gətirməzdin – mən yaşayıram". Amerikalı dostum yanımdaydı. O, hiddət içində ayağıyla bir gips iti itələyib qulağını sındırdı. Onu başa düşürəm: uşaqları və heyvanları həddən artıq sevnələr, onları bəşəriyyətə ziyan vurmaqla sevirilər.

Beləliklə, mən çox şey vəd eləyən itəm. Mən danışırım. Mən uşaqsayaq boşboğazlıq eləyirəm – sözlərimi yadda saxlayırlar, özümə təkrar eləyirlər, mən həmin nümunələr üzrə yenilərinə hazırlayıram. Mən böyüklərsayaq da boşboğazlıq eləyirəm, sadələvh görkəmlə "yaşımdan ağıllı" danışmağı bacarıram. Bu deyilənlər – əsl poemalardır; onların resepti sadədi: böyüklərdən bütöv ifadələri fikirləşmədən, düşünmədən necə gəldi götür, onları Allahın məsləhət bildiyi kimi, düz, mənasına varmadan təkrar elə. Bir sözlə, mən peyğəmbərlik eləyirəm, hər kəs də onları öz ağılına görə yozur. Qəlbimin dərinliklərində əsl xeyirxahlıq, gənc şüurumun saxlanclarında əsl gerçəklik doğulur. Mən böyüklərə arxalanıb özümdən vəcdə gəlirəm: hətta bəzən sözlərimin, hərəkətlərimin gözəlliyinin nədə olduğu mənə çatmır, amma o gözəllik böyüklərin nəzərinə çarpır. Heç nəyi dəyişə bilməzsən! Mən onlara özümün əlim çatmayan incə zövq verməyə fədakarcasına hazırım. Mənim əzilib-büzülməyim alicənablıq donuna girir: yazıq yaşlılar uşaq olmadıqlarından əziyyət çəkirdilər; təsirləndim, altruizm cəhdində uşaqlığa bürünüb yoxluqdan çıxdım, qoy onlara elə gəlsin, guya, oğulları var. Anam, nənəm tez-tez elə

eyni səhnəni – mənə həyata qaytaran sözsüz mərhəmət aktını oynamağa həvəsləndirirdilər. Onlar Şarl Şveyserin qəribəliklərinə, onun teatr effektlərinə sevgisinə dəstək verirlər, ona sürprizlər düzəldirlər. Mənə bir kreslonun arxasında gizlədirlər, nəfəs almamağa çalışıram, qadınlar otaqdan çıxırlar, yaxud özlərini elə göstərirlər, guya, mənə unudublar. Yorğun, qaşqabaqlı babam – dünyada yaşamasaydım, belə də olardı – içəri girir, mən də qəfildən gizləndiyim yerdən çıxıb babama öz doğumumun mərhəmətini göstərirəm. O, mənə götür, rola girir, işıqlanmış üziylə əllərini göyə qaldırır: mən varam, artıq bir şey istəmir. Başqa sözlə, özümü bəxş eləyirəm, həmişə, hər yerdə bəxş eləyirəm, hamını bəxş eləyirəm. Qapını açmağa bəndəm – mənə də, babama da elə gəlir, xalqa zühur eləyirəm. Mişar daşlarından ev tikib, şəkər tozundan pirojna düzəldib var gücümlə bağırıram: qışqırığuma həmişə kimsə qaçıb gələcək, ah-uf eləyəcək. Bir xoşbəxt artdı – hamısı da mənim sayəmdə! Yemək, yuxu, havaya uyğun paltardəyişmə – həyatımın mərasimləri çox ciddi nəzərdə tutulmuş əsas əyləncələr, vəzifələr bunlardı. Mən adamların gözləri qabağında kral kimi yeyirəm; əgər iştahla yeyirəmsə, üstümə təbrik yağdırırlar. Hətta nənəm səslənir: "Gör nə ağıllıdı, acıb!"

Yorulmadan öz-özümə təkrar eləyirəm: mən bəxş eləyə-nəm, elə özüm də bəxşişəm. Atam sağ qalsaydı, öz hüquq və vəzifələrimi dərk eləyərdim. Amma o öldü, mən də onu yada salmıram: haqqım yoxdu, çünki sevgiyə mükafatlandırılmışam, vəzifəm yoxdu, çünki sevgidən bəxş eləyirəm. Mənim işim yalnız xoşa gəlməkdə; hər şey göz qabağındadı. Ailəmiz əməlli-başlı alicənablıq meydanıdı: babam mənə həyat üçün vəsait verir, mən ona xoşbəxtlik verirəm, anam hər şeyin xətrinə özünü qurban verir. İndi yetkin düşüncələrə görə, yalnız təkcə onun özünü qurban verməsi də mənə saxta görünür, amma o vaxt biz bunun üstündən sükutla keçməyə meyilliydik. Necə olur-olsun, həyatımız mərasimlər zənciridi, bütün vaxtımız qarşılıqlı hörmətlərin bildirilməsinə

gedir. Mən yaşlılara hörmət göstərirəm, bir şərtlə ki, mənə səcdə eləyirlər; ən doğrucul, səmimi qız kimi mehribanam. Mən xoşniyyətliyəm, adamlara etibar eləyirəm; onların hamısı xeyirxahdı, ona görə ki, hamıdan razıdılar. Cəmiyyət mənə xidmət və səlahiyyətlərin ciddi iyerarxiyası kimi görünür. Pülləkənin yuxarı pilləsində olan kəs nəyi varsa hamısını aşağıda olana verir. Şəxsən mən qətiyyənlə ən yuxarı pilləyə iddia eləmirəm: mənə məlumdu ki, o pillə nizamı qoruyan sərt, xoşniyyət adamlara məxsusdu. Mən onların yaxınlığındakı adi yan atmada yerləşmişəm, həmin tərəfə şəfəq saçırım. Bir sözlə, dünyəvi hakimiyyətdən uzaqda, nə yuxarıda, nə aşağıda – qıraqda durmağa çalışırım. Sitayış eləyənin nəvəsi kimi, uşaqlıqdan irsi meyillər aşkara çıxarıram, məndə kilsə knyazlarının riyakarlığı var, məni cübbə geyinənlərin kefi çəkir. Balaca qardaşlarımla özümü bərabər aparıram; bu, xilas xətrinə yalandı, mən onları xoşbəxt eləmək üçün yalan danışırım, onlarsa qarmağa keçməlidilər, amma axıracan yox. Dayəyə, poçtalyona, balaca otaq itinə dözümlü, səbirli münasibət göstərirəm. Bizim nizamə salınmış dünyamızda kasıblar var. Həm də hər cür heyvətəməz şeylər, siam əkizləri, dəmiryol qəzaları olur. Amma bu uyğunsuzluqda kimsə günahkar deyil. Namuslu kasıblar şübhələnmirlər ki, onların həyatı vəzifəsi bizim səxavətimizə qida verməkdir. Bunlar utancaq kasıbdılar – onlar divara sıxılırlar. Mən onlara doğru atılırəm, əllərinə xırda pul dürtürəm, başlıcasına məftunedici təbəssüm – bərabərlik təbəssümü bəxş eləyirəm. Onların görkəmi xoşagəlməzdi, toxunmaqdan iyrenirəm, amma özümü məcbur eləyirəm – bu, ustalıqdı. Üstəlik də, zəruridi ki, mənə sevsinlər: mənə sevgiləri onların həyatını bəzəyəcək. Bilirəm ki, onların zəruri olan şeyi çatışmır, mənə də onlardan ötrü təmtəraq predmeti olmaq xoş gəlir. Bununla belə, nə qədər kasıb olsalar da, babamın payına düşən əzab-əziyyətlərdən xəbərləri yoxdu: uşaq vaxtı o, hava işıqlaşmamış qalxır, yarıqaranlıqda

geyinirdi, qışda yuyunmaq üçün su dolu bardağın buzunu sındırmaq lazım gəlirdi. Xoşbəxtlikdən, zəmanə dəyişdi: babam tərəqqiyə inanır, mən də inanıram. Tərəqqi – mənə doğru aparən uzun sərt yoxuşdu.

O, cənnət həyatıydı. Səhərlər sevinc dolu heyrətlə, sevinə-sevinə oyanırdım ki, bəxtim yaman gətirib, dünyanın ən mehriban ailəsində, günəş altındakı ən yaxşı ölkədə doğulmuşam. Narazılar məni heyrətləndirirlər: onlar nədən narazıydılar? Araqarışdırandılar, vəssalam. Əsasən, doğma nənəm məndə çox böyük həyəcan doğururdu: kədərlə qeyd eləməliydim ki, o, məndən kifayət qədər vəcdə gəlmir. Luiza, doğrudan da, mənə barmaqarası baxırdı. O, açıq-aşkar məni saxtakarlıqda günahlandırır, buna görə ərini töhmətləndirməyə cəsarət eləməirdi; məni kloun, təlxək, hoqqabaz adlandırır, tələb eləyirdi ki, əzilib-büzülməyə son qoyum. Bundan hiddətlənirdim, xüsusilə ona görə ki, burada babamın üzərində də kinayə duyurdum. Nənəmin dili ilə hər şeyi inkar eləmək ruhu danışırdı. Mübahisəyə girişirdim, o tələb eləyirdi ki, üzr istəyim; dəstək tapmağa əmin olub boyun qaçırırdım. Babam zəiflik göstərmək imkanından faydalanırdı – o, arvadına qarşı mənim tərəfimi saxlayır, nənəm çaşqınlıq içində yataq otağına girib qapını açarla bağlayırdı. Qorxmuş anam nənəmin kinindən çəkinib pıçıltıyla utana-utana babamı töhmətləndirir, o da çiyinlərini çəkib öz otağına gedirdi; bu zaman anam məni dilə tuturdu ki, nənəmdən üzr istəyim. Mən öz qüdrətimdən zövq alırdım: inadkarı sındıran mələk Mikayıl deyiləm, bəs nəyəm? Qalmaqalı yatırmaq üçün etinasızcasına nənəmdən üzr istəyirdim. Bununla belə, əgər bu cür inciklikləri nəzərə almasaq, şübhəsiz, Luizaya pərəstiş eləyirdim – axı o, mənim nənəm idi. Məni onu Mami, ailəsinin başçısınsa Elzas adıyla – Karl çağırmağa öyrətdilər. Karl və Mami – Romea və Cülyettadan, yaxud Filimon və Bavnidadan daha təmiz səslənirdi. Anam müəyyən niyyətlə bu dörd hecanın intim birliyi ilə iştirak eləyən

şəxslərin tam qarşılıqlı razılığını bildirə-bildirə gündə yüz dəfə təkrar eləyirdi: "Karlimami bizi gözləyirlər", "Karlimami şad olacaqlar", "Karlimami..." Mən yalnız hərdənbir bu qarmağa ilişir, amma özümü elə göstərirəm – hər şeydən əvvəl özüm qarşımda – guya, axıracan ilişirəm. Sözün parıltısı predmetin lap üstünə düşürdü: Karlimaminin köməyi ilə ailənin bütövlüyündən ləzzət ala, Luizanı Şarlin əməllərindən uzaq saxlaya bilirdim. Nənəmə – etibarsız, günaha meyilli, hər dəqiqə geri çəkilməyə hazır olan məxluqa mələklərin əli, sözün qüdrəti kömək eləyirdi.

Dünyada həqiqi şər adamlar – prussaklar var, onlar Elzas-Lotaringiyanı bizdən qopartdılar, babamın otağındakı buxarının üstündəki qara mərmərdən altlığı olan iri saatdan başqa bütün saatlar ona məhz alman şagirdləri qrupu tərəfindən bağışlanıb: maraqlıdı, onlar o saatları haradan oğurlayıblar? Mənə Hansinin ktblarını alır, şəkillər göstərirlər; mən iki damcı su kimi elzaslı əmilərimə oxşayan bu çəhrayı-badamı gonnüllərə azacıq da olsa nifrət duymuram. 1871-ci ildə Fransa vətəndaşlığı seçən babam hərdənbir Hunsbax və Pfaffenhofenə, orada qalan qohumlarına baş çəkməyə gedir. Məni də aparırlar. Qatarda əgər alman nəzarətçi bizdən biletlərimizi göstərməyi tələb eləyirsə, kafedə əgər ofisiyant bizə xidmət göstərməyə tələsmirsə, Şarl Şveyser patriotik hiddətin qabarmasından qıpqırmızı olur. Hər iki qadın onun əllərindən yapışır: "Şarl! Aqlını başına yığ! Doğrudanmı, bizi ölkədən çıxarmalarını istəyirsən?" Məni onun dizlərinə doğru itələyirlər, ona yalvarış dolu nəzərlərlə baxıram, yumşalır. "Hə, yaxşı, uşağın xətrinə", başımı arıq, kələ-kötür barmaqlarıyla sığallaya-sığallaya köksünü ötürür. Bu səhnələr məni işğalçıların əleyhinə yox, babamın əleyhinə qaldırır. Yeri gəlmişkən, Hunsbaxda Şarl hər fürsət düşəndə nişanlısının üstünə atılır: həftə ərzində bir neçə dəfə dəsmalı masanın üstünə tolazlayır, qapını çırpıb yemək otağından çıxır, nişanlısısa heç də alman qızı deyil. Nahardan sonra biz yalvara-

yalvara, hönkürə-hökürə Şarlin ayağına yıxılıraq – daşa dönmüş üzlə qulaq asır. Burada nənəmlə necə razılaşıma-
yasan: "Elzas Şarla ziyandı! Ora bu qədər tez-tez getməyin
xeyri yoxdu". Özüm də mənə azacıq hörmət göstərməyən
elzaslılardan vəcdə gəlmirəm, onları bizdən qopartdıqlarına
görə o qədər də kədərlənmirəm. Məsələn, aydın olur ki, mən
Pfaffenhofen baqqalı cənab Blütenfeldin yanına həddən artıq
tez-tez qaçıram, onu boş-boş şeylərlə narahat eləyirəm. Xalam
Karolina bu barədə anama öz "fikrini" söyləyib, anam da mənə
çatdırdı. Bu dəfə biz Luizayla həmrəyik: o, ərinin qohumları-
nın fikrinə dözə bilmir. Strasburqda dayandığımız mehmanxa-
nanın pəncərəsindən orkestrin aydın taqqılısını eşidirəm,
pəncərəyə uçuram – ordu! Prussiyanın bu uşaqsayağı musiqi
altında necə addımladığına vəcdlə baxıb əl çalırım. Babam
kreslodə qumıldanmadı – o fisıldayır. Anam qulağıma pıçıldayır
ki, pəncərədən aralanım. Mən azacıq dodaqlarımı şişirdib
tabe oluram. Lənət şeytana, əlbəttə, almanları görməyə gözüm
– amma lazımı əqidə olmadan – yoxdu. Bununla belə, Şarl da
özünə yalnız ən az şovinizm payı rəva görə bilər.

1911-ci ildə biz Medonu tərk eləyib Parisdə, Le Qoff
küçəsindəki 1 saylı evdə yerləşdik. İstefaya çıxandan sonra
babam ailəsini saxlamaq üçün gəlmələrə fransız dili öyrədilən
Yeni Dillər İnstitutu yaratmalı oldu. "Birbaşa metod"la öyrə-
dirilər. Şagirdlərin əksəriyyəti almandı. Onlar yaxşı pul verir-
lər. Babam saymadan luidorları¹ pəncəyinin cibinə qoyurdu;
gecələr yuxusuzluqdan əziyyət çəkən nənəm töycü götürmək
üçün – qızına dediyi kimi, "açıq-gizli" – gizlicə dəhlizə çıxır.
Bir sözlə, düşmən bizə çörəkpuşu verir. Fransız-alman müha-
ribəsi Elzası bizə qaytarar, institutunun mövcudluğuna son
qoyardı – Şarl sülhün qorunmasının tərəfdarıdır. Üstəlik də,
dünyada bizə qonaq gələnlər kimi, yaxşı almanlar var: qırımı-
zısfət bığlı romançı qadın – Luiza qısqanc istehzayla onu
Karlın Dulsineyası adlandırır – Ann-Marini qapıya sıxışdırıb

¹ Luidor – Fransada qədim qızıl pul vahidi

öpməyə cəhd eləyən dazbaş doktor; Ann-Marinin utancaq şikayətinə babam ildırım kimi çaxır: "Məni ancaq hamıyla dalışdırmaq istəyirsiniz!" Çiyinlərini çəkib qərar verir: "Sənin gözlərinə görünüb, qızım!", Ann-Mari də özünü daha günahkar hiss eləyir. Bütün o qonaqlar başa düşürlər ki, mənim keyfiyyətlərimdən vəcdə gəlməlidilər, itaətlə məni dürtmələyirlər, deyəsən, alman olmalarına baxmayaraq, xeyirxahlıq barədə tutqun təsəvvür onlara yad deyil. İnstitutun təsis edilməsi şərəfinə illik yubiley təntənələrində yüzdən artıq dəvətli, yüngül şərab var, anamla madmazel Mütö dördəlli Baxın əsərlərini çalırılar. Mən mavi muslin¹ paltarda, ulduzlardan başlıqda, çiyinlərimdə qanadlar qonaqlara səbət dolu naringi daşıyıram. "Əsl mələkdil!" – onlar səslənirlər. Belə çıxır, o qədər də pis adamlar deyillər. Bununla biz böyük əzabkeş Elzasın qisasını almaq planlarından imtina eləmədik: ailə çevrəsində Hunsbaxdan və Pfaffenhofendən olan qohunlarımız kimi, səsimizi qısıb almanları kinayəylə məhv eləyirik; yüzüncü dəfədi ki, fransız dili inşasında "Verterin məzarı üzərində Şarlottanı dərd tutdu" yazan şagird qızı, yaxud naharda yemiş diliminə uzun-uzadı, inamsızlıqla baxan, son-rasa onu bütöv – çiyidləri, qabığıyla birgə yeyən gənc müəlimi ələ salıyır. Bu səhvlər məni rəhmdil ovqata kökləyir: almanlar alçaq varlıqlardı, amma xoşbəxtliklərindən, bizimlə qonşuluqda yaşayırlar, onları maarifləndiririk.

Bıgsız adamın öpüşü, o illərdə deyirdilər, duzsuz qida, yaxud mənim 1905-ci ildən 1914-cü ilədək həyatım sayaq, günahsız ləyaqət kimidi. Əgər insan şəxsiyyəti öz-özünə mübarizədə müəyyənləşirsə, mən canıma-qanımacan qeyri-müəyyənlikdim. Əgər sevgiyə nifrət mahiyyətə bir medalın iki üzüdülərsə, mən kimsəni və heç nəyi sevmirdim. Məndə belə fikir vardı: xoşa gəlmək istəyənin nifrətlə işi yoxdu. Sevgiyə də işi yoxdu.

¹ *Muslin* – yun, ipək və ya pambıqdan toxunan nazik parça

Belə çıxır ki, mən özünəvurğunam? Yox, hətta heç Narsis də deyiləm. Ətrafdakıları məftun eləməyə başım tamam qarışdığından özümü unuduram. Düziünü desəm, şəkər tozundan pirojna düzəltmək, cızma-qaralar çəkmək, təbii ehtiyaclarını ödəmək o qədər də maraqlı deyil – əməllərim gözlərimdə yalnız, heç olmasa, yaşlı bir adam onlardan vəcdə gələne qədər dəyər qazanır. Xoşbəxtlikdən, alqışlar yetərincədi.

Onlar mənim boşboğazlığıma, yoxsa Baxın fuqasına¹ qulaq asırlar – böyüklərin dodaqlarında qarınquluların və həmiştirəkçilərin elə həmin çoxmənalı təbəssümü var. Amma deyəsən, mən mahiyyətimə görə, mədəni dəyəyəm. Mədəniyyət mənim canıma-qanıma hopub, nohur axşamlar günəş hərarətini qaytaran kimi, mən də şüalandırma vasi-təsilə onu ailəmə qaytarıram.

* * *

Mən həyatımı kitabların arasında başlamışam, görünür, onların arasında da başa vuracağam. Babamın kabinetini kitabla doluydu; onların tozunu ildə bir dəfə – oktyabrda, şəhərə qayıtmaq ərəfəsində silməyə icazə verilirdi. Hələ oxumağı öyrənməmiş mən o müqəddəs daşların qarşısında həyəcan duyurdum: onlar rəflərdə dik, yarıdik, bəzi yerlərdə bütöv kərpic yığını kimi, bəzi yerlərdə külçə sıraları tək bir-birindən xeyli aralı düzülüşdü. Hiss eləyirdim ki, ailəmizin rifahı onlardan asılıdı. Onlar bir-birinə iki damcı su kimi oxşayırdılar, mən də o kiçik müqəddəs yerdə, doğuluşumun şahidi olmuş, ölümümün də şahidi olacaq, mövcudluqları mənə keçmişdəki kimi, elə o cür xoşbəxt həyat vəd eləyən sanballı qədim abidələr arasında böyüyürdüm. Tozlarıyla təmasda olmaq üçün gizlicə onlara toxunurdum, amma məhz nəyə görə gərək olduqlarını təsəvvür eləmir, hər gün mənası məndən yan keçən mərasimə oğrun-oğrun baxırdım;

¹ *Fuqa* – bir musiqi mövzusunun ardıcıl surətdə müxtəlif səslərlə təkrarından ibarət musiqi forması

babam gündəlik məişətində o qədər bacarıqsız idi, əlcəyinin düyməsini anam bağlayırdı, amma bu mənəvi müxəlləfatla mehriban xidmətçisi kimi çevikliklə davranırdı. Onun necə fikirli görkəmlə masa arxasından qalxdığını, bir göz qırpmında üz bəuz divarın yanında olduğunu, qətiyyətlə düşünmədən rəfdən cildlərin birini götürdüyünü, baş və şəhadət barmağının vərmişkar hərəkəti ilə onu vərəqlədiyini, təzədən kreslodə oturduğunu, lazımı səhifəyə baxmaq üçün dəri cildini təzə botinka kimi, azacıq xışıldadıb bir dəfəyə kitabı açdığını yüz dəfələrlə müşahidə eləmişdim. Aradabir ilbiz çanağı kimi açılan, qarşımda öz içini göstərən bu hücrələrə baxmaq üçün yaxına gəlirdim: solğun, kiflənmiş, azacıq kövrəlmiş, qara damarlarla örtülmüş vərəqlər mürəkkəb hopan göbələk qoxusu verirdi.

Nənəmin otağında kitablar rəfdə yox, masanın üstündə dururdu; Luiza onları bir dəfəyə ikisindən çox olmayaraq, kitabxanadan götürürdü. Bu əhəmiyyətsiz şeylər mənə Yeni il şirniyyatlarını xatırladırdı, çünki onların nazik şumal səhifələri bəzəkli kağızdan kəsilmiş kimi görünürdü. İşvəli, ağ, demək olar, təzə kitablar həyata daha yüngül sirlər doğururdu. Hər cümə günü nənəm paltosunu geyinib "Aparıb bunları qaytarım" sözləri ilə çıxıb gedirdi. O qayıdıb rübəndli qara şlyapasını başından götürür, kitabları çantasından çıxarırdı, mənə çəşib-qalırdım: "Yenə həminkilərdi?" Nənəm kitabları diqqətlə açır, sonra birini seçib pəncərənin qabağında dərin yumşaq kreslodə otururdu, eynəyini burnunun üstünə taxır, sonralar Cokondanın dodaqlarında gördüyüm incə, şirin təbəssümlə gülümsəyə-gülümsəyə xoşbəxt, yorğun ah çəkib gözlərini yumurdu. Ann-Mari səsini kəsir, mənə susmaq işarəsi verirdi, mənə öz-özlüyümdə ibadət, ölüm, yuxu təsəvvür eləyirdim, müqəddəs sükuta qərç olurdum. Aradabir Luiza qısaca gülüb qızını çağırırdı, barmağını bir sətrin üzərində gəzdirir, hər iki qadın da anlayan nəzərlərlə bir-birinə baxırdı. Amma mənə, hər halda, nənəmin

həddən artıq zərif kiabları xoş gəlmirdi; həmin kitablar yalançıydı, heç babam da gizlətmirdi ki, onlar ikincidərəcəli ilahilər, xüsusi qadın sitayişinin predmetləridi. Bazar günləri işi olmadığından o, arvadının otağına girir, nə deyəcəyini bilmədən onun kreslosunun yanında dayanırdı. Bütün nəzərlər ona yönəlirdi, o da barmaqları ilə şüşəni taqqıldadıb, ağılna heç nə gətirməyib Luizaya sarı dönür, oxuduğu kitabı əlindən alırdı. "Şarl! – o hiddətlənirdi, – sonra qaldığım yeri tapa bilməyəcəyəm!" Amma babam qaşlarını qaldıraraq artıq mütalıyaya dalır, qəfildən bükük barmağını kitaba vurub elan eləyirdi: "Heç nə başa düşmürəm". "Axı ortasından oxuyanda necə başa düşə bilərsən?" – nənəm etirazını bildirirdi. Məsələ onunla bitirdi ki, babam romanı masanın üstünə tullayır, çiyinini çəkib gedirdi.

Babamla mübahisə eləməli olurdum: axı o da onların dəstəsindən idi. Bunu bilirdim – o, mənə rəflərin birindəki qəhvəyi üzlü qalın kitabları göstərirdi: "Bütün bu kitabları, balaca, baban yazıb". Bu yerdə necə fəxr eləməyəydim! Mən orqan ustasının, kilsə dərzisinin peşəsindən də az hörmətli peşəsi olmayan, müqəddəs əşyaların hazırlanmasında bacarığı olan ustanın nəvəsiyəm. Mən babamı iş vaxtı görürdüm: "Deutsches Lesebuch" hər il yenidən nəşr olunurdu. Tətillərdə bütün ailə səbirsizliklə korrekturanı gözləyirdi, Şarl bayramsayağılığa dözmür, o, vaxtı keçirmək üçün kimsəyə rahatlıq vermirdi. Axır ki, poçtalyon qalın, yumşaq bağlamaları gətirirdi, ipi qayçıyla kəsirdilər, babam vərəqləri çevirir, onları yemək otağındakı masanın üstünə düzüb qırmızı karandaşla cızlamağa başlayırdı: hər bir səhv zamanı o, dişlərinin arasından lənətlər yağdırırdı, amma artıq – tək-cə qulluqçu süfrə açmağa gələndən başqa – qışqırıq salmırdı. Bütün ailə üzvləri məmnun idilər. Mən masanın üstündə durub qan-qırmızı qeydlərlə cızıq-cızıq edilmiş qara sətirlərə vəcdlə baxırdım. Şarl Şveyser mənə izah eləyirdi ki, onun qəvi düşməni var, o da naşiridi. Babam heç vaxt hesabda güclü

olmamışdı: qayğısızlığından bədxərc, inadkarlığından səxavətli babam yalnız ömrünün axırında qocalıq xəstəliyinin impotensiyanın və ölüm qarşısında qorxunun nəticəsi olan xəsislik mərzinə tutuldu. Amma o vaxt xəstəlik özünü ancaq qəribə əlamətlərlə göstərirdi: babama poçt göndərişi ilə müəllif qonoları gələndə, o, əllərini göyə qaldırırdı ki, onu bıçaqsız kəsib doğrayırlar, ya da nənəmin otağına girib tutqun halda deyirdi: "Naşirim məni qaz kimi yolur". Heyrətli nəzərlərim qarşısında insanın insan tərəfindən istismarı bu cür açıldı. Əgər xoşbəxtlikdən, məhdud xarakterli olan bu iyranclik olmasaydı, aləm çox gözəl görünərdi: sahibkarlar – hər biri öz imkanlarına görə – öz əməkçilərinin hər birinə öz xidmətinə görə verirdilər. Axı heç yeridimi ki, qansoran naşirlər yazıq babamın qanını sora-sora ədaləti murdarlasınlar. Amma fədakarlığına görə mükafat almayan bu təmiz adama hörmətim artırdı: körpə yaşlarımdan pedaqoji fəaliyyətdə müqəddəsliyi, ədəbi fəaliyyətdə sə zahidliyi görmək üçün hazırlanmışdım.

Mən hələ oxumaq bilmirdim, amma o qədər snobizm¹ yoluxmuşdum ki, öz kitablarımla olmasını istəyirdim. Babam dələduz naşirinin yanına yollandı, orada şair Moris Büşorun "Nağıllar"ını, – babamın dediyi kimi, dünyaya uşaq gözləri ilə baxan adamın uşaqlar üçün işlədiyi folklor süjetlərini əldə elədi. Mən ləngimədən, bütün formalarıyla kitabların ərazisinə daxil olmaq istəyirdim. İki balaca cildi götürüb qoxulayıp, əlləşdirirdim, nəzakət qaydalarında nəzərdə tutulmuş xışıltıyla, "lazımı səhifəni" açırdım. Nahaq yerə: məndə kitablara sahib olmaq hissi yox idi. Onlarla oynamaq – kukla kimi, layla çalmaq, öpmək, çırtmalamaq – cəhdim də uğurlu nəticələnmədi. Hönkürüb ağlamaqdan özümü güclə saxlaya-saxlaya axırda kitabları anamın dizinin üstünə qoydum. O, gözlərini tikişdən qaldırdı: "Sənə nə oxuyum, əzizim? Pərilər barədə?" Mən inamsızlıqla soruşdum: "Pərilər barədə? Bəyəm onlar oradadırlar?" Pərilər barədə nağılı

¹ *Snobizm* – özünü aristokratlara oxşatma

lap çoxdan bilirdim: anam mənə səhərlər yuyundura-yuyundura, odekolonla silmək, yaxud əlindən sürüşüb əlüzyuyan altına düşmüş sabun parçasını götürmək üçün dəqiqəbaşı yarıda kəsə-kəsə tez-tez danışırdı, mənə fikri dağınıq halda yaxşı bildiyim nağıla qulas asırdım. Bu zaman yalnız Ann-Marini, səhər oyanışlarımın gənc rəfiqəsini görürdüm, yalnız onun səsinə – qulluqçunun çəkingən səsinə eşidirdim, onun sözləri axıradək deməməsi, hər sözdə kəkələməsi, qəfildən cəsərlənməsi, ahəngdar şırıltıyla su tökə-tökə yenə cəsərlənməsi itirməsi, ara verəndən sonra təzədən cəsərlənməsi xoşuma gəlirdi. Nağılın özüsə, elə bil, fon idi, o fon həmin monoloqu möhkəmləndirirdi. Ann-Mari danışıdığı müddətdə biz onunla təklikdə, adamların, allahların və ruhanilərin gözlərindən iraqda, iki meşə maralıydıq, yanımızda da başqa marallar – pərilər vardı. Amma mən kiminsə sabun və odekolon qoxusu verən gündəlik həyatımızın bir hissəsini ora daxil etmək üçün bütöv bir kitab yazdığına inana bilmirdim.

Ann-Mari mənə qabağındakı uşaq masasının üstündə otururdu, özü söykənir, göz qapaqlarını yumub mürgüləyirdi. Qəfildən də bu maska gips səsi ilə danışırdı. Mən özümü itirirdim: danışan kimdir, nə barədə və kimə danışır? Anam burada yox idi, nə təbəssümü, nə də anlayan baxışları vardı, mən daha ondan ötrü mövcud deyildim. Üstəlik, onun danışığını tanımırdım. Ondakı bu inamsızlıq haradandı? Bu zaman ağıma gəldi: axı danışan kitabdı. Ondən mənə qorxudan sözlər çıxırdı; bunlar formalı qırxayaqdılar, onlar hecalara, hərflərə xırdalanır, yanaşı sailləri uzadır, ikili samitlərlə cingildəyirdilər; pauza və nəfəslərlə kəsilən tamamilə naməlum, nəgməli, cingiltili sözlər qətiyyənlə mənə fikir vermədən öz-özələrinə, öz cəhdləri ilə nüfuz ələyirdilər; bəzən onlar mən bir şey anlamağa macal tapmazdan əvvəl yarımqıq qalırtdılar; bəzən mənə artıq hər şey aydın idi, amma sözlər mənə xətrimə bircə vergüllərini də qurban vermədən əzəmlə öz sonlarına doğru axmaqda davam ələyirdilər.

Şübhə yox idi, bu sözlər məndən ötrü nəzərdə tutulmamışdı. Elə nağlın özü də bəzənmişdi – odunçu, onun arvadı, qızları, pəri, bütün bu adi, bizə oxşayan məxluqlar pyedestalin üzərində yığışırdılar: onların cır-cındırı bəlağətli sözlərlə təsvir olunur, sözlərsə ricətləri, hərəkətləri, tənənlərdəki hadisələri dəyişdirə-dəyişdirə hər şeyin üzərinə öz möhürünü vururdu. Qəfildən də suallar yağdı: babamın dərş vəsaitlərindən qazanc göttürən naşiri öz oxucularının gənc zəkalarına qida vermək fürsətini heç vaxt əldən buraxmırdı. "Sən odunçunun yerində olsaydın, neylərdin? İki bacıdan hansı daha çox xoşuna gəlir? Niyə? Babetta haqlımı cəzalandırılıb?" Deyəsən, bu sualları uşağa verirlər.

Amma həmin sual mənəmi verilirədi – əmin deyildim, cavab verməyə qorxurdum. Axır ki, hər halda, cəsəətimi topladım, amma çəkingən səsim donub-qaldı, mənə elə gəldi, mən – artıq mən deyiləm, Ann-Mari də daha Ann-Mari deyil, bir kor görücüdü: mənə elə gəldi, guya, mən bütün anaların oğlu, o da bütün oğulların anası olub. O, oxuyub qurtaranda laqeydcəsinə kitabı əlindən tələsik qapdım, "sağ ol" demədən qoltuğuma vurub apardım.

Get-gedə həmin dəqiqələri sevməyə başladım: nəşə mənə özümdən ayırıp çiqqıldayırđı, – Moris Büşor iri mağazalarda satıcıların öz alıcılarına göstərdikləri universal xəbərdarlıqla uşaqalara doğru meyillənirdi, bu, xoşuma gəlirdi. Nağıl-improvizələrdən standart məhsulları üstün tutmağa başladım: sözlərin ciddi ardıcılıqlıyla həvəsə düşdüm – hər yeni oxunuşda onlar dəyişmədən, dəyişməz formada təkrarlanırdı – mən onları gözləyirdim. Ann-Marinin nağıllarında qəhrəmanlar onun özü kimi, bəxtəbəxt yaşayırdılar, indi onlar tale qazanmışdılar. Mən ibadətdə iştirak eləyirdim: adların, hadisələrin öz yerinə qayıtmasının şahidiydim.

Anama paxıllıqlım tutdu, bu rolu əlindən almaqlı qət elədim. "Çinlinin Çində macəraları" adlı kitabı əldə eləyib

anbara apardım; orada qatlama çarpayının üstünə dirmaşılıb xəyalımda canlandırırdım ki, guya, oxuyuram: nəzərlərimi birini də buraxmadan sətirlərin üzərində gəzdirir, bütün hecaları cidd-cəhdlə söyləyə-söyləyə özümə ucadan müəyyən nağlı danışırıdım. Məni qəfil yaxaladılar, – bəlkə də, özüm elə qurmuşdum ki, yaxalasinlar, – ah-uf başlandı, qərar alındı ki, mənə savad öyrətmək vaxtıdır. Cəzb olmuş büt-pərəst kimi səy göstərməyə başladım; cidd-cəhdlə özüm-özümə fərdi dərslər verirdim: Hektör Malönün əzbərdən bildiyim "Ailesiz" romanı ilə qatlama çarpayının üstünə çıxıb, yarısını danışa-danışa, yarısını höccələyə-höccələyə əvvəldən-axıracan oxudum; son səhifəni çevirəndə oxumağı bacarırdım.

Xoşbəxtlikdən özümü itirdim: indi onlar – balaca herbarilərdə qurudulmuş bütün bu səslər – babamın bircə baxışla canlandığı, onun eşitdiyi, mənimsə eşitmədiyim səslər mənimdirlər! İndi mən də onları eşidirəm, mən də dillə müqəddəs ünsiyyətdə iştirak edəcəyəm, hər şeyi biləcəyəm! Mənə kitab rəflərində eşələnməyə icazə verdilər, mən də insan müdrikliyinin qazanılmasına can atırdım! Bu, taleyimi həll elədi. Sonralar yüz dəfələrlə eşitməli oldum ki, antisemitlər yəhudilərə, təbiətin dərsləri və lal dili onlara yad olduqlarına görə tənə vururlar; buna cavab verirdim: "Belə olan halda mən yəhudilərin özlərindən daha artıq yəhudiyəm". Öz keçmişimdə ala-bəzək xatirələr, kənd uşaqlığının sevinc dolu qayğısızlığını nahaq yerə axtarırdım. Mən yerdə eşələnmişdim, yuvaları dağıtmırdım, bitkilər yıgmırdım, quşatanla quşlara daş atırdım. Kitablar məndən ötrü quş yuvaları, ev heyvanları, at tövləsi və çöllər idi. Kitablar – güzgüdə əks olunmuş aləm idi; onlar güzgünün sonsuz cisminə, çoxcəhətliyinə, anlaşılmazlığına malikdilər. Mən cəsarətli addımlar atırdım: stulların, masaların üstünə çıxır, kitabların üstümə tökülməsi ilə, altında qalıb ölməyimlə risk eləyirdim. Yuxarı rəfdəki kitablar uzun müddət əlim çatan hüdudlardan qırağa qalırdı, digərlərini – onları götürməyə macal tapmırdım

– əlimdən alırdılar; elələri də vardı özləri məndən gizləndirdi: həmin kitabları oxumağa başlayırdım, mənə elə gəlirdi yerinə qoymuşam, amma həftələrlə tapa bilmirdim. Mənim qorxunc görüşlərim vardı: albomu açır, rəngli şəkillər görürəm – qarşımda iyrenc həşəratlar qaynaşırlar. Xalçanın üstündə uzanıb Fontenel, Aristofan, Rable üzrə bəhrəsiz səyahətlərə baş vururam; kəlmələr mənə cismani müqavimət göstərirdi; onlara hər tərəfdən baxmaq, böyür-başında fırlanmaq, özünü, guya, gedən kimi göstərmək, onları çəşqin halda yaxalamaq üçün qəfildən qayıtmaq lazım gəlirdi – əksər hallarda sirlərini heç cür vermirdilər. Mən Laperuz, Magellan, Vasko da Qama idim, mən qəribə qəbilələr kəşf eləyirdim: İsgəndəriyyə şəri ilə tərcümə olunmuş Terensinin komediyasında "xeatontimorumenos"¹, müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq üzrə əsərdə "idiosinkraziya" kimi möcüzəli qəbilələr kəşf elədim. Qəfildən səhifənin axırına yaxın bir yerində bir göz qırpmında bütöv abzasda qarışıqlıq yaradıb "Apokopa", "xiazm", paranqon, minlərlə digər sirli, əlçatmaz qottentotlar peyda olurdular. Bu tabe olmayan, anlaşılmaz sözlərin mənasını yalnız on-on beş ildən sonra öyrənməli oldum, amma o sözlər indi də məndən ötrü öz qeyri-şəffaflıqlarını saxlayıb: bu, yaddaşımın iltihabıdır.

Kitabxana əsasən fransız və alman klassiklərindən ibarət idi. Orada həm də qrammatika dərslikləri, bir neçə məşhur roman, Mopassanın "Seçilmiş hekayələr"i, babama şagirdlərinin Yeni il hədiyyələri, rəssamlar – Rubens, Van Deyk, Dürer, Rembrandt barədə monoqrafiyalar vardı. Kasıb aləm idi. Amma Larussun böyük ensiklopedik lüğəti mənə hər şeyi əvəz eləyirdi. Yazı masasının arxasındakı sonuncudan əvvəlki rəfdəki cildlərin birini bəxtəbəxt götürürdüm; A-Bü, Bü-Dö, Mölə-Prö, yaxud Trö-Ün (bu heca birləşmələri məndən ötrü insan şüurunun müəyyən sahəsini bildirən xüsusi adlara

¹ *Xeatontimorumenos* – "Özünə əzab verən" (yunanca), Roma yazıçısı Terensinin komediyası

çevrilib: məsələn, burada flora və faunalarıyla, şəhəri ilə, böyük adamları və tarixi döyüşləriylə Bü-Dö rayonu, yaxud Mölö-Prö raoynu vardı). Növbəti cildi çətinliklə babamın masasının üstünə qoyub açardım, əsl quşların axtarışına başlayır, canlı çiçəklərin üstünə qonmuş əsl kəpənəkləri tuturdum. Bu cildlər arasında insanlar və heyvanlar yaşayırdılar, qravüralar onların cismi, mətn qəlbi, təkrarolunmaz mahiyyətiydi; evimin divarları arxasında yalnız prototipə az-çox yaxınlaşan, amma heç vaxt onun kamilliyinə yetişməyən solğun kölgələr dolaşır: zoologiya bağındakı meymunlarda daha az meymunluq, Lüksemburq bağındakı adamlarda daha az insanlıq vardı. Mən şərait üzündən platonik olduğumdan bilikdən predmetə doğru gedirdim, ideya mənə əşyanın özündən daha maddi görünürdü, çünki birinci mənim əlimə həm də əşyanın özü kimi verilir. Aləm ilk dəfə mənə çeynənmiş, təsnifləşdirilmiş, başlıqlara ayrılmış, dərk olunmuş, amma bununla belə, təhlükəli kitablar vasitəsilə açıldı, mən də kitab təcrübəmin qarmaqarışıqlığını real hadisələrin şəhvani axarıyla qarışdırırdım. Onunla mübarizəyə üç onillik həsr elədiyim məndəki həmin idealizm bax oradan peyda olub.

Gündəlik həyatda hər şey əlifba qədər sadəydi: biz səviyyəli adamlarla görüşürdük, onlar öz abırsız mühakimələrində sağlam prinsiplərə, gəzərgi müdrikiyə söykənilib ucdan, aydın danışır, onlara yalnız artıq çoxdan alışdığım bir qədər daha zərif forma verib, yazılı həqiqətlərlə kifayətlənirdilər. Onların hökmləri ilk sözdən özünü açıq-aşkar, ucuz şəksizliyi ilə məni inandırır. Onlar öz əməllərini əsaslandırır o qədər darıxdırıcı dəlil-sübuta da əl atırdılar ki, ədalətli olduqlarına şübhə eləməyə yer qalmırdı. Tanışlarımızın ruhi mübarizəsi özlərinin mərhəmətli danışmalarında məni nəinki utandırır, hətta doğru yola çəkirdi: bütün bunlar əvvəlcədən həll edilmiş, həmişə eyni cür olan şişirdilmiş münaqişələr idi. Əgər böyüklər hər hansı əməldə günahkar

sayırdılarsa, onun yükü o qədər də ağır olmurdu: qızırdılar, onları haqlı, amma, əlbəttə, bir qədər şişirdilmiş qəzəb kor eləyirdi, xoşbəxtlikdən, vaxtında özlərini ələ alırdılar. Etnasızların günahı daha ciddi idi, onlar həmişə bağışlamağa hazır idilər: bizim evdə nəhs danışdırlar, bizdə bu və ya digər adamın çatışmazlıqlarını təəssüflə qeyd eləyirdilər. Mən qulaq asırdım, mən ağlayırdım, mən dərdlərinə şərik olurdum; bu söhbətlər məni sakitləşdirirdi – gizli deyildi ki, həmin söhbətlər elə buna hesablanırdı: hər şeyin öz dərmanı var: mahiyyətə hər şey dəyişməzdi, səthi qarmaqarışlıq bizi taleyimizin öldürücü adiliyindən qorumamalıdı.

Qonaqlar çıxıb gedirdilər, mən tək qalır, bu iyrənc qəbiristanlıqdan can qurtarıb, həyatı, huşsuzluğu kitablarda tapırdım. Onlardan birini açmağa bəndiydim ki, təzədən miqyası, dərinliyi aqlımı üstələyən həmin qeyri-insani, intəhasız fikirlə qarşılaşdırdım, o fikir bir ideyadan o birinə elə sürətlə sıçrayırdı ki, mən çəmşü, sarsılmış halda səhifədə yüz dəfə geri çəkilib, ipi itirirdim. Gözlərim qarşısında babamın, güman ki, həqiqətdən uzaq sayacağı hadisələr baş verirdi, amma həmin hadisələr yazılanın şübhə doğurmayan həqiqiliyinə malik idi. Personajlar qar kimi başıma yağırı, onlar bir-birini sevir, dalaşır, bir-birinin boğazını üzürdülər, sağ qalan dərddən vərəmləyir, elə özünün o dünyaya göndərdiyi dostunun, yaxud gözəl sevgilisinin ardınca qəbrə gedirdi. Mən neyləməliydim? Bəlkə, böyüklər kimi məzəmmətləməli, bəyənməli, bəraət qazandırmalıydım? Amma bu qərribə adamların, deyəsən, bizim əxlaq qaydalarımız barədə anlayışları yox idi, niyyətlərisə, hətta əgər belə bir şey xatırladırlıdusa, məndən ötrü sirr olaraq qalırdı. Brut öz oğlunu öldürür, Mateo Falkone də. Ola bilsin, bu, məqbuldu. Amma bizim tanışlardan bəziləri nəyə görə bu cür tədbirə əl atmırdılar. Bir dəfə Medonda atam Emil dayımla dalaşdı, mən də hər ikisinin bağda necə qışqırışdıqlarını eşidirdim, amma babam, mənə, oğlunu öldürmək niyyətini bildirmirdi.

Maraqlıdı, o, övlad qatillərinə necə münasibət bəsləyir? Özüm mühakimə yürütmürdüm: şəxsən məni təhlükə hədələməirdi, çünki yetimdim, bu təntənəli qan tökülməsi məni hətta əyləndirirdi. Amma onlar barədə hekayədə məmnunluq duyurdum, bu da məni çaşdırırdı. Bax, məsələn, Horatsi – onun dəbilqəli, əynində sıyrılmış qılınc, yazıq Kamillanın arxasınca qaçan qravürasına tüpürməkdən özümü güclə saxladım. Karl hərdənbir mırıldanırdı:

Qohumlardan yüz dəfə varlı ol –

Qardaş-bacıdan yaxınisa yoxdu...

Bu, məni utandırırdı: deməli, qismətimə bacımın olması xoşbəxtliyi düşsəydi, o, məndən ötrü Ann-Maridən yaxın olardı? Bəs Karlımami kim olacaqdı? Belə çıxır, o, mənim sevgilim olardı. Hələ dumanlı olan "sevgili" sözünə tez-tez Kornelin faciələrində rast gəlirdim. Sevgililər öpüşür, birbirinə eyni yataqda yatmağa and içirdilər (qəribə möcüzədi – bəs niyə mənimlə anam kimi, yanaşı duran yox?). Daha heç nə bilmirdim, amma anlayışın şəffaf qatı altında gözlərimə müəyyən mürgülü hisslər görünürdü. Necə olur-olsun, bacım olsaydı, qan qarışdıran niyyətlərdən yaxa qurtara bilməzdim. Mənim böyük bacım – anam vardı, istəyirdim kiçik bacım da olsun. İndi də – 1963-cü ildə – bütün qohumluq bağlarından məni yalnız bacıyla qardaş qohumluğu təsirləndirir.

Ən böyük yanlışlığım, dəfələrlə qadınlar arasında həmin dünyaya gəlməmiş bacımı tapmağa can atmağımıdır. Bununla belə, bu sətirləri yazanda içimdə Kamillanın qatilinə qarşı əvvəlki qəzəb, elə coşqun, qarşısalınmaz qəzəb qaynayır ki, məndəki antimilitarizmin mənbələrindən birinin Horatsi cinayətində olub-olmadığı barədə düşünürəm: hərbcilər öz bacılarını öldürürdülər. Əlimdə ixtiyar olsaydı, ona, o nadana göstərərdim! Onu divara söykəyin! Peysərinə bir düjün güllə vurun! Səhifəni çevirirdim – çap işarələri mənə sübut eləyirdi ki, haqlı deyiləm. Bacı qatilinə haqq qazandırmaq lazımdır. Elə bil, öküz qırmızı parça görəndə kimi, ayaq-

larımı yerə döyə-döyə bir neçə dəqiqə nəfəsim kəsilirdi. Amma dərhal da öz hiddətimi boğmağa tələsirdim. Heç nəyi düzəldə bilməzsən – barışmaq lazım gəlirdi, mən, gördüyü kimi, həddən artıq gəncdim, hər şeyi dəyişik anlamışdım; Horatsiyə haqq qazandırmaq zərurətindən, güman ki, aqlım kəsmədiyindən, yaxud səbirsizlikdən ötürdüyüm saysız-hesabsız İsgəndəriyyə şeirlərində söz açılmışdı. Belə anlaşılmazlıq xoşuma gəlirdi, baş verənlərin tez-tez məndən yan keçməsinə bəyənirdim: bu, məni adi vəziyyətimdən çıxarırdı. "Madam Bövari"nin son səhifələrini iyirmi dəfə təzədən oxudum, axırda bütöv abzasları əzbərlədim, amma bədbəxt dul kişinin hərəkəti mənə aydın olmadı: o, məktubu tapdı, amma bundan ötrü saqqal buraxmağın nə mənası var? O, qaşqabaqlı halda Rödölfa baxır, deyəsən, ona acığı tuturdu – amma nəyə görə? Bir də nəyə görə Rödölfa deyirdi: "Mənim sizə acığımı tutur!" Həm də niyə Rödölf belə hesab eləyirdi ki, o, "gülməli, hətta bir qədər də yaramazdı"? Sonra Şarl Bövari ölürdü. Nədən? Xəstəlikdənmi, dərddənmi? Üstəlik, bir halda ki hər şey bitmişdi, həkim onu niyə yazırdı? Heç cür axıracan öhdəsindən gələ bilmədiyim bu inadkar müraciəti xoşlayırdım; özümü itirirdim, hərdən düşünür, həyəcanlı zövq – anlamadan anlamaq – duyurdum: bu, mövcudluğun qatı idi. Ailə çevrəsində babamın haqqında çox həvəslə fikir yürütdüyü insan qəlbi həmişə – amma kitablardan kənarında – içiboş, şəffaf görünürdü. Ziddiyyətli adlar ovqatına təsir göstərir, məndə səbəbini anlamadığım çaşqınlıq, qüسسə doğururdu. "Şarbövari" deməyə bəndiydim, gözümə mövcud olmayan bir yerdə – hasarın o tayında gəzişən, əynində cır-cındır olan uzundraz saqqallı kişi görünürdü – bu, dözülməz idi. Mənim əzablı zövqlərim iki bir-birinə əks olan qorxunun qatışığından qidalanırdı. Bir tərəfdən başımı itirib bu həqiqətdən uzaq aləmə cummağa, bir vaxtlar Lö Qoff küçəsinə, Karlimami və anamın yanına geri qayıtmağa yol tapmaq üçün ümitsiz halda Horatsi və Şarbövarinin

yanında dolaşmağa qorxurdum. Digər tərəfdən başa düşürdüm ki, kitab kəlmələrinin sırası böyük oxucular üçün mənim əldə eləyə bilmədiyim məna ilə doludu. Gözlərimlə güman elədiyimdən daha artıq çoxmənalı zəhərli sözləri seçirdim, o sözlər də beynimə həkk olunurdu. Sirli qüvvə mənimlə heç bir bağlılığı olmayan ağılsızların əhvalatını sözlə təsvir eləyib içimdə əzablı kədər, faciəvi həyat duyğusu doğururdu. Bu zəhərdən yoluxub ölməyəcəyəm ki? Fəli mənimsəyib, obrazlara uyub yalnız mənə eyni zamanda təhdid eləyən iki təhlükənin ziddiyyəti sayəsində salamat qaldım. Axşam düşəndə söz cəngəlliklərində itib, hər şaqqıldandan diksinib, qapının cırlıtısını kiminsə fəryadı sayıb, deyəsən, dili özünün insanacan olan ibtidai mövcudluğunda kəşf eləyirdim. Anam otağa girib, işığı yandırır: "Axı gözlərini xarab eləyərsən ki, ağılsız!" səslənəndə çox qorxaq yüngüllüklə, çox ümitsizliklə ailə mövcudluğunun reallığına qayıtdım. Sevinclə yerimdən atılır, qışqırmağa, qaçmağa, əzilib-büzülməyə başlayırdım. Amma hətta öz uşaqlığıma qayıdıb baş sındırmaqda davam eləyirdim: "Kitablar nədən söz açır? Onları kim yazır? Niyə yazır?" Öz fikirlərimi babama çatdırdım, o, götür-qoy eləyib qərara gəldi ki, mənə maarifləndirmək vaxtı çatıb; işə də elə girişdi ki, həmişəlik üstümə yarlıq vurdu.

Əvvəllər babam dəfələrlə bəzən mənə irəli uzatdığı ayaqlarının üstünə atır, oxuyurdu: "Kəhər atım ardınca bir yığın alma qoyur", – mən də bu cür abırsızlığa qəhqəhə çəkib gülürdüm. İndi babam daha oxumurdu: o, mənə dizlərinin üstündə oturdub gözlərimin içinə baxırdı. "Mən insanam, – o, natiq səsi ilə dillənirdi. – Mən insanam, insani heç bir şey mənə yad deyil". O, həddən artıq şişirdirdi: əgər Platon öz respublikasından şairləri qovurdusa, babam mühəndisləri, tacirləri, hətta zabitləri qovurdu. Onun fikrincə, fabriklər mənzərəyə xələl gətirir, sırf elmdə onu yalnız saflıq cəlb eləyirdi. Adətən, iyulun ikinci yarısını keçirdiyimiz Gerinyədə

dayım Jorj bir dəfə bizi poladtökmə zavoduna baxmağa dəvət elədi; istiydi, bizi kobud, pis geyinmiş adamlar itələyirdilər; mən dəhşətli gurultudan kar olmuş halda qorxudan, darıxdığımdan ölürdüm; ərintini buraxanda babam nəzakət xətrinə fit çaldı, baxışlarına ölgün qaldı. Amma avqustda Övernədə kəndləri dolaşır, bir qədim daş hörgüsünün qarşısında dayanıb, əlağacının ucuyla kərpicləri tappıldadıb vəcdlə danışdı: "Bax, balaca, sənın qarşındakı Qall-Roma divarıdır". Babam hətta kilsə memarlığını da dəyərləndirir, papaçılara bütün nifrətinə baxmayaraq, əgər qotik üslubda tikilmişdisə, kilsənin yanından içəri girməmiş ötüb-keçə bilmirdi; əgər Roma üslubundaydısa, hər şey ovqatından asılı olurdu. O, indi, demək olar, konsertlərə getmirdi, amma bir vaxtlar çox gedərdi; Bethoveni, onun coşqunluğunu, güclü orkestri xoşlayırdı; Baxı sevirdi, amma o qədər ehtirasla yox. Bəzən royala yaxınlaşır, oturmadan qatlanmayan barmaqlarıyla bir neçə akkord vururdu; nənəm təmkinli təbəssümlə dillənirdi: "Şarl bəstələyir". Oğulları, xüsusilə Jorj – çox yaxşı çalırđılar; onların Bethovendən zəhlələri gedirdi, kamera musiqisini hər şeydən artıq dəyərləndirirdilər; amma bu zövq ayrılığı babamı narahat eləmirdi, o, mehribancasına deyirdi: "Bütün Şveysərler – anadangəlmə musiqiçidilər. Mən birhəftəlik olanda böyüklərə elə gəlib, guya, qaşıqların cingiltisindən sevinmişəm, babam deyib ki, yaxşı eşitmə qabiliyyətim var".

Vitrajlar, kontrforslar, oyma portallar, yazılar, ağac və daş xaçlar, şeirli meditasiyalar və poetik ahənglər – insan ruhunun bütün bu təzahürləri bizi birbaşa ilahi olana aparırdı. Üstəlik, onlara təbiət gözəlliyini əlavə eləmək lazım gəlirdi. Eyni bir ilham İlahinin yaratdıqlarını, insanın əlindən çıxan böyük əsərləri həyata gətirirdi; eyni bir göy qurşağı şələlələrin köptüyündə bərq vurur, Floberin sətirləri arasında axır, Rembrandtın işıq-kölgələrində cilvələnirdi – onun adı Ruhdu. Ruh Allaha insanlar barədə danışdı, insanlara

Allahın varlığından şəhadət gətirirdi. Babam gözəllikdə həqiqətin gerçək təcəssümünü, ən nəcib kəşflərin mənbəyini görürdü. Müəyyən istisna hallarda – dağlarda tufan olanda, Viktor Hüqoya ilham gələndə həqiqətin, gözəlliyin və xeyirin birləşib bütövləşdiyi ali nöqtəyə çatmaq mümkündür.

Mən öz dinimi tapdım: kitab mənə dünyada hər şeydən vacib görünməyə başladı. İndən belə kitab rəflərində məbəəd götürdüm. Səcdəgah xidmətçisinin nəvəsi kimi mən dünyanın damında, altıncı qatda, müqəddəs ağacın ən yüksək budağında yaşayırdım: onun budağı liftin şaxtasıydı. Otaqları dolaşır, eyvana çıxır, ötüb-keçənlərə yuxarıdan-aşağı baxırdım, eyvanın barmaqlıqları arxasından yaşıdım və qonşum Lüsette Moroya – o, qızılı hörükləri ilə, gənc qadın yaraşığıyla mənim özümə oxşayırdı – başımla salam verir, sonra öz hücrəmə, yaxud məbədimə qayıdırdım, düzünü desəm, "mən"im, ümumiyyətlə, onu tərk eləməirdi. Anam məni Lüksemburq bağına aparanda – bu da hər gün baş verirdi, – bu alçaq məkanlar yalnız boş qabığa baxırdılar: qalib "mən"im öz yuvasını qurmurdu. Güman eləyirəm ki, o, indi də oradadı. Hər bir insanın özünün təbii koordinatları var: hündürlük səviyyəsi nə cazibəylə, nə keyfiyyətlərlə müəyyənləşdirilir – hər şeyi uşaqlıq həll eləyir. Mənim hündürlüyüm – Paris evinin damlar görünən altıncı mərtəbəsidir. Dəfələrlə boğulurdum, çökəkliklər məni sıxırdı, mənə elə gəlirdi Mars planetindəyəm, ayaqlarımı da güclə sürüyürəm; məni ağırlıq qüvvəsi incidirdi. Təpəciyin üstünə qalxmağa bəndiydim ki, kef çəkirdim: öz rəmzi altıncı mərtəbəmə qalxır, zərif ədəbiyyatın kəskin havasıyla nəfəs alırdım, kainat qat-qat ayaqlarım altında yerləşirdi, hər bir predmet də yazıq-yazıq öz adını istəyirdi – həmin adı vermək, eyni zamanda həm də onu yaratmaq, ona sahib olmaq demək idi. Bu əsaslı yanlışlığa düşməseydim, ömrümdə yazıçı olmazdım.

* * *

Bu gün 1963-cü il aprelin 22-di, yeni evin onuncu mərtəbəsində bu əlyazmaya düzəlişlər eləyirəm; açıq pəncərədən qəbiristanlıq, Paris, Sen-Klünün göy təpələri görünür. Mənə elə gəlirdi, islah olunmazam. Amma hər şey dəyişib. Əgər uşaqlıqda bu yüksək məqam xəstəliyinə tutulsaydım, göyərçin damlarına qürurluluğumun, şöhrətpərəstliyimin, balaca boyuma görə qisas almaq istəyimin bəhrəsi kimi baxmaq olardı. Amma hər şey başqa cürdü: mənim müqəddəs ağaca dırmaşmağıma ehtiyac yox idi – artıq o ağacda oturmuşdum, düşmək istəmirdim. Mən adamların fəvqünə ucalmağı ağılma da gətirmirdim; mən hava məkanında, əşyalar aləminin ötəri oxşarlıqları arasında qanad çalmaq istəyirdim. Sonrakı illər nəinki havada uçmağa can atırdım, əksinə, hər cür vasitələrlə dibənməyə çalışırdım – qurğuşun ayaqqabı altlıqları lazım gəlirdi. Bəzən qumsal torpaqda ad verməli olduğum dəniz dərinliklərinin sakinlərinə toxunurdum. Amma çox vaxt əbəs səy göstərirdim: dəfolunmaz yüngüllük məni üzə saxlayırdı. Axırda hündürlükölçənim xarab oldu, indi də mən qardaşımıza lazım olduğu kimi, bəzən aerostakt, bəzən batisfer, bəzən eyni zamanda bunların hər ikisiyəm.

Babam sözarası mənə yazıçılar barədə danışmalı oldu. O, bunun öhdəsindən məharətlə, qızıışmadan, böyük adamların adlarını sadalaya-sadalaya gəldi. Özümə tək qalanda Hesioddan Hüqoyacan bütün müqəddəslərin adlarını əzbərlədim: onlar Əzabkeşlər, Peyğəmbərlər idi. Şarl Şveyserin dediyinə görə, o, yazıçılara səcdə eləyirdi. Amma düzünü desək, babamı bir qədər utandırırıldı: onların nəzakətsiz mövcudluğu insanın yaratdığını bilavasitə Müqəddəs Ruhun ayağına yazmasına mane olurdu. Elə buna görə də Şarl qəlbinin dərinliklərində naməlum müəlliflərə ucaldıqları kilsələrin kölgəsində təvazökarcasına duran sənətkarlara, yaxud xalq mahnılarının çoxüzlü yaradıcısına üstünlük

verirdi. O, şəxsiyyəti müəyyən olunmamış Şekspirə pis münasibət bəsləmir. Elə həmin səbəbdən Homerə də, eyni zamanda varlığı təkzibolunmaz faktlarla sübut olunmamış müəlliflərdən bəzilərinə də. Amma babam dünyəvi mövcudluğunun izlərini silmək istəməyənləri, yaxud bunu bacarmayanları yalnız o halda bağışlayırdı ki, artıq qəbrə gömülmüş olsunlar. Amma öz müasirlərindən yalnız Anatol Frans və onu əyləndirən Kurtlölünü istisna eləyib ağına-bozuna baxmadan hamısına qarşı ittiham irəli sürürdü.

Şarl Şveyser ahıllığının, savadlılığının, yaraşıqlılığının, xeyirxahlığının əvəzi olan ümumi hörmət əlamətini özündən-rəzi halda qəbul eləyirdi. Bu lüteran tamamilə Bibliya ruhunda əbədi Allahın onun evinə xeyir-dua verdiyini təxəyyülündə canlandırma bilirdi. Masa arxasında o, qəfildən quş uçuşundan öz həyatına nəzər salmaq üçün fikrə dalıb deyirdi: "Balalarım, özünə heç bir şeyi irad tuta bilməyən adam xoşbəxt idi". Onun qızgınlığı, əzəməti, onun qürurluluğu, yüksək zövqü öz dinindən, öz əsərindən, öz mühitindən – universitetdən miras aldığı ağıl çəkingənliyini pərdələyirdi. Elə buna görə də onu kitabxanasının kitablarını qəlbini dərinliklərində abırsızlıq saydığı qanunlaşdırılmış bütələr, avaralar, dələduzlar gizlicə cəlb eləyirdi. Bu, məni aldadırdı: onun saxta həvəsinə sızan ciddiyyətini hakim sərtliyi kimi elədim; babamın ruhani rütbəsi onu yazıçıların fəvqünə qoyurdu. "Neçə olursun, – ruhani mənə təlqin eləyirdi, – istedad borcdan başqa bir şey deyil, ona yalnız böyük əzablarla, dərdə dinməzəcə, mətanətlə dözüb nail olmaq olar; axırda səslər eşitməyə, diktəylə yazmağa başlayırsan". Beləliklə, birinci rus inqilabıyla Birinci Dünya müharibəsi arasında, Mallarmonun ölmündən on beş il sonra, Daniel de Fontanın özü üçün Andre Jidin "Əbədi qida"sının kəşf elədiyi dövrdə, XIX əsrin övladı öz nəvəsinə Lui-Filipp zamanında işə yarayan baxışları təlqin eləyirdi. Deyirlər, kəndli savadsızlığı elə bununla izah olunur: atalar çöl işlərinə gedirlər, oğullarınisa qoca valideynlə-

rinin yanında qoyurlar. Mən səksən yaşındakı adamla yolun başlanğıcına çıxmışdım. Buna təəssüfümü eləyim? Bilmirəm: cəmiyyətimiz daim hərəkətdədi, bəzən də geri qalıb irəli çıxırsan.

Necə olur-olsun, mənə sümük atmışdılar, mən də onu elə səylə gəmirirdim ki, sümük lap nazildi. Mən aləmə onun arasından baxırdım. Babam əlaltdan məndə yazıçılara – bu yaramaz vasitəçilərə nifrət yaratmağı arzulayırdı. O, əks nəticə qazandı: mən istedadla xidməti qarışdırmağa başladım. Bu gözəl uşaqlar mənə oxşayırdılar: mən körpə olanda, öz əməllərimə səbirlə tab gətirir, bilirdim ki, məni mükafatlar, dəfnə çələngi gözləyir – uşaqlıq elə buna görə uşaqlıqdı. Şarl Şveyser məni başqa uşaqlarla tanış eləyirdi; onlara himayə göstərir, sınağa çəkir, mükafatlandırırıdılar, amma onlar ömrü boyu öz körpəliklərini qoruyub saxlaya bilirdilər. Mən qardaşlardan, bacılardan, yoldaşlardan məhrum olub yazıçıların simasında ilk dostlarımı tapırdım. Onlar öz romanlarının qəhrəmanı kimi sevir, dəhşətlə əzab çəkirdilər, amma hər şey yaxşı qurtarırdı; mən şəfqətlə, sevინə-sevინə yaddaşımda onların macəralarını çək-çevir eləyirdim – çətinliyə düşəndə necə sevindiklərini, bu zaman necə: "Bəxtim gətirdi! Yaxşı seir alınacaq!" fikirlərini xəyalımda canlandırırdım.

Mənim nəzərimdə onlar ölmür, ya da hər halda, tamam ölmürdülər – o yazıçılar kitabda yeni formaya düşürdülər. Kornel qırmızısifət, kələ-kötür gonbul idi, onun dəri arxasından yapışqan qoxusu gəlirdi. Mən onu buradan-ora aparanda dedikləri az başa düşülən o yöndəmsiz tip iti künc-ləriylə dizimi yaralayır. Amma onu götürməyə bənddim ki, mənə az tutqun, zərif qavüralarını etiraf kimi uzadırdılar. Flober gödəkboy, kətan geyimli, qoxusuz, çil-çil idi. Viktor Hüqo özünün saysız-hesabsız əsərləri ilə bütün rəflərdə eyni vaxtda məskən salmışdı. Cisimlə məsələ beləydi. Ruha gəldikdəsə, onlar yaxınlıqda fırlanırdılar, səhifələr pəncərələr idi, kiminsə sifəti bayırdan mənə baxa-baxa şüşəyə yapışırdı;

özümü elə göstərirdim, guya, heç nə sezmirəm, mərhum Şatöbrianın diqqətli nəzərləri altında sətirləri gözlərimlə yeyə-yeyə oxumaqda davam eləyirdim. Bununla belə, bu həyəcan tutmaları uzun müddət çəkmirdi, qalan vaxtlarda oyun yoldaşlarımı sevirdim. Mən onları hər şeydən uzaq tuturdum; V Karlin, Tisianın əlindən saldıği fırçanı götürdüyünü mənə danışanda qətiyyən təəccüblənmədim: nolsun ki, krallar elə bundan ötrü yaşayırdılar da! Amma bununla yanaşı, yazıçılara hörmət eləmək ağıma gəlmirdi: doğrudan da, böyük olduqlarına görə onları tərifləmək lazımdı? Sadəcə, öz borclarını yerinə yetirirdilər. Mən qalanlarını yarasız olduqlarına görə mühakimə eləyirdim. Qısaca söyləsəm, hər şeyi eninə-uzununa başa düşüb, istisna qaydaya çevirdim: mənim təsəvvürümdə insan nəslə sadıq heyvanlar sürüsüylə əhatə olunan seçilmişlərin dar dairəsiydi. Amma başlıcası – babam yazıçıları elə yamanlayırdı ki, onları heç cür ciddi qəbul eləyə bilmirdim.

Hüqo öləndən bəri yeni kitablar oxumağa son qoymuşdu; boş vaxtlarında köhnə kitabları təzədən mütaliə eləyirdi. Amma onun göndərməli olduğu qurban tərcüməydi. "Deutsches Lesebuch" müəllifi qəlbinin gizlinlərində bütün dünya ədəbiyyatını əyani vəsait sayırdı. O heç istəmədən yazıçıları öz əhəmiyyətlərinə görə sıraya düzür, amma bu nümayişkarənə iyerarxiyanın arxasında öz sırf utilitar rəğbətini gizlətmək çətinliklə nəşib olurdu: Möpassan alman tələbələrə fransızcadan tərcümə üçün ən yaxşı mətnlər verirdi; Gete – Qotfrid Kollerin özündən bir baş yüksək – fransızcaya tərcümə sahəsində əvəzənilməz idi. Humanist alim olan babam, romanlara nifrət eləyir, amma dil müəllimi qismində onları leksik material kimi yüksək qiymətləndirirdi. Axırda o, ümumiyyətlə, yalnız seçilmiş parçaları qəbul eləməyə başladı, bir neçə il sonra mənim yanımda "Madam Bövari"dən Mironnötün öz "Müntəxəbat"ına daxil elədiyi fraqmentdən təsirləndi, bununla yanaşı, Flober artıq iyirmi il

idi babamın ona diqqət göstərməsini gözləyirdi. Hiss eləyirdim ki, Şarl ölüldəndən qazanır, bu da onunla münasibətlərimi bir qədər çətinləşdirirdi. Babam səcdə görüntüsü altında onları istədiyi kimi, fürsət düşəndə, guya, şagirdlərinin bir dildən başqa dilə çevirmələri üçün hissələrə ayırmaq məqsədilə utanmadan fırladırdı. Qələm qardaşlarımlın eyni zamanda əzəmətini və yararsızlığını belə kəşf elədim. Merime bədbəxtliyindən tədris proqramına uyğun gəlir – nəticədə ikili həyat yaşayırdı. Dördüncü rəfdə yuva qurmuş günahsız göyərçin "Kalombia" əbəs yerə öz şumal qanadlarını uzadırdı – ona inadla fikir vermirdilər, kimsənin nəzəri bir dəfə də olsun onun məsumiyyətini korlamadı. Amma aşağı rəfdə elə həmin bakirə qız qəhvəyi cildli balaca iyli-qoxulu, cırıq-cırıq olmuş kitabcıqəza sığınmışdı; elə həmin süjet, elə həmin dil idi, ancaq bu nəşrdə alman dilində qeydlər və izahlı lüğət verilmişdi. Bütün bunlardan sonra aşkar elədim ki, – Elzas-Lotaringiyanın qəsb edilməsindən bəri tayı-bərabəri olmayan qalmaqal – kitab Berlində kəşf edilib. Babam həmin kitabı həftədə iki dəfə portfelinə qoyurdu, kitab tamam ləkə içindəydi, küllə ütölmüş, qırmızı qələmlə cızıq-cızıq edilmişdi, ondan zəhləm gedirdi: bu, alçaldılmış Merime idi. Elə səhifələrinə baxanda darıxmaqdan ölürdüm; hecalara ayrılmış kimi görünürdü, elə bil, o sözləri babam şagirdlərinə diktə eləyirdi. Yox, Almaniyada çap olunmuş, almanlar üçün nəzərdə tutulmuş həmin tanış və tanınmaz işarələr, olsa-olsa, fransız sözü altında saxta kəlmələr idi. Üstəlik, buradan casusluq iyi gəlirdi; yəqin, onları tərptəməyə bəndiydin ki, qall geyimi altında qaba alman geyimi aşkara çıxsın. Axırda iki "Kalombia"-nın – biri əl dəyməmiş, həqiqi, digəri didaktik, saxta – olduğundan şübhələnməyə başladım.

Yazıçı dostlarımlın müsibətləri məndə belə bir fikir oyatdı ki, onlarla bərabərəm. Düzdü, məndə nə onların istedadı, nə xidməti vardı, hələ ağılıma əlimə qələm götürmək də gəlmirdi, amma ruhaninin nəvəsi kimi anadangəlmə onlardan

uzaqdaydım. Taleyim həll olunmuşdu. Yox, mənə əzabkeş çələngi deyil, – onda həmişə qalmaqallı çalar var – rütbəyə ucalma gözləyir; mən Şarl Şveyser sayaq, mədəniyyət gözətçisi olacağam. Üstəlik də, bütün həmin yazıçılardan fərqli olaraq, mən sağ-salamatam, enerjiylə doluyam; ölümləri doğramağı bacarmadan artıq o yazıçılara öz şiltaqlıqlarımı sırtmağı bacarıram – onları əlimə götürür, otaqda ora-bura aparır, parketin üstünə qoyur, açıb-örtür, yoxluqdan çağırır, təzədən ora yollayıram; bu balaca adamcıqazlar məndən ötrü kuklaları əvəz eləyirlər, onların ölməzlik adlanan miskin, iflic olmuş qalıqları məndə mərhəmət oyadır.

Babam bu özbaşınalığı mükafatlandırır: bütün uşaqlarda Allah nuru var, onlar eynilə şairlər kimidilər, axı şairlər – elə həmin uşaqlardı. Mən Kurtölinlə sayıqlayırdım, hətta mətbəxdə də ona "Teodora kibrit axtarır"ı oxumaq üçün qulluqçunun arxasınca dabanbasaraq gəzirdim. Əyləncəmi maraqlı hesab elədilər, çoxlu cidd-cəhdlə şişirtildilər, ehtirasını hər tərəfə yaydılar. Bir dəfə babam, sanki, elə-belə dilləndi: "Kurtölin, yəqin, yaxşı oğlandı. Bir halda ki onu bu qədər sevirsən, niyə ona məktub yazmayısan?" Yazdım. Şarl Şveyser qələmimi yönəldir, məktubda orfoqrafik səhvləri saxlamağı da məqbul sayırdı. Bir neçə il əvvəl məktub qəzetdə çap olundu, onu qəzəblə oxudum. Məktuba "Sizin gələcək dostunuz" imzası qoyulmuşdu. Bu da mənə tamamilə təbii gəlirdi: Volter və Kornelə yaxındım, nəyə görə canlı yazıçı qəfildən dostluğumuza qarşı çıxmaq barədə fikirləşəydi? Kurtölin boyun qaçırdı, düz də hərəkət elədi: əgər nəvəyə cavab versəydi, babayla ünsiyyətə girməli olacaqdı. Amma həmin vaxt onun sükutunu sərt mühakimə elədik? "Mənə elə gəlir, çox məşğuldu, – Şarl dedi. – Amma necə olur-olsun, lənətə gəlsin, uşağı cavabsız qoymaq olmaz".

İndi də bu günahcıqaz – hörmətsizlik – arxamca gəzir. Məşhur mərhumlarla "sən" deyə danışırım, Bodler, Flober barədə çəkinmədən fikir söyləyirəm, bunu mənə günah

sayanda belə cavab vermək istəyirəm: "Burnunuzu başqasının işinə soxmayın. Sizin dahiləriniz bir zamanlar mənə məxsusdular, mən onları öz ağuşumda saxlayırdım, sitayiş-filan eləmədən ehtiraslı məhəbbətlə sevirdim". Onlarla istədiyim kimi hərəkət eləyəcəyəm!" Amma Karlin humanizmindən, həmin kilsə humanizmindən yalnız hər adamda bütöv bir insan olduğunu başa düşdüyüm gün qurtardım. Sağalma qədərli şeydi – dilim öz sehrli gözəlliyini itirdi, qələm qəhrəmanları – mənim çoxdankı əyanlarım öz üstünlüklərindən məhrum olub kütləyə qarışdılar: onların ikiqat yasını saxlayırdım.

İndi yazdıqlarım yalandı. Həqiqətdi. Dəlilər barədə, adamlar barədə bütün yazılanlar kimi, nə yalandı, nə həqiqətdi. Mən faktları yaddaşımın imkan verdiyi qədər lap dəqiqliklə ifadə elədim. Amma öz sayıqlamama özüm nə qədər inanırdım? Bu ən başlıca sualdı, bununla belə, həmin suala necə cavab verəcəyimi bilmirəm. Sonralar əmin oldum ki, öz hisslərimiz barədə hər şeyi bilirik, yalnız o hisslərin dərinliyini, yəni səminiyətini bilmirik. Burada hətta əməllər də, ən azı, onların saxta olmadığı sübut edilənəcən – bunu sübut eləməksə həmişə asan olmur – ölçü rolunu oynaya bilməz. Öztünüz fikirləşin: mən böyükklər arasında təkdım, miniatür böyükdüm, kitabları böyükklər üçün oxuyurdum – artıq bunda saxtalıq var, çünki bütün bunlarla yanaşı, uşaq olaraq qalırdım. Mən tövbə eləmək istəmirəm, yalnız olanı deyirəm. Bununla belə, araşdırmalarım, kəşflərim ailə komediyaasının ayrılmaz tərkib hissəsiydi, vəcd doğururdu, mən də bunu bilirdim – bəli, bilirdim; hər gün möcüzə uşaq babasının daha oxumadığı sehrli kitabların rahatlığını pozur. Bəzi adamlar maddi imkanlarına görə yaşamadıqları kimi, mən də yaşımaya görə – tövşüyə-tövşüyə, çalışa-çalışa, zorla, özümü göstərə-göstərə yaşamırdım. Kabinetin qapısını itələməyə bənddim ki, hərəkətsiz köhnə-kürüşün bətninə düşürdüm: iri yazı masası, qovluq, çəhrayı suçəkəndə qırmızı, göy

mürəkkəb ləkələri, xətkəş, yapışqan qabı, durğun tütün qoxusu, qışdasa qıpqırmızı qızarmış otaq sobası, kömürlərin çatıltısı – bu, Karlın, maddiləşmiş Karlın öziydi. Mənə firavanlıq vermək üçün daha heç bir şey tələb olunmurdu, – çapa-çapa kitabların üstünə cumurdum. Səmimiyyətimmi? Bu sözü necə başa düşmək olar? İndi, bu qədər illər ötəndən sonra səmimiyyətin bitdiyi, riyakarlığın gözə görünmədiyi hüdudu necə müəyyənləşdirə bilərəm? Döşəmənin üstündə üzü işığa uzanıram, qarşımda açıq kitab, sağ yanımda su qatılmış şərab, sol yanımda boşqabda mürəbbəli çörək dilimi olurdu. Hətta təklidə də komediya oynamaqda davam eləyirdim. Ann-Mari, Karlımami bu səhifələri mən doğulmamışdan xeyli əvvəl vərəqləmişdilər, indi gözlərim qarşısında onların bilik xəzinəsi canlanırdı; axşam məndən soruşacaqlar: "Nə oxudun? Nə başa düşdün?" – mən bunu bilir, növbəti uşaq hazırcavablığı doğmağa hazırlaşırıdım.

Böyüklərdən mütaliyəyə çıxıb getmək – onlarla daha çox ünsiyyətdə olmaq demək idi; onlar yanımda deyildilər, amma daim baxışları boynumun ardından bədənimə daxil olur, döşəmə səviyyəsində yüz dəfə oxuduqları, mənimsə ilk dəfə oxuduğum sözləri tapıb göz bəbəklərimdən çıxırdı. Hamının gözü qarşısına qoyulmuş özümü qıraqdan görürdüm: adamların danışanda özlərini eşitdikləri kimi, necə oxuduğumu görürdüm. Hələ hərfləri tanımadan özümü, guya, "Çinlinin macərələri"ni oxuyan kimi göstərdiyim vaxtdan çox dəyişmişəm? Yox, əvvəlki oyun davam eləyirdi. Arxa tərəfimdə qapı açılır, "orada neylədiyimi" görmək üçün gəlirdilər; təlxəklik eləməyə başlayırdım – bircə sıçrayışla ayağa qalxıb Müssönü yerinə qoyur, barmaqlarımın ucuna qalxıb əlimi Kornelin sanballı cildinə uzadırdım; maraqlarım səylərimlə ölçülürdü, arxa tərəfimdə narahat pıçılı eşidir-dim: "Korneli nə qədər sevirmiş!" Onu sevmirdim: İsgəndəriyyə şeirləri məni darıxdırırdı. Xoşbəxtlikdən, bu cildə yalnız ən məşhur faciələr bütöv çap olunmuşdu, qalanlarının

yalnız adı çəkilməmiş, qısaca məzmunu yazılmışdı. Məni də elə bu cəlb eləyirdi: "Qrimoaldın məğlub elədiyi Lanqobardların kralı Pertaritin arvadı Rodelinda Yunulf tərəfindən yadelli hökmdarlara ərə getməyə məcbur olunub...". "Rodoqunda"nı, "Teodora"nı, "Agezilay"ı "Sid" və "Sinnlər"dən daha əvvəl oxumuşdum; dilimdə ahəngdar adlar, sinəmdə uca hisslər bir-birinə sıxılmışdı, mən də qohumluq əlaqələrində dolaşmamaq üçün ciddi fikir verirdim. Evdəsə deyirdilər: "Uşaq bilik acıdı, Larussu acgözlüklə oxuyur". Mübahisə eləmərdim. Əslində, heç də bilik acı deyildim – sadəcə, aşkara çıxarmışdım ki, lüğətdə pyeslərin, romanların qısa məzmunu var: elə buna görə belə oxuyurdum.

Xoşa gəlməyi sevir, intellektual vanna kursları qəbul eləmək istəyirdim. Hər gün müqəddəs sirlərə vaqif olur, bəzən yetərincə fikirli halda döşəmədə uzanıb, sadəcə, səhifələri vərəqləyirdim, çox vaxt dost-tanışlarının əsərləri məndən ötrü üzərində dualar olan fırlanğıcın buddaçıları üçün oynadığı eyni rolu oynayırdı. Amma əsl qorxu və sevincləri də yaşamaq olurdum. Bu zaman riyakarlığı unudur, başılovlu adı həyat olan şiltaq balının iradəsinə tabe olurdum. Burada da özünü fikirləşin! Baxışlarım sözləri yoxlayırdı, göttür-qoy eləməli, mənalarına varmalı olurdum, axırda mədəniyyət komediyası məni mədəniyyətdə iştiraka gətirib çıxardı.

Bununla belə, "axmaqlıq" eləmədən oxuduğum kitablar da vardı, amma mən o kitabları məbəddən kənarında, uşaq otağında, ya da mətbəxdəki masanın altında oxuyurdum. Həmin kitablar barədə kimsəyə bir söz demirdim, anamdan başqa kimsə də o kitablar haqqında danışmırdı.

Ann-Mari saxta vəcdlərimi ciddi saydı. O, öz narahatlığından Mamini xəbərdar eləyib onun şəxsində tam həmfikir qazandı. "Şarl düz eləmir, – Luiza dedi. – Artıq özüm sezmişəm, o, uşağı özü təhrik eləyir. Əgər uşaq beynini qurutsa, böyük dərd olacaq!" Qadınlar bu zaman üzgünlüyü və

meningiti də xatırlayırdılar. Amma babama qarşı hücumla keçmək həm təhlükəli, həm də faydasız idi, onlar dolayı gedişlərə əl atırdılar. Bir dəfə gəzintimiz zamanı Ann-Mari, guya, təsadüfən bu gün də Sen-Mişel bulvarıyla Süfflö küçəsindəki kitab dükanının yanında ayaq saxladı; gözlərimə hey-rətəməz şəkillər dəydi. O şəkillərin qışqıran rənglərindən sarsılıb tələb elədim ki, mənə alsınlar – istəyim yerinə yetirildi. Zərbə hədəfə dəydi. İndi hər həftə cümə axşamları ayrıca buraxılışlarla çıxan Jan dö La İrin "İşıldaquşu"nu, "Bir buna bax!"ı, "Tətillər"ini, "Üç boyskaut"unu, Arnö Qalöpenin "Aeroplanda dünya ətrafına səyahət"ini tələb eləyirdim. Cümə axşamından cümə axşamınacan dostlarım Rable və Vinyidən daha çox And Qartalı, Marsel Düno, polad yumruqlu boksçu və pilot Kristian barədə düşünürdüm.

Anam mənə öz uşaqlığıma qaytaracaq kitabların axtarışına girişdi; sehrli nağılların aylıq məcmuələri olan "çəhray kitabxana"dan başladı, sonra "Kapitan Qrantın uşaqları"na, "Sonuncu mögikan"a, "Nikolas Ni-kilbi"yə, "Lavaredin beş suçu"na keçdim. Jül Vernin hədsiz qeyri-mükəmməlliyindən Pol d'İvüanın mənasızlıqlarına üstünlük verirdim. Amma müəlliflərdən asılı olmayaraq Hötselin nəşr elədiyi – mənim kiçik teatrımda onların qızılı hərfli qırmızı cildləri pərdə, kəsiklərindəki qızılı günəş tozusa səhnənin işığıydı – kitablara üstünlük verirdim. Gözəlliklə ilk görüşümə görə Şatöbranın ahəngdar kəlmələrinə yox, həmin sehrli mücrülərə borcluuyam. Onları açıb hər şeyi unudurdum. Oxuduğumu demək olardımı? Yox, vəcd içində ölürdüm, bu özünüməhv də dərhal mizraqlarla silahlanmış yadelliləri, cəngəllikləri, ağ tropik başlıqlı səyyahları həyata səsləyirdi. Mən tamam qarabasmaya qapılır, işıq axınını gözəl Aydanın qarışın yanaqlarına, Fileas Foqqun bakenbardlarına axıdurdum. Öz-özündən azad olmuş möcüzə-uşaq, axır ki, möcüzələrə maneəsiz dala bilirdi. Döşəmədən əlli santimetr hündürlükdə göstərişsiz-filansız əsl xoşbəxtlik aşkara çıxırdı. Düzdü,

əvvəlcə yeni dünya mənə köhnə dünyadan daha nizamlı gəlirdi. Burada talayırdılar, öldürürdülər, qan su yerinə axırdı. Hindular, induslar, qottentotlar gənc gözəli oğurlayır, əzabla öldürmək üçün qoca atasının əl-ayağını kəndirlə bağlayırdılar. Bu, şərin təcəssümüydü. Amma onu yalnız xeyir qarşısında darmadağın eləmək xətrinə göstərirdilər – elə növbəti fəsildəcə hər şey öz yerini tuturdu. Solğunüzlü qəhrəmanlar bir yığın vəhşini qırıb qızının ağışuna atılan atanı azad eləyirdilər. Yalnız bədxahlar, lap ikincidərəcəli müsbət qəhrəmanlardan bəziləri ölürdülər, onların ölümü əhvalatın əlavə xərcləri hesabına təsvir olunurdu. Yeri gəlmişkən, ölümün özü də qondarmaydı: adamlar əllərini çarpazlayıb sol sinələrinin altındakı səliqəli dəyirmi deşiklə yıxılırdılar, əgər söhbət hələ odlu silahın ixtira edilmədiyi zamanlardan gedirdisə, cinayətkarları yalnız "qılıncdan keçirirdilər". Bu dəlisov ifadə çox xoşuma gəlirdi: öz-özlüyümdə dümdüz şüanı – tiyəni təsəvvür eləyirdim; qılınc yağa batan kimi, bədxahın bədəninə girir, kürəyindən çıxardı, öldürülən adam bir damcı qan da axıtmadan yerə yıxılırdı. Bəzən ölüm hətta deyəsən, "Rolandın xaç anası"ndakı sərasinin ölümü kimi gülməli olurdu: o, at belində atlı xaçlının qarşısını kəsməyə cumur, cəngavər kafirin başına ölümcül qılınc zərbəsi endirir, zərbə sərasini yarı bölürdü – Qustav Dorönün rəsmi bu anı əks etdirirdi. Çox gülməli idi – bədən bir-birindən ayrılmış iki parçası artıq yəhərin hər iki tərəfində yarımdairə cızıb başqa-başqa tərəflərə düşməyə başladı, təəccüblənmiş at şahə qalxdı. Çox-çox illər dalbadal hər dəfə bu qravüranı görəndə gözüüm yaşaranacan gülürdüm. Nəhayət, axtardığımı – nifrətamiz, amma axır hesabda zərərsiz düşməni tapdım. Çünki onun bütün hiylələri nəinki uğur qazanmırdı, əksinə, fitnələrinə, şeytani hiyləsinə baxmayaraq, xeyirin yaranan təntənəsinə xidmət eləyirdi. Doğrudan da, götürdüm ki, nizamın bərqərar olunması həmişə hər hansı bəhrəli irəliləmələrlə müşayiət olunurdu: qəhrəmanlar mükafat

alırdılar, onlara hörmət eləyir, onları şöhrətləndirir, başlarına pul səpirdilər; onların qəhrəmanlığı sayəsində yeni ərazilər fəth eləyir, yadellilərin əlindən hər hansı sənət əsərini alıb müzeylərimizə gətirirdilər; gənc qız onun həyatını xilas eləyən səyyaha vurulurdu, hər şey toyla bitirdi. Həmin jurnal-qəzetlərdən özümün ən müqəddəs illüziyamı – nikbinliyimi almışdım.

Bu kitabların mütaliəsi uzun müddət gizli saxlanılırdı. Ann-Mari heç mənə xəbərdarlıq eləməli də olmadı: onların bütün yararsızlığını dərk eləyib kitablar barədə babama bir söz də demədim. Yaramazlarla ünsiyyətdə olub, avaralıq eləyib, tətillərimi fahişəxanalarda keçirib əsl "mən"imin məbəddə olduğunu unutmurdum. Günahlarım barədə kişinin başını niyə xarab eləyim? Amma Karl, axır ki, mənə cinayət yerində yaxaladı. O, qadınların üstünə düşdü, onlarsa babam nəfəsini dərəndə yaranan ani fasilədən istifadə eləyib hər şeyi üstümə yıxdılar: mən jurnallar, macəra romanları gördüm, onları istəməyə, tələb eləməyə başladım – bundan boyun qaçırmaq olardımı? Bu hazırcavab yalan babamı dalana dirədi. Özüm öz istəyimə görə, abırsızcasına bəzənib-düzənmiş qızlarla Kolombaya xəyanət eləyirdim. Mən, qorxunc uşaq, gənc rəmmal, zərif ədəbiyyatın İoası hər cür iyrəncliyə qarşı qarşısızalmızmaz meyil göstərirdim. Söz onlarındı: ya mən peyğəmbər deyiləm, ya da zövqlərimi anlamağa çalışmadan onlarla hesablaşmaq lazımdı. Ata Şarl Şveyser mənim oxuduqlarımı tonqala atar, baba Şarl Şveyser sarsıntılı mərhəmət pozasında durardı. Mənə də elə bu lazımydı: rahatca ikili həyatımla yaşamaqda davam eləyirdim. Sonralar da belə sürdü: indi də "qara seriya"nı Vitkenşteyndən daha həvəslə oxuyurdum.

Mən öz hava adamda birinciydim, müsabiqədən kənar idim; mənə adi şəraitə qoymağa bəndiydilər – mən də sonunculardan birinə çevrilirdim.

* * *

Babam mənə Monten liseyinə verməyi qərara aldı. Bir dəfə səhər direktorun yanına aparıb xüsusiyyətlərimi təsvir elədi; mənim bir çatışmazlığım var – öz yaşma görə həddən artıq inkişaf eləmişəm. Direktor hər şeylə razılaşdı. Məni səkkizinci sinfə qoydular, mən də gözləyirdim ki, öz yaşdla rımla oxuyacağam. Amma belə olmadı, elə ilk inşadan sonra babamı təcili lisey rəhbərliyinin yanına çağırdılar. O, qəzəbdən özündən çıxmış halda qayıtdı, portfelindən əcaib-qəraib hərfərlə dolu nəhs kağız vərəqini çıxarıb üstümə atdı, – bu, təqdim elədiyim yazıydı. Babama orfoqrafiyamı göstəriblər – "Tirrikdə kök pitir" – başa salmağa çalışıblar ki, mənim yerim onuncu hazırlıq sinfindədi. "Tirrik" sözünü görəndə anamı qarşısızalmaz gülmək tutdu, həmin gülüş babamın sərt nəzərləri altında boğazında qaldı. Şarl əvvəlcə mənim naşükürlüyümdən şübhələnib, həyatında ilk dəfə söyüş söydü, amma sonra dedi ki, yetərincə qiymətləndirməyiblər; elə sonrakı gün direktorla həmişəlik dalaşib mənə liseydən çıxardı.

Nə baş verdiyini heç anlamadım, uğursuzluğum da mənə qəti kədərləndirmədi – vunderkindəm, amma savadlı yazmağı bacarmıram, böyük bədbəxtlikmiş! Bir də ki öz tənhalığıma qayıtmaq istəyir, öz xəstəliyimi sevirdim. Hətta ağılma özüm olmaq fürsətini əldən buraxdığım barədə fikir də gəlmirdi. Mənə fərdi müəllim – parisli cənab Lyeveni tutdular. O, evimizə, demək olar, hər gün gəlirdi. Babam mənə yazı masası – rənglənməmiş taxtadan püpitrlı oturaacaq aldı. Mən otura caqda əyləşirdim, cənab Lyevensə otaqda gəzişə-gəzişə diktə eləyirdi. O, Vensan Oriola oxşayırdı; babam iddia eləyirdi, guya, masondu. "Mən ona əl verəndə, – uşaqbazın ilişdiyi abırlı adamın qorxuqarışq nifrətiylə deyirdi, – o, baş barmağıyla ovcumun içində mason işarəsi çəkirdi". Cənab Lyeven-dən zəhləm gedirdi, çünki mənə heyrətlənmək onun ağılına

gəlmirdi; şübhələnilərəm ki, məni əsaslı olaraq ağılda geri qalmış uşaq hesab eləyirdi. O, bilmirəm nəyə görə yox oldu. Ola bilsin, kiməsə mənim barəmdə öz fikrini söyləmişdi.

Bir müddət Arkaşonda yaşadıq, orada məni ibtidai məktəbə verdilər. Bu, babamın demokratiya prinsiplərinə töhfəydi. Amma eyni zamanda istəyirdi ki, nəvəsini plebsdən¹ uzaqda saxlasınlar. O, məni müəllimə bu cür ifadələrlə təqdim elədi: "Əziz həmkar, sizə ən qiymətli sərvətimi etibar eləyirəm".

Cənab Barrönün saqqalı və pensnesi vardı, o, bir şüşə muskat² içmək üçün bağ evimizə gəldi, babamı əmin elədi ki, ali məktəb nümayəndəsinin ona göstərdiyi etibara görə məmnundu. Barrö məni düz kafedranın yanında ayrıca bir partada oturtdu; bu barədə "xalq oğulları"nın – bərabərhuquqlu vətəndaşlarımın – fikri necədi, bunu bilmirəm, güman eləyirəm ki, heç veclərinə də deyildi. Mən onların əməllərindən yorulurdum, uşaqlar ora-bura qaynaşanda cənab Barrönün yanında darıxa-darıxa durmağı yaxşı hal sayırdım.

Müəllimimə hörmət eləmək üçün iki səbəbim vardı: o, mənim yaxşılığımı istəyirdi və ağzı pis iylenirdi. Yaşlı adamlar qırışlı, iştahsız eybəcərlər olmalıydılar; onlar məni öpəndə yüngül ürəkbulanmasını dəf eləmək xoşuma gəlirdi, bu, xeyirxahlığın baha başa gəldiyini sübuta yetirirdi. Əlbəttə, adi, bayağı sevinclərdən – qaçmaqdan, tullanmaqdan, piroj-naları dadmaqdan, anamın ətirli, zərif üzündən öpməkdən də xəbərim vardı, amma əzablardan çıxmış, özünə qalib gələn sevincləri daha çox qiymətləndirir, o sevincləri yetkin kişilərin arasında dadırdım. Məndə doğurduqları adi iyrenmə hissi onların nüfuzunun ayrılmaz hissəsini təşkil eləyirdi. Mən iyrenmə hissini hörmət hissi ilə qarışdırırdım. Mən snob idim. Cənab Barrö əyləndə onun nəfəsi məni incə işgəncəyə məruz qoyurdu, amma cidd-cəhdlə onun keyfiyyətlərinin pis qoxusunu burnumla ciyərlərimə çəkirdim.

¹ *Plebs* – Qədim Romada qara camaat, sadə xalq, aşağı cəmiyyət təbəqələri

² *Muskat* – üzüm növü və həmin növdən hazırlanan şərəb

Günlərin bir günü məktəbin divarında təzəcə yazılmış yazı gördüm: "Barrö atacığız – zibildi". Ürəyim, az qala, ağızdan çıxacaqdı, çaşmış halda yerimdə donub-qaldım. "Zibil" – güman ki, lüğət tullantılarının arasında qaynaşan həmin "yaramaz sözlər"dən biridi, yaxşı tərbiyə görmüş uşağın gözüne sataşmamalıdı; o qısa və qaba söz ən sadə orqanizmlərin qorxuducu adiliyinə malik idi. Onu təkcə oxumağım göylərə xoş gəlmirdi! O sözü hətta pıçılıyla söyləməyi də özümə qadağan elədim. İstəyirdim ki, divara yapışmış həmin mətbəx böcəyi sıçrayıb ağızma düşsün, boğazımda qara xışılıya çevrilsin. Necə deyim, bəlkə, özümü, guya, heç nə görməmiş kimi göstərsəm, sürünüb öz deşiyinə girəcək. Amma gözümlə ondan çəkib məndə daha bərk qorxu doğuran nəzərlərimlə abırsız "Barrö atacığız" müraciətinə ilişirdim, – "zibil" sözünün mənasını axırda ancaq təxmini başa düşür, amma evimizdə hansı növ adamların – bağbanların, poçtalyonların, qulluqçunun atasının, bir sözlə, yaşı ötmüş kasıbların – "filankəs atacığız" adlandırıldıqlarını qəti bilirdim. Deyəsən, kimsə öz-özlüyündə cənab Barrönü, müəllimi, babamın həmkarını çox kasıb görkəmdə təsəvvür eləyirdi. Bu xəstəhal, cinayətkar fikir, haradasa, kiminsə beynində dolaşırdı. Amma kimin beynində axı? Bəlkə, mənim? Bəlkə, qorxunc yazını oxumağa bəndəsən ki, sehrbazlığın iştirakçısı olursan? Mənə elə gəlirdi, hansısa bədxah ağılsız tərbiyəliliyimi, hörmətkarlığımı, səyimi, səhər: "Salam, cənab müəllim" deyib furajkamı çıxarmağa hazır olmağımı ələ salır, eyni zamanda da həmin ağılsız mən özümə, yaramaz sözlər, fikirlər mənim ürəyimdə qaynaşır. Niyə, məsələn, var gücümlə bağırmaıyım: "Bu qoca, mürdar donuz kimi iy verir". Pıçıldadım: "Barrö atacığız – iy verir" – hər şey gözlərimin qabağında yayıldı, göz yaşı içində qaçıb canımı qurtardım. O biri səhər təzədən cənab Barröyə, onun sellüloid yaxalığına, kəpənək qalstukuna adət elədiyim hörməti göstərdim. Amma o, dəftərimin üzərinə əyiləndə nəfəsimi udub üzümü çevirirdim.

Növbəti ilin payızından anam məni Püpon qız məktəbinə verməyi qərara aldı. Biz taxta pilləkənlə qalxıb ikinci mərtəbədəki sinif otağına keçirdik; uşaqlar dinməzəcə yarımdairə halında oturdular; otağın o başında, lap divarın dibində, elə bil, saatdakı tək, dərslər gedişini izləyən analar əyləşirdilər. Bizə dərs deyən bədbəxt qızların başlıca vəzifəsi vunderkindlər dəstəsi arasında tərifləri, yaxşı qiymətləri düzgün paylamaq idi. Onlardan biri öz təəssüfünü bildirməyə, yaxud kiminsə uğurlu cavabını həddən artıq tərifləməyə bənddi ki, Püponun qızları şagirdlərini, müəlliməsə öz yerini itirirdi. Biz, gənc akademiklər, otuz nəfərdik, heç vaxt heç olmasa, bircə kəlmə söz də danışa bilmirdik. Dərslər başa çatandan sonra hər bir ana yırtıcı heyvan kimi, öz balasının üstünə atılır, vidalaşmadan arxasınca aparırdı. Birinci semestrin axırına yaxın anam məni məktəbdən çıxardı – orada boş yerə oxuyurdun, üstəlik də, anamdan ötrü mənim üçün təriflər eşitmək növbəsi çatanda qonşularının ona zillənmiş tutqun baxışlarına dözmək çətin idi. Püpon məktəbində qəpik-quruş maaşla gündə səkkiz saat dərs deyən pensneli gənc sarışın qız, madmazel Mari-Luiza rəisindən gizlicə mənə fərdi dərslər verməyə razı oldu. O, dərindən ah çəkməklə qəlbini yüngülləşdirmək üçün arabir diktəni kəsməli olurdu; mənə şikayətlənirdi ki, ölümcül yorulub, tək-tənhadı, lap ilk rast gələn adama ərə getmək üçün dünyada hər şeydən keçməyə hazırı. Nəticədə o da yoxa çıxdı, guya, səbəbi mənə heç nə öyrətməməsiydi, amma elə başlıca səbəb başqa şeydə idi – babam onu uğursuz sayırdı. Bu mömin təskinlikdə əzabın əleyhinə deyildi, amma onları öz evinə dəvət eləməməyə çalışırdı. O, vaxtında əl-ayağa düşdü: Mari-Luiza qəlbimdə şübhə toxumu səpirdi. Bilirdim ki, hər bir adamın maaşı onun keyfiyyətlərinə mütənasibdi, Mari-Luiza barədəsə deyirdilər ki, ləyaqətli qızdı, – bəs niyə ona qəpik-quruş verirdilər? İnsan öz vəzifəsini yerinə yetirəndə qürurla, özünəhörmətlə doludu, o, xoşbəxt idi ki, işləyir; amma bir halda ki gündə

səkkiz saat işləməyə qadirdi, hansı əsasla həyatından şikayət eləyir? Onun şikayətlərini babama danışanda qəhqəhə çəkib güldü – kiminsə tamah salması üçün o, həddən artıq çirkindi. Mən gülmədim: deməli, anadangəlmə lənətlənmiş adamlar olurlar? Belə çıxır, mənə yalan danışdırlarmış – gözəl dünyamızda qorxunc qanunsuzluqlar qanuniləşdirilib. Amma müəllimə ilə haqq-hesabı kəsən kimi narahatlığım sovuşdu. Şarl Şveyser məndən ötrü daha abırlı müəllimlər axtarırdı. O qədər abırlı ki, yaddaşımdan tamam siliniblər. Mən on yaşınacan qocayla iki qadının yanında tək-tənha qaldım.

* * *

Mənim "mən"im, mənim xasiyyətim, mənim adım – hər şey böyüklərin əlindəydi; özümü onların gözləri ilə görməyə alışmışdım, mən uşaqdım, uşaqsız onların öz ümitsizliklərindən yaratdıqları bütdü. Böyüklər yanımda olmayanda üzərimdə işıq şüalarıyla axan baxışlarını hiss eləyirdim; həmin baxış altında qaçır, əylənirdim; o baxış məni nümunəvi nəvə obrazından çıxmağa qoymur, mənim oyunlarımı, mənim dünyamı müəyyənləşdirirdi. Zərif şüşə qabda, qəlbimdə fikirlər öz burulğanlarını fırladırdı, kim istəsə, onların axarını izləyə bilərdi – bir gizli künc də yox idi. Amma addan, formadan və cisimdən məhrum olan bu məsum şəffaflığa məndə hər şeyi zəhərləyən şəffaf həqiqət qarışmışdı: mən yalançıyam. Oynadığımı dərk eləmədən komediya oynamaq olarmı? Mənim şəxsiyyətimin ibarət olduğu sevinc dolu şəffaflıq öz-özünü ifşa eləyirdi, varlığa ziyan vurmaqla üzünü açdı, mən onu tamam dərk eləyə bilmirdim, amma duymaya da bilmirdim. Öz keyfiyyətlərimin təsdiqini axtara-axtara böyüklərin üstünə cumurdum, yəni yenə yalana batırdım. Mən xoşa gəlməyə məhkum olduğumdan, öz gözəlliklərimi açıq-aşkar nümayiş etdirirdim, amma o gözəlliklər göz önündə solurdu. Mən xoşbəxt

təsadüflər yaxalamaq üçün öz qondarma sadələşməyini, öz heç nəyə yaramayan dəyərliliyini hər yerdə arxamca sürüyürdüm; bir dəqiqə də keçəcək – onu yaxalayıram, pozada dururam, o da məni qaçdığım adətlərdən boşluğa qaytarır. Budur, babam ayaqlarını şala bürüyüb mürgüləyir, bığının kolcuqları altından dodaqlarının çəhrayı çıpaqlığı görünür, – bu, dözülməzdi. Xoşbəxtlikdən, babamın eynəyi sürüşüb döşəməyə düşür, cəld onun arxasınca atılır. Babam oyanır, məni sinəsinə sıxır, biz şah nömrəmizi, sevgi səhnəmizi oynayırıq. Budur, mətbəxə girirəm, kömək etmək istəyirəm – salatı yuyacağam; səslər, şənlər eşidilir: "Yox, mənim sevincim, elə yox! Əlini bərk-bərk sıx, bax, indi düzdü! Mari, ona kömək eləyin! Ağillı bala, baxın, necə bacarıqla eləyir!" Mən butafor uşağam, əlimdə salat üçün butafor səbət var. Mən hər bir davranışımın necə hərəkətə çevrildiyini hiss eləyirdim. Komediya məni real aləmdən, həqiqi adamlardan daldalayır, yalnız rollar və rekvizit görürdüm. Böyükləri öz saxtılıqlarıyla aldadıb, qayğılarını ciddi qəbul eləyə bilərdim? Mən məqsədlərini anlamağa mane olan tərifləyici yaltaqlıqla onların niyyətlərinə qarşı gedirdim. İnsan nəslinin istəyini, ümidini, sevincini bölüşmədən özümü soyuqqanlıqla onu sehləmək naminə talayırdım. O, mənim tamaşa zalım idi, işıqları yanan səhnə məni hər dəfə kədərə çevrilən vüqarlı tənhalığa məhkum eləyib ondan ayırırdı.

Hər şeydən kədərli o idi ki, böyüklərin də riyakarlığından şübhələnirdim. Onlar mənə şirin sözlərlə müraciət eləyir, öz aralarında tamam başqa dillə danışdılar. Üstəlik də, onlar susqun, amma müqəddəs adətlərini pozmalı olurdular: ən sehləyici hərəkətləri eləyirdim, həmin hərəkətlərə tamamilə əmindim, qəfildən mənə həqiqi səslər cavab verirdilər: "Get oyna, körpə, söhbət eləməyimizə mane olma". Bəzənsə mənə belə bir hiss yaranırdı ki, özgə oyununda piyadayam. Anamla Lüksemburq bağında gəzirik,

qəfildən bütün ailələ arası sərin olan Emil dayım peyda olur. O, altdan-altdan bacısına baxıb soyuq-soyuq deyir: "Mən bura səndən ötrü gəlməmişəm, balacanı görmək istəyirdim". O deyir, mən ailədə yeganə saf adam, onu bir dəfə də olsun pis niyyətlə təhqirə məruz qoymayan, yalan şayiələr əsasında mühakimə eləməyən yeganə adamam. Mən yolsuzun qəlbində alovlandırıdığım gücümdən və sevgimdən utana-utana gülümsəyirdim. Qardaşla bacısa bu vaxt artıq qarşılıqlı incikliklərini sadalaya-sadalaya öz söhbətlərinə gərişiblər; Emil indi Şarlı nahaqdan yamanlayır, Ann-Mari bir qədər geri çəkilib atasını müdafiə eləyir, söhbət Luizaya keçir, mənse yanlarındaca dururam, kimsənin mənlilik işi yoxdu.

Yaşıma görə bunu anlamağa qabil olsaydım, əyani nümunəsi köhnə ifratçıların hərəkəti olan mühafizəkarların yazılı əxlaq kodeksini canıma çəkərdim: həqiqətlə uydurma eyni bir şeydi; əgər ehtiras duymaq istəyirsənsə, özünü elə göstər, guya, onu duyursan; insan – ritual üçün yaradılmış varlıqdı. Mənə tələq eləyirdilər ki, biz elə komediya oynamaq üçün yaşayırıq. Həmin komediyada oynamağa hazırdım, amma bir şərtlə ki, mənə baş rol versinlər. Bununla belə, məni cəsərləndirən nurlanma dəqiqələrində sezirdim ki, rolum şişirdilib: mətn uzundu, çoxlu çıxışlar var, ancaq hadisənin yayı olduğum bir səhnə də yoxdu, bir sözlə, yalnız böyüklərə replikalar verirəm. Şarlı mənə ölümün qılığına girmək üçün nəvaziş göstərirdi, Luiza əməllərimdə öz pis ovqatına, Ann-Marisə öz itaətkarlığına bəraət tapırdı. Bununla belə, mən olmasaydım, valideynləri, onsuz da, Ann-Marini himayəyə götürəcəkdilər, Ann-Mari itaətkarlığına görə, onsuz da, Luizanın oynunağına çevirəcəkdilər.

Mən olmasaydım, Mami, onsuz da, hamıya acıqlanacaqdı, Şarlisa Mön-Serven zirvələri, meteorlar, yaxud özge uşaqları ilə vəcdə gələcəkdi. Mən onların davasının-barışığının təsadüfi bəhanəsiydim, əsl səbəblərsə başqa şeydəydi, o səbəbləri Makonda, Qunsbaxda, Tivyödə, köhnə üzülmüş

qəlbə, keçmişdə, mən dünyaya gəlməmişdən xeyli qabaq baş verənlərdə axtarmaq lazım idi. Mən böyüklərdən ötrü ailə ahənginin, köhnə ailə ziddiyyətlərinin əksiydim, onlar mənim Allahın bəxş elədiyi uşaqlığımdan öz "mən"lərini aşkara çıxarmaq üçün sui-istifadə eləyirdilər. Mən özümə narahatlıq içində yaşayırdım: onların bütün ritualları, məni dünyada heç bir qeyri-məqsədəuyğun şeyin olmadığına, xırdadan-böyüyədək hər şeyin aləmdə müəyyən yer tutduğuna inandırmaq üçün həyata keçirildiyindən, öz mövcudluğumun mənası məndən yan öttürdü, özümü damdandüşdü hiss eləyirdim, bu nizamlı dünyada əsaslandırılmamış varlığımdan utanırdım.

Atam olsaydı, məni sabit fikirlərin yüküylə təmin eləyərdi. Mənim "mən"imdə yerləşib öz istəklərini mənbəyimə, öz savadsızlığını erudisiyama, öz sınıqlığını qüruruma, öz qəribəliklərini qanunlarıma yönəldərdi. O hörmətli kirayənişin mənə özünəhörmət təlqin eləyər, özünə hörmətsə haqqımın və həyatımın əsası olardı. Atam gələcəyimi müəyyənləşdirərdi: anadangəlmə mühəndis olduğumdan qayğıfilan bilməzdim. Amma əgər Jan-Batist Sartra mənim təyinatımın sirri məlum olsaydı, o sirri özüylə qəbrə aparardı; anam yalnız onun dediyi bircə sözü xatırlayırdı: "Mənim oğlum dənizçi olmayacaq". Daha dəqiq məlumat olmadığından, mən də daxil, dünyada heç kəs nəyə görə mənasız həyat keçirdiyimi bilmirdi. Atam miras qoysaydı, uşaqlıq illərim başqa cür keçərdi, yazmazdım, çünki başqa adam olardım. Torpaq sahələrinin, digər daşınmaz əmlakın gənc varisi onlarda öz şəxsi "mən"inin dözümlü əksini görür. Öz malikanəsinə qədəm basıb, öz eyvanının rombşəkili şüshələrinə toxunub öz-özünü aydınlaşdırır, onların sarsılmazlığında öz ruhunun ölməz mövcudluğunu görür. Bir neçə gün əvvəl yeddiyaşlı oğlançıqazın, restoran sahibi oğlunun kassir qadına necə qışqırdığını eşitdim: "Atam olmayanda burada ağa mənəm!" Bax bu, şəxsiyyətdi! Onun yaşında mən heç

bir şeyin ağası deyildim, bir qəpiyim də yox idi. Şıltaqlıq eləməli olduğum nadir məqamlarda anam mənə pıçıldayırdı: "Özünə gəl – evimizdə deyilik!" Biz heç vaxt – Lə Qof küçəsində yaşayanda, nə də sonralar, anam ikinci dəfə ərə gedəndə – evimizdə olmamışdıq. Mən bundan əziyyət çəkmirdim, ona görə ki, məndən heç bir şeyi əsirgəməmişdilər, amma mücərrəd olaraq qalırdım. Dünyəvi nemətlərin sahibi onlarda öz mövcudluğunun əksini görür, onlara məndə olmayanları göstərirdi. Məndə nə sanbal, nə də varislik vardı, ata işinin davamçısı deyildim, mən polad istehsalı üçün yaramırdım – qıyası, ruhum yox idi.

Bununla belə, öz cismimlə bağrıbadaş yaşasaydıq, bu, böyük dərd olmazdı. Amma onunla qəribə cütlük təşkil eləyirdik. Kasıblıq içində çarpınan uşaq özünə axmaq suallar vermir. Məhrumiyyət və xəstəlik fasiləsiz onun cismini sınağa çəkir, bəraəti olmayan həyat şəraiti mövcudluğuna bəraət qazandırır; aclıq və həmişəlik ölüm təhlükəsi – onun mövcudluq haqqı bax budur: o, ölməmək üçün yaşayır. Mənsə öz təyinatıma inanacaq qədər varlı, öz istəyimi gündəlik tələbat kimi qəbul eləyəcək qədər kasıb deyildim. Masa arxasında öz yeyici vəzifələrimi yerinə yetirirdim, Allah da mənə bəzən – aradabir – iyrenmədən yeməkdən, yeni iştahadan ibarət olan qismət bəxş eləyirdi. Mən düşünmədən nəfəs ala-ala, qidanı həzm eləyə-eləyə, tər tökə-tökə inersiya üzrə yaşayırdım, çünki yaşamağa başlamışdım. Mənim yeyib-doymuş yoldaşım – bədənim – məni nə ibtidai cəhdləri ilə, nə də qızgın tələbləriylə incidirdi; o, özünü böyüklərin çox şəfqətlə yanaşdıqları yüngül rahatsızlıqlar vasitəsilə bildirirdi. Həmin vaxtlar özünə hörmət eləyən hər ailədə, ən azı, bir çəlimsiz uşaq olmalıydı. Mən əsl tapıntıydım, çünki doğulanda, az qala, Allah rəhmətinə getmişdim. Məndən nəzərlərini çəkmirdilər, nəbzimi yoxlayır, hərərətimi ölçür, dilimi göstərməyə məcbur eləyirdilər.

"Sənə elə gəlmirmi, o, bu gün bir az xəstədi?" – "Bu, işıqdandı!" – "Hə, düzdü, arıqlayıb!" – "Ata, onu dünən çəkmişik

axı!" Mən bu sayıq nəzərlər altında özümü cansız əşya, otaq bitkisi saymağa başlamışdım. Həmişə bunlar məni yatağa uzatmaqla başa çatırdı. İstidən boğula-boğula, adyalın altında tərleyə-tərleyə artıq mənə nəyin – öz bədənimin, yoxsa xəstəliyimin – əziyyət verdiyini ayırd eləyə bilmirdim. Cənab Simonnö, babamın həmkarı cümə axşamı günləri bizə nahar eləməyə gəlirdi. Mənim bu qız yanaqlı, iri bıqlı, rənglənmiş kəkilli əlliyaşlı kişiye çox paxıllığım tuturdu. Ann-Mari söhbətə qarışması üçün ondan Baxı sevib-sevmədiyini, dəniz qırağında yaşamağı xoşlayıb-xoşlamadığını, doğma şəhərini yaxşı niyyətlə xatırlayıb-xatırlamadığını soruşanda daxili nəzərlərini öz zövqlərinin qranit kütləsinə zilləyib fikirlərə qərq olurdu. Layiqli cavab tapıb həmin cavabını başını bulaya-bulaya soyuq-qanlı halda anama çatdırırdı. "Xoşbəxt adamdı! – fikirləşirdim. – Ola bilsin, hər səhər bayram əhvali-ruhiyyəsi ilə oyanır, bu uca nöqtədən öz qəlbinin bütün zirvələrinə, yamaclarına, dərələrinə nəzər salıb, şirin-şirin bu sözləri deyir: "Həqiqətən də, bu, mənəm, başdan-ayağa cənab Simonnöyəm". Əlbəttə, məndən soruşanda özüm də nəyin xoşuma gəlib-gəlmədiyini, hətta səbəbini aydınlaşdırmağı bilirdim. Amma özümle tək qalanda zövqlərimlə bağlı təsəvvürlərimi itirir, sadəcə, qeyd eləyə bilmir, onları tutmalı, itələməli, onlara həyat verməli olurdum. Hətta mal ətinə, yoxsa buzov ətinə üstünlük verməyə əmin deyildim. İcimdə sarsılmaz qaya kimi qərəzli fikirlər yığınyla örtülmüş landşaft yaransaydı, çox şeylərdən keçərdim. Xanım Pikar dəbdə olan sözləri işə salıb babam barədə: "Şarl heyrətəminiz varlıqdı", yaxud "Hər varlıq – müəmmadı" deyəndə hiss eləyirdim ki, məhkumam. Lüksemburq bağının daşları, cənab Simonnö, çinar ağacları, Karlımami – bütün bunlar "varlıqdır". Mənsə varlıq deyildim, məndə nə mətanət, nə dərinlik, nə də keçilməzlik vardı. Mən heç bir şey, yararsız şəffaflıq idim. Cənab Simonnönün dünyada daha çox lazım olan heykəl, sal qaya olduğunu öyrəndiyim gündən həsədim bütün hüdudları aşdı.

Yeni Dillər İnstitutunda bayram idi. Anam Şopeni ifa eləyirdi, yığışanlar qaz fənərlərinin titrək işığında əl çalırıldı. Babamın tələbi ilə hamı fransız dilində – ağır, xırlıtlı, köhnədəbli beləğətli, oratoriya kimi tənənəli dildə danışırdı. Mən ayağım döşəməyə dəymədən əldən-ələ keçirdim. Alman romançı qadın məni ağuşunda boğduğu elə həmin dəqiqədə babam öz əzəməti yüksəkliyindən düz qəlbimə dəyən hökm verir: "Amma burada kimsə çatışmur. Mən cənab Simonnö barədə danışıram". Romançı qadının ağuşundan canımı qurtarıb küncə qısıldım, ətrafdakılar məndən ötrü yox oldular. Qəfildən çoxsəsli dairənin ortasında dirək gördüm – bu, şəxsən burada olmayan cənab Simonnönün özüydü. Möcüzəli yoxluq onu dəyişdirmişdi. İnstitut axşamına çoxları gəlməmişdi – şagirdlərdən bəziləri xəstəydi, başqaları müxtəlif bəhanələrlə dövətdən boyun qaçırırdılar, amma bütün bunların hamısı heç bir rol oynamayan təsadüfi faktlar idi. Bircə cənab Simonnö çatışmırdı. Onun adını çəkməyə bəndiydilər – boşluq ağzınacan dolmuş zala sancıldı. Mən heyrətə gəldim: sən demə, insanın öz yeri olarmış. Ona məxsus olan yeri. Yeri gəlmişkən, əgər cənab Simonnö qəfildən aralanmış yerdən çıxsaydı, əgər hətta qadınlar onun əlini öpmək üçün cumsaydılar, bu, məni ayıldardı. Cismani mövcudluq həmişə adamı ruhdan salır. Nöqsansız, mənfi böyüklükdə saflığa çatan Simonnö brilyantın sonsuz təmizliyinə malik idi. Məhz buna görə də mənim qismətimə həmin dəqiqə yerin müəyyən məntəqəsində, müəyyən adamların arasında olmaq, burada olduğumu anlamaq düşmüşdü, istəyirdim ki, Yer kürəsinin bütün başqa məntəqələrindəki bütün adamlar yoxluğumu su kimi, çörək kimi, hava kimi hiss eləsinlər.

Bu söylənməmiş istək dilimdən də çıxdı. Şarl Şveyser hər bir hadisədə qəlbindəki, sağlığında anlamadığım, yalnız indi anlamağa başladığım dərdi boğmaq üçün zərurət tapırdı. Göy qübbəsi onun bütün həmkarlarının çiyinlərində dururdu.

Həmin atlantlar arasında filoloqlar, linqvistlər, cənab Lion-Kan, "Pedaqoji jurnal"ın baş redaktoru vardı. Həmin adamların lazımlılığını tam aydınlaşdırmaq deyə babam onlar barədə nəsihətamiz tərzdə danışırdı. "Lion-Kan – öz işinin ustasıdır. Onun yeri akademiya da", yaxud "Şürer qocalır, ümidvaram ki, onlar onun istefasına qəbul eləyəcək qədər axmaq deyillər; fakültə əvəzolunmaz itkiyə məruz qalar". Bugün-sabah Avropanı yasa batırıb bu dünyadan köçəcək əvəzolunmaz qocalarla əhatə olunmaq təkcə vəhşilik deyildi, ağla gəlməz bir şeyin baş verməsi üçün nələrdən keçməzdim, qəlbimdə də hökm səslənirdi: "Balaca Sartr öz işinin ustasıdır. Əgər o olmasa, Fransa ağır itkiyə məruz qalar".

Burjua uşağı üçün anlar bitib-tükənməzdi – o anlar fəaliyyətətsizlikdə ötüb-keçir. Mən dərhal, əvvəlcədən, həmişəlik atlant olmaq istəyirdim, atlant olmaq üçün zəhmət çəkmək lazım gəldiyini ağıma da gətirmirdim. Məncə, hüququmu təsdiq eləyəcək hökm, göstəriş gərək idi. Amma qanunvericiləri haradan alasan? Böyüklərin nüfuzu təlxəkliklə sarsılmışdı. Həmin hakimlərdən imtina elədim, başqalarına yox idi.

Mən, çaşqın körpə, niyyətsiz, məqsədsiz varlıq, Allahdan işığı, şeytandan tutqacı olmadan bir yalandan o biri yalana doğru uça-uça ailə komediyasında sığınacaq tapırdım. Öz yararsız cismimdən, onun ölgün səmimiyyətidən xilas olurdum. Buraxılmış canavar balası hər hansı maneəyə rast gəlib dayanmağa bənd idi ki, balaca çaşqın təlxək küt heyretə düşürdü. Rəfiqələri anama dedilər, mən qüssəliyəm, nəyisə arzulayıram. Anam gülə-gülə məni sinəsinə sıxdı: "Təzə xəbər bax! Axı mənim balam, həmişə şənsən, həmişə oxuyursan. Nəyə görə qüssələnmişən? İstədiyən hər şey var". O haqlıydı: ərköyün uşaq qüssələnmişdir. Kral kimi darıxır. İt kimi darıxır.

Mən küçüyəm, əsnəyirəm, yanaqlarımdan göz yaşı axır, yaşın necə axdığını hiss eləyirəm. Mən ağacam, külək budaqlarımı xışıldadır, onları yüngülcə tərpədir. Mən milçəyəm, şüşənin üzəriylə gəzirəm, sürüşürəm, təzədən yuxarı dırma-

şıram. Hərdənbir nəvaziş kimi vaxtın hərəkətini duyuram, bəzən – daha çox zamanın yerində necə dayandığını hiss eləyirəm. Titrək dəqiqələr məni gömüb üstümdə uzun müddət can çəkişirlər, həmin dəqiqələr solub-saralıblar, bununla belə, hələ sağdılar, onları süpürüb atırlar, əvəzinə başqaları, daha təzə-tərləri, amma elə o cür bəhrəsizləri gəlir; bu qüسسə xoşbəxtlik adlanır. Anam mənə deyir, dünyada ən xoşbəxt uşağam, ona necə inanmaya bilərəm; axı bu həqiqətdi! Öz tənhalığımı barədə heç vaxt fikirləşmirəm – birincisi, bunun necə adlandırıldığını bilmirəm, ikincisi, onu hiss eləmirəm, həmişə adamların arasındayam. Amma bu, həyatımın toxuması, fikirlərimin əsası, sevinclərimin axarıdır.

* * *

Beş yaşım olanda ölümü tanıdım. O, eyvanda gəzişə-gəzişə, üzünü şüşəyə söykəyə-söykəyə məni izləyirdi – onu görür, amma səsimi çıxarmağa cəsarət eləməirdim. Bir dəfə ona Volter bulvarında rast gəldik, başdan-ayağa qara geyinmiş ucaboy ağılkəm qarıydı; yanıma çatanda donquldandı: "Bax, indicə səni cibimə qoyacağam". Başqa səfər o, boşluq forması aldı. Hadisə Arkaşonda baş verdi. Karlimami Ann-Mari ilə xanım Düpon və onun Qabriel adlı bəstəkar oğluna baş çəkməyə gəlmişdi. Məni bağda qoydular. Qabrielin xəstə olduğu, tezliklə öləcəyi barədə söhbətlərdən qorxub evin ətrafında dolaşa-dolaşa həvəssiz halda at-at oynayırdım, qəfildən qara çuxur gördüm – bu, zirzəmiydi, kimsə ağzını açmışdı. Məndə açıq-aşkar qaçılmazlıq öncəduyumunun haradan yarandığını bilmirəm, geri atıldım, var gücümle bağıra-bağıra qaçıb getdim. Həmin vaxt hər gecə yatağımda ölümle görüşü gözləyirdim. Bu, bütöv bir mərasim idi: sol böyrüm üstündə, üzüm çarpayılardan arasındakı keçidə doğru uzanmalı, təpədən-dırnağa əsə-əsə onunla görüşə hazırlaşmalıydım, ölüm – hörüklü çox adi skelet də gəlirdi. Bundan sonra sağ böyrüm üstə çevrilmək hüququm vardı, o

uzaqlaşırıdı, mən də rahatca yata bilərdim. Gündüzlər onu ən gözlənilməz üzlərdə tanıyırdım: fransızca "Meşə hökmdarı"nı oxumağa bənddim ki, qulaqlarımı tıxayırdım; "Əyyaş və arvadı" təmsilini oxuyub yarım il Lafontenin kitabını açmırdım. O iyrənc məxluqsa Merimenin cildində gizlənilib mənə ələ salır, boğazımdan yapışmaq üçün "III Venera"sını oxumağımı gözləyirdi.

Amma mənə nə dəfnlər, nə də məzarlar qorxudurdu. Düz həmin vaxt nənəm Sartr xəstələnib öldü. Anamla onu hələ canı üstündə olanda haqladıq. Mənə o uzun kədərli ömrün söndüyü yerdən aralamağı lazım bildilər. Ailənin dostları öz himayələrinə aldılar, sığınacaq verib, bu cür hadisələrə uyğun nəsihə-tamiz, çox darıxdırıcı oyunlarla təmin elədilər. Var gücümle nümunəvi kədər göstərib oynayır, oxuyurdum, amma heç bir şey hiss eləmirdim. Cənazənin arxasınca qəbiristanlığa gedəndə də heç nə duymurdum. Ölüm öz yoxluğuyla bərq vururdu – vəfat eləmək ölmək deyildi, hətta bu qarının qəbir üstündə daşa çevrilməsi də xoşuma gəlirdi. Bunda dəyişmək, varlığa özünəməxsusluq vardı, eynilə, elə bil, mənim qəfildən təntənəli surətdə cənab Simonnöyə çevrilməyim idi. Buna görə həmişə İtaliya qəbiristanlıqlarını sevmişəm, indi də sevirəm: insanın qəribə obrazı kimi, qəbirüstü daş, onun üzərində mərhumun bu dünyadakı görkəmini xatırladan şəkli ilə medalyon. Yeddi yaşım olanda fındıqburun ölümlə qəbirlərin arasından başqa hər yerdə rastlaşırıdım. Onu necə təsəvvür eləyirdim? Canlı, təhlükəli məxluq kimi. Məxluq ağılsız idi, təhlükənəsə belə qavrayırdım: əsnək gizlicə mənə hər yerdə, gündüz işığında, ən parlaq gün altında tuta, alıb apara bilərdi. Aləmin qorxunc tərs üzü vardı, bu, ağılı itirən adamlara məlum olurdu; ölmək – dəlilik həddinə çatmaq, onda çürüməkdi. Mən daim qorxu içində yaşayırdım, bu lap həqiqi əsəb xəstəliyiydi. Onu belə izah eləyirəm: ailənin erköyünü, ilahinin bəxşişi olsam da, öz gərəksizliyimi daha artıq hiss eləyirdim ki, evdə usanıb-yorulmadan mənə uydurulmuş zərurət sıırmaq qəbul olun-

muşdu. Başa düşürdüm ki, artıqam, deyəsən, yox olmaq lazımdı. Mən daim ölüm gözləyən vərəm xəstəsiydim. Başqa sözlə, məhkum olunmuşdum, hökmü hər dəqiqə yerinə yetirə bilirdilər. Mənsə var gücümlə mövcudluğuma dəyər verdiyimə görə yox, məhz qətiyyənlə dəyər vermədiyimə görə müqavimət göstərirdim – həyat nə qədər mənasızdısa, ölüm barədə fikir də o qədər dözülməzdi.

Allah məni fəlakətdən xilas eləyə bilirdi. Mən özümü Yaradanın əli ilə çəkilməmiş şedevr kimi duya bilirdim. Ümumdünya konsertində mənə solo partiya ayrıldığına əmin olub, onun öz niyyətini və gərəkliliyimi təsdiq eləməyi məsləhət bilənəcən səbirlə gözləyirdim.

Mən dini öncədən duyurdum, ona bel bağlayırdım, onda şəfa tapa bilirdim. Əgər məni dindar olmağa qoymasaydılar, onu özüm uydurardım. Amma qoymadılar.

Katolik əqidəsi ilə tərbiyə olunub dərk elədim ki, Qadir Allah məni öz istəyincə yaradıb; bu, bütün ümidlərimi üstələdi. Amma vaxt ötür, verdikləri mücərrəd Allahda ruhumun can atdığına tanıya bilmirdim: mənə Yaradan lazımdı, amma ali himayədar təklif eləyirdilər. Bu, bir Allahın iki üzüyüdü, bundan da xəbərim yox idi. Əsib-coşmadan riyakarlardan səcdəgahına xidmət eləyirdim, rəsmi doktrina da öz əqidəmi axtarmaq həvəsimi əlimdən aldı.

Bəxtim gətirdi! Sadələvhlik və ölgünlüklə gübrələnmiş ruhumda əqidə tumları gözəl cücartılar verərdi; haqqında danışdığım anlaşılmazlıq baş verməsəydi, rahib olardım. Amma yüksək məqamlı Volter burjuaziyası mühitində doğulan, yüzillik ərzində cəmiyyətin bütün təbəqələrini bürüyən xristianlıqdan uzaqlaşma prosesi ailəmdən yan ötmədi. Əgər ümumi əqidə zəifləməsi baş verməsəydi, əyalət katolik xanımı Luiza Giyemen sınıb lüterana ərə getməzdi. Təbii ki, ailəmizdə hamı nəzakət xətrinə dindar idi.

Kombanın nazirliyindən yeddi-səkkiz il sonra nümayişkarənə qeyri-dindarlıq hələ də abırsızlıq, cilovlanmayan

ehtiras idi. Ateist – "bir söz atmaması" üçün qorxudan qonaq çağırılmayan qəribə, cinli adam, öz həyatını bütün mümkün qadağalarla zəhərləyən, kilsədə könüllü ibadətə durmaq, öz qızlarını nişanlamaq, yaxud istəyincə ağlamaq imkanından məhrum eləyən, doktrinasının ədalətliliyini əxlaqların saflığıyla sübuta yetirmək öhdəliyini öz üzərinə götürən, öz xoşbəxtliyi, rahatlığı əleyhinə çox qızgıncasına çıxan, ölümqabağı təskinlikdən boyun qaçıran fanatikdi; Allaha vurğun elə düşkündü ki, hara baxırsa, orada Onun varlığını görür, Onun adını çəkməmiş ağzından bir kəlmə çıxarmır, bir sözlə, o, dini əqidəsi olan cənabdı. Dindarlarda belə şeylər yoxdu – mövcud olduğu iki min il ərzində xristian həqiqətləri aşkara çıxmağa macal tapdı, həmin hərəkətlər hamının malına çevrildi, onlar keşişin gözlərində, kilsənin yarıqaranlığında bərq vurmalı, qəlblərə nur salmalıydı, amma kimsənin onlara görə məsuliyyəti öz üzərinə götürməyə ehtiyacı yox idi – o həqiqətlər hamının sərvətiydi, yaxşı cəmiyyətlərdə Allaha onun barəsində danışmamaq üçün inanırdılar. Din nə qədər dözümlü göstərirdi! Nə qədər rahat idi! Xristianın ibadətə getməməyə, uşaqlarını kilsə qaydasıyla nişanlamamağa ixtiyarı vardı, Sən-Sülpisin bazar mələikələrini ələ sala, "Loöənqrin"dən toy marşına göz yaş tökə bilərdi. Ondən nə günahsız ömür sürmək, nə cəsarətlə ölmək, nə də yandırılmaq tələb olunurdu. Bizim çevrədə, bizim ailədə əqidə yalnız və yalnız fransız azadlığının gurultulu tituluydu. Başqaları kimi, sərbəstliyimi təmin eləmək üçün mənə də xaç suyuna saldılar; xaç suyuna salmaqdan boyun qaçırsaydılar, doğmalar ruhumu zorladıqlarını hesab eləyərtilər. Mən kağız üzərində katolikdim, azaddım, hamı kimiydim. "Böyüyür, – doğmalarım deyirdilər, – istədiyi kimi hərəkət eləyir". O vaxt əqidəni qazanmaq itirməkdən daha çətin sayılırdı.

Şarl Şveyser Böyük Tamaşaçıya ehtiyac duymamaq üçün həddən artıq böyük təlxək idi, amma Allahı nadir hal-

larda – yalnız həyatının xüsusilə kəskin dəqiqələrində yadına salırdı. O, ölüm yatağında tapacağına inanıb, Allahı özünün gündəlik varlığından kənarında saxlayırdı. Ailə çərçivəsində itirilmiş Fransa əyalətlərinə və öz antipapa qardaşlarının həyatsevər coşqunluğuna sədaqətini qoruyub, katolikliyi ələ salmaq fürsətini buraxmırdı. Masa arxasında Lüter ruhunda zarafatlar eləyirdi. Lurduya hamıdan çox çatırdı: Bernadette "təmiz alt paltarında arvad" görürdü, iflici tasın içinə salırdılar, çıxarandasa "onun hər iki gözü görürdü". Babam başdan-başa bitlərlə örtülmüş müqəddəs Labranın, dili ilə xəstələrin nəcisini yalayan müqəddəs Mariya Alakokun həyatını danışdı. Onun diş ağartması işimə yarayır; anadangəlmə dünya nemətlərinə malik olmadığımıdan, onlardan uzaq olmağa daha artıq meyilliydim, yüngül məhrumiyətlərimi qişmət saymaq məndən ötrü çətin deyildi. Mistisizm – həyatda öz yerini tapa bilməyənlər üçün, fəvqəldəst uşaqlar üçün yaradılıb. Şarl dini başqa rəngdə təqdim eləsəydi, məni əqidə yoluna itələyərdi, müqəddəsliyin qurbanı olardım. Amma babam ömrü boyu mənə dinə qarşı nifrət təlqin eləyirdi. Dini Şarın gözləriylə görürdüm, bu hiddətli mübtəlalıq da məni öz vəcdlərinin zövqsüzlüyü ilə itələyir, cismə sadist nifrətlə qorxudurdu: müqəddəslərin hərəkətlərində smokinçini soyunmadan çimmək üçün dənizə girən ingilisin hərəkətidəkindən artıq mənə yox idi. Nənəm babamın lətifələrini eşidib özünü çaşmış kimi göstərir, arını "kafir", "quqenotcığaz" deyə yamanlayır, barmaqlarına vururdu, amma şəfqətli təbəssümü məni tamam ayılırdı.

Luiza heç bir şeyə inanmırdı, yalnız bədbinlik onu ateist olmağa qoymurdu. Anam mübahisəyə girməkdən boyun qaçırırdı, onun "öz xüsusi Allahı" vardı, ondan heç nə tələb eləməirdi – tək bir azca təskinlik versin.

Bütün bu didişmələr, daha yumşaldılmış tərzdə həqiqət beynimdə davam eləyirdi: ikinci "mən"im, "qara paltarlı oxşarım" həvəssiz halda əqidə ehkamlarına qarşı çıxırdı. Eyni

vaxtda həm katolik, həm protestantdım, məndə tənqid ruhu tabelik ruhuyla birləşirdi. Amma əksini desəm, bütün bunlar içimdə ölümcül bezginlik doğururdu; mən əqidəsizliyə kilsəylə mübarizə üzündən yox, mübarizəyə nənəmin və babamın etinasızlığı sayəsində gəlmişdim. Bununla belə, əvvəlcə inanırdım: yatmadan əvvəl gecə köynəyində, çarpayının üstündə dizlərimi qatlayıb, əllərimi çarpazlayıb dua oxuyurdum, amma gündən-günə Allah barədə daha az düşünürdüm. Cümə axşamı günləri anam məni abbat Dibildönün məktəbinə aparırdı – orada başqa tanımadığım uşaqlarla birgə müqəddəs tarix kursu keçirdim. Babamın səyləri əbəs getmədi: mən katolik ruhanilərə qəribə heyvanlara baxan kimi baxırdım. Onlar əbəs yerə əqidəmin ruhani atalarıydılar, əbaları, evlənmemələri üzündən mənə keşişlərdən daha qəribə görünürdülər. Şarl Şveyser şəxsən tanıdığım abbat Dibildöyə hörmət eləyirdi, – "Abırlı adamdı!" – amma babamın antiklerikalizmi özünü elə aşkar göstərirdi ki, məktəbin həyatına düşmən düşərgəsinə girən tək giriirdim. Şəxsən mən Allah xidmətçilərinə nifrət bəsləyirdim; onlar mənimlə söhbət eləyəndə müqəddəsliklə ütülənmiş üzlərində – anamla dostluq eləyən, musiqi çalan xanım Pikarda, digər ahıl qadınlarda qiymətləndirməyə adət elədiyim hər şey – mehriban ifadə, şəfqətli səmimiyyət, laqeydlik peyda olurdu; içimdə babamın nifrəti dil açırdı. Məni dostu abbata himayəsinə etibar eləmək ilk dəfə onun ağlına gəldi, amma cümə axşamı günləri axşam evə gətirdikləri balaca katolikə narahatlıqla nəzər salır, papizmin məni yoldan çıxarıb-çıxarmadığını gözlərimdən oxumaq istəyir, nəvəsini həvəslə yoxlayırdı. Bu cür ikimənəli vəziyyət cəmi yarım il sürdü. Günlərin bir günü müəllimimə Allahın şövqü haqqında yazımı verdim; yazı doğmalarımı vəcdə gətirmiş, anam da öz əli ilə üzünü köçürmüşdü. Amma yalnız gümüş medala layiq gördülər. Ümidsizlik məni saxtakarlıq yoluna təhrik elədi. Əvvəlcə xəstəliyimə görə, sonra tətillər üzündən abbat Dibildönün

məşğələlərinə girməyə ara verdim, şəhərə qayıdandasa onun məktəbinə getməkdən, ümumiyyətlə, imtina elədim. Bundan sonra hələ uzun illər İlahiylə rəsmi münasibətlər saxlayırdım – artıq evlərdə rastlaşmırdım. Yalnız bir dəfə məndə elə bir hiss yarandı ki, O var. Kibritlə oynayanda balaca xalçanı yandırdım. Elə öz cinayətimin izlərini itirməyə çalışanda da Qadir Allah qəfildən məni gördü – baxışlarını kəllə qutumun içində və əllərimdə hiss elədim; qorxulu görkəmlə vanna otağında ora-bura qaçırdım – az qala, canlı hədəf idim. Məni çaşqınlıq xilas elədi: onun həyasız abırsızlığından hiddətləndim, babam kimi "Lənət şeytana, lənətə gələsən, lap lənətə gələsən!" donquldana-donquldana Allaha asi olmağa başladım. Həmin vaxtdan Allah bir dəfə də olsun mənə nəzər salmadı.

Baş tutmayan işimin tarixçəsini danışdım: Allaha ehtiyacım vardı, Allahı mənə verdilər, mən də elə Onu axtardığımı anlamadan qəbul elədim. O, qəlbimdə kök atmayıb bir müddət orada gəzdi, sonra bezdi. İndi, məndən Onun barəsində soruşanda keçmiş gözələ rast gələn köhnə arvadbaz kimi, mehribancasına gülürəm: "Əlli il qabaq bizi bir-birimizdən uzaq salan o anlaşılmazlıq, səhvlər, mənasız təsadüflər olmasaydı, aramızda sevgi macərəsi olardı".

Amma sevgi macərəsi alınmadı. Bununla yanaşı, işlərim get-gedə daha da pisləşirdi. Babamı uzun birçəklərim əsəbiləşdirirdi. "O, oğlandı, – Ann-Mariyə deyirdi, – sənə onu qız eləyirsən. İstəmirəm ki, nəvəm islanmış toyuq kimi böyüsün". Ann-Mari təslim olmurdu: mənə, o, doğrudan da, qız olmağımı istəyirdi. Ondən ötrü həmin qızda öz kədərli uşaqlığını dirildib xoşbəxt eləməsi böyük səadət olardı. Amma göy onun dualarını eşitmirdi, o da başqa çıxış yolu tapdı: mənim cinsim mələklərinki kimi, aydın bilinmirdi, amma onda qadınlıq özünü göstərirdi. Özü mehriban olan anam məni nazlanmağa öyrəşdirirdi, tənhalıq coşqun əməllərə nifrət yaradıb, tərbiyəmi axıra çatdırdı. Bir dəfə – onda yeddi yaşım vardı – babamın səbri daşdı. O gəzməyə

getdiyimizi söyləyib əlimdən yapışdı. Amma tini burulmamış məni bərbərxanaya itələyib dilləndi: "İndi anana sürpriz eləyəcəyik". Sürprizləri sevirdim. Belə şeylər bizdə az olmurdu. Zarafatyana, təsirli hiylələr, gözlənilməz hədiyyələr, pıçıl-daşma, sonra qucaqlaşib sirləri teatrsayağı faş eləmə – gündəlik güzəranımız beləydi. Korbağırsaqdan əməliyyat edilməli olanda anam həyəcədən qurtarmaq üçün bunu Karlın gizlətdi. Ögüst dayım bizə pul verdi, gizlicə Arkaşondan çıxıb getdik, Kurbövianın klinikasında gizləndik. Əməliyyatdan iki gün sonra Ögüst babamın yanına getdi: "Sənə yaxşı xəbər vermək üçün gəlmişəm". Onun şəfqət dolu təntənəli səsi Karlı yanıltı. "Evlənirsən!" – "Yox, – dayım gülə-gülə cavab verdi, – amma hər şey gözəl qurtardı" – "Nə, hər şey?" və s. və i.ə. Bir sözlə, bizdə teatr effektləri həmişə hazır yemək idi, mən də birçəklərimin qəfildən gözləmədiyim halda parlıtısını itirib boğazımın ətrafına bağladığı ağ dəsmalın üstünə necə sürüşdüyünə və döşəməyə töküldüyünə laqeydliklə baxırdım. Evə təntənə içində, daz qırılmış halda qayıtdım.

Səslər eşidildi, amma ardınca öpüşlər gəlmədi, anam da öz dərdini ağlamaq üçün uşaq otağına qapandı: onun qızını dəyişib oğlan eləmişdilər. Amma əsas dərd başqa şeydəydi – başımda saç olduğu müddətdə anam mənim açıq-aşkar eybəcərliyimi öz-özündən gizlədə bilirdi. Bununla yanaşı, sol gözüm artıq zülmətə bürünürdü. İndi o, həqiqətin üzünə baxmalı olurdu. Elə babam özü də çaşmışdı: ona gözlərinin işığını etibar eləmişdilər, o isə evə qurbağa gətirmişdi – bu, qocanın qəlbini nurlandıran vəcdlərin əsasını sarsıdırdı. Nənəm onu istehzayla süzürdü. "Karl özü də şad deyil – burunu sallayıb gəzir", – o, qısaca dilləndi.

Ann-Mari qəlbən xeyirxah olduğundan, dərdinin səbəbini məndən gizlətdi. Mən o səbəbi – qəddar şəkildə – yalnız on iki yaşında öyrəndim. Bununla belə, özümü narahat hiss eləyirdim. Tez-tez evdəki dostlarımın mərhəmətli, qayğılı baxışlarını duyurdum. Gündən-günə camaatın xoşuna gəl-

mək məndən ötrü daha da çətin olurdu – var gücümü sərf eləməli olur, effektlərə əl atır, aldadırdım. Qocalmaqda olan aktrisanın əzabları mənə aydın oldu: başa düşdüm ki, başqaları da uğur qazana bilirlər. Yaddaşımda daha sonralar baş verən, amma çox xarakterik olan iki xatirə qalıb.

* * *

Doqquz yaşı var, yağış yağır, "Nuaretabl" hotelində on uşağıq – bir yuvada on canavar balası. Babam bizi bir şeylə məşğul eləmək üçün on iştirakçısı olan balaca patriotik pyes yazıb tamaşaya qoymağa razı oldu. Dəstəməzdən ən böyüyü Bernara Ştruthof atanın, xeyirxah qəlbli deyingənin rolu düşdü. Mən gənc elzaslıyı oynayıram: atam Fransa vətəndaşlığı seçib, onun yanına getmək üçün gizlicə sərhədi keçirəm. Məni ağılıma hesablanmış atmacalarla təmin elədilər, – sağ əlimi uzadır, başımı aşağı əyir, riyakar sifətimi qoltuğumun altına soxub pıçıldayırdım: "Əlvida, əlvida, sevimli Elzasım!" Məşqlərdə mənə dedilər, heyrətəmizəm – bu, məni təəccləndirmirdi. İlk tamaşa bağda oldu. Hotelin divarı və hər iki tərəfindəki gərməşov kollar səhnənin hüdudlarıydı. Valideynlər həsir kreslolarda oturdular. Uşaqlar necə gəldi şənləndirililər – hamı, məndən başqa. Pyesin uğurunun tamamilə mənim əlimdə olduğuna inandığımdan ümumi iş naminə xoşa gəlmək üçün dəridən-qabıqdan çıxırdım. Belə hesab eləyirdim ki, hamı ancaq mənə baxır, həddən artıq səy göstərirdim – alqışlar daha az əzilib-büzülən Bernara qismət oldu. Bu, mənə çatdı mı? Tamaşadan sonra Bernar tamaşacılarla baş çəkir, ianə toplayırdı. Gizlicə arxadan ona yaxınlaşib saqqalından dardım, saqqal əlimdə qaldı. Bu, hamının gülməsinə hesablanmış başçının dəcalliyyətiydi. Özümü qalıb hesab eləyir, qənimətimi əlimdə yelləyə-yelləyə, gah bu, gah o biri ayağım üstündə atılıb-düşürdüm. Kimsə gülmədi. Anam əlimdən yapışib tələsik qırağa çəkdi. "Sənə nə oldu? – tənəylə soruşdu. – Çox gözəl saqqaldı. Hamı təəssüfündən

içini çəkdi!" Bu zaman nənəm son xəbərlərlə özünü yetirdi: Bernarın anası paxıllıq barədə nəsə deyib. "Görürsən, irəli çıxanda məsələ necə olur". Mən onlardan qaçıb otağa qapandım. Güzgünün qabağında dayanıb uzun müddət üz-gözümü əydim.

Xanım Pikar bu fikirdəydi ki, uşaqlara hər şeyi oxumaq olar. "Yaxşı yazılmış kitab ziyan vura bilməz". Nə vaxtsa onun yanında "Madam Bövari"ni oxumağa icazə istədim, anam da həddən artıq incə səsle cavab verdi: "Əzizim, əgər bu cür kitabları indi oxusan, böyüyəndə neyləyəcəksən?" – "Onları yaşayacağam". Bu sözün payına ən səmimi, daha uzunmüddətli uğur düşdü. Hər dəfə bizə qonaq gələndə xanım Pikar ona eyham vurur, məmnun qalmış anamsa tənəylə səsəlirdi: "Susun görək, Blanş, onu, doğrudan da, korlayırsınız!" Bu solğun kök qadını, ən minnətdar tamaşaçımı sevir, həm də nifrət eləyirdim. Onun gəldiyini xəbər verən kimi mənə ilham gəlirdi.

1915-ci ilin noyabrında o, mənə dəri cildli, qızılı kəsiyi olan qeyd dəftərçəsi bağışladı. Babam evdə yox idi, biz də onun kabinetində oturmuşduq; qadınlar öz aralarında 1914-cü ildə olduğundan bir qədər ciddi söhbət eləyirdilər, çünki müharibə gədirdi; pəncərələrə çirkli-sarımtıl duman söykənmişdi, havadan köhnə tütün qoxusu gəlirdi. Kitabçanı açıb əvvəlcə çaşdım. Elə bilirdim bu, roman, ya da nağıldı, amma ala-bəzək vərəqlərdə iyirmi dəfə təkrarlanan eyni sual sırası tapdım. "Onu doldur, – xanım Pikar dedi, – ver, dostların da doldursunlar. Vaxt keçdikcə xatırlamaqdan xoşun gələcək". Başa düşdüm ki, mənə özümü göstərmək imkanı verilir, ləngimədən işə başlamaq qərarına gəldim. Babamın yazı masasının arxasında oturdum, kitabçanı onun kağız qovluğunun üstünə qoydum, qabın içindən qələmi götürüb qırımızı mürəkkəbli qaba batırdım, yazmağa başladım, bu vaxt qadınlar sözlü-sözlü baxışdırdılar. Bir göz qırpımında "yaşım-dan ağıllı" cavablar arxasınca düşüb öz ruhumdan yüksək-

lərə qalxdım. Bədbəxtlikdən, suallar kömək eləmir. Məndən nəyi xoşlayıb-xoşlamadığımı, hansı rəngi daha çox sevdiyimi, hansı ətirə üstünlük verdiyimi soruşurdular. Şişirtmədən zövqlərimi yazırdım, qəfildən özümü göstərməyə fürsət yarandı. "Ən müqəddəs arzunuz hansıdır?" Tərəddüd eləmədən cavab verdim: "Əsgər olub, öldürülənlərin intiqasını almaq". Bundan sonra davam eləmək üçün həddən artıq coşub kreslodan yerə atıldım, əsərimi böyükklərə apardım. Baxışlar intizarla doldu, xanım Pikar eynəyini taxdı, anam onun çiyinə doğru əyildi, hər ikisinin dodağına qabaqcadan təbəssüm qondu. Hər ikisi başlarını eyni vaxtda qaldırdı – anam qızardı, xanım Pikar kitabçanı mənə uzatdı: "Bilirsənmi, dostum, bu yalnız səmimi cavab verəndə maraqlıdır". Yerə girməyə hazır idim. Uğursuzluğum göz qabağında idi: mənə vunderkind rolu nəzərdə tutulmuşdu, mənə gənc qəhrəman rolu oynayırdım. Bədbəxtliyimdən, qadınların heç birinin cəbhədə yaxın adamı yox idi, hər bir qəhrəmanlıq onların kamil təbiətlərində təəssürat oyatmırdı. Qaçıb getdim, üz-gözümü əymək üçün güzgüyə doğru atıldım. İndi başa düşürəm ki, bu hərəkət məndən ötrü nəfəslik idi – əzələ mühasirəsi ilə əzabverici utancaqlığımı iflic eləməyə çalışırdım. Üstəlik, üz-göz əymələr rüsvayçılığımı ən yüksək həddə çatdırır, beləliklə də, məni ondan qurtarırdı; ağılaqdan qaçmaq üçün özünü alçaltmaya baş vurur, özümü necə olursun, xoşa gəlmək, ondan sui-istifadə eləmək imkanından məhrum eləyirdim. Güzgü məndən ötrü çox qiymətli kömək göstərirdi, ona özümü eybəcər olduğuma inandırmağı tapşıırırdım. Əgər bu, güzgüyə nəşib olurdusa, kəskin utancaqlıq öz yerini mərhəmətə verirdi. Amma başlıcası uğursuzluq nəticəsində öz yaltaqlığımı üzə çıxarıb, ona doğru bütün yolları kəsməyə, adamlardan imtina eləyib, onların məndən əl çəkməsi üçün özümü eybəcərləşdirməyə çalışırdım. Mən xeyir komediyasına qarşı şər komediyasını qoyurdum. İoas öz üzərinə Kvazimodo rolunu götürürdü. Sifətimi dəyişib,

qırıqdırır tanınmayacaq qədər əyir, keçmiş təbəssümlərin izini silirdim.

Dərman xəstəlikdən daha zərərli olurdu. Şöhrətdən, şəərəfsizlikdən qaçır öz əsl "mən"imin tənhalığında sığınacaq tapırdım, amma mənim "mən"im yox idi, qəlbimin dərinliklərində çaşqın simasızlıqla rastlaşırdım. Gözlərimə akvariumun şüşəsinə toxunan mantiyasını özünün yumşaq qatlarına yığan, zülmətdə əriyib-itən meduza görünürdü. Gecə düşdü, bənövşəyi buludlar son təcəssümümü bürüyüb güzgüdə üzdü. Mən alibidən məhrum olub öz-özümə sıxılmışdım. Zülmətdə qeyri-müəyyən çaşqınlıq, şaqquıtı, nəbz döyünməsi – bütün varlıqlardan ən qorxuncu, eyni zamanda qorxmadığım canımdan-qanımdan olan yeganə məxluq duyurdum. Qaçır canımı qurtardım, təzədən əvvəlki təlxək roluma qayıtdım. Amma əbəs yerə – güzgü mənə çoxdan məlum həqiqəti təsdiq elədi: eybəcərliyim saxta deyil. Bu kəşfimdən heç özümə gələ bilmədim.

* * *

Hamının sevdiyi, heç kəsə lazım olmayan mən, müşkül maraq dairəsində qalırdım: yeddi yaşında özümdən başqa bel bağlayacağım bir kəs yox idi, özümsə hələ mövcud deyildim – doğulan yüzillik kədərin göründüyü insansız güzgü sarayı vardı. Mən özümdə öz böyük tələbatımı ödəmək üçün doğulmuşdum. Müəyyən dəqiqəyəcən otaq itinin şöhrətpərəstliyinə malikdim. Qürur dalanına qovulub qürurlu oldum. Bir halda ki kimsənin mənə ciddi ehtiyacı yoxdu, bütün dünyaya gərəkli olmağı qərara aldım. Bundan gözəl nə ola bilər? Bundan sarsaq nə ola bilər? Düzünü desəm, sadəcə, çıxış yolum yox idi. Dovşansayağı səfərə çıxıb skamyada mürgüləyirdim, nəzarətçi mənə itələyirdi: "Biletinizi göstərin!" Boynuma almalı oldum ki, biletsizəm. Bileti almaq üçün pulum da yox idi. Əvvəlcə öz günahımı boynuma alırdım – sənədlərimi unudub evdə qoymuşam; vağzalda, artıq

yadımda deyil, necəsə nəzarətçini aldatdım, – bir sözlə, vaqona qanunsuz yolla girdim. Nəzarətçinin hüququna qarşı çıxmağı ağılıma da gətirmirdim, ucadan onun vəzifəsinə hörmət elədiyimə and içir, əvvəlcədən hökmünə tabe olurdum. İndi, alçalmağın son pilləsində yeganə çıxış yolum – vəziyyəti öz xeyrimə dəyişməyim qalırdı; buna görə də nəzarətçiyə dedim ki, Fransanın, bəlkə də, bütün bəşəriyyətin maraqlarına toxunan böyük əhəmiyyətə malik gizli səbəblər Dijöndə olmağımı tələb eləyir. Əgər məsələyə bu yeni nöqteyi-nəzərdən baxsaq, onda, deyəsən, bütün qatarda məndən artıq gediş hüququna malik sərnəşin yoxdu. Məlumdur ki, söhbət ümumi qanunvericiliyə zidd olan ali hüquqdan gedir, amma nəzarətçi məni qatardan düşürüb ciddi ağırlaşmalar doğurur, bunun da məsuliyyəti onun üzərinə düşür. Ona öyüd verirdim, qatarda qayda yaratmaq xətrinə bütövlükdə kainatın nizamını pozmağı fikirləşmək ağıllı işdimi? Qürurum – binəsiblərin vəkili belə fikir yürüdür. Ciddiyyət hüququna yalnız biletli sərnəşinlər malikdilər. Amma məsələni udubudmadığımı heç cür anlaya bilmədim. Nəzarətçi susurdu. Təzədən izah eləməyə başladım. Hiss eləyirdim, nə qədər ki üdüləyib-tökürəm, məni qatardan düşürməyəcəklər. Bizi Dijönə aparacaq qatarda beləcə – birimiz ağzını açmadan, o birimiz yummadan – yolumuza davam eləyirdik. Qatar, nəzarətçi və qanunu pozan – bütün hamısı məndim. Mənim dördüncü, yeganə bir məqsədim – bütün bunların hamısını, heç olmasa, bir dəqiqəliyə unutmamağı güdən quruluşçu rolum da var. Ailə komediyası işimə yarayırdı: məni, əlbəttə ki, zarafatla ilahi bəxşiş sayırdılar, mən də bunu anlayırdım. Hissiyatla boğazacan doymuş, göz yaşını axıdan və kiflənmiş halda xeyir verəcək bəxşiş olmağa çalışırdım. Ancaq kimə? Öz xidmətimi Fransaya, bütün dünyaya təklif eləyirdim. Adamlar vecimə deyildi, amma tamamilə onlarsız keçinmək mümkün olmadığından qərara gəldim: qoy onların vəcd dolu göz yaşları məndən ötrü kainatın bəndəni məmnuniyyətlə

qəbul elədiyinin əlaməti olsun. Fikirləşməyin ki, yekəxanılıqda günah işlədirdim, sadəcə, yetim, atasız böyüyürdüm. Kimsənin oğlu deyildim, özüm-özümə başçıydım – qürur hüdudu, binəsəblik hüduduydum. Xeyirə can atmağım məni həyata səsleyirdi. Səbəb əlaqəsini asanlıqla görmək olar: ana nəvazişi ilə nazlandırılmış, məni törədən sərt Musanın yoxluğuyla simasızlaşdırılmış, babamın sitayişiyə ərköyünləşdirilmiş mən əgər, heç olmasa, bir dəqiqliyə ailə komediyasına inanırdımsa, hər şeydən əvvəl mazoxizmə məhkum tamamilə aşkar hədəfdim. Amma o yalnız qəlbimin səthi ilə sürtüşüb keçirdi, toxunulmamış dərinliklər öz mövcudluğuna bəraət tapmağı arzulayırdı. Adi sxemləri görməyə gözüüm yox idi, selikli vəcdlərlə, heyranlıqla, öz nazlandırılmış, ərköyünləşdirilmiş cismimdən iyrənirdim, özümü-özümə qarşı qoymaqla tapırdım. Alicənablıq – xəsislik və rasizm kimi daxili yaralarımızı sağaldan dərmandı, amma axırda orqanizmin zəhərlənməsinə gətirib çıxarır. Gərəksizlikdən – yaradılanın taleyindən qaçmaq üçün özüm-özümə ən çıxılmaz burjua tənhalığı – yaradıcı taleyi hazırlayırdım. Amma bu qəfil sıçrayışı əsl qiyamla qarışdırmayın: cəlladlara qarşı qiyam eləyirlər, mən xeyirxah adamlarla əhatə olunmuşdum.

Uzun müddət onlarla əlbir oldum. Bununla belə, özləri məni ilahinin bəxşişi sayırdılar, mən verdikləri silahdan yalnız öz məqsədlərim üçün istifadə eləyirdim.

Bütün olub-keçənlər təxəyyülümdə baş verirdi; uydurulmuş uşaq kimi özümü uydurmalarla qoruyurdum. İndi altı yaşdan doqquz yaşacan necə yaşadığımı yadıma salanda əqli məşqlərimin daimiliyinə təəccüblənirəm – dekorlar dəyişir, proqram dəyişilməz qalırdı. Yeri oldu-olmadı, səhnəyə tullanıb pərdənin arxasına qaçır, sonra artıq lap vaxtında, məhz ailəmin səssiz-səmirsiz bərəmdə danışdığı anda təzədən işığa çıxırdım.

İlk povestlərim "Göy quş"un, "Çəkməli pişik"in, Moris Büşörün nağıllarının adı təkrarı idi. O povestlər kəllə çanağının dərinliklərində öz-özünə nəql olunurdu. Amma az-çox cəsarətlənib onlara düzəlişlər eləməyə, özümə rol ayırmağa başladım. Nağıllar xüsusiyyətlərini dəyişməyə başladı: mən pəriləri sevmirdim, onlar həyatda məni usandırırdılar; sehrbazlıq qəhrəmanlığı sıxışdırıb çıxarırdı. Mən qəhrəmana çevrilirdim. Öz möcüzələrimdən əl çəkdim: indi söhbət əsir eləməkdən yox, özümü təsdiqləməkdən gedirdi. Ailəmdən imtina elədim: Karlimamiylə Ann-Mari uydurmalarından qovuldular. Hərəkətlərdən, duruşlardan boğazacan doyub xəyallarımda əsl addımlar atırdım. Təxəyyülümdə qorxu və ölüm aləmi – "Sisəy", "Bir buna bax!", Pol d'İvüa aləmi yaradırdım; haqqında anlayışım olmayan ehtiyac və zəhməti təhlükəylə əvəz eləyirdim. Amma qurulmuş dünya nizamına şübhə eləmək ağıma da gəlmirdi. Ən gözəl dünyalardan birində yaşadığıma əmin halda öz vəzifəmi onu pis niyyətlərdən xilas eləməkdə görürdüm. Xəfiyyə və cəllad kimi hər axşam bütöv bir quldur dəstəsini məhv eləyirdim. Nə cəza ekspedisiyaları, nə də fasiləsiz müharibələr xoşuma gəlirdi; qəzəb içində, kef üçün öldürməkdə – günahsız qızları ölümdən xilas eləyirdim. O incə məxluqlar mənə gerek idi, onlar yanıma can atırdılar. Əlbəttə, köməyimə bel bağlaya bilməzdilər, çünki məni tanıyırdılar. Ancaq qızları elə qorxunc təhlükələrə məruz qoyurdum ki, onları həmin təhlükələrdən yalnız bir nəfər – özüm çıxara bilərdim. Yeni-çərilər əyri qılınclarını yelləyəndə səhralara inilti yayılır, qayalar qumlarla pıçıldayırdı: "Burada kimsə çatışmır! Sartr barədə danışırıq". Elə həmin saniyədəcə pərdənin arxasından çıxır, başları sağa-sola darayır, dünyaya qan axını içində doğulurdum. Ey polad xoşbəxtliyi! Mən özümü öz yerimdə hiss eləyirdim.

Amma ölmək üçün doğulurdum: xilas olunmuş qız öz atasının, markqrafin ağışuna atılır, mənşə uzaqlaşdırdım – ya təzədən artıq adama çevrilməli, ya da yeni qatillər axtarmalı olurdu. Tapırdım. Mövcud qayda-qanunun mübarizi kimi öz varlığımın bəraətini daimi iğtişaslarda görürdüm. Şəri boğub onunla birgə ölür, o diriləndə dirilirdim – mən qanun-pərəst – anarxistdim.

Qanlı əməllərim özünü gündəlik həyatda qətiyyənlə bürüzə vermirdi. Yaltaq, sözbəxan kimi qalırdım – xeyirxahları unutmaq o qədər də asan deyil. Amma hər axşam gündüz təlxəkliyimin axırını güclə gözləyib, uşaq otağına qaçır, duamı üdüləyib adyalın altına dürtülürdüm – dəlisov iğidliyimi əldə eləməyə tələsirdim. Qaranlıqda kişiləşir, böyük adam, guşənişin – atasız, anasız, soysuz, tayfasız, demək olar, adsız – olurdu.

Budur, od tutmuş damla qucağımda huşunu itirmiş qadın gedirəm; aşağıdan camaat qışqırır; şübhə yoxdu – bir dəqiqə sonra ev uçaacaq. Həmin anda müqəddəs sözlər söyləyirdim: "Ardı var!". "Orada nə mızıldanırsan?" – anam soruşurdu. Yaygın cavab verirdim: "Sonra nə olacağını gözləyirəm". Doğrudan da, təhlükələrin ortasında, ən vəcdli həyəcan içində yuxuya gedirdim. Sonrakı axşam müəyyən olunmuş saatda təzədən öz damıma, yanğın alovları içinə, labüd ölümü qarşılaşmağa keçirdim. Qəfildən gözümə dünən görmədiyim navalça sataşır. İlahi, xilas olduq! Amma qiymətli yükümü buraxmadan navalçadan necə yapışım? Xoşbəxtlikdən, gənc qadının huşu özünə qayırdı, onu belimə götürürdüm, o, qollarını boynuma dolayırdı. Yox! Düşünüb-daşınıb onu təzədən özündən aparırdım, xilasında özünün rolu nə qədər az olsaydı, mənim xidmətlərimi o qədər artırır. Xoşbəxt təsadüf üzündən qəfildən ayaqlarımın altında kəndir peyda olurdu, yazıq qurbanı xilaskarına bərk-bərk bağlayırdım, qalanı bir dəqiqəyə həll olunurdu. Şəhərin ataları – mer, polis rəisi, brandmeyster – məni qucaqlayıb öpür, medalla təltif

eləyirdilər, özümə inamımı itirirdim, bundan sonra nə ilə məşğul olacağımı bilmirdim: bu adlı-sanlı vətəndaşların ağuşu babamın ağuşuna həddən artıq oxşayırdı. Hər şeyin üstündən xətt çəkib əvvəldən başlayırdım: gecə gənc qız köməyə çağırır, dava-dalaşın ortasına atılıram... Ardı var. Öz həyatımla təsadüfün dünyaya gətirdiyi heyvan balasını ilahinin elçisinə çevirəcək böyük anın xətrinə risk eləyirdim, amma duyurdum ki, qələbəmi görə bilməyəcəyəm, onu sabahacan təxirə salmaq imkanına sevinirdim.

Ruhani rütbəsinə məhkum balaca məktəblinin başkəsən xeyallarına qatılması qəribə deyildimi? Doğrudanmı, öz həmvətənlərini vəba, yaxud yatalaqdan xilas eləyən qəhrəman həkim olmağı heç vaxt arzulamamışdı? And içirəm: heç vaxt. Bununla belə, nə qana həris, nə davakardım, doğulan əsrin epik ahəngə köklənməsi mənim günahım deyil. Darmadağın olunmuş Fransa igidlərinin qüruruna şəfa verən xəyali qəhrəmanlarla qaynayırdım. Mən doğulmamışdan səkkiz il qabaq Rostanın Sirano de Berjerakı "döyüş şeypurununun çağırışıyla sükutu dağıtdı". Bir qədər sonra qürurlu, əzabkeş Qartal balası peyda olub Faşodu¹ unutmğa məcbur elədi. 1912-ci ildə bu qəhrəman personajlar barədə anlayışım yox idi, amma usanmadan onların təqlidi ilə təmasda olurdum: özünün əfsanəvi qüvvəsi, gülməli cəsarəti, əsl fransız ağıl tərzilə 1870-ci ildə bizim batmağımıza günahkar olduğundan şübhələnmədən Sirano cinayətkarlarını – Artur Düpeni sevirdim. Milli təcavüzkarlıq və qisasçılıq ruhu uşaqları intiqamçılara çevirmişdi. Mən hamı kimi intiqamçı oldum: çaşqın diş qıcaması və istehzayla – məğlubların dözülməz çatışmazlıqları ilə – bağırşaqlarını yerə tökməzdən qabaq düşmənlərimi ələ salırdım. Amma müharibələr məni darıxdırırdı: babama qonaq gələn mehriban almanları xoşlayır, yalnız şəxsi həyatdakı ədalətsizlikdən narahat olurdum. Nifrətdən məhrum qəlbimdə

¹ *Faşod* – Sudanda 1898-ci ildə fransızların işğal elədikləri, sonra ingilislərin aldıqları şəhər

kollektiv əsintilər dəyişikliyə məruz qalırdı – öz fərdi qəhrəmanlarıma onları yedizdirirdim. Amma necə olur-olsun, üzərimdə damğa vardı – məğlubiyyətin nəvəsiydim, buna görə də belə axmaqcasına səhv buraxmış, dəmir əsrimizdə həyatı epopeyasayaq qəbul eləmişdim. Mən əqidəli materialist kimi son günüməcən öz epik idealizimlə duymadığım təhqirin, xəbərim olmayan utancın, bizə çoxdan qaytarılmış iki əyalət itkisinin günahını yuyacağam.

* * *

Ötən yüzilliyin burjuası teatra ilk gedişini ömrü boyu unutmurdu, onların müasiri olan yazıçılar həmin məqamı bütün təfərrüatlarınacan əbədiləşdirməyi özlərinə borc sayırdılar. Budur, pərdə qalxır, uşaqlara elə gəlir ki, saraya düşüblər. Qızıl, cah-calal, işıqlar, ənlük-kirşan, səs-küy, dekorlar hər şeyi – hətta cinayəti ilahiləşdirir. Səhnə qarşımızda öz babalarının o dünyaya göndərdikləri aristokratiyanı canlandırır. Fasilələrdə tamaşa zalının bölmələri uşaqlara ictimai iyerarxiyanı əyani şəkildə nümayiş etdirir – lojalarda onlara açıq çiyinlər, canlı zadəganlar göstərilir. Uşaqlar evə sarsılmış, ovqatları təlx olmuş, əlaltından sosial təntənəyə, Jül Favrlar, Jül Ferrilər, Jül Qrevilər olmağa hazır halda qayıdırlar. Amma qoy yaşdırlarımdan kimsə kinematoqrafla ilk tanışlıq gününü desin. Biz yeni əsrin, öz axmaq hərəkətləri ilə bütün əvvəlki əsrləri ötür-keçməli ənənəsi olmayan və bu vəhşilik əsrini əvvəlcədən xəbər verən yeni sənətin, sadə xalq sənətinin əsrinə necə qədəm qoyduğumuzu hiss eləmədik. "Həyatın dibində" yaranıb başbilənlər tərəfindən yarmarka əyləncələri qisminə aid edilmiş həmin sənət sanballı vətəndaşları heyretə salıb özünü sadə aparırdı; kinematoqraf qadınlar və uşaqlar üçün əyləncəydi. Anam da onu sevirdi, amma bu barədə heç vaxt söz açmırdı – bol olan çörək barədə kim danışar? Biz kinematoqrafın mövcudluğunu yalnız lap gec – gündəlik tələbatımız olanda dərk elədik.

Yağışlı havada Ann-Mari məndən hara getmək istədiyimi soruşurdu; biz uzun müddət sirkə Şatıl Teatrı, Elektrik pavilyonu və Panoptikum arasında tərəddüd eləyirdik; axırda uydurma etinasızlıqla kinoya getməyi qərara alırdıq. Amma giriş qapısını açmağa bənddim ki, Şarl kabinetinin astanasında görünürdü: "Hara gedirsiniz, uşaqlar?" – "Sinematografa", – anam cavab verirdi. Babam qaşqabağını sallayırdı, anam tələsik əlavə eləyirdi: "Sinematograf "Panteon"da, evimizin iki addımlığındadı, yalnız Sufarlö küçəsini adlamaq lazımdı". Babam çiyinlərini çəkib bizi buraxırdı. Növbəti cümə axşamı günü o, cənab Simonnöyə deyirdi: "Siz ağıllı adamsınız, Simonnö, buna nə deyirsiniz, hə – qızım nəvəmi kinoya aparır". Cənab Simonnö də bərişdirci tərzdə deyirdi: "Mən özüm orada heç vaxt olmamışam, amma arvadım hərdən bir gedir".

Biz, adətən, seans başlandıqdan sonra gəlirdik. İlişə-ilişə əlhavasına biletə oxlayanın ardınca gedirdik. Mən özümü sui-qəsdçi kimi hiss eləyirdim: başımız üstündən zala bəyaz şüalar dəsti sancılır, o şüalarda toz, tənbəki tüstüsü oynayırdı; piano nərildəyir, divarlarda bənövşəyi kölgələr işıqlanır, lak və dezinfeksiya qoxusundan boğazım tutulurdu. Adamlarla dolu olan bu zülmətin qoxusu və bəhrəsi duyğularımda bir-birinə qarışırdı: mən bənövşəyi lampaları sorurdum, ağzımda onların turşətəhər dadını duyurdum. Dizlərimi başqalarının kürəyinə toxundurub, cırıldayan kətilin üstünə dırmaşırdım, anam altıma qatlanmış adyal qoyurdu ki, görə bilim, yalnız bu zaman ekrana axan tabaşir kimi ağ ləkəyə yağış şırnağıyla doğranmış, görünüb-yox olan mənzərələrə nəzər salırdım, yağış, hətta ən günəşli olanda, hətta otaqlarda dayanmadan yağırı; bəzən odlu asteroid qəfildən bir baronessanın qonaq otağından uçub keçirdi, bu zaman onun üzündə azacıq da olsa, təəccüb əlaməti görünürdü. O yağış, divarı tərpedən o arasıkəsilməz qarmaqarışlıq xoşuma gəlirdi. Müşayiətçi "Finçal mağarası"nın ilk akkordlarını

vururdu, hamı da bilirdi ki, indicə cinayətkar özünü yetirəcək – baronessa qorxudan özünü itirmişdi. Amma onun gözəl qaraşın sifəti əvəzində qəfildən tünd yazı görünürdü: "Birinci hissənin sonu".

Ani ayılma. İşıq. Haradayam? Məktəbdə? Olduğum yerdə? Heç bir bəzək-düzək yoxdu – alt tərəfdən yayları görünən qatlama stulların sırası; sarı rəngə boyanmış divarlar; siqaret kötükləri ilə dolu döşəmə. Zal boğuc səsküylə dolurdu, tamaşaçılar yenə danışmağa başlayırdılar, biletəoxlayan qadın ucadan sorma konfet təklif eləyir, anam mənə konfet alırdı, onları ağzıma soxurdum, çəhrayı lampalar dilimin üstündə əriyirdi. Adamlar gözlərini oxxalayır, hər biri qonşusunu təzəcə görürdü. Əsgərlər, yaxın küçələrdən olan dayələr; bir irisümüklü qoca əsəbiləşir, sadə fabrik işçiləri həddən artıq ucadan gülürlər. Bütün bu adamlar bizim tərəfdən deyillər; xoşbəxtlikdən, bəzi yerlərdə bir-birindən xeyli aralıda, bu başlar dəstəsi üzərində dəbdəbəli şlyapalar təskinlik verə-verə tərpənirdi.

Rəhmətlik atama, babama – birinci bölümün lojalarının daimi müştərilərinə – teatrın sosial iyerarxiyası müəyyən təntənəyə zövq peyvənd eləmişdi: adamların çox yığışdıqları yerlərdə onlar arasında ritual maneələri yaratmaq lazımdı, yoxsa bir-birinin boğazını üzərlər. Kinematoqrafsa tamam zidd bir şey eləyirdi: adama elə gəlirdi, bu heyrətəməz dərəcədə ala-bəzək kütləni bayram ovqatı yox, kasıblıq birləşdirir. Nəzakət yox olmuş, nəhayət, adamların əsl bağlılıqları, əlaqələri üzə çıxmışdı. Mən təntənəyə nifrət eləyirdim, kütləni sevirdim. Ömrümdə çox kütlələr görməli olmuşam, amma bu çılpıqlığı, bu hamının hamıyla qeydsiz-şərtsiz ünsiyyətini, bu açıq-aşkar yuxunu, bu tutqun insan olmaq təhlükəsi şüurunun sonralar yalnız bir dəfə – 1940-cı ildə hərbi əsirlər üçün XII D düşərgəsində gördüm.

Anam get-gedə cəsərlənib Böyük Bulvarların kino-teatrlarına – "Sinerama"ya, "Föli-Dramatik"ə, "Vödevil"ə, o

vaxt "İppodrom" adlanan "Qomon-Palas"a aparmağa başladı. Mən "Ziqomar"a və "Fantomas"a, "Masist"in macəralarına, "Nyu-Yorkun sirləri"nə baxdım. Qızıl suyuna çəkilmə kefi korlayırdı – teatrlar sırasından cəzalandırılıb illuzionlar sırasına keçirilmiş "Vödevil" əvvəlki cah-calalından ayrılmaq istəmirdi. Qızılı qotazlı qırmızı pərdə lap son dəqiqəyəcən ekranı tamaşaçılardan gizləyirdi; seansın başlanmasını üç zərbəylə xəbər verirdilər, orkestr uvertüra çalır, pərdə qalxır, işıqlar sönürdü. Məni ancaq personajları tamaşaçılardan uzaqlaşdıran yersiz təntənə, bütün bu naftalin qoxusu verən dəbdəbə özümdən çıxarırdı.

Çilçıraqların parıltısı, tavanların bərbəzəyi ilə sıxılan yarus və qalerkaların müştəriləri olan atalarımız teatrın onlara məxsus olduğuna inana bilməzdilər və inanmaq istəmirdilər – onlar teatrda qonaq idilər. Məhəlləmizin narahat kinoteatrlarının müqayisəsi məni bu yeni sənətin hamı kimi mənə də məxsus olması fikrinə alışdırdı. Əqli inkişafımıza görə həmyaşiddi: yeddi yaşım vardı, oxumaq da bilirdim, onun on iki yaşı vardı, o da danışmaq bacarmırdı. Belə bir fikir mövcud idi ki, o yalnız ilk addımlarını atır, böyük gələcəyi var; belə hesab eləyirdim, birlikdə böyüyəcəyik. Ümumi uşaqlığımızı unutmurdum: məni sorma konfetə qonaq eləyəndə, qadın yanımda dırnaqlarına lak sürtəndə, bir əyalət mehmanxanasında ayaqyolu dezinfeksiya qoxusu verəndə, gecə vaxonda tavandakı bənövşəyi gecə lampasına baxanda çoxdan yoxa çıxmış kinozalların rəngini, qoxusunu görmə, iyilmə, dadılmə qabiliyyətimlə duyuram; dörd il qabaq Finqal mağaraları səmtində tufana düşüb, küləyin uğultusunda piano səsləri eşitdim.

İbadətə marağım yox idi, sehrbazlığı sevirdim; kinematograf müəmmalı şəxsiyyətiydi, ona iyrənc maraq duyur, ondakı mövcud qeyri-mükəmməlliyi sevirdim. Bu parıltıda hər şey və heç nə, mənasızlığa bərabər hər şey vardı; divarların döyüntüsündə iştirak eləyirdim, bərk cisimlər öz çəkisini, hətta öz

bədənimdə əzab verən şeyi itirir, bu sonsuz bərkiməyə qabiliyyətim də körpə idealizminin izzəti-nəfsini oxşayırdı; nəticədə üçbucaqların fırlanmasının gətirdikləri, mənə sifətlərin ekrandan keçməsinə xatırladırdı – hətta planimetriyada¹ da kinonu sevirdim. Ağ və qara rənglər məndən ötrü əsas rənglər oldu, onlar bütün qalan rəngləri özlərində ehtiva eləyir; amma həmin rəngləri yalnız başı çıxan adamlara bildirirdilər. Görünməzi görmək imkanı məni əsir eləyirdi. Ancaq hər şeydən artıq qəhrəmanlarımlın sağalmaz lallığını sevirdim. Bununla belə, yox, onlar lal deyildilər, çünki öz hissələrini ifadə eləməyi bacarırdılar. Biz musiqi vasitəsilə ünsiyyət saxlayırdıq, bu, onların iç həyatının əks-sədasıydı. Təhqir olunmuş məsumiyyət musiqini ovxarlayırdı, qurbanın dərdinə, danışacağından, izah eləyəcəyindən daha çox nüfuz eləyirdim. Replikaları oxuyurdum, amma ümidi və ümitsizliyi eşidir, sözlərdə ifadə olunmayan vüqarlı əzabları qulaqlarımla dinləyirdim. Mən iştirakçıydım: ekranda gənc dul qadın ağlayır, o, mən deyiləm, bununla belə, qəlbimiz eynidi – Şopenin matəm marşı səslənir, budur, gözlərim onun göz yaşlarıyla dolur. Öncəgörməni bacarmadan özümü peyğəmbər sayırdım: satqın hələ satmayıb, mənəcə, artıq onun cinayətiylə doluyam, qəsrde zahirən hər şey sakitdi, amma qorxunc akkordlar qatilin olmasından xəbər verir. O kovboylara, müşketyorlara, polislərə yaman paxıllığını tuturdu – onların gələcəyi burada, bu çoxmənalı musiqidəydi, həmin musiqi baş verənləri ifadə eləyirdi. Susmayan musiqi onların həyatına qarışır, qəhrəmanları qələbəyə, yaxud ölümə aparır, eyni zamanda da öz sonuna can atırdı. Onları, o qəhrəmanları, doğrudan da, gözləyirdilər axı: təhlükənin hədələdiyi qız gözləyirdi, hərbi başçı gözləyirdi, meşədə pusquda durmuş satqın gözləyirdi, alov dillərinin fitillə barıt dolu çəlləyə doğru necə yaxınlaşdırdığına kədərlə baxan əli-qolu bağlı dostu gözləyirdi. Alovun şığıması, bakirə qızın zorakı adamları

¹ *Planimetriya* – həndəsənin səth üzərindəki fiqurlardan bəhs edən hissəsi

cəsərətli mübarizəsi, qəhrəmanın çöldə at çapması, bütün bu obrazların çarpaz görünüb yox olması, bütün bu ötürmə, haradansa aşağı tərəfdən coşqun "Uçuruma at çapmalar" melodiyası – "Faustun mühakiməsi"nin fortepiano üçün işlənmiş orkestr parçası – bütün bunlar bir şeydə – taledə birləşirdi. Qəhrəman atın belindən sıçrayıb düşür, fitili söndürürdü, satqın onun üzərinə atılır, təkbətək bıçaq döyüşü başlanırdı; amma hətta bu təkbətək döyüşün təsadüfiliyinin özü də mütləq musiqi mövzusunun inkişafına tabe olurdu – bu, arxasında ümumdünya nizamının açıqca duyulduğu saxta təsadüflər idi. Bıçağın son zərbəsinin son akkordla üst-üstə düşməsi çox gözəl idi! Göyün yeddinci qatında idim, yaşamaq istədiyim aləmi tapmışdım, mütləqə yaxınlaşmışdım. İşiq yananda necə təəssüflənirdim! O qəhrəmanlara sevgi ilə alışıb-yanırdım, onlarsa aləmi özləriylə aparıb yox olurdular; onların qələbələrini varlığımın hər bir hüceyrəsi ilə duyurdum, bununla belə, qələbə mənim yox, onların idi – bayırda öz narahatlığımı təzədən əldə edirdim.

* * *

Musiqidə yaşamaq sözündən də imtina eləmək qərarına gəldim. Bu imkan əlimə hər axşam saat beş radələrində düşürdü. Həmin vaxt babamın institutda dərsi vardı, nənəm otağında qrafinya Jitin romanını oxuyurdu, anam ikinci yeməyimi yedirdib, naharla bağlı göstərişlər, qulluqçuya son öyüdlər verib royal arxasında oturur, Şopenin balladalarını, Şumanın sonatasını, Frankın simfonik variasiyalarını, bəzən-sə mənim xahişimlə "Finçal mağarası"nı çalırdı. Mən sivişib babamın kabinetinə girirdim. Qaş qaralırdı, royalın üstündə iki şam yanırdı. Alaqaranlıq işimə yarayırdı, babamın xətkeşi ilə – qılıncım idi – kağızkəsən bıçağıyla – xəncərim idi – silahlanıb bir göz qırpımında müşketyoron səthi təsvirinə çevrilirdim. Bəzən ilham dərhal gəlmirdi; vaxt udmaq üçün mən, məşhur duelçi, qərara gəlirdim ki, bir mühüm səbəb

naməlumluğumu saxlamağa məcbur eləyir. Cavab vermədən zərbələr almalı, bütün cəsərimi toplayıb özümü qorxaq kimi göstərməli olurdum. Ayaqlarımı sürüyə-sürüyə, başımı aşağı salıb altdan-altdan baxa-baxa otaqda sülənirdim; hərdənbir silkinir, beləliklə, şillə, yaxud dalıma təpik yediyimi göstərib diksinir, amma cavab verməyi ağıma gətirmirdim – xətrimə dəyənin adını yadımda saxlayırdım. Nəhayət, musiqinin ata bəs eləyəcək dozası mənə təsir göstərməyə başlayırdı. Royal şaman nağarası kimi mənə öz ritmini sırtırdı. Qəfil fantaziya ruhumu qovub cismimə dolur, mənə sirli keçmiş, başgicəlləndirici, həddən artıq qorxunc gələcək bəxş eləyirdi; həvəliydim, qəlbimə girmiş şeytan məni əncir ağacı kimi silkələyirdi. Atlan!

Mən həm at, həm atlıydım, həm də mahmızlayırdım, həm mahmızları hiss eləyir, çöllərlə, dağlarla, babamın kabinetində qapıdan pəncərəyəcən çapırdım. "Həddən artıq səsküy salırsan, qonşular şikayət eləyəcəklər", – Ann Mari çağışına ara vermədən deyirdi. Mən cavab vermirdim, çünki lal idim. Budur, hersoq qarşımdadı, atdan sıçrayıb düşürəm; dodaqlarımı səssizcə tərpedib onu başa salıram ki, o, yaramazdı. Hersoq öz əsgərlərini üzərimə göndərir, amma qılıncım məni qala kimi qoruyur! Hərdənbir növbəti sinəni deşirəm, dərhal da yüz səksən dərəcə dönüb doğranmış muzdlu əsgərə çevrilir, yıxılıb xalçanın üstündə ölüürəm. Sonra asta-asta meyitin içindən çıxıb qalxır, öz gəzərgi cəngavər roluma qayıdıram. Bütün rolları eyni vaxtda oynayırdım: cəngavərəm, hersoqa şillə vururam – geri dönürəm, hersoqam, üzümə şillə dəyir. Amma cani rolunda uzun müddət qalmağı sevmirdim, qəhrəman baş rola, öz-özümə qayıtmağa tələsirdim. Məğlubiyyət bilmədən hamısının öhdəsindən gəlirdim. Amma eynilə gecə macərələrimdəki kimi arxasınca aparacaq narahatlıq qarşısında qorxudan təntənəmi tamam təxirə salırdım.

Gənc qrafinyanı doğma qardaşı kralın təcavüzlərindən qoruyuram. Qan su yerinə axır! Amma budur, anam notları

dəyişdi: alleqro adajio ilə əvəz olundu, mən tələm-tələsik qan tökməyə son qoyub himayəmdəkinə gülümsəyirəm. O, məni sevir, musiqi bundan xəbər verir. Göründüyü kimi, mən də onu sevirəm: sinəmdə vurğun, darıxan ürək peyda olur. Sevəndə neyləyirlər? Onun əlindən yapışıb çəmənlikdə gəzirməm, amma bu, açıq-aşkar çox azdı. Tələsik yaramaz muzdluların köməyinə qaçmaq lazım gəlir, onlar məni çətin vəziyyətdən qurtarırlar – üstümüzə atılırlar, bir nəfərə qarşı yüz nəfərdilər: doxsan başkəsəni öldürürəm, qalan on nəfər qrafinyanı oğurlayır.

Həyatımın ən tutqun dövrünə qədəm qoymaq vaxtıdı – məni sevən qadın əsirlikdədi, bütün kral polisi dabanbasaraq məni izləyir, mən qanundankənaram, mən qaçqınam, mən binəsibəm, ləkəsiz vicdanımdan, qılıncımdan başqa heç bir şeyim qalmayıb. Bədbəxt görkəmlə Şopenin ehtiras dolu kədərini canıma çəkib, kabineti obaş-bubaşa ölçürəm. Hər dənbir bəxtəbəxt hər şeyin yaxşı qurtaracağına əmin olmaq üçün iki-üç il irəli qaçıb həyatımı vərəqləyirəm – titullarımı, malikanəmi, demək olar, mənim qədər məsum nişanlımı özümə qaytaracaqlar, kral da məndən üzr istəyəcək. Amma dərhal da bir təkənla iki-üç il geri sıçrayıb, yenə heçliyə yuvarlanıram. O dəqiqələri sevirdim. Uydurma gerçəkliklə qovuşurdu: ədalət axtarışında gəzən bədbəxt sərgərdan adı, öz-özünü əlləşən uşaqla əkiz tayıydı – o, yaşamaq haqqı axtara-axtara babasının kabinetində sülənirdi. Talelərimizi bütövləşdirmək üçün roldan çıxmadan bu oxşarlıqdan istifadə eləyirdim; son qələbəyə əmin halda öz əməllərimdə ona ən qısa yol görürdüm, mövcud narahatlıq arasından gələcək şöhrəti əvvəlcədən duyurdum, elə onun xətrinə də fəlakətlərdən keçib-gətməyə dəyərdi. Şumanın sonatası məndəki bu inamı lap möhkəmləndirirdi: mən cəsərlənmiş Allah bəndəsiydim, mən də elə dünyanın yaradılışından onu xilas eləyən Allahın özüydüm. Ümitsiz cəsəretə yuvarlanmaq çox gözəldi, bu, bütün dünyaya əsib-coşmağa haqq verir.

Həddən artıq asan uğurdan boğazacan doyub, xəyalpərəstliyin gözəlliyini, acığın tünd şirinliyini duyurdum. Boğazacan doymuş, istəkdən məhrum ən incə qayğıların predmeti kimi xəyali əzablara baş vururdum; rifahın səkkiz ili məndə əzabkeşliyə həvəs yaratmışdı. Mənə həddən artıq meyilli olan gündəlik hakimlərimi dinləmədən mühakimə eləməyə hazır olan sərt tribunalla əvəzləyirdim; bəraət hökmünü, hörməti, zəfər çələngini elə onun əlindən almaq istəyirdim. Qrizeldanın əhvalatını iyirmi dəfə oxumuşdum; amma özüm əzab çəkməyi sevmirdim, ilk istəklərim səqəddarlığıyla fərqlənirdi. Səqsız-hesəbsız prinsessalar müdafiəçisinin balaca qonşu qızı evdə necə qovduğunu xəyalımda canlandırırırdım. Qrizeldanın heç də tərifəlayiq olmayan əhvalatında mənə zərərçəkənin sadizmi, axırda cəllad ərini onun qabağında baş əyməyə məcbur eləyən sarsılmaz alicənablıq cəlb eləyirdi. Müqəddəs arzum da bax elə bundan ibarət idi: hakimləri diz üstə çökdürmək, mənə hörmət göstərməyə məcbur eləmək, bununla da onları qərəzliliyə görə cəzalandırmaq. Amma gündən-günə bəraət hökmünü verməyi təxirə salırdım. Sabahkı qələbənin qəhrəmanı kimi zəfər həsrətində haldan düşür, həmişə ondan yayınırdım.

Mənə elə gəlir, bu həqiqi və uydurma ikili xəyalda ümid-sizliyi ifadə olunurdu: bir-birinin üstünə qalanmış qəhrəmanlıqların təsadüflər zənciriydi. Qəfil fantaziyanın son akkordları bitəndə ataları olmayan yetimlərin, yetimləri olmayan sərgərdan cəngəvərlərin ötən illərinə qayıdırdım. Qəhrəman, yaxud məktəbli kimi eyni igidliklərin, eyni diktələrin qapalı dairəsində qalır, öz zindanımın – təkrarımın divarlarına çırpılırdım. Amma gələcək, hər halda, mövcud idi axı – bunu məndən ötrü kinematoqraf kəşf eləmişdi. Mən öz həyatı təyinatma malik olmaq istəyirdim. Axırda Qrizeldanın inadkar məsuliyyətsizliyi mənə bezdirdi; təntənənin tarixi məqamını nə qədər qeyri-müəyyən müddətə təxirə salsam da, onu həqiqi gələcəyə çevirə bilmirdim, o, bu günün möhləti olaraq qalırdı.

Məhz bu vaxt – ya 1912, ya 1913-cü il – Jül Vernin "Mişel Stroqov" romanını oxuyurdum. Sevincdən ağlayırdım – bax tale belə olar! Zabit Stroqov öz igidliyini göstərmək üçün quldurların istəyini gözləməli olmurdu. İlahi əmr onu naməlumluqdan dartıb çıxarmışdı, bütün həyatı həmin əmrə tabe-lik idi, o, zəfər məqamında ölürdü, çünki şöhrət onun ölümüydü; kitabın sonuncu səhifəsi çevrilirdi, canlı Mişelin arxasınca qızıl oymalı balaca sərdabənin qapısı örtülürdü. Heç şübhə qalmırdı, – onun mövcudluğu ilk dəqiqədən əsaslandırılmışdı. Heç bir təsadüf yox idi, – düzdü, o, məkanda yerini dəyişirdi, amma dövlət əhəmiyyətinin başa düşülməsi, qəhrəmanın igidliyi, düşmənlərin ayıqlığı, həmin yerin təbii şəraiti, ünsiyyət vasitələri, onlarca digər amil – hamısı əvvəlcədən məlum olan – istənilən anda onun yerləşdiyi yeri xəritədə müəyyənləşdirməyə imkan verirdi. Təkrara bircə eyham da yox idi – hər şey dəyişirdi. Mişelin özü də həmişə dəyişməli olurdu, taleyi ona yol göstərirdi, səmt ulduzu var idi. Üç aydan sonra romanı təzədən elə həmin vəcdlə oxudum: Mişelin özünü sevmirdim, məndən ötrü o, həddən artıq gözəl əxlaqlıydı, amma taleyinə həsəd aparırdım. Məni onun içində gizlənmiş xristian vəcdə gətirirdi, – məni xristian olmağa qoymadılar. Rusiya hökmdarı Allah Ataydı. Xüsusi əmrlə yoxluqdan çıxarılmış Mişelin üzərinə hər bir Allah bəndəsi kimi məsuliyyətli, təkrarolunmaz missiya qoyulmuşdu. O, cazibələri silib-süpürüb, maneələri adlayıb, əzabkeşliyi və ilahidən bəxş olunmuş yardımı dadıb dərdimizin möhnətindən keçdi! O, işi qalib sonluğacan çatdırıb öz Yaradanını şöhrətləndirdi, ölməzliyə qədəm qoydu. Həmin kitab məndən ötrü tiryək oldu, – belə çıxır, dünyada seçilmişlər var? İlahi zərurət onlara yol açır. Müqəddəslik məni iyrendirirdi – Mişel Stroqovda bu, məni ona görə cəlb eləyirdi ki, özünü qəhrəmanlıq kimi göstərirdi.

Bununla belə, əvvəlki pantomimlərimi oynayırdım, missiya ideyası isə cismə bürüyə bilmədiyim, amma ayrılmağı

da bacarmadığım cisimsiz kabus kimi havadan asılmışdı. Söz yox ki, xidmətə hazır olan əlaltılarım, Fransa kralları, öz növbələrində, məndən xidmət tələb etmək üçün yalnız işarəmi gözləyirdilər. Amma tələsmirdim. Əgər həyatını təbəəlik hissləri üzündən risqə qoyursansa, alicənablığın nə dəxli var? Polad yumruqlu bokscu Marsel Düno vəzifələrinə daxil olma-yan qəhrəmanlıqlar göstərib hər həftə məni vəcdə gətirirdi. Kor olmuş, şanlı yaralarla örtülmüş Mişel Stroqovsa yalnız öz borcunu yerinə yetirirdi. Mən onun igidliyindən vəcdə gəlirdim, itaətkarlığınısa mühakimə eləyirdim: həmin qəhrəmandan yüksəkdə yalnız səma vardı, niyə hökmdarın qarşısında baş əyirdi? Hökmdar Mişelin ayaqları altındakı torpağı öpməliydi. Amma öz üzərində kiminsə üstünlüyünü etiraf etmədən yaşamaq mandatını kimdən almalısan? Bu ziddiyyət məni dalana dirədi. Bəzən maneənin böyründən ötüb-keçməyə çalışırdım – mənə, adsız-sansız uşağa təhlükəli missiyanın şayiələri gəlib çatırdı. Etibar etməsi üçün yalvara-yalvara kralın ayaqlarına qapanırdım. O, boyun qaçı- rırdı – həddən artıq gəncəm, vəzifə həddən artıq çətindi. Bu zaman ayağa qalxıb onun bütün sərkərdələrini duelə çağırır, bir-birinin ardınca məğlub eləyirdim. Kral təslim olurdu: "Nə olar, bir halda ki bunu istəyirsən, başla!" Amma bicliyim məni sakitləşdirmirdi, başa düşürdüm ki, özüm özümü sıırıram. Üstəlik, taxt-tac bəxş olunmuş qanmazlar məni iyərəndirirdilər – mən sankülöt¹, hökmdar qatiliydim, babam məni, XVI Lüdvik, yaxud Badenqe² olsun, ümumiyyətlə, bütün müstəbidlərə qarşı kökləmişdi. Başlıcası da hər səhər "Lö Matön"də Mişel Zevakonun romanından parçanı gözüme təpirdim. Hüqonun bu zirək yamsılayıcısı plaş və qılinc romanının respublika variantını ixtira eləmişdi. Onun qəhrəmanları xalqı təmsil eləyirdilər, onlar imperiyaları yaradıb dağıdır, XIV əsrdən Fransa inqilabını əvvəlcədən söyləyir,

¹ *Sankülöt* – 1789-cu ildə inqilabçılara, respublikaçılara verilən ad

² *Badenqe* – III Napoleona verilən nifrətamiz ad

alicənablıqları üzündən kiçikyaşlı, ağılıkəm kralları nazirlərindən qoruyur, cinayətkar hökmdarların ağız-burnunu əzişdirirdilər. Fikirlərimin hakimi həmin qəhrəmanlardan ən böyüyü Pardalian idi. Bəzən dəfələrlə onu yamsılayıb çəlimsiz çıqlarımı yekəxanalıqla aralı qoyub xoruzlanır, III Henrixə və XIII Lüdivikə şillə vururdum. Bundan sonra onların əmrlərinə necə boyun əyə bilərdim? Qıssası, öz-özümdən nə bu torpaq üstündə mövcudluğuma haqq qazandıracaq mandatı çıxara, nə başqa bir kəsin onu mənə vermək hüququnu tanıya bildim. Təzədən atımı yəhərləyib, döyüشلərdə həvəssiz-həvəssiz tər tökdüm; fikri dağınıq qatil, tənbel əzabkeş kimi hökmdarımın, Allahımın, yaxud ən adi atamın olmaması üzündən Qrizelda kimi qalırdım.

Eynilə saxta həyata oxşayan ikili həyat sürürdüm: adamlar arasında təlxək – məşhur Şarl Şveyserin məlum nəvəsiydim; öz-özümə təklildə xəyali incikliklərə cumurdum. Xəstəhal şöhrəti xəstəhal naməlumluğa bərabər tuturdum. Bir roldan digər rola keçmək məndən ötrü asan idi. Düşməni məhv elədiyim məqamda qəsrə açar burulur, anamın barmaqları iflic olmuş kimi, dillərin üzərində donub-qalır, xətkəşi şkafa qoyub babamın boynundan asılırdım. Kreslonu ona yaxın çəkirdim, xəzli çəkələkləri verir, bütün şagirdlərini adbaad soruşub gün ərzində institutda nə baş verdiyi barədə sorğusuala tuturdum. Öz uydurmalarımın nə qədər uysam da, başımı itirəcəyimdən qorxmağa əsas yox idi. Məni başqa bir şey təhdid eləyirdi: gerçək "mən"im həmişəlik yalanlar növbələşməsi kimi qala bilərdi. Amma başqa gerçəklik də vardı: Lüksemburq bağının meydançalarında uşaqlar oynayırdılar, onlara yaxın gedirdim, uşaqlar məni görmədən iki addımlığımda qaçışırdılar; oynayanlara dilənçi gözləriylə baxırdım – onlarda nə qədər qüvvə, çeviklik vardı, onlar nə qədər gözəldilər. Canımdan-qanımdan olan o qəhrəmanların yanında "yaşımdan ağıllı" olmağımı, universal biliklərimi, atletik əzələlərimi, təcrübəli duelçi şöhrətimi itirirdim. Ağaca

söykərib gözləyirdim. Uşaqların dəstəbaşlarının ilk həyasız: "Pardalian, bura gəl, əsir olacaqsan" çağırışıyla özümün bütün üstünlüklərimdən imtina eləyirdim. Məni hətta əlaltı rolu da xoşbəxt eləyərdi, xərəkədəki yaralı, hətta meyit rolunu da oynamağa vəcdlə razı olardım. Amma bunu təklif eləmir-dilər: mən əsl hakimlərimlə – yaşıdlarım, bərabərlərimlə rastlaşdım, onların etinasızlığa da mənə ittiham hökmü ver-di. Uşaqların nəzərlərində kim olduğumu – təbiətin möcüzəsi, meduza yox, sadəcə, kimsəyə maraqlı olmayan çəlimsiz – görüb özümə gələ bilmədim. Anam çaşqınlığını gizlədə bilmədi: bu ucaboy gözəl mənim sısqa olmağımla asanca barışmışdı. Bunu tamamilə təbii sayırdı: Şveyserlər iri, Sartrlar xırdadılar. Mən atama oxşamamışam, burada xüsusi bir şey yoxdu. Səkkiz yaşında yığcam, istifadəyə əlverişli qalmağım hətta xoşuna gəlirdi – onun nəzərində cib ölçülü olmağım uzadılmış körpəliyə oxşayırdı. Amma kimsənin məni oynamağa çağırmadığını görüb sevgisi ona dedi ki, cırtıdan olduğumu ağıma gətirə bilərəm – bununla belə, hər halda, cırtıdan deyiləm – və əzab çəkəcəyəm. Məni ümitsizlikdən xilas eləmək istəyib qondarma qəzəblə deyirdi: "Axmaqlardan nə gözləyirsən? De ki onlarla oynamaq istəyirsən". Başımı buladım: ən təhqiramiz tapşırıqları yerinə yetirərdim, amma qürurum onlara ağız açmağıma mane olurdu. Anam təklif elədi: "İstəyirsən analarıyla danışım?" Anaları bağlardakı kreslolarda oturub toxuyurdular. Amma yalvardım ki, bunu eləməsin; o, əlimdən yapışdı, daimi dilənçilər, həmişəlik atılmışlar kimi ağacdən-ağaca, uşaqların dəstəsindən-dəstəsinə getdik. Qaş qaralanda təzədən öz yuvamı, ruhların cövlan elədiyi dağ zirvələrini, öz arzularımı tapırdım; uğursuzluğa görə özümü bir düjün uşaq peyğəmbərlikləri, yüz-lərcə muzdlu ölümə mükafatlandırırırdım. Bununla belə, məndə nəşə alınmırdı.

Məni babam xilas elədi, özüm də istəmədən bütün həyatımı alt-üst eləyən yeni yalan yoluna itələdi.

Yazmaq

Şarl Şveysər heç vaxt özünü yazıçı hesab eləməirdi, amma indi, ömrünün yetmişinci ilində də fransız dilinə heyran olmaqdan yorulmurdu. Çətinliklə öyrəndiyi bu dil ondan ötrü heç vaxt doğma dil olmadı; babam onunla oynayı, məzələnir, hər sözü canına çəkirdi, amansız danışığı da bircə hecaya rəhm eləməirdi. Boş vaxtlarında babamın qələmi söz salxımları hörürdü. O, ailə və məktəb həyatının hadisələrini öləri əsərlərlə – Yeni il arzularıyla, ad günü və toy təbrikləriylə, Böyük Karlı ildönümlərinə dair qafiyəli nitqlərlə, tapmacalarla, deyişmələrlə, xoşagələ abırsızlıqlarla qeyd eləməyi sevirdi; elmi konqreslərdə alman və fransız dillərindəki bəndləri improvizə eləyirdi.

Yayın başlanğıcında, babamın dərsləri bitməmişdən keyli əvvəl biz – hər iki qadın və mən – Arkaşönə gedirdik. O, bizə həftədə üç dəfə – Luizaya iki səhifə, Ann-Mariyə sözardı, mənə şeirlə bütöv bir məktub yazırdı. Öz xoşbəxtliyimi bütöv dəyərləndirmək üçün tələffüz qaydalarını öyrədir, onları mənə izah eləyirdi. Kimsə cavab şeirləri üzərində necə fəsildadığııı gördü, mənə təzyiq göstərdilər, yazıb bitirməyə məcbur elədilər, yardım göstərdilər. Məktubu yola salıb hər iki qadın gözləri yaşaranacan alan adamın necə quruyub qalacağını təsəvvür eləyib güldü. Cavab poçtu mənə şeirlə yazılmış tərif məktubu gətirdi. Bu, vərdisə çevrildi, babayla nəvə arasında daha bir bağ yarandı, hindular, yaxud Monmartrın qadın dəlləlləri kimi öz aramızda qadınların başa düşmədikləri dildə danışırdıq. Mənə qafiyələr sözlüyü bağışladılar, şair olurdum, kresloya məhkum olmuş, bir neçə ildən sonra ölə sarışın saçlı qız Veveyə gözəlləmələr həsr eləyirdim. Qız – mələk qəlbi – onları vecinə almırdı, amma geniş kütlənin coşğusu onun etinasızlığının əvəzində mənə mükafatlandırırdı. Həmin şeirlərdən bəziləri qalıb.

"Minu Drüedən başqa bütün uşaqlar dahidilər" – Jan Kokto 1955-ci ildə belə deyib. 1912-ci ildə məndən başqa hamısı dahiydi. Mən meymunluq eləyir, mərasimləri yerinə yetirir, özümü böyük kimi aparırdım, Şarl Şveyserin nəvəsiydim. Lafontenin təmsillərini oxuyub narazı qaldım: müəllif özünü həddən artıq sərbəst aparırdı; təmsilləri İsgəndəriyyə şeir formalarıyla təzədən yazmaq qərarına gəldim. Gücüm çatan iş deyildi, üstəlik də, sezdim ki, məni ələ salırlar; bununla da poetik təcrübələrim başa çatdı. Amma təkan verilmişdi – "Sisəy"də oxuduğum maraqlı macərələri çətinlik çəkmədən işləyib şeirdən nəsrə keçdim. Vaxtında da keçdim – arzularımın əbəsliyini gördüm. Fantaziyamın qaçışı gerçəklik arxasınca yüyürməkdə. Anam gözlərini notdan qaldırmadan "Neyləyirsən, Pulu?" soruşanda bəzən sükut andını pozub "Kino" cavabı verirdim. Əslində, obrazları beynimdən çıxarmaq, onları qıraqda, gündəlik mebellərin, gündəlik divarların arasında təcəssüm etdirmək, onlara parlaqlıqlarını, ekranla axıb gedən obrazların görüntüsünü qaytarmaq istəyirdim. Əbəs yerə cəhd eləyirdim, artıq görmüşdüm ki, özümə ikili yalanla təskinlik verirəm: qəhrəmanı oynayan aktyorun rolunu oynayıram.

Yazmağa başlayır, dərhal da qələmi qırağa qoyurdum, xoşbəxtliyim aşırıb-daşırdı. Yalan, yalan olaraq qalırdı, amma artıq deyirdim ki, sözləri şeylərin mahiyyəti sayırdım. Məni orada-burada yanıb-sönən işıqların parıltıları arasından az-çox solğun maddiliyin keçib gəldiyi cızma-qaralarımın çox heç nə həyəcanlandırmırdı: xəyalımda canlandırılan həyata keçirdi. Ad tələsi ilə tutulmuş şirlər, ikinci imperiyanın sərkərdələri, bədəvilər yeməkxanaya soxulur, orada işarələrlə cana gəlib əbədi əsir qalırdılar; inanırdım ki, polad qələmlə cızılmış sözlərimdə uydurma gerçəkliyə çevrilir. Dəftər, bənövşəyi mürəkkəb şüşəsi istəyirdim, dəftərin cildində yazırdım: "Romanlar üçün dəftər". Birincisini bitirib ona "Kəpənəyin xətrinə" adı qoydum. Bir alim öz qızı və atletik bədən quru-

luşlu səyyahla nadir kəpənəklər axtara-axtara Amazonkanın yuxarı axarlarına qalxır. Fabula, personajlar, macərə əlamətləri, hətta sərlövhə – hamısı "Sisəy" in növbəti buraxılışındaki şəkili hekayədən götürülmüşdü. Qəsdən plagiatlığım məni tamam-kamal şübhələrdən azad eləyirdi: heç nə uydurmuram – deyəsen, hər şey sırf həqiqətdi. Çap olunmağa iddiam yox idi, biclik ondan ibarət idi ki, əvvəlcədən çap olunmuşdum, obrazın tapşırığı olmadan bir sətir də yazmırdım. Özümü surətçıxaran hesab eləyirdimmi? Yox, özümü orijinal yazıçı sayırdım: mən düzəldirdim, təzələyirdim; məsələn, personajların adlarını dəyişmək qayğısına qalırdım. Bu asan irəliləyişlər sayəsində artıq təxəyyülü yaddaşdan ayıra bilmirdim. Yeni, eyni zamanda da artıq bir dəfə yazılmış ifadələr beynimdə, adətən, ilhamın ayağına yazdıqları sürətli qarşısızlıqla təzədən düzülürdü. Onları ifadə eləyirdim, gözgörəti zahiri cismanilik qazanırdılar. Əgər qəbul olunduğu kimi, ilhamın təsiri altında olan yazıçını varlığının lap dərinliklərindən kimsə, başqa bir kəs hərəkətə gətirirsə, onda mən ilhamı yeddi-səkkiz yaş arasında dadmışam.

Heç vaxt tamamilə "avtomatik yazma" yalanına boyun əyməmişəm. Amma bu oyun xoşuma gəlirdi; ailədə yeganə uşaq kimi orada tək oynaya bilirdim. Bəzən əlim dayanırdı, şübhəni ifadə eləyirdim: alnımı qırışdırıb, gözlərimi boşluğa dikib özümü yazıçı sayırdım. Plagiatı, yeri gəlmişkən, snobizm üzündən sevir, sonra göründüyü kimi, onu qəsdən son hüdudacan çatdırırdım.

Büssənar və Jül Vern heç vaxt oxucunu maarifləndirmək fürsətini əldən buraxmırlar: onlar ən gərgin məqamda hekayətə ara verir, zəhərli bitkiləri, yadelli sığınacaqlarını təsvir eləməyə başlayırlar. Oxuyanda həmin bilik verən ekskursiyaların üzərindən keçirdim; yaradanda romanlarımı onlarla ağzınacan doldururdum. Müasirlərimə özümün bilmədiyim hər şeyi – Fici adası sakinlərinin xasiyyətləri, Afrika florası, səhranın iqlimi necədi – çatdırmağa çalışırdım.

Taleyin hökmüylə ayrı salınmış, sonra özlərinin də xəbəri olmadan bir gəmiyə düşmüş eyni gəmi qəzasının qurbanları – kəpənək yağla qızı eyni xilas kəməmindən yapışır, başlarını qaldırır, eyni vaxtda qışqırırlar: "Dezi!", "Ata!" Təəssüf ki, yaxınlıqda təzə ət axtara-axtara balina vurnuxur, o yaxınlaşır, quyruğu dalgalar arasından ağarır. Bədbəxtlər – onlar ölümdən qurtara biləcəklərmi? Mən böyük Larussun "A-B" cildi arxasınca yollanır, onu çətinliklə masanın üstünə qaldıraraq uyğun gələn səhifəni açır, qırmızı xətdən başlayıb sözbə-söz köçürürdüm: "Balinalar tropik Atlantikada yayılıblar. Bu iri dəniz balıqları böyük acgözlükləriylə fərqlənirlər, uzunluqları on üç metrə, çəkili səkkiz tona çatır..." Tələsmədən məqaləni köçürürdüm; özümü Büssenar kimi əsrarəngiz darıxdırıcı, abırlı sayırdım, hələ qəhrəmanları xilas eləmək üçün vasitə tapmayıb incə vəcdədən əriyirdim.

Hər şey məşğuliyyətimin növbəti komediyaya çevrilməsinə doğru gedirdi. Anam həvəsləndirməyə xəsislik eləyirdi. O, gənc yaradıcını məktəb masası arxasında yaxalamaq üçün qonaqları yemək otağına gətirirdi; özümü elə göstərirdim, guya, başım işə qarışıb, vəcdə gəlmiş tamaşaçıları görmürəm. Onlar "Ah, nə yaxşıdı! Ah, nə gözəldi!" pıçıldaya-pıçıldaya pəncələri üstündə içəri girirdilər. Emil dayım mənə istifadə eləmədiyim kiçik yazı makinası bağışladı, xanım Pikar dövr-ələm səyahətçilərimin marşrutlarını səhvsiz müəyyən eləməyim üçün yarımkürələr xəritəsi aldı. Ann-Mari ikinci romanım "Banan alverçisi"nin üzünü ağ kağıza köçürüb tanışlarına oxumağa verirdi. Hətta Mami məni həvəsləndirirdi. "O, ən azı, özünü yaxşı aparır, – deyirdi, – səs salmır". Xoşbəxtlikdən, rütbə verilməsi babamın narazılığı üzündən təxirə salınırdı.

Karl heç vaxt "oxunaqlı" adlandırdığı şeylə bağlı həvəsimə tərəfdar çıxmırdı. Anam yazmağa başladığımı ona xəbər verəndə, güman elədiyim kimi, ailəmizin abırlı müşahidələri, heyrətamiz sadələvhükləri ilə dolu bir xronikasını

nəzərdə tutub əvvəlcə vəcdə gəldi. Dəftərimi götürüb vərəqlədi, sevdiyim bulvar yazıçılarını yamsılayıb, "mənasız şeylərlə" məşğul olduğumdan ovqatı təlx halda üz-gözünü qırıqdırıb yemək otağından çıxdı. Bundan sonra yaradıcılığımıza marağını itirdi. Anam kefi pozulmuş halda bir neçə dəfə, guya, təsadüfən onu "Banan alverçisi"ni oxumağa məcbur eləməyə çalışdı. O, babamın çəkələklərini geyinib kreslodada oturduğu məqamı gözləyirdi; babam sərt baxışlarını bir nöqtəyə zilləyib, əllərini dizlərinin üstünə qoyub dinməzəcə dincələndə əlyazmamı götürür, fikirli-fikirli vərəqləyir, sonra, guya, qeyri-iradi ucadan gülməyə başlayırdı. Nəhayət, qəfil gülüşünü boğmağa güc tapmayıb dəftəri babama uzadırdı: "Oxusana, ata! Çox maraqlıdı". Babam dəftəri kənara itələyirdi, əgər ona baxırdısa, bunu yalnız acıqla orfoqrafiya səhvlərini göstərmək üçün eləyirdi. Axırda anam lap çəkinən oldu: məni tərifləməyə cəsəret eləməyib, xətrinə dəyməkdən qorxub haqqında yerli-dibli söhbət eləməmək üçün əsərlərimi oxumaqdan əl çəkdi.

Sükutla qarşıladığıları, güclə dözdükləri ədəbi fəaliyyətim yarıgizli oldu; bununla belə, dərslər arasındakı tənəffüslərdə, cümə axşamları, bazar günləri, tətilərdə, yaxud xoşbəxtlikdən, xəstələndirdimsə, yataqda inadla yazıb-yaradırdım. Ləzzətli sağalma günlərini, elə bil, əl işi kimi həmişə əlimin altında olan qırmızı kəsikli, qara cildli dəftərimi xatırlayıram. Get-gedə daha az "kino düzəltməyə" başladım, məndən ötrü romanlar hər şeyi əvəz elədi. Qıssası, öz kefim üçün yazırdım.

* * *

Romanlarımdakı çəkişmələr mürəkkəbləşir, onlara müxtəlif xarakterli epizodlar daxil eləyirdim, oxuduğum yaxşıpis nə vadısa, saf-çürük eləmədən bu qarışıqın içinə töküürdüm. Bundan hekayət ziyan çəkirdi, amma xeyri də vardı: əlaqələr uydurmağa məcbur olub artıq təkcə köçürməylə keçinə bilmirdim. Üstəlik də, ikiləşməyə başladım. Ötən il

"kino düzəldib" öz-özümü oynayır, başlıovlu xəyalımda canlandırılanın içinə atılırdım, dəfələrlə mənə elə gəlmişdi ki, onun içində tamamilə ərimişəm. İndi yazıçı, eyni zamanda qəhrəmandım, qəhrəmana özümün epik arzularımı verirdim. Bununla belə, biz iki nəfərdik: onun adı başqaydı, barəsində üçüncü şəxs kimi danışırıdım. Hər hərəkətdə onunla qovuşmaq əvəzinə cismini sözlərlə yaradır, elə bil, onu qıraqdan götürdüm. Gözlənilməz "kənarlaşma" məni dəhşətə gətirə bilərdi – o, məni əsir eləyirdi; onun tamam mən olmadığı bir vaxtda mənim o ola biləcəyimdən zövq alırdım. O, mənim şiltaqlıqlarıma tabe olan kuklaydı, onu sınaqlara məruz qoya, sinəsini nizəylə deşə, sonra anam mənə qulluq eləyən kimi, qulluq eləyə, anam məni sağaldan sayaq onu sağalda bilərdim. Sevdiiyim yazıçıların olub-qalan aburları onları əsl zirvələrin ətəyində saxlayırdı – hətta Zevakonun qəhrəmanları eyni vaxtda yalnız iki düşmənlə çarpışırıldılar. Mən macərə romanını inqilabiləşdirməyə cəhd göstərüb bu cür həqiqətəoxşarlığı bir qırağa atır, təhlükəni, düşmənlərin gücünü onqat artırırıdım; "Kəpənək xətrinə" romanındakı gənc səyyah gələcək qayınatasını və nişanlısını xilas eləyəndə üç gün-üç gecə balinalarla döyüşürdü; axırda dəniz qıpqırmızı olurdu. Yaralanmış qəhrəman apaçilərin mühasirə elədikləri rançodan¹ qaçır, öz bağırısaqlarını əlləri ilə tutub səhradan keçirdi – generalla söhbət eləməzdən qabaq qarnını tikməyə icazə vermirdi. Tezliklə Gesafon Berlihin-gen adlı elə həmin qəhrəman bütöv bir ordunu qaçmağa məcbur eləyirdi. Bir nəfər hamıya qarşı – mənim devizim beləydi. Bu tutqun, nəhəng fantaziyaların mənəbəyini mühitimin burjua-puritan fərdiyyətində axtarın.

Qəhrəmanım – mən müstəbidliyə qarşı mübarizə aparırıdım; demurqdum – özüm müstəbid olur, hakimiyyətin bütün ləzzətini dadırıdım. Mülayimdim – qəddar oldum. Mənə Dezinin gözüni çıxarmaqda nə mane olacaq? Qorxu-

¹ Ranço – bağ evi

dan ölə-ölə özümə cavab verirdim: heç nə. Gözləri də milçəyin qanadlarını qoparan kimi çıxarırdım. Ürəyim bərkdən döyünürdü, yazırdım: "Dezi əllərini gözlərinə çəkdi – o, kor olmuşdu", – sonra aləmin mütləq nizamında əhəmiyyətsiz irəliləyişə görə heyrətamiz günah duyur, əlimdə qələm donub qalırdım. Mən əsl sadist deyildim, iyrenc sevincim dərhal da çaşqınlığa çevrilirdi, bütün dekretlərimi ləğv eləyir, oxumasınlar deyər üstlərindən xətt çəkib qaralayırdım. Gənc qız eynilə gözləri görən vaxtdakı kimi, dünya işığına təzədən sahib olurdu. Amma özbaşınalığım barədə xatirələr mənə hələ uzun müddət əzab verirdi – özümə ciddi həyəcan təlqin eləyirdi.

Kağız üzərində mövcud olan aləm də məni həyəcanlandırır. Bəzən uşaq yaşı üçün artıq günahsız qan tökülməsindən cana doyub özümə azadlıq verir, qorxu içində dəhşətli kainatı görürdüm. Onun qorxunluğu mənim qüdrətimin əks tərəfiydi. Özümə deyirdim: hər şey baş verə bilər! Bu, o deməkdir ki, mən hər şeyi xəyalımda canlandırma bilərəm. Hər an səhifəni cırmağa hazır halda əsə-əsə fəvqəltəbii qəddarlıqlardan söz açırdım. Anam hərdən bir çiyinlərimin üstündən dəftərimə baxıb zəfərlə, həyəcanla səslənirdi: "Təxəyyülə bax!" Dodaqlarını dişləyib nəsə deməyə can atır, amma söz tapmır, qəfildən qaçıb gedirdi; bu zaman qorxudan başımı tamam itirirdim. Amma təxəyyülün bura dəxli yox idi, mən bütün bu vəhşilikləri kəşf eləmirdim, elə başqaları kimi yaddaşımın götürürdüm.

Həmin vaxtlar Qərb boğulub məhv olurdu; bunu "həyat şirinliyi" adlandırırdılar. Aşkar düşməni olmadığından burjuaziya özünü öz kölgəsi ilə qorxudub təskinlik tapır, əvəzində ibtidai həyəcanlar alıb darıxmaqdan can qurtarırdı. Spiritizm barədə, ruhların maddiləşdirilməsi barədə danışır-dılar; bizimlə üzbəüzdə Lə Qoff küçəsindəki 2 saylı evdə cadugərliklə məşğul olurdular. Bu, beşinci mərtəbədə baş verirdi. "Sehrbazın yanında", – nənəm deyirdi. Bəzən o, bizi

çağırırdı, girdə masanın üzərindəki əlləri görməyə macal tapırdıq, amma kimsə pəncərəyə yaxınlaşıb pərdələri çəkirdi. Luiza iddia eləyirdi ki, sehrbaz hər gün analarının gətirdikləri mənim yaşımıdakı uşaqları qəbul eləyir. "Əlini onların başına necə qoyduğunu görürəm" – o, məlumat verirdi. Babam çiyinlərini çəkir, bütün bunları mühakimə eləsə də, ələ salmağa cəsərəti çatmırdı. Anam qorxurdu, bu dəfə nənəmdə maraq bədbinliyinə üstün gəlirdi. Onların fikri üst-üstə düşürdü: "Əsas odur bu barədə fikirləşməyəsən, yoxsa çox çəkməz, dəli olarsan". Ağlagəlməz əhvalatlar dəbdəydi: xeyrixah niyyətli qəzetlər inamlarını itirmiş, amma özlərinin incə gözəlliklərindən təəssüflənən oxucularını həftədə iki-üç dəfə həmin əhvalatlarla təchiz eləyirdi. Hekayəçi soyuqqanlı obyektivliklə müəyyən qərribə fakt barədə məlumat verir, pozitivizmə qarşı gedirdi: əhvalat nə qədər ağlasığmaz olsa da, yəqin, müəyyən bir ağıllı izahı var. Məqalənin müəllifi axtarıb tapır, vicdanla nağil eləyirdi. Amma dərhal da həmin izahın nə qədər sadələvh, qeyri-inandırıcı olduğunu bildirmək üçün bütün məharətini işə salırdı. Vəssalam. Hekayət sual işarəsi ilə yarımçıq qalırdı. Bu, bəs eləyirdi. Yad şeylər həyatımıza adsız, eyni zamanda qorxunc təhlükə kimi daxil olurdu.

"Lö Matön"ü açıb dəhşətdən buza dönürdüm. Bir əhvalat məni xüsusilə sarsıtdı. Adı indiyəcən yadımdadı: "Yarpaqda külək". Yay axşamı kənd evinin ikinci mərtəbəsində xəstə yataqda çırpınır; açıq pəncərədən çinar ağacı budaqlarını otağa uzadır. Birinci mərtəbədə bir neçə nəfər var, onlar toranlığın bağı necə bürüdüyünə baxa-baxa söhbət eləyirlər. Qəfildən kimsə diqqəti çinara cəlb eləyir: "Bu nədi? Küləkdi?" Hamı çaşqınlıq içində artırmaya çıxır: meh yoxdu, yarpaqlarsa tərpənir. Qəfildən də qışqırtı eşidilir! Xəstənin əri pilləkənlə qaçır, görür cavan arvadı çarpayının üstündə dik dayanıb barmağıyla ağacı göstərir, sonra ölü kimi yerə yığılır; çinar əvvəlki təkli hərəkətsizdi. Qadın nə görüb? Dəli-

xanadan dəli qaçıb, ağaca dırmaşılıb qorxunc sifətini göstərən odurmu? Bu, odur, şübhəsiz, odur, çünki başqa ağlabatan izah yoxdu. Bununla belə... Niyə dəlinin ora çıxıb-düşdü-yünü kimsə görmədi? Niyə itlər hüzmədi? Niyə altı saatdan sonra onu malikanədən yüz kilometr uzaqda tapdılar? Cavab yoxdu. Hekayəçi etinasızcasına qırmızı hərflərlə nəticə çıxarır: "Əgər kənd sakinlərinə inansaq, çinarın budaqlarını ölüm tərpedirdi". Qəzeti bir kənara atdım, ayaqlarımı yerə döyüb qışqırdım: "Yox! Yox!" Ürəyim sinəmdən çıxırdı.

Bir dəfə Limöj qatarında Aşöttün almanaxını vərəqləyə-vərəqləyə, az qala, huşumu itirmişdim; gözlərimə dəyən qra-vüradan tüklərim biz-biz oldu – ay işığına bürünmüş sahil, kələ-köttür qışqac sudan çıxıb sərxoşdan yapışır, onu nohu-run dərinliyinə aparır. Şəkil acgözlüklə gözümə tərpediyim mətnə illüstrasiyaydı: mətn təxminən bu sözlərlə bitirdi: "Bu, sərxoşun qarabasmaşımı? Yoxsa cəhənnəmin qapısı açılıb?" Mən sudan, xərçənglərdən, ağaclardan qorxmağa başladım. Xüsusilə də kitablardan qorxurdum; öz hekayə-lərini dözülməz dəhşətlərlə dolduran cəlladları lənətləyirdim. Bununla belə, onları yamsılıyırdım.

Şübhəsiz, münasib şərait, məsələn, toranlıq lazım idi. Zülmət mətbəxi doldururdu, masamı pəncərənin qabağına çəkirdim, içimdə qorxu baş qaldırırdı. Mütləq alicənab, etiraf olunmamış, bəraət almamış qəhrəmanlarımin itaətində onların yararsızlığını hiss eləyirdim. Bu zaman nə baş verirdi: dəhşətdən qanım donur, ətürpədən, gözəgörünməz bir şey üstümə gəlirdi; mən bunu görmək üçün təsvir eləməliydim. Növbəti macəranı bitirib qəhrəmanlarımin dün-yanın o başına, adətən, okeanın dibinə, yerin altına köçürür, onları yeni təhlükələrə məruz qoymağa tələsirdim: qəvvaslar, yaxud həvəskar geoloqlar olan qəhrəmanlarımin Məxluqun izinə rast gəlir, izləyir, qəfildən onunla qarşılaşırdılar. Həmin məqamda qələmin altında doğulan məxluq – alov gözlü sprut, onikitonluq qırxayaq, danışan nəhəng əqrəb – mən

özüm, uşağın qəlbində yaşayan dəhşətdi, o, həyatımın darıxdırıcılığı, ölüm qorxusu, mənasızlığım, pozğunluğumdu. Amma özümü tanımırdım: təzəcə yaratdığım iyrenc varlıq mənim üstümə, cəsur speleoloqlarımın üstünə atılırdı, onların həyatına görə əsirdim, qəlbim od tutub yanır, əlim öz-özünə hərəkət eləyirdi, sanki, yazmırdım, oxuyurdum. Çox vaxt hər şey bununla başa çatırdı: adamları vəhşi heyvanlara qurban vermirdim, amma xilas da eləməirdim – üz-üzə gəlmişdilər, bəsimdi, qalxıb mətbəxə, ya da kabinetə gedirdim. Səhər bir-iki səhifə buraxıb qəhrəmanlarımı yeni sınaqlara məruz qoyurdum. Qəribə "romanlar", sonu olmayan başlanğıc, yaxud əgər lazımdısa, eyni hekayətin müxtəlif sərlövhələr altında sonsuz davamı, qəhrəmanlıq əhvalatlarıyla qorxulu nağılların, fantastik macərəlarla sözlük məqalələrinin qarışığıydı; onları saxlamamışam, bəzən buna təəssüflənirəm; heç olmasa, bir neçə dəftəri saxlasaydım, uşaqlığım mənə tamən ayan olardı.

* * *

Özümü dərk eləməyə başlayırdım. Demək olar, heç nəydim: ən çoxu – məzmunuzsuz fəallıq idim, amma bu da çatışmırdı. Komediya dan yayınırdım: hələ çalışmırdım, amma artıq oynamırdım, gopçu yalanlarını hazırlayıb öz həqiqətini əldə eləyirdi. Yazdıqlarım məni yaradırdı: onlaracan yalnız güzgülərin oyunuydum; ilk romanımı yazıb başa düşdüm ki, güzgülü saraya uşaq girib. Yazanda mövcud olur, böyüklərdən yayınırdım; amma yalnız yazmaq üçün yaşayırdım, əgər "mən" deyirdimsə, bu, yazmağım demək idi. Necə olursun, sevinci duydum – göz qabağında olan uşaq kimi özümə xüsusi görüşlər təyin eləyirdim.

Uzun müddət belə davam eləyə bilməzdi, bu, həddən artıq gözəl olardı: gizlində səmimiyyətimi saxlayırdım – məni Allah işığına çıxardılar. Burjua uşağından peşə barədə ilk sözlərin gözləndiyi yaşa çatdım; onsuz da, çoxdan xəbər

vermişdilər ki, dayım uşaqları – Gerinyi Şveyserləri ataları kimi mühəndis olacaqlar. Bir dəqiqə də vaxt itirmək olmazdı. Xanım Pikar alınma həkk olunmuş əlaməti birinci aşkara çıxarmaq istədi. "Bu oğlan yazacaq!" – o, inamla dilləndi. İncimiş Luiza xəsisliklə gülümsədi. Blanş Pikar ona tərəf dönüb ciddi tərzdə təkrar elədi: "O yazacaq! O yazmaq üçün yaranıb!" Şarlın bunu istəmədiyini anam bilirdi; gərginlikdən qorxub yaxından mənə baxdı: "Əminsiniz, Blanş? Əminsiniz?" Amma mən axşam gecə köynəyində çarpayının üstüylə çapanda bərk-bərk qucaqlayıb gülə-gülə dedi: "Mənim balam yazacaq!" Ehtiyatla, partlamasından qorxa-qorxa babamı xəbərdar elədilər. O yalnız başını buladı, amma növbəti cümə axşamı günü cənab Simonnönu belə ahıl vaxtında yeni istedadın yaranmasında həyəcansız iştirak eləyə bilməyəcəyinə inandırmağa çalışdığını eşitdim. O, hələlik kağız qaramağıma maraq göstərmirdi, amma alman şagirdləri bizə nahara gələndə əlini başıma qoyur, daha bir fransız ifadəsini özünün birbaşa öyrətmək üsuluna uyğun olaraq, hər hecanı aydın tələffüz eləyə-eləyə xəbər vermək fürsətini buraxmırdı: "Onun ədəbi zövqü inkişaf eləyib".

Özü buna qətiyyənlə inanmırdı. Bunun nə xeyri vardı? Pis şey baş vermişdi, mənə qəti etiraz eləmək riskli olardı: inad göstərə bilərdim. Karl əlverişli təsadüfdən istifadə eləyib, ona həvəsimi əlimdən almaq üçün peşəmi hamıya söylədi. Babam heç də qəddar deyildi, amma o qocalırdı; öz həyəcanları onu yorurdu, şüurunun dərinliklərində, nadir hاللarda baş çəkdiyi bu buz səhrasında, yəqin, bizim – mənim, bütün ailəmizin, özünün, əslində, kim olduğumuz yaxşı məlumuydu. Bir dəfə babamın ayaqları altında uzanıb həmişə, daş kimi bizi basıb əzən əzablı sükutda oxuyanda ağına, hətta burada olduğumu unutmağa məcbur eləyən bir fikir gəldi; o, tənəylə anama baxdı: "Bəs əgər ağına qələmlə çörəkpulu qazanmaq gəlsə?" Babam Vörleni dəyərləndirirdi, hətta onun seçilmiş şeirlər toplusunu almışdı. Amma iddia

eləyirdi ki, şairi 1894-cü ildə Sən-Jak küçəsindəki meyhanada "donuz kimi sərxoş" görüb; bu görüş ondakı bir luidora göy-dən ayı qoparmağa söz verən, amma axırda yüz suya öz çılpaq gündəyməzlərini göstərən peşəkar yazıçılara, məzhəkə təlxəklərinə nifrəti möhkəmləndirirdi. Anamın üzündə qorxu ifadə olundu, amma dillənmədi; Karlın məni başqa cür görmək istədiyini bilirdi. Alman dili kafedrası liseylərinin əksəriyyətini fransız vətəndaşlığı seçmiş elzaslılar tuturdular – bu, bir növ, onların patriotizminin əvəziydi; onlar aralıq vəziyyətindən – iki xalq, iki dil arasındakı – qeyri-sistemli təhsildən, onun çatışmazlıqlarından əziyyət çəkirdilər. Elzaslılar həm də həmkarlarının öz müəllim çevrələrinə buraxmayıb, onlara düşmənçsinə yanaşdıqlarından şikayətləndirdilər. Mən də intiqamçı olacağam, mən də babama, onların hamısına görə qisas alacağam; mən elzaslının nəvəsi kimi eyni zamanda fransalı fransızdım; Karl məni insan biliyi xəzinəsiylə tanış eləyəcək, mən ana yola çıxacağam; mənim simamda Elzas əzabkeşi müsabiqədən keçib Pedaqoji instituta qəbul olunacaq, bu aləmin böyüyü – ədəbiyyat müəllimi olacaq. Bir dəfə axşam Karl dedi, mənimlə kişi kimi söhbət eləmək istəyir. Qadınlar çıxdılar, o, məni dizlərinin üstündə oturdub ciddi söhbət elədi. Mən yazacağam – bu, artıq qət olunub; onu yetərinə tanıyıram, istəyimin əksinə gedəcəyindən qorxum yoxdu. Amma ayıq olmaq, həqiqətin üzünə dik baxmaq lazımdı: ədəbiyyat dolandırır. Bilmirəm ki, məşhur yazıçılar acından ölürdülər? Bilmirəm ki, onların bəziləri bir tikə çörəyə satılıblar? Əgər sərbəstliyimi saxlamaq istəyirəmsə, ikinci peşə seçməliyəm? Müəllimlik fəaliyyəti boş vaxt qoyur; professorlar elə ədəbiyyatçıların gördükləri işlərlə məşğul olurlar; mən bir peşəni başqa peşəylə birləşdirəcəyəm, əsərlərini şagirdlərə açıb, böyük yazıçılarla təmasda olacağam, eyni mənbədən ilham alacağam. Öz əyalətsayağı guşənişinliyimdə poemalar yazıb, Horatsini sərbəst şerə çevirib məşğul olacağam, yerli mətbuatda qısa

ədəbi qeydlər, "Pedaqoji jurnal"dasa yunan dilinin tədrisi, yaxud yeniyetmələrin psixologiyası barədə parlaq esselər çap etdirəcəyəm. Ölümümdən sonra masamın siyirmələrinə istedadla, hisslə yazılan çap olunmamış əsərlərimi – dəniz barədə meditasiyalarımı, birpərdəli pyesimi, Orilyak abidələri barədə qeydlərimi tapacaqlar; balaca kitab alınacaq, həmin kitabı da keçmiş şagirdlərim qayğıyla çap etdirəcəklər.

Müəyyən müddətdən bəri keyfiyyətlərimlə bağlı babamın həyəcanına soyuq münasibət bəsləyirdim: sevgidən titrəyən səslə məni "ilahinin bəxşişi" adlandıranda hələ özümü elə göstərirdim ki, guya, qulaq asıram, amma artıq onu eşitməyi yadırgamışdım. Bu gün, o, qəsdən götür-qoy eləyib yalan danışdığı məqamda qulağımı niyə sallayıb durmuşdum? Vermək istədiyi çox iyrenc dərsi eşitməyə məni nə məcbur eləyirdi? Məsələ bundaydı ki, səs başqa cür səslənirdi: səs quru, soyuq idi – o səsi ölənin, mənə həyat verənin səsinə oxşadırdım. Şarl ikiüzlüdü. Baba rolunu oynayan vaxt onda özüm kimi təlxək görür, hörmət bəsləmirdim. Amma cənab Simonnö, yaxud oğullarıyla danışanda, süfrə arxasında qadınlarının qulluğundan istifadə eləyəndə, dinməzəcə barmağıyla duzqabını, yaxud çörəkqabını göstərəndə hökmü məni tam əsir eləyirdi. İllah da barmağı: babam hətta onu açmağa ehtiyac duymurdu, yarıqatlanmış barmaq havada qeyri-müəyyən əyri cızır, iki qulluqçusu əmrin mənasını anlamalı olurdu; bəzən özündən çıxarılmış nənəm səhv eləyir, qrafın əvəzinə kompot qabını uzadırdı; nənəmə acığımı tuturdu, o şahənə istəklər qarşısında baş əyirdim, onları göstərmək yerinə yetirməkdən vacib idi. Əgər Şarl mənə ağışunu açıb "Bu da yeni Hüqo! Bu da gələcək Şekspir!" – səslənsəydi, indi çertyojçu, yaxud ədəbiyyat müəllimi olardım. Amma yox: mən patriarxla ilk dəfə üz-tüz gəlirdim, o, ciddi idi, o, hörmət doğururdu, o, məni sevdiyi barədə fikirləşməyi də unutmşdu. O, xalqa – mənə – qanun elan

eləyən Musaydı. Peşəmi yalnız onunla bağlı çətinlikləri qeyd eləmək üçün xatırlatdı: qət elədim ki, məsələ həll olunub. Əvvəlcədən vərəqlər üzərinə göz yaşı axıdacağımı, başımı divara döyəcəyimi söyləsəydi, bu, burjuva izzəti-nəfsimi qorxudardı. O, inamsız həyatın bütün bu rahatlıqlarının sahəm olmadığını başa salıb, mənə öz peşəmdə təsdiq elədi; Orilyak, yaxud pedaqogika barədə fikir yürütmək üçün nə qızdırmalı hərərətə, nə – təəssüf! – ağılsızlıqlara ehtiyac var. XX yüzilliyin ölməz hönkürtüləri başqa sinədən çıxarılacaq. Barışdım: ədəbiyyatda ailəvi alicənablıqlarımla, nəzakətlə, meyillə parlayacaqdım. Yazıçı peşəsi qarşımda o qədər yorucu, ciddi, o qədər yararsız, o qədər əslində maraqdan məhrum yaşlı adam peşəsi kimi durdu ki, mənə qətiyyəyən şübhə qalmadı: qismətimə ancaq bu yazılıb. Fikirləşdim: "Ancaq və ancaq" – dərhal da "Mən istedadlıyam". Bütün havalı adamlar sayaq, göydən yerə düşməyi həqiqətin kəşfi kimi qəbul elədim.

Karl mənə əlcək təkəki astar üzünə çevirdi: hesab eləyirdi ki, öz arzularımı möhkəmləndirmək üçün yazıram, amma ona inansaq, belə çıxırdı, qələmimi məşq etdirməyi də arzulayıram, – istedadım biclik ardınca qaçırdı, mənə qorxudur, narahat eləyirdi, hamısı da hər gün yazı masasının arxasında oturmağa həvəs duymağım xətrinəydi; o, mənə yazmaq üçün yaşma uyğun gələn mövzular verir, təcrübəmin, yetkinliyimin öz böyük diktəsinə başlayacağımı gözləyirdi. Xəyal qalalarım yığıldı. "Yadında saxla, – babam deyirdi, – gözün olmağı azdı, ondan istifadə eləmək lazımdı. Bilmirsənmi, Mopassan balaca olanda Flober necə hərəkət eləyib. Onu ağacla üzübüz oturdub, təsvirə iki saat vaxt verib". Mən də görməyi öyrənməyə başladım. Orilyakın abidələrini vəsf eləməyi peşəyə çevirib, başqa cür abidələrə kədərli baxırdım: qovluq, piano, yeməxana saatları – hardan biləsən, bəlkə, onların taleyinə mənəim əsərlərimlə ölməzlik qazanmaq yazılıb. Müşahidə eləyirdim ki, o, maraqsız,

zəhlətökən oyundu: məxmər kreslo qarşısında dayanıb onu öyrənməyə başlayırdım. Bu barədə nə deyə bilərsən? Hə, yaşıl xovlu parçayla örtülüb, iki qoltuqaltısı, dörd ayağı var. Hələlik vəssalam, amma ona bir də qayıdacağam, növbəti dəfə onu daha yaxşı nəzərdən keçirə biləcəyəm, axırda kreslonu beş barmağım tək taniyacağam: sonralar onu təsvir eləyəcəyəm, oxucular deyəcəklər: "Müşahidəçiliyə bir bax! Nə qədər dəqiqdi, nə qədər oxşayır! Hər şey həyatdakı kimidi!" Həqiqi qələmim həqiqi şeyləri həqiqi sözlərlə təsvir eləyəcək, onda şeytanın özü də mənə həqiqi olmağa maneçilik törətməyəcək. Qıyası, nəzarətçi məndən bilet istəyəndə nə cavab verəcəyimi birdəfəlik biləcəyəm. Nə deyim, öz xoşbəxtliyimi qiymətləndirirdim. Bədbəxtlik bir ondaydı ki, o, məni sevindirmirdi. Məni ştata daxil elədilər, gələcəyimi cızıb alicənablıq göstərdilər, inandırırıdım ki, ona heyranam, amma günahkar əməllər məni ondan çiyərəndirirdi. Bu yazıçılıq vəzifəsinə can atırdımı? Böyük adamlarla tez-tez ünsiyyətdə olmağım məni inandırmışdı ki, yazıçı olub gec-tez məşhurlaşırısan; amma payıma düşən şöhrəti, qismətimə miras qoymaq yazılmış bir neçə kitabçıgazi müqayisə eləyəndə müəyyən saxtalıq duyurdum: doğrudanmı, inana bilirdim ki, bu qədər əhəmiyyətsiz əsərlər nəvələrimə, nəticələrimə gedib çatacaq, özümü əvvəlcədən darıxdıran əhvalatlar onların ürəyini döyünməyə vadar eləyəcək? Bəzən məni "üslubumun" babamın Stendalda qəbul eləmədiyi, Renandasa qəbul elədiyi sirli xüsusiyyətinin xilas eləyəcəyi fikrindən təskinlik tapırdım; amma məzmunundan xali olan bu söz rahatlıq gətirmirdi.

Başlıcası, öz-özümdən imtina eləməli oldum. İki ay qabaq dalaşqan pəhləvandım – hər şey bitdi! Məndən tələb eləyirdilər ki, Kornellə Pardalian arasında seçim aparım. Pardaliandan – əsl sevgimdən yaxamı qırağa çəkdim; rahatca Kornelə üstünlük verdim. Əsl qəhrəmanların Lüksemburq bağında necə qaçıb dalaşdıqlarını gördüm; onların gözəlliyindən

sarsılıb başa düşdüm ki, aşağı irqə mənsubam. Bu barədə ucadan söyləmək, qılıncı qınına qoymaq, sıravı adam olmaq, böyük yazıçılarla – qarşılarında çəkinmədiyim əfəllərlə – dostluğu bərpa etmək lazım idi, onlar uşaqlıqda adama yovuşmaz idilər, elə buna görə bir-birimizə oxşayırdıq; onlar cılız böyüyür, xəstəlikdən əzab çəkirdilər, mən də onlara oxşayaçağam; Volteri bir zadəganın əmriylə yaraladılar, ola bilsin, məni də tanımadığım bir kapitan, şəhər bağının keçmiş cüvəllağısı yortacaq.

Taleyə boyun əydiyimdən istedadlı olduğuma inanırdım – Şarl Şveyserin kabinetində, köhnəlmiş, cırıq-cırıq olmuş, qeydlərlə doldurulmuş kitabların arasında istedadım əməlli-başlı dəyərsizləşmişdi. Beləcə, əvvəllər zadəgan ailələrində taleyinə anadangəlmə ruhani vəzifəsi yazılmış bir çox kiçik oğullar tabora komandanlıq etmək üçün ruhunu şeytana satardı. Hələ uzun müddət şöhrətin tutqun dəbdəbəsini mənşərə şəkildə təsəvvür eləyirdim: ağ örtüklü uzun masa, qrafin dolu şirə, köpüklənən şərab şüşələri, əlimdə qədəh tuturam, başıma yığılmış fraklı adamlar – ən azı, on beş nəfərdir – sağlığımıza tost deyirlər, arxada bu məqsədlə kirayə edilmiş zalın tozlu, bomboş nəhəngliyi sezilir. Gördüyünüz kimi, tək-cə ahıl çağlarımda hər il Yeni Dillər İnstitutunda təşkil olunancaq tənənədən başqa həyatdan yaxşı bir şey gözləməyirdim.

Taleyim – Lö Qoff küçəsindəki 1 saylı evdə, altıncı mərtəbədə, Getenin və Şillerin altında, Molyerin, Rasinin, Lafontenin üstündə, Henrix Heynenin, Viktor Hüqonun yanında, min dəfələrlə təkrar olunan söhbətlərdə belə formalaşdı: Karlla kabinetdən qadınları qovur, bir-birimizi möhkəm qucaqlayır, yarım-səslə bu söhbətləri – karların dialoqunu – aparırdıq, hər bir söz də yaddaşında həkk olunurdu. Şarl məni dahi olmadığımı inandırır ardıcıl, dəqiq zərbələr endirirdi. Mən, doğrudan da, dahi deyildim, bunu da bilirdim; dahilik heç də mənim yemim deyildi – uzaq, əlçatmaz qəhrəmanlıq ehtirasının, zəif qəlbimin yeganə

hədəfiydi. Ondan qəti surətdə imtina eləməyə mənə zərərliklik və şəxsi faydasızlıq hissini mane olmurdu. Daha özümə gələcək qəhrəmanlıqlar barədə arzularla təskinlik vermirdim, amma qəlbimin dərinliklərində qorxmışdım: nəsə bir anlaşılmazlıq baş verirdi – ya lazımı uşağı götürməmiş, ya da peşəmlə bağlı səhv eləmişdilər. Karlın ziddinə getməmək üçün tam çəşqinlik içində ikinci yazıçı yükünü cidd-cəhdlə dartmağa razılaşırdım. Elə indi də ovqatım təlx olan məqamlarda mənə bir fikir narahat eləyir: bu qədər gecə-gündüzi boşa vermədim ki, dəstə-dəstə kağızları korlamadım ki, yeganə, mənasız babamın xoşuna gəlmək ümidiylə bazara kimsəyə lazım olmayan bir yığın kitab çıxarmadım ki? Əlli ildən artıq müddət keçəndən sonra qocalıb əldən düşmüş rəhmətliyin iradəsini yerinə yetirmək üçün mühakimə eləmək fürsətini əldən verməyəcəyi bir işə girişdiyimi görsəm, onda nə gül-məli olardı.

Doğrudan da, mən eynən Prustun sevgidən müalicə olunub: "Heç də zövqümcə olmayan qadınların ucbatından həyatımı bu qədər korlamağa dəyərdimi!" deyib köks ötürən Svanu kimiyəm. Bəzən gizlicə sadələvh oluram – bunu adi gigiyena tələb eləyir. Sadələvh həqiqətin özündən vurur, amma o yalnız məlum hüdudacan haqlıdır. Razıyam, ədəbi istedadım yoxdu, bunu mənə dəfələrlə xatırladıblar. Cəfəşanlığımı gözümə soxublar. Hə, mən birinci şagirdəm, kitablarımdan zəhmət tərini qoxusu gəlir, mübahisə eləmirəm, aristokratlarımızın burunlarını dik tutmağa səbəb var. Mən çox vaxt özümün ziddimə, deməli, hamının da ziddinə¹, elə yüksək əqli gərginliklə yazmışam ki, illər keçdikcə o, izafi qan təzyiqinə çevrilib. Mənim qaydalarım dərimin altına işləyib, bir gün yazmıram – yaralarım göynəyir, həddən artıq asanlıqla yazıram – yenə göynəyir. Həmin qaba tələbat bu

¹ *Hamının da ziddinə* – əgər siz özünü qarşı mərhəmətlisizsə, mərhəmətli adamlar sizi sevecəklər; əgər qonşunuza əziyyət verirsinizsə – o biri qonşular gülecəklər. Əgər öz ruhunuzu qamçılaysınızsa – bütün ruhlər fəryad qoparacaqlar. (Müəllifin qeydi)

gün məni öz inadkarlığı ilə dalana dirəyir, primitivliyi ilə dənizin Lonq-aylend çimərliyində sahilə çıxardığı iri xərçəngləri xatırladır. Tələbatım həmin xərçənglər kimi ötən dövrün qalığıdı. Mən uzun müddət Lasepöd küçəsinin sərgərdanlarına həsəd aparırdım: yayda və axşamlar onları küçəyə qovurdular; yurdsuzlar oturacaqları at kimi minib baxmaq missiyasından yüngülləşmədən günahsız nəzərlərlə baxırdılar.

Amma bu da dolaşılıqdı: əgər qələmlərini tualet suyuna batıran qocacığazları, pinəçi kimi yazan ədabazları nəzərə almasaq, ədəbiyyatda heç bir birinci şagirdlər mövcud deyil. Sözüün təbiəti belədi: öz dilində danışırısan, başqa dildə yazırısan. Buradan nəticə çıxarıram ki, hamımız katorqalıyıq, hamımız damğalıyıq. Üstəlik də, oxucu anladı: mən uşaqlığıma, ondan törənən hər şeyə nifrət eləyirəm. Əgər o, mənim öz səsim olmasaydı, əgər səkkiz-on yaş arasında xəstəhal göstərişə itaətlə qulaq asıb, bunun həyat işim olduğunu öz qüruruma qəbul etdirməsəydim, bəyəm babamın səsinə, qəfildən məni coşdurub masaya doğru qovan mexaniki yazıya tabe olardım.

Çox gözəl bilirəm ki, mən kitab
düzəltmək üçün yalnız və yalnız maşınam.
Şatobrian

Az qala, mübarizəsiz təslim olacaqdım. Karlın tamamilə təkzib eləməyi təhlükəli sayıb candərdi razılaşdırdığı ədəbi istedadımda, əslində, yalnız müəyyən təsadüfilik görürdüm, o, başqa təsadüf – mənim özüm üçün qanuni bəraət ola bil-məzdi. Anamın gözəl səsi vardı, ona görə də oxuyurdu. Amma bununla belə, biletsiz sərnəşin olaraq qalırdı. Mənim ədəbi damarım var – buna görə də yazacağam, ömrümün axırınadək həmin damarı işlədəcəyəm. Yaxşı. Amma onda sənət – ən azı, məndən ötrü – öz müqəddəs hökmünü itirir;

onsuz da, yalnız bir qədər yaxşı geyinmiş avara olaraq qalacağam. Özümü gərəkli hiss eləməyim üçün kimsə bərəmdə söz deməli idi. Bir müddət evdəkilər mənə bu xoşagələn yanlışlıq içində saxlayırdılar; inandırırıdılar ki, ilahinin bəxşiyəm, həsrətlə tapılmışam, babama və anama həyatdan əzizəm; indi daha buna inanmırdım, amma mənə bir hiss qalmışdı ki, sən yalnız dünyaya, xüsusi olaraq, kiminsə ümidlərini doğrultmaq üçün gələndə artıq deyilsən. Mən həmin vaxt elə qürurlu, tənhaydım ki, ya özümü bütün bəşəriyyətə gərəkli duymaq, ya da ölmək istəyirdim.

Yazmağın daşını atdım; xanım Pikarın bəyannamələri öz-özümülə söhbətlərimə elə bir əhəmiyyət verirdi ki, təzədən əlimə qələm almağa cəsərət eləmədim. Romanı davam etdirmək, heç olmasa, Saxaranın düz ortasında yemək-içməksiz, tropik başlıqsız tərək elədiyim gənc cütlüyə yardım göstərmək istəyəndə gücsüzlüyün kədərli əzablarını daddım. Oturan kimi beynim dumanla dolurdu, üz-gözümü əyişdirir, dirnaqlarımı gəmirirdim – məsuliyyətimi itirmişdim. Qalxır, evdə vurnuxur, mənzili yandırmaq istəyirdim, təəssüf ki, heç vaxt yanğın törətmədim: ənənəyə, təbiətimə, vərdişimə görə itaətkar olduğumdan, sonralar da yalnız öz itaətkarlığımı son həddə çatdırdığıma görə qiyam elədim.

Mənə qara müşəmbə cildli, qırmızı kəsikli "ev işləri üçün dəftər" aldılar – zahirən lap "romanlar üçün dəftər" in eyniydi; onlara baxmağa bənddim ki, məktəb tapşırıqlarımla şəxsi vəzifələrim bir-birinə qarışır, artıq yazıçını şagirddən, şagirdi gələcək müəllimdən fərqləndirə bilmirdim; yazmaqla qrammatikanı tədris eləmək tam eyniydi; bir neçə ay onu əlimə götürmürdüm. Babam kabinetində necə mısmırığımı salladığıma baxıb bıqaltı güldü: o, açıq-aşkar siyasətinin ilk bəhrə verdiyini hesab eləyirdi.

O siyasət süquta uğradı, çünki mənə qəhrəmanlıq eposu cəlb elədi. İndi, qılıncımı sındıranda, mənə sadəgan hüquqlarından məhrum eləyəndə tez-tez gecələr eyni bir kədərli

yuxu gördümdü: mən Lüksemburq bağında, hovuzun yanında, senatla üz bəzəyirəm; bir il əvvəl ölənlə Veveyə oxşayan sarı saçlı qızı naməlum təhlükədən xilas etməliyəm. Sakit, sadələşən körpə qız ciddi nəzərlərlə mənə baxır; əksər vaxtlar əlində serso¹ var. Mənsə qorxuram: qızı gözgə görünməz düşməyə verməyə cəsarət etməyirəm. Həm də onu çox sevirəm! Çox ümitsiz sevgilə sevirəm! Onu bu gün də sevirəm, o qızı axtarmışam, itirmişəm, tapmışam, öz ağuşumda saxlamışam, təzədən itirmişəm – bu, epopeyadır. Səkkiz yaşında, barışdığı həmin məqamda içimdə hər şey qiyam elədi; həmin balaca mərhumu xilas etməyə üçün həyatımın altını üstünə çevirən sadə, ağıllıq əməliyyat apardım: qəhrəmanın müqəddəs səlahiyyətini yazıçıya verdim.

Bir kəşfdən, daha düzünü desəm, xatirədən başladı – ondan hələ iki il qabaq müəyyən xəbər çatmışdı – böyük yazıçılar gəzərgi cəngavərlərə oxşayırlar: həm onlar, həm o birilər coşqun minnətdarlıq izhar eləyirlər. Pardalian məsələsində sübut göz qabağında idi – minnətdar yetimlərin göz yaşları onun əlinin arxa tərəfini naxışlamışdı. Amma böyük Larussa, qəzetlərdə oxuduğum nekroloqlara inansa, yazıçılar qəhrəmanlarla çəkişə bilərdilər: yazıçı yetərcə uzun yaşamağa bənd idi, mütləq yad adamdan təşəkkür dolu məktub alırdı; həmin andan axın tükənmirdi, minnətdarlıqlar dəstə-dəstə masasının üstünə qalanır, mənzilində üst-üstə yığılırdı; əcnəbilər yazıçının əlini sıxmaq üçün dənizlər keçib gəlirdilər; həmvətənləri onun ölümündən sonra abidəyə ianə toplayırdılar; doğma şəhərində, bəzən hətta yaşadığı ölkənin paytaxtında onun adına küçə qoyurdular. Öz-özlüyündə bu minnətdarlıq ifadələri məni maraqlandırmırdı – bizim ailə məzhəkəçiliyimizə həddən artıq oxşayırdı. Bununla belə, bir qravürə məni sarsıtdı: məşhur romançı Dikens bir neçə saatdan sonra Nyu-Yorka gəlməli idi, artıq uzaqlarda gəmi görünür, sahildə intizar içində camaat bir-birini itələyir,

¹ Serso – çən bər oyununun xüsusi ağacları

salamlamaq üçün minlərlə şapka havaya qaldırılıb, elə basabasdı, uşaqların nəfəsi kəsilir, amma kütlə təkdi, kütlə yiyəsizdi, yetimdi, atılıb, hamısı da ona görə ki, onun gözlədiyi adam yoxdu. Pıçıldadım: "Amma burada kimsə çatışmur, mən Dikkens barədə danışırım!" – gözlərimdən də yaş axdı. Bununla belə, zahiri effektlərə fikir vermir, onların səbəbini dərk eləməyə çalışırdım: özümə dedim, bir halda ki ədəbiyyatçıları bu cür qızgınlıqla qarşılayırlar, deməli, onlar eşidilməmiş təhlükələrə məruz qalır, bəşəriyyətə çox dəyərli xidmət göstərirlər. Həyatımda yalnız bir dəfə belə coşqunluq partlayışında iştirak eləməli olmuşam: şlyapalar havaya atılırdı, kişilərlə qadınlar "Yaşasın!", "Ura!" qışqırırdılar, iyulun 14-ü idi, Əlcəzair atıcıları keçib-gedirdilər. Bu xatirə məni qəti əmin elədi: fiziki gücsüzlüyə, ədəb bazılığa, zərifliyə baxmayaraq, qələm qardaşları, bir növ, əsgərdilər, partizanlar kimi həyatlarını gizli çarpışmalarda risqə qoyurdular – alqışlarsa onların istedadından daha çox döyüşdəki igidliklərinə aiddi. Deməli, bu doğrudu, öz-özümə dedim. Onlar lazımdılar! Onları Parisdə, Nyu-Yorkda, Moskvada gözləyirlər, kimi qorxu içində, kimi səbirsizlik içində gözləyir, yazmağa başlayacaqları, üzə çıxarıb çap etdirəcəkləri kitablardan xeyli əvvəl gözləyirlər.

Bəs onda... mən necə olacağam? Mən – missiyası yazmaq olan? Hə, məni də gözləyirlər. Korneli Pardaliana çevirdim, o, əyri ayaqla, ensiz sinəylə qaldı, üzünün ifadəsini saxladı, amma onu xəsislikdən, acgözlükdən xilas elədim; qəsdən ədəbi ustalıqla alicənablığı səhv saldım. İndisə özümün Kornel olmağım, öz üzərimə insan nəslinin müdafiəsini götürməyim çətin deyildi. Əyləncəli gələcək mənə öz yeni yalanımı hazırlayırdı; hələ ki əlim gətirirdi. Dünyaya çağırılmamış gəlib təzədən doğulmaq üçün bütün gücümü sərf elədim; məni həyata, artıq dediyim kimi, təhqir olunmuş məsuliyyətin min dəfələrlə yalvarışı səsləmişdi. Əvvəlcə bu, qəsdən olmuşdu: xəstəhal cəngavər kimi xəstəhal qəhrəmanlıqlar eləyirdim,

axırda saxtılığından ürəyim bulanmağa başladı. Budur, təzədən arzulamaq haqqı qazandım, amma bu dəfə arzularım gerçəkləşdi. Bununla belə, peşə mövcuddu, heç bir şübhə yox idi, zəmanəti ən ali kahin vermişdi. Uydurulmuş uşaq sayaq, qəhrəmanlığı əsl kitablar olacaq həqiqi cəngavərə çevrilirdim. Mənim üzərimə vəzifə qoyulub! Mənim əsərlərimi – onları, birincisi, bütün cəhdlərimə baxmayaraq, 1935-ci ildən tez yaranmayacaq – gözləyirlər. 1930-cu ilə yaxın səbirsizlik göstərəcək, öz aralarında deyəcəklər: amma o, gözləməyə məcbur eləyir! Artıq iyirmi beş ildə müftəxoru yedizdiririk! Nədi, onu oxumadan ölüb gedəcəyik? Onlara 1913-cü ildəki səsəmlə cavab verirdim: "Əl çəkin, imkan verin işləyim!" Amma mən nəzakətliydim: götürdüm ki, onlar – Allah bilir, nəyə görə – köməyimə ehtiyac duyurlar, bu ehtiyac da məni yaradırdı, onu yalnız mən ödəyə bilərdim. Özümdə bu ümumi intizarı, öz dirilik mənbəyimi, varlığımın mənasını duymağa çalışı-çalışı qulaq asırdım. Bəzən mənə elə gəlirdi, bir dəqiqədən sonra hədəfə çatacağam, amma dərhal da öz cəhdlərimin əbəsliyini anlayırdım. Xeyri yox idi: bu aldadıcı parıltılara baş qoşmağım da yetərdi. Gümrahlaşıb ətrafıma göz gəzdirdirdim: bəlkə, artıq haradasa mənə ehtiyac var? Amma yox, çox tezdi. Hələ özünü dərk eləməmiş gözəl arzu hədəfi kimi bir müddət naməlumluğumu saxlamağa sevinclə razı olurdu. Bəzən nənəm məni kitabxanaya aparırdı, əbəs yerə acıqları söndürəcək müəlliflər axtara-axtara rəfdən-rəfə sürüşən ucaboy fikirli qadınlara baxıb əylənirdim; onlar həmin müəllifi tapa da bilməzdilər, axı o müəllif mən – ayaqlarına dolaşan oğlandı, qadınlarsa hətta üzümə də baxmırdılar.

Bu, mənə əməlli-başlı təskinlik verir, təsirləndiyimdən ağlayırdım; qısa həyatım ərzində özümə xeyli rollar, meyillər uydurmuşdum, amma hamısı tüstü kimi dağılırdı. İndi içimdə quyu qazmışdılar, qazan kəs qayaya rast gəlmişdi. Mən babam Şarl Şveyser kimi, anadangəlmə, ömürlük yazıçıydım.

Amma bəzən bu həvəsin arasından narahatlıq da sızdırdı. Mən nəzərimdə zəmanəti Karl olan adi təsadüfi istedad olduğumu güman eləməirdim, onu müəyyən bir mandata çevirməyi bacarmışdım, amma kimsə məni mükafatlandırmır, kimsə məndən bir şey tələb eləməirdi, səlahiyyəti özümə özümün verdiyimi unuda bilmirdim. Mən ilkin yaradılışın bir parçasıydım, nəhayət, özüm – başqalarının nəzərində olmaq istədiyim başqa birinə çevrilmək üçün təbiətdən ayrıldığıam elə həmin məqamda da taleyimin üzünə baxıb tanıdım: o yalnız özümün bir kənar qüvvə dərəcəsinə qaldırdığım şəxsi azadlığımı. Qıyası, nə özümü tamam aldada, nə də tamam inandıra bilirdim. Tərəddüd eləyirdim.

Şübhələr köhnə problemləri dirilti: Mişel Stroqovun sədaqətiylə Pardalianın alicənablığını necə birləşdirməli? Mən cəngavər olanda kralın əmrlərinə boyun əymirdim; kiminsə hökmüylə yazıçı olmağa razılıq verməliydimmi? Bununla belə, şübhələr mənə çox əzab vermədi; bir-biri ilə mübarizə aparan iki başlanğıcın hökmü altundaydım, amma onların fərqli sözlərinə gözəl uyğunlaşırıdım. Mənə hətta eyni zamanda ilahinin bəxşişi, öz əsərlərimin məhsulu olmağım da əl verirdi. Yaxşı məqamlarda hər şey məndən başlanırdı, özüm özümü adamlara gözlədikləri kitabları vermək üçün heçlikdən çıxarmışdım; sözbəxan uşaqdım, ömrümün axırınadək itaətkar olacaqdım, amma yalnız özümə boyun əyəcəkdim. Məyusluq məqamlarında, azadlığımın yararsızlığından ürəyim bulananda qismətimə söykərib özümə təskinlik verirdim. İnsan nəslini səsləyirdim, öz həyatıma görə məsuliyyəti onun üzərinə qoyurdum; özümde yalnız kollektiv tələbatın məhsulunu görürdüm. Çox vaxt tamamilə ilham verən azadlıqdan da, bəraət verən zərurətdən də imtina eləməməyi bacarırdım, bununla da ruhi aləmi qoruyurdum.

Pardalianla Stroqov gözəl yola gedirdilər, təhlükə başqa şeydə gözlənirdi: məni əməlli-başlı ehtiyatlandıran xoşagəlməz əyani üzleşdirmənin qeyri-ixtiyari şahidi oldum. Buna

görə bütün məsuliyyəti heç vaxt saxtakarlıq gözləmədiyim Zevako daşıyır: o, məni utandırmaq, yoxsa xəbərdarlıq eləmək istəyirdi? Belədi, ya belə deyil, amma günlərin bir günü Madriddəki müsafirxanada özümü unudub bir şüşə şərblə layiq olduğu istirahətin dadını çıxaran bədbəxt Pardaliana baxanda diqqətimi başqa bir müştəri cəlb elədi – bu, şəxsən Servantesin özüydü. Qəhrəmanlar görüşür, bir-birinə qarşılıqlı hörmətlərini bildirir, xeyri qorumağa birgə yollanırlar. Daha pisi, Servantes sevincdən özünü itirib yeni dostuna etiraf eləyir ki, roman yazmaq istəyir – indiyəcən baş qəhrəman ona əməlli-başlı aydın deyildi, amma indi, Allaha şüktür, Pardalian peyda oldu, o, model rolunu oynayacaq. Qəzəblənib, az qala, kitabı tulladım: bu, nə nəzakətsizlikdi! Mən yazıçı-cəngavərdim, məni iki çapdılar, hər yarım müstəqil adam oldu, rastlaşıb mübahisəyə girişdilər: Pardalian axmaq deyildi, amma "Don Kixot"u yazmayıb; Servantes yaxşı döyüşürdü, amma təkbaşına iyirmi peytar¹ qaçmağa məcbur olardı. Qəti bel bağlamaq olmazdı. Dostluq yalnız hər ikisinin məhdudluğunu qabardırdı. Birincisi fikirləşirdi: "Yazıçılığı yoxdu, amma igidliyinə söz ola bilməz". İkincisi: "Lənət şeytana, bu oğlan qılıncoynadan üçün pis düşünür". Sonra da qəhrəmanımın Kədərli Obraz Cəngavəri üçün model rolunu oynaması ürəyimcə deyildi. "Kino" dövründə mənə uyğunlaşdırılmış "Don Kixot" bağışladılar, heç əlli səhifə də oxumadım: qəhrəmançasına igidliklərim bütün dünyanı ələ salırdı! İndi də Zevako özü... Kimə inanasan axı? Düzünü desəm, fahişəydim, əsgər qızıydım – qəlbim, yaramaz qəlbim avantürasını ziyalıdan üstün tuturdu; cəmi-cümlətanı Servantes olmaqdan utanırdım. Satqınlığa yolunu kəsmək üçün terror təşkil elədim, beynimdən, dilimdən "qəhrəmanlıq" sözünü, onun törəmələrini çıxardım, gəzərgi cəngavərləri uzaqlara qovdum, özümü yazıçılar, onları hədələyən təhlükələr, pis adamları deşən iti qələmlər

¹ Peytar – cəngavər, döyüşçü

barədə düşünməyə məcbur elədim. Hələlik "Pardalian"ı, "Faust"u, "Səfillər"i, "Əsrlərin əfsanəsi"ni oxuyurdum, Jan Valjan, Eviradnus üzərində göz yaşı tökürdüm, amma kitabı örtüb onların adlarını yaddaşımdan silir, adım yazılan alayları adbaad səsləyirdim: Silvio Pelliko – ömürlük həbs cəzasına məhkum olunub, Andre Şenyö – gilyotində edam edilib, Etyen Döle – diri-diri yandırılıb, Bayron – Yunanıstan uğrunda həlak olub. Soyuq həvəslə öz peşəmi əvvəlki arzularla zənginləşdirib əritməyə başladım: heç bir şeydən çəkinmirdim, ideyaların astarını üzünə çevirir, sözlərin mənasını təhrif eləyir, pis görüşlərdən, mümkün müqayisələrdən qorxub dünyadan təcrid olunurdum. Qəlbimin tətilsayağı rahatlığına daimi ümumi səfərbərlik gəldi – mən hərbi diktatura qurdum.

Amma şübhələrdən yaxamı qurtara bilmirdim, yalnız həmin şübhələr başqa forma almışdı. Mən öz istedadımı itiləyirəm – çox gözəl. Amma hansı məqsədlə? Mən adamlara lazımam – nəyə görə? Bədbəxtliyim bu idi ki, öz rolum və qismətim barədə düşünürdüm. Soruşurdum: "Axı söhbət nədən gedir?" – başa düşdüm ki, hər şey dağlır. Söhbət heç nədən getmirdi. İstəyən hər kəs qəhrəman ola bilməz. İgidliklə istedad azdı, hələ qanadlı kərtənkəllər, əjdahalar da lazımdı. Onları heç yerdə tapmırdım. Volterlə Russo öz vaxtlarında əməlli-başlı döyüşmüşdülər, amma o vaxtlar hələ müstəbidlərin hələ kökü kəsilməmişdi. Babamın mənə nifrət bəsləməyi öyrətdiyi Badenqeni hernseyli Hüqo ifşa etdi. Amma artıq qırx il əvvəl ölmüş imperatora nifrətin barədə qışqırmaq böyük xidmətdimi? Şarl müasir tarix barədə susurdu: dreyfusçu olsa da, heç vaxt Dreyfus barədə mənə bir söz söyləməmişdi. Amma təəssüf! Zolyanın rolunu necə həvəslə oynayırdım: məhkəmə binasından çıxıram, vəhşiləşmiş kütlə üstümə atılır, faytonun pillələrində geri çevrilir, ən canfəşanlıq eləyənlərə qəzəblə baxıram, amma yox, onları geri çəkilmək məcburiyyətində qoyan qəzəbli sözlər tapıram.

Üstəlik, şübhəsiz, İngiltərəyə qaçmaqdan imtina eləyirəm. Mən etiraf olunmamışam, hamı tərəfindən tərk edilmişəm – yenidən Qrizeldaya çevrilmək, məni Panteon gözlədiyinə bir dəqiqə də olsa şübhə eləmədən tək-tənha Parisdə dolaşmaq çox gözəldi.

Nənəm hər gün "Lö matən", səhv eləmirəm sə, "Ekselsiör" alırdı; mən cinayətkar aləmin varlığından xəbər tutdum – bütün namuslu adamlar kimi həmin aləmdən iyrenirdim. Amma insan görkəmli vəhşilərin mənə bir faydası yox idi, qorxmaz cənab Lepinin özü onların öhdəsindən gəlirdi. Bəzən fəhlələr donquldanırdılar, var-dövlət dağılırdı, amma bundan qəti xəbərim yox idi, indiyəcən babamın bu barədə nə fikirləşdiyini bilmirəm. O, seçici borcunu dəqiq yerinə yetirirdi, kabinədən gəncləşmiş, bir qədər qızarmış halda çıxır, bizim qadınlar: "Hə, de görək kimə səs verirsən?" – deyib cırnadanda ciddi tərzdə sözlərini kəsirdi: "Bu, kişi işidi!" Amma respublikanın yeni prezidenti seçiləndən sonra səmiyyəət məqamlarında bizə eşitdirirdi ki, Pamın namizədliyini müdafiə eləmir. "Tütün alverçisidi!" – qəzəblə səslənirdi. Xırda burjua ziyalısı olan Şarl istəyirdi ki, Fransanın birinci məmuru onun tayı, xırda burjua ziyalısı Puankare olsun. Anam indi məni inandırır ki, o, ifratçılara səs verir, bunu çox gözəl bilirdi. Təəccüblənmirəm: o, məmurlar partiyasını seçmişdi; üstəlik də, ifratçılar artıq aradan çıxırdılar, Şarl rahat yata bilirdi – tərəqqi partiyasına səs verib, qayda-qanun partiyasını müdafiə eləyirdi. Qıyası, babama inansaq, Fransa siyasətinin işi heç də pis deyildi.

Bu, məni cəsərləndirdi – bəşəriyyəti dəhşətli təhlükələrdən qorumaq üçün silahlanmağa başladım, amma hamı məni inandırır ki, bəşəriyyət sakitcə inkişaf eləyir, təkmilləşir. Babam nəvəsini burjua demokratiyasına hörmət ruhunda tərbiyələndirirdi; onun xətrinə qələmimi həvəslə işə salardım, amma Falyerin prezidentliyində kəndlilər seçki hüququndan istifadə eləyirdilər, artıq nə lazımdı? Əgər bəxtinə

respublikada yaşamaq düşübsə, respublikaçı neyləməli? O, haray salır, yaxud yunan dilini tədris, boş vaxtlarında Orilyakin abidəsini təsvir eləyir. Çıxış nöqtəsinə qayıtdım, hiss elədim ki, yazıçını işsizliyə məhkum eləyən münafiqsəz dünyada boğuluram.

Yenə də mən Şarl xilas elədi. Şübhəsiz, özündən ixtiyarsız. Humanizm ideyalarıyla tanış eləməmişdən iki il əvvəl dəliliyimi qidalandırmaqdan qorxub daha dilinə gətirmədiyi bəzi mülahizələr söylədi. Amma ideyalar beynimdə həkk olundu. İndi həmin ideyalar təzədən səssizcə içimdə dolaşdı, əsasən xilas eləyib get-gedə yazıçı-cəngavəri yazıçı-əzabkeşə çevirirdi. Mən atasının iradəsinə sadıq olan uğursuz keşişin mədəniyyətə hopdurub, öz ilahi başlanğıcını qoruyub saxlaması barədə danışdı. Bu birlikdən də Müqəddəs Ruh, sonsuz substansiyanın atributu, ədəbiyyat və incəsənətin, qədim və yeni dillərin, eyni zamanda birbaşa tədris metodunun, ilahi tərəfindən Şveyserlər ailəsinə göndərilən, bazar günləri orqanların və orkestrlərin üzərində qanad çalan, iş günlərisə yuva kimi babamın qulağına üstünə qonan ağ göyərçinin hamisi yaranırdı. Şarlin bir yerə yığılmuş çoxdankı sözləri beynimdə nitqə çevrilirdi: aləm şərin hökmü altındadı, xilas bir şeydə – öz-özündən, bu dünyanın sevincindən imtina eləmək, fəlakətin bütün dərinliyini anlayıb əlçatmaz ideyaları nəzərdən keçirməyə dalmaqdadı. Bu, təhlükəli, uzunmüddətli məşq tələb eləyən çətin işdi, buna görə də xüsusi korpusa həvalə olunub. Kult xidmətçiləri bəşəriyyəti hamiliyə götürür, öz əməllərini onun xilasına yönəldirlər – iri və xırda yırtıcılar öz miskin mövcudluqlarını rahatca inkişaf etdirə, bir-biriylə didişə, yaxud küt-küt əsə bilirlər, çünki yazıçılar və rəssamlar onların əvəzində gözəllik, xeyirxahlıq barədə düşüncələrə dalırlar. Bəşəriyyəti heyvani vəziyyətdən çıxarmaq üçün, birincisi, mühafizə altında olan yerlərdə ölmüş kult xidmətçilərinin yadigarlarını – tabloları, kitabları, heykəlləri qorumaq lazımdı; ikincisi,

heç olmasa, işi davam etdirməyə, növbəti yadigarlar yaratmağa qabil bir canlı xidmətçi saxlamaq lazımdı.

Yaramaz çəkişməydi; o qədər də başa düşmədən onu udur, iyirmi yaşında hələ də ona inanmaqda davam eləyirdim. Uzun müddət elə bilirdim sənət metafizik hadisədi, hər bir əsərdən kainatın taleyi asılıdı. Mən bu hiddətli dini işığa çıxardım, öz tutqun peşəmi qızıla tutmaq üçün ona inam bəslədim, mənə də, elə babama da heç bir dəxli olmayan incikliklərlə, qəzəblə doldum; Floberin, Qonkurların, Totyönün zəhəri məni zəhərlədi, onların insana mücərrəd nifrəti üstümə sıçradıldı. Həmin zəhər öz rolum barəsində təsəvvürümü dəyişdi. Mən sözlərin sehrbazlığına yoluxdum, ədəbiyyatı ibadətə qarışdırdım, onu insanın qurbanına çevirdim. Qardaşlarım, qərara gəldim, qələmimin onların xilasına xidmət eləməsini istəyirlər. Əgər müqəddəslərin daimi müdaxiləsi olmasaydı, o sözlərin miskin varlığından çoxdan bir iz qalmamışdı. Əgər səhərlər sağ-salamat oyanıramsa, əgər pəncərəyə yaxınlaşıb küçəylə kişilərin və qadınların sağ-salamat necə getdiklərini görürəmsə, onda buna görə hava qaralandan səhər açılanacan ölməz səhifənin üzərində bizim hamımız üçün bir sutkalıq möhlət ödənciyə əlləşən bir zəhmətkeş guşənişinə minnətdar olmaq lazımdı. O, hava qaralanda öz işini təzədən başlayacaq, bu gün, sabah da, üzülüb ölənəcən də beləcə davam eləyəcək; onda növbəni mən təhvil alacağam, mən də özümü qurban verməklə, öz yaradıcılığımın insan nəslini uçurumun kənarında saxlayacağam. Sezilmədən döyüşçü yerini ruhaniyə verirdi – faciəli Parsifal kimi özümü şaqqalanmaq üçün təklif eləyirdim. Şantöklörü kəşf elədiyim gün qəlbimdə hər şey iri yumaq kimi yumalandı – bu ilan yumağını açmaq üçün otuz il səbir elədim. İşgəncə verilmiş, al-qana boyanmış, əzişdirilmiş Şantöklör özündə quş damını qorumağa güc tapır, o oxuyur, quzğun qaçır gedir, bayaq müğənnini zəhərləyəndə qəzəbli kütlə onu vəsf eləyir. Ona buxur ətri verir; quzğun yox oldu

– şair təzədən çarpışır, gözəllik onu ilhamlandırır, gücünü birə-onqat artırır, o, rəqibinin üzərinə həmlə eləyir, düşməni məğlubıyyətə uğradır. Mən ağlayırdım: Qrizelda, Kornel, Pardalian – onların hamısını birində qazandım, mən Şantöklör olacağam. Hər şey aydın oldu: yazmaq – ilham boyunbağısını daha bir mirvariylə bəzəmək, nəsillərə ibrətamiz həyat barədə xatirə qoymaq, xalqı özündən, onun düşmənidən qorumaq, təntənəli ibadətlə adamlar üçün ilahinin xeyrduasını almaq deməkdi. Ağluma da gəlmirdi ki, səni oxumaları üçün yazmaq lazımdı.

Qonşular, yaxud Allah üçün yazırlar. Mən qonşularımı xilas eləmək məqsədilə Allahı seçdim, mən oxucular yox, borclular arzulayırdım. Yekəxanalıq daxildən alicənablığımı itiləyirdi. Artıq yetimlərin müdafiəçisi olduğum vaxtda hər şeydən əvvəl döyüş meydanından uzaqlaşdırıb, onlardan canımı qurtardım. Yazıçı olub vərdişimi dəyişmədim: bəşəriyyəti xilas eləmək üçün onun gözlərini bağlayır, yalnız sonra balaca, qara, sürətli reytların – sözlərin qarşısında peyda olurdum; yeni yetimin sarığını açmağa cəsəret göstərəndə qaçıb aradan çıxırdım; qəhrəmancasına igidliklə xilas olunmuş tək-tük adamlar milli kitabxananın rəflərində mənim adımla bərq vuran təptəzə cildi dərhal görməyəcəklər.

Xahiş eləyirəm, yüngülləşdirici halları nəzərə alınız. O hallar üçdü. Hər şeydən əvvəl həmin uydurmaların arasında öz yaşamaq haqqına şübhəm açıq-aydın özünü göstərir. Sənətkarın ixtiyarına verilmiş pasportsuz bəşəriyyətdə rifahdan cana doymuş, öz yuvasında darıxan uşağı tanımaq çətin deyil; mən muqəddəs, qaragüruhu qurtaran iyrenc mifi qəbul elədim, çünki axır hesabda qaragüruh mən özümdüm; sakitcə, yezuitlərin dedikləri kimi, bundan da artıq öz xilasımı yoluna qoymaq üçün özümü kütlənin patentli xilaskarı elan elədim.

Sonra da, doqquz yaşım vardı. Yoldaşlardan məhrum, yeganə oğul kimi xəyalıma da gətirə bilməzdim ki, təcridim

əbədi deyil. Qeyd eləmək lazımdı ki, heç etiraf olunmamış ədəbiyyatçıydım. Yenə yazmağa başladım. Yeni romanlarım bundan yaxşısı olmadığından, iki damcı su kimi əvvəlkilərə oxşayırdı, amma onları kimsə oxumurdu. Hətta özüm də oxumurdum. Məndən ötrü maraqlı deyildi. Qələmim o qədər sürətlə hərəkət eləyirdi ki, çox vaxt biləyim ağrıyırdı; dol-durduğum dəftərləri döşəməyə atır, sonra onları unudurdum, dəftərlər də itirdi; buna görə də heç bir şeyi axıra çatdırmırdım: əgər əvvəli itirilibsə, əhvalatın axırını danışmağa dəyərimi? Üstəlik də, əgər Karl həmin səhifələrə baxmağı qəbul eləsəydi, məndən ötrü oxucu yox, ali hakim olardı, mən onun hökmündən qorxurdum. Yazmaq – adsız-sansız əməyim – ona görə hər şeydən təcrid olunmuşdum ki, özümü özünüməqsəd kimi dərk eləyirdim: mən yazmaq üçün yazırdım. Buna təəssüflənmirəm. Yazdıqlarımı bir kəs oxusaydı, xoşa gəlməyə çalışar, təzədən vunderkind olardım. Qeyri-leqal vəziyyətdə öz əsliyi saxlayırdım.

Və sonuncusu: kult xidmətçisinin idealizmi uşağın realizminə söykənirdi. Artıq demişdim: sözdə dünyanı kəşf eləyib, uzun müddət sözü dünya kimi qəbul eləyirdim. Mövcud olmaq – haradasa sözün sonsuz cədvəllərində təsdiqlənmiş ada sahib olmaq deməkdi; yazmaq – onların üzərində yeni varlıqlar, yaxud – mənim ən inadkar illüziyalarımın biri beləydi – şeyləri söz tələləri ilə diri tutmaqdi: əgər sözdən bacarıqla istifadə eləsəm, hədəf işarələrdə ilişəcək, onu tutaçağam. Bax, Lüksemburq bağında diqqətimi gözəl çinar ağacı cəlb eləyir; müşahidə aparmağa cəhd göstərmirəm, əksinə, sadələvhəsinə ilhamı gözləyirəm; bir an sonra sadə sifət, bəzənsə bütöv cümlə də gəlir – elə bu da onun əsl yarpaqlarıdı; mən kainatı həyəcanlandırıcı yaşıllıqla zənginləşdirdim. Heç vaxt öz tapıntılarımla kağız üzərinə köçürməyirdim – belə hesab eləyirdim ki, yaddaşımda yığılıb qalırlar. Əslində, onları unudurdum. Amma o tapıntılar mənim gələcək rolumun qaranquşlarıydı – mən ad verməliyəm. Əsrlərlə

Orilyakda yaygın ağ ləkələr dəqiq cizgilər gözləyirdi, mənə gözləyirdi: mən onları əsl abidələrə çevirəcəyəm. Terrorçu kimi ancaq mahiyyətə təcavüz eləyirdim: onu fellə yaratmalıyam. Natiq kimi yalnız sözləri sevirdim: "Səma" sözünün mavi gözləri altında söz məbədləri ucaltmalıyam. Mən əsrlər üçün tikəcəyəm. Kitabı əlimə götürüb istənilən qədər açıb-örtə bilərdim, kitab bundan dəyişmirdi. Yararsız gücsüz baxışım dözümlü substansiya – mətnlə – rastlaşıb heç nəyə toxunmadan, heç nəyi sürtmədən səthlə sürüşürdü. Mənsə içiboş, ətalətliyəm – olsa-olsa, kor, mayak işığıyla gözləri qamaşan ağcaqanadam; kabinetdən çıxır, işığı söndürürdüm – zülmətdə görünməyən kitab hələlik özü üçün işıq saçırdı. Mən öz əsərlərimə həmin hər şeyə nüfuz eləyən şüaların hərərətini bəxş eləyəcəyəm, sonra da onlar kitabxanaların xarabalıqları arasında adamlardan çox yaşayacaqlar.

Naməlum olmaq xoşuma gəlirdi, ləzzətli ömrümü uzatmaq, naməlumluğu öz xidmətimə çevirmək istədim. Zindanlarda sarğı kağızlarının üzərində yazan məşhur məhbuslara həsəd aparırdım. Onlar müasirlərin xətrinə özlərini qurban verirdilər, amma adamlarla ünsiyyətdən məhrum idilər. Düzdü, əxlaq tərəqqisi mənim istedadıma həbsxanada çiçəklənmək üçün heç bir ümid yeri qoymurdu, amma ümidimi itirmirdim: cəhdlərimin adiliyindən sarsılmış kabus onları gerçəkləndirmək üçün bütün gücünü sərf eləyəcək. Hələ ki heyranlıq içində olan məhbusdum.

Babamın barmağına doladığı anam məni gözləyən sevincləri canlı göstərmək fürsətini əldən vermirdi; o, daha böyük cazibə üçün həyatımı özündə çatışmayan hər şeylə – rahatlıq, boş vaxt, qəlb sakitliyi – təchiz eləməyə çalışırdı. Mən gənc müəllim, subay oğlan kimi gözəl qoca qadının evində otir, təzə camaşır qoxusu verən rahat otaq kirayələyirəm; lisey lap burnumun ucundadı; axşamlar ev sahibəsi ilə söhbət eləmək üçün dəhlizdə ləngiyirəm, o, məni çox sevir; yeri gəlmişkən, məni hamı sevir, çünki nəzakətli, tərbiyəliyəm.

Bütün hekayətdə ancaq bir söz – "sənin otağın" sözünü eşidirdim. Liseyi, polkovnikin dul arvadını, əyalət qoxusunu – hər şeyi qulaqardına vurur, yalnız masanın üzərindəki işıq dairəsini götürdüm, pərdələr çəkilib, qaranlıqda itib-batan otağın ortasında qara müşəmbə cildi olan dəftərin üzərinə əyilmişəm. Anam on il irəli qaçıb hekayəsini davam etdirir: baş müfəttiş mənə hamilik eləyir, mən Orilyakın yüksək cəmiyyətinə qəbul olunmuşam, gənc arvadım mənə ən incə bağlılıq göstərir, ondan ötrü gözəl sağlam uşaqlar – iki oğlan, bir qız – bəxş eləyirəm; arvadıma miras qalır, mən şəhər kənarında torpaq sahəsi alıram, ev tikirik, hər bazar günü ailəliklə işlərin gedişinə baxmağa gedirik. Mən qulaq asırdım: bütün bu on il ərzində balaca, atam kimi bığlıyam, sözlük yığınlarıyla dolu masanın arxasında otururam; bığlarım ağarır, əlim ara vermədən yazır, dəftərlər bir-birinin ardınca parketin üstünə düşür. Bəşəriyyət yatır; gecədi; arvadım, uşaqlarım yatırlar, hətta ola bilsin, ölüblər; mənzil sahibi yatır; yuxu məni hamının yaddaşından silib. Tənhalıq bax belə olar: iki milyard adam uzanıb yatıb, mən də yeganə gözətçi kimi onların üzərində ucalıram. Mənə Müqəddəs Ruh baxır. O, bayaq göyə qayıtmaq, adamları tərk eləmək üçün qərar qəbul eləyib; özünü minbərə çıxarmaq vaxtı çatıb. Ona öz qəlbimin yaralarını açır, kağızı isladan göz yaşlarımı göstərirəm, çiynimin üzərindən əyilib oxuyur, qəzəbi yatır. Onu nə sakitləşdirdi – əzabların dərinliyi, yaxud əsərlərin kamilliyi? Gizlicə "Əzab" fikirləşə-fikirləşə özümə "Əsər" cavabı verirdim. Əlbəttə, Müqəddəs Ruh yalnız əsl bədii əsərləri qiymətləndirirdi, amma mən Müssönü oxumuşdum, bilirdim ki, "ümitsizlik sözü bütün başqa sözlərdən daha gözəldi", mən də saxta ümitsizliklə cəlb eləməyi qərara aldım. "Dahilik" sözü mənə həmişə şübhəli görünür, indi məni, sadəcə, iyrendirirdi. Əgər istedadlıyamsa, qüssə, sınaq, aradan qaldırılmış cazibələr nəyə gərəkdirdi, nəhayət, xidmətim nədədi? Həyatın bütün hallarına görə mənə bir

bədən, bir də baş verməsi ilə güclə barışdım; yox, özümü mənə ayrılmış ləvazimatla qandallaya bilmərəm. Mən misiyanı o şərtlə üstümə götürməyə hazırdım ki, qəlbimdə heç bir şey taleyimi əvvəlcədən müəyyənləşdirməsin, o heç bir şeylə şərtləndirilməsin, havasız məkanda qanad çalsın. Mən gizlicə Müqəddəs Ruhla cəng-cidala çıxırdım. "Yazacaqsan", – o, mənə deyirdi. Mən əllərimi ovuşdururdum: "İlahi, nəyə görə bu, mənim bəxtimə düşüb?" – "Heç nəyə görə". – "Bəs onda niyə mən?" – "Ona görə". – "Heç olmasa, yazmaq qabiliyyətim varmı?" – "Qətiyyə. Nədi, hesab eləyirsən ki, böyük əsərlər, yazmaq qabiliyyəti olanların qələmindən çıxır?" – "İlahi, amma əgər belə yararsızamsa, kitabı necə yaradacağam?" – "Səylə". – "Deməli, onu kim istəsə, yaza bilər?" – "Kim istəsə, amma mən səni seçdim". Bu cür qarışıqlıq mənə əl verir, özünüməhlə məşğul olmağıma, eyni zamanda özümü gələcək şedevrlərin müəllifi saymağıma imkan yaradırdı. Mən seçilmiş, nəzərə alınmış, amma istedadsızdım; nəyə nail olacağamsa, sonsuz dözüümümün, bədbəxtliyimin məhsulu olacaq; özümdə hər hansı fərdiyyəti təkzib eləyirdim; xarakter cizgiləri bağlayır; yalnız bir şeyə – məni əzablardan keçirib şöhrətə aparan şahənə xidmətə sədaqətliydim. Əzablar? Hələ onları tapmaq lazımdı; bu, yeganə, amma deyəsən, həlledilməz problemdi, çünki kasıblığa ümid eləmək lazım gəlmirdi: adsız-sansızımı qalacağam, şöhrətəmi çatacağam, onsuz da, qarşımda maaşlı maarif vəzifəsi almaq durur, ac qalmayacağam. Özümə, xüsusi həvəs göstərmədən, qəddar sevgi dərdləri vəd verirdim: hissələrlə zəncirlənmiş aşıqləri xoşlamırdım; məni Sirano, qadınların qarşısında kütləşən o saxta Pardalian heyrətə salırdı. Əsl Pardalianın arxasınca pərəstişkarlar sırası uzanırdı, "amma igid, namuslu, hətta bir qədər sərt" Pardalian onları sezmirdi; düzdü, qəlbi sevgilisi Violettanın ölümüylə əbədi sarsılmışdı. Dul qalmaq – sağalmaz yaradı; qadına görə – "səbəb səndə, təkcə səndədi" – amma onun günahı

üzündən yox; bu, qalanların cazibəsindən imtina eləməyə imkan verir. Fikirləşmək lazımdı. Amma həтта tutaq ki, gənc orilyaklı arvadım qəzada öləcək, belə bir dərd hələ seçilməmişliyə haqq vermir, o qəza təsadüfi, adidi. İnadkarlığım, hər halda, çıxış yolu tapdı.

Axı qismətlərinə rüsvayçılıq, zəhərlənmə düşən, təqib olunan, adsız-sansız yazıçılar vardı, son nəfəslərinəcən yalın qalırdılar, şöhrət ancaq onların meyitini bəzəyirdi, bax bu, mənə əl verirdi. Orilyak və abidələri barədə cidd-cəhdlə yazacağam. Nifrətə qabil olmadığmdan, ümumi həmrəyliklə insanlara xidmətə can atacağam. Amma elə ilk əsərim qalmaqal yaradacaq, cəmiyyət üçün təhlükəli elan olunacağam; Övern qəzetləri mənə təhqirlər yağdıracaq, alverçilər dükanlarının qapısını örtəcəklər, qəzəblənmiş kütlə evimin pəncərələrinə daş atacaq; mən linçləmədən canımı qurtarmaq üçün qaçmağa məcbur olacağam. Sarsılmış halda uzun ayları ruh düşkünlüyü içində keçirəcək, elə hey təkrar eləyəcəyəm: "Amma doğrudan da, anlaşılmazlıqdı axı. Axı təbiətimə görə xeyirxah adamam!" Bu, doğrudan da, anlaşılmazlıq olacaq. Amma Müqəddəs Ruh o anlaşılmazlığın dağılmasına imkan verməyəcək. Mən sağalacağam. Bir dəfə yenə təzədən masanın arxasında oturub dənizlər, bağlar barədə yazacağam. Əsər nəşirini tapmayacaq. Təqib olunan, gizlənmək məcburiyyətində qalan, bəlkə də, haqqında hökm çıxarılmış halda başqa kitablar, çoxlu kitab yaradacağam, Horatsinin poetik tərcüməsini eləyəcək, pedaqogika barədə öz ciddi, həm də yüksək dərəcədə ağıllı mülahizələrimi söyləyəcəyəm. Neyləyə bilərsən, çamadanda çap olunmamış dəftərlər yığılmağa başlayacaq.

Bu tarixçənin iki sonu vardı; ovqatımdan asılı olaraq bu və ya digərini seçirdim. Tutqun günlərdə özümü ümumi nifrətlə əhatə olunmuş, artıq şöhrət öz tütəyini dodaqlarına yaxınlaşdıran o məqamda ümitsizliyə qapılmış halda, dəmir çarpayıda ölən görürdüm. Bəzən özümə bir qədər

xoşbəxtlik bəxş eləyirdim. Əlli yaşında təzə qələmi sınaqdan keçirib öz adımla əlyazmanın üstünə yazıram. Bir müddətdən sonra əlyazma itir, kimsə onu – çardaqda, arxda, yeni köçdüyüm evin anbarçasında tapır, oxuyur, heyrətlənmiş halda Mişel Zevakonun məşhur nəşiri Artyom Fayyarin yanına aparır. Zəfər – on min nüsxə iki gündə satılıb qurtarır. Ümumi tövbə. Reportyorlar dəstəsi axtarışa başlayır, amma mənim izim-tozum qalmayıb. Mən, dustaqsız hələ uzun müddət ictimai fikrin bu dəyişikliyindən xəbər tutmayacağam. Nəhayət, bir dəfə yağışdan gizlənilib kafeyə girir, qəzeti götürürəm – və nə görürəm? "Jan-Pol Sartr, sirli yazıçı, Orilyak nəğməkarı, dəniz şairi". Üçüncü səhifədə iri şriftlərlə altı sütun. Sevinirəm. Yox, şirin məyusluq içindəyəm. Hər halda, evə qayıdır, ev sahibəsinin köməyi ilə dəftərlər dolu çamadanı kəndirlə bağlayıb öz ünvanımı yazmadan Artyom Fayyara göndərirəm. Beynimdə əsiredici kombinasiyalara saf-çürük eləyə-eləyə hekayətimə son qoyuram: əgər çamadanı yaşadığım şəhərdən yola salsam, jurnalistlər bir göz qırpımında sığınacağımı taparlar. Yaxşısı budur, çamadanı Parisə aparıb nəşriyyata kuryerlə göndərim; qataracan hələ uşaqlığım keçən yerlərə – Lö Qoff küçəsinə, Süfflö küçəsinə, Lüksemburq bağına baş çəkməyə macal taparam. "Balzar"la getmək istəyirəm: yadıma salaram ki, babam – həmin vaxt artıq rəhmətə getmiş – məni 1913-cü ildə ora aparmışdı, divanda yanaşı oturmuşduq, hamı bizə sui-qəsdçi görkəmlə baxırdı, babam pivə – özünə bir parç, mənə bir stəkan – sifariş verdi, hiss elədim ki, mənə sevirilər. Bax indi də əlliyaşlı kədərli mən, pivəxananın qapısını açıb pivə istəyirəm. Qonşu masanın arxasında gənc gözəl qadınlar qızğın söhbət eləyir, mənim adımla çəkirlər. "Ah, – biri deyir, – qoy qoca, eybəcər olsun, bunun əhəmiyyəti yoxdu, ona ələ getmək üçün ömrümün otuz ilini verərdim!" Mən ona vüqarla, qüssəylə gülümsünürəm, o, təəccüblü təbəssümlə cavab verir, qalxıb yoxa çıxıram.

Bu epizodları, oxuculara söyləməyəcəyim digər çoxlu epizodları uzun müddət cilalayırdım. Həmin epizodlarda gələcəyə ötürülmüş uşaqlığı, ailədəki vəziyyətimi, ömrümün altıncı ilində məni məşğul eləyən uydurmalarımı, naməlumluğumdan yarısan cəngavərlərin inadkarlığını görmək çətin deyil. Doqquz yaşında incikliyimdən zövq alıb hələ də inadkarcasına dünyaya acıq eləyirdim; inadkarlıq üzündən mən, sarsılmaz əzabkeş, deyəsən, Müqəddəs Ruhun özünü də hövsələdən çıxaran anlaşılmazlığı dağılmağa qoymurdum. Niyə gözəl pərəstişkarıma öz adımla demədim? "Ah, – özümə deyirdim, – həddən artıq gecdi". – "Amma bu, onun qarşısını kəsməyəcək axı?" – "Hə, bununla belə, həddən artıq kasıbam". – "Həddən artıq kasıbsan? Bəs qonorarlar?" Bu etirazı da süpürüb atırdım: Fayyara yazırdım, mənə çatmalı olan pulu kasıblara paylasın. Amma əhvalatın sonsuzluğa ehtiyacı vardı. Nə olar, öz sığınacağımı da hamı tərəfindən tərks edilmiş, amma qəlbi rahat halda ölüb gedirdim – öz missiyamı yerinə yetirmişdim.

Bu min dəfələrlə təkrar olunan əhvalatda məni bir şey heyretləndirir: öz adımla qəzətdə görməyə bəndəm ki, yay sınır, mənim də axırım çatır: məşhurluqdan məyusluqla zövq alıram, amma daha yazmıram. Hər iki sonluğun mahiyyəti eynidi – şöhrət üçün doğrulmaqdan ötrü öləndə də, öldürmək üçün şöhrət gələndə də – yazmaq yangısı özündə həyatdan imtinanı gizlədi.

Həmin vaxt məni harada oxuduğumu xatırlamadığım hekayə həyəcanlandırmışdı. Hadisə ötən yüzillikdə baş verir. Sibir yarımstansiyasında bir yazıçı qatarı gözləyə-gözləyə gəzişir. Üfüqdə nə daxmalar, ətrafda nə ins-cins var. Yazıçı qəzəbli halda iri, yorğun başını aşağı salır. O, zəif görür, subaydı, kobuddu, həmişə əsəbidi; darıxır, prostat şişi, borcları barədə düşünür. Qəfildən də dəmiryol boyunca uzanan yolda karet görünür; gənc qrafinya karetdən atılıb heç vaxt görmədiyi, guya, fotosəkildən tanıdığı səyyaha doğru

qaçır, qarşısında təzim eləyir, sağ əlini tutub öpür. Əhvalat bununla qurtarırdı, bilmirəm müəllif nə demək istəyirdi. Amma məni, doqquz yaşlı oğlamı deyingən yazıcının çöldə də oxucusunun tapıldığı, bu qədər gözəl qadının unuduğu şöhrətini ona xatırlatmaq üçün gəlməsi vəcdə gətirirdi – elə bu da əsl doğuluşdu. Daha dərinə baxsaq – ölümdü. Bunu duyurdum, istəyirdim ki, belə olsun: canlı sadə adam kübar qadından bu cür pərəstiş əlamətini qəbul eləyə bilməzdi. Deyəsən, qrafinya deyirdi: "Əgər sizə yaxınlaşmışam, toxunmuşamsa, deməli, öz dərəcəmin yüksəkliyini qorumaq ehtiyacı aradan qalxıb; hərəkətim barədə nə düşüncəyinizin mənədən ötrü əhəmiyyəti yoxdu, siz mənim üçün yaradıcılığınızın rəmzisiniz". Bir səyyah Sankt-Peterburqdan min verstlərlə uzaqda, ömrünün əlli beşinci ilində əlinin öpülməsindən sarsılmış halda, əsərlərinin kataloqundan bərq vuran hərfərdən başqa heç bir şey qoymayıb parlaq alov saçır, şöhrət odunda alışıb-yanırdı. Mən qrafinyanın necə kəretinə əyləşib gözdən itdiyini, tənhalığın təzədən çölyü bürüdüyünü görürdüm; qatar gecikmənin əvəzini çıxmaq üçün toranlıq içində dayanmadan keçib-gedirdi, qorxudan kürəyimdə gizilti duyurdum, "Yarpaqlarda külək"i xatırlayıb fikirləşirdim: "Qrafinya – ölümdü". O, yanıma gələcək, bir dəfə kim-səsiz yolda öpüşüylə barmaqlarıma toxunacaq.

Ölüm məni vəsvəsə kimi izləyirdi, çünki həyatı sevmirdim. Mənə ölümü təlqin eləyən qorxu bununla izah olunur. Onu ölümə eyniləşdirib, ölümdən mənzilbaşı düzəltirdim. Ölmək istəyirdim; bəzən dondurucu dəhşət səbirsizliyimi buxovlayırdı, amma bu, uzun çəkmirdi. Bizim həyat planlarımızda niyyətlə hiylə ayrılmaz halda çulğaşıb; indi başa düşürəm: öz mövcudluq faktımın günahını yumaq üçün ağılsız yazmaq ideyasında – ideya öz-özünüdə yalan və saxta da olsa – gerçək bir şey vardı; bunun sübutu kimi indi, əlli il keçəndən sonra da yazmaqda davam eləyirəm. Amma başlanğıclara qalxıb onda fənd, qorxaqlıqdan hücum, necə

gəldi intihar görürəm; düzdü, mən epopeyadan, əzabkeşliyin özündən artıq arzulayırdım. Uzun müddət qorxurdum ki, ömrümü başladığım kimi, zamandan və məkandan kənar bitirərəm, təsadüfi ölüm yalnız təsadüfi doğuluşun əks-sədası olar. Peşə hər şeyi dəyişdi: qılınc yaraları sağalır, yazılanlar qalır; anladım ki, zərif söz sənətində bəxş eləyən öz bəxşisinə, yəni aydın görünən hədəfə çevrilə bilər. Təsadüf məni insan elədi, alicənablıq kitaba döndərəcək; bürünc yazılarla öz söyləmələrimi, öz şüurumu tökə, həyatın əbəsliyini yazıların silinməzliyi ilə, cismi üslubla, zamanın tənbel axarını əbədiyyətlə əvəz eləyə, Müqəddəs Ruhun qarşısında dil reaksiyaları nəticəsində düşən yığıntı kimi dura, insan nəslinin qarayaxa ideyası ola, nəhayət, özüm yox, başqası, ayrı cürü, bütün başqaları yox, ayrıları, hər şey yox, ayrısı ola bilərəm.

Özümə aşınmaya məruz qalmamış cisim yaradıb, onu tələbatçıya təklif eləyəcəyəm. Mən zövq xətrinə yox, sözdə həmin ölməz cismi tökmək üçün yazacağam. Doğuluş məzarımın yüksəkliyindən qaçılmaz şər, dəyişməni hazırlayan sırf müvəqqəti təcəssüm kimi görünürdü: dirilmək üçün yazmaq lazımdı, yazmaq üçün beyin, gözlər, əllər gərəkdi; əsər başa çatacaq, həmin üzvlər də öz-özlərinə dağılısacaq – 1955-ci ildə qabıq çatlayacaq, ondan iyirmi beş in folio¹ kəpənək çıxacaq, bütün səhifələriylə titrəyə-titrəyə Milli kitabxananın rəfinə qonacaq. Həmin kəpənəklər həm də mənim "mən"im olacaq; iyirmi beş cild, on səkkiz min mətn səhifəsi, üç yüz qravüra, o cümlədən müəllifin portreti. Sümüklerim müşəmbəylə kartondu, perqament cismim yapışqanla göbələk qoxusu verir, altmış kilo kağızda lap rahatca yerləşmişəm. Mən dirilirəm, mən, nəhayət, danışan, düşünən, oxuyan, guruldayan, özünü materiyanın həyasız keçilməzliyi ilə təsdiqləyən əməlli-başlı adam oluram. Məni götürürlər, məni açırlar, məni masanın üstünə qoyurlar, məni ovuclarıyla bəzən elə qanırırlar ki, şaqqıltı qopur. Bütün bunların hamı-

¹ *In folio* – çap vərəqinin yarısı formatında

sına döztirəm, qəfildən də partlayır, göz qamaşdırır, aralıdan göstərişlər verirəm; məkan və zaman mənim qarşımda gücsüzdü, mən pisləri yandırıb külə döndərirəm, mən yaxşılıarı himayəm altına alıram. Məni nəzərə almamaq olmaz, mənim üstümdən sükutla keçmək olmaz, mən böyük, yığcam, qorxunc səcdəgaham. Mənim şüurum darmadağın olub – bu, daha yaxşıdı. O, başqa şüurlara daxil olub. Məni oxuyurlar, nəzərlər mənə dikilib, məndən sitat gətirirlər, mən hamının dilində-ağzında dolaşıram, mən – ümumi təkrarolunmaz diləm; mən milyonların baxışlarındakı diqqətlə işıq saçıram; məni sevə biləcək adamlar üçün heç yerdə mövcud deyiləm, nəhayət, mən varam! Mən hər yerdəyəm; mən bəşəriyyətdə havayı yaşayıram, mənim xeyirxah əməllərim arasıkəsilmədən məni yoxluqdan yaratmağa məcbur eləyib, onun cisminə girir.

Əməlim baş tutdu: ölümü şöhrət səhrasında dəfn elədim; indən belə eyni olduqlarını ağılıma gətirmədən, birincini yadıma salmayıb, yalnız sonuncu barədə düşünürdüm. İndi, bu sətirləri yazanda bilirəm ki, möhlətim başa çatıb, bir neçə ilim qalıb. Buna görə də yaxınlaşan qocalığı, canımı qurtara bilməyəcəyimi zəifliyi, mənə doğma olan adamların ölümünü sevincsiz-filansız öz-özünüdə aydın təsəvvür eləyirəm; öz ölümümü heç vaxt xəyalıma gətirə bilmirəm. Bəzən yaxın adamlarıma – bəziləri məndən on beş, iyirmi, otuz il cavandı – onlardan sonra yaşamağın məndən ötrü nə qədər acı olacağını eşitdirirəm; onlar məni ələ salırlar, mən də onlara qoşulub güllürəm, amma əllərindən heç nə gəlmir, heç nəyi dəyişə bilməzlər: doqquz yaşında mənim, necə deyərlər, təbiətimizə xas olan hər hansı əsintini duymaq qabiliyyətim vardı. On ildən sonra Pedaqoji institutda ən yaxşı dostlarım həmin qorxudan gecəyarısı dəhşət, yaxud hədsiz qəzəb içində dik atılırdılar; mən daş kimi yatırdım. Ağır xəstəlikdən sonra onlardan biri bizi inandırır ki, son nəfəs də daxil olmaqla cançəkişməsinin bütün əzablarını daddı. Ən dəlisi

Nizandı: o, bəzən özünü aşkar meyit görürdü; qalxırdı, göz-lərində qurdlar oynayırdı, girdə kənarlı şlyapasını əlhavasına qapıb yox olurdu; iki gündən sonra onu tanımadığımız adamların arasında kefli tapırıdım. Bəzən həmin bəndələr kitablardan ayrılıb yuxusuz gecələrin təcrübəsini, yoxluğun öncəduyumunu bölüşürdülər – onlar bir-birini yarımşözdən başa düşürdülər. Qulaq asırdım, onları sevir, çox istəyirdim ki, həmin adamlar kimi olum, amma nə qədər çalışırdım, mənə ancaq dəfn mərasimlərində danışılan bayağılıqlar gəlib çatırdı: indi yaşayırsan – indi öləcəksən, kim yaşaya-caq, kim öləcək; ölümünə bir saat qalmış hələ yaşayırsan. Şübhə eləmədim ki, onların sözlərində məndən yan keçən bir mənə var; mən tör-töküntüyüdü, həsəd apara-apara susurdum. Axırda əvvəlcədən inciyib soruşurdular: "Yaxşı, bəs sən? Bu, səni təsirləndirmir?" Mən aciz, alçalmış halda əllərimi yana açırdım. Onlar əsəbi-əsəbi gülürdülər, mənimlə bölüşə bilmədikləri aşkarlıq baxışlarını tuturdu.

"Sən də heç vaxt ağlına gətirməmişdin ki, bəzi adamlar yatıb yuxuda ölürlər? Dişlərini təmizləyəndə ağlına gəl-mirmi: hə, budur, axırncı dəfə təmizləyirəm, vaxtım yetişdi? Heç vaxt hiss eləməmişəm ki, tələsmək, tələsmək, tələs-mək lazımdı, vaxt yoxdu? Nədi, özünü ölməz sayırsan?" Yarı qəsdən, yarı adətim üzrə cavab verirdim: "Faktdı, mən özümü ölməz sayıram". Tamamilə yalandı – cəmi-cümlətəni təsadüfi ölümdən sığorta olunmuşdum; Müqəddəs Ruh mənə uzunmüddətli sifariş verdi, o sifarişi yerinə yetirməyə vaxt da verməli idi. Mən fəxri mərhumluq üçün nəzərdə tutulmuş öz ölümümə qəzalardan, beyinə qan sızmasından, peri-tonitdən sığorta edilmişdim; onunla görüş tarixi barədə şərt-ləşmişdik, həddən artıq tez gəlib tapa bilmərəm; dostlarım heç vaxt ölüm barədə düşünməməyimi nə qədər istəsələr, irad göstərə bilərdilər – bilmirlər ki, bir dəqiqə də olsun ölümə yaşamağa ara vermirəm.

Bu gün onların haqlı olduqlarını boynuma alıram, həmin

adamlar həyəcan da daxil olmaqla insan mövcudluğunun şərtlərini tamam qəbul eləyiblər; mən ruhi rahatlığa üstünlük verdim; mahiyyətə özümü, doğrudan da, ölməz sayırdım; əvvəlcədən özümü öldürürdüm, çünki yalnız ölənlər ölməzlikdən zövq ala bilirlər. Nizanla Mayö bildirdilər ki, vəhşicəsinə hücumun qurbanı ola bilirlər, onlar sağ-salamat olanda aləmdən təcrid ediləcəklər. Mənsə özünüaldatmayla məşğul olurdum: ölümü vəhşi xarakterindən məhrum etmək üçün onda öz məqsədimi, həyatdasa yeganə ölmək üsulunu görməyi qərara aldım. Ümidlərimin, arzularımın məndən ötrü kitablarımı doldurmaq məqsədilə ciddi ölçülüb-biçildiyini bilə-bilə, qəlbimin son cəhdinin əsərlərimin son cildinin son abzasında yazıldığına, ölümün artıq ölmüş adamın olacağına əmin halda asta-asta axıra yaxınlaşırıdım. Nizan iyirmi beş yaşında qadınlara, məşinlara, dünyanın rifahına ümitsizlik acgözlüyü ilə baxırdı; o, hər şeyi görməyə, hər şeyi dərhal əldə eləməyə tələsirdi. Mən də baxırdım, amma acgözlükdən çox, diqqətlə baxırdım – həyat məqsədim həzz yox, tarazlıq yaratmaqdı. Mən, deyəsən, həddən artıq rahat yerləşmişdim: həddən artıq dinc uşağın cəsəretsizliyindən, qorxaqlığından açıq, sərbəst, yaşam öncəgörməsi ilə təmin olunmamış riskdən boyun qaçırırdım, özümü inandırırıdım ki, hər şey əvvəlcədən müəyyənləşdirilib, üstəlik də, hər şey artıq keçmişdə qalıb.

Bu dələduz əməliyyat, şübhəsiz, özümü sevmək cazibəsindən xilas eləyirdi. Məhvolma təhlükəsi dostlarımdan hər birini indidə gizlənmək məcburiyyətində qoyurdu, hər biri öz bəndə ömürlərinin təkrarsızlığı düşüncəsinə qapılıb özündə təsirli, qiymətli, yeganə varlıq görürdü; hər biri özünün xoşuna gəlirdi; mənsə ölüydüm, özümün xoşuma gəlmirdim; özümü adi, üstəlik, böyük Korneldən cansıxıcı sayırdım, subyektiv fərdiyyətim öz nəzərimdə yalnız məni obyektə çevirəcək anın hazırladığı qədər maraqlıydı. Bu, o deməkdim ki, mən daha ciddi idim. Qətiyyəyən yox, – sadəcə, daha bəcidim;

özümə sevgini nəsilərə tapşırdım; günlərin bir günü hələ dünyaya gəlməmiş kişilərin və qadınların qəlbini bilmirəm nəyləse riqqətə gətirəcək, onlara xoşbəxtlik verəcəyəm. Mən daha çəvik, daha hiyləgərdim: əlaltından özümü darıxdıran, ölüm silahı rolunacan alçaldılmış həyatı xilas eləyirdim; ona nəsilərin gözü ilə baxırdım, həyat da mənə hamı üçün yaşadığım təsirli, gözəl əhvalat kimi görünürdü – mənim sayəmdə artıq o həyatı kimsə təzədən yaşamağı olmayacaqdı. Oxumaqla kifayətlənmək olar. Həqiqətən də, buna mübtələ olmuşdum: böyük mərhumun keçmişini öz gələcəyim seçib, əks ardıcılıqla yaşamağa çalışırdım. Doqquz-on yaş arasında tamamilə öləri oldum.

Günah təkə məndə deyildi: babam məni retrospektivlik illüziyasında tərbiyə eləyirdi. Bununla belə, o da günahkar deyildi, heç də ilğımın – mədəniyyətin qeyri-iradi bəhrəsi kimi ona acığım tutmayıb. Şahidlərin ölümündən sonra böyük insanın ölümü həmişə öz qəfilliyini itirir, zaman onu xarakter cizgisinə çevirir. Çoxdankı mərhum öz təbiətinə görə ölüdü, o, dəfn olunandan çox, xaç suyuna çəkilən zamandan ölüdü, onun həyatı bizə məxsusdu, bu tərəfindən, o tərəfindən, ortasından içinə daxil oluruq, istəyirik – qaldırırıq, istəyirik – çayaşağı axıdırıq: xronologiya partladılıb, bərpa eləmək mümkün deyil; personaj daha heç bir şeylə risk eləmir, ondan hər şey qazdan axan su kimi tökülür. Mövcudluq inkişaf görüntüsünü saxlayır, amma ölünü diriltməyə cəhd eləyin – görəcəksiniz ki, onların həyatının bütün hadisələri sizdən ötrü eynivaxtıdır. Özünüzü onun ehtiraslarını, səhvlərini, ziddiyyətlərini bölüşən kimi göstərib, nəticədə sınımış müqavimətini, ötəri acığını, yaxud ehtiyatını bərpa eləyə-eləyə əbəs yerə dünyadan köçənin yerinə qoymağa çalışırsınız, onsuz da, mərhumun hərəkətini əvvəlcədən görmək mümkün olmayan hərəkətlər, malik olmadığı məlumatlar nəticəsində qiymətləndirəcəksiniz, onsuz da, onun özü üçün hiss olunmadan keçsə də, sonralar dönüş

yaradacaq hadisələrə xüsusi əhəmiyyət verəcəksiniz. Bu da sizin üçün ilgim – gələcək keçmişdən daha gerçəkdi. Təəccüblənmək lazım deyil: ömür yaşanıb, əvvəl barədə də axıra görə mühakimə yürüdürlər. Mərhum yolun yarısında, varlıqla onun dəyərləri arasında, kobud faktla onun təzədən bərpası arasında qalacaq, həyat çevrəsi qapanacaq, tarixin mahiyyəti də həmin çevrənin hər bir nöqtəsində yekunlaşdırılacaq. Arrasın salonlarında soyuq, ədalətli vəkil qoltuğunda öz başını saxlayır – bu ki rəhmətlik Robespyerdi; başdan xalını bulamadan qan axır; onu qonaqlardan heç biri görmür, bəzə ancaq bunu görürük; başın səbətə diyirlənməsi üçün beş il vaxt lazım olacaq, kəsilmiş, sınımış cəhənginə baxmayaraq, gözəlləmələr söyləyən başsa bizim qarşımızdadı. Əgər həmin optik yalan müəyyənləşdirilibsə, daha mane olmağa ara verir: biz lazımı düzəliş apara bilərik. Amma həmin dövrdə mədəniyyət xidmətçiləri onları öz idealizmləri ilə qidalandırır və gizlədirdilər. Böyük ideya həyata gəlməyi qərara alanda özünü böyük adamın xəbərçisi olduğu qadının bətnində nəzərdən keçirir; qadın ondan ötrü ailə, mühit seçir, yaxınlarının anlayışını, məhdudluğunu dəqiq ölçüb-biçir, təhsilini reqlamentləşdirir, yaygın xarakterini xətbəxt çəkir, onu zəruri sınaqlara məruz qoyur, bu qədər mövcud qayğuların predmeti yükdən azad eləyənəcən söylərini möhkəm əllə yönəldir. Bu, bəyan olunmurdu, amma hər şey səbəb və nəticələrin qovşağında başqa, əks ardıcılığın gizləndiyi fikrinə gətirib çıxarırdı.

Mən öz taleyimi tamam sığortalamaq üçün bu ilgim-dan vəcdlə istifadə elədim. Zamanı götürüb baş-ayaq elədim – hər şey də öz yerini tutdu. Bunun başlanğıcı solmuş qızılı cildi olan, kəp səhifələri yanıq qoxusu verən tünd cildli kitaba qoyuldu, kitab "Məşhur adamların övladları" adlanırdı; yazısından məlum olurdu ki, dayım Jorj onu 1885-ci ildə hesabda uğurlarına görə ikinci mukafat kimi alıb. Birinci dəfə kitab əlimə ekzotik səfərlərim dövründə keçdi, vərəqlədim,

hirsələnib tulladım: o gənc seçilmişlər heç də vunderkind deyildilər; mənimlə aydın xeyirxahlıqlarından başqa ümumi heç bir şeyləri yox idi – bundan ötrü onlar barədə söz açmağa dəyməz. Axırda kitabçıgəz itdi – onu gözdən uzaq yerlə cəzalandırdım. Bir il keçəndən sonra həmin kitabı tapmaq üçün rəfləri alt-üst elədim; dəyişmişdi, vunderkind uşaqlıq görkəmində böyük adam olmuşdu. Qəribə işdi – kitab da dəyişmişdi. Sözlər eyniydi, amma onları özümə aid eləyirdim. Duyurdum ki, bu kitab məni məhvə aparır, o, məni iyərədirir, qorxudurdu. Hər gün hələ onu açmayıb üzü pəncərəyə sarı otururdum – təhlükə baş verəndə gözlərimi əsl günəş işığıyla yuyuram. "Fantomas"ın, yaxud Andre Jidin pis təsiri barədə təəssüf hissi keçirənlər indi məndən ötrü çox gülməlidilər, onlar doğrudanmı bilmirlər ki, uşaqlar öz zəhərlərini özləri tapırlar? Mən onu narkomanın sevincsiz inadkarlığıyla udurdum. Amma o, zahirən tamamilə zərərsiz idi. O, gənc oxucularımı həvəsləndirirdi: sözbəxan ol, valideynlərinə hörmət elə – hər şeyə yetərsən, hətta Rembrandt, yaxud Mosart olarsan; qısa novellalarda Jan, Jan-Jak, yaxud Jan-Batist adlanan sadə, amma hissiyyətli, tərbiyəli oğlanların adı məşğuliyyətləri barədə danışılırdı – hamısı mənim kimi öz doğmalarının sevinciydi. Amma mənim zəhərim görün nədəydi: əlaltından, Rasinin, Russonun, yaxud Molyerin adlarını xatırlatmadan müəllif bütün ustalığını işə salır, eyham vururdu ki, onlar böyük adamlar olacaqlar, sözarası ən məşhur əsərlərini, yaxud əməllərini elə-belə xatırladırdı, hekayəti elə quraşdırırdı ki, ən mənasız təsadüf gələcək hadisələrin işığında qavranılırdı; gündəlik vurnuxmaya qəfildən gözəl dəyişikliyin – gələcəyin gərgin sükutu soxulurdu. Santi adlı bir oğlan Papanı görməyi həddən artıq istəyirdi; Müqəddəs Ata meydandan keçən gün oğlan ora aparılmasına nail oldu. Oğlan rəngi qaçmış, gözləri bərəlmiş halda dayanmışdı. Nəhayət, kimsə ondan soruşdu: "Ümidvaram ki, razısan, Rafaello? Heç olmasa, Müqəddəs Atanı görə

bildinmi?" Amma o, biganə görkəmlə cavab verdi: "Hansı Müqəddəs Atanı? Ancaq rənglər gördüm!" Hərbçi olmağı arzulayan Migel bir dəfə cəngavər romanından ləzzət ala-ala ağacın altında oturubmuş, qəfildən, dəmirin ildırımsayağı xırçılısından diksinir: bu, qonşuluqda yaşayan qoca ağılkəm, kasıb zadəganmış, köhnə yatağında hayqırır, dəyirmanı pas atmış nizəsi ilə nişan alıbmuş. Süfrə arxasında Migel baş verənlər barədə elə gözəl danışdı, bədbəxti elə maraqla yamsılayırdı ki, hamı gülməkdən uğunurdu; amma sonra öz otağında romanı yerə atıb tapdaladı, uzun müddət uzun-uzadı ağladı.

Həmin uşaqlar yanırdılar, onlar hesab eləyirdilər ki, ağllarına gələn kimi davranırlar, əslində onların ən xırda sözləri real məqsəd daşıyırdı – həmin sözlər uşaqları gözləyən taledən xəbər verirdi. Onların arxasında müəlliflə mən bir-birimizə təsirlənmiş halda gülümsəyirdik; mən həmin xəstəhal ortababların həyat təfərrüatını Allah tərəfindən düşünülmüş kimi – sondan başlayıb oxuyurdum. Əvvəlcə sevindirirdim – mənim qardaşlarım idilər, onların şöhrəti mənə qismət olmuşdu. Qəfildən də hər şey qarışırdı; mən o tərəfə, kitabın içinə düşdüm: Jan-Polun uşaqlığı Jan-Jakın, yaxud Jan-Batistin uşaqlığına oxşayırdı; o nə eləsəydi, hər şey çoxmənalı xəbərdarlıq idi. Amma bu dəfə müəllif mənim nəvə qohumum tərəfindən göz vururdu. Hətta təsəvvürümə gətirə bilmədiyim həmin gələcək uşaqlar məni ölümdən doğumacan gözdən keçirirdilər, arasıkəsilmədən özümə anlaşılmaz bayraqlarını yönləndirirdim. Hər bir hərəkətimi şərtləndirən ölümün soyuq nəfəsi ilə təmasda diksinirdim; öz-özümə mülkiyyət hüququndan məhrum halda kitabdan çıxmağa, təzədən oxucu olmağa çalışırdım, başımı qaldırır, kömək üçün gündüz işığına müraciət eləyirdim, amma bu da əlamətdi, qəfil narahatlıq, həyəcan, gözlərin, boyunun hərəkəti – bütün bunları 2013-cü ildə mənə hər iki açarı – yaradıcılıq və ölüm – olanlar necə mənalandıracaqlar? Kitabdan ayrılı

bilmirdim, onu çoxdan oxumuşdum, amma personajlardan biri olaraq qalırdım. Mən özümü izləyirdim: bir saat bundan əvvəl anamla söhbət eləyirdim – əvvəlcədən nə dedim? Ayır-ayrı sözləri yadıma salır, o sözləri ucadan söyləyirdim, heç bir xeyri olmurdu. Kəlmələr sürüşürdü, onlardan heç bir şey çıxara bilmirdim; öz sözlərim qulaqlarımda yad sözlər kimi səslənirdi, beynimin içində fikirlərimi oğurlayıb quldurluq eləyir, tələksayağı mələkciyəz – XXX əsrin sarışın oğlanı öz pəncərəsinin ağzında oturub məni kitabdan izləyirdi. Sevgidən titrəyib onun baxışının məni öz minilliyimdə necə haqladığını, daşa ilişdiyini duyurdum. Ona uyğunlaşır, kütləyə ikimənalı sözlər verirdim. Ann-Mari içəri girirdi, mən masanın arxasında nəşə yazırdım, o deyirdi: "Bura nə yaman qaranlıqdı! Gözlərini xarab eləyərsən, əzizim!" Başdansıvdu cavab vermək üçün bundan istifadə eləyirdim: "Mən zülmətdə də yazı bilərdim" O, məni axmaqçıgöz adlandırıb gülür, işığı yandırır. Qaçılmaz bir şey baş verirdi – heç birimiz bilmirdik ki, üç mininci il məni gözləyən azar barədə xəbər tutub. Doğrudan da, ömrümün axırında Bethovenin karlıqından da ağır olan korluqdan əzab çəkə-çəkə əlhavasına son əsərim üzərində işləyəcəyəm – əlyazmanı kağızlarımın arasında tapacaqlar, adamlar məyus halda deyəcəklər: "Amma bunu oxumaq mümkün deyil!" Hətta kimsə onu zibilliyə atmağı təklif eləyəcək. Axırda Orilyak bələdiyyə kitabxanası yalnız müəllifə hörmət əlaməti olaraq əlyazmanı saxlamaq məqsədilə götürəcək; unudulmuş əlyazma yüz il yatıb qalacaq. Sonra bir dəfə mənə sevgi üzündən gənc istedadlar onu oxumağa çalışacaqlar, şübhəsiz, yaratdıqlarımın ən yaxşısı olan əsəri bərpa etmək üçün onlara bütöv bir ömür yetməyəcək. Anam artıq otaqdan çıxıb; mən təkcə özüm üçün, başlıcasına, tamam mexaniki olaraq təkrar elədim: "Zülmətdə!" Quru şappıltı eşidildi – uzaq nəticəm olan qohumum kitabı ördü; o, əmisi tərəfdən ulu babasının həyatını arzulayıb, yanaqlarından yaş axır. "Bu da baş verdi, Jan-

Pol zülmətdə yazırdı", – deyib köksünü ötürürdü. Mən doğulacaq, iki damcı su kimi mənə oxşayacaq uşaqlar qarşısında dururdum. Onların başım üzərində ağlayacaqları fikrini ağlıma gətirəndə göz yaşı axıdırdım. Öz ölümümü həmin uşaqların gözləri ilə görürdüm: bu ölüm artıq arxada qalmışdı, mənim "mən"imi aramışdı, mənim öz nekroloquma çevrilmişdi.

Dostlarımdan biri bütün bunları oxuyub mənə narahatlıqla baxdı: "Sən demə, fikirləşdiyimdən daha ciddi xəstəsinizmiş". Xəstəyəm? Düzü, bilmirəm. Sayıqlamam açıq-aşkar işlənilib hazırlanmışdı. Məncə, burada hər şeydən vacibi səmimiyyət məsələsidi. Doqquz yaşında hələ onun səviyyəsinə cən böyüməmişdim, sonra hər şeyi arxada qoydum.

Əvvəlcə vaxtında dayanmağı bacaran sapsağlam, balaca təlxəkdim. Amma gücümə heyfim gəlmirdi, hətta yalanda da birinci şagird olaraq qalırdım; indi öz təlxəkliyimi ruhi gimnastika, öz qeyri-səmimiliyimi haradasa yaxında olan, həmişə məndən yan keçən mütləq səmimiyyətə karikatura kimi qiymətləndirirəm. Peşəni seçmədim, onu mənə sırdılar. Əslində, heç nə olmamışdı; qoca qadın tərəfindən atılmış müəyyən sözlər, Şarlin makiavellizmiydi¹. Amma bu, məni inandırmaq üçün bəs elədi. Qəlbimdə yuva salmış böyüklər barmaqlarıyla ulduzumu göstərdilər; ulduzu görmürdüm, amma barmağı görür, guya, mənə inananlara inanırdım. Böyük mərhumların – birini ölüm hələ gözləyirdi – Napoleonun, Femistoklun, Filipp-Avqustun, Jan-Pol Sarrın mövcudluqlarını onlardan öyrəndim. Bunlara şübhə eləmək – böyüklərə şübhə eləmək deməkdi. Jan-Polla yaxından tanış olmaqdan boyun qaçırmazdım. Bunun xətrinə, nəhayət, mənə məmnunluq gətirəcək özünüəçmə əzabları içində qovrulurdum – soyuq qadın bu cür, bütün bədəniylə əzilib-büzülür, orqazma can atır, sonra onu titrəyişlə əvəz

¹ *Makiavellizm* – məqsədinə çatmaq üçün heç bir vasitədən çəkinməyən siyasət

eləməyə çalışır. Bu nədi axı – simulyasiyadı, yoxsa izafi canfəşanlıqdı? Necə olur-olsun, heç nəyə nail olmadım; elə bilirdim indicə özümü də aşkarlayacaq işıqlanma gələcək, amma o, yan keçirdi, mən öz təmrinlərimdən yorğunluq hissələrini çıxarırdım, onlar yalnız əsəb sistemimi korlayırdılar. Səlahiyyətlərimi heç nə təsdiqləyə, yaxud ləğv eləyə bilməzdi, çünki həmin səlahiyyətlər böyüklərin nüfuzu, onların təhriksiz xeyirxahlığı üzərində ucalırdı. Toxunulmaz, surğulanmış mandat içində gizlənmişdi, amma mənə o qədər az məxsus idi ki, bir anlıq da olsun ona şübhə eləyə bilməzdim, ondan boyun qaçırmaq, yaxud qəbul eləmək mənim ixtiyarımda deyildi.

İnam nə qədər dərin olsa da, heç vaxt tam olmur. Onu fasiləsiz saxlamaq, yaxud, ən azı, dağılmağa imkan verməmək lazımdı. Mənim taleyim əvvəlcədən həll olunmuşdu, mən məşhurdum, Per-Laşezdə, bəlkə də, hətta Panteonda qəbrim vardı, Parisdə prospektim vardı, əyalətdə, xaricdə bulvarlarım, meydanlarım vardı; amma nikbinliyin özəyini gözə görünmədən, səs çıxarmadan şübhə cilalayır: mən özümün buna qabil olmadığımdan şübhələnirdim. Müqəddəs Anna hospitalında bir xəstə ucadan çısqırırdı: "Mən prinsəm! Böyük hersoqu həbs eləmək əmri verirəm!" Onun yatağına yaxınlaşıb qulağına pıçıldayırdılar: "Burnunu sil!" Burnunu silirdi; ondan soruşurdular: "Hansı peşənin sahibsən?" – sakitcə cavab verirdi: "Pinəçiyəm", – sonra təzədən bağırmağa başlayırdı. Məncə, hamımız həmin adama oxşayırdıq, hər halda, mən doqquz yaşında ona oxşayırdım: prins və pinəçiydim.

İki ildən sonra ilk baxışda sağaldım; prins yox oldu, pinəçi heç nəyə inanmır, hətta yazmırdı; zibilliyə atılmış, itirilmiş, yandırılmış roman dəftərləri yerini qrammatik yoxlama, imla, hesab dəftərlərinə vermişdi. Əgər bir kəs yellər oynayan beynimə girməyə müvəffəq olurdusa, orada böyük adamların bir neçəsinin büstünü, ala-çiy öyrənilmiş vurma

cədvəlini, üçqat qaydalarını, inzibati mərkəzləriylə, amma prefekturalarsız otuz iki departamenti, qızılgül adlanan bir gülü, tarixi və ədəbi abidələri, divarda həkk olunmuş bir neçə hərəkət qaydasını, aradabir ölgün küləklər şəhərini duman pərdəsinə bürümüş sadist təxəyyül oyununu tapardı. Heç bir yetim-filan yox idi. Mələklərin izi-tozu da tapılmazdı. "Qəhrəman", "əzabkeş", "müqəddəs" sözləri eşidilmirdi, gözə dəymirdi. Eks-Pardalian hər il kafi sağlamlıq vəziyyəti barədə arayış alırdı: orta əqli və yüksək əxlaqi inkişafa malik uşaqdı, dəqiq elmlərə qabiliyyəti zəifdi, təxəyyülü inkişaf eləyib, amma həddən artıq deyil, hissiyyatlıdı; sınmağa – yeri gəlmişkən, get-gedə az müşahidə olunan – baxmayaraq, tamam normaldı. Əslində, tamam dəli olmuşdum. İki hadisə nəticəsində ağılımın olub-qalanını itirdim, amma onlardan biri ictimai, digəri şəxsi karakterliydi.

Birincisi tamam gözlənilməzdi – 1914-cü ilin iyulunda hələ bir neçə pis adam vardı, amma avqustun 2-də alicənab hakimiyyəti ələ keçirib taxt-taca yiyələndi – bütün fransızlar yaxşı oldular. Babamın düşmənləri ona ağıuşlarını açdılar, naşirlər könüllü getdilər, xırda adamlar peyğəmbərlik eləyirdilər, dostlarımız gəlib öz dalandarlarının, su xətti işçilərinin sadə, müdrik sözlərini təkrarlayırdılar, açıq-aşkar şübhəli tipdən – nənəmdən başqa hamı öz heyranlığını bildirdi. Vəcdə gəlmişdim: Fransa məndən ötrü komediya oynayırdı, mən ondan ötrü komediya təsəvvür eləyirdim. Amma müharibə həyatımın nizamını çox az pozduğundan, tezliklə məni darıxdırdı, güman ki, onu heç xatırlamazdım, bununla belə, məni kitabdən məhrum elədiyini seziş müharibəyə nifrət bəsləməyə başladım. Sevimli nəşrlərim köşklərdən yoxa çıxdı; Arnu Qalöpen, Jö Val, Jan dö la İr öz sevimli qəhrəmanlarından, biplanda, yaxud hidrotəyyarədə dövr-ələm səyahəti eləyən, ikilikdə, yaxud üçlükdə yüzlərcə adama qarşı döyüşən yeniyetmələrdən, qardaşlarımdan ayrıldılar. Müharibədən öncəki dövrün müstəmləkəçi romanları öz

yerini hissələrinin sevimlisi yunçalara, yetimlərə, gənc elzaslılara verdi. Yeni gəlmələri görməyə gözüm yox idi. Balaca macərə axtaranların simasında vunderkindləri görürdüm, axı onlar yadelliləri cəngəlliklərdə öldürürdülər, yadellilərsə – hər halda, onlar da böyükdülər; özüm vunderkinddim, onların simasında özümü tanıyırdım. Bəs bütün həmin o alay oğulları neyləyirdilər? Hadisələr onlardan asılı olmayaraq inkişaf eləyirdi. Fərdi qəhrəmanlıq sarsıdılmışdı, vəhşilərə qarşı mübarizədə silahın üstünlüyünə bel bağlayırdı, bəs alman toplarının qarşısına nə çıxarasan? Başqa ordu lazım idi. Vunderkind başını sıgallayan, himayə eləyən igid əsgərlərin arasında uşaqlığa – mən də onunla birgə – yuvarlanırdı. Müəllif hərdənbir yazığı gəldiyindən mənə məlumat aparmağı tapşırırdı, almanlar mənə əsir alırdılar, mətanətlə dözürdüm, sonra qaçır, öz mövqelərimizə gəlib çatır, tapşırığın yerinə yetirilməsi barədə məruzə eləyirdim. Mənə, əlbəttə, təbliğ eləyirdilər, amma bunda həqiqi həvəs yox idi, generalın atasayağı baxışlarında da dulların və yetimlərin kor vəcdini görmürdüm. Təşəbbüsü əldən vermişdim, döyüş udulmuşdu, müharibə mənsiz qələbəylə başa çatacaq; böyüklər təzədən qəhrəmanlıq monopoliyasını ələ keçirdilər. Bəzən öldürülənin silahını götürməli, bir neçə atəş açmalı olurdum, amma bir dəfə də olsun Arnu Qalöpen və Jan dö la İr mənə süngü döyüşünə girməyə imkan vermədilər. Əlaltı qəhrəman kimi çağırış yaşımın çatmasını gözləyirdim. Amma yox, o, mən deyildim, alay oğlu, elzaslı yetim idi. Aramızda sədd çəkib, kitabı örtürdüm. Yazmaq – uzunmüddətli naşükür zəhmətdi, bilirdim ki, qarşımda belə bir iş durur, başdan-ayağa dözümlə doluydum. Amma mütalibə – bayramdı; istəyirdim ki, gözqamaşdıran şöhrət mənə dərhal verilsin. Bəs hansı gələcək təklif eləyirdilər? Əsgər olmaq? Kefdi ki! Ayrıca bir piyadadan uşaqdan asılı olandan artıq bir şey asılı deyildi. O, döyüşə başqalarıyla birgə gedirdi, döyüşü alay udurdu. Kommunal qələbələrin

iştirakçısı olmaq mənə sərf eləməirdi. Arnu Qalöpen döyüş-çünü fərqləndirmək istəyəndə onu yaralı kapitana yardım göstərməyə göndərməkdən ağıllı bir şey fikirləşə bilmirdi. Bu kor-koranə sədaqət məni əsəbiləşdirirdi – kölə ağasını xilas eləyirdi. Sonra da bu, təsadüfi qəhrəmanlıqdı: müharibə vaxtı igidin payı hamıya verilir: bu şərəf başqasına qismət olsaydı, öhdəsindən daha yaxşı gələrdim. Çaşqınlıq içindəydim. Müharibədən öncəki qəhrəmanlıqda məni hər şeydən artıq fərdilik və təmənnəsizlik heyran eləyirdi, solğun gündəlik xeyirxahları unudurdum, insanı öz istəyimə uyğun səxavətlə kəsib-doğrayırdım. "Hidrotəyyarədə dövr-ələm səyahəti", "Parisli oğlanın macəraları", "Üç boyskaut" – bu müqəddəs mətnlər məni ölüm və dirilmə yoluyla aparırdı. İndi budur, o kitabların müəllifləri mənə xəyanət elədilər: onlar qəhrəmanlığı hamının malına çevirdilər; rəşadət və fədakarlıq gündəlik əməllər oldu; daha pisi – adi borc səviyyəsinə endirildi. Buna uyğun dekorlar da dəyişdi – ekvatorun təkrarsız günəşinin, fərdi işığın yerinə Arqonun kollektiv dumanı gəldi.

Bir neçə aylıq fasilədən sonra öz zövqümcə roman yazmaq, həmin cənablara dərs vermək üçün təzədən əlimə qələm götürməyi qərara aldım. 1914-cü ilin oktyabrıydı, hələ Arkaşöndən getməmişdik. Anam mənə dəftərlər aldı. Hamısı tamam eyni cürdü: yasəmənli cildində zamanın əlaməti olan başlıqlı Janna d'Ark vardı. Məsumiyyət nişanı altında əsgər Perrenin tarixçəsini yazmağa başladım; o, kayzeri oğurlayır, əl-qolunu bağlayıb səngərlərimizə gətirirdi, sonra bütün alayın qarşısında onu təkbətək döyüşə çağırır, məğlubiyyətə uğradır, bıçağı boğazına dayayıb rüsvayçı sülh bağlamağa, Elzas-Lotaringiyanı bizə qaytarmağa məcbur eləyirdi. Bir həftədən sonra hekayət məni əməlli-başlı darıxdırdı. Duel ideyası cəngavərlik romanlarından götürülmüşdü; nəcib ailənin törəməsi Stort-Bekker təqib olunur, quldur dəstəsinə qoşulurdu; dəstənin başçısı bədheybət tərəfindən təhqir

olunub, onu bir yumruq zərbəsi ilə öldürür, özü dəstə başçısı olur, öz qoşunuyla quldur gəmisində bacarıqla xilas olurdu. Hadisə dəyişməz, ciddi qanun üzrə inkişaf eləyirdi – nəzərdə tutulurdu ki, xeyirin müdafiəçisi alqışlar altında döyüşsün deyə, şər tərəfdarı məğlubedilməz kimi şöhrət qazansın, onu saya almayanlar hər gözlənilməz qələbəsindən qorxu içində donub-qalsınlar. Amma mən təcrübəsizliyimdən bütün qaydaları pozub tamamilə əks nəticə əldə elədim: kifayət qədər gonbul kişi olan kayzer, hər halda, peşəkar döyüşçü deyildi, hər bir kəs əvvəlcədən bilirdi ki, gözəl pəhləvan Perronun ona qalib gəlməsi asandı. Elə tamaşaçılar da düşmən əhvali-ruhiyyəsinəydilər, əsgərlərimiz kayzerə nifrətlərini gizlətmirdilər; mən işin dönüşündən heyrətlənmişdim – cinayətkar, amma hamı tərəfindən tərk olunmuş, təhqir edilmiş, alçaldılmış II Vilhelm mənim nəzərimdə qəhrəmanlarının şahənə tənhalığını eybəcər hala salırdı.

Amma daha pis şeylər də vardı. İndiyəcən Luizanın ifadə elədiyi kimi, "uydurmalarımı" heç bir şey təsdiq, heç bir şey təkzib eləmirdi: Afrika böyük, uzaqdı, əhalisi azdı, orayla əlaqə yox idi, səyyahların orada olmadıqlarını, mən döyüş barədə danışdığımı elə həmin məqamda onların piqmeylərə atəş açdıqlarını kimsə sübut eləyə bilməzdi. Mən özümü, əlbəttə, həmin adamların tarixçisi saymırdım, amma bədii nəsrin inandırıcılığı barədə bitib-tükənməyən söhbətləri doyunca eşidib, öz uydurmalarımın doğruluğuna inandırırıdım; bu, necə baş verirdi, hələ özüm də anlamırdım, amma oxucularıma hər şey ovuc içi kimi aydın olacaq. Nəhs oktyabr məni yalanla gerçəyin toqquşmasının aciz şahidinə çevirdi. Qələmimlə yaradılmış kayzer məğlub edilmişdi, atəşin kəsilməsi barədə əmr verirdi; məntiq tələb eləyirdi ki, bu payız bizə sülh gətirsin; amma qəzetlər və yaşlılar, elə bil, qəsdən səhərdən-axşamacan elə hey deyirdilər ki, müharibə uzanır, bu, uzun çəkəcək. Özümü aldadılmış hiss eləyirdim, goplarına kimsənin inanmayacağı yalançıydım, – qıyası, uydurma ilə üz-üzə gəlmişdim. İlk

dəfə yazdıqlarımı təzədən oxudum. Utandığımdan qıpqırmızı qızardım. Doğrudanmı, bu uşaq uydurmaları mənə – mənə – xoş gəlirdi? Az qala, ədəbiyyatdan imtina eləyəcəkdim. Axırda dəftərləri çimərliyə aparıb qumda basdırdım. Çaşqınlığım ötübkəçdi; təzədən özümə inandım, şübhə yoxdur ki, qabiliyyətliyəm, amma incə söz sənətinin öz sirləri var, günlərin bir günü həmin sirlər mənə açılacaq. Hələ yaşım üzərimə ehtiyatlı olmaq vəzifəsi qoyurdu. Daha yazmırdım.

Parisə qayıtdıq. Arnu Qalöpenlə Jan dö la İrdən həmişəlik ayrıldım; mənim yox, onların haqlı olduqlarını o opportunistlərə bağışlaya bilməzdim. Müharibədən, ortabablıq epopeyasından birdəfəlik incidim; inciklik içində müasirliyi təkzib eləyib keçmişdə gizləndim. Bundan bir neçə ay əvvəl, 1913-cü ilin oktyabrında Hiku Karterə, Buffalo Billə, texaslı Cekə, Sittinq Bulla rast gəldim. Müharibənin başlamasıyla həmin nəşrlər yoxa çıxdı; babam hesab eləyirdi ki, onların naşiri almandı. Xoşbəxtlikdən, sahildəki bukinistlərdə çıxmağa macal tapmış, demək olar, bütün buraxılışları əldə etmək mümkün idi. Anamı Sena sahilinə çəkdim, d'Örsedö vağzalından Austerlits vağzalınacan bütün yığınları eşələdik, bəzən evə on beş kitab gətirirdik; az sonra məndə əliyə yaxın buraxılış toplandı. O kitabları eyni sayda dəstlərlə yığır, sirlil adlarını – "Hava şarında cinayət", "İblislə saziş", "Baron Mutuşiminin kölələri", "Dazaarın bazar günü" – ucadan oxuya-oxuya saymaqdan yorulmurdum. Xəzan yarpaqlarının – bunlar elə xəzan yarpaqları, keçmişin qalıqlarıydı, çünki müharibə hər şeyə son qoymuşdu – qəribə qoxusunu verən saralmış, ləkələnmiş, əprimiş səhifələr xoşuma gəlirdi; anlayırdım ki, uzunsaçlı adamın son macəralarından xəbər tuta bilməyəcəyəm, xəfiyələr şahının son axtarışlarının nəylə nəticələndiyini heç vaxt öyrənə bilməyəcəyəm; həmin tənha qəhrəmanlar mənim kimi dünya münafişesinin qurbanlarıydılar, buna görə də onları daha çox sevirdim. Cilddəki rəngli qravüraları görməyə bənddim ki, sevincimdən

sərxoş olurdum. Buffalo Bill hinduları təqib eləyə-eləyə, yaxud onlardan qaça-qaça at belində əyalətlərdə şığıyrdı. Bill Karterin kitabına çəkilməmiş illüstrasiyalar daha çox xoşuma gəlirdi. İlk baxışda həmin illüstrasiyalar bir-birinə oxşayırdı: ya böyük xəfiyyə düşmənlərini darmadağın eləyir, ya düşmənləri onu əzişdirirlər. Amma o davalar Manhattanın küçələrində, qonur hasarlara, yaxud qurumuş qan rəngli amanabənd kubformalı tikililərə söykənən düzənliklərdə baş verirdi. Heyrətlənmiş halda öz-özümdə arxasında onu udmaqla hədələyən səhranın ucsuz-bucaqsız boşluğu görünən puritan, qanlı şəhəri təsəvvür eləyirdim. Burada cinayətlə xeyrixah əməl bərabər surətdə qanundankənar idilər; bərabər surətdə azad, müstəqil olan qatillə qanun müdafiəçisi gecə bıçaq zərbələriylə münasibətlərini ayırd eləyirdilər. Bu şəhərdə ekvatorada olduğu kimi, günəş yandırır, qəhrəmanlıq arasıkəsilməz improvizə olurdu – Nyu-Yorka sevgim buradan qaynaqlanır.

Müharibəni də, öz səlahiyyətlərimi də unuttum. Əgər məndən "Böyüyəndə nəylə məşğul olacaqsan?" soruşurlarsa, nəzakətlə, ciddi halda cavab verirdim ki, yazacağam, amma şöhrət barədə arzuların, ruhi gimnastikanın başını buraxmışdım. Ola bilsin, məhz bunun sayəsində müharibənin ilk illəri uşaqlığımın ən xoşbəxt illəriydi. Anamla yaşadığı, ayrılmırdı. O, məni özünün tərəf-müqabili, balaca kişisi adlandırır, mən ona hər şeyi söyləyirdim. Bundan da artıq danışırdım: uzaqlara qovulmuş ədəbiyyat boşboğazlığa çevrilmişdi, bayıra çıxmağa can atırdı, dil boğaza qoymurdum, gördüklərimin, Ann-Marinin məndən də yaxşı gördüklərinin – evləri, ağacları, adamları – hamısını təsvir eləyirdim; fikirlərimi onunla bölüşmək xətrinə hər cür mümkün hissələri öz adıma çıxarırdı, güc transformatoruna çevrilirdim, aləm sözə çevrilmək üçün məndən istifadə eləyirdi. Beynimdəki müəyyən bir pıçıldan başlayırdı – kimsə deyirdi: "Mən gedirəm, mən otururam, mən su içirəm, mən şəkərli badam yeyirəm".

Bu bitib-tükənməz şərhləri ucadan təkrar eləyirdim: "Mən gedirəm, ana, mən su içirəm, mən otururam". Elə bil, iki səsım vardı, onlardan biri, demək olar, mənə məxsus olmayanı, mənim iradəmdən asılı olmayanı öz nitqini başqasına diktə eləyir; qərara gəldim ki, ikiləşirəm. Bu cür qəribə hal yayacan sürür, məni yorur, əsəbiləşdirirdi. Axırda qorxu hissi keçirməyə başladım. Anama: "Beynimin içində nəşə danışır" – dedim, o, xoşbəxtlikdən, narahatlıq hissi keçirmədi.

Bu nə sevincimə, nə anlaşmamıza xələl gətirdi. Bizim öz miflərimiz, sözcüklərimiz, sevimli zarafatlarımız yarandı. Demək olar, bütöv bir il ərzində, ən azı, on sözdən birini istehzalı itaətkarlıqla bitirdim: "Amma bunun əhəmiyyəti yoxdu". Deyirdim: "İri ağ iti görürsən, o, ağ deyil, bozdu, amma bunun əhəmiyyəti yoxdu". Bir-birimizi başımıza gələn ən mənasız hadisələr barədə etik üslubda xəbərdar eləmək tərzı yaratdıq. Özümüz barədə cəm halın üçüncü şəxsində danışırıdıq. Avtobus gözləyirdik, o dayanmadan ötüb-keçirdi; bu zaman birimiz bəyan eləyirdi: "Onların ilahi tərəfindən göndərilmiş lənətlərindən yer titrədi", – sonra qəhqəhəylə gülməyə başlayırıdıq. Adamların arasında özümüzü əlbir hiss eləmək üçün bir-birimizə göz vurmağımız bəs eləyirdi. Mağazada, yaxud şirniyyat dükanında satıcı bizə gülməli görünürdü, çıxanda anam deyirdi: "Sənə baxmırdım, qorxurdum ki, onun üzünə pıqqıldayam". Öz qüdrətimlə fəxr eləyirdim – çox uşaqlar bir baxışla analarını pıqqıldamağa məcbur eləyə bilməzlər. Hər ikimiz cəsarətsizdik, birgə də qorxurduq; bir dəfə sahilə Buffalo Billin hələ saymadığım on iki buraxılışını tapdım; anam kitabların pulunu ödəməyə hazırlaşırıdı, bu zaman şlyapalı, kök, solğun rəngli, kömür kimi qara gözlü, rənglənmiş bıqlı bir kişi gəldi. Həmin dövrün gözəllərinin aqlını başından çıxaran təbəssümlə gözlerini anama dikdi, amma mənə müraciət eləyib tələsik donqulandı: "Səni ərköyünləşdirirlər, körpə, ərköyünləşdirirlər". Əvvəlcə

yalnız özümü təhqir olunmuş saydım, yad adamların mənimlə belə tez "sən"ə keçmələrinə öyrəşməmişdim; amma düşkün nəzərlərini sezdim, dərhal da Ann-Mariylə mən eyni varlıq – qorxub kənara atılmış qız – olduq. Kişi özünü itirib uzaqlaşdı; minlərlə üzü unutmuşam, amma donuzun iç piyi kimi ağ olan həmin sifəti indiyəcən unutmamışam; cismani həyat barədə anlayışım yox idi, o cənabın bizdən nə istədiyini də təsəvvürümə gətirə bilmirdim, amma istəyin aşkarlığı elədi ki, deyəsən, bunu başa düşdüm, elə bil, qarşımdan bütün örtüklər götürüldü. Kişinin istəyini Ann-Mari vasitəsilə duydum; onun vasitəsilə erkəyi duymağı, ondan qorxmağı, ona nifrət eləməyi öyrəndim. Bu hadisə əlaqələrimizi möhkəmləndirdi; qoruduğuma əmin halda anamın əlindən yapışıb sərt görkəmlə addımlayırdım. Bu, həmin illər barədə xatirə deyilməli: indi də həddən artıq ciddi uşağın öz anasıyla necə təkəbbürlə, mehribanlıqla söhbət elədiyini görməkdən ləzzət alıram; kitablardan aralıda, onlara qarşı yönəlmiş halda yaranan bu təsirli türkək dostluq xoşuma gəlir. Uşaqlıq ruhunu saçan həmin cütlərdən gözlərimi çəkə bilmirəm, sonra yadıma düşür ki, kişiyəm, üzümü çevirirəm.

İkinci hadisə 1915-ci ilin oktyabrına aiddi; on yaş üç aylıqdım, daha məni ev dustağı eləmək olmazdı. Şarl Şveyser öz incikliklərini unudu, məni IV Henrix liseyinin hazırlik kursuna ekstern olaraq yazdırdı.

Elə ilk inşa sinifdəki axırıncı yerimi müəyyənləşdirdi. Gənc feodal kimi təhsili şəxsi asılılıq forması kimi qavrayırdım – madmazel Mari-Luiza biliyi mənə sevgisi üzündən verir, mən öz xeyirxahlığım, müəlliməyə sevgim üzündən qəbul eləyirdim. Kürsüdən hamıya ünvanlanmış mühazirələr, qanunun demokratik soyuqluğu məni heyrətə salırdı. Daimi müqayisələr xeyrimə deyildi – uydurma üstünlük dağılıb gedir, həmişə məndən daha yaxşı və daha tez cavab verən tapılırdı. Özümə şübhə eləmək üçün sevgiyə həddən artıq ərköyünləşdirilmişdim, səmimi-qəlbədən yoldaşlarıma

heyran qalır, onlara həsəd aparmırdım – mənim də növbəm çatar. Əlli yaşında. Qıyası, qətiyyəən əziyyət çəkmədən aşağı enirdim; soyuq görkəmlə iyrənc yazılar verirdim. Babam artıq qaşlarını çatır, anam cənab Olivyöylə, sinif rəhbərimlə görüşməyə tələsirdi. O, bizi özünün subay yaşadığı mənzilində qəbul elədi; anamın səsində cingiltili notlar səslənirdi; onun kreslosunun yanında dayanıb tozlu şüşələr arxasından günəşə baxa-baxa susurdum. Ann-Mari sübut eləməyə çalışırdı ki, mənim dəyərim məktəb dəftərlərindən daha artıqdı; özüm oxumaq öyrənmişəm, romanlar yazmışam; dəlil-sübutlarını tükədirib boynuna aldı ki, on ayında daha yaxşı qaynamış, daha yaxşı bişmişəm, sobada daha artıq qaldığımdan daha artıq qızarmışam. Mənim keyfiyyətlərimdən çox, anamın gözəlliklərinə qarşı daha hissiyyatlı olan cənab Olivyö diqqətlə qulaq asırdı. O, ucaboy, iri sümüklü, dazbaş, iri kəlləli, çuxura batmış gözələri, mumsayağı sifətli, qartal burnunun altında bir neçə sarımtıl tüklü kişiydi. Mənə fərdi dərslər deməkdən imtina elədi, amma "göz olmağa" söz verdi. Mən artıq bir şey də istəməirdim; dərslərdə onun baxışlarını üzümdə hiss eləyirdim; o yalnız məndən ötrü danışırdı – buna əmindim; inandım ki, məni sevir, onu sevirdim, bir neçə mehriban söz də məsələni bitirdi – zəhmət çəkmədən kifayət qədər yaxşı şagird oldum. Babam rüblük qiymətlərimə baxa-baxa donquldandır, amma artıq məni liseydən götürmək barədə düşünmürdü. Beşinci sinifdə müəllimi dəyişdilər, xüsusi marağımı itirdim, amma artıq demokratiyaya uyğunlaşmağa macal tapmışdım.

* * *

Məktəb məşğələlərinə görə yazmağa vaxtım yox idi, elə həvəsim də ölmüşdü – yeni tanışlıqlarım meydana çıxmışdı. Axır ki, yoldaşlarım vardı! Məni, şəhər bağlarının tullantısını burada ilk gündən çox təbii tərzdə qəbul elədilər, göz açmağa macal tapmadım. Düzünü desəm, yeni dostlarım mənə gənc

qəlbimi sındırmış Pardalianlardan daha çox oxşayırdılar – onlar dəymədişlər, ana uşaqları, çalışqan şagirdlər idilər. Əhəmiyyəti yoxdu, zəfər çalmışdım. Mən ikili həyat yaşayırdım. Evdə özümü kişi kimi göstərməkdə davam eləyirdim. Amma uşaqlar tək olanda qızsayağılığa dözmürlər, onlar əsl kişidilər. Mən kişilər arasında kişi kimi hər gün liseydən üç Malakenlərlə – Jan, Rene və Andreylə, Pol və Norber Meyralarla, Brenlə, Maks Berkoyla, Trequarla çıxırdım, qışqıra-qışqıra Panteon meydanına tökülüşürdük, bu, səmimi xoşbəxtlik dəqiqələridi, mən özümdən ailə məzhəkəçiliyini yuyub atırdım; heç də özümü göstərməyə çalışmadan həvəslə yoldaşlarımın gülüşünü təkrarlayır, əmrlərə, zarafatlara səs verir, susur, qulaq asır, yanımda olanların əməllərini təkrar eləyir, ehtirasla bir şey – fərqlənməyə can atırdım. Çevik, möhkəm, şən halda özümün poladdan töküldüyümü, nəhayət, mövcudluq günahımın bağışlandığını hiss eləyirdim. "Böyük adamlar" hoteli ilə Jan-Jak Russonun heykəli arasında tor qoyurduq, mən əvəzəlməzdim; indi cənab Simonnöyə həsəd aparmağa əsasım yox idi: əgər mən indi burada olmasaydım, Meyr Qrequareni aldadıb kimə ötürmə verərdi? Mənə özümün gərəkliliyimi işıqlandıran bu yetkinlik şimşəklərinin yanında şöhrət barədə arzularım nə qədər əhəmiyyətsiz, tutqun görünərdi. Bədbəxtlikdən, o şimşəklər parlamamış sönmüş gedirdi. Analarımızın fikrincə, oyunlar bizi "həddən artıq coşdururdu", ayrı-ayrı şəxslərdən bütöv bir dəstə yaranırdı, həmin dəstənin içində hər birimiz özünü itirirdi; heç vaxt ata-analarımızı uzun müddətə yaddan çıxarmağa nail olmurduq – onların gözə görünmədən iştirakı tezliklə bizi heyvanlar aləmi koloniyalarının qrup halında tənhalığına qaytarırdı. Cəhdlərdən, məqsədlərdən, iyerarxiyadan mərhum cəmiyyətimizdə gah tamamilə bütövləşir, gah da, sadəcə, yanaşı mövcud olurduq. Birlikdə əsl həyatla yaşayırdıq, amma bir-birimizə yalnız borc verildiyimiz, əslində xüsusi heyrətləndirici miflərini yaradan, özünüaldat-

mayla qidalanan, mənə öz özbaşınalığını sıyrıyan qüdrətli, primitiv, xüsusi, qapalı kollektivə aid olduğumuz hissindən yaxa qurtara bilmirdik. Əzizlənmiş, xeyirxah niyyətli, hissiyatlı, ağıllı, qayda-qanuna hörmət, zorakılığa, ədalətsizliyə nifrətlə tərbiyə olunmuş, dünyanın bizdən ötrü yaradıldığı, hər birimizin ata-anasının müvafiq olaraq dünyada ən yaxşı ata-ana olduqlarına susqun əminliklə görtüşüb ayrılan bizlər həтта oyunda da nəzakətli qalmaq üçün kimsəni incitməməyin qayğısına qalırıdıq. Bir-birini ələ salmaq, cıratmaq sərt şəkildə mühakimə olunurdu; özündən çıxanı dəstəylə araya alır, sakitləşdirir, üzr istəməyə məcbur eləyirdik. Jan Malakenin, yaxud Norber Meyrin dili ilə onu öz anası töhmətləyirdi. Yeri gəlmişkən, həmin qadınlar bir-biriylə görüşür, bir-birinə aman vermirdilər. Onlar bizim danışqlarımızı, qiymətlərimizi, hər birimizin hamı barədə tənqidi qeydlərini dönə-dönə söyləyirdilər; biz oğullar heç vaxt onların fikirlərini təkrar eləmərdik. Anam xanım Malakenin yanından təhqir olunmuş halda qayıtdı, o, ələ belə demişdi: "Andre Pulunu sinqın sayır". Bu, mənə toxunmadı, analar belə deyirlər; Andredən incimədim, həтта bu əhvalat barədə ona bir söz də demədim. Qisası, biz hər şeyə və hamıya, varlılara və yoxsullara, əsgərlərə və mülkilərə, gənclərə və qocalara, adamlara və vəhşi heyvanlara şikayət eləyirdik; yalnız yarıpansionlarda, internatlarda olanlara nifrət bəsləyirdik: ailələri onlardan imtina eləyiblərsə, yəqin, günahları çox böyükdü; ola bilsin, pis ata-anaları vardı, amma bu, heç nəyi dəyişmədi – uşaqların layiq olduqları ataları var. Əbəs yerə axşamlar, saat dördədən sonra, azad eksternlər liseydən çıxandan sonra ora quldur məskəninə oxşamırdı.

Ehtiyatlılıq dostluğa soyuqluq gətirir. Biz tətillərdə o qədər də təəssüflənmədən ayrılırdıq. Axı Berkonu sevirdim. Dul qadının oğlu olan yaraşlıq, zərif, sakit oğlanı qardaşım sayırdım. Onun Janna d'Ark tərzində daranmış uzun qara saçlarına sevə-sevə baxırdım. Amma başlıcası, hər ikimiz

fəxr eləyirdik ki, dünyada hər şeyi oxumuşuq. Məktəb həyətinin bir tərəfinə çəkilib ədəbiyyat barədə söhbət eləyir, yəni yüzüncü dəfə eyni ləzzətlə əlimizdən keçən əsərləri sadalayırıd. Bir dəfə o, mənə ehtiyatlı nəzər saldı, boynuna aldı ki, yazmağa hazırlaşır. Ritorika sinfində təzədən görüşməli olduq, o, hələ də gözəl idi, amma vərəm xəstəliyinə tutulmuşdu: Berko on səkkiz yaşında vəfat elədi.

Hamımız, hətta müdrik Berko da Bernara, cücəyə oxşayan büzüşmüş gonbul oğlana heyranlıq duyurduq. Onun keyfiyyətləri barədə şayiələr analarımıza da çatdı; onlar bir qədər təəssüflənib Bernarı bizə nümunə göstərməkdən yorulmurdular, amma oğlandan üz döndərməyimizə nail ola bilmədilər. Özünü fikirləşin, ona uymağımızın səbəbi nəydi: o, yarıpansionda qalırdı, amma buna görə Bernarı daha çox sevirdik, onu fəxri eksternliyə seçmişdik. Axşamlar ev lampasının işığında oradakıları adamyeyənlərə çevirmək üçün internatda qalan həmin missioner barədə düşünürdük. Ədalət naminə demək lazımdı ki, onu internatda da sevirdilər. İndi bu cür yekdilliyin sirrini anlamaq məndən ötrü asan deyil. Bernar mülayim, güləruz, hissiyyatlıydı; həm də bütün fənlərdə birinciydi. Üstəlik də, anası onun uğrunda canını qurban verirdi. Analarımız o dərziylə dostluq eləmişdilər, amma ana sevgisinin böyüklüyünü qiymətləndirməyimiz üçün tez-tez ona istinad eləyirdilər: bizzə yalnız Bernar barədə düşünürdük: o, anasının yeganə təskinliyi, bədbəxt qadının pəncərəsindən düşən yeganə işığıydı, biz oğul sevgisinin əzəmətini duyurduq, qıyası, həmin nəcib kasıblar hamıda mərhəmət doğururdu. Amma bu, kifayət eləməzdi, başlıcası, Bernar yalnız həyatının yarısını yaşayırdı; onu heç vaxt iri yun şalsız görməmişdim; bizə mehribancasına gülümsünür, amma az danışır; yadımdadı, ona bizim oyunlarda iştirakı qadağan eləmişdilər. Mən Bernara xüsusilə ona görə hörmətlə yanaşırdım ki, çəlimsizliyi aramızda maneə rolunu oynayırdı; onu şüşə örtük altında yerləşdirmişdilər: bizə

başını tərpedir, gülümsünürdü, amma şəffaf maneə yaxınlaşmağımıza mane olurdu; ona uzaqdan yalmanırıdıq. Çünki hələ sağlığında rəmzin simasızlığını qazanmışdı. Uşaqlığa konformizm xasdı: biz Bernara öz kamilliyində fərdiliyinin tamamilə itirilməsinə görə minnətdardıq. Onunla söhbətlərimizdə sözlərinin mənasızlığından ləzzət alırdıq; hiddətləndiyini, yaxud qəhqəhə çəkib güldüyünü görməmişdik; dərslərdə heç vaxt əlini qaldırmırdı, amma ondan soruşanda ağzından sırf həqiqət çıxırdı, həqiqəti danışmalı olduğu kimi, inamla, ehtirassız danışdı. Vunderkindlər dəstəmiz heyrətə gəlirdi ki, o, ən yaxşı şagird olsa da, hər cür vunderkindlikdən uzaqdı. Həmin vaxt hamımız bu və ya digər dərəcədə yetimləmişdik: atalarımız ya ölmüşdülər, ya döyüşürdülər, evdə qalanlarsa kişi üstünlüklərini itirib oğullarının gözünə görünməməyə üstünlük verirdilər, buna görə də analar hökmranlıq ələyirdilər. Bernar bizdən ötrü matriarxatın mənfi təzahürlərinin güzgüsüydü.

Qışın sonunda o öldü. Uşaqlar və əsgərlər ölüm barədə düşünməzlər, amma qırxımız da onun tabutu üstündə göz yaşı tökdük. Analarımız əl-ayağa düşmüşdülər: qəbrin üstü gül-çiçəklə örtülmüşdü; onlar öz məqsədlərinə çatdılar – biz dostumuzun yoxluğunu dərs ilinin ortasında əla uğurlara görə verilən fəvqəlmükafat kimi qəbul elədik. Üstəlik də, Bernarda həyat o qədər azdı ki, ölüm də həqiqi görünmədi – o, müəyyən ruhi və müqəddəs görkəmdə bizim aramızda qalırdı. Mənəvi səviyyəmiz xeyli yüksəldi – əziz mərhumu-
muz aramızdaydı, səsimizi qısıb Bernarın barəsində bədbin sevinclə söhbət ələyirdik. Ola bilsin, onun kimi, bu dünyadan vaxtsız gedəcəyik; xəyalımızda analarımızın göz yaşlarını canlandırır, nə qədər dəyərlı olduğumuzu duyurduq. Amma həmin ölümdən düşüncələrə dalmağa məcbur oldummu? Tutqun şəkildə xatırlayıram ki, məni qorxunc aşkarlıq sarsıtdı: o dərzı, o dul qadın hər şeyi itirdi axı. Doğrudanmı, bu fikir zamanı dəhşətin nəfəsi mənə toxundu? Şərin

mövcudluğu, Allahın yoxluğu, dünyamızın yaşayış üçün yaramaması mənə aydın olmadımı? Məncə, oldu, yoxsa niyə təkzib elədiyim, unuduğum, itirdiyim bütün uşaqlığımdan yaddaşımda Bernarın obrazını xəstəhal aydınlıqla tutub saxlamışam?

Bir neçə həftədən sonra beşinci "A" sinfində ağlagəlməz əhvalat baş verdi: latın dərsi vaxtı qapı açıldı, Bernar dalandarın müşayiəti ilə içəri girib müəllimimiz cənab Dürriylə salamlayıb oturdu. Hamımız onun dəmir sağanaqlı eynəyini, şərfini, azacıq dik burnunu, bürütmüş cücə görkəmini tanıdıq; qərara gəldim ki, onu bizə İlahi qaytarıb. Cənab Dürri, deyəsən, bizdən az heyrətlənmişdi, izahatını kəsdi, havanı sinəsinə çəkib soruşdu. "Adınız, soyadınız? Necə daxil olmusunuz, valideynlərinizin məşğuliyyəti?" Bernar cavab verdi ki, yarıpansionda qalır, mühəndis oğludu, adı Pol-İv Nizandı. Mən hamıdan artıq heyrətləndim; tənəffüsdə birinci ona yaxınlaşıb söhbətə girişdim, o, mənə cavab verdi, yaxınlaşdıq. Düzdü, bir təfərrüat üzündən – Nizanın gözü çaş idi – məndə belə bir öncəduyum yarandı ki, Nizanla yox, onun şeytani oxşarıyla rastlaşmışam. Amma artıq ehtiyat tədbirləri görməyin vaxtı keçmişdi: onun simasında xeyirin təcəssümünü sevmişdim, sonralar Nizanı özünə görə sevməyə başladım. Tələyə düşdüm, alicənablığa meyllilik qəlbimdə şeytana sevgi oyatdı. Açığını deyim, yalançı Bernar o qədər də pis oğlan deyildi, yaşayırdı, vəssalam; öz oxşarının bütün keyfiyyətlərini azacıq dəyişilmiş şəkildə saxlayırdı: Bernarın təkmini onda gizliliyə çevrilmişdi; zahirə çıxmağa yol tapmayan ehtiraslardan dəliyə dönüb heç vaxt qışqırmırdı, rəngi ağarıb, hiddətindən dili topuq vururdu; bizim cəsəretsizlik hesab elədiyimiz şey, sadəcə, sarsıntıydı; onun diliylə özünü həqiqət yox, bizi qeyri-adiliyi ilə təəccübləndirən yüngül, abırsız obyektivlik ifadə eləyirdi; Nizan, şübhəsiz, valideynlərini sevirdi, amma uşaqların arasında yeganə adam idi ki, onlar barədə istehzayla danışırdı. Dərslərdə Bernardan az

uğur qazanmırdı; bununla belə, çox oxuyurdu, yazmaq da istəyirdi. Qıssası, o, mükəmməl fərd idi, məndən ötrüsə heç bir şey Bernarın simasındakı fərdiyyətdən daha təəccüblü ola bilməzdi. Bu oxşarlıq məni təqib eləyirdi. Xeyirxah adamın zahiri əlamətlərini götürdüyünə görə onu tərifləməli, yaxud bütün bunların yalnız zahiri əlamətlər olduğuna görə acıqlanmalı olub-olmadığımı anlamadan fasiləsiz kor-koranə etibardan səbəbsiz etibarsızlığa keçirdim. Yalnız çox-çox sonralar, uzun ayrılıqdan sonra əsl dost olduq.

* * *

Bu hadisələr və görüşlər öz içində eşələnməyimə iki il fasilə yaratdı, amma onun səbəblərini aradan qaldırmadı. Əslində, qəlbimin dərinliyində hər şey hələ də əvvəlki kimi qalırdı: böyüklərin mənə etibar elədikləri, surğucu möhürlərlə təsdiqlənmiş səlahiyyətləri yadıma salmırdım, amma səlahiyyətlər də qüvvədən düşmürdü. Onlar məni əsir eləmişdilər. Doqquz yaşında, hətta həddən artıq coşduğum dəqiqələrdə də özümə göz qoyurdum. On yaşında özümü gözdən itirdim. Brenlə qaçır, Berkoyla, Nizanla söhbətləşirdim; bununla belə, öz-özümə məxsus olan xəstəhal missiyyam çəkisizləşdi, öz içimdə itib-batdı; daha onu sezmir-dim, amma məni o formalaşdırırdı, hər şey onun cazibə qüvvəsinə tabe olurdu, o, başımın üzərində göy qübbəsi yaradıb bütün ağacları, divarları əyirdi. Əvvəllər özümü prins sayırdım. İndi prins olmuşdum. Dəlilim bundan ibarətiydi. "Xarakterin formalaşması nevrozudu" – dostlarımdan biri, psixanalitik dedi. O haqlıdı: 1914-cü ilin yayıyla 1916-cı ilin payızı arasında səlahiyyətlərim xasiyyətə çevrildi; vurnuxma sümüklərimə keçmək üçün beynimi tərk elədi.

Yeni heç bir şey baş vermədi, bütün uydurmalarım, öncəgörmələrim tamamilə toxunulmaz qaldı. Təkcə bir fərq vardı: bu barədə fikirləşmədən, dinməzcə, kor-koranə hər şeyi gerçəkləşdirirdim. Əvvəllər həyatımı öz-özlüyümdə

tablolarla təsəvvir eləyirdim – ölüm həyata gəlməyimi doğurdu, həyata gəlməyim məni ölümün qarşısına çıxarırdı. Elə bütün bunların hamısını görmədiyim məqamda özüm həmin qarşılıqlı əlaqəyə çevrildim, ürəyimin hər döyüntüsündə doğulub öl-ölə iki ətraf arasında çəkilmiş simə döndüm. Gələcək ölməzlik konkret gələcəyimə çevrildi – o, hər bir, ən qayğısız hərəkətlərimə belə nüfuz eləyirdi. Bir şey məni nə qədər dərinədən bürüyürdüsə, o daha hər şeyi udan laqeydlik, tamlıqda boşluq, gerçəklikdə öteri irrealıq olurdu. O, uzaqdan konfetin ağzımdakı dadını, qəlbimdə sevincikədəri öldürürdü; amma əvəzində elə o da hər bir ən xırda anı xilas eləyirdi, çünki anlar zəncirində sonuncu olub, məni ölməzliyə bir addım da yaxınlaşdırırdı. O, mənə səbir verirdi: artıq iyirmi il qabağa atılmaq, iyirmi başqa ili vərəqləmək istəmirdim, artıq qarşıdakı zəfərin uzaq günləri barədə düşünmürdüm, gözləyirdim. Hər dəqiqə arxasınca sonrakını çəkib gətirdiyinə görə ən yaxşı dəqiqəni gözləyirdim. Mən məqsədyönlülüüyün dinc rahatlığında yaşayırdım – öz-özümü qabaqlayırdım, hər şey məni bürüyürdü, heç nə tutub saxlamırdı. Çox rahatlanmışdım! Əvvəl günlərim bir-birini o qədər xatırladırdı ki, bəzən mənə elə gəlirdi, eyni bir şeyi sonsuz təkrarlamığa məhkum olunmuşam. Günlərim o qədər də dəyişməmişdi, xoşagəlməz solub-tökülmək vərdişlərini saxlamışdı. Amma mən həmin günlərin içində başqa cür olmuşdum; indi donuq uşaqlığını zaman hərəkətə gətirmirdi, amma mən – komanda üzrə atılmış ox – zamanı deşir, düz hədəfə uçurdum. 1948-ci ildə Utrextdə professor Van Lene mənə projektiv testlərini nümayiş etdirirdi. Bir cədvəl diqqətimi çəkdi, onun üzərində çapan at, yeriyən adam, uçan qartal, suda atılıb-düşən balıq təsvir olunmuşdu – sınağa məruz qalan adam onda daha artıq sürət duyğusu yaradan şəkli göstərməliydi. Mən: "Balıq" dedim. Sonra məni belə qəti deməyə məcbur eləyən şəkllə maraqla baxdım: elə bil, balıq gölün səthindən ayrılırdı, bir an da keçəcək – o, həmin

parlaq səth üzərində uçacaq. Niyə onu seçdiyimi dərhal anladım: on yaşında duydum ki, ayaqlarım indini parçalayıb, məni ondan qoparır; o vaxtdan qaçmışam, indiyəcən qaçıram. Mənim nəzərimdə sürət göstəricisi müəyyən vaxt kəsiyi ərzində keçilmiş məsafədən daha çox, aralanmaq bacarığıdır.

İyirmi il əvvəl axşam İtaliya meydanından keçən Cakomettini maşın vurdu. Yaralanmış, ayağı burxulmuş, huşsuzluq halında o, hər şeydən əvvəl sevincə oxşar bir şey duydu: "Axır ki, başıma bir hadisə gəldi!" İfratçılığı sevən Cakometti daha pis hadisə gözləyirdi; sonsuz sevdiyi, başqa birini istəmədiyi həyat alt-üst olmuşdu, bəlkə də, təsadüfün axmaq təcavüzüylə sınımışdı. "Neyləmək olar, – öz-özünə fikirləşdi, – heykəltəraş olmaq qismətim deyilmiş, yaşamaq qismətim deyilmiş, nahaq doğulmuşam". Amma dünya nizamının qəfildən öz qorxunc mahiyyətini onun qarşısında açması şəhərin işıqlarına, adamlara, pəlçığın içində yıxılmış öz cisminə yönəlmiş heyrətamiz nəzərlərini sezmişdi. Heykəltəraşa həmişə ölü təbiətin səltənəti yaxın olur. Məni hər şeyi qavramağa bu cür hazırlıq heyrətləndirir. Əgər gözlənilməzliyi sevmək lazımdısa, onları məhz o dərəcəyəcən, həmin nadir, həvəskarlar torpağın onlardan ötrü yaradılmadığını açan işıqlanmayacan sevmək gərəkdi.

On yaşında başqa bir şey arzulamırdım. İstəyirdim ki, həyatımın hər bir həlqəsi gözlənilmədən peyda olsun, təzə-tər rəng qoxusu versin. Qabaqcadan ziddiyyətlərə, narahatlıqlara razıyım, nəzakət xətrinə demək lazımdı ki, onları təbəssümlə qəbul eləyirdim. Bir dəfə axşam elektrik işığı söndü – qəza baş verdi; o biri otaqdan çağırıldı, əllərimi yana açıb qapıya doğru getdim, dəstəyə bərk toxunub dişimi sındırdım. Bu, məni əyləndirdi; ağrıya baxmayaraq, güldüm. Çox-çox illər sonra Cakomettinin ayağına görə güldüyü kimi, amma tamam əks səbəblər üzündən güldüm. Tarixçəmin xoşbəxt sonluqla başa çatacağını əvvəlcədən qət

elədiyim kimi, bütün gözlənilməz şeylər tələ, yenilik – aldıcı görüntü rolunu oynayırdı, həyatın gedişi qabaqcadan məni həyata səsləyən xalqların ehtiyacıyla nizama salınmışdı; sınımış dişdə sonralar başa düşəcəyim gizli xəbərdarlıq əlaməti görürdüm. Başqa cür desək, hər şəraitdə, hər şeyin bahasına məqsədəuyğunluğu qoruyurdum. Öz həyatımı ölüm prizmasından nəzərdən keçirib, onu özlüyümdə qapalı yaddaş kimi təsəvvür eləyirdim: ona artıq heç bir şey nüfuz eləyə bilməzdi, heç bir gərəкли şey ondan düşə bilməzdi. Bundan etibarlı vəziyyət təsəvvürə gətirmək olardı mı? Təsadüflər mövcud deyildi – öncəgörmə üzündən yalnız onun oxşarlarıyla qarşılaşırdım. Qəzetlərə inansaq, küçələr adi adamlardan ötrü ölümcül, haradan yarandığı məlum olmayan təhlükə doğururdu; taleyim qabaqcadan müəyyənləşdirildiyindən, qorxmalı bir iş yox idi. İstisna deyil ki, əllərimi, ayaqlarımı, gözlərimi itirə bilərəm. Amma buna müxtəlif cür yanaşmaq olar: bədbəxtlik kitablar üçün təkan və material olacaq. Mən dərdlərə, xəstəliklərə təmkinlə dözməyi öyrəndim, onlarda öz qalibənə ölümümün ilk əlamətlərini, məni öz yanına qaldırmaq üçün yonduğu pillələri görürdüm. Bu kobudtəhər qayğıkeşlik bir qədər xoşuma gəlir, ona layiq olmağa çalışırdım. Hesab eləyirdim ki, nə qədər pis olsa, o qədər yaxşıdı; hətta səhvlərimin də faydası vardı, deməli, mən o səhvləri eləməirdim. On yaşında özümə əmindim; ciddi, dözülməzdim, şübhə eləməirdim ki, uğursuzluğum – ölümümdən sonrakı qələbəmin rəhnidi. Qoy kor olum, ayaqlarımı itirim, yoldan çıxım, nə qədər çox döyüşü udusam, müharibəni o qədər yəqin udaram. Mən seçilmişlər və qabaqcadan nəzərdə tutulmuş sınaqlarla məsuliyyətini daşdığı uğursuzluqlar arasında heç bir fərq görmürdüm – buna görə günahlarım mahiyyətə mənə pisliklər kimi gəlir, uğursuzluqlardasa öz yanlışlıqlarımı görürdüm; əslində, əgər xəstələnirdimsə – qrip, yaxud zökəm olsun – deyirdim ki, özüm günahkaram: lazımi qədər ehtiyatlı olmadım,

paltomu geyinməyi, yaxud şərfimi dolamağı unuttum. Aləmi deyil, özümü günahlandırmağa üstünlük verirdim; qəlbimin xeyirxahlığından yox, yalnız özümdən asılı olmaq üçün. Üstünlük barışmağı istisna eləmədi; öz zəifliklərimi ona görə həvəslə boynuma alırdım ki, onlar məndən ötrü xeyirə ən qısa yolu təmin eləyirdilər. Bu rahatdı – həyatın hərəkəti, istəsəm də, istəməsəm də, arasıkəsilmədən təkmilləşmək məcburiyyətində qoyub, məni qeyri-iradi öz arxasınca çəkirdi.

Uğur qazandıqları bütün uşaqlara məlumdu. Bununla belə, onlara bunu unutmağa imkan vermirlər: "Uğur qazan", "O, uğur qazanır", "Müntəzəm, ciddi uğurlar..." Böyüklər Fransanın tarixini danışdılar: o qədər də etibarlı olmayan Birinci respublikadan sonra İkinci, sonra Üçüncü – bu dəfə yaxşı – respublika gəldi: Allah üçlüyü sevir. Həmin vaxt burjua nikbinliyi qübbəsi altında ifratçıların proqramı vardı: bolluğun inkişafı, biliklərin, xırda mülkiyyət sisteminin yayılması yoluyla pauperizmin¹ aradan qaldırılması. Bizə, gənc cənablara həmin nikbinliyi yaşımıza uyğunlaşdırılmış görkəmdə təqdim elədilər, biz də məmnunluqla görürdük ki, fərdi uğurlarımız millətin uğurlarını yaradır. Amma bununla belə, çox azımız atalarımızdan irəli getmək istəyirdik, əksəriyyət üçün hər şey yetkinliyin əldə edilməsinə gətirib çıxarırdı, bundan sonra artım, inkişaf kəsiləcək, əvəzində ətraf aləm öz-özlüyündə daha yaxşı, daha rahat olacaq. Bəziləri bu məqamı səbirsizliklə, başqaları qorxuyla, digərləri qüssəylə gözləyirdilər. Mənə gələndə rütbə verilənəcən artıma tamam etinasızlıqla münasibət bəsləyirdim – həmin həddi-bülüğa çatmağa tüpürmək belə istəməirdim. Babam məni balaca sayır, kədərlənirdi. "O, Sartlara oxşayıb" – nənəm onu acıqlandırmaq üçün deyirdi. Şarl özünü elə göstərirdi, guya, eşitmir, məni qabağına çəkib nəzərləri ilə süzür, nəhayət, bir qədər inamsızlıqla deyirdi: "O böyüyür!"

¹ Pauperizm – yoxsulluq, yoxsullaşma

Onun nə qayğılarını, nə də ümidlərini bölüşürdüm: axı yaramaz ot da tez böyüyür; yaramaz qala-qala böyümək olar. Məndən ötrü həmin vaxt ən başlıcası yaxşı *in aeternum*¹ qalmaq idi. Amma həyatım sürətlənəndə hər şey dəyişdi: artıq yaxşı hərəkət eləmək az idi, hər saat daha yaxşı hərəkət lazım gəlirdi. Özümə bir qaydanı – yuxarı dırmaşmağı tabe elədim. Öz iddialarımı qıdalandırmaq, onların ölçüyə uyğun gəlmədiyini maskalamaq üçün hamı təkli hərəkət eləyirdim: öteri uşaq uğurlarımda öz taleyimmin uğurunu görürdüm. Doğrudan da, xırda, tamamilə adi uğurlar qazanırdım, amma o uğur məndə yalançı yüksəliş duyğusu yaradırdı.

Tamaşaçılar üçün çalışmağa adət eləmiş uşaqdım, hamının yanında öz sinfimin, öz nəslimin mifindən fayda görür, təcrübə toplayırdım, indi keçmişin dərsəriylə zəngindim. Öz-özümü təklikdə bununla heç də kifayətlənmirdim. Mən varlığın əvvəlcədən bəxş olunduğu, sövq-təbii saxlandığıyla, ruhun hər bir hərəkətinin qarşıda gözlənən hərəkətin nəticəsi olduğuyla razılaşa bilməzdim. Tamamilə, bütövlükdə gələcək intizar tərəfindən doğulmuşdum, o intizar mənə nur bəxş eləmişdi, irəli şığıyırdım, hər an da dünyaya gəlməyin mərasimini dönə-dönə təkrarlayırdı; öz könül cəhdlərimə daxili atəşin qılgıncımı kimi baxırdım. Keçmişə nəylə borclu ola bilərdim? Məni o yaratmamışdı, əksinə, mən küldən törəyib, öz yaddaşımı dönə-dönə bərpa eləyib yoxluqdan çıxarmışdım. Hər dəfə daha yaxşı yaranır, oyanır, bir sadə səbəb üzündən öz ruhumun hələ toxunulmamış ehtiyatlarını daha bütöv istifadə eləyirdim ki, qarşısızlınmadan üstümə gələn ölüm məni öz tutqun işığıyla get-gedə daha aydın işıqlandırır. Mənə tez-tez deyirdilər: keçmiş bizi irəli itələyir, amma əmindim ki, məni gələcək çəkir; özümde nizamlı qüvvələrin işini, ümidlərin asta-asta yetişməsini hiss eləmək nifrətəməz olardı. Burjuanın ehmallı inkişafını öz ruhuma çəkmiş, onu daxiliyanma mühərrikinə çevirmişdim;

¹ *In aeternum* – əbədi (lat.)

keçmişini indiyə, indini gələcəyə çevirmişdim, dinc təkamül yolundan imtina eləmiş, inqilabi kataklizmlərin daşlı-kəsəkli yolunu seçmişdim. Bir neçə il əvvəl kimsə qeyd eləmişdi ki, pyeslərimin və romanlarımların qəhrəmanları qəfildən, sürətlə qərar qəbul eləyirlər – məsələn, "Milçəklər"də Orestin ruhundakı çevriliş anı baş verir. Lənət şeytana, mən həmin qəhrəmanları özümə oxşar, şübhəsiz, olduğum kimi yox, olmaq istədiyim kimi yaradırəm.

Satqın oldum, satqın olaraq da qaldım. Özümü bütövlükdə tutduğum hər işə əbəs yerə həsr eləyirəm. Bütövlükdə işə, hiddətə, dostluğa uyuram – bir dəqiqədən sonra özümdən imtina eləyəcəyimi bilirəm, bu, mənə məlumdu, mən bunu istəyirəm, əvvəlcədən xəyanətə sevinib, vəcdə gələ-gələ artıq özümü əyləncənin ən qızgın yerinə verirəm. Ümumiyyətlə, sözümlə başqalarından pis əməl eləmirəm, amma bağlılıqlarımda, hərəkət tərzimdə daimi olub, hisslərə sədaqətimi qorumuram; vaxt vardı, hər bir abidə, portret, yaxud peyzaj mənə yalnız ona görə çox gözəl görünürdü ki, onu axırıncı olaraq görürdüm; kinayəylə, yaxud etinasızlıqla gülə-gülə – bütün bunların məni daha təsirləndirmədiyinə əmin olmaq üçün – hələ onlardan ötrü əziz olan hər hansı bir ümumi xatirəni ələ salırdım. Özümə rəhm eləmədən irəli qaçırdım; nəticədə özümü daha az sevirəm, rəhmsiz hərəkətlərim məni öz nəzərimdə dəyərsizləşdirir – dünən pis hərəkət elədim, çünki bu, dünən idi, sabah özümə hökmümün nə qədər sərt olacağını bu gün əvvəlcədən görürəm. Başlıcası odur ki, heç bir qardaşlaşma yoxdu: keçmişimi xeyli aralıda saxlayıram. Yeniyetməlik, yetkinlik, hətta ötən il – hər şey çevrilişə cəkdi; indi yeni səltənət gələcək, amma o, Allah bilir, nə vaxt yetişəcək. Həyatımın ilk illərini xüsusilə tərtəmiz çıxarmışam; bu kitaba girişib, üstündən xətt çəkilənlərin açılmasına çoxlu vaxt sərf eləməyə məcburdum. Otuz yaşım olanda dostlarımla təcübülənirdilər: "Fikirləşmək olar ki, sizin nə valideynləriniz, nə də uşaqlığınız varmış". Axmaqdı, bu,

mənim izzəti-nəfsimi oxşayırdı. Amma mən bəzi adamlara – xüsusilə qadınlara xas olan zövqlərə, istəklərə, uzaq niyyətlərə, uzaqlaşan sevinclərə dinc, ciddi sədaqətə hörmət bəsləyirəm, onların bütün dəyişikliklər zamanı özlərinə sadıqlıyı saxlamağından, keçmişin xatirəsini qorumağından, ilk oyuncaqlarını, süd dişlərini, ilk sevgilərini qəbrə aparmağından vəcdə gəlirəm. Ahıl vaxtlarında yalnız gənclik istəklərinə görə qocalmış qadınlarla bir araya gələn kişilər tanıyırdım; başqaları, hətta ölümlərə incikliklərini bağışlamırdılar, öldürsən də, iyirmi il qabaq işlədilmiş, tamamilə bağışlanan günahı boyunlarına almağa razı olmurdular; mənim özünütənqid üçün gözəl xüsusiyyətlərim var, bir şərtlə – onları sırtmasınlar. 1936-cı ildə, yaxud 1945-ci ildə kimsə adıma daşıyan adamın xətrinə dəyib: bunun mənə nə dəxli var? Onu təhqir eləyiblər, susub; bunu zərərinin hesabına yazıram – axmaqdı, hətta özünə hörmət göstərməyə məcbur eləyə bilməyib. Köhnə dostum rastlaşıb iradlarını bildirir: artıq on yeddi ildə məndən inciyib, müəyyən bir şəraitdə ona qarşı diqqətsiz olmuşam. Tutqun halda xatırlayıram, özümü müdafiə eləyib, ona hücum çəkmişəm, o vaxt onu həddən artıq şübhələnməkdə, təqib düşkünlüyündə günahlandırmışam – qisası, baş verənlər barədə öz versiyam olub; buna görə də indi dostumun mövqeyini daha həvəslə qəbul eləyirəm; onunla tamamilə razılaşıb, hər şeydə özümü günahlandırırım: özümü şöhrətpərəst, yekəxana, sərt aparmışam; kefikök halda sağa-sola vurur, hər şeyi anladığımdan ləzzət alıram; bir halda ki səhvlərimi bu qədər asanlıqla boynuma alıram – deməli, o səhvləri təkrar eləyə bilmərəm. İnanacaqsınızmı? Mənim cəsarətsizliyim, asanlıqla tövbə eləməyim iddiaçını yalnız əsəbiləşdirir. O, deməzsənmi, mənə sancır, onu ələ salıram. O, mənə – indikinə, keçmişdəkinə, həyatı boyu tanıdığı, həmişə eyni cür olan adama acıqlanır, mənə özümü yeni doğulmuş hiss eləməkdən ləzzət almaq xətrinə onu hərəkətsiz saxlayıram. Axırda mən də həmin dinc, çürüyən

meyitlərə qəzəblənirəm. Əksinə, əgər bir kəs, dediklərinə görə, rüsvay olmadığım hadisəni xatırladırsa, əlimin hərəkəti ilə söhbəti kəsirəm; məni təvazökar adam sayırlar, elə bir şey yoxdu, sadəcə, əminəm ki, bu gün daha yaxşı, sabahsa ondan da yaxşı hərəkət eləyirdim. Adətən, ilk əsərlərini həddən artıq canfəşanlıqla tərifləmək ahıl yazıçıların xoşuna gəlmir, amma şübhəsiz, bu, hamıdan az məni sevindirir. Mənim ən yaxşı kitabım – üzərində işlədiyim kitabdı; sonra yenicə nəşr olunmuş kitab gəlir. Amma artıq içimdə əlaltından nifrət yetişir, tezliklə üzə vuracaq. Tənqidçilər kitabı pis saysalar, ola bilsin, bu gün qəlbimə dəyər, yarım ildən sonrasa onların fikrinə yaxın olacağam. Amma bir şərtlə: həmin əsəri nə qədər mənasız, səthi saysalar da, istəyirəm ki, əvvəllər yazdıqlarımın hamısından üstün tutsunlar; razıyam, yaradıcılığım bütövlükdə alt-üst edilsin, amma xronoloji iyerarxiya qorunmalıdı, bu – sabah daha yaxşı bir şey, birisi gün ondan da yaxşısını yaradacağımın, axırını sədevlə bitirəcəyimin yeganə rəhnidi.

Şübhəsiz, özümü tərifləmirəm, öz-özümüzü təkrar elədiyimizi gözəl görürəm. Amma sonralar qazanılmış bu anlayış köhnə təsəvvürləri canlandırsa da, onları tamam-kamal dağıda bilməz. Həyatımda mənimlə düz gətirməyən bir neçə sərt şahidim var, məni dəfələrlə tapdanmış cığırda getdiyim yerdə yaxalayıblar. Bu barədə özümə deyirlər, inanıram, amma qəfildən son məqamda görürəm ki, hər şey gözəldi: hələ dünən kordum, bu günə irəliləyiş sezilir – axı inkişaf eləməyə ara verdiyimi anladım. Bəzən özüm ittihamın şahidi kimi çıxış eləyirəm. Məsələn, görürəm ki, iki il qabaq yazılmış səhifə lazım ola bilərdi. Axtarıram, tapmıram. Daha yaxşısı: tənbelliyim üzündən, az qala, yeni əsərimin içinə köhnələri salacaqdım – indi daha dəqiq yazıram, hər şeyi təzədən eləyirəm. Əsəri bitirib təsadüfən itmiş səhifəyə rast gəlirəm. Donub-qalırım: bir neçə vergülü nəzərə almasaq, elə həmin fikirləri elə həmin sözlərlə ifadə eləmişəm. Tərəddüd keçirib

ikinci düzəlişi saxlayır, həmin köhnəlmiş sənədi zibil qabına atıram: nəyləsə əvvəlkindən daha mükəmməldi. Bir sözlə, bacardığım kimi yerləşirəm – ayıq baxıram, amma indi də qocalığın dağıdıcı fəaliyyətinə baxmayaraq, alpinistin təzə-tər həvəsini duymaq üçün öz-özümü təlxəklik eləyirəm.

On yaşında həmin düşkünlüklər, özünü təkrarlar mənə məlum deyildi, şübhələr yad idi: cəld, boşboğaz, küçənin mənzərəsindən heyrətlənəndim, öz hərəkətlərimi bir-birinin arxasınca atıb dərimi dəyişməyə ara vermirdim. Süfflö küçəsi ilə yuxarı qalxa-qalxa hər addımında geri qaçan vitrinlərin gözqamaşdırıcı parıltısı içində öz həyatımın qaçışını, qanununun, gözəl heç bir şeyə sədaqət bəsləməmək haqqımı duyurdum. Hər şeyim həmişə mənimləydi. Bax, nənəm öz yemək dəstini artırmaq istəyir, onu şüşə və çini qablar mağazasına müşayiət eləyirəm; o, qapağında qırmızı alma bəzəkli sup qabını, gül naxışlı boşqabları göstərir. Bu heç də nənəmə lazım olan deyil, şübhəsiz, boşqablarında güllər var, amma orada saplaqlarla dırmaşan qəhvəyi həşəratlar da var. Dükənçi qız da canlanır, o, müştərinin nə istədiyini anlayır, belələri var idi, amma artıq üç ildi buraxmırlar; bu model daha yeni, daha ucuzdu, sonrasını da həşəratlarla, ya da həşəratlırsız – çiçəklər çiçək olaraq qalır, elə deyilmi, birə axtarmağa – yamanca yerinə düşdü – nə ehtiyac var. Nənəm razılaşmır, dediyinin üstündə durur: anbara baxmaq olmazmı? Əlbəttə, olar, amma buna vaxt lazımды, dükənçi xanımın köməkçisi yoxdu, satıcı yenicə çıxıb gedib. Heç nəyə toxunmamağı əmr eləyib məni küncə qoyur, yadlarından çıxarırlar. Ətrafımdakı əşyaların zərifliyindən, tozlu parıltılarından, Paskalın ölümündən sonrakı maskasından, prezident Falyerin başı formasında gecə təsindən sarsılmışam. Amma yalnız görüntü xətrinə olan ikincidərəcəli personajam. Bəzi yazıçılar köməkçi fiqurları səhnəyə bu cür çıxarır, əsas qəhrəmanısa ötəri, yarımçıq təqdim eləyirlər. Oxucunu aldada bilməzsən: o, romanın yaxşı bitib-bitmədiyini görmək üçün son səhifələri vərəq-

ləyir, bilir ki, buxarıya söykənmiş solğun gəncin üç yüz əlli səhifəsi var. Üç yüz əlli sevgi və macərə səhifəsi. Mənim, azı, beş yüz səhifəm var. Axırı xoşbəxt sonluqla bitən uzun əhvalatlı qəhrəmanam. Həmin əhvalatı özümə söyləməkdən əl çəkdim – nə əhəmiyyəti var? Özümü romanın qəhrəmanı hiss elədim – bu, bəsdə. Zaman yaşlı qayğılı qadınları, çinilər üzərindəki gülləri, dükanı geri dartırdı, qara tumanlar solur, səslər ağırlaşdı, nənəmə yazığım gəlirdi – əlbəttə, onun ikinci hissəsini tapmayacaqlar. Mənsə balaca oğlanda bütövləşdirilmiş başlanğıc, orta və son idim, həmin oğlan burada, dükanın toranlıığında, hündür, boyu çatmayan boşqab yığınlarının arasında və orada, başqa yerdə, çox uzaqda, şöhrətin gözqamaşdırıcı matəm günəşi altında artıq qocaydı, artıq ölüydü. Mən əvvəlcə onun trayektoriyasının, dalğa axınının hissəciyi, yolun sonunda əks olunmuş maneəydim. Cəld, gərgin, bir əliylə qəbrə, bir əliylə beşiyə toxunan vəziyyətdə özümü ani, gözəl, zülmətin udduğu şimşək parlıtısı sayırdım.

Bununla belə, darıxmaq – bəzən güclə sezilən, bəzən ürəkbulandıran – yaxamdan əl çəkmirdi; ona tab gətirməyə gücüm çatmayıb, faciəvi cazibəyə güzəştə gedirdim. Orfey səbirsizliyi üzündən Evridiki itirmişdi, mən səbirsizliyim üzündən tez-tez özümü itirirdim. İşsizlikdən dəli olub, bəzən öz dəliliyimə nəzər salırdım, bununla belə, onu unutmaq, diqqəti zahiri aləm üzərində cəmləşdirib qapaq altında saxlamaq lazım idi; belə məqamlarda özümü dərhal gerçəkləşdirmək, bu barədə düşünməyəndə məni didib-dağıdan həyatın tamlığını bir baxışla əhatə etmək istəyirdim.

Dəhşətdi! İlk hərəkət, bədbinlik, şəx xəyanətlər, gizli məqsədyönlülük – şəxsən mənim xanım Pikarın uzaqgörənliyinə əlavə elədiyim hər şey rədd olub getdi. Uzaqgörənlik qalırdı, amma onunla neyləyə bilərdim? O, hər anımı xilas etmək cəhdində qorxunc, ancaq mənasız şeylərin hamısını tarazlayırdı: həyat şirəsindən məhrum olan gələcək quru skeletə çevrilirdi, mən öz varlığımın ziyan gətirdiyini

yenə görürdüm, sezirdim ki, ona heç cür bəraət tapa bilməmişəm.

Tarixsiz xatirədi – mən Lüksemburq bağındaki oturmaqda əyləşmişəm: Ann-Mari yanında oturmağımı xahiş eləyib, çünki həddən artıq qaçıb tərləmişəm. Hər halda, səbəblə nəticənin real bağlılığı belədi. Amma o qədər darıxıram, hər şeyi təkəbbürlə geri çevirirəm: ona görə qaçırdım ki, tərləyim, bununla da anamın məni çağırmasına imkan yaradım. Hər şey bu oturmağa gətirib çıxarırdı, hər şey ona gətirib çıxarmalıydı. Onun hansı rolu var? Bilmirəm, bu barədə əvvəlcədən fikirləşmirəm, mənə aid olan təəssürlərin heç biri itirilməyəcək; məqsəd var, o səbəbi sonralar dərk eləyəyəm, onu törəmələrim bilir. Yerə çatmayan qısa ayaqlarımı yellədir, əlində zərf olan qozbel kişini götürəm – bu, lazım olar. Vəcdlə təkrar eləyirəm: "Burada oturmaq həddən artıq vacibdi". Daha da darıxıram; özümü saxlaya bilmir, özümə baxmağa cəsarət göstərirəm: sensasiyalı kəşflər tələb eləmirəm, amma bu dəqiqənin mənasını anlamaq, zərurətini duymaq, heç olmasa, Müssönün, yaxud Hüqonun ayağına yazdığım anadangəlmə yetkinlik vergisindən zövq almaq istəyirəm. Təbii ki, başdan-başa dumandan başqa bir şey görmürəm. Qismətimin mücərrəd postulatıyla mövcudluğunun primitiv duyğusu toqquşmadan, bir-birinə qarışmadan yan-yanaşı mövcuddu. Bir şey – özümdən qaçmaq, məni cəlb eləyən başgicəlləndirici sürəti təzədən qazanmaq istəyirəm; əbəsdir – heyrətə xələl gəlib. Qıçlarımın tükələri biz-biz olur, özümə yer tapa bilmirəm. Lap vaxtında ilahi mənə missiya tapşırır, nə olur-olsun, yerimdən qopmalıyam. Oturmaqdan atılıb, var gücümlə qaçıram; xiyabanın axırından dönüb geri baxıram: heç bir şey tərpənmir, heç bir şey dəyişməyib. Məyusluğumu gizlədib növbəti əhvalatı quraşdırıram: Orilyakda, dəm-dəsgahlı otaqda, 1945-ci ildə – bunda israr eləyirəm – qaçışımın qiymətləndirilməmiş nəticələri aydınlaşacaq. Təsdiqləyirəm ki, razıyam, özümü qızıdırı-

ram; Müqəddəs Ruhun yolunu kəsmək üçün ona etibarımı bildirirəm: mənə verdiyi o imkanlara layiq olmaq üçün dəlicəsinə and içirəm. Bütün bunların yersiz, başdan-ayağa əsəb oyunu olduğunu bilirəm. Anam artıq özünü yetirib: yun köynək, şərf, palto: o, məni bürüyür, qeyri-ixtiyari əllərinə təslim oluram. Hələ irəlidə Süfflö küçəsi, dalandar cənab Triqönün bığları, hidravlik liftin öskürəyi var. Nəhayət, bədbəxt balaca iddiaçı kabinetdədi, stuldan-stula vurnuxur, kitabları vərəqləyib atır. Pəncərəyə yaxınlaşır, pərdənin altında milçək görürəm, onun qanadlarından tutub öldürücü barmağımla basıram. Bu nömrə proqramdankənardı, təsadüfdü, fəaliyyətdən qıraqda donmuş zamandan götürülüb, yeganə nömrədi ki, bu gün axşamda, sonra da heç bir şeyə səbəb olmayacaq, Orilyak heç vaxt bu bulandırılmış əbədiyyətdən xəbər tutmayacaq. Bəşəriyyət mürgüləyir, müqəddəs – milçəyi də incitməz – görkəmli yazıçısıa indicə yaranıb. Bu durğun dəqiqədə hər hansı gələcəkdən məhrum tənha uşaq qətlidə kəskin duyğular axtarır; bir halda ki mənə əsl insan taleyi bəxş olunmayıb, özüm başqalarının – heç olmasa, bu milçək üçün – taleyinin hakimi olaram. Tələsməyəcəyəm, qoy bilsin ki, başının üstünü əjdaha kəsib: barmağım get-gedə yaxınlaşır... əzdim, çox təəssüf! Onu öldürmək lazım deyildi, lənət şeytana! Bütün mövcud olanların içində məndən qorxan yeganə varlıqdı: indi mənimlə kimsə hesablaşmır. Həşərat qatili olub qurbanımın yerini tuturam, mən – həşəratam. Mən – milçəyəm, həmişə milçək olmuşam. Başqa yolum yoxdu. Yalnız masanın üstündən "Kapitan Korkoranın macəraları"nı götürüb xalının üzərinə sərilmək, yüz dəfələrlə oxuduğum kitabı bəxtəbəxt açmaq lazımdı: özümü elə əzgin, elə qüssəli hesab eləyirəm ki, yorulmuş əsəblərim dözmür, ilk sətirdən hər şeyi unuduram. Kapitan Korkoran boş kabinetdə əlində karabin, yanında ələ öyrəşmiş pələng balası vəhşi heyvanı qovur: keçilməz cəngəlliklər sürətlə onları əhatə eləyir – uzaqda ağaclar basdırmışam, meymunlar

budaqdan-budağa atılır. Qəfildən Lüizön – pələng balası nərildəməyə başlayır, Korkoran yerində durub qalır, düşmənin yaxındadı. Mənim qayıdıb gəlmək, bəşəriyyəti oymaq, məni köməyə çağırmaq üçün Müqəddəs Ruh qəlbimi alt-üst eləyən: "Əgər artıq tapmasaydın, məni axtarmazdın" sözlərini pıçıldamağa məhz bu maraqlı məqamı seçir. Əbəs tərifi, onu cəsur Korkorandan başqa burada kim eşidəcək? Amma bu zaman yalnız elə həmin bəyanatı gözləyirmiş kimi, görkəmli yazıçı qayıdır, nəvəm sarışın başını həyat tarixçəmin üzərinə əyir, gözlərində yaş gilələnir, gələcək şafəq saçır, sonsuz sevgi məni bürüyür, qəlbimdə atəş oynayır; tərən-mirəm, illüminasiyaya fikir vermir, kitabdan aralanmıram. Nəhayət, işıqlar sönür, döyüntüdə, qarşısızalmaz irəli getmək meylindən başqa heç bir şey duymuram, yerimdən tərənir, hərəkətə gəlir, hərəkət eləyirəm, mühərrik işləyir. Mən qəlbimin sürətini duyuram.

* * *

Mənim başlanğıcım belədi: qaçırdım, zahiri qüvvələr qaçışımın xarakterini müəyyən eləyir, məni formalaşdırırdı. Köhnəlmiş mədəniyyət konsepsiyası arasından din işıq saçırdı, o, nümunə rolunu – onda uşaqsayağı olanın hamısını – oynayırdı, o, uşağın ürəyincəydi. Mənimlə müqəddəs tarixlə, Tövratla, sənətlə məşğul olur, amma inanmağa imkan vermirdilər; bu, öz nizamıma çevrilən nizamsızlığımıza gətirib çıxardı. Dağ yaranması prosesində qabığın dəyişməsi prosesi baş verdi: katolisizmdən götürülmüş müqəddəslik ideyası incə söz sənətinə yatırıldı, mən mömin ola bilmədim, buna görə də qarışıq xristian ədəbiyyatçıda gördüm: onun həyatının məqsədi günahdan təmizlənmə, yer üzündə mövcudluğunun bir məqsədi – sınaqlardan ləyaqətlə keçmək, axirət zövq-səfasına layiq olmaq – vardı. Ölüm keçid mərasiminə bərabər tutulurdu, əbədi ölməzlik öz xidmətlərini əbədi həyatın əvəzedicisi qismində təklif eləyirdi. Bəşəri-

yətin ştiurunda öz sönməzliyimə zəmanət almaq üçün belə qənaətə gəldim ki, onun özü də həmişə mövcud olacaq. Bəşəriyyətin bətnində ölmək doğulmaq, sonsuzluq qazanmaq deməkdi, amma mənim qarşımda hər hansı bir kataklizm nəticəsində əlli il sonra da olsa, planetin məhvi barədə fərziyyə söyləseydilər, dəhşətə gələrdim; elə indi də bütün illüziyalarımı itirib, günəşin soyuya biləcəyi barədə qorxu hissi keçirmədən fikirləşə bilmirəm; qoy adamlar dəfn olunduğumun səhəri günü məni unutsunlar, bu, mənə təsir eləmir; özümdə tanımadığımı, amma məhv olmaqdan qoruduğum milyardlarla yaranışın olduğu kimi, nə qədər ki onlar sağdırlar, hissedilməzdilər, adsızdılar, onlardan ayrılmazam, onların hər birində varam.

Mif çətin deyildi, onu asanca həzm elədim. İki kilsənin – protestant və katolik – övladı kimi müqəddəslərə, Məryəm anaya, hətta Allaha, onlar bu adlarla adlandırılanacan inana bilmirdim. Amma mənə nəhəng kollektiv qüvvə təsir göstərirdi – bu, başqalarının inamıydı; o inam qəlbimdə yuva qurub öz məqamını gözləyirdi: onun səcdə hədəfinin adını dəyişmək, görkəmini azacıq başqalaşdırmaq bəs eləyirdi ki, məni yanıldan maskanın altında onu tanıyıb üstünə atılır, caynaqlarıyla ondan yapışırdı. Düşünürdüm ki, ədəbiyyata təslim oluram, əslində sə rahibliyi qəbul eləmişdim. Möminlərin ən itaətkarının əqidəsi mənim içimdə qarşısı alınmaz inamla öz taleyimə çevrildi. Taleyimə? Niyə də yox? Bəyəm hər bir xristian Allahın seçilmişsi deyil? Mən katolisizmin peyinli torpağında alağ otu kimi böyümüşdüm, köklərim onun şirəsini çəkir, ondan cana gəlirdi. Ona görə də otuz il görmədən baxırdım. 1917-ci ildə La-Raşeldə bir səhər yoldaşlarımı gözləyirdim, birgə liseyə getməliydik; onlar gecikirdilər; necə vaxt keçirəcəyimi bilmədən Qadir Allah barədə fikirləşməyə başladım. Elə həmin anda O, qəfildən maviçiliklə başaşağı sürüşüb izahsız-filansız yox oldu. Öz-özümə nəzakətlə onun mövcud olmadığını söyləyib, məsələni bitmiş

hesab elədim. Müəyyən dərəcədə hər şey, doğrudan da, bitmişdi, çünki həmin vaxtdan məndə heç vaxt onu diriltmək arzusu yaranmamışdı. Amma başqa, gözəgörünməz, mənə bəxş olunan səlahiyyətlərə zəmanət vermiş, həyatımı adsız, böyük müqəddəs qüvvələrin köməyi ilə idarə eləmiş Müqəddəs Ruh qaldı. Ondan can qurtarmaq daha çətin idi, o, mənim beynimin arxa cəbhəsində, özümü, həyatdakı yerimi, öz mövcudluğumun mənasını anlamaq üçün istifadə elədiyim, əlaltından alınmış anlayışların arasında məskən salmışdı. Hələ uzun müddət ölümü – din cildinə girmiş – rəhmə gətirmək, öz həyatımı təsadüfün caynağından qurtarmaq üçün yazırdım. Kilsəyə satıldım. Onun döyüşkən tərəfdarı kimi xilaslı yaradıcılıqda axtarırdım; mistik kimi varlığın sükutuna sözlərin əsəbiləşdirici şaqqıllarıyla girmək istəyir, başlıcasına adları şeylərin üzərinə qoyurdum: inam bəsləmək elə budur. Baxışlarım tutqunlaşdı. Tutqunluğun sürdüyü müddətdə belə hesab eləyirdim ki, dolaşmışam. Otuz yaşında uğurla dəlisov kələk işlətdim: "Ürəkbulanması"nda, guya, özümün bura daxilim yoxmuş kimi, məqsədsiz adamın dərini, özümə oxşayanların əsassız mövcudluğunu, mənə inanın, tamamilə səmimi təsvir elədim. Əlbəttə, mən Rokantendim, onun vasitəsilə rəhmsiz-filansız öz həyatımı göstərirəm, amma eyni zamanda da "mən", seçilmiş, cəhənnəm salnaməçisi, özümün protoplazmatik mayemə yönəldilmiş şüşədən və poladdan fotomikroskopdum. Sonra kefikök halda izah eləyirdim ki, insanın özü olması mümkün deyil: mən də özüm ola bilmədim, amma həmin mümkün-süzlüyü aşkara çıxarıb, bununla tək-cə mənə bəxş olunmuş imkana, öz missiyamın obyektinə, öz şöhrətimin trampolininə çevirməyə imkan verən mandatım vardı. Bu açıq-aşkar həqiqətlərin əsiriydim, amma onları sezmirdim – aləmi onların arxasından görürdüm. Təpədən-dırnağa saxta, mistifikasiyanın bəhrəsi kimi insan mövcudluğu şəraitinin nə qədər ağır olduğunu görürdüm. Doqmatik kimi hər şeyə

şübhə bəsləyirdim, təkcə şübhənin mənim seçilmişliyimin əlaməti olduğuna şübhə eləməirdim; bir əlimin dağıtdığını o biri əlimlə düzəldir, tərəddüdü öz mətanətimin rəhni sayırdım. Mən xoşbəxtdim.

Həmin vaxtdan dəyişmişəm. Sonra məni deformasiya eləyən şəffaf qını hansı turşuların yediyini, zorakılıqla necə, harada rastlaşdığımı, öz eybəcərliyimi gördüyümü – o qısa müddətdə mənfə dayağım, gözəl balanı əridən yandırılmış əhəng oldu – məni özümün ziddimə müntəzəm olaraq fikirləşməyə məcbur eləyən – o dərəcədə ziddimə ki, öz mühakimələrim nə qədər güclü narahat eləyirdisə, onun həqiqiliyi məndən ötrü o qədər açıq-aşkar idi – səbəblərin nə olduğunu danışırım. Qismət illüziyası dağılıb gedirdi; əzablar, günahların təmizlənməsi – hər şey dağıldı, ucaldığım binadan yalnız xarabalıqlar qaldı, Müqəddəs Ruhü zirzəmidə yaxalayıb qovdum; ateizm – qəddar, dözümlü istəyən ateizm – fəaliyyət məsələsini sona çatdırdı. Mən hər şeyi aydın görürəm, özümüaldatmayla məşğul olmuram, öz vəzifələrimi bilirəm, yəqin, vətəndaşlığa görə mükafatlara layiqəm; artıq on ildə acı, şirin dəliliyədən sonra özünə gəlmiş adam kimiyyə: özünə gəlmək çətindi, öz səhvlərini gülüşsüz xatırlamaq olmur, öz həyatınla neyləyəcəyini məlum deyil. Mən yenidən, yeddi yaşındakı sayaq, biletsiz sənişin oldum; nəzarətçi kupemə girdi, əvvəlki tək sərt-sərt olmasa da, üzümə baxdı: əslində, çıxıb getməyə, axıracan sakitcə yoluma davam eləməyimə imkan verməyə hazırıdı; yalnız dəxli yoxdu, hər hansı üzr bildirən vəziyyətlərə istinad eləməyim lazımdı, o, nəylə istəsən razılaşar. Təəssüf ki, heç bir şey tapmıram, axtarmağa həvəsim də yoxdu; beləcə, ikilikdə, bir-birimizdən utana-utana düz Dijönə, məni kimsənin gözləmədiyi – bunu gözəl bilirəm – yerəcən gedəcəyik.

İnamımı itirdim, amma geri çəkilmədim. Hələlik yazıram. Başqa nəylə məşğul olum? *Nulla dies sine linea* (Gündə, ən azı, bir sətir yazmaq). Bu, vərdisdi, sonra da bu

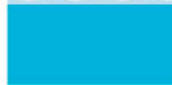

– mənim peşəmdi. Uzun müddət qələmi qılınc sayırdım, indi gücsüzlüyümə inandım. Fərqi yoxdu, mən kitablar yazacağam; o kitablar lazımdı, o kitablar, hər halda, faydalıdı. Mədəniyyət heç bir şeyi və kimsəni xilas eləmir, heç haqq da qazandırmır. Amma mədəniyyət – insanın yaratdığı şeydi; o, özünü mədəniyyətdə əks etdirir, özünü onda tanıyır; yalnız həmin tənqidi güzgüdə öz simasını görür. Üstəlik də, köhnə-köşkül bina – özümüaldatmamdı, bu, həm də xarakterimdi, nevrozdan can qurtarmaq olar, özündən şəfa tapa bilməzsən. Əlli yaşında özümün köhnəlmiş, sürtülmüş, təhqir olunmuş, uzaqlara qovulmuş, səs hüququndan məhrum edilmiş də olsam, uşaq cizgilərimi saxlamışam. Adətən, o cizgilər kölgədə gizlənir, ehtiyatlandırır; diqqətini azacıq yayındırırsan – başlarını qaldırır, maskalanıb işıqlı dünyaya çıxır. Səmimi-qəlbədən əminəm ki, müasirlər üçün yazıram, amma məşhurluq məni əsəbiləşdirir – bu, şöhrət deyil, axı hələ sağam, bununla belə, bu, çoxdankı arzularımın üstündən xətt çəkir. Deməli, gizlicə hələ də onları qidalandırırım? Həm hə, həm də yox. Görünür, onların görkəmini dəyişmişəm; mənə həyatdan qiymətləndirilməmiş getmək qismət olmadı, amma bəzən özümü bir ümidlə təskinləşdirirəm ki, sağ vaxtında mənə lazımi qiyməti vermirlər. Qrizelda ölmədi, Pardalian hələ mənim içimdədi, Stroqov da. Mən başdan-ayağa onlardanam, onlar Allahdandılar, mənə Allaha inanıram. Get aydınlaşdır. Mənə gələndəsə bundan heç vaxt baş açmadım, bəzən fikirləşirəm: bəlkə, köhnə oyun – daşvurma oynayıram. Haqq-hesab çəkmək üçün köhnə ümidləri cidd-cəhdlə tapdalayıram ki? Belə olan halda Filoktetəm: həmin əzəmətli və iyələnmiş şikəst heç bir şərt qoymadan ox-kamana qədər hər şeyi verdi; amma inanın, o, gizlicə mükafat gözləyir.

Bunu bir kənara qoyaq. Mami deyərdi: "Bura sürüşkəndi – ehtiyatlı olun!" Amma mənim ağılsızlığımın yaxşı tərəfi də var: ilk gündən o, məni özümü "elita"ya aid eləmək

tamahından qoruyurdu, heç zaman hesab eləməirdim ki, qismətimə "talant" yiyəsi olmaq düşmüşdü; qarşımda bir məqsəd vardı – zəhmətinlə, əqidənlə canını qurtar; əllərim və ciblərim boş idi. Heç bir şeylə əsaslandırılmamış seçimim məni kimsədən ucaya qaldırmırdı: cəmi-cümlətanı özümü xilas eləmək üçün təchizatsız-filansız yaradıcılığa həsr elədim. Amma əgər mən əbədi zövq-səfanın gerçəkləşmədiyini anladım, onu butaforiya anbarına göndərdimsə, yerdə nə qalır? Bütün adamları öz içinə sığışdırmış bütöv adam – bütün adamlardan, bütün adamlar – ondan ibarətdirlər.

SAHIBİN UŞAQLIĞI

"Mən mələk paltarında çox gözələm". Xanım Portye anama dedi: "Sizin körpəniz çox sevimli". Mələk paltarında gözəldi. Cənab Bufardye Lüsyeni ayaqlarının arasına alıb əllərini sıgalladı. "Əsl qızdı, – gülümsəyə-gülümsəyə dedi. – Adın nədi? Jaklin, Lüsyena, Marqo?" Lüsyen qızarıb dilləndi: "Adım Lüsyendi". O artıq qız olmadığına şübhə eləməirdi: bir çox böyüklər onu "madmazel" adlandıraraq öpürdülər, hamı onu qaz qanadlarıyla, uzun mavi donda, çıpaq qolları, qızılı saçlarıyla çox gözəl sayırdı; o, adamların onu artıq oğlan saymamağı qərara aldıklarından qorxurdu; əbəs yerə də etiraz eləyərdi, kimsə ona qulaq asmazdı, donunu yalnız yatmazdan qabaq soyunmağa icazə verərdilər, səhər onu öz çarpayısının yanında tapardı, gündüz də çiş eləmək istəyəndə, Nenetta kimi, donu yuxarı çəkib çömbəlməli olardı. Hamı onu "sevimli körpə" adlandırırdu; bəlkə, belə bir şey baş verib, mən, doğrudan da, qızam; o, özünü qəlbən çox incə hiss eləyirdi, bu da bir qədər xoşuna gəlmirdi, o çox nazik səslə danışırdı, gülləri hamıya zərif, incə hərəkətlərlə uzadırdı; öz dirsəyinin büküyündən öpməyi çox istəyirdi. Fikirləşirdi ki, bütün bunlar qəsdədi. Hər şey qəsdən baş verəndə xoşuna gəlirdi, buna görə də karnavalın son günündə əməlli-başlı dəcəllik elədi: ona Pyeronun paltarını geyindirdilər, o, Ririylə birgə qaçır, tullanır, qışqırırdı, onlar masanın altında gizlənidilər. Anası onu dəstəklə gözlüklə yüngülcə vurdu. "Oğlumla qürur duyuram". O, əzəmətli, gözəl, bütün qadınlardan ən köktü, ən hündürü idi. Ağ örtüklü masanın böyründən qaça-qaça keçəndə burada şampan şərabi içən atası onu havaya qaldıraraq dedi: "Kişidi!" Lüsyen ağlamaq, "Yox!"

demək fikrinə düşdü, şirə istədi, çünki şirə soyuq idi, içməyə icazə vermirdilər. Balaca qədəhin lap dibindən süzdülər. Şirə acı tam verirdi, heç də soyuq deyildi; Lüsyen bərk xəstələnəndə ona içirdikləri qazlı limonadı xatırladı. O, hönkürüb ağladı, yalnız avtomobildə, atasıyla anasının arasında oturanda sakitləşdi. Anası Lüsyeni özünə sıxırdı, o, isti, ətirli, çox yumşaq idi. Aradabir avtomobilin salonu tabaşir kimi ağ olurdu, Lüsyen gözlərini qıyırdı, anasının yaxasındakı bənövşələr kölgədən boy verirdi, Lüsyen də dərhal onların qoxusunu duyurdu. O, bir qədər də zıqqıldadı, amma tərlədiyini, qıdıqlandığını, az qala, şirə kimi yapışqanlı olduğunu hiss elədi; istədi ki, balaca vannasında çimsin, anası onu rezin kisəylə sürtsün. Ona südəmə vaxtlarda olduğu kimi, ata-anasının yataq otağında yatmağa icazə verdilər; o, çarpayının yayını cırıldadı-cırıldada gülürdü, atasına dedi: "Uşaq həddən artıq həyəcanlanıb". O, bir qədər portaqal şirəsi içib atasını jiletə gördü.

Səhəri gün Lüsyen nəyisə unutduğuna əmin idi. Gördüyü yuxunu çox yaxşı xatırlayırdı: atası ilə anası mələk donundaydılar. Lüsyen lüt-üryan tasın içində oturub baraban döyəcləyirdi, ata-anasına ətrafında qanad çalırtdılar; bu, qorxunc idi. Amma güman ki, həmin yuxuyacan nəşə baş vermişdi, Lüsyen oyandı. O xatırlamağa çalışanda yalnız mavi, eyni axşamlar valideynlərinin otağında yandırdıqları gecə lampasına oxşayan lampa ilə işıqlandırılmış uzun qara tunel gördü. Bu tutqun, mavi gecənin lap dərinliyində nəşə – ağ bir şey görünürdü. O, anasının ayaqları altında döşəmədə oturub barabanı qucaqlamışdı. Anası ondan soruşdu: "Mənə niyə belə baxırsan, varım-dövlətim?" O, gözlərini aşağı dikdi, barabanı döyəcləyib qışqırdı: "Bum, bum, tara-rabum". Amma anası üzünü döndərən kimi diqqətlə ona baxmağa başladı, elə bil, ilk dəfəydi görürdü. Süni çiçəkləri olan mavi donu tanıyırdı, üzü də tanış idi. Amma hər şey o cür görünmürdü. Qəfildən ona elə gəldi, nəyəsə çox yaxındı, əgər bir azca da fikirləşsə, axtardığını tapacaq. Tunel boz tutqun işıqla

işqlanırdı, nəyinsə qumıldandığı görünməyə başladı. Lüsyen qorxub qışqırdı – tunel yox oldu. "Sənə nə olub, körpəm?" – anası soruşdu. O, həyəcanlı görkəmlə oğlanın yanında diz üstdə dayanmışdı. "Oynayıram", – Lüsyen dilləndi. Anasından gözəl qoxu gəlirdi, qorxurdu ki, anası ona toxunar. Ana da, atası da ona qəribə gəlirdilər. Qəm elədi ki, bir daha onları otağında yatmayacaq.

Sonrakı günlər anası heç nə sezmədi. Lüsyen həmişə olduğu kimi, tumanını geyinirdi, amma onunla əsl balaca kişi sayaq söhbət eləyirdi. Anasından "Qırmızı Papağ"ı danışımağı xahiş elədi, o da oğlanı dizinin üstündə oturtdu. Anası barmağını yuxarı qaldırıb, gülümsəyə-gülümsəyə, ciddi görkəmlə Canavar və Qırmızı Papağın Nənəsi barədə danışırdı. Lüsyen ona baxıb soruşdu: "Bəs sonra?" – aradabir də boynundakı saç höriyünə toxunurdu; amma oğlan anasına qulaq asmırdı, özünə onun həqiqi anası olub-olmadığı barədə sual verirdi. Nağlınu bitirəndə oğlan ona dedi: "Ana, mənə necə balaca qız olduğunu danış". Anası da danışdı, amma güman ki, yalan söyləyirdi. Ola bilsin, əvvəl oğlan olub, ona da don – ötən dəfə Lüsyenə geyindirdikləri kimi – geyindiriblər, o da özünü qız kimi göstərmək üçün donu geyinməkdə davam eləyib. O, anasının ipək altındakı yağ kimi yumşaq olan gözəl əllərinə toxundu. Bəs anasının əynindən donu soyundursa, nə olacaq, atasının şalvarını geyinəcək? Doğrudanmı, dərhal qara bıığı çıxacaq? O, var gücüylə anasının əllərini sıxırdı; ona elə gəlirdi, anası gözlərinin qabağında qorxunc vəhşi heyvana çevriləcək, ya da yarmarkada gördüyü o kişi kimi saqqallı qadın olacaq. Anası ağzını geniş açıb güldü; Lüsyen onun çəhrayı dilini və boğazını gördü; bundan iyrenib ora tüpürmək istədi. "Ha-ha-ha! – anası güldürdü. – Məni nə qədər bərk qucaqlayırsan, balaca kişiciyəzəm! Daha bərk qucaqla. Məni sevdiyin kimi bərk". Lüsyen onun gümüş üzüklü gözəl əlindən yapışıb öpüşlərə qərq elədi. Amma səhərisi, tasın içində əyləşdiyi vaxt anası əlin-

dən tutub yanında oturmuşdu, təkrar eləyirdi: "Gücən, Lüsyen, gücən, varım-dövlətim, xahiş eləyirəm", o, qəfildən gücən-məyə ara verib azacıq boğula-boğula dedi: "Düzdü ki, sən mənim əsl anamsan?" – "Gicbəsər", – anası cavab verdi, soruşdu ki, tezmi özünü boşaldacaq. Həmin gündən Lüsyen əmin idi ki, anası onun qarşısında oyun çıxarıb, daha böyüyəndə heç vaxt onunla evlənəcəyini söyləməzdi. Amma o, bu komediyanın mənasını o qədər də anlamırdı; ola bilərdi ki, tunel gördüyü həmin gecə oğrular ata-anasını çarpayidan oğurlayıblar, yerinəsə bu ikisini qoyublar. Ya da onlar onun əsl ata-anasıdılar, amma gündüz müəyyən rol oynayırdılar, gecəsə tamam başqa adam olurdular. Milad gecəsi qəfildən oyanıb ata-anasının oyuncaqları buxarının içində necə gizlətdiklərini görəndə Lüsyen, demək olar, heç təəccüblənmədi. Səhər onlar Şaxta baba barədə danışmışdılar, Lüsyensə özünü elə göstərir – guya, onlara inanmırdı: fikirləşirdi ki, öz rollarını oynayırlar, oyuncaqları oğurlamalıydılar. Fevralda skarlatin xəstəliyinə tutulub, buna çox sevindi.

Sağalıb özünü yetim kimi göstərməyə adət elədi. O, çınarın altındakı çəmənlikdə otururdu, qoşa ovuc torpaq götürüb fikirləşirdi: "Mən yetiməm, adım Luidir. Altı gündür ki, heç nə yeməmişəm". Qulluqçu Jermena onu səhər yeməyinə çağırırdı, amma masa arxasında da öz oyunundan qalmırdı: ata-anası heç bir şey sezmirdilər. Oğlanı cibgirə çevirmək istəyən oğrular aparmışdılar. Oğru səhər yeməyi yeyəndə qaçıb onu ələ verəcək. O çox az yeyib-ıçirdi: "Müqəddəs Mələk sığınacağı"nda oxumuşdu ki, aclıq keçirmiş adam yeməyə yüngül qidadan başlamalıdır. Bu, ləzzət verirdi, çünki hamı oynayırdı. Ata-ana atayla ananı oynayırdılar; ana özünü ona görə əzab çəkən kimi qələmə verirdi ki, balaca var-dövləti çox az yeyir, atası özünü elə göstərirdi, guya, qəzet oxuyur, amma hərdənbir "Badabum, kişi" deyə-deyə barmağını Lüsyenin sifəti qabağında yelləyirdi. Lüsyen də oynayırdı, amma kimi oynadığını əməlli-başlı bilmirdi. Yetimi? Yoxsa

özünün Lüsyen olduğunu? O, qrafinə baxdı. Xırdaca qırmızı parıltı suda atılıb-düşürdü, and içmək olardı ki, atasının iri, işıqsaçan, barmaqlarının üstündə xırdaca qara tükklü əli qrafinin içindədi. Lüsyenə qəfildən elə gəldi, qrafin də ancaq qrafinin rolunu oynayır. Axırda yeməyə, demək olar, əl vurmadı, az qala, mədə xəstəliyi tapacaqdı. Qət elədi ki, artıq Lüsyen rolunu kifayət qədər oynayıb.

Amma heç cür dayana bilmirdi, həmişə ona elə gəlirdi ki, rol oynayır. O, çox çirkin, çox ciddi olan cənab Bufard-yeyə oxşamaq istəyirdi. Cənab Bufardye nahara gələndə anasının əlini öpüb deyirdi: "Hörmətimi qəbul eləyin, mərhəmətli xanım", Lüsyen qonaq otağının qabağında durub ona heyranlıqla baxırdı. Amma Lüsyenin başına gələnlərin heç biri ciddi deyildi. O, yıxılıb əziləndə bəzən ağlamır, özündən soruşurdu: "Doğrudanmı, ağrıyıram?"; lap kədərli olanda daha acı-acı ağlamağa başlayırdı. Anasının əlini öpüb: "Hörmətimi qəbul eləyin, mərhəmətli xanım" deyəndə anası onun saçını qarışdırıb dilləndi: "Yaxşı deyil, siçancığazım, sən böyükləri ələ salmamalısan". Özünün sanballı adam olduğunu yalnız ayın birinci və beşinci cümə günləri hiss eləyə bilirdi. Həmin günlərdə çoxlu xanımlar anasına qonaq gəlirdilər, aralarında ikisi, yaxud üçü həmişə qara paltarda olurdu; Qara paltarlı, xüsusilə də iri ayaqlı qadınlar Lüsyenin xoşuna gəlirdi. Ümumiyyətlə, o, böyüklərlə özünü çox yaxşı hiss eləyirdi, çünki onlar çox sanballıydılar, hətta yataqda balaca oğlanların məşğul olduqları eyni şeylə təskinlik tapmalarını da ağla gətirmək olmazdı. Bir yerə yığılıb yeyirlər, söhbət eləyirlər, hətta gülüşləri də nəşə təntənəlidi; bu, ibadət kimi gözəldi. Lüsyenlə böyüklərsayaq davranırdılar. Xanım Koffen onu dizinin üstündə oturdub: "Ömrümdə belə gözəl uşaq görməmişəm", – deyə-deyə baldırlarını əlləşdirirdi. Sonra maraqlanırdı ki, nəyi sevir, öpür, kim olmaq istədiyini soruşurdu. O ya cavab verirdi ki, Janna d'Ark kimi böytük sərkərdə olacaq, Elzas-Lotaringiyanı almanlardan alacaq, ya da

deyirdi, missioner olmaq istəyir. Bunu deyə-deyə də öz sözlərinə inanırdı. Xanım Bess xırdaca bıqlı iri, güclü qadın idi. O, Lüsyeni arxası üstə yıxıb "Ay səni, kuklacığazım" deyə-deyə qıdıqlamağa başladı. Lüsyen vəcdə gəlmişdi, şən-şən gülürdü, qıdıqdan qıvrılırdı; o, xəyalına gətirirdi ki, balaca oyuncaqdır, böyüklər üçün kukladı, istəyirdi xanım Bess onu soyundursun, yuyundurub yatmaq üçün rezin altlıqlı balaca yüyürüyə qoysun. Aradabir xanım Bess təkrar eləyirdi: "Doğrudanmı, kuklacığım danışa bilir?" – bunu deyə-deyə yüngülcə qarnını sıxırdı. Bu zaman da özünü mexaniki kukla kimi göstərirdi, səsinə qısıb "kvak" səslənirdi, onlar da gülürdülər.

Şənbə günləri onlara səhər yeməyinə gələn cənab Küre ondan soruşdu, anasını sevirmi. Lüsyen gözəl anasını, çox güclü, mehriban olan atasını sevirdi. O, cənab Kürenin düz gözlərinin içinə baxa-baxa elə həyasız görkəmlə "Hə" dedi ki, hamını güldürdü. Cənab Kürenin başı böyürtkən meyvəsinə oxşayırdı – qırmızı və kələ-köttür idi, hər sızanaqda tük vardı. O, Lüsyenə dedi, bu, tərifləyiqdi, həmişə ananı sevmək lazımdı, sonra soruşdu, kimi – anasını, yoxsa Allahu çox sevir. Lüsyen cəld cavab tapa bilmədi; oğlan saçlarını əsdirib "Bum, tararabum" qışqıra-qışqıra ayaqlarını yerə döyməyə başladı; böyüklər təzədən söhbətə davam elədilər, elə bil, o heç yanlarında deyildi. Oğlan bağa qaçıb alaqaqının üstündən küçəyə atıldı, özüylə qarğı əlağacını götürdü. Əlbəttə, Lüsyen bağdan çıxmamalı idi, bu, qadağan olunmuşdu; adətən, Lüsyen özünü çox sözəbaxan aparırdı, amma bu gün tabe olmaq istəmirdi. O, qalın gicitkən kolluğuna ehtiyatla baxdı; aydın idi ki, ora girmək olmaz, divar çirkli, gicitkən tikanlı və ziyanlı bitki idi; hansısa it düz kolun altında özünü boşaltmışdı; bitki, it nəcisi, isti şərab qoxusu gəlirdi. Lüsyen: "Mən anamı sevirəm, mən anamı sevirəm" qışqıra-qışqıra əlağacıyla gicitkəni döyəcləməyə başladı. O, ağ şirə buraxa-buraxa aciz halda sallanan sınımış gicitkən gövdələrini görürdü; gicitkənin ağımtıl, tüklü çiçəkləri tikə-tikə olub dağılırdı,

oğlansa "Mən anamı sevirəm, mən anamı sevirəm" qışqıran səsciyəzi eşidirdi. İri, mavi milçək – Lüsyenin qorxduğu peyin milçəyi ucadan vızıldaya-vızıldaya fırlanırdı, güclü, çürük, tünd pis qoxu burnuna dolurdu. O, təkrar eləyirdi: "Mən anamı sevirəm", amma öz səsi ona yad gəldi, qəfildən bərk qorxdu, qaçmağa üz qoyub arxasına baxmadan qonaq otağına soxuldu. Həmin gün Lüsyen anladı ki, anasını sevmir. O, özündə günah hiss eləməirdi, amma ona ikili diqqətlə yanaşmağa başladı, qərara gəldi ki, ömrü boyu valideynlərinə hörmət göstərməli idi, yoxsa, sadəcə, yaramaz uşaq olacaqsan. Xanım Flerye görürdü ki, Lüsyen get-gedə daha mehriban olur. Həmin yay da müharibə başladı, atası vuruşmağa getdi, dərdə-qəmə batmış ananinsa Lüsyenin ona bu qədər qızgın qayğı göstərdiyini duymaq xoşuna gəlirdi; günortaüstü bağda taxtın üstündə dincələndə – çox əziyyət çəkirdi – yastıq gətirib başının altına qoyurdu, ya da ayağını adyalla bürüyürdü; o, gülə-gülə etiraz eləyirdi: "Axı mənə həddən artıq isti olacaq, balaca kişim! Ah, sən nə qədər hörmətəcarsan!" Oğlan ehtirasla anasını öpür, boğula-boğula təkrar eləyirdi: "Mənim anam!", sonra çinarın altında otururdu.

O, "çinar" deyib gözlədi. Amma heç nə baş vermədi. Anası aynabəndin yanında taxtın üstündə uzanmışdı, bu ağır, boğucu sükutun dibində çox balacaydı. İsti ot qoxusu gəlirdi, cəngəllikdəki ləpirçi oyununu oynamaq olardı; amma Lüsyen artıq oyuna həvəsini itirmişdi. Hava divarın qırmızı dişləri üzərində titrəyirdi, günəşə yandırıcı ləkələrini yerə, Lüsyenin əllərinə salırdı. "Çinar!" Bu, çox təəcüblüydü: Lüsyen anasına "Mənim gözəl anam" deyəndə o gülümsünürdü, Jermenanı "tufəng" adlandırarsa, qız ağlayır, anasının yanına şikayətə gedirdi. Amma "çinar" sözünü söyləyəndə heç nə baş vermirdi. O, dişlərinin arasından dilləndi: "Yaramaz ağac, murdar çinar! Mən sənə göstərəm, dayan bir!" – sonra ağacı təpikləyirdi. Amma ağac lal-dinməz durmuşdu, elə bil, taxtadan idi. Axşam şam yeməyi vaxtı Lüsyen anasına dedi:

"Bilirsənmi, ana, axı ağac taxtadandı" – bu zaman da anasının çox xoşuna gələn təcəüb dolu görkəm alırdı. Amma xanım Fleryenin kefi yox idi. O, ciddi halda dilləndi: "Axmaq-axmaq danışma". Lüsyen balaca dağıdıciya çevrildi. O, quruluşlarını öyrənmək üçün bütün oyuncaqlarını sındırdı, atasının köhnə ülgüciylə kreslolardan birinin qoltuqaltısını doqram-doqram elədi, qonaq otağındakı Tanaqra heykəlcini sındırdı ki, görsün bütövdü, yoxsa içində nəşə var; gəzəndə əlağacıyla bitkiləri, gülləri sındırırdı; hər dəfə dərin ümitsizlik hissi keçirirdi: əşyalar gicbəsər idi, həqiqi ömür sürmürdü. Anası tez-tez bitkini, ya da güllü göstərib soruşurdu: "Onun adı nədi?" Amma Lüsyen başını yelləyə-yelləyə cavab verirdi: "Heç nə, onların adı yoxdu". Bütün bunlara diqqət yetirmək çətin deyildi. Çəyirtkənin ayağını qopartmaq daha maraqlıydı, çünki bu zaman barmaqlarının altında fir-fir fırlanır, qarnını sıxandasa oradan sarı krem çıxırdı. Amma çəyirtkələr, bununla belə, susurdular. Lüsyen incidiləndə qışqıran heyvanlardan birinə, məsələn, toyuğa əzab vermək istəyirdi, ancaq onlara hətta yaxın getməyə qorxurdu. Cənab Flerye müharibədən evə martda qayıtdı, çünki fabrikinin direktoru idi, general da ona dedi, səngərdə adi əsgər olmaqda, öz fabrikinin başında durmaq daha faydalı olacaq. Anası dedi, Lüsyen çox dəyişib, indi, öz balaca kişisini tanımır, Lüsyen yuxulu hala düşdü, suallara tənbel-tənbel cavab verirdi, həmişə də barmağıyla burnunu qurdalayır, gah da fırtlağını əlinə yaxıb iyləməyə başlayırdı: həmişə də ehtiyacını ödəməyə getmək üçün onu dilə tutmaq lazım gəlirdi. İndi artıq həmin yerə sərbəst gedirdi; yalnız qapını aralı qoyurdu, hərdən bir də anası, ya da Jerməna ona ürək-dirək verməyə gəlirdilər. O, ayaqyoluda saatlarla otururdu, bir dəfə elə əldən düşdü ki, hətta yuxuya getdi. Həkim dedi, oğlan çox sürətlə böyüyür, qarınbərkidən dərman yazdı. Anası Lüsyenə yeni oyunlar öyrətmək istəyirdi, amma Lüsyen belə hesab eləyirdi ki, doyunca oynayıb, bütün oyunlar, onsuz da, eynidi – elə eyni

şeylərdi. O, tez-tez burnunu sallayırdı – bu da oyun idi, amma daha maraqlı oyun idi. Özünü kədərli, acıqlı göstərməklə, ağızını açmadan dumanlı gözlərlə baxaraq özünü karlığa qoymaqla ananın kefini pozmaq olardı; özündəsə hərarət, mehribanlıq hiss eləyirdi, elə bil, axşam başını adyalla бүriyüb öz qoxusunu iyləyirdi; o, bütün dünyada tək idi. Lüsyen artıq şıltaqlıqları olmadan keçinə bilmirdi, atası istehzalı tərzdə "Yenə qaşqabağını sallamısan" deyəndə Lüsyen ağlaya-ağlaya döşəmədə yumalanırdı. Anası qonaqları qəbul eləyəndə qonaq otağına tez-tez girirdi, amma saçını kəsəndən bəri böyüklər onunla az maraqlanırdılar, ya da nəsihətamiz əhvalatlar danışib başına ağıl qoyurdular. Qohumu Riri Berta xalasıyla, öz gözəl anasıyla bombardmanlardan can qurtarıb Ferola gələndə Lüsyen çox sevindi, ona oyun öyrətməyə cəhd göstərdi. Amma Riri almanlara nifrətə çox aludə olmuşdu, ümumiyyətlə, Lüsyendən altı ay böyük olsa da, hələ uşaq idi; üzünü çil бүrimüşdü, bir qədər küt idi. Amma Lüsyen ay adamı olduğunu məhz ona etiraf elədi. Bəzi adamlar gecələr qalxırlar, danışirlar, yata-yata gəzirlər. Lüsyen bunu "Gənc səyyah"da oxumuşdu, fikirləşməyə başlamışdı ki, hamı tək gəzən, danışan, gecələr öz valideynlərini sevən Lüsyen olmalıdı, amma səhər açılan kimi hər şeyi unudur, təzədən özünü Lüsyen tək göstərirdi. Əvvəlcə Lüsyen özü buna inanmırdı, amma bir dəfə Ririylə gicitkənə yaxınlaşdılar, Riri Lüsyenə kişiliyini göstərüb dedi: "Gör nə yekədi, mən böyük oğlanam. O lap yekə olanda kişi olacağam, səngərə almanlarla vuruşmağa gedəcəyəm". Riri Lüsyenə gülməli göründü, o, ucadan güldü. "Özününkünü göstər", – Riri dedi. Tutuşdurdular, Ririninki balaca oldu, amma Riri biclik işlətdi: uzatmaq üçün özününkünü dartdı. "Mənimki yekədi", – Riri dedi. "Hə, amma mən ay adamıyam", – Lüsyen sakitcə cavab verdi. Riri ay adamının nə olduğunu bilmirdi, Lüsyen də ona izah eləməli oldu. İzahı bitirəndə fikirləşdi: "Deməli, doğrudan da, ay adamıyam", onu dəhşətli ağlamaq arzusu бүriüdü.

Onlar bir çarpayıda yatdıqlarından, sözləşdilər ki, Riri bu gecə yatmayacaq, o qalxanda Lüsyenə yaxşıca göz qoyacaq, dediklərinin hamısını yadında saxlayacaq. "Məni bir neçə dəqiqədən sonra oyadarsan, – Lüsyen dedi, – görüm, elədiklərinin hamısını yadıma sala biləcəyəmmi". Axşam yuxuya gedə bilməyən Lüsyen qəfildən bərk fısıltı eşidib və Ririni oyatmalı oldu. "Zənzibar!" – Riri dilləndi. "Ayıl, Riri, oyananda mənə göz qoymalısan". – "Qoy yatım", – Riri yuxulu səsle xahiş elədi. Lüsyen onu silkələməyə, bədənini çimdikləməyə başladı. Riri ayaqlarını tərpedib oyandı, gözləri açıq, küt təbəssümlə uzanıb qalmışdı. Lüsyen atasının almağa söz verdiyi velosipedi xatırladı, parovozun fitini eşitdi, sonrasa qəfildən qulluqçu içəri girib pərdəni çəkdi – səhər saat səkkiz idi. Lüsyen, beləcə, gecə neylədiyini heç vaxt bilmədi. Bunu təkcə Allah bilirdi, Allah hər şeyi görür. Lüsyen dua oturacağına dizi üstə durdu, anası ibadətdən gələndə onu tərifləsin deyərək özünü ağıllı olmağa məcbur elədi, amma Allahı görməyə gözü yox idi: Allah Lüsyen barədə onun özündən çox bilirdi. Bilirdi ki, Lüsyen nə anasını, nə atasını sevir, bilirdi ki, özünü yaxşı oğlan kimi göstərir, axşamsa yataqda öz kişiliyini əlləşdirir. Xoşbəxtlikdən, Allah bütün bunların hamısını yadında saxlaya bilməzdi, çünki dünyada həddən artıq çoxlu balaca oğlan var. Lüsyen əlini alnına çırpıb "çörək" deyəndə Allah elə həmin dəqiqə gördüklərinin hamısını unudurdu. Lüsyen Allahı inandırmağa çalışdı ki, anasını sevir. Hərdənbir öz-özünə təkrar eləyirdi: "Əziz anacığazımı nə qədər sevirəm!" Amma onun qəlbində həmişə buna tamam əmin olmadığı kiçik bir guşə qalırdı, Allah da, əlbəttə ki, bunu görürdü. Belə olan halda da o, qalib gəlirdi. Amma bəzən Lüsyen dedikləriylə tamam çulğaşmağı bacarırdı. O, aydın ifadə eləyərək tez-tez "Ah, anamı nə qədər sevirəm!" söyləyirdi, gözlərinin qabağında anasının sifəti canlanırdı, özünü təsirlənmiş hiss eləyirdi, tutqun, çox tutqun halda fikirləşirdi ki, Allah ona baxır, sonrasa bu barədə artıq qətiyyəni düşünmək lazım

deyildi, mehribanlıqdan şipşirin bir şey duyurdu, elə hey qulaqlarında cingildəyən bu sözlər peyda olurdu: ana, ana, ANA. Əlbəttə, bu yalnız bir an çəkirdi, bu, eynilə Lüsyenin stulu iki ayağı üstdə durmağa məcbur eləmək cəhdinə oxşayırdı. Amma əgər həmin an Lüsyen "zibil" sözünü söyləyirdisə, Allah məğlub olurdu. O yalnız xeyiri götürdü, görməyə macal tapdıqlarının hamısı Onun yaddaşına həkk olunurdu. Amma Lüsyeni tezliklə bu oyun bezdirdi, çünki həddən artıq səy tələb eləyirdi, nəticədə də Allahın udduğunu, yaxud uduzduğunu bilmək olmurdu. Allah daha Lüsyeni maraqlandırmırdı. Birinci ibadət zamanı cənab Küre dedi: Lüsyen ondan şəriət kitabını öyrənən oğlanların ən ağıllısı, ən dindarıdır. Lüsyen hər şeyi tez götürürdü, yaxşı yaddaşı vardı, amma beyni naməlum dumanla doluydu.

Bazar günləri duman dağılırdı. Duman, Lüsyen atasıyla Paris yollarında gəzəndə dağılırdı. O, gözəl matros köynəyindəydi, onlara atanı da, Lüsyeni də salamlayan fəhlə atalar rast gəlirdilər. Atası atalara yaxınlaşırdı, onlar da deyirdilər: "Gününüz xeyir, cənab Flerye", həm də: "Gününüz xeyir, balaca ağa". Lüsyen fəhlələri sevirdi, çünki yaşlı olsalar da, bir-birindən fərqlənirdilər. Birincisi, onu "müsyö" çağırırdılar. İkincisi, furajka qoyurdular, qısa dırnaqlı iri əlləri vardı; ovuclarının içində qabar və yara görünürdü. Məsuliyyətli, hörmətli adam idilər. Bulıqo atanın bığından dartmaq olmazdı: atası buna görə Lüsyeni danlayardı. Amma Bulıqo ata onun atasına müraciət eləyəndə şlyapasını çıxarırdı, Lüsyenin atasına çıxarmırdı; atası uca, zarafatyana-donqultulu səslə soruşurdu: "Hə, nədir, Bulıqo ata, oğlunu gözləyirsən, hə, nə vaxt məzuniyyət alacaq?" – "Ayın axırında, müsyö Flerye, sağ olun, müsyö Flerye". Bulıqo ata fərəhlə işıq saçırdı, cənab Bufardye kimi, çömçəquyruq adlandırır, Lüsyenin dalına şapalaq vurmağı özünə rəva görməzdi. Lüsyenin cənab

Bufardyedən xoşu gəlmirdi, çünki o çox eybəcər idi. Amma Lüsyen Buliqo atanı görəndə şəfqət hiss eləyirdi, xeyirxah olmaq istəyirdi. Bir dəfə gəzintidən qayıdıb atası Lüsyeni dizlərinin üstündə oturtdu, ağa olmağın nə demək olduğunu izah eləməyə başladı. Lüsyen atasının zavodda fəhlələrlə necə danışdığını bilmək istəyirdi, atası da ona özünü necə aparmaq lazım gəldiyini izah elədi; oğlanın səsi kəskin tərzdə dəyişdi: "Mən də ağa olacağam?" – Lüsyen soruşdu. "Əlbəttə ki, mənim balam, səni elə ona görə yaratmışam". – "Bəs kimə əmr verəcəyəm?" – "Hə, mən öləndə zavodumun sahibi olacaqsan, fəhlələrimə sahiblik eləyəcəksən". – "Amma onlar da öləcəklər axı". – "Nolsun, onların uşaqlarına əmr verəcəksən, sənə itaət etmələri, sevmələri üçün lazım olan şeyləri öyrənməlisən". – "Ata, bəs mənə sevməyə necə məcbur eləyim". Atası bir qədər fikirləşib dedi: "Hər şeydən əvvəl onların hamısını soyadlarıyla tanımalısən". Bu, Lüsyenə güclü təsir göstərdi, usta Morelin oğlu atasının iki barmağının qopduğunu xəbər vermək üçün evlərinə gələndə Lüsyen gözlərinin içinə dik baxıb, "Morel" çağırıb onunla ciddi, mehriban tərzdə danışdı. Anası dedi, belə mehriban, həssas oğlu olduğuna görə qürur duyur. Amma bu zaman sülh oldu, hər axşam atası ucadan qəzet oxuyurdu, hamı ruslar haqqında, alman hökuməti haqqında, təzminat haqqında danışır, atasısa Lüsyenə xəritədə müxtəlif ölkələri göstərirdi. Lüsyendən ötrü həmin il həyatının ən darıxdırıcı ili oldu, müharibə gedəndə daha çox xoşuna gəlirdi; indisə hamının təntənəli görkəmi vardı, əvvəllər xanım Koffenin gözlərində yanan qılgıncımlar sönmüşdü. 1919-cu ildə xanım Flerye onu Sen-Jozefdəki məktəbə ekstern şagird göndərdi.

Abbat Jerromenin kabineti isti idi. Lüsyen əllərini arxasına qoyub, bərk darıxa-darıxa cənab abbatın kreslosunun yanında dayanmışdı. "Doğrudanmı, anam tez çıxıb getmək

istəmir?" Amma xanım Flerye hələ heç getmək barədə düşünmürdü. O, iri döşlərini cənab abbata sarı əyib, yaşıl kreslonun qırağında oturmuşdu; çox tez-tez, hirsələnəndə peyda olan cingiltili səslə danışırdı, amma hirsələndiyini üzə vurmaq istəmirdi. Cənab abbat aramla danışırdı, onun ağzından çıxan sözlər başqalarının söylədikləri sözlərdən uzun görünürdü; o, elə bil, sözləri söyləməzdən əvvəl onları konfet kimi sorurdu. O, anasına izah eləyirdi ki, Lüsyen yaxşı, tərbiyəli, zəhmətsevər, amma tamamilə hər şeyə biganə uşaqdı, xanım Fleryesə dedi, bundan çox pərişan olub, çünki şəraitin dəyişməsinin onun xeyrinə olacağını güman eləyirdi. O soruşdu, heç olmasa, tənəffüslərdə oynayırmı? "Təəssüf ki, yox, madam, – mehriban keşiş cavab verirdi, – görünür, hətta oyunlar onu çox maraqlandırmır. Bəzən özünü çox səs-küylü, hətta kobud aparır, amma tez yorulur; mənəcə, onda inadkarlıq çatışmır". Lüsyen fikirləşdi: "Axı mənim barəmdə danışırlar". O, müharibə, alman hökuməti, yaxud cənab Puankare kimi iki yaşlı adamın söhbətinin mövzusu ydu; onlar qayğılı görünür, onunla neyləyəcəklərini götür-qoy eləyirdilər. Amma bu fikir oğlanı qətiyyənlə maraqlandırmırdı. Onun qulaqlarında anasının qısa, cingiltili səsi, cənab abbatın sorulmuş, yapışqanlı sözləri əks-səda verirdi; o ağlamaq istəyirdi. Xoşbəxtlikdən, zəng çalındı, Lüsyeni də buraxdılar. Amma coğrafiya dərində hələ də özünü coşmuş hiss eləyirdi, abbat Jakendən ayaqyoluna çıxmaq üçün icazə almalı oldu, çünki gəzmək istəyirdi.

Təmiz hava, təklük, ayaqyoludan gələn qoxu onu sakitləşdirdi. O, vicdanını təmizləmək üçün çömbəldi, amma istəmirdi; başını qaldırıb kabinkanın qapısında cızıq-cızıq edilmiş yazıları oxumağa başladı. Kimsə mürəkkəb qələmlə yazmışdı: "Barato – taxtabitidi". Lüsyen gülümsündü: düzdü, Barato – taxtabiti kimi bapbalacadı, deyirdilər, o, azacıq, lap az böyüyəcək, çünki atası çox cılızdı, az qala, cırtlandı.

Lüsyen Baratonun bu yazını oxuyub-oxumadığını fikirləşdi, qət elədi ki, oxumayıb: yoxsa onu silərdi. Barmağını tüpür-cəkleyib, yox olanacan hərflərin üzərində gəzdirərdi. Lüsyen Baratonun saat dördə necə ayaqyoluya girib, velvet şalvarını aşağı sala-sala qəfildən "Barato – taxtabitidi" oxuyacağını təsəvvüründə canlandırır şənləndi. Ola bilsin, nə qədər balaca olduğunu heç zaman fikirləşməmişdi. Lüsyen sabahdan, birinci tənəffüsdən onu taxtabiti çağıracağını özünə söz verdi. O dikəlib elə həmin mürəkkəbli qələmlə yazılmış başqa yazını oxudu: "Lüsyen Flerye – uzundraz". O, yazını səl-i-qəylə silib sifə qayıtdı. "Bu, doğrudu, – yoldaşlarına baxıb fikirləşirdi, – hər halda, məndən alçaqboyludular". Bundan xoşlandı: "Uzundraz".

O, qarağacdən düzəldilmiş balaca yazı masasının arxasında otururdu. Jerməna mətbəxdəydi, anası hələ qayıtmamışdı. Təmiz vərəqdə "uzundraz" yazdı, düz yazdı. Amma sözlər həddən artıq adi göründü. Ona heç bir təsir bağışlamadı. Çağırdı: "Jerməna, əziz Jerməna!" – "Nə istəyirsiniz axı?" – Jerməna soruşdu. "Jerməna, istəyirəm ki, vərəqin üstündə "Lüsyen Flerye – uzundraz" yazasınız". – "Dəli olmusunuz, müsyö Lüsyen?" O, qolunu qızın boynuna doladı: "Jerməna, əzizim, yaxşı, zəhmət olmasa". Jerməna gülüb, yağlı əllərini önlüyünə sildi. Yazdığı müddətdə qıza baxırdı, sonra vərəqi otağına aparıb uzun-uzadı onu nəzərdən keçirdi. Jermənanın xətti kələ-kötürüydü, Lüsyenə elə gəlirdi ki, qulağına "Ay səni, uzundraz" pıçıldayan kəskin səsi eşidir. Fikirləşdi: "Mən uzunam". Lüsyen utandığından ölüb-əriyirdi, axı o, eynilə Barato balaca olduğu kimi, uzundu, hamı da onları ələ salır. Elə bil, ona göz dəymişdi: bu günəcən öz yoldaşlarına yuxarıdan-aşağı baxmağı təbii sayırdı. İndisə xəyalına gətirirdi ki, onu qəfildən ömrünün axırınacan uzun qalmağa məhkum eləyiblər. Axşam atasından soruşdu, əgər çox istəsən, balacaboylu olmaq olarmı. Cənab Flerye dedi, yox, bütün Fleryələr ucaboy,

güclüydü, Lüsyen hələ böyüyəcək. Lüsyen ümitsizlik içindəydi. Anası onu yatırdanda qalxıb, özünə baxmaq üçün güzgüyə yaxınlaşdı. "Mən – uzunam". Amma özünü nə qədər nəzərdən keçirməyə çalışsa da, bir şey çıxmırdı: o nə böyük, nə balacaydı. Köynəyini azacıq qaldırıb ayaqlarına baxdı; Kostilin Ebraruya necə "Ey, uzundrazın uzun ayaqlarına bax" dediyini təsəvvüründə canlandırırdı, bu da ona çox gülməli göründü. Soyuqdu, Lüsyen büzişdü, kimsə dedi: "Uzundrazın qaz ayaqları var!" Lüsyen köynəyinin ətəyini yuxarı çəkdi, onun göbəyini, bütün başqa "olub-qalanını" gördülər, sonra çarpayıya doğru qaçıb adyalın altına girdi. Əlini köynəyinin altına soxdu. Kostilin ona baxıb: "Bura baxın, uzundraz nələr çıxarır!" dediyini təsəvvürünə gətirdi. O diksindi, o biri böyrü üstə çevrilib barmaqlarının arasında kəskin qıcıq hiss eləyənəcən "Uzundraz! Uzundraz!" pıçıldadı.

Sonrakı günlər cənab abbatdan sinfin o başında oturmaq üçün icazə almaq istədi. Hamısı da arxa tərəfdə oturub onun boynunun ardına baxan Buasse, Vinkelman və Kostilin üzündən oldu. Lüsyen görməsə də, çox vaxt heç xatırlamasa da, boynunun ardını hiss eləyirdi. Amma cənab abbata zirək cavab verə-verə Don Dieqonun monoloqunu əzbərdən deyəndə arxa tərəfində olanlar boynunun ardına baxıb istehzayla fikirləşirdilər: "Nə qədər arıqdı, boynu iki kəndir qədərdir". Lüsyen ifadəylə oxumağa, Don Dieqonun alçalmasını çatdırmağa çalışırdı. Öz səsinə gözəl hakim olur, amma boynunun ardı həmişə sakit, ifadəsiz qalırdı, Buassesə onu gözdən keçirirdi. Axırncı partaları avaralar tutduqlarından Lüsyen başqa yerə keçməyə cəsarət eləmədi, amma Lüsyenin boynunun ardı, kürəyi həmişə zoqquldayırdı, o, ara vermədən qaşınmağa məcbur idi. Lüsyen yeni oyun uydurdu: səhərlər özü ayaqyoludakı tasın içində böyüklər kimi

yuyunanda xəyalına gətirirdi ki, guya, gah Kostil, gah Buliqo ata, gah Jermena açar deşiyindən ona baxırlar. O da fırlanmağa başlayırdı ki, onu hər tərəfdən görə bilsinlər; bəzənsə arxasını qapıya çevirib dombalırdı: gündəyməzi daha girdə, gülməli görünsün; oğlana elə gəlirdi, cənab Bufardye ardına şapalaq vurmaq üçün pəncələri üstündə gizlicə ona yaxınlaşır. Bir dəfə ayaqyoluda oturanda cırıltı eşitdi: Gertruda keçəylə dəhlizdəki bufeti silirdi. Ürəyi dayandı, səssizcə qapını açıb aşağı salınmış şalvar, yuxarı çəkilməmiş köynəklə dəhlizə çıxdı. Jermena dinməzəcə ona baxdı. Lüsyen yığılmaq üçün ayağını götürüb-qoymalı oldu. "Nədi, şalvarınızı doldurmusunuz?" – Jermena soruşdu. O, hiddətlə şalvarını çəkdi, öz otağına qaçıb çarpayının üstünə yıxıldı. Xanım Flerye ümitsizlik içindəydi, tez-tez ərinə deyirdi: "O, çox sevimli uşaq idi, gör necə tənbelə çevrildi – bu nə dərdidi!" Cənab Flerye Lüsyenə fikirli-fikirli baxıb cavab verdi: "Böyüyür!" Lüsyen öz bədəniylə neyləyəcəyini bilmirdi: nəylə məşğul olurdusa, onda elə təəssürat oyanırdı ki, bədəninin bütün hissələri qətiyyənlə ona tabe olmadan öz-özlərinə mövcuddu. Özünü gözəgörünməz kimi təsəvvür etmək Lüsyenin xoşuna gəlirdi, sonrasa intiqamını almaq üçün başqaları tək qalanda özlərini necə apardıqlarını öyrənmək məqsədlə açar deşiklərindən baxmağı adət elədi. O, anasının necə çimdiyini gördü. Anası, elə bil, öz bədəninə, hətta sifətini unudub daş kətilin üstündə yuxulu görkəmlə oturmuşdu, çünki elə bilirdi təkdi. Kisə onun boşalmış bədəniylə öz-özünə hərəkət eləyirdi; hərəkətləri ağır idi, ona elə gəlirdi, anası indi donub-qalacaq. Anası balaca əsgini sabunlayıb ayaqlarının arasına soxdu. Onun sifəti təzələnməmiş, demək olar, kədərliydi, yəqin, nə barədəsə, Lüsyenin dərsi, yaxud cənab Puankare barədə düşünürdü. Amma bütün bu müddət ərzində saxsı bidin üstündə oturmuş iri bədəniylə nəhəng çəhrayı kütləydi. Başqa bir dəfə Lüsyen ayaqqabılarını soyunub aynabəndə qalxdı. O, Jermeni

gördü. Qız, az qala, topuqlarına düşən uzun yaşıl köynək-dəydi, balaca girdə güzgünün qabağında öz əksinə yorğun halda gülümsəyə-gülümsəyə saçını darayırdı. Axmaq bir güllüş Lüsyeni бүürüdü, o, güllə kimi aşağı qaçmalı oldu. Bundan sonra qonaq otağındakı güzgünün önündə uzun-uzadı gülümsəyir, üz-gözünü бүürşdürürdü, axırı da bu oldu ki, onu hətta bərk qorxu бүürüdü.

Axırda Lüsyen, sadəcə, yuxuya getdi, amma bunu oğlanı yatmış gözəl adlandırın xanım Koffendən başqa kimsə sezmedi; nə uda, nə bayıra buraxa bildiyi iri hava kütləsi onu daim ağzını açıq saxlamağa məcbur eləyirdi; tək qalanda belə əsnəyirdi. Kütlə onun damağını, dilini mehribancasına sığallaya-sığallaya böyüməyə başlayırdı; ağzı geniş açılır, yanaqlarıyla da göz yaşları axırdı; bu, həddən artıq gözəl anlar idi. Daha ayaqyoluda oturmaq ona sevinc bəxş eləməirdi, amma əvəzində asqırmaq çox xoşuna gəlirdi, bu, onu coşdurur, bir neçə saniyəliyə gülməli tərzdə ətrafa baxmağa məcbur eləyirdi, sonrasa onu yenidən mürgü basırdı. O, yuxunun müxtəlif növlərini fərqləndirməyə başladı. Qışda buxarının qabağında oturub, başını ocağa əyirdi; başı əməlli-başlı qızıb, qıpqırmızı qızarıb dərhal qəribə tərzdə boşalırdı; Lüsyen bunu "başını yatırtmaq" adlandırırdı. Bazar günlərinin səhərləri, əksinə, ayaqları yuxuya gedirdi: vannanın içində durur, yavaş-yavaş çömbəlirdi, yuxu da ahəstə şırıltıyla ayaqlarını, böyürlərini бүürüyürdü. Bu mürgüləyən, qabaran suyun içində bişirilmiş toyuğa oxşayan bədənün üzərində templum, templi, temple¹, yeraltı təkən, ikonoborçular kimi sözlərlə dolmuş sarışın baş dikəlirdi. Sınıfdə yuxu parıltılarla dəlik-deşik, rəngsiz idi. O, üç nəfərə qarşı neyləyə bilirdi. Birincisi, Lüsyen Fleryeydi. "İndi Üçüncü Nəsil nədi?" – "Heç nə". Birincisi, Lüsyen Flerye, ikincisi, Vinkelman idi. Pellero cəbrdə birinciydi; onun cəmi bir xayası vardı, ikincisi düşməmişdi; ona baxmaq üçün iki, əlləşdirmək üçünsə on su tələb eləyirdi.

¹ Yunanca "ayrıca sahe", "səma məkanı" mənasını verir

Lüsyen on su verdi, tərəddüd elədi, əlini uzatdı, amma toxunmayıb çəkdi, bununla belə, sonra buna çox təəssüflənirdi, bir saatdan artıq yuxuya gedə bilmədi. Geologiyada tarixdə olduğu qədər güclü deyildi: Vinkelman birinci, Flerye ikinciydi. Bazar günü Lüsyen Kostil və Vinkelmanla birlikdə velosiped sürürdü. Velosipedlər bürküntün qovurduğu rəngi solmuş çöllərdən ötür məxməri tozun içiyə sürüşüb keçirdi; Lüsyenin ayaqları cəld, əzələliydi, amma yolun yuxuladan qoxusu başını fırlandırır, o, sükanın üzərinə əyilirdi, gözləri qızarır, az qala, yumulurdu.

Üç dəfə dalbadal yüksək mükafatlar aldı. Ona "Fabiola, yaxud Katakombada kilsə", "Xristianlığın dahisi" və "Kardinal Lavijyerinin həyatı" kitablarını verdilər. Yay tətildən qayıdanda Kostil onlara "De Profondis Morpionibus" və "Metsli artilleriyaçı"nı oxumağı öyrətdi. Lüsyen daha yaxşısını fikirləşdi, atasının tibbi lüğətində "Bətn" məqaləsini oxudu. Sonra hətta lövhədə balaca şəkil çəkib onlara qadınların quruluşunu izah elədi, bunu da Kostil çox iyrənc adlandırdı; amma bundan sonra onlar artıq borular barədə eşidəndə ucadan gülməyə bilmirdilər, razı qalmış Lüsyen fikirləşirdi ki, bütün Fransada qadın orqanlarından onun qədər başı çıxan ikinci sinif, yaxud hətta ritorika sinfi şagirdi tapmaq olmaz.

Fleryelər Parisə köçəndə Lüsyenin, sadəcə, gözü qamaşmışdı. O, bu kinoların, avtomobillərin üzündən yuxusunu itirmişdi. "Vuazen"i "pakkard"dan, "ispanosuiz"u "rolls"dan ayırmağı öyrəndi, yeri gələndə yastı-yapalaq avtomobillər barədə mülahizələr yürüdü, artıq bir ildən çox idi uzun şalvar geyinirdi. Bakalavrlığa birinci imtahanlarını verəndə qazandığı uğurlara görə həvəsləndirmə kimi atası onu İngiltərəyə göndərdi, Lüsyen su basmış çəmənlikləri, bəyaz

yarğanları gördü, Con Latimerlə bokslaşdı və apperkotun¹ nə olduğunu öyrəndi, amma bir səhər yuxulu halda oyandı, hər şey də təzədən başladı; o, Parisə tamam əzgin qayıtdı. Kondors liseyindəki riyaziyyat təmayüllü buraxılış sinfində otuz yeddi şagird vardı. Onlardan səkkizi iddia eləyirdi ki, başı daşdan-daşa dəymiş uşaqlardı, qalanlarının gözlərini qız kimi qorxutmuşdular. Dünyagörmüşlər Lüsyenə düz noyabrın birincən nifrət elədilər, amma Bütün Müqəddəslər günü Lüsyen Harriylə, onlardan ən tərbiyəsiylə gəzməyə getdi və etinasız görkəmlə qadın anatomiyası sahəsində o qədər dərin, müfəssəl bilik nümayiş etdirdi ki, Harri çaşdı. Lüsyen onların dəstəsinə qoşulmadı, çünki ata-anası axşamlar evdən çıxmağa icazə vermirdilər, amma onlarla münasibətləri bərabər oldu.

Cümə axşamları onların Reynuar küçəsindəki evinə Berta xala Ririylə səhər yeməyinə gəlirdi. O, həddən artıq kökəlib və kədərli olmuşdu, elə hey ah çəkirdi; amma dərisi çox təmiz, bəyaz qaldığından Lüsyen onu çıpaq görmək istəyirdi. Axşamlar yataqda uzanıb fikirləşirdi: bu, qış gecəsi Bulon meşəsində baş verəcək, xalasını ağacların arasında lüt-üryan tapacaqlar, o da başdan-ayağa titrəyə-titrəyə, bütün bədəni qabarcıqlarla örtülmüş halda, əllərini sinəsində çarpazlayıb duracaq. Xəyalına gətirirdi ki, gözləri zəif görən bir yolçu əsasının ucuyla ona toxunub soruşacaq: "Nədi, bu nədi?" Lüsyen qohumuyla o qədər də yola getmirdi; Riri yaraşlıq, düzdü, həddən artıq yekəxana yeniyetməyə çevrilmişdi. O, Lakonal liseyinin fəlsəfə sinfindəydi, riyaziyyatdan qəti başı çıxmırdı. Lüsyen Ririnin artıq yeddi yaşı tamam olanda hələ də şalvarı batırdığı, bu zaman ayaqlarını əyib ördəksayağı yeridiyi, günahsız nəzərlərlə anasına baxıb: "Yox, ana, mən doldurmamışam, sənə and içirəm" deyər inandırdığı barədə fikirləşməmək üçün özünü məcbur eləyə bilmirdi. Lüsyendən ötrü Ririnin əlinə toxunmaq bir qədər

¹ *Apperkot* – klassik boks zərbəsi

xoşagəlməz idi. Bununla belə, onunla çox mehriban idi, hətta riyaziyyatdan tapşırıqları da izah eləyirdi; çox vaxt səbrini itirməmək üçün özünü çətinliklə saxlamalı olurdu, çünki Riri gec başa düşürdü... Amma Lüsyen qızıışmağı özünə rəva görmür, həmişə də ahəngdar, sakit səsle danışırdı. Xanım Flerye Lüsyenin həddən artıq nəzakət göstərdiyini düşündürdü, bununla belə, Berta xala ona minnətdarlıq-filan bildirmədi. Lüsyen Ririylə dərslərini birgə hazırlamağı təklif eləyəndə o, yüngülcə qızarıp, stulda qurcalana-qurcalana etiraz eləyirdi: "Lazım deyil, sən çox mehribansan, balaca Lüsyenciyim, amma Riri artıq böyük oğlandı. Əgər istəsə, özü də bacarar, ona başqalarına ümid olmağı öyrətmək lazım deyil". Bir dəfə axşam xanım Flerye qəfildən Lüsyenə dedi: "Ola bilsin, fikirləşirsən ki, ondan ötrü elədiklərinə görə Riri sənə minnətdardı? Özünü dartmaq lazım deyil, oğlum; o, səni zəhlətökən hesab eləyir. Bunu mənə Berta xala dedi". Anası sözünü məlahətli səsiylə, xeyirxah tərzdə dedi. Lüsyen anladı ki, qəzəbdən qaynayır. O, tutqun şəkildə həvəslənmişdi və cavab verməyə söz tapmadı. Sonrakı iki gün ərzində çox işləməli oldu, bu söhbət də beynindən çıxdı.

Bazar gününün səhəri qəfildən qələmi qoyub özündən soruşdu: "Doğrudanmı, zəhlətökənəm?" Saat on bir idi; Lüsyen yazı masasının arxasında oturub divarlara çəkilməmiş kağızdakı çəhrayı fiqurlara baxırdı; sol yanağıyla ilk aprel günəşinin quru, tozlu hərərətini, sağ yanağıyla qızdırıcının boğucu, qatı istisini hiss eləyirdi. "Doğrudanmı, zəhlətökənəm?" Suala cavab vermək çətin idi. Əvvəlcə Lüsyen yaddaşında Ririylə son söhbətini bərpa eləməyə, öz hərəkətini ayıq başla qiymətləndirməyə çalışdı. O, Ririyə doğru əyilib, gülümsəyə-gülüm-səyə soruşurdu: "Anladın? Əgər anlamırsansa, dostum, de, qorxma, bir də təkrar eləyərək". Azacıq sonra çətin bərabərliyin həllində özü səhv buraxıb şən halda səsləndi: "Bax mənim də növbəm çatdı". O, bu ifadəni cənab Fleryedən öyrənmişdi

və ona çox əyləncəli gəlirdi. Səhv çox əhəmiyyətsiz idi. "Bəyəm bunu deyəndə vasvasılıq elədim?" Gərgin cavab axtarışında təzədən öz-özünüdə, elə bil, bulud əlçimi kimi, bəyaz, girdə, yumşaq bir şey təsəvvür elədi – bu, "Anladın?" soruşduğu həmin gündəki fikriydi, o fikir beynində qalırdı, amma aydın forma ala bilməmişdi. O, həmin bulud əlçimini ayırd eləmək üçün ümitsiz cəhd göstərdi, qəfildən hiss elədi ki, başısaşağı həmin buludun içinə yığıldı, qatı dumana bürünüb özü də buxara çevrildi; indi o, mələfələrdən gələn bəyaz, nəm, isti buxar idi. Bu dumandan çıxmaq, təzədən ona kənardan baxmaq istəyirdi, amma duman onu hər tərəfdən bürüyürdü. O fikirləşirdi: "Bu, mənəm, Lüsyen Fleryeyəm, öz otağımdayam, fizikadan tapşırıqları həll eləyirəm, bu gün bazar günüdü". Amma bəyaz fondakı bəyaz fikirləri dumanda qərq olurdu. O, silkinib kağızdakı kiçik fiqurlara – iki çoban qıza, iki çoban oğlana və Amura baxdı. Sonra qəfildən özünə dedi: "Bu, mənəm, mən varam...", sonra, elə bil, içində nəse şaqıldadı: o, uzunmüddətli mürğüdən oyandı.

Oyanma xoşagələndeyildi: çobanlar geri atıldılar, Lüs-yenə də elə gəldi ki, onlara tərsinə çevrilmiş binokldan baxır. Çox xoşuna gələndə, özünün əlçatmaz guşələrində ləzzətlə gizlə-nən həmin çaşqınlıq əvəzinə indi "Mən kiməm axı?" sualın-dan ibarət olan yüngül, çox aydın çaşqınlıq peyda oldu.

"Mən kiməm axı? Yazı masasına baxıram, dəftər götürəm. Adım Lüsyen Fleryedi, amma bu, olsa-olsa, addı. Zəhlə tökü-rəm, yoxsa zəhlə tökmürəm, bilmirəm, bunun mənası yoxdu. Mən yaxşı şagirdəm. Yox, mən özümü elə göstərirəm: yaxşı şagird işləməyi sevir, mənə yox. Yaxşı qiymətlərim var, amma işləməyi sevmirəm. İşə nifrət elədiyimə görə yox, tüpürüm işə. Hər şeyə tüpürüm. Mən heç vaxt ağa olmayacağam". O, qor-xuyla fikirləşdi: "Bəs kim olacağam axı?" Bir neçə dəqiqə keçdi; o, sol yanağını qaşdı, günəş qamaşdırdığından sol gözü-nü qıydı: "Hər halda, mən nəyəm axı?" Onun qarşısında həmin duman, dumana bürünmüş anlaşılmaz, sonsuz "Mən" uzanıb

gedirdi. O, naməlum boşluğa baxır, həmin söz beynində səslənirdi, sonra da orada tərəfləri uzaqlara, dumanın içinə qaçısan tutqun iti piramidalara oxşayan bir şey ayırd eləmək olurdu. "Tamamilə doğrudu, – fikirləşirdi, – tamamilə doğrudu! Buna əmindim: mən yoxam".

Bundan sonrakı aylar ərzində Lüsyen dəfələrlə təzədən mürgüiyə dalmağa çalışdı, amma buna nail ola bilmədi; mün-təzəm olaraq sutkada doqquz saat yatırdı, qalan vaxtlarda çox hərəkətli, tamam çaşqın olurdu: ata-anası iddia eləyirdilər ki, heç vaxt belə yaxşı olmayıb. Bəzən onda sahiblik keyfiyyətlərinin olmadığı barədə fikirləşəndə özünü romantik sayır, saatlarla ayılı gecədə gəzmək istəyirdi; amma valideynləri hələ də ona axşamlar evdən çıxmağa icazə vermirdilər. Çox vaxt çarpayıda uzanıb hərərətini ölçürdü: termometr 37,5, yaxud 37,6 göstərir, Lüsyen də acı ləzzətlə ata-anasının onu sağlam saydıqları barədə fikirləşirdi. "Mən yoxam". O, gözlərini yumub düşüncələrə dalırdı: mövcudluq – illüziyadı; bir halda ki yoxam, qulaqlarımı tıxamağa, daha heç bir şey barədə düşünməməyə bəndəm ki, yox olacağam. Amma illüziyaya mətanətlə tab gətirirdi. Bununla belə, başqa adamlardan çox hiyləgər üstünlüyü – öz sirri var idi; məsələn, Harri də Lüsyen kimi yox idi. Amma onun pərəstişkarları arasında necə gəzdiyini görmək yetərliydə ki, öz varlığına nə qədər sarsılmaz inam bəslədiyi aydın olsun. Cənab Flerye də Riri kimi mövcud deyildi, kimsə yox idi – dünya aktyorsuz komediyaydı. Lüsyen "Əxlaq və elm" inşasına görə 15 bal alıb, "Yoxluq haqqında traktat" yazmaq fikrinə düşdü, adamların onu oxuyanda xoruz bənində yoxa çıxan qansoranlar kimi necə yox olacaqlarını xəyalında canlandırırdı. Traktat üzərində işə başlamazdan əvvəl o, Babuenlə, fəlsəfə müəllimiylə məsləhətləşməyi qərara aldı. "Bağışlayın, müsyö, – dərsin axırında ondan soruşdu, – mövcud olmadığınızı təsdiq eləyə bilərik-mi?" Babuen cavab verdi ki, yox. "Koçito, – dedi, – erqo summ. Siz ona görə varsınız ki, öz varlığınızdən şübhələnirsiniz".

Cavab Lüsyeni inandırmadı, amma əsərini yazmaqdan imtina elədi. İyulda riyaziyyat bakalavrlığına babat imtahan verib valideynləri ilə Ferola yollandı. Çaşqınlıq ondan bir dəqiqə də olsun əl çəkmirdi, bu, asqırmaq istəyi kimi bir şey idi.

Buliqo ata öldü, cənab Fleryenin fəhlələrinin əhvali-ruhiyyəsi əməlli-başlı dəyişdi. İndi onlar çox maaş, arvadlarına ipək corablar alırdılar. Xanım Bufardye xanım Fleryeyə heyratamiz təfərrüatlar çatdırırdı: "Qulluqçum mənə danışıdı ki, dünən yeməxanada körpə Ansyeni, ərinizin abırlı bir işçisinin qızını görüb, o, anasını itirəndən biz taleyində iştirak eləmişik. Qız Bopertünün zavodundan bir fəhləyə ərə getdi. Bilirsiniz, o, səkkiz franklıq çolpa sifariş eləyib! Həyasızlığa bir bax. Bu xanımcıqazlar hər şeydən burunlarını dik tuturlar, bizim sahib olduğumuzun hamısını əldə eləmək istəyirlər". İndi, Lüsyen atasıyla bazar günü gəzintisində çıxanda fəhlələr onları görüb candərdi salam verirdilər, bəzi-sisə salamsız-kalamsız yanlarından keçirdi. Bir dəfə Lüsyen Buliqonun oğluyula rastlaşdı; oğlan, deyəsən, heç onu tanımadı. Bu, Lüsyenə yüngülcə toxundu – əlinə burada ağa olduğunu özünə sübut eləmək fürsəti düşdü. Qartal baxışlarını Jül Buliqoya dikdi, əllərini belinə qoyub düz onun üstünə gedirdi. Amma Buliqo özünü itirmədi: mənasız nəzərlərlə dik Lüsyenin üzünə baxıb fitlə nəsə çalırdı. "O, məni tanımadı", – Lüsyen qət elədi. Amma dərin ümidsizliyə qapılmışdı, bütün sonrakı günlər aləmin mövcud olmadığı barədə həmişəkindən çox fikirləşirdi.

Xanım Fleryenin balaca revolveri dolabın sol yeşiyindəydi. Əri silahı 1914-cü ilin sentyabrında, cəbhəyə yola düşməzdən əvvəl bağışlamışdı. Lüsyen onu götürüb xeyli əlində o üzbu üzünə çevirdi; bu, qızıl suyuna çəkilmiş lüləsi, sədəflə bəzənmiş dəstəyi olan bahalı şey idi. Adamları mövcud olmadıqlarına inandıрмаq üçün fəlsəfi traktata bel bağlamaq mümkün

deyildi. Bundan ötrü bütün illuziyaları dağdan və aləmin yoxluğunu tamamilə açıq-aydın sübut eləyən həqiqi cəsarətli addım tələb olunurdu. Bir atəş, xalçanın üstündə qanına bulaşmış gənc bədən, vərəqdə "Mən özümü ona görə öldürürəm ki, yoxam. Siz də, qardaşlarım, siz də yoxsunuz!" yazılmış bir neçə kəlmə. Səhər, həmişə olduğu kimi, qəzeti açıb oxuyacaqlar: "Gənc qərara gəldi!" Hər bir kəs də dəhşətli həyəcan hiss eləyəcək və özündən soruşacaq: "Bəs mən? Bəyəm mən mövcudam?" Tarixdə bu cür, "Verter"¹in peyda olmasından sonra xüsusilə güclü intihar epidemiyaları məlumdu. Lüsyen xatırlayırdı ki, "martyr"² yunanca "şahid" deməkdi. O, sahib olmaq üçün həddən artıq hissiyyatlıydı, amma əzabkeş ola bilərdi. Çünki tez-tez anasının otağına gedir, revolveri nəzərdən keçirib dəhşətli əzab çəkirdi. Hətta bir dəfə barmaqlarıyla dəstəyi bərk-bərk sıxıb qızıl suyuna çəkilmiş lüləni ağzına soxmuşdu. Ayrı vaxt yetərinə şən olurdu, çünki bütün həqiqi sahiblərin intiharın günah olduğunu bildiklərinə əmin idi. Lüsyen ümitsizliyin dibinə çökdüyünü özündən gizlətmirdi, amma bu böhrandan möhkəmlənmiş ruhla çıxacağına inanır, "Müqəddəs Yelenadan memuarlar"¹ı maraqla oxuyurdu. Bununla belə, qərar qəbul etmək lazım idi: Lüsyen tərəddüdlərinə sentyabrın 30-da son qoymaq niyyətindəydi. Sonrakı günlər həddən artıq ağır keçirdi; şübhəsiz, böhran xilasediciydi, amma Lüsyendən o qədər güclü gərginlik tələb eləyirdi ki, o, günlərin bir günü şüşə kimi sınacağından qorxurdu. Daha revolverə toxunmağa cəsarət eləməirdi, yalnız anasının alt paltarını azacıq qaldırıb çəhrayı ipək çölkəyə sığınmış bu balaca, buz kimi soyuq, inadkar bədheybətə uzun-uzadı baxırdı. Amma həyatı qəbul etmək qərarına gəlib kəskin ümitsizlik duydu, hiss elədi ki, məşğul olmalı bir iş yoxdu. Xoşbəxtlikdən, dərs ilinin başlanmasıyla bağlı çoxlu qayğılar oğlanı bürtüdü: valideynləri onu Mərkəzi Məktəbə qəbul olmaq üçün

¹ *Verter* – böyük alman yazıçısı Johann Volffhanq Getenin "Gənc Verterin iztirabları" romanı nəzərdə tutulur (tərc.)

² *Martyr* – əzabkeş (fr.)

Müqəddəs Lüdovik liseyinin hazırlıq sinfinə verdilər. O, qırımızı günlüyü, məktəbin emblemi olan furajka qoymağa başladı və oxuyurdu: "Porşen maşınları hərəkətə gətirir", "Porşen vaqonları hərəkətə gətirir..."

Yeni "porşen"¹ rütbəsi Lüsyeni qürurla doldururdu; üstəlik də, onun sinfi başqa siniflərə oxşamırdı, öz ənənələri, mərasimləri vardı; sinif güclüydü. Məsələn, qəbul olunmuşdu ki, fransız dili dərsinin bitməsinə on beş dəqiqə qalmış bir nəfər ucadan "Sirar"² kimdi?" soruşsun, hamı alçaqdan "Başdan-ayağa axmaqdı!" cavab versin. Bundan sonra elə həmin səs davam eləyirdi: "Aqro"³ kimdi?" – ona daha ucadan cavab verirdilər: "Başdan-ayağa axmaqdı!" Bu zaman çox pis görən, qara eynək taxan cənab Betyün yorğun-yorğun xahiş eləyirdi: "Sussanız, cənablar". Bir neçə an tam sükut hökm sürürdü, şagirdlər sui-qəsdçilər sayaq baxışır-dılar, sonra kimsə qışqırır: "Bəs "porşen" kimdi?" – bütün sinif bağırır: "Əla oğlandı!" Həmin dəqiqələrdə Lüsyen özünü həddən artıq coşmuş hiss eləyirdi. Axşam o, günün bütün hadisələri barədə valideynlərinə yerli-yataqlı məlumat verirdi: "Bu vaxt bütün sinif nərildədi...", yaxud "Bütün sinif Merimeni boykot eləmək qərarına gəlib" deyəndə sözlər ağzından çıxır-çıxır alkoqol kimi damağını qızdırırdı. Amma ilk aylar çox çətin keçirdi: Lüsyen riyaziyyat və fizikadan tapşırıqların öhdəsindən pis gəlirdi, elə yoldaşları da şəxsən o qədər də xoşuna gəlmirdi: təqaüd alırdılar, əsasən əzbərçi, səliqəsiz, naqis hərəkətliyidilər. "Aralarında dostluq eləmək istədiyim bir nəfər də yoxdu", – o, atasına dedi. "Təqaüdçülər intellektual elitanı təmsil eləyirlər, – cənab Flerye fikirli halda cavab verdi, – bununla belə, onlardan pis rəhbər çıxır: həyatda zəruri mərhələni buraxıblar". Lüsyen "pis rəhbər" barədə eşidib ürəyində xoşagəlməz sancı duydu və təzədən

¹ *Porşen* – söz oyunudu, "Le piston" (porşen) sözü məktəb jarqonunda "Mərkəzi tətbiqi sənətlər Məktəbinin məzunu" mənasını verir (tərc.)

² *"Sirar"* (*arqo*) – Sen-Siyer hərbi məktəbinin məzunu

³ *"Aqro"* (*arqo*) – aqronom, kənd təsərrüfatı məktəbinin, yaxud institutunun məzunu

yaxın həftələrdə intihar etmək qərarına gəldi; amma tətil vaxtı olduğu kimi, vəcdə gəlmədi. Yanvarda Berliak soyadlı yeni şagird bütün sinfi çaşdırdı: o, yaşıl, yaxud yasəmənli rəngli büzməli, dəbdə olan pencəklər, girdə küncü yaxalıqlar, dərzilərin reklam şəkillərindəki kimi şalvarlar – elə də idi ki, hamı onu əyninə necə geydiyinə təəccüblənirdi – geyinirdi. Dərhal da riyaziyyat üzrə sinfin ən pis şagirdi oldu. "Vecimə də deyil, – o dedi, – mən ədəbiyyatçıyam, riyaziyyatla cismimi öldürmək üçün məşğul oluram". Bir aydan sonra o, bütün sinfi fəth elədi: qaçaqmal siqaretlər paylayırdı, dedi ki, qadınları var, hətta ona yazdıqları məktubları da göstərdi. Bütün sinif qət elədi ki, o, heyrətamiz oğlandı, yaxşısı budur, ona toxunmayasan. Onun yar-yarışı, hərəkətləri Lüsyeni çox vəcdə gətirirdi, bununla belə, Berliak ona mərhəmətlə yanaşır, "varlıların oğlu" adlandırır. "Nə olar, – bir dəfə Lüsyen dedi, – hər halda, bu, "kasıbların oğlu" olmağımdan daha yaxşıdır". Berliak gülmüsündü. "Sən acıdilsən ki, körpə!" – dedi, sonrakı gün Lüsyenə şeirlərindən birini oxudu: "Hər axşam Karuzo¹ çiy gözləri yeyib doyurdu, ümumiyyətlə dəvə kimi ayıq idi. Bir qadın öz ailə üzvlərinin gözlərindən dəstə bağlayıb səhnəyə atdı. Hamı da bu qədər təqdirəlayiq hərəkət qarşısında baş əydi. Amma unutmayın ki, onun şöhrət müddəti cəmi otuz yeddi dəqiqə, məhz ilk "bravo!" qışqırtısından operanın böyük çilçirağının sönməsindənək (buna görə də qadın öz gözlərinin hədəqəsinədəki çəhrayı çökəkdən iki döyüş ordeni asmış, bir çox müsabiqənin laureatı olan ərinin yüyənindən tutub aparmalı olmuşdu) çəkirdi. Həm də yaxşı-yaxşı yadda saxlayın: sizlərdən konservləşdirilmiş insan cismini ölçsüz-biçsiz yeyənlər sinqadan öləcəklər". "Əladı", – Lüsyen çaşqınlıq içində dilləndi. "Burada, – Berliak etinasızlıqla izah elədi, – "avtomatik məktub" adlanan yeni texnikadan istifadə eləmişəm". Bir neçə gündən sonra Lüsyendə təzədən qarşısı alınmaz

¹ Karuzo – məşhur İtaliya opera müğənnisi

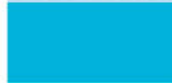

özünü öldürmək istəyi yarananda o, Berliakdan məsləhət istəmək qərarına gəldi. "Neyləyim?" – özünün çətin vəziyyətini danışib soruşdu. Berliak oğlana diqqətlə qulaq asırdı; onun barmağını tüpürcəkləyib, tüpürcəklə üzündəki sızanaqları yağlamaq vərdişi vardı, bundan da dərisinin ora-burası yağışdan sonrakı asfalt kimi parıldayırdı. "Necə istəyirsən, elə də et, – nəhayət, dilləndi, – bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdu". Bir az fikirləşib ayrı-ayrı sözləri aydın söyləyə-söyləyə əlavə elədi: "Heç bir şeyin heç vaxt heç bir əhəmiyyəti yoxdu". Lüsyen bir az ümitsizləşmişdi, amma başa düşdü ki, Berliakda böyük təəssürat oyadıb, çünki o, növbəti cümə axşamında Lüsyeni anasının yanına səhər yeməyinə dəvət elədi. Xanım Berliak çox nəzakətli idi: onun sifətini xırda ziyillər bürümüşdü, sol yanağına iri qıpqırmızı ləkə yayılmışdı. "Görürsən, – Berliak Lüsyenə dedi, – müharibənin əsl qurbanları bizik". Lüsyen onun fikrini bölüşürdü, razılaşırdılar ki, hər ikisi itirilmiş nəsle mənsubdu. Axşam düşürdü, Berliak əllərini başının altına qoyub çarpayısında uzanmışdı. Onlar ingilis siqaretləri çəkir, qrammofon valları oxudurdular, Lüsyen Sofi Takor və El Consonun səsini eşidirdi. Lap kədərləndilər, Lüsyen fikirləşdi ki, Berliak onun ən yaxşı dostudu. Berliak soruşdu, psixozanalizmlə tanışdımı; səsi ciddi idi, Lüsyenə çox mənalı tərzdə baxdı. "On beş yaşınacan anama sahib olmaq istəyirdim", – etiraf elədi. Lüsyen özünü itirdi, o qızarmaqdan qorxurdu, üstəlik də, xanım Berliakın ziyillərini xatırlayıb heç cür başa düşmürdü ki, bunu necə istəmək olar. Bununla belə, qadın içki gətirib içəri girəndə tutqun həyəcan duydu, sarı rəngli toxunma köynəyinin üstündən döşlərinin necə olduğunu təsəvvür eləməyə çalışdı. Anası çıxanda Berliak adı tərzdə dilləndi: "Təbii ki, sən də ananla yatmaq istəyirdin". O, sual yox, cavab verirdi. "Təbii ki", – Lüsyen çiyinlərini çəkib dedi. Səhəri gün narahat idi, Berliakın bu söhbəti təzələyəcəyindən qorxurdu. Amma tez sakitləşdi: "Onsuz da, özünü

məndən daha çox ifşa eləyib". Onu etiraflarının büründüyü elmilik çox cəlb eləyirdi, növbəti cümə axşamı günü Sən-Jenevyev kitabxanasında Freydin yuxugörmələr barədə əsərini oxudu. Bu, etiraf idi. "Gör, məsələ nədədi, – Lüsyen küçələrdə dolaşa-dolaşa təkrar eləyirdi, – gör, məsələ nədədi!" Sonra o, "Psixozanalizə giriş üzrə mühazirələr"i, "Adi həyatın psixopatologiyası"nı¹ aldı, hər şey ona aydın oldu. Onun, elə bil, mövcud olmadığı həmin qərribə duyğu, öz şüurunda çoxdan hiss elədiyi o boşluq, yuxululuğu, çaşqınlığı, bütün öz-özünü əbəs dərk etmək cəhdi həmişə Lüsyeni müəyyən duman pərdəsinə doğru itələyirdi. "Lənət şeytana, – fikirləşdi, – məndə çatışmazlıq var ki". Berliaka danışdı ki, uşaq vaxtı özünü ay adamı sayırdı, bütün əşyalarsa heç vaxt ona tamamilə gerçək görünməyib. "Ola bilsin, – nəticə çıxardı, – bu, mənim xüsusi çatışmazlığımdı!" Onlar özlərinin yuxularını, ən əhəmiyyətsiz hərəkətlərini ayırd etməyə çalışdılar, Berliak da həmişə o qədər cürbəcür əhvalatlar danışmağa hazır idi ki, Lüsyen hətta onun həmin əhvalatları uydurduğundan, yaxud, ən azı, bəzəyib-düzədiyindən azacıq şübhələnirdi. Amma bir-birini gözəl başa düşür, ən incə mövzuları obyektiv müzakirə eləyirdilər; bir-birinə etiraflarını bildirirdilər ki, şənlik maskası taxıb ətrafdakıları aldadırlar, amma qəlblərinin dərinliklərində həddən artıq əziyyət çəkirdilər. Lüsyen öz narahatlıqlarından azad oldu. O, acgözlüklə psixozanalizmin üzərinə atıldı. Çünki bunun məhz ehtiyac duyduğu şey olduğunu anlamışdı, indi özünü bərkimiş sayır, daha həyəcanlanmağa, həmişə öz şüurunda xasiyyətinin hiss olunan təzahürlərini axtarmağa ehtiyac duymurdu. Əsl Lüsyen şüuraltının dərinliyində gizlənmişdi; onu heç vaxt görmədən insan kimi arzulamaq olardı. Səhərdən-axşamacan Lüsyen şüurunun emosiyaları altında qaynaşan həmin sirli, qəddar, hiddətli aləmi xəyalında, az qala, qürurla canlandırır öz çatışmazlıqları barədə düşüncələrə dalırdı. "Başa

¹ Məşhur psixoloq Ziqmund Freydin əsərləri

düşürsən, – o, Berliaka deyirdi, – mən üzdən həmişə yuxulu, hər şeyə etinasız, o qədər də maraqlı olmayan oğlanam. Elə daxilimdə də, bilirsən, hər şey buna o qədər oxşayır ki, az qala, bu qarmağa keçəcəkdim. Amma çox yaxşı bilirdim ki, başqa bir şey var". – "Həmişə başqa bir şey var", – Berliak cavab verirdi. Sonra özlərindən qürur duya-duya bir-birinə gülümsünürdülər. Lüsyen "Duman dağılanda" adlı poema yazdı, Berliak poemanı bəyəndi, amma Lüsyenə, onu səlis şeirlə yazdığına görə irad tutdu. Bununla belə, poemanı əzbərlədilər, öz hobbiləri barədə danışmaq istəyəndə həvəslə təkrar eləyirdilər: "Duman pərdəsi altında gizlənmiş iri xərçənglər", sonra bir-birinə göz vura-vura yalnız "xərçənglər" deyirdilər. Amma bir müddət sonra tək qalanda – xüsusilə axşamlar, bütün bunları müəyyən qədər qorxulu saymağa başladı. Daha yatmadan əvvəl öpmək üçün otağına girəndə anasının gözlərinin içinə baxmağa cəsəret eləməirdi, qorxurdu, elə bil, qara bir qüvvə onun öpüşünü əxlaqsızlaşdırmış, xanım Fleryenin dodaqlarına söykəməyə məcbur eləmişdi. Lüsyen içində kəşf elədiyi o əzəmətli, təhlükəli ruhu oyatmaq üçün özünə ehtiyatla yanaşırdı. İndi onun dəyərini bilir, qorxunc oyanışlarından çəkinirdi. "Özümə görə qorxuram", – o fikirləşirdi. Artıq yarım il idi özünürahatlatmadan imtina eləmişdi, çünki bundan bezmişdi, çox əlləşməli olurdu, amma tənhalıq zövqlərinə təzədən qayıtdı; hər kəs öz meylinin ardınca getməli; Freydin kitabları öz vərdişlərindən kəskin tərzdə əl çəkib, əsəb xəstəliyinə tutulmuş bədbəxt gənc adamlar barədə hekayətlərlə doluydu. "Dəli olmuruqmu?" – o, Berliakdan soruşurdu. Doğrudan da, onlar bəzən cümə axşamları özlərində nəsə hiss eləyirdilər: toranlıq gizlicə Berliakın otağına soxulurdu, bütöv bir qutu tiryəkli siqaret çəkirdilər, əlləri əsirdi. Bu zaman onlardan biri dinib-danışmadan durur, pəncələri üstündə qapıya doğru gedir, işığı söndürürdü. Sarımtıl işıq bir anda otağı doldurur, onlar da bir-birinə inamsız halda baxırdılar.

Çox tezliklə Lüsyen sezdi ki, Berliakla dostluğu müəyyən bir anlaşılmazlığa əsaslanır: şübhəsiz, Edip çatışmazlığının həyəcan doğuran gözəlliyini heç kəs Lüsyendən güclü duymurdu, amma o, çatışmazlıqda əsasən həmin ehtiras qüvvəsinin sonralar başqa məqsədlərə yönəltmək istədiyi əlaməti görürdü. Berliakınsa, əksinə, belə bir vəziyyətdə olmaq xoşuna gəlir, həmin vəziyyətdən çıxmağı da istəmirdi. "İkimiz də məhv olmuş, uğursuz adamlarıq, – qürurla deyirdi. – Heç vaxt heç nə eləyə bilməyəcəyik". – "Heç vaxt, heç nə", – Lüsyen əks-səda kimi təkrar eləyirdi. Amma bu, onu hiddətləndirirdi. Pasxa tətilindən qayıdıandan sonra Berliak danışırdı ki, Dijöndə anasıyla bir otaqda qalırdı; səhər obaşdan qalxıb yatmış anasının çarpayısına yaxınlaşdı, adyalı azacıq qaldırdı. "Köynəyi yuxarı çəkilməmişdi", – o, pis-pis gülümsündü. Lüsyen qulaq asa-asa içində Berliaka olan yüngül nifrəti boğa bilmir, özünü həddən artıq tənha hiss eləyirdi. Əlbəttə, qüsurlu olmaq yaxşı şeydi, amma ondan vaxtında can qurtarmaq lazım idi: əgər yetkin uşaq öz seksuallığının öhdəsindən gələ bilmirsə, üzərinə məsuliyyət götürə, kiməsə əmr verə bilərmə? Lüsyen ciddi narahat olmağa başladı: başı çıxan bir adamla məsləhətləşməyi çox istəyirdi, amma kimə müraciət eləyəcəyini bilmirdi. Berliak tez-tez psixozanalizmdə çox usta olan, görünür, ona, Berliaka böyük təsir göstərmiş Berjer soyadlı sürrealist barədə danışırdı; amma Lüsyenə heç vaxt onunla tanış olmağı təklif eləməirdi. Lüsyen həm də ona görə çox ümitsizləşmişdi ki, Berliakın ona qadınlar gətirəcəyinə bel bağlayırdı; fikirləşirdi, gözəl məşuqəyə sahib olmaq onun fikirlərinin istiqamətini tamamilə təbii surətdə dəyişə bilərdi. Amma Berliak gözəl rəfiqələri barədə daha heç vaxt danışmırdı. Bəzən böyük bulvarlarda gəzişir, cavan qadınları izləyirdilər, bununla belə, onlarla danışmağa cəsəret eləməirdilər. "Bəs sən nə istəyirsən, dostum, – Berliak deyirdi, – biz xoşa gələn cinsinə mənsub deyilik. Qadınlar bizdə müəyyən bir şey hiss eləyirlər, bu da onları qorxudur".

Lüsyen susurdu: Berliak onu əsəbiləşdirməyə başlayırdı. Onun ata-anasını cənab və xanım Dümollələr adlandırır, onlar barədə yetərincə abırsız zarafatlar eləməsinə çox vaxt qulaqardına vururdu. Lüsyen başa düşürdü ki, sürrealist, ümumiyyətlə, burjuva cəmiyyətinə nifrət bəsləməlidir, amma xanım Flerye dəfələrlə Berliakı evə dəvət eləmişdi, ona dost-yana, etibarla yanaşırdı; minnətdarlıq bir yana, adi nəzakət borcu ona qadın barədə bu tərzdə danışmağa mane olmalıydı. Üstəlik də, Berliak qaytarmayacağı borc pul almaq düşkünlüyyətlə qorxu doğururdu: avtobusda heç vaxt xırda pulu olmurdu, onun əvəzinə ödəmək lazım gəlirdi; kafedə haqq-hesabı kəsmək arzusu yalnız beş dəfədən bir yaranırdı. Lüsyen bir dəfə düz üzünə dedi ki, bunu başa düşmür, dostlar bütün bu cür xərcləri bölüşməlidir. Berliak ona diqqətlə baxıb dilləndi: "Mən belə də bilirdim – sən anal tipsən", ona Freydin "Nəcis – qızıl" formulunu, xəsisliyin Freyd nəzəriyyəsinə izah elədi. "Bircə onu biləydim, – dedi, – anan səni nə vaxtacan sürtüb?" Onlar, az qala, dalaşmışdılar.

Berliak mayın əvvəlindən liseydə məşğələlərini buraxmağa başladı; indi Lüsyen onunla dərslərdən sonra Peti-Şan küçəsindəki barda görüşürdü, burada "kru-sifiks" vermutu içirdilər. Bir dəfə çərşənbə axşamı, günortadan sonra Lüsyen Berliakı qarşısında boş qədər masa arxasında oturan gördü. "Gəldin, – Berliak dilləndi. – Bura bax, hesabı ödəməliyəm, saat beşdəsə diş həkiminin qəbulunda olmalıyam. Məni gözlə, o, yaxınlıqda yaşayır, yarım saata qayıdaram". "O'key, – Lüsyen stula çöküb cavab verdi. – Fransua, mənə ağ vermut verin". Bu zaman bir kişi girdi, onları görüb təccüblə gülümsündü. Berliak qızarıb tələsik durdu. "Bu kim ola bilər?" – Lüsyen özündən soruşdu. Berliak naməlum adamın əlini sıxıb elə dayandı ki, Lüsyen onu görməsin, o, asta səslə, tələsik nəsə deyirdi, yad adamsa ona ucadan cavab

verirdi: "Yox, ey, balaca, yox, sən düzələn deyilsən, həmişəlik hoqqabaz qalacaqsan". Eyni zamanda da pəncələri üstə qalxıb Berliakın başının üzərindən sakit inamla Lüsyeni gözədən keçirirdi. Onun otuz beş yaşı olardı, solğun üzü, gözəl ağ saçları vardı. "Güman ki, bu, Berjerdi, – Lüsyen beynindən keçirdi, ürəyi bərkədən döyündü, – necə gözəldi!" Berliak müəyyən çəkingən – hökmlü hərəkətlə ağsaçlı kişinin dirsəyindən tutdu.

– Mənimlə gedək, – dedi, – diş həkiminin yanına gedirəm, iki addımlıqdadı.

– Amma sən, deyəsən, dostunla birgəsən, – o, gözlərini Lüsyəndən çəkmədən cavab verdi. – Bizi bir-birimizə təqdim etməlisən.

Lüsyen gülümsəyə-gülümsəyə ayağa durdu. "İlişdin!" – o fikirləşdi, yanaqları alışıb-yanırdı. Berliak başını çiyinlərinə qısdı, Lüsyənə bir anlığa elə gəldi ki, indicə onları tanış etməkdən boyun qaçıracaq.

– Yaxşı, məni təqdim elə də, – o, şən-şən dilləndi. Amma bunu deyən kimi qan gicgahlarına vurdu; utandığından yerə girmək istəyirdi.

Berliak üzünü çevirdi, onlara baxmadan mızıldandı:

– Lüsyen Flerye, lisey yoldaşım, cənab Axill Berjer.

– Cənab Berjer, mən sizin əsərlərinizdən vəcdə gəlirəm, – Lüsyen güclə eşidiləcək səsle dedi.

Berjer onun əlindən uzun nazik barmaqlarıyla yapışub oturmağa məcbur elədi. Sükut çökdü: Berjerin həlim, mehriban nəzərləri Lüsyeni bürüyürdü; o, hələ də Lüsyenin əlini buraxmırdı.

– Sizi nəşə narahat eləyir?

Lüsyen öskürüb Berjerin üzünə baxdı:

– Hə, narahat eləyir! – aydın cavab verdi. Ona elə gəlirdi ki, indi tanışlıq mərasiminin sınağına dözdü. Berliak bir saniyəliyə çaşdı, şlyapasını masanın üstünə atıb hiddətlə təzədən öz yerində oturdu. Lüsyen Berjerə özünün intihar etməmək

istəyi barədə danışmaqdan ötrü alışıb-yanırdı: axı onun qarşısındakı belə şeylər haqqında kəsə, hazırlıqsız söz açmaq lazım gələn adam idi. Amma Lüsyenin Berliaka görə bir söz deməyə cəsəratı çatmırdı, o, Berliaka nifrət eləyirdi.

– Sizdə rakiya¹ var? – Berjer ofisiantdan soruşdu.

– Yox, onlar rakiya saxlamırlar, – Berliak cəld cavab verdi, – ümumiyyətlə, bu barda vermutdan başqa içməyə bir şey yoxdu.

– Bəs orada, qrafindəki sarı nədi? – Berjer azacıq etinasızlıqla soruşdu.

– Bu, ağ "krusifiks"di, – ofisiant cavab verdi.

– Çox gözəl, mənə onu verin.

Berliak stulunda qurcalanırdı: deyəsən, dostlarını ağızdolusu tərifləmək istəyi ilə özünə ziyan vurub Lüsyeni nümayiş etdirmək təhlükəsi arasında çırpınırdı. Nəhayət, tutquntutqun, qürurla dedi:

– O, özünü öldürmək istəyirdi.

– Lənət şeytana! – Berjer səsləndi. – Mən belə də bilirdim.

Yenə sükut çökdü; Lüsyen ciddi tərzdə gözlərini döyürdü, amma öz-özünüdə Berliakın tez rədd olub-olmayacağını fikirləşirdi. Berjer qəfildən saatına baxdı.

– Bəs sənin diş həkimin noldu? – o soruşdu.

Berliak həvəssiz halda qalxdı.

– Məni ötürün, Berjer, iki addımlıqdadı.

– Niyə, sən axı qayıdacaqsan. Mənsə sənə yoldaşınla qalacağam.

Berliak ayaqlarını götürüb qoya-qoya bir dəqiqə dayandı.

– Tərpən, qaç, – Berjer hökmlü tərzdə dilləndi, – bizi burada taparsan.

Berliak çıxan kimi Berjer qalxıb icazəsiz-filansız Lüsyenin böyründə oturdu. Lüsyen uzun-uzadı ona intiharı barədə danışdı; həm də boynuna aldı ki, öz anasını istəyirdi, sadist-anal tipə məxsusdu, amma əslində, heç nəyi bəyənmir, ondakı

¹ Rakiya – fransız içki növü

hər şey komediya. Berjer diqqətlə ona baxa-baxa dinməzəcə qulaq asır, Lüsyen bunun – başa düşülməyin çox gözəl olduğunu qəbul eləyirdi. O, sözünü bitirəndə Berjer həyasızcasına oğlanın çiyinlərini qucaqladı, Lüsyeni odekolon və ingilis siqaretlərinin qoxusu bürüdü.

– Bilirsiniz, Lüsyen, sizin vəziyyətinizi necə adlandırırım? Lüsyen Berjerə ümidlə baxdı: yox, o, səhv eləməyib.

– Mən onu Çaçqınlıq adlandırırım, – Berjer dedi.

Çaçqınlıq – sözün başlanğıcı zərif, ay işığı kimi saf idi, amma "lıq" sonluğu ov buynuzunun uca mis səsi kimi səslənirdi.

– Çaçqınlıq, – Lüsyen təkrar elədi.

O, Ririyə ay adamı olduğunu etiraf eləyəndə özünü ciddi, həyəcanlı hiss eləyirdi. Barda qaranlıq idi, amma taybatay açıq qapı küçəyə, yazın işıqlı, qızılı tüstüsünə çıxırdı; gözəl Berjerdən gələn incə ətrin altında Lüsyen qaranlıq zəlin ağır qoxusunu, qırmızı şərabin, nəm taxtanın qoxusunu duyurdu. "Çaçqınlıq... – o fikirləşdi, – mənə haralara aparmır?" – O, özündə nəyin – hər hansı bir keyfiyyətin, yaxud yeni xəstəliyin üzə çıxdığını əməlli-başlı bilmirdi: demək olar, lap gözlərinin yanında Berjerin qızıl dişinin parıltısını elə hey gah örtən, gah açan hərəkətli dodaqlarını görürdü.

– Mən çaçqınlıq içində olan adamları sevirəm, – Berjer deyirdi, – mənə elə gəlir, sizin bəxtinizə qeyri-adi uğur düşüb. Axı o, sizə bəxş olunub. Bu donuzları görürsünüz? Onlar oturaqdılar. Onlara partlayıcı atmaq lazımdı ki, bir azca tərəpsinlər. Bilirsinizmi, bu abırlı böcəklər neyləyirlər?

– Onlar adamları yeyirlər, – Lüsyen cavab verdi.

– Doğrudu, onlar skeleti insan ətindən təmizləyirlər.

– Başa düşürəm, – Lüsyen dilləndi. O, əlavə elədi: – Yaxşı, bəs mən? Mən neyləməliyəm?

– Heç nə, İlahimizin xətrinə, – Berger komik qorxuyla səsləndi. – Başlıcası, oturma. Əgər bu ancaq paya olmasa, – o güldü. – Siz Rembonu¹ oxumusunuz?

¹ Rembo – məşhur fransız şairi

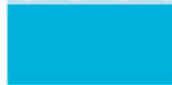

– Y-y-yox, – Lüsyen cavab verdi.

– Mən sizə "Nurlanma"nı verərəm. Bura baxın, biz yenə görüşməliyik. Əgər cümə axşamı boşsunuzsa, saat üçdə mənim yanıma gəlin, Monparnasda, 3-cü evdə yaşayıram. Kampan-Prenyer küçəsində.

Növbəti cümə axşamı Lüsyen Berjerin yanına yollandı, bütün may ayını, demək olar, onun evinə gedib-gəldi. Onlar şərtləşdilər ki, Berliaka yalnız həftədə bir dəfə görüşdüklərini deyəcəklər, çünki oğlanı kədərləndirməkdən bütün vəsitələrlə qaçıb, onunla səmimi olmaq istəyirdilər. Berliak tamamilə yersiz göründü; o, istehzal təbəssümlə Lüsyendən soruşdu: "Hə, nədi, vuruldun, o, səni narahatlıqda tapdı, sən də onu intiharda əldə elədin – böyük oyundu, nə demək olar!" Lüsyen etirazını bildirdi: "Sənə deməliyəm ki, – qızarıb etiraz elədi, – intiharım barədə birinci sən dedin". "Hə, mən, – Berliak səsləndi, – yalnız bu işi özün görmək utancından səni qurtarmaq üçün". Onlar daha tez-tez görüşməyə başladılar. "Ondakı xoşuma gələn bütün şeyləri, – bir dəfə Lüsyen Berjerə dedi, – sizdən götürüb, indi bunu başa düşürəm". – "Berliak – meymundu, – Berjer qəhqəhə çəkib güldü, – məni həmişə ona cəlb eləyən məhz bu olub. Bilirsinizmi, onun ana nənəsi yəhudidi? Bu çox şeyi bildirir". – "Əlbəttə", – Lüsyen cavab verdi. Bir an sonra əlavə elədi: "Bununla belə, onda müəyyən cazibə var". Berjerin mənzili çoxlu qərribə, gülməli şeylərlə – qırmızı məxmərli oturaqlar, bəzəkli ağacdan yonulmuş qadın ayaqları üzərində uyuyan stullar, zənci heykəlcikləri, mismarlı, döymə bakirəlik kəməri, çay qaşıqları sancılmış gips qadın döşləriylə doluydu; yazı masasının üzərində press-papye kimi işlədilmiş iri tunc bit, Mist-rödəki sümük qəbiristanlığından oğurlanmış rahib kəlləsi vardı. Divarlara sürrealist Berjerin ölümündən xəbər verən elanlar yapışdırılmışdı. Bütün bunlara baxmayaraq, mən-

zildə düşünilmiş rahatlıq hiss olunurdu, siqaret çəkilən otaqdakı yumşaq divanın üstündə uzanmaq Lüsyenin xoşuna gəlirdi. Amma Berjerin rəflərə yığdığı saysız-hesabsız zara-fatyana şeylər – buzlaşmış maye, asqırmaq üçün toz, dara-maq üçün saç, suda üzən qənd, şeytan ayağı, gəlin sargısı onu xüsusilə təəccübləndirirdi. Berjer söhbətə davam eləyə-eləyə şeytan ayağını əlinə götürür, ciddi görkəmlə onu nəzər-dən keçirirdi. "Bu şeylər böyük inqilabi dəyərə malikdi – həyəcan doğurur. Onların dağıdıcı qüvvəsi Leninin əsərləri-nin tam külliyyatından daha artıqdı". Təəccüblənmiş, heyran olmuş Lüsyen gah çuxura batmış gözləri olan bu əzablı gözəl sifətə, gah surəti yaxşı çıxarılmış ifrazatı incə tərzdə tutan nazik uzun barmaqlara baxırdı. Berjer onunla Rembo barədə, "bütün hissələrin sistemli pozğunluğu" haqqında tez-tez danı-şırırdı. "Siz Razılıq meydanından keçəndə iradə cəhdinizlə diz-ləri üstünə çöküb, heykəli soran zənci qızı görə bilərsiniz, özünüze görüntünü dağıtdığınızı, xilas olduğunuzu söyləyə bilərsiniz". Berjer ona "Nurlanma"nı, "Mal-dororun nəgmə-ləri"ni, Markiz de Sadın əsərlərini oxumağa verdi. Lüsyen vicdanla o əsərləri anlamağa çalışdı, amma çox şey ondan yan keçir, Rembonun homoseksual olması oğlanı sarsıdırdı. Oğlan bu barədə Berjerə söylədi, o da cavabında qəhqəhə çəkib güldü: "Hə, nə olsun ki, körpə?" Lüsyen əməlli-başlı tutuldu. O qızardı, bir dəqiqəliyə bütün qəlbiylə Berjerə nifrət elədi; amma özünə qalib gəlib başını qaldırdı, sadələvh səmi-miyyətlə etiraf elədi: "Mən axmaq söz dedim". Berjer onun saçını sıgalladı, o, təsirlənmiş kimi görünürdü. "Ah, bu həyə-canla dolu iri gözlər, – dedi, – cüyür gözləridi... Hə, Lüsyen, siz axmaq söz söylədiniz. Rembonun homoseksuallığı onun hissələrində ən vacib, dahiyənə pozğunluqdu". Biz bu şeylərə görə həmin pozğunluğa borcluyuq. Seksual istəyin spesifik obyektləri, həmin obyektlərin çıxları arasındakı dəliyə görə qadınlar olduğunu düşünmək – bütün oturaqların iyrənc könüllü yanlışığıdır. Bura baxın!" O, yazı masasının

siyirməsindən bir dəstə saralmış fotosəkil çıxarıb Lüsyenin dizlərinin üstünə tulladı. Lüsyen dişsiz ağızlarını açıb gülən, dodaqlar kimi aralanmış qıçları arasından tükü dilə oxşar bir şey sallanan qorxunc lüt fahişələri gördü. "Mən bu dəsti Bu-Sæddə üç franka almışam, – Berjer dedi. – Əgər siz bu cür qadınlardan birinin gündəyməzini öpürsünüzsə, onda özünüzsünüz, hər bir kəs deyər ki, əsl kişi kimi yaşayırınsız. Çünki qadınlarla yaşayırınsız, anlayırınsız mı? Mənsə sizə deyirəm: birinci görəcəyiniz iş seksual obyektin hər şey – tikiş maşını, sınaq şüşəsi, at, yaxud ayaqqabı ola biləcəyinə özünüzü inandırmaqdan ibarətdi. Mən özüm, – o, qəhqəhə çəkib güldü, – milçəklərlə sevgi yaşamışam. Mən ördəklərlə yaşayan dəniz piyadası zabiti tanıyırdım. O, ördəyin başını yeşiyə soxur, ayaqlarından bərk-bərk yapışib itələyirdi". Berjer fikirli-fikirli Lüsyenin qulağını çimdikləyib sözünü bitirdi: "Axırda ördək ölür, onu da əsgərlər yeyirdilər". Bu cür söhbətlərdən sonra Lüsyenin başı fırlanırdı, fikirləşirdi ki, Berjer dahidi, amma gecələr tez-tez tamam qan-tər içində oyanır, beyni qorxunc, iyrənc qarabasmalarla dolu olurdu, özündən Berjerin ona xeyirxah təsir göstərib-göstərmədiyini soruşurdu. "Mən təkəm! – o, əllərini ovuşdura-ovuşdura inildəyirdi. – Mənim məsləhət verəcək, düzgün yolda olub-olmadığımı söyləyəcək bir kimsəm yoxdu!" Əgər axıracan getsə, əgər bütün hissələrin pozğunluğunu lazımi qədər bacarsa, yer ayağının altından qaçmayacaqmı, məhv olmaya-caqmı? Bir dəfə Anri Breton barədə Berjerin uzun-uzadı söhbətinə qulaq asıb, elə bil, yuxudaymış kimi pıçıldadı: "Yaxşı, bəs əgər bundan sonra daha geri qayıda bilməsəm?" Berjer ayağa sıçradı: "Geri qayıtmaq! Geri qayıtmaq lazım gəldiyini kim deyir? Əgər aqlınızı itirsəniz, daha yaxşı olar. Bundan sonra Rembonun dediyi kimi, "başqa qorxunc işçilər gələcəklər". "Elə mən də bu cür düşünürdüm", – Lüsyen kədərli halda ah çəkdi. O sezdi ki, uzun söhbətlər Berjerin istədiyinin əksinə olan nəticələr verir; Lüsyen daha

incə duyğu, qeyri-adi təəssürat yaşadığını hiss eləyən kimi dərhal onu titrətmə bürüyürdü. "Budur, başlayır", – o fikirləşdi. Müəyyən müddətdən bəri yalnız bayağı, qaba yaşantılar keçirməyi çox istəyirdi; yalnız axşamlar, valideynlərinin yanında özünü yüngül hiss eləyirdi; onlar Lüsyenin sığınacağıydılar. Ata-anası Brian, almanların şər iradəsi, qohumları Jannanın doğuşu, həyatın dəyəri barədə danışırdılar; Lüsyen onlarla qaba, sağlam məna ilə dolu mülahizələrlə fikir mübadiləsi eləyirdi. Bir dəfə Berjerin yanından qayıdandan sonra öz otağına girib qeyri-iradi qapını açarla bağladı və rəzəni keçirdi. Öz hərəkətini başa düşüb özünü gülümsəməyə məcbur elədi, amma bütün gecəni yuxuya gedə bilmədi: o qorxduğunu anladı.

Amma dünyada heç bir qüvvə onu Berjerlə görüşdən çəkəndirə bilməzdi. "O, məni heyran eləyir", – Lüsyen beyindən keçirirdi. Üstəlik də, Berjerin aralarında yarada bildiyi nəzakətli, qeyri-adi dostluğun üstündə çox əsirdi. Berjer də, öz kişiyana və demək olar, qaba üslubuna dönük çıxmadan Lüsyenə onun mehribanlığını hiss eləməyə, necə deyirlər, cismən duymağa imkan vermək ustalığı vardı: məsələn, bu cür zövqsüz geyindiyinə görə deyində-deyində Lüsyeni danlayıb, qalstukunun düyününü düzəldirdi; Kambocadan gətirilmiş qızıl daraqla onun saçlarını darayırdı. O, gəncliyin qəddar, həyəcan doğuran gözəlliyini izah eləyib Lüsyen üçün öz bədənini kəşf elədi. "Siz Rembosunuz, – ona deyirdi, – Verleni görmək üçün Parisə gələndə onda sizin iri əlləriniz vardı, elə sizinki kimi, gənc, sağlam kəndli oğlanın çəhrayı üzü, ağcamaya qızınkı tək uzun, zərif bədəni vardı". O, Lüsyeni yaxalığını çıxarmağa, köynəyinin yaxasını açmağa məcbur elədi, sonra tamam özünü itirmiş oğlanı güzgünün qabağına apardı, onun qırmızı yanaqlarının, ağ boynunun gözəl harmoniyasından heyranlığını bildirdi; bu zaman əli ilə yüngülcə Lüsyenin yançağını sıgallayıb kədərlə ah çəkdi: "Biz özümüzü iyirmi yaşında öldürəcəyik". İndi Lüsyen özünə

tez-tez güzgüdə baxırdı, özünün yöndəmsiz gənclik yaraşığından zövq almağı öyrəndi. "Mən Remboyam", – o, axşamlar zəriflik dolu hərəkətlərlə paltarını soyuna-soyuna fikirləşir, ona həddən artıq gözəl çiçəyin qısa, faciəvi həyatı verildiyinə inanmağa başlayırdı. Belə dəqiqələrdə ona elə gəlirdi ki, artıq lap çoxdan bu cür duyğular yaşayıb, yaddaşından da mənasız mənzərələr boy verirdi: o, özünü lap balaca vaxtı, uzun mavi paltarda, mələk qanadlarıyla xeyriyyə satışında çiçək paylayan görürdü. O, öz uzun ayaqlarına baxırdı: "Doğrudanmı, belə zərif dərim var?" – nazla fikirləşirdi. Bir dəfə də dodaqlarını napnazik heyranlıq doğuran mavi damarı boyu biləyindən dirsəyinin büküyünədək gəzdirdi.

Bir dəfə Berjerin yanına gedəndə Lüsyeni xoşagəlməz təəccüb bürüdü: o, Berliakın görkəmindən torpaq topasını xatırladan qaramtil bir şeydən bıçaqla tikələr kəsməklə məşğul olan gördü. Cavanlar artıq on gün idi götürməmişdilər, soyuq tərzdə bir-birinin əlini sıxdılar. "Bax, – Berliak dedi, – həşişdi. Qəlyanda açıqrəngli tütünün iki qatı arasına doldururuq, ağlagəlməz təsir göstərir. Sənə də bəs eləyər", – əlavə elədi. "Sağ ol, – Lüsyen dilləndi, – mən istəmirəm". Berjerlə Berliak qəhqəhə çəkildilər, amma Berliak istehzayla ona baxa-baxa dilə tutmaqda davam eləyirdi. "Axmaq olma, dostum, dadına bax, nə qədər ləzzət verdiyini ağılına da gətirə bilməzsən". – "Əl çək, istəmirəm!" – Lüsyen səsləndi. Berliak səsini kəsib yekəxana təbəssümlə kifayətləndi, Lüsyen Berjerin də gülümsündüyünü sezdi. O, ayaqlarını yerə döyüb qışqırdı: "Mən istəmirəm, öz sağlamlığımı məhv etmək istəmirəm, adamları heyvana çevirən belə şeylərə əl atmağı axmaqlıq sayıram". Bu, ağzından qeyri-iradi çıxdı, amma söylənənlərin mənası özünə çatanda Berjerin onun barəsində nə düşünə biləcəyini təsəvvürünə gətirdi; Berliakı öldürmək istəyirdi, gözlərində yaş gilələndi. "Sən burjuasan, – Berliak çiyinlərini çəkib dilləndi, – özünü elə göstərirsən, guya, üzürsən, amma sən dibdən ayaqlarını aralamağa

həddən artıq qorxursan". – "Mən narkotiklərə öyrəşmək istəmirəm, – Lüsyen sakit halda cavab verdi, – bu, bütün başqa şeylər kimi köləlikdi, mənə azad olmaq istəyirəm". – "Yaxşısı budur, de ki dadına baxmaqdan qorxursan", – Berliak kobudcasına etiraz elədi. Lüsyen artıq ona bir-iki şillə vurmaq istəyirdi ki, Berjerin hökmlü səsinə eşitdi: "Onu rahat burax, Şarl. Haqlıdır. Dadına baxmaq qorxusu da çaşqınlıqdandır". Onlar divana sərələnib çəkirdilər, kağızın qoxusu otağa yayılırdı. Lüsyen qırmızı məxmər döşəkçənin üstündə oturub dinməzəcə onlara baxırdı. Nəhayət, Berliak başını arxaya atıb selikli təbəssümlə gülümsəyə-gülümsəyə gözlərini qırpdı. Lüsyen özünü təhqir olunmuş sayır, ona hiddətlə baxırdı. Axır ki, Berliak qalxıb səndələyə-səndələyə otaqdan çıxdı; bütün bu müddət ərzində onun dodaqlarında qəribə, yuxulu, şəhvani təbəssüm vardı. "Trubkanı mənə verin", – Lüsyen xırıltılı səslə xahiş elədi. Berjer qəhqəhə çəkdi. "Lazım deyil, – dedi. – Berliaka fikir vermə. Bilirsən, indi başına nə gəlir?" – "Vecimə də deyil", – Lüsyen dilləndi. "Belə, bil ki, o qusur, – Berjer sakitcə etiraf elədi. – Həmişə heç vaxt ona başqa cür təsir göstərməyib. Bütün qalanları yalnız komediyadı, amma mən bəzən çəkməyə verirəm, çünki qarşımda özünü göstərmək istəyir, bu da məni əyləndirir". Səhəri gün Berliak liseyə gəlmişdi, Lüsyenlə yekəxana davranmağı qət elədi. "Qatara minirsən, amma vağzalda qoyduqlarını əməlli-başlı seçirsən". Amma niyyəti baş tutmadı. "Sənə məzhəkə oyunçususan, – Lüsyen ona cavab verdi, – elə bilirsən dünən vannada neylədiyini bilmirəm? Sən qusurdun, dostum!" Berliakın rəngi qaçdı: "Bunu sənə Berjer dedi?" – "Bəs sənə, kim deyəcək?" – "Yaxşı, – Berliak donqulandı, – bilməzdim ki, Berjer yeni dostlarının xətrinə köhnə dostlarına tüpürər". Lüsyen bir qədər narahat oldu: axı o, Berjerə heç nə danışmamağa söz vermişdi. "Başını burax, hər şey yaxşıdır! – dedi. – Heç də sənə tüpürürəm, sadəcə, mənə sübut etməmək istəyirdi ki, həmişə səni tutmur". Amma Berliak ona

heç əl də vermədən dönüb getdi. Berjerlə təzədən görtüşəndə Lüsyen özündən o qədər də razı deyildi. "Berliaka nə demisiniz?" – Berjer laqeyd görkəmlə soruşdu. Lüsyen başını aşağı salıb susdu: o tutulmuşdu. Amma qəfildən Berjerin əlini boyununun ardında duydu: "Boş şeydi, körpə. Hər halda, artıq buna son qoymaq lazım idi: təlxəklər heç vaxt mənə uzun müddət şənləndirmirlər". Lüsyen bir qədər cəsərləndi: o, başını qaldırıb gülümsündü. "Amma mən də təlxəyəm axı", – tez-tez gözlərini qırpa-qırpa dedi. "Hə, amma sən – sən yaxşısan", – Berjer onu özünə doğru çəkib cavab verdi. Lüsyen tabe oldu; özünü qız kimi incə hiss eləyirdi, gözlərində də yaş gilələndi. Berjer onun yanaqlarından öpür, gah "balaca dəcəl", gah "balaca qardaş" deyə-deyə qulağını dişləyirdi, Lüsyensə fikirləşirdi ki, bu cür dözümlü, hər şeyi anlayan qardaşı olması çox gözəldi.

Cənab və xanım Fleryelər haqqında Lüsyenin bu qədər çox danışdığı Berjerlə tanış olmaq arzularını bildirib onu nahara dəvət elədilər. Hamı, hətta heç vaxt belə gözəl kişi görmədiyini deyən Jermena ona heyran oldu; cənab Flerye Berjerin əmisi sayılan general Nizanla tanış idi, uzun-uzadı onun barəsində danışdılar. Sonra xanım Flerye Müqəddəs Troitsa¹ günündə Lüsyeni Berjerlə tətillə buraxmağa sevinclə razılaşdı. Onlar Ruana avtomobildə getdilər; Lüsyen kilsəyə, qülləyə baxmaq istəyirdi, amma Berjer qəti imtina elədi. "Sən bu xarabaya baxmaq istəyirsən?" – o, hiddətlə soruşdu. Axırda Kardölye küçəsindəki ümumxanada iki saat keçirdilər; Berjer elə hey hırıldaırdı: o, masanın altında Lüsyenin çıçına vurub, bütün qızları "madmazel" adlandırırdı, sonra onlardan biriylə nömrəyə qalxmağa razı oldu, amma beş dəqiqədən sonra geri qayıtdı. "Buradan əkilək, – pıçıldadı, – indicə aləm qarışacaq". Tələm-tələsik haqq-hesabı kəsib çıxdılar.

¹ Xristianlıqda üç sifətdə birləşmiş Allah; xristian bayramı

Kliçədə Berjer nə baş verdiyini danışdı: qadının arxasını ona çevirməsindən istifadə eləyib yatağın üstünə qaşınma doğuran bir çəngə tük atıb, sonra deyib impotentdi, aşağı enib. Lüsyen iki stəkan viski içib bir qədər dəmləndi; o, "Metsli artilleriyaçı"nı və "De Profandis Morpionibus"u oxudu, oğlan Berjerin belə ağıllı, uşaqxasiyyətli olduğundan vəcdə gəlirdi.

"Mən bir nömrə sifariş eləmişəm, – onlar hotelə gələndə Berjer dedi, – amma vannası iridi". Lüsyen təəccüblənmədi: yolda Berjerlə bir otaqda qalacağını dumanlı halda anlayırdı, amma nədənsə, bu fikrin üzərində o qədər də durmurdu. İndi, artıq geri çəkilməyə yer qalmayanda bütün bunların hamısı o qədər də xoşuna gəlmədi, əsasən ona görə ki, ayaqları bir az çirkliydi. Çamadanları qaldıranda Berjerin necə: "Çirklişən axı, bütün mələfləri batıracaqsan" deyəcəyini, özününsə həyasızcasına "Sizdə təmizlik barədə lap meşşan təsəvvürü var" cavabı verəcəyini təsəvvüründə canlandırdı. Amma Berjer onu çamadanla birlikdə vanna otağına itələyib saldı, "Özünü burada qaydaya sal, mənə otaqda soyunacağam", – dedi. Lüsyen ayağını yudu, oturacağını təmizlədi. O, ayaqyoluya getmək istəyirdi, ancaq çıxmağa cəsarət eləmədi, özünü əlüzyuyana boşaltdı; sonra gecə köynəyini, anasından borc aldığı (özününkü tamam dağılmışdı) çəkələkləri geyinib qapını döydü. "Siz hazırsınız?" – soruşdu. "Hə, hə, gir", – Berjer açıq-mavi rəngli pijamanın üstündən geydiyi qara xalatdaydı. Otaqdan odekolon qoxusu gəlirdi. "Burada yalnız bircə çarpayı var?" – Lüsyen soruşdu. Berjer cavab vermədi: o, çaşqın halda gözlərini Lüsyenə dikdi. Sonra, axır ki, qəhqəhə çəkdi. "Nədi, təkə köynəkdəsən? – güldü. – Bəs gecə paltarını neynəmişən? Yox ey, məni gülməkdən öldürəcəksən. İstəyirəm bir özünə baxasan". – "Artıq iki ildə ki, – Lüsyen incik tərzdə dilləndi, – anamdan mənə pijama almağı xahiş eləyirəm". Berjer ona yaxınlaşdı: "Yaxşı, bütün bunların hamısını soyun, – etiraz qəbul eləməyən tərzdə dilləndi, – özümünlərdən birini sənə verərəm". Lüsyen gözlərini divar kağızlarının üzərindəki qırmızı, yaşıl romblardan çəkmədən otağın

ortasında donub-qalmışdı. O, vanna otağına qayıtmağa üstünlük verərdi, amma axmaq vəziyyətə düşəcəyindən qorxurdu; kəskin hərəkətlə köynəyi başından çəkib çıxardı. Bir anlığa sükut hökm sürdü; Berjer gülümsəyə-gülümsəyə Lüsyenə baxırdı, qəfildən oğlana çatdı ki, otağın ortasında anasının qotazlı çəkələklərində lüt-üryan durur. O, öz əllərinə – Rembo-nun iri əllərinə baxdı, əllərini qarnına sıxmaq, heç olmasa, öz ayıbını örtmək istəyirdi. Amma əl-ayağa düşüb cəsərlə arxasında gizlətdi. Divarlarda rombların sıraları arasında seyrək bənövşəyi kvadratlar səpələnmişdi. "Düz sözümdü, – Berjer dilləndi, – o, bakirə qız kimi safdı, özünə güzgüdə bax, Lüsyen, hətta sinən də qızardı. Amma köynəkdəkindən bu cür daha yaxşı görünürsən". – "Hə, – Lüsyen özünü düzəldib dilləndi, – əgər çıpaqsansa, abırlı görkəmini saxlamağın çətindi. Pijamanı verin görüm". Berjer ipək, ətir qoxusu verən pijamanı ona tulladı, sonra çarpayya uzandılar. Ağır sükut çökdü. "Özümtü pis hiss eləyirəm, – Lüsyen dedi, – ürəyim bulanır". Berjer susurdu, Lüsyenin hıçqırtısı viski qoxuyurdu. "O, mənimlə yatacaq", – qət elədi. Divar kağızının üzərindəki romblar fırlandı, odekolonun boğucu qoxususa boğazını sıxırdı. "Mən bu səfərə razı olmamalıydım". Onun bəxti gətirmədi; axır vaxtlar iyirmi dəfə Berjerin ondan nə istədiyini anlamağa lap yaxınlaşmışdı, hər dəfə də, elə bil, qəsdən müəyyən təsadüf Lüsyeni belə fikirlərdən yayındırırdı. İndisə bu tiplə yataqda uzanmışdı, onun neyləmək istəyəcəyini gözləyirdi. "Yastığı götürüb vanna otağında yatmağa gedəcəyəm". Amma cəsərlə eləmədi: Berjerin istehzal baxışı barədə fikirləşdi. Lüsyen güldü. "O fahişə barədə düşünürəm, – dedi, – yəqin, indiyəcən qaşınır". Berjer hələlik susurdu. Lüsyen gözücu onu izləyirdi: o, əllərini başının altına qoyub qayğısız görkəmlə uzanmışdı. Lüsyeni vəhşi hiddət bürüdü, dirsəyi üstə dikəlib soruşdu: "Hə, nəyi gözləyirsiniz? Nədi, məni bura boş şeylərlə məşğul olmaq üçün gətirmisiniz?"

Amma öz sözlərindən təəssüflənməyə macal tapmadı;

Berjer dönüb ona şən heyrətlə nəzər saldı: "Bir bu mələküzlü pozğuna baxın. Dayan, körpə, səndən heç nə xahiş eləməmişəm. Miskin hissələrini pozmağım üçün özün mənə bel bağlayırsan". Bir dəqiqə Lüsyenə baxdı – üzləri, az qala, birbirinə toxunurdu – sonra onu qucaqlayıb pijamanın altında sinəsini sığallamağa başladı. Bu, xoşagəlməz deyildi, yalnız azacıq qıdıqlayırdı, amma Berjer qorxunc idi: onun üzünü axmaq ifadə aldı, elə bil, vağzallarda qatarların yola düşməsini xəbər verən səs yazısı kimi xırıltılı səslə təkrar elədi: "Abrın yoxdu, donuz, abrın yoxdu, donuz!" Berjerin əli, əksinə, ayıq, yüngül, az qala, ilhamlı idi. Əllər Lüsyenin döşlərinin gilələrini nəvazişlə sığallayırdı: vannada oturanda isti su belə nəvaziş göstərir. Lüsyen bu əli tutub özündən qoparmaq istəyirdi, amma Berjer yalnız qəhqəhəylə gülürdü: "Bu da məndən ötrü qız çıxıb". Əl yavaş-yavaş qarnı ilə aşağı sürüşdü, pijamanın şalvarının bağını aç-aça ləngidi. Lüsyen müqavimət göstərmədi: o ağırlaşdı, elə bil, yaş əsgi kimi büzüşdü, iyrenc qorxu duydu. Berjer adyalı kənara atıb başını Lüsyenin sinəsinə qoydu, elə bil, dinşəmək istəyirdi. Lüsyen iki dəfə hıçqırdı, ağzı turş daddı, qorxurdu ki, çox abırlı görünən bu gözəl ağ saçların düz üstünə qussun. "Mədəmin üstündən basırsınız", – dedi. Berjer azacıq dikəldi, əlini Lüsyenin kürəyinin altına soxdu; o biri əli daha ona nəvaziş göstərmirdi, əlləyirdi. "Sənin yaxşı arxan var", – qəfildən Berjer dedi. Lüsyenə elə gəldi qorxulu yuxu görür. "Xoşunuza gəlir?" – işvəylə soruşdu. Amma Berjer gözlənilmədən onu buraxıb təəssüflə başını qaldırdı. "Balaca yalançı şeytan, – qəzəblə qışqırdı, – özündən Rembo düzəltmək istəyir, mənə bir saatdan artıqdı onunla əlləşirəm, amma o, kötük kimi uzanıb". Lüsyenin gözlərindən gücsüzlük yaşları axdı, var gücüylə Berjeri itələdi. "Mən günahkar deyiləm, – xırıltıyla dilləndi, – mənə siz içirtiniz, ürəyim bulanır". "Hə, yaxşı, get qus, – Berjer dedi, – həm də tələsmə". Sonra dişlərinin arasından dilləndi: "Yaxşı axşamı!" Lüsyen pijamanın şalvarını əyninə

çəkdi, qara xalata çiyinə atıb çıxdı. Qapını örtüb özünü elə tənha, elə bədbəxt hiss elədi ki, hönkür-hönkür ağladı. Xalata cibində dəsmal olmadı, gözlərini, burnunu tualet kağızıyla sildi. Əbəs yerə iki barmağını mümkün qədər ağzına dərin soxmağa çalışdı, amma qusmağı gəlmirdi. O, qeyri-iradi şalvarı aşağı salıb, soyuqdan əsə-əsə unitazın üzərində oturdu. "Əclaf, – fikirləşdi, – əclaf!" Qəddarcasına təhqir olunmuşdu, amma nədən – Berjerin nəvazişlərinə dözdüyündənmi, yoxsa həmin nəvazişlərdən qətiyyən qızıışmadığındanmi daha çox utandığını anlaya bilmirdi. Qapının o biri tərəfindəki dəhlizdən azca cırıltı eşidilirdi, hər səsdən Lüsyen diksinir, amma otağa qayıtmağa cəsərət eləməirdi. "Hər halda, getmək lazımdı, – fikirləşdi, – lazımdı, yoxsa məndən... Berliakın yanına gedər!" O artıq dikəlmişdi, amma dərhal da qarşısında təzədən Berjerin axmaq görkəmlə "Abrın yoxdu, donuz!" təkrar eləyən sifəti peyda olurdu. Ümitsizlik içində unitazın üstünə çökdü. Amma budur, nəhayət, qarnı dəhşətli işlədi, bu da Lüsyeni bir qədər sakitləşdirdi. "Hər şey aşağıdan çıxdı, – fikirləşdi, – bu, məndən ötrü daha yaxşıdı". Doğrudan da, ürəkbulanması keçdi. "O, məni ağrıdacaq", – qəfil-dən fikirləşdi, ona elə gəldi indicə ürəyi gedəcək. Axırda Lüsyen elə üşüdü ki, dişləri şaqıldamağa başladı; beynindən keçirdi ki, soyuqlaya bilər; tələsik ayağa qalxdı. Otağa qayıdanda Berjer onu tutqun baxışlarla qarşıladı; siqaret çəkirdi, pijamasının yaxası tamam açıq idi, arıq gövdəsi görünürdü. Lüsyen asta-asta xalata, çəkələkləri soyunub, dinməzəcə adyalın altına girdi. "Hər şey qaydasındadı?" – Berjer soruşdu. Lüsyen çiyinlərini çəkdi. "Dondum!" – "İstəyirsən, səni qızdırırm?" – "Cəhd göstərin", – Lüsyen təklif elədi. Həmin anda da onu böyük ağırlığın necə bürüdüyünü duydu. Çiy bifşteks kimi yumşaq, nəm ağız onun dodaqlarına yapışdı. Lüsyen artıq heç nə başa düşmürdü, harada olduğunu dərk eləmir, çətinliklə nəfəs alırdı, amma bu, onun xoşuna gəlirdi, çünki qızınırdı. Lüsyen qarnını əliylə sıxa-

sıxa onu "kuklacığaz" adlandıran xanım Bessi, "uzundraz" çağırın Ebrarı, hər dəqiqə cənab Bufardiyenin yumaq üçün içəri girəcəyini xəyalına gətirə-gətirə səhərlər tasın içində necə yuyunduğunu xatırladı, öz-özünə dedi: "Mən kuklacığazam!" Bu an Berjer təntənəli təzadə qışqırdı: "Axır ki, qərara gəldin! İndi, – fısıldaya-fısıldaya əlavə elədi, – səninlə bəzi şeylərlə məşğul olacağım". Lüsyen pijamasını özü soyundu.

Səhəri gün günorta oyandılar. Ofisiant onlara səhər yeməyini yatağa gətirdi; Lüsyenə onun görkəmi sərt gəldi. "O, məni üzdənirəğa oxşadır", – kədərindən diksinib fikirləşdi. Berjer çox nəzakətli idi: Lüsyen vanna qəbul eləyəncən o, birinci geyinib Vyö-Marşe küçəsinə siqaret çəkməyə çıxdı. "Əslində, – vanna otağında bədənini hamam əlcəyi ilə bərk-bərk sürtə-sürtə fikirləşdi, – bütün bunlar darıxdırıcıdır". İlk qorxu ötüb-keçdi, bunun düşündüyündən o qədər də ağrılı olmadığına əminlik hasil eləyəndə dərin bezginliyə qapıldı. Ümid eləyirdi ki, bütün hər şey arxada qalıb, yata bilər, amma Berjer onu səhər saat dördəncən rahat buraxmadı. "Hər halda, həndəsədən məsələmi həll eləməli olacağam", – o, öz-özünə dedi. Daha öz işindən başqa heç bir şey barədə fikirləşməməyə çalışırdı. Gün uzun idi, Berjer ona Lotrömonun həyatı barədə danışdı, amma Lüsyen yoldaşına o qədər də diqqətlə qulaq asmırdı; Berjer onu bir qədər əsəbiləşdirirdi. Onlar gecəni Kodebekdə keçirdilər, Berjer də Lüsyeni öz nəvazışları ilə əldən saldı, amma saat birə yaxın Lüsyen qətiyyətlə dedi, yatmaq istəyir, o da qətiyyətlə incimədən ona yatmağa imkan verdi. Axşamayaxın artıq Parisdəydilər. Ümumiyyətlə, Lüsyen özündən razı qaldı.

Valideynləri Lüsyeni sevinclə qarşıladılar. "Heç olmasa, cənab Berjerə lazımınca minnətdarlıq elədinmi?" – anası soruşdu. Onlarla Normandiya düzənlikləri barədə bir qədər söhbət eləyib yatağına erkən girdi. Mələk kimi yatdı, amma

oyanıb hiss elədi ki, daxilində hər şey titrəyir. Ayağa qalxıb güzgüdə uzun-uzadı özünə baxdı. "Mən üzdənirağam", – öz-özünə dedi. İçində nəşə sındı. "Lüsyen, qalx, – qapının arxasından anasının səsi eşidildi, – bu gün liseyə getməlisən". – "Hə, ana", – Lüsyen itaətlə cavab verdi, amma yatağında oturub ayaqlarının baş barmaqlarına baxmağa başladı. "Bu, ədalətsizlikdi, mən özümdə deyildim, mən... mənim təcrübəm yox idi". Bu barmaqları kişi sorurdu; Lüsyen hiddətlə üzünü çevirdi. "O, hər şeyi bilirdi. Məni görməyə məcbur elədiyi işin adı var – bu, kişiylə yatmaq adlanır, o da bunu bilirdi". Qərübədi, – Lüsyen acı-acı gülümsündü, – günlərlə ağıllımı, zəhlətökənmi olduğun barədə suallarla çək-çevir eləmək, amma axırda cavab tapmamaq olardı. Bununla yanaşı da, bir sənə yapışdırılacaq yarlıqlar mövcuddu, onları ömrü boyu daşımaq lazım gəlir; Lüsyen, məsələn, ucaboy sarışındı, atasına oxşayır, yeganə oğuldu, dünənki gündənsə üzdəniraqdı. Onun barəsində deyəcəklər: "Fleryedi, onu tanıyrsınız, kişiləri xoşlayan o ucaboy sarışındı". Adamlar da cavab verəcəklər: "Ah, hə! Həmin homoseksual? Hansı yuvanın quşu olduğunu çox yaxşı bilirəm".

O geyinib çıxdı, amma liseyə getməyə həvəsi yox idi. Lambal küçəsi ilə Senaya enib sahillə getdi. Səma tərtemiz idi, küçələr təzə yarpaq, asfalt, ingilis tütünü qoxuyurdu. Saf bədəndə təzələnmiş ruhla təzə-tər paltar daşımaq üçün ideal havaydı. Bütün adamlar əxlaqca sağlam görünürdülər, tək-cə Lüsyen özünü bu baharda şübhəli, qərübə aparırdı. "Bu, faciəvi yoldu, – fikirləşirdi, – mən Edip kompleksindən başladım, sonra sadist-anal tip oldum, indi – daha getməyə yer yoxdu, – üzdənirağam, bu, məni hara aparacaq?" Əlbəttə, onun halında hələ hər şey o qədər də ciddi deyildi, o, Berjerin nəvazişlərindən böyük ləzzət almırdı. "Bəs əgər buna öyrəşsəm? – qorxu ilə fikirləşdi. – Daha bunsuz yaşaya bilmərəm, axı bu, morfi kimidi!" O, damğalı pozğun adam olacaq, onu daha kimsə qəbul eləmək istəməyəcək, əgər əmr

verməyə cəhd göstərsə, atasının fəhlələri onu ələ salacaqlar. Lüsyen mərhəmətlə özünün qorxunc taleyini təsəvvüründə canlandırdı. O, özünü otuz beş yaşında ənlilik-kirşanlı abırsız təsəvvür eləyir, bıçlı, "Şərəf Legionu" ordenli cənabın qəzəbli görkəmlə əlağacını ona qolayladığını görürdü: "Müsyö, sizin burada olmağınız mənim qızlarım üçün təhqirdi". Qəfildən bu oyuna ara verib səndələdi: Berjerin bir ifadəsi yadına düşdü. Bu, Kodebekdə gecə olmuşdu. Berjer səsləndi: "Bəs belə de! Sənsə həvəsə düşürsən!" O, nəyi nəzərdə tuturdu? Lüsyen, şübhəsiz, hissiz-duyğusuz kötük deyildi, sevgi çarpışmaları sayəsində... "Bu, heç nəyi sübut eləmir, – narahatlıqla özünü inandırır. – Amma deyirlər, belə adamların özlərinə oxşayanlara münasibətdə qeyri-adi həssaslıqları var, elə bil, altıncı hissdə". Lüsyen İen körpüsündə hərəkəti tənzimləyən polis nəfərinə uzun-uzadı baxdı: "Doğrudanmı, bu polis məni oyada bilər?" O, polis nəfərinin göy şalvarına baxdı, öz-özlüyündə əzələli, tüklü baldırlarını təsəvvür elədi: "Bəyəm bu, heç olmasa, müəyyən qədər mənə təsir eləyirmi?" Azacıq sakitləşib yoluna davam elədi. "Bu, o qədər ciddi deyil, – fikirləşdi, – hələ xilas ola bilərəm. O, çaşqınlığımdan istifadə elədi, amma mən əsl üzdənirəq deyiləm". Öz eksperimentini rastlaşdığı bütün kişilərlə sınaqdan keçirirdi, hər dəfə də nəticə mənfi olurdu. "Uf, – köksünü ötürdü. – Yaxşı ki, xoşbəxtliklə qurtuldum". Bu yalnız xəbərdarlıq idi. Amma bunu təkrar eləməməliydi, çünki pis vərdişlər asanlıqla qazanılır, üstəlik də, təcili surətdə öz çatışmazlığından müalicə olunmalıdı. O, valideynlərindən gizli mütəxəssisin yanında psixoanalizə məruz qalmağı qət elədi. Sonra məşuqə tapacaq, normal kişi olacaq.

Lüsyen sakitləşməyə başlamışdı ki, qəfildən Berjeri xatırladı: elə bu anda Berjer özündən heyran olmuş halda, haradasa Parisdədi; beyni xatirələrlə dolmuşdu. "O, mənim bədənimlə tanışdı, dodaqlarım ona tanışdı, mənə deyirdi: "Sənin qoxun elədi ki, heç vaxt unuda bilməyəcəyəm"; dostlarının

qabağında qürrələnin deyəcək: "Onunla olmuşam", elə bil, müəyyən bir qızam. Ola bilsin, məhz indi öz gecələri barədə... – Lüsyenin ürəyi dayandı, – Berliaka danışır! Əgər bunu eləsə, onu öldürərəm. Berliakın məni görməyə gözü yoxdu, bu barədə bütün sınıf xəbər verəcək, onda batdım, uşaqlar əl də verməyəcəklər. Deyərəm, bu, doğru deyil, – Lüsyen hiddətlə özünü inandırır, – məhkəməyə verəcəyəm, iddia eləyəcəyəm ki, məni zorlayıb!" Lüsyen bütün varlığıyla Berjerə nifrət bəsləyirdi: o olmasaydı, həmin abırsız, ədalətsiz şüur olmasaydı, hər şey yoluna düşə bilərdi, kimsə bir şey bilməzdi, Lüsyenin özüsə vaxt ötdükcə bunu unudardı. "Əgər qəfil ölə bilsəydi! İlahi, xahiş eləyirəm, elə et ki, o, kimsəyə danışmağa macal tapmayıb bu gecə ölsün. İlahi, elə et ki, bütün bu əhvalat dəfn olunsun, sən mənim üzdənirəq olmağımı istəyə bilməzsən! Ən azı, onun qarmağında olmağımı! – Lüsyen hiddətlə fikirləşirdi. – Mən onun yanına qayıtmalı, bütün şəhətlərini yerinə yetirməli, üstəlik də, deməliyəm ki, bütün bunlar xoşuma gəlir, yoxsa məhv oldum!" O, bir neçə addım da getdi, ehtiyat üzündən əlavə elədi: "İlahi, elə et, Berliak da ölsün".

Lüsyen Berjerin yanına qayıtmaq cəsərətini toplaya bilmədi. Sonrakı həftələr ərzində ona elə gəlirdi ki, hər yerdə onunla rastlaşır, öz otağında işləyəndəsə, hər dəfə qapının zəngi çalınanda diksinirdi; gecələr iyirənc qorxular ona əziyyət verirdi. Berjer onu Müqəddəs Lüdvik liseyi həyatının ortasında zorlayır, bütün "porşen"lər elə buradaca dayanıb hırıldaya-hırıldaya onlara baxırdılar. Amma Berjer onunla görüşmək üçün heç bir cəhd eləmədi, özünü də göstərmədi. "O yalnız cismimi istəyirmiş, – Lüsyen incikliklə fikirləşdi. Berliak da harasa yox olmuşdu, bəzən bahar günləri onlarla cıdırı gedən Gıqar iddia eləyir ki, Berliak əsəb depressiyası tutması nəticəsində Parisdən gedib. Lüsyen get-gedə sakit-

ləşdi, Ruana səfəri ona həyatla əlaqəsi olmayan tutqun, mənasız yuxu kimi gəlirdi; artıq, demək olar, bütün təfərrüatları unutmuşdu, yalnız bədənin, odekolonun tünd qoxusunu, dözülməz darıxma duyğusunu xatırlayırdı. Cənab Flerye bir neçə dəfə dostu Berjerin harada olduğunu soruşdu. "Minnətdarlığımızı bildirmək üçün onu Ferola dəvət eləməliyik". "O, Nyu-Yorka gedib", – axırda Lüsyen cavab verdi. Arada bir Gıqar və onun bacısı ilə Marna çayında qayıqda gəzirdi; Gıqar ona rəqs eləmək öyrətdi. "Mən oyanıram, – fikirləşirdi, – təzədən doğuluram". Amma çox tez-tez kürəyində naməlum ağırlıq hiss eləyirdi, elə bil, kimsə basırdı: bu, onun çatışmazlığıydı. Özündən Vyanaya, Freydin yanına gedib-gətməməyi soruşurdu. "Pulsuz gedərəm, lazım gəlsə, piyada gedərəm, ona deyərəm: bir qəpiyim də yoxdu, amma mən – müstəsna halam". Bir dəfə isti iyun günlərinin birində Sen-Mişel bulvarında Babuenlə, keçmiş fəlsəfə müəllimiylə rastlaşdı. "Nə var, Flerye? – Babuen soruşdu. – Mərkəzi Məktəbə hazırlaşırsınız mı?" – "Bəli, müsyö", – Lüsyen cavab verdi. "Siz ədəbiyyatla da məşğul ola bilərsiniz. Fəlsəfəni asanlıqla qavrayırdınız!". – "Mən onu da atmamışam, – Lüsyen dedi. – Bu il bəzi şeylər, məsələn, Freydi oxumuşam. Yeri gəlmişkən, – ilhama gəlib əlavə elədi, – sizdən soruşmaq istəyirdim, müsyö, psixozanaliz barədə nə düşünürsünüz?" Babuen qəhqəhə çəkdi. "Bu ancaq dəbdi, – cavab verdi, – tezliklə ötüb-keçəcək. Freydin yaxşı nəyi varsa, artıq Platonda tapmaq olar. Qalanlarına gələndəsə, – etiraz qəbul eləməyən tərzdə əlavə elədi, – sizə deyirəm ki, bu boş şeylərə inanmıram. Yaxşısı budur, Spinozanı oxuyun". Lüsyen qəlbinin necə yüngülləşdiyini duyurdu; evə piyada, fitlə nəsə çala-çala qayıdırdı. "Bu, qorxulu yuxuydu, – fikirləşirdi, – amma indi artıq ondan heç nə qalmayıb!" Günəş həmin gün parlaq, isti idi, amma Lüsyen başını qaldırıb gözünü qırpmadan ona baxdı: günəş hamıya məxsusdu, Lüsyenin də ona dik baxmağa haqqı var; o, xilas olmuşdu. "Axmaqlıqdı, – fikirləşirdi,

– bütün bunlar axmaqlıqdı! Məni pozmaq istəyirdilər, amma onlara təslim olmadım". Doğrudan da, o, həmişə müqavimət göstərirdi. Berjer öz boşboğazlıqlarıyla onun başını xarab eləyirdi, amma Lüsyen, məsələn, dərhal hiss elədi ki, Rembonun üzdəniraqlığı çatışmazlıqdı, o böcək Berliak onu həşiş çəkməyə məcbur eləyəndə daha çox təpki göstərdi. "Az qala, məhv olmuşdum, – fikirləşirdi, – məni yalnız əxlaqi sağlamlığımı xilas elədi!" Axşam şam yeməyində atasına sevgilə baxdı. Cənab Flöryenin kəndli kimi enli çiyinləri, ağır, asta hərəkətləri vardı, bununla belə, onda əsil-nəcabət, sahibin boz, metal rəngli, soyuq gözləri duyulurdu. "Ona oxşayıram", – Lüsyen beynindən keçirirdi. O, Fleryelərin – babaların da, nəvələrin də – bütöv dörd nəsil fabrikin sahibi olduqlarını xatırladı. "Nə deyirsən de, ailə – ailədi!" O, Fleryelər ailəsinin əxlaqi sağlamlığı barədə qürurla düşüncüdü. Lüsyen bu il Mərkəzi Məktəbə daxil olmamağı qərara aldı, Fleryelər də Ferola çox tez getdilər. Lüsyen evi, bağı, zavodu, çox sakit, dinc balaca şəhərciyi təzədən vəcdlə qazandı. Bu, başqa aləmdi, o, səhər tezdən qalxmağı, ətrafda uzunuzadı gəzməyi qət elədi. – "İstəyirəm, – atasına dedi, – təmiz hava alam, işə girişməzdən qabaq gələn ilə sağlamlıq ehtiyatı yığam". O, anasıyla birgə Bufardye və Bess ailələrinə baş çəkdi, hamı onun ağıllı, təmkinli cavan oğlan olduğunu söylədi. Parisdə hüquq öyrənən Ebrar və Vinkelman Ferola tətillə gəldilər. Lüsyen vaxtını onlarla birlikdə keçirirdi, abbat Jakmarın başına nə oyun açdıqlarını xatırlayır, velosipedlə gözəl gəzinti keçirir, xorla "Metsli artilleriyaçı"nı oxuyurdular. Köhnə dostlarının qaba səmimiyyəti, etibarlı Lüsyenin qəlbinə çox yatmışdı, onları unutduğuna görə özünü danlayırdı. O, Parisdən zəhləsi getdiyini Ebrara etiraf elədi, amma Ebrar bunu anlaya bilmədi: valideynləri onu üstündən gözü-nü çəkməyən bir abbatın himayəsinə vermişdilər; Ebrar Luvra getməkdən, operada keçirdiyi axşamdan çəşmişdi. Bu cür sadəlik Lüsyendə şəfqət doğururdu: o, özünü Ebrarın və

Vinkelmanın böyük qardaşı sayırdı, özünə təlqin eləməyə başlayırdı ki, bu cür əzablı keçmiş həyatına görə təəssüf hissi keçirmir: axı təcürbə qazanmışdı. Lüsyen, əməlli-başlı heyrətə saldığından bir qədər əylənə-əylənə, onlara Freyd, psixoanaliz barədə danışırdı. Dostları çatışmazlıq nəzəriyyəsini kəskin tənqid elədilər, amma etirazları sadələvh idi, Lüsyen onlara bu zaman, yeri gəlmişkən, əlavə eləyib sübuta yetirdi ki, fəlsəfi nöqteyi-nəzərdən Freydin bütün səhvlərini çox asanlıqla ifşa eləmək olar. Onlar Lüsyenə heyran olmuşdular, amma özünü elə göstərirdi, guya, bunu sezmir.

Cənab Flerye Lüsyenə zavodun necə fəaliyyət göstərdiyini izah elədi. Onunla birgə əsas korpusları gəzdi, Lüsyen fəhlələrin nəylə məşğul olduqlarına uzun-uzadı göz qoydu. "Mən öləndə, – cənab Flerye dedi, – sən zavodun bütün idarəsini öz əlinə almalı olacaqsan". Lüsyen onu süzüb xahiş elədi: "Ata, əzizim, xahiş eləyirəm, bu barədə danışma!" Amma sonrakı günlər gec-tez çiyinlərinə düşəcək məsuliyyət barədə fikirləşə-fikirləşə çox ciddi idi. Rəhbərin vəzifələri barədə uzun-uzadı söhbət apardılar, cənab Flerye ona sübut elədi ki, şəxsi mülkiyyət – hüquq yox, vəzifədi. "Onlar başımızı siniflər mübarizəsi ilə xarab eləyirlər, guya, sahibkarlarla fəhlələrin maraqları birbirinə ziddi. Mənim halımı, məni götür, Lüsyen. Mən Paris jarqonunda "dükançı" adlandırılan xırda sahibkaram. Qoy belə olsun, amma əlimdə ailələrimlə birgə yüz fəhlə var. Əgər işlərim yaxşı gedirsə, bu, ilk növbədə, onlara sərfəlidi. Əgər zavodu bağlamağa məcbur olsam, onların hamısı küçədə qalacaq. Mənim işləri pis aparmağa haqqım yoxdu, – o, inamla dedi. – Mən də məhz bunu sinfi həmrəylik adlandırırım".

Üç həftədən artıq hər şey yaxşı gedirdi; o, demək olar, Berjeri yadına salmırdı, onu bağışlamışdı, daha ömründə heç vaxt görməyəcəyinə ümid bəsləyirdi. Hərdən bir köynəyini dəyişə-dəyişə güzgüyə yaxınlaşıb təəccüblə özünə baxırdı.

"Bu bədəni kişi istəyirdi, – beynindən keçirirdi. Əllərini asta-asta yanaqlarına çəkirdi. – Bu ayaqlar kişini həyəcana gətirirdi". Öz belindən yapışır, ikiləşə, başqasının bədənini ipək parça kimi nəvazişlə sıgallaya bilmədiyindən təəssüflənirdi. Həmin məqamda öz çatışmazlıqlarına təəssüf eləyirdi: o çatışmazlıqlar möhkəm idi, sanballıydı, onların iri, tutqun kütləsi onu ağırlaşdırırdı. İndi bunlara son qoyulmuşdu, Lüs-yen daha onlara inanmır, əzablı yüngüllük duyurdu. Bununla belə, bu, o qədər də xoşagəlməz deyildi. Bu daha çox tamamilə dözülen, amma həm də bir qədər iyrənc, son məqamda darıxdırıcılığa çevrilə biləcək ümitsizlik idi. "Mən heç bir şeyəm, – fikirləşirdi, – amma bu, ona görə belədi ki, mənə heç bir şey korlamadı. Berliaksa çatışmazlıqlara batıb. Mən belə zəif inamsızlığa tab gətirə bilərəm: bu, saflığın əvəzidi".

Bir dəfə gəzintidə təpənin üstündə oturub fikirləşdi. "Altı il yatıb qaldım, sonrasa günlərin bir günü öz qabığımı deşib çıxdım". O, həyatla doluydu, sevincə qərq olmuş görkəmlə mənzərəyə tamaşa eləyirdi. "Mən hərəkət üçün yaranmışam", – özünə dedi. Amma bir dəqiqədə şöhrətpərəst fikirləri tutqunlaşdı. Asta səslə dilləndi: "Qoy bir az gözləsinlər, nəyə qadir olduğumu görərlər". O, inamla deyirdi, amma sözlər boş qabıq kimi ondan kənara sıçrayırdı. "Məndə nə var?" Keçmişdə ona həddən artıq çoxlu əzab gətirmiş bu qəribə həyəcanı etiraf eləmək istəyirdi. "Bu sakitlik var... bu torpaq var..." – beynindən keçirirdi. Ətrafda ins-cins yox idi, yalnız tozun içiyə sarı-qara qarınlarını sürüyən çəyirtkələr vardı. Lüs-yenin çəyirtkələrdən zəhləsi gedirdi, çünki ona həmişə yarıgəbərmiş görünürdülər. Yolun o biri tərəfiylə düz çaya doğru bozumontul, günəşin yandırır-yaxdığı, çat-çat olmuş qumlu düzənlik uzanıb gedirdi. Kimsə Lüs-yeni görüb-əşitmirdi; yerindən sıçradı, ona elə gəldi ki, hərəkətlərinə heç bir şey, hətta cazibə qüvvəsi belə mane olmur. İndi boz buludların örtüyü altında dik dayanmışdı, ona elə gəlirdi ki, boşluqda mövcuddur. "Bu sakitlik..." fikirləşdi. Bu, sakitlik-

dən daha artıq bir şey idi, bu, heçlikiydi. Lüsyenin ətrafındakı düzənlik ağlasığmaz dərəcədə sakit, ölgün, qeyri-insaniydi. Elə bil, onu narahat eləməməkdən ötrü büzüşüb nəfəsini qısmışdı. "Metsli artilleriyaçı qarnizona qayıdanda..." Səs dodaqlarında, alov boşluqda sönən kimi söndü; Lüsyen kölgəsiz, əks-sədasız bu həddən artıq sezilməyən, çəkisiz təbiətin ortasında tək idi. O, silkindi, düşüncələrinin axarını bərpa eləməyə çalışdı: "Mən hərəkət üçün yaranmışam. Birincisi, məni sındırmaq mümkün deyil; əlbəttə, axmaq iş tuta bilərəm, amma bunun ciddi nəticələri olmur, çünki özümü ələ almağımı bacarıram". O fikirləşdi: "Mənim əxlaqi sağlamlığım var". Amma həşəratların can çəkə-çəkə süründüyü bu yanıb külə dönmüş yolda "əxlaqi sağlamlıq" barəsində fikir yürütmək ona o qədər mənasız göründü ki, iyrendiyindən üz-gözünü turşudub susdu. Hiddətlənmiş Lüsyen çəyirtkəni tapdaladı; o, pəncəsinin altında balaca bərk kürəcik duydu, ayağını qaldırandasa çəyirtkə hələ də qımıldanırdı. Lüsyen ona tüpürdü. "Mən çaşqınlıq içindəyəm. Keçən ildə olduğu kimi". Onu "kozır tuz" adlandıran Vinkelman, oğluna kişi kimi münasibət bəsləyən cənab Flerye, "Bu oğlanı bir vaxtlar "kuklacıqaz" adlandıırırdım, indisə məni o qədər qorxudur ki, ona hətta sən deməyə cəsərət eləmirəm", – deyən xanım Bess barədə düşüncürdü. Amma onlar uzaqda, çox uzaqdaydılar, ona elə gəlirdi ki, əsl Lüsyen yoxa çıxıb, yalnız onun solğun, çaşqın bir oxşarı qalıb. "Mən kiməm axı?" Qumlu düzənliyin, otsuz, qoxusuz, maili, çatlanmış torpağın neçə-neçə kilometri uzanır, qəfildən də bu bozumlu yerin harasındansa uzundraz çıxır, burada o qədər qərribə görünür ki, hətta kölgəsi də yoxdu. "Mən kiməm axı?" Ötənlik tətildəki eyni sual qalır, deyəsən, Lüsyeni qoyduğu yerdən qaldırırdı; yaxud, daha doğrusu, bu, sual yox, ruhi vəziyyət idi. Lüsyen çiyinlərini çəkdi. "Həddən artıq mürəkkəbəm, – fikirləşdi, – həm də öz içimdə həddən artıq çox qurdalanıram".

Sonrakı günlər özünüanalizlə daha çox məşğul olmağa cəhd göstərdi; əşyaların onu heyrətləndirməsini istəyir, yumurta qabına, dəsmal çənberinə, ağaclara, vitrinlərə uzun-uzadı baxırdı; gümüş yemək qabları göstərməsini xahiş eləyib anasının qılığına girdi. Amma gümüş qabları gözdən keçirəndə gümüş qablara baxdığı barədə fikirləşirdi, baxışlarının arxa bir yerindəsə canlı duman buludu çırpınırdı. Lüsyen cənab Fleryeylə də əbəs yerə söhbətə girişirdi, nüfuzedilməz çəkisizliyi yalançı tərzdə işığı xatırladan o qatı, dağılmayan duman Lüsyenin atasının sözlərinə qulaq asdığı diqqətin arxasında sürünürdü; həmin duman Lüsyenin özüydü. Hər-dən bir Lüsyen hiddətlə dinləməyinə ara verir, o dumanı yaxalamaq, ona diqqətlə baxmaq üçün dönürdü; amma qarşısında boşluq dururdu, dumansa yenə arxada olurdu.

Jerməna göz yaşları içində qaçıb xanım Fleryenin yanına gəlmişdi: qardaşı nəfəs yollarının sətəlcəminə tutulmuşdu. "Yazıq Jermənam, – xanım Flerye dedi, – siz axı həmişə deyirdiniz, o çox sağlamdı!" Qıza bir aylıq məzuniyyət verdi, onun yerinəsə atasının zavodunda işləyən fəhlələrdən birinin qızını – on yeddi yaşlı Berta Mozeli götürdü. Berta sarışın hörtüklərini başında çələng kimi hörən yeniyetmə qız idi, bir az axsayırdı. O, əslən Konkarnodan olduğundan, xanım Flerye qızdan bəzəkli başlıq qoymağı xahiş elədi: "Belə daha zərif görünəcəksən". Lüsyeni gördüyü ilk gündən qızın gözlərində çəkingən, ehtiraslı heyranlıq ifadə olundu, oğlan anladı ki, ona pərəstiş eləyir. Qıza başdansaovdu müraciət eləyir, tez-tez soruşurdu: "Bura xoşunuza gəlir?" Onda necə təəssürat doğuracağını görmək üçün əyləncə xətrinə dəhlizlərdə qızla toqquşmağa çalışırdı. Amma Berta Lüsyəndə mehribanlıq duyğusu doğururdu, o, bu sevgidən qiymətli mənəvi yardım alırdı; tez-tez həyəcanlı Bertaya necə göründüyünü fikirləşirdi. "Axı onun gəzdiyi o cavan fəhlələrə heç oxşamıram". Müəyyən bəhanələrlə Vinkelmanı evlərinə gətirdi, o da qızı əməlli-başlı təriflədi. "Sənin bəxtin gətirir, – axırda dedi, – yerində

olsaydım, onunla yatardım". Amma Lüsyen qərara gələ bilmirdi: qızdan tər iyi gəlirdi, qara bluzkasının qoltuqlarının altısa tərden çirk bağlamışdı. Bir yağışlı sentyabr günü xanım Flerye avtomobillə Parisə getdi, Lüsyen də otağında tək qaldı. O, yatağa uzanıb əsnəməyə başladı. Ona elə gəlirdi şiltaq, uçan, həm dəyişməz, həm də şən, qıraqları həmişə havada yaygın olan buludlardı. "Özümə sual verirəm: nəyə görə yaşayıram? Bax otaqda uzanıb, yemək yeyir, əsnəyir, yağışın pəncərə şüşələrini necə döyəcəliyini eşidirəm, bəyimdə bir alçım bəyaz duman var, hə, sonra nə olsun?" Onun mövcudluğu varlıq qalmaqalıydı, sonralar üzərinə götürəcəyi bütün məsuliyyət çətin ki bu mövcudluğa bəraət qazandırsın. "Bir də ki xahiş eləməmişəm mənə dünyaya gətirsinlər", – fikrindən keçirdi. Öz-özünə yazığı gəldiyini duydu. Uşaq qorxuları, uzunmüddətli mürgüsü yadına düşdü, amma indi onlar oğlana tamam başqa cür görünürdü: əslində, onu həmişə həyat, neyləyəcəyini, hara qoyacağını bilmədən əlində saxladığı bu nəhəng, faydasız bəxşiş çətinə salırdı. "Mən vaxtımı dünyaya gəlişimə görə təəssüflənməyə sərf elədim". Amma öz fikirlərini daha da inkişaf etdirmək üçün həddən artıq əzgin vəziyyətdəydi: qalxdı, siqaret çəkdi, Bertadan ona çay hazırlamasını xahiş etmək üçün mətbəxə girdi.

Qız onun necə içəri girdiyini sezmədi. Lüsyen qızın çiyinə toxundu, o, bərk diksindi. "Sizi qorxutdum?" – oğlan soruşdu. Berta hər iki əlini masaya söykəyib qorxmış görkəmlə ona baxır, sinəsi də qalxıb-enirdi; axır ki, gülümsünüb cavab verdi: "Bərk qorxdum, burada kiminsə olduğunu bilmirdim". Lüsyen cavabında şəfqətlə gülümsünüb dedi: "Əgər mənə bir fincan çay düzəltməyiniz, çox gözəl iş görərdiniz". – "Bu dəqiqə, müsyö Lüsyen", – balaca Berta dilləndi və plitəyə doğru atıldı; Lüsyenin peyda olması onu sıxırdı. Lüsyen tərəddüdlə kandarda dayanmışdı. "Hə, necədi, – atasayağı soruşdu, – bura xoşunuza gəlir?" Berta arxası ona tərəf durmuşdu, krandan çayniki doldururdu. Suyun

şırıltısı onun səsini boğdu. Lüsyen bir qədər gözlədi, qız çayniki qaz plitəsinin üstünə qoyanda soruşdu: "Siqaret çəkirsiniz?" – "Hərdənbir", – qız ehtiyatla cavab verdi. O, siqaret qutusunu açıb Bertaya uzatdı. Lüsyen özündən o qədər də razı deyildi: ona elə gəlirdi, səhv iş tutacaq; qızı siqaret çəkməyə məcbur eləməməliydi. "İstəyirsiniz çəkim?" – qız təəccüblə soruşdu. "Niyə də yox?" – "Xanım məni danlayacaq". Lüsyendə ləyaqətsiz bir işdə iştirakçı olmaq üçün xoşagəlməz hiss yarandı. O gülüb dilləndi: "Biz də ona demərik". Berta qızardı, barmaqlarının ucuyla siqareti alıb ağzına soxdu. "Ona yandırmağı təklif eləməliyəm? Yox, bu, yersiz çıxacaq". Lüsyen soruşdu: "Nədi, bəs yandırmayacaqsınız?" Qız onu əsəbiləşdirirdi: o, Lüsyenin qabağında əlləri yanında, qıpqırmızı qızarmış halda itaətkarcasına dayanmışdı, banta oxşayan dodaqlarının arasındansa siqaret sallanırdı; elə güman eləmək olardı, ağzına hərərətölçən qoyub. Axır ki, dəmir qutudan kibrit çöpü götürüb yandırdı, gözlərini qıyıb bir neçə qullab vurdu və dedi: "Yüngüldü", sonra kəskin tərzdə siqareti ağzından çıxarıb yəndəmsiz halda ovcunda sıxdı. "O, anadangəlmə qurbandı", – Lüsyen düşündü. Amma doğma Bretanını sevib-sevmədiyini soruşanda yumşaldı, ona Bretan təsəklərinin müxtəlif növləri barədə danışdı, hətta incə, amma saxta səsle normand mahnısı oxudu. Lüsyen onu nəzakətlə qurdalayır, amma qız zarafat başa düşmür, qaşqabaqlı baxırdı; bu dəqiqədə o, dişi dovşana oxşayırdı. Lüsyen kətildə oturmuşdu, özünü tamamilə laqeyd hiss eləyirdi. "Oturun görək", – qıza təklif elədi. "Oy, siz nə danışırsınız, müsyö Lüsyen, sizin yanınızda oturma bilmərəm, müsyö Lüsyen". O, qızın qoltuqlarının altından tutub dizlərinin üstündə oturtdu. "Belə daha yaxşıdı?" – soruşdu. Berta müqavimət göstərmirdi, gülməli ləhcəylə "Sizin dizlərinizin üstündə oturum!" deyir, ona vəcd, tənə dolu nəzərlərlə baxırdı, Lüsyensə həmin vaxt incik-incik beynindən keçirirdi: "Mən həddən artıq cəsarətli hərəkət

eləyirəm, bu qədər uzağa getməməliydim". Lüsyen susur, qız dizlərinin üstündə rahatca, dinməzəcə otursa da, onun ürəyinin necə çırpındığını eşidirdi. O, qızı buraxdı, çayniki götürüb otağına qalxdı – Berta onu saxlamaq üçün hətta əlini də tərpətmədi. Lüsyen çay içməzdən qabaq qoltuqaltı qoxusu verən əllərini söylə, ətirli sabunla yudu.

"Doğrudanmı, onunla yatacağam?" Sonrakı günlər Lüsyenin başı bu xırda məsələyə çox qarışmışdı. Berta daim ayaqlarının altında dolaşır, ona iri kədərli spaniel gözləriylə baxırdı. Əxlaq öz işini gördü: Lüsyen başa düşdü ki, bu məsələlərdə yetərinəcə təcrübəsiz olduğundan (Ferolda qoruyucu almaq mümkün deyildi, onu burada hamı tanıyırdı) qızın ondan hamilə qalmaq təhlükəsi var, bu da cənab Flerye üçün böyük xoşagəlməzliklər gətirəcək. O həm də özünü inandırır ki, əgər sonralar fəhlələrindən birinin qızı sahiblə yatdığı barədə lovğalansa, zavodda nüfuzu azalacaq. "Ona toxunmağa haqqım yoxdu". Sentyabrın bütün sonrakı günləri Bertayla təklidə qalmaqdan qaçır. "Hə, nəyi gözləyirsən axı?" – Vinkelman soruşurdu. "Heç nəyi, – Lüsyen ciddi halda cavab verirdi. – Qulluqçuyla eşqbazlıq mənlik deyil". Birinci dəfə "qulluqçuyla eşqbazlıq" barədə eşidən Vinkelman yalnız heyrətindən fit çalıb susdu.

Lüsyen özündən çox razıydı: özünü tərbiyəli kişi kimi aparmışdı, bu da onun bir çox səhvini yuyurdu. "O, hər şeyə hazır idi", – kədərlə öz-özünə deyirdi. Amma bir qədər götür-qoy eləyib qərara gəldi: "Onunla olub-olmamağımın fərqi yoxdu, – özünü mənə təklif eləyirdi, mən də boyun qaçırdım". Həmin vaxtdan da Lüsyen hesab eləməyə başladı ki, artıq bakirə deyil. Bu xırda ləzzətlər onu bir neçə gün məşğul elədi, sonra onlar da dumanda əridi. Oktyabrda evə qayıdıb özünü ötən dərs ilinin əvvəlindəki kimi tutqun hiss elədi.

Berliak liseyə qayıtmadı, kimsə də onun barəsində bir şey bilmirdi. Lüsyen sinifdə tanımadığı çoxlu sima gördü: Lemordan soyadlı sağ tərəfdəki qonşusu bir il Puatyödəki riyaziyyat məktəbində oxumuşdu. O, boyca hətta Lüsyendən də hündür idi, qara bıqlarısa oğlana lap yaşlı kişi görkəmi verirdi. Lüsyen yoldaşlarıyla həvəssiz götüşdü: onlar ona uşaq sayaq, sadələvhcəsinə səs-küylü, bir sözlə, seminariyaçı kimi görünürdülər. O, hələ kollektiv əməllərdə iştirak eləyirdi, amma bir qədər tənbellik göstərirdi ki, bu da, necə deyərlər, "qoca" kimi ona bağışlanırdı. Lemordan Lüsyeni daha çox maraqlandırır, çünki onda yetkinlik duyulurdu, amma Lüsyendən fərqli olaraq, bu yetkinliyi çoxlu çətin sınaqlar sayəsində qazandığı görünürdü; o, anadangəlmə yaşlıydı. Lüsyen tez-tez boyunun yox, düz çiyinin üstündə nəşə əyri bitirilmiş düşüncəli sifəti olan iri başa baxırdı; adama elə gəlirdi, bu başa nə qulaqdan, nə çinlininki kimi ensiz, qırmızımtıl, donuq gözlərdən heç vaxt heç bir şey girə bilməz. "Əqidəsi olan adamdı", – Lüsyen hörmətlə düşünürdü, özündən hansı dayaq üzərində durduğunu soruşurdu. "Bax mən də bu cür qaya olmalıyam". Bununla belə, Lemordanın riyazi sübutları qavramağa qabil olduğundan bir qədər təəccübləndi, amma müsyö Yussion ilk yoxlama işlərini geri qaytaranda onu sakitləşdirdi: Lüsyen yeddinciydi, Lemordansa "beş" qiymət alıb siyahıda yetmiş səkkizinci oldu; hər şey öz yerini tutdu. Lemordanı bu da narahat eləmədi; deyəsən, daha pisini gözləyirdi, balaca ağzı da, qaraşın, şümal kök yanaqları da hər hansı bir hiss ifadə eləmək üçün yaranmamışdı; o, Budda kimi sakitiydi. Lemordanı yalnız bir dəfə – Levi onu paltarasilən yerdə itələyəndə qəzəblənmiş gördülər. Əvvəlcə gözlərini tez-tez qırpıb on dəfə ucadan xoruldadı. Sonra bağırdı: "Polşaya! Rədd ol Polşaya, mürdar yəhudiciyəz, bizim evimizdə

həyasızlıq eləməyə cəsərət göstərmə!" O, Levidən iki baş hündür idi, güclü gövdəsisə uzun ayaqlarının üzərində yırgalanırdı. Axırda ona bir-iki şillə çəkdi, balaca Levisə üzr istədi – hər şey bununla da qurtardı.

Cümə axşamı günləri Lüsüen Giqarla onun bacısının rəfiqələrinin yanına rəqs eləməyə gədirdi. Amma Giqar qəfildən dərk elədi ki, qaçmaqdan cana doyub. "Mənim rəfiqəm var, – o, boynuna aldı, – ryü Ruayal küçəsində Plinyönün yanında böyük satıcı işləyir. Onun da elə indi tək olan tanışısı var, sən şənbə axşamı bizimlə getməlisən". Lüsüen valideynləriylə çənə-boğaz elədi, şənbə günləri evdən çıxmaq üçün icazə almağa nail oldu; açarı xalçanın altına qoymağı qərara aldılar. O, Giqarla saat doqquza yaxın Sənt-Onore küçəsindəki barda görtüşdü. "Özün görəcəksən, – Giqar dedi, – Fanni heyranedicidi, üstəlik də, geyinməyi bacarır, bu da çox vacibdi". – "Bəs mənimki?" – "Onunla tanış deyiləm, yalnız onu bilirəm ki, tikişçi şagirdidi, Parisə bu yaxınlarda Anqulemdən gəlib. Yeri gəlmişkən, – əlavə elədi, – bax, səhv buraxma, ha. Mən Pyer Dorayam. Sənsə, bir halda ki sarışınsan, dedim, səndə ingilis qanı var, belə yaxşıdı. Adın Lüsüen Bonyerdidi". – "Bütün bunlar nəyə lazımды?" – həvəslənmiş Lüsüen soruşdu. "Dostum, – Giqar cavab verdi, – bu, prinsipdi. Bu qadınlarla istədiyini eləyə bilərsən, amma heç vaxt öz soyadını demə". – "Yaxşı! Gözəl! – Lüsüen razılaşdı. – Bəs nəylə məşğulam?" – "Deyə bilərsən ki, tələbəsən, belə hamısından yaxşıdı, özün bilirsən, bu, onların xoşuna gəlir, sonra da, onlara çoxlu pul xərcləməyə borclu deyilsən. Xərcləri, aydındı ki, bölüşəcəyik, amma bu axşam hesabı mən verirəm, artıq adət eləmişəm. Bazar ertəsi mənə nə qədər borclu olduğunu deyəcəyəm". Bir anlığa Lüsüenin beynindən fikir keçdi ki, Giqar ondan nəşə yararlanmaq istəyir. "Nə yaman vasvası olmuşam!" – kefikök halda fikirləşdi, bu zaman Fanni içəri girdi: o, uzunayaqlı və eməlli-başlı boyanmış sifətli, ucaboy, qaraşın, arıq qız idi.

Fanni Lüsyenə qorxunc göründü. "Bu, haqqında sənə danışdığım Bonyerdi", – Gıqar dedi. "Çox xoşdu, – zəif görən Fanni gözlərini qıya-qıya cavab verdi. – Bu da rəfiqəm Moddu". Lüsyenin qarşısında yaşı bilinməyən balaca sadə bir qız dayanmışdı, şlyapası tərsinə çevrilmiş gül dibçəyini xatırladırdı. Başında ipək yaylığı yox idi, parlaq Fanninin yanında da solğun görünürdü. Lüsyen acı ümitsizlik duydu, amma sezdi ki, qızın gözəl ağzı var, üstəlik də, onunla çək-çevir olmayacaq. Gıqar pivənin pulunu əvvəlcədən ödəməyin qayğısına qaldı, belə ki, qızları şən halda qapıya doğru itələy-itələyə, onlara bir şey sifarişə vaxt vermədən tanışlığın səs-küylü qarışıqlığından istifadə eləməyi bacarırdı. Lüsyen buna görə ona minnətdardı: cənab Flerye oğluna həftədə cəmi yüz iyirmi beş frank verirdi, həmin puldan da o, öz telefon danışqlarının haqqını ödəməliyi. Axşam çox şən alındı: onlar Latın məhəlləsinə, gözdəniraq guşələri olan rahat çəhrayı zala getdilər; burada kokteylin qiyməti yüz su idi. Barda Fanni kimi, amma bu qədər gözəl olmayan qadınlarla gəlmiş çoxlu tələbə vardı. Fanni çox cazibədar idi: o, qəlyan çəkən kök, saqqallı kişinin düz gözlərinin içinə baxıb ucadan dedi: "Rəqsdə siqaret çəkənlərdən xoşum gəlmir". Saqqallı qıpqırmızı qızarıb söndürməyi qəlyanı cibinə qoydu. O, Gıqarla Lüsyenə bir qədər şəfqətlə yanaşır, tez-tez anasayağı mehribancasına təkrarlayırdı: "Ay sizi, belə-belə olmuş yaramazlar". Lüsyen özünü sərbəst hiss eləyirdi və çox nəzakətliyi: o, Fanniyə bir yığın maraqlı mənasız şeylər danışdı, bu zaman da elə hey qızın üzünə gülümsünürdü. Axırda artıq təbəssüm üzündən əskik olmurdu, azacıq etinasızlığın, bir qədər istehza duyulan cəngavər mehribanlığının incə tərzini tapa bildi. Amma Fanninin onluq halı yox idi: o, Gıqarın çənəsindən yapışıb barmaqlarıyla yanaqlarını dartırdı ki, dodaqları aralansın; dodaqlar bir qədər qabaranda, yetişmiş meyvə, yaxud soxulcan kimi bir qədər selikli olanda "bebi" deyə-deyə tez-

tez onları yalayır. Lüsyen həddən artıq utanır, Gıqarı gülməli sayır. Gıqarın dodaqları pomadaya bulaşmış, yanaqlarındasa barmaq izləri qalmışdı. Amma o biri cütlər özlərini daha da sərbəst aparırdılar; hamısı da öpüşürdü; hərdənbir paltarasilən otaqdan səbətli qadın gəlir, rəngbə-rəng lentlər, kürəciklər səpələyib qışqırırdı: "Haydı, uşaqlar, şənlenin, gülün, haydı, haydı!", hamı da gülürdü. Axır ki, Lüsyen Modu xatırladı, gülümsünüb ona dedi: "Bir bu göyərçinlərə bax". Fanniylə Gıqarı göstərib əlavə elədi: "Bu da biz, hörmətli qocalar". O, sözünü bitirmədi, amma elə gülməli tərzdə gülümsündü ki, cavabında Modun da dodaqları qaçdı. Qız şlyapasını götürdü, Lüsyen məmnunluqla sezdi ki, rəqsdəki çox qadınlardan daha yaxşıdı; qızı rəqsə dəvət elədi, bu il bakalavrlıq imtahanlarına hazırlaşanda müəllimlərinin başına gətirdiyi oyunlardan danışdı. Qız yaxşı rəqs eləyirdi, ciddi qara gözləri vardı, məsum görünmürdü. Lüsyen ona Berta barədə danışdı, dedi, vicdan əzabı çəkir. "Amma ondan ötrü belə daha yaxşıydı", – əlavə elədi. Mod Bertanın əhvalatını romantik, kədərli saydı, valideynlərindən qızın nə qədər aldığı soruşdu. "Qız üçün, – əlavə elədi, – qulluqçu olmaq o qədər də sevinəcək iş deyil". Gıqarla Fanni artıq onlara diqqət yetirmir, bir-birinə nəvaziş göstərirdilər, Gıqarın üzü selik içindəydi. Lüsyen aradabir təkrar eləyirdi: "Bu göyərçinlərə baxın, bir bu göyərçinlərə baxın!" Hətta deməyə söz də hazırlamışdı: "Onlar məndə eyni şeyi eləmək arzusu doğururlar..." Amma həmin sözü söyləməyə cəsarəti çatmır, təbəssümlərlə kifayətlənirdi, sonra özünü elə göstərdi, guya, Modla sevgi-filan barədə düşünməyən köhnə dostdular, onu "dost" adlandırdı, çiyinə vurmaq üçün əlini qaldırdı. Qəfildən Fanni başını döndərüb təəccüblə onlara baxdı. "Bəs siz, fərsizlər, nəyi gözləyirsiniz? – soruşdu. – Öpüşün görək, axı bunu çox istəyirsiniz". Lüsyen Modu qucaqladı, Fanni onlara baxdığından bir az utanırdı; öpüşün uzunmüddətli, uğurlu olmasını istərdi, amma adamların bu

zaman necə nəfəs aldıklarını bilmirdi. Axırda bu, fikirləşdiyi qədər çətin olmadı, burnunla nəfəs almaq üçün bir az başını əymək lazımydı. O, Gıqarın necə "Bir, iki, üç, dörd..." saydığını eşidirdi, Modu yalnız əlli ikidə buraxdı. "Başlangıç üçün pis deyil, – Gıqar təriflədi, – amma məndə daha yaxşı alınacaq". Lüsyen qol saatına baxdı, o da hesabı açdı: Gıqar Fanninin dodaqlarından yüz əlli doqquzuncu saniyədə aralandı. Bu, Lüsyeni hiddətləndirdi, bu cür yarış mənasız saydı. "Mən Modu nəzakət üzündən buraxdım, – fikirləşdi, – çətin şey deyil; əgər nəfəs almağı öyrənsən, sonsuzluğacan öpüşə bilərsən". O, ikinci tur keçirməyi təklif eləyib qalib gəldi. Hər şey bitəndə Mod Lüsyenə baxıb ciddi tərzdə dedi: "Siz yaxşı öpüşürsünüz". Lüsyen ləzzətdən qızardı. Amma o, bununla belə, Fanniylə öpüşmək istəyirdi. Onlar metronun son qatarına çatmaq üçün gecə saat birin yarısında ayrıldılar. Lüsyen həzzin zirvəsindəydi: atıla-atıla, oynaya-oynaya Reynuar küçəsiylə gedir, fikirləşirdi: "Hər şey həll olunub". Bu gün çox güldüyündən ağzının küncükləri ağrıyırdı.

O, Modla cümə axşamı günü saat altıda və şənbə günü axşam görüşməyə vərdiş elədi. Mod öpməyə icazə verir, amma ona təslim olmaq istəmirdi. Lüsyen Gıqara şikayətləndi, o, oğlanı sakitləşdirdi: "Narahat olma, Fanni əmindir ki, qız sənə yatacaq; düzdü, hələ cavandı, cəmi iki məşuqu olub. Fanni sənə onunla daha mehriban olmağı tövsiyə eləyir". "Daha mehriban? – Lüsyen soruşdu. – Nə dediyini bilir-sən?" Güllüşdülər, Gıqar da yekunlaşdırdı: "Necə bilirsən, o cür elə, dostum". Lüsyen mehriban davranırdı. O, Modu çox öpürdü, deyirdi, onu sevir, amma son məqamda bu, bir qədər cansıxıcıydı, üstəlik də, onunla adam arasına çıxmağa çox da can atmırdı; Moda geyimiylə bağlı bəzi sözlər demək istəyirdi, amma o, köhnəfikirliydi, özündən çox tez çıxırdı. Öpüşlər arasında gözlərini bir nöqtəyə dikir, əl-ələ tutub dinməzəcə oturdular. "Əgər belə ciddi baxışı varsa, Allah bilir, nə barədə fikirləşir". Lüsyen özüsə həmişə eyni bir şey

barədə – özünün miskin, kədərli, tutqun həyatı barədə düşü-
nür, öz-özünə deyirdi: "Mən Lemordan olmaq istəyərdim, öz
yolunu tapan adam belə olar!" Belə dəqiqələrdə özünü,
sanki, başqa cür təsəvvür eləyib kənardan görürdü: o biri
onu sevən qadınla yanaşı oturur, əli əlindədi, dodaqları hələ
də onun öpüşlərindən islaqdı, amma qadının təklif elədiyi
cüzi xoşbəxtlikdən boyun qaçırdır – o, tənhadı. Balaca
Modun barmaqlarını bərk-bərk sıxır, gözlərində də yaş
gilələnirdi: axı onu xoşbəxt eləməyi çox istərdi.

Bir dekabr səhəri Lemordan Lüsyenə yaxınlaşdı, əlində
bir kağız tutmuşdu. "Sən imzalamaq istəmirsən?" – o soruşdu.
"Bu nədi?" – "Bu, Ali normal məktəbdəki yəhudilərə qarşıdı;
onlar məcburi hərbi hazırlığa qarşı "Evr"¹ə iyrenc yazı gön-
dəriblər, altında iki yüz imza var. Biz də buna görə
etirazımızı bildiririk; ən azı, min soyad toplamalırıq; etirazı-
mızı imza atmaq üçün "sırar"lara, "flottar"a, "aqro"lara, ümu-
miyyətlə, bütün elitaya verəcəyik". Lüsyen özünü minnətdar
sayırdı, soruşdu: "Mətbuatda çıxacaq?" – "Aksyon"da, yəqin
ki, mümkündür, "Eko de Pari"də¹ də". Lüsyen elə dərhal
imzalamaq istəyirdi, amma fikirləşdi ki, bu, qeyri-ciddi olar.
Vərəqi alıb diqqətlə oxudu. Lemordan əlavə elədi: "Sən,
deyəsən, siyasətlə məşğul olursan, öz işindi. Amma fran-
sızsən, öz sözünü deməyə haqqın var". Lüsyen "öz sözünü
deməyə haqqın var" kəlmələrini eşidib, ani izah olunmaz
sevincin onu necə бүürüdüyünü duydu. O, imza atdı. Səhəri
gün "Aksyon Fransez"i aldı, amma bəyannamə orada yox
idi. Bəyannamə yalnız cümə axşamı çıxdı, Lüsyen də onu
ikinci səhifədə, "Fransa gəncləri dünya yəhudiliyinin
dişlərinə birbaşa zərbə endirir" başlığı altında tapdı. Soyadı
elə buradaca, yığcam, aydın şəkildə onu əhatə eləyən Fleş,
Flipo kimi, yad Lemordanın yaxınlığında qoyulmuşdu; elə

¹ "Evr", "Aksyon", "Eko de Pari" – Fransada nəşr olunan qəzetlər

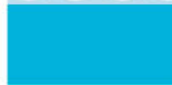

bil, o soyad nəyəsə bürünmüşdü. "Lüsyen Flerye, – fikirləşdi, – kəndli soyadıdı, əsl fransız soyadıdı. O, "F" hərfiylə başlanan bütün soyadları ucadan oxudu, öz soyadına çatıb onu, elə bil, ilk dəfə səsləndirdi. Sonra qəzeti cibinə soxub razı halda otağına getdi.

Bir neçə gündən sonra Lemordanın yanına özü gəldi. "Sən siyasətlə məşğul olursanmı?" – soruşdu. "Mən Liqanın üzvüyəm, – Lemordan cavab verdi, – sən, heç olmasa, arada-bir "Aksyon"u oxuyursan?" – "Çox az-az, – Lüsyen boynuna aldı, – indiyəcən bütün bunlar məni maraqlandırmayıb, amma mənəcə, dəyişməyə başlayıram". Lemordan oğlana maraqsız-filansız, özünün adı anlaşılmaz görkəmiylə baxırdı. Lüsyen ona ümumi sözlərlə Berjerin "çaşqınlıq" adlandırdığı şey barədə danışıdı. "Əslən haralısan?" – Lemordan soruşdu. "Ferollu. Orada atamın zavodu var". – "Orada nə qədər yaşayırsan?" – "İkinci sinfəcən". – "Aydındı, – Lemordan dilləndi, – bütün bunlar çox sadədi, sən əsasdan məhrumsan. Barresi oxumusan?" – "Koleta Badoş"u oxumuşam. "O, elə bir şey deyil, – Lemordan onun sözünü kəsdi. – Elə bu gün sənə "Əsasdan məhrumlar"ı gətirərəm, o kitab sənin haqqındadı. Onda dərđini də, dərđinin dərmanını da taparsan". Kitab yaşıl cildliydi. Birinci səhifəsində qotik hərflərlə "Ex Libris Andre Lemordant" vurulmuşdu. Lüsyen təəccübləndi: O heç vaxt Lemordanın adı barədə fikirləşməmişdi.

Oxumağa böyük inamsızlıqla başladı: artıq neçənci dəfəydi onu aydınlaşdırmağa çalışırdılar; neçə dəfəydi "Oxu, bu ki sənsən" deyə xəbərdarlıq eləyib oxumağa kitablar verirdilər. Lüsyen kədərlə gülümsünüb fikirləşdi, indi elə adamlardan deyil ki, onu bir neçə kitabla sarsıtsınlar. Edip çatışmazlığı, Çaşqınlıq – bütün bunların hamısı uşaq əyləncəsidə, ondan çox-çox uzaqdı! Amma kitab elə birinci səhifə-dəncə Lüsyeni cəlb elədi: hər şeydən əvvəl onda psixologiya yox idi (psixologiyadan boğaza yığılmışdı); Barres Rembo, yaxud Verlen kimi mücərrəd, sinfi simasını itirmiş cavan

adamlar barədə söhbət açırdı, onlar Freydin psixoanalizlə müalicə elədiyi o təkəbbürlü kübar xanımlar kimi xəstə deyildilər. Barres adamları özlərinə doğma olan mühitdə, doğma ailədə yerləşdirməklə başlayırdı: onlar əyalətdə yaxşı, möhkəm ənənələrə söykənən tərbiyə alırdılar; Lüsyen Stürelin ona oxşadığını gördü. "Hə, hər halda, düzdü, – öz-özünə deyirdi, – mən əsasdan məhrumam". O, Fleryelər ailəsinin əxlaqi sağlamlığı – yalnız kənddə qazanılan həmin sağlamlıq, özlərinin fiziki qüvvələri barədə (babası bürünc pulu barmaqlarıyla əyirdi) fikirləşirdi; o, Feroldakı dan yerini şəfqətlə xatırlayırdı: qalxırdı, valideynlərini oyatmamaq üçün barmaqlarının ucunda pilləkənlərdən enir, velosipedi minirdi, İl-de-Fransın zərif təbiəti onu öz mehriban ağışına alırdı. "Mən həmişə Parisə nifrət eləmişəm", – o, duyğulu halda beynindən keçirirdi. Lüsyen "Berenik bağları"nı da oxudu; aradabir mütaliədən ayrılıb gözlərini anlaşılmaz uzaqlığa zilləyir, düşünməyə başlayırdı: beləliklə, ona yenə xarakter, tale seçməyi, öz şüurunun bitib-tükənməz boşboğazlıqlarından can qurtarmaq üsulu təklif eləyirlər, sən kim olduğunu müəyyənləşdirmək, müəyyən keyfiyyətinə görə dəyərləndirmək üçün metod təklif eləyirlər. Əlbəttə, o, Freydin iyrenc, şəhətli vəhşilərindən Barresin ona bəxş elədiyi kənd qoxularıyla dolu şüursuz şeyləri üstün tutardı. Onu qazanmaq üçün Lüsyen yalnız səmərəsiz, təhlükəli özünüseyrdən imtina eləməliydi; bundan ötrü Ferolun torpağını, torpağın altını öyrənməli, düz Sernettəcən enən dalğavari təpələrin mənasını tapmalı, əhalinin coğrafiyasına, tarixə müraciət eləməliydi. Ya da, sadəcə, Ferola qayıdıb orada yaşamalıydı – Lüsyen ayaqlarının altında bütün Feron düzənliyinə yayılmış, ağaclarda, çaylarda, otlarda gizlənmiş həmin şüursuzluğu, ziyansızlığı, məhsuldarlığı tapardı, axır ki, onlardan sahib olmaq üçün o qidalandırıcı şirəsayağı glic alardı. Bu uzun-uzun arzulardan Lüsyen əməlli-başlı coşurdu, bəzənsə, hətta onda elə təəssürat yaranırdı ki, guya, öz

yolunu tapıb. İndi, bir əli ilə belini qucaqlayıb dinməzcə Modla yanaşı oturanda beynində sözlər, qırıq-qırıq kəlmələr – "ənənəni dirçəltmək", "torpaq və mərhumlar" – dərin, sıx, bitib-tükənməz sözlər səslənirdi. "Nə qədər cəlbedicidi", – o fikirləşdi. Amma həmin sözlərə inanmağa cəsarət eləmədi: onu çox tez-tez aldadırdılar. O, öz qorxularını Lemordanla bölüşdü. "Bu həddən artıq gözəl olardı, əzizim, – Lemordan cavab verdi, – inanmağı arzuladığına dərhal inanmaq olmaz". O, bir qədər fikirləşib dedi: "Sən bizim tərəfimizə keçməli-sən". Lüsyen dəvəti bütün qəlbiylə qəbul elədi, amma azadlığını qoruyub saxlamaq istədiyini dəqiqləşdirməyi zəruri saydı. "Gələcəyəm, – söz verdi, – amma bu, məni heç nəyə borclu eləmir. Mən göz qoymalı, fikirləşməliyəm".

* * *

Lüsyen gənc "kral döyüşçüləri"nin qardaşlığına heyran olmuşdu; onu sadə, səmimi qəbul elədilər, özünü onlarla sərbəst hiss eləyirdi. Lemordanın məxmər beretlər qoyan iyirmiyəcən tələbədən ibarət "banda"sıyla tez tanış oldu. Cavanlar bric və bilyard oynadıqları "Polder" pivəxanasının ikinci mərtəbəsində yığışırdılar. Lüsyen onlarla pivəxanada tez-tez görüşməyə başladı, tezliklə anladı ki, onu tamam qəbul eləyiblər, çünki həmişə Lüsyeni: "Bax, bizim gözəl oğlan da gəldi!", yaxud "Bu da bizim milli Fleryemiz!"¹ qışqırıqlarıyla qarşılayırdılar. Amma onların səmimi əhvali-ruhiyyəsi Lüsyeni daha çox əsir eləyirdi: nə quruluq, nə ciddilik çalarları vardı, siyasət barədə çox az danışırdılar. Onlar gülür, oxuyurdular – vəssalam; ucadan bağırır, yaxud tələbə gənclərin şərəfinə baraban döyəcləyirdilər. Lemordanın özü də şübhələnməyə kimsənin cəsarət eləməyəcəyi nüfuzuna xələl gətirmədən bir qədər boşalır, bəzən özünə gülümsəməyi də rəva görürdü. "Bu gücdü", – Lüsyen

¹ *Flerye* – tərcümə olunmayan söz oyunudu; Flerye (Flenrier) soyadı "bəzək", "mürvari" mənasını bildiren "he Flenron" sözü ilə səsleşir.

fikirləşirdi. Onların arasında get-gedə gəncliyin əsl məqsədini kəşf eləyirdi; bu mənə artıq Berjerin çox qiymət verdiyi ədabaz gözəllikdən ibarət deyildi; gənclik Fransanın gələcəyi idi. Bununla belə, Lemordanın yoldaşları gəncliyin həyəcan doğuran gözəlliyinə malik deyildilər; cavanlar böyük görünürdülər, çoxu artıq saqqal saxlayırdı. Onlara diqqətlə göz qoysaydın, hamısında doğma bir şey tapmaq olardı; öz yaşlarının səhvlərinə, şübhələrinə son qoymuşdular, artıq öyrənməli bir şeyləri yox idi, formalaşırdılar. Əvvəlcə cavanların mənasız, sərt zarafatları Lüsyeni bir qədər qorxudurdu: həmin zarafatları şüursuz saymaq olardı. Remi radikal liderinin arvadı xanım Dübuanın ayağını yük maşını basdığı xəbər verəndə Lüsyen, heç olmasa, bədbəxt rəqibə dilucu başsağlığı eşitməyi gözləyirdi. Amma onların hamısı əllərini dizlərinə çırpıb gülməkdən uğunur, "Qoca cəmdək!", "Yaşasın hörmətli stürücü!" qışqırırdı. Lüsyen bir qədər tutulmuşdu, amma dərhal da anladı ki, bu böyük təmizləyici gülüş imtinaydı; onlar təhlükəni duyurdular, qorxaq mərhəmət səviyyəsinə enməyə qorxur, ondan imtina eləyirdilər. Lüsyen də cavanlarla birgə gülməyə başladı. Get-gedə cavanların əməlləri ona əsl mənasıyla açıldı: axı yalnız zahirən yüngülxasiyyətli görünürdülər, əslində həqiqətən təsdiqiydilər; bu cavan adamların əqidəsi o qədər dərin, o qədər diniydi ki, onlara yüngülxasiyyətli görünmək ağıllı atmacalar, həyasız hərəkətlərlə əsas şeyə aidiyyəti olmayanları aşağılamaq üçün haqq verirdi. Şarl Morrasın buz kimi soyuq yumoruyla, məsələn, Desperronun zarafatları (o, cibində Blümün aşağı hissəsi adlandırdığı köhnə qoruyucunun parçasını gəzdirdi) arasındakı fərq yalnız səviyyədəydi. Yanvarda universitet təntənəli yığıncaq elan elədi, yığıncağın gedişində iki İsveç mineroloquna "*doctor honores causa*"¹ dərəcəsi verilməliydi. "Sən böyük mərəkə görəcəksən", – Lemordan Lüsyenə dəvətnamə verəndə dedi. Böyük Amfiteatr ağzınacan

¹ Fəxri doktor (yun.)

doluydu. Lüsyen "Marselyoza"nın sədələri altında Respublika prezidenti və rektorun zala girdiyini görəndə ürəyi çırpındı, onu dostlarına görə qorxu bürüdü. Elə həmin dəqiqə də bir neçə cavan oğlan oturacağı üstünə çıxıb ucadan bağırdı. Lüsyen onlardan birinin pomidor kimi qıpqırmızı olan pencəyindən dartan iki kişinin əlindən çıxmağa çalışan və "Fransanı fransızlara!" qışqıran Remi olduğunu gördü. Amma dəcəlləşmiş uşaq görkəmində var gücüylə balaca trubanı üfürən ahıl cənaba baxmaq ona daha çox ləzzət verirdi. "Bu, nə qədər müalicəvidi!" – Lüsyen fikirləşdi. O ən cavanları yaşlılara oxşadan, ahullarısa şeytana çevirən inadkar ciddiyətin, səs-küylü qızğınlığın bu orijinal qatışıqından əməlli-başlı ləzzət alırdı. Tezliklə Lüsyen də zarafat eləməyi sınaqdan keçirdi. O, uğur qazandı, Errio barədə "Bu öz yatağında ölsə, deməli, daha Allah yoxdu" deyəndə, daxilində necə haqlı qəzəb yarandığını hiss elədi. Bu zaman cəhənglərini sıxdı, bir neçə dəqiqə özünü Remi, yaxud Desperro kimi əqidəli, məhdud və güclü hiss elədi. Lemordan haqlıdı, – o, fikirləşdi, – tətbiqi təcrübə lazımdı, bütün məsələ bundadı. O həm də mübahisələrə etinasızlıq göstərməyi öyrəndi. Gıqar, o miskin respublikaçı üzərinə etirazlar yağdırırdı. Lüsyen nəzakət üzündən ona qulaq asırdı, amma Gıqar ara vermədən danışır, Lüsyen hətta oğlana da baxmırdı; səliqəylə qırıqları sığallayır, qadınları nəzərdən keçirirdi. Bununla belə, o, Gıqarın etirazlarından bəzi şeylər başa düşürdü, amma həmin fikirlər qəfildən öz çəkələrini itirir, ona toxunmadan çəkisiz, yararsız halda yan keçirdi. Bundan heyrtlənmiş Gıqar, axır ki, susurdu. Lüsyen valideynlərinə yeni dostları barədə danışdı, cənab Flerye də ondan "kral döyüşçüləri"ne qoşulub-qoşulmayacağını soruşdu. Lüsyen bir anlığa çaşılıb ciddi halda dedi: "Bu, məni cəlb eləyir, həqiqətən cəlb eləyir". – "Lüsyen, sənə yalvarıram, belə iş tutma, – anası xahişini bildirirdi, – onlar özlərini çox qızgın aparırlar, bunun axırı yaxşı qurtarmayacaq. İstəyirsən ki, səni əzişdirib həbs-

xanaya salsınlar? Ümumiyyətlə, sən siyasətlə məşğul olmaq üçün hələ çox gəncsən". Lüsyen ona sərt gülüşlə cavab verdi, amma cənab Flerye işə qarışdı. "Onu rahat burax, əzizim, – mehrbancasına dilləndi, – qoy öz əqidəsinin dalınca getsin; bunu sınaqdan keçirməlidir". Lüsyenə elə gəldi, həmin gündən valideynləri oğlana xüsusi hörmətlə yanaşmağa başladılar. Amma heç cür qərara gələ bilmirdi; bu bir neçə həftə ona çox şey öyrətmişdi – atasının xeyirxah marağını, xanım Fleryenin narahatlığını, Gıqarın doğulan hörmətini, Lemordanın inadkarlığını, Reminin səbirsizliyini yadına salır, başını bulaya-bulaya özünə deyirdi: "Bu, zarafat iş deyil". O, Lemordanla uzun-uzadı söhbət eləmişdi, Lemordan da mülahizələrini gözəl başa düşüb ona tələsməməyi məsləhət görürdü. Hələ də qüسسə tutmaları Lüsyenə həmlə eləyirdi: ona elə gəlməyə başlayırdı ki, yalnız kafedəki banketdə azacıq titrəyən balaca şəffaf-sıyıq yumaqdı, "kral döyüşçüləri"nin səs-küylü vurnuxmaları ona mənasız görünürdü. Amma başqa məqamlarda özünü daş kimi möhkəm, ağır hiss eləyirdi, demək olar, xoşbəxtiydi.

Öz "bandası"yla münasibətləri gözəl alınırdı. Onlara ötən təildə Ebrarın öyrətdiyi "Rebekkanın toyu" mahnısını oxudu, hamı bir ağızdan onun gözəl zarafatçı olduğunu dedi. Lüsyen hiddətlənib yəhudilər barədə bir qədər kinayəli mülahizə söylədi, həddən artıq xəsis olan Berliak barədə danışdı. "Həmişə özümdən soruşurdum ki, yaxşı, o, niyə belə simicdi, axı bu cür simic olmaq mümkün deyil. Qəfildən günlərin bir günü başa düşdüm: bu, onun yəhudi xasiyyəti". Hamı gülüşdü, Lüsyensə özündən getdi: hiss eləyirdi ki, həqiqətən yəhudilərdən acığı gəlir, Berliak barədə xatirələrə onu lap iyrendirirdi. Lemordan dik gözlərinin içinə baxıb dedi: "Sənin təmiz qəlbin var". Sonralar Lüsyendən tez-tez xahiş eləyirdilər: "Flerye, bizə yəhudilər barədə maraqlı bir şey danış görək", Lüsyen də atasından eşitdiyi yəhudi lətifələri danışdı; yəhudi ləhcəsiylə danışmağa bənd

idi ki, dostları dərhal qaqqıldamağa başlayırdılar. Bir dəfə Remi və Patenotr danışdılar ki, Senanın qırağında bir Əlcəzair yəhudisiylə rastlaşsınlar, guya, özlərini onu suya atmağa hazırlaşan kimi göstərib yəhudini əməlli-başlı qorxudublar. "Özümə dedim, – Remi yekunlaşdırdı, – çox təəssüf ki, Flerye yanımızda yoxdu". – "Bəlkə, yanınızda olmaması daha yaxşı olub, – Desperro onun sözünü kəsdi, – axı yəqin ki, yəhudini Senaya tullayardı!" Yəhudiləri üzdən tanımaqda Lüsyenin tayı-bərabəri yox idi. Giqarla küçədə gedəndə tez-tez onu dirsəyi ilə itələyirdi: "Tez çevirmə, arxamızdakı bu tösmərək gonbul yəhudidi!" – "Hə, – Giqar deyirdi, – onları iyindən tanıyırsan!" Fanninin də yəhudiləri görməyə gözü yox idi; cümə axşamı günləri dördlükdə Modun otağına qalxırdılar, Lüsyen də onlara "Rebekkanın toyu"nu oxuyurdu. Fanni gülməkdən uğunur, xahiş eləyirdi: "Qurtarın, bəsd, yoxsa indi tumanı isladacağam". O susanda Fanni oğlana xoşbəxt, az qala, vurğun baxış bəxş eləyirdi. Axırda "Polder" pivəxanasında Lüsyenlə eyni bir oyunu oynamağa başladılar. Həmişə sözarası "Hə... Flerye yəhudilərə pərəstiş eləyir...", yaxud "Leon Blüm Fleryenin böyük dostudu..." deyən bir adam tapılırdı, bütün qalanlarsa, vəcdə gələrək, nəfəslərini qısıb, ağızlarını açıb intizar içində donub-qalır-dılar. Lüsyen qıpqırmızı qızarır, yumruğunu masaya çırpı-çırpı bağırırdı: "Qoy cəhənnəm olsunlar!", bütün dəstə də qəhqəhə içində qıvrılır, qışqırırdı: "Tələyə düşdün! Tələyə düşdün! Yemi də uddun!"

Lüsyen tez-tez onlarla siyasi yığıncaqlara gedir, professorlar Klod və Maksim Realdel Sarteni dinləyirdi. Bu yeni vəzifələri üzündən məşğələləri bir qədər axsayırdı, amma açıq-aşkar Lüsyen bu il Mərkəzi Məktəbə daxil olmaqla bağlı uğura bel bağlamadığından, cənab Flerye ona mərhəmət göstərdi. "Əgər Lüsyen kişi olmaq peşəsini lazımınca mənimsəsə, – o, arvadına dedi, – daha yaxşı olacaq". Yığıncaqlardan sonra Lüsyenin və dostlarının başı fırlanırdı, onlar

əməlli-başlı qızıışdırdılar. Bir dəfə – on nəfər idilər, – "Yumante"¹ oxuya-oxuya Sənt-Andre-dez-Art küçəsini keçən balaca qaraşın adamcıqazla rastlaşdırdılar. Onu divara dirədilər, Remi əmr elədi: "Qəzeti tulla!" Tip, deyəsən, tərslik eləyirdi, amma Desperro geri yanından gəldi, onu arxadan qucaqlayıb, yuxarı qaldırdı, Lemordansa qüdrətli pəncəsi ilə qəzeti dartıb aldı. Hər şey çox şən göstürdü. Adamcıqaz hiddətlə ayaqlarını oynadır, gülməli ləhcəylə qışqırırdı: "Buraxın məni, buraxın", Lemordansa həmin vaxt çox sakitcə qəzeti cırıq-cırıq eləyirdi. Amma Desperro adamcıqazı yerə qoyan kimi məsələ korlanmağa başladı: o, Lemordanın üstünə atıldı, əgər Remi qulağının dibindən ilişdirməsəydi, onu vuracaqdı. Adamcıqaz divara dəydi, amma onlara acıqlı-acıqlı baxıb hey deyirdi: "Murdar fransızlar!" – "Təkrar elə görüm, nə dedin?!" – Marşessö sərt halda tələb elədi. Lüsyen başa düşdü ki, indi iyərnc bir şey baş verəcək. Məsələ Fransaya gələndə Marşessö zarafat-filan qanmırdı. "Murdar fransızlar!" – adam təkrar elədi. O, möhkəm şillə alıb başını aşağı əydi, "Murdar fransızlar, murdar burjualar, sizə nifrət eləyirəm, görüm hamınız gəbərəsiniz, hamınız, hamınız!" bağıra-bağıra onların üstünə cumdu, iyərnc təhqiri elə hiddətlə yağdırmağa başladı ki, Lüsyen bunu heç təəvvürünə gətirə bilməzdi. Bu zaman artıq hövsələdən çıxıb, ona yaxşı dərs vermək üçün birlikdə üstünə düşməyi özlərinə borc saydılar. Axır ki, onu buraxanda adamcıqaz çətinliklə divara söykənirdi; o titrəyirdi, yumruq zərbəsindən sağ gözü şişmişdi, onlarsa yorulmuş halda, ətrafında durub nə vaxt yıxılacağını gözləyirdilər. Tip dodaqlarını əyib tüpürdü: "Murdar fransızlar!" – "Bəs eləmədi, yenə istəyirsən?" – Desperro ağır-ağır nəfəs alıb soruşdu. Adamcıqaz, deyəsən, eşitmirdi: o, təkcə sol gözüylə onlara baxır, təkrar eləyirdi: "Murdar fransızlar, murdar fransızlar!" Bir anlığa çaşqınlıq yarandı, Lüsyen başa düşdü ki, dostları oyundan çıxmağa

¹ Fransada nəşr olunan qəzet

hazırdılar. Bu, ondan güclü çıxdı; o, irəli atılıb var gücüylə vurdu. Nəyinsə xırçıldadığını eşitdi, adamcığazsa ona miskin, təəccüblü nəzərlə baxırdı. "Murd..." – o, donqulandı. Şişmiş gilesiz gözü qırmızı şara oxşamağa başladı; dizləri üstə çöküb səsinə kəsdi. "Buradan əkilmək lazımdı", – Remi pıçıldadı. Uzun müddət qaçdılar, yalnız Sen-Mişel meydanında ayaq saxladılar; arxalarınca gələn yox idi. Qalstuklarını düzəlttilər, ovuclarıyla bir-birini sıgallayıb özlərini səliqəyə saldılar.

Axşam onunla başa çatdı ki, cavanlar bir dəfə də olsun, macəralarını yada salmayıb, bir-birinə xüsusi diqqət göstərdilər; hətta, adətən, öz hisslərinin pərdəsi rolunu oynayan o adamutandıran qabalıqdan da imtina elədilər. Nəzakətlə söhbətləşirdilər, Lüsyen fikirləşdi ki, yəqin, ilk dəfədi, ailə mühitində olduqları kimidilər; amma özü çox əsəbiləşirdi, onun küçədə xuliqanlarla dalaşmaq təcrübəsi yox idi. O, Mod və Fanni barədə mehribanlıqla fikirləşirdi.

O heç cür yuxuya gedə bilmədi. "Mən onların həvəskar əməllərində iştirak eləyə bilmərəm, – düşünürdü. – İndi hər şey götür-qoy edilib, mən mübarizəyə girişməliyəm". Bu xoş xəbəri Lemordana deyəndə özündə ciddiyyət və demək olar, dini təntənə hiss eləyirdi. "Qərara gəldim, – ona dedi, – mən sizinləyəm". Lemordan əlini onun çiyinə vurdu, bütün dəstə də bu hadisəni bir neçə şüşəni boşaltmaqla qeyd elədi. Əvvəlki qaba və şən hərəkətlərinə təzədən qayıtdılar, dünənki hadisə barədə bir çöz də demədilər. Yalnız dağılışanda Marşesso sözarası Lüsyenə dedi: "Əlin ağırımış!", Lüsyen də cavab verdi: "Yəhudiyə özgə nə lazımdı ki!"

Bir gün sonra Lüsyen Modun yanına Sen-Mişel bulvarındakı dükandan aldığı bambuq əlağacıyla gəldi. Mod dərhal hər şeyi anladı. O, Lüsyenin əlağacına baxıb dilləndi: "Hər şey qaydasındadı?" – "Qaydasındadı!" – Lüsyen gülümsündü. Mod məmnun görünürdü; o, deyəsən, sollara rəğbət

bəsləyirdi, amma qəlbi geniş idi. "Məncə, – dedi, – hər bir partiyada nəşə var". Bütün axşamı onu "balaca faşist" adlandırır bəyinin ardında saçlarını qarışdırırdı. Şənbə axşamlarının birində Mod özünü çox yorğun hiss elədi. "Evə getməliyəm, – dedi, – amma əgər özünü ağıllı aparmağa söz versən, yuxarı qalxa bilərsən. Əlimdən tutacaqsan, indi özünü çox pis hiss eləyən balaca Modunla çox mehriban olacaqsan, ona maraqlı əhvalatlar danışacaqsan". Lüsyen özündə xüsusi həvəs duymurdu: Modun balaca otağı cidd-cəhdlə gizlədilan kasıblıq izləriylə onda kədər doğururdu, otaq qulluqçu otağına oxşayırdı. Amma bu cür imkan əldən buraxmaq onun tərəfindən cinayət olardı. Mod içəri girən kimi "Uff! Nə qədər gözəldi" dedi, ah çəkib çarpayının üstünə atıldı, sonra tez-tez gözlərini qırpa-qırpa dodaqlarını uzadıb Lüsyenin düz gözlərinin içinə baxdı. O, qızın böyründə uzandı; qız gözlərini ovcuyla örtüdü, barmaqlarını azca aralayıb sözləri uşaqsayağı söyləyə-söyləyə oğlana "Ku-ku, mən səni görürəm, Lüsyen, mən səni görürəm!" – dedi. Lüsyen özünü ağırlaşmış, əzgin hiss eləyirdi, qız barmaqlarını onun ağzına soxdu, o da barmaqları sormağa başladı, sonra şənbə mehriban səslə dedi: "Balaca Mod xəstədi, nə qədər bədbəxtədi, yazıq balaca Mod!" – bunu deyə-deyə qızın bədənini sığallayırdı; qız gözlərini yumub sirlə təbəssümlə gülmüşdü. Axır ki, onun donunu yuxarı çəkdi və... qəfildən gördü ki, sevgilə məşğul olurlar; Lüsyen beynindən keçirdi: "Hər halda, mənə afərin". "Bəs belə, – onlar qurtaranda Mod dilləndi, – əgər bircə bilsəydim!" O, Lüsyenə yüngül tənəylə baxırdı. "Yaramaz uşaq, elə bilirdim özünü ağıllı aparacaqsan!" Lüsyen dedi: bütün bunlar onun kimi özündən ötrü də gözəlilməz idi. "Nəşə öz-özünə alındı", – dedi. Qız azacıq fikrə gedib ciddi tərzdə dilləndi: "Mən qətiyyətlə təəssüflənmirəm. Əvvəllər, ola bilsin, daha təmiziydi, amma hər şey belə tam deyildi".

"Mənim məşuqəm var", – Lüsyen metroda fikirləşdi. O, boşluq, yorğunluq hiss eləyir, başdan-ayağa şərab, təzə

balıq qoxusu verirdi; tərdən tamam islanmış köynəyi otura-
cağa toxunmasın deyə lap şax oturmağa çalışırdı; bədəninə,
elə bil, qatıq sürtülmüşdü. Öz-özünə təkrar eləyirdi: "Mənim
məşuqəm var", amma özünü aldadılmış sayırdı; hələ dünən
xoşuna gələn Modun çox abırlı, ensiz, sərt sifəti, nərmənazik
bədəni, vüqarlı baxışı, ciddi qız adı, kişilərə nifrəti, bütün
bunların onu o qədər özünəməxsus, həqiqətən başqa, mətə-
nətli və aydın, şəxsiyyət eləməsi, özünün bütün keyfiyyətləri,
bakirəliyi, ipək corabları, krep tumanı, saç düzümüylə həmişə
əlçatmaz idi. Bütün bu bəzək-düzək onun ağuşunda dağıldı,
yalnız çıpaq bədən qaldı; o, dodaqlarını qarın kimi lüt, göz-
süz üzə yaxınlaşdırdı, bu islaq bədənin meyvəsindən daddı.
O, tüklü uçurumla çağıra-çağıra mələfənin üstündə qıvrılan
həmin kor varlığı dönə-dönə görür, düşünürdü: bu, biz iki-
mizdik. Onlar bir bütöv idilər, daha öz bədənini ayırd eləyə,
Modun bədənindən ayıra bilmirdi; bəlkə də, ona kolun arxa-
sında öz kişiliyini göstərən, yaxud özünü batırıb qarını üstə
uzanan, gündəməzi açıq halda şalvarının qurumasını gözlə-
yə-gözləyə ayaqlarını oynadan Riridən başqa heç kəs onda bu
qədər kəskin, ürəkbulandırıcı yaxınlıq hissi doğurmamışdı.
Lüsyen Gıqarı xatırlayıb bir qədər təskinlik duydu; sabah ona
deyəcək: "Mən Modla yatdım, dostum, o çox gözəldi, nəyi
olmasa da, bu, sadəcə, qanındadı". Amma özündə deyildi:
metronun tozlu bürküsünə dalıb, namnazik paltar qatı altın-
da tamam bu keşşin yanında, bu iki yaşlı adam qabağında
üryan, qupquru qurumuş bədbəxt bədəninin çıpaqlığını
ağrıyla duyurdu; doğrudan da, uzundraz, islaq kimsəydi.

Gıqar onu ürəkdən təbrik elədi. O artıq Fannidən əməlli-
başlı bezməyə başlayırdı: "Çox pis xasiyyəti var. Dünən
bütün axşamı mənə qaşqabaq elədi. Bir məsələdə fikirləri
üst-üstə düşdü: hə, əlbəttə, bu cür qadınlar olmalıdı, çünki
düz evlənenəcən bakirə qalmaq olmaz axı, həm də onlar,
həmin qadınlar xəstə, təmənnalı deyillər, amma onlara uyumuq
böyük səhvdi. Gıqar əsl qadınlar barədə vəcdlə danışdı, Lüs-

yen onun bacısının kefini soruşdu. "Pis deyil, dostum, – Gıqar cavab verdi, – deyir, sən köhnə dostlarını tamam atmısan. Bilirsən, – o, bir qədər laqeydcəsinə əlavə elədi, – çox şadam ki, bacım var: axı onda həyatdakı çox şeyə başqa cür baxırsan". Lüsyen onunla tamamilə razıydı. Sonra qəlblərini zərif poetik duyğuların necə doldurduğunu duya-duya tez-tez gənc qızlar barədə söhbət eləyirdilər, Gıqar qadınlar arasında böyük uğur qazanan əmilərindən birinin sözlərini təkrarlamayı xoşlayırdı: "Ola bilsin, həyatımda yaxşı iş tutmamışam: amma Allah məni bir şeydən saxlayıb; bakirə qıza toxunmaqdan, əlimin kəsilməyinə razı olardım". Onlar yenidən Pyerettanın rəfiqələrinin yanına getməyə başladılar. Pyeretta Lüsyenin çox xoşuna gəlirdi, onu azacıq cırnada-cırnada böyük qardaş kimi danışırdı, uzun saçlarını kəsmədiyinə görə ona minnətdar idi. Siyasi fəallıq Lüsyenin vaxtını çox alır, bazar günləri səhərlər də Noilli kilsəsi qarşısında "Aksyon Fransez" satırdı. İki saatdan artıq müddətdə Lüsyen üzündə qətiyyət ifadəsi küçəylə aşağı-yuxarı gəzirdi. İbadətdən çıxan qızlar bəzən gözəl abırlı gözləriylə onu oxlayırdılar, bu zaman Lüsyen özünü saf, güclü hiss eləyib, azacıq boşalmağı, cavabında gülümsəməyi rəva görürdü. O, uşaqlara dedi, qadınlara hörməti var, onlarda çox arzuladığı anlayış görüb çox sevindi. Yeri gəlmişkən, demək olar, hamısının bacısı vardı.

Aprelin on yeddisində Gıqarlar Pyerettanın on səkkiz yaşının tamam olması münasibətilə rəqs gecəsi təşkil elədilər, Lüsyen də, təbii ki, dəvət olunmuşdu. Pyerettayla artıq möhkəm dost idilər, qız onu özünün tərəf-müqabili adlandırır; oğlan qızın ona bir qədər vurulduğundan şübhələnirdi. Xanım Gıqar musiqiçi dəvət elədi, buna görə də gecə çox şən keçməliydə. Lüsyen Pyerettayla bir neçə dəfə rəqs elədi, sonra dostlarını siqaret çəkilən otaqda qarşılayan Gıqarın yanına getdi. "Salam, – Gıqar dedi, – mənə, hamı bir-biriylə tanışdı: Flerye, Simon, Vanuss, Leduz". Gıqar yoldaşlarının

adını çəkdiyi müddətdə Lüsyen sarı qıvrımsaçlı, süd kimi ağdərili, qalın qaraqaşlı, ucaboy cavan bir oğlanın çəkinə-çəkinə onlara doğru yönəldiyini sezdi, onu hiddət bürüdü. "Bu tipə burada nə lazımdı? – o, özündən soruşdu. – Axı Gıqar yəhudilərdən zəhləm getdiyini çox yaxşı bilir!" O, geri dönüb qalmaqaldan yayınmaq üçün tələsik yoldan çıxdı. "Bu yəhudi kimdi?" – bir qədər sonra Pyerettadan soruşdu. "Veyldi, Ali Kommersiya Məktəbində oxuyur, qardaşım ilə birgə qılıncoynatmayla məşğul olurlar. "Mən yəhudilərdən yaman qorxuram", – Lüsyen dilləndi. Pyeretta azacıq gülümsəndi. "Amma o çox yaxşı oğlandı, – qız dedi. – Məni bufetə ötür". Lüsyen lap azca şampan şərabi içdi, hətta qədəhi qoymağa da macal tapmadı ki, Gıqar və Veyllə üz-üzə gəldi. O, Gıqara hiddətli nəzər salıb üzünü çevirdi. Amma Pyeretta oğlanın əlindən yapışdı, Gıqar da ona çox sadələvh görkəmlə yaxınlaşdı. "Dostum Flerye, dostum Veyl, – etinasızcasına dilləndi, – bax, sizi bir-birinizə təqdim elədim". Veyl əlini uzatdı, Lüsyen özünü həddən artıq pis hiss elədi. Xoşbəxtlikdən, qəfildən Desperronu xatırladı. "Yəqin ki, Flerye o yəhudini Senaya atardı". Əllərini cibinə qoydu, arxasını Gıqara çevirib bayıra çıxdı. "Daha bu evə gəlib-gedə bilmərəm", – asılıqanda paltosunu istəyə-istəyə fikirləşirdi. Onun qüruruna toxunmuşdular. "Prinsipdən dönməmək gör nə deməkmiş; cəmiyyətdə yaşamaq mümkünsüz olur". Amma küçədə hiddəti xeyli azaldı, qəlbində də böyük narahatlıq baş qaldırdı. "Güman ki, Gıqar dəli olub!" O, başını bulayır, özünə inamla söyləməyə çalışırdı: "Əgər məni dəvət eləmək istəyirdisə, yəhudini dəvət eləməyə haqqı yox idi!" Amma bütün hiddəti harasa yox oldu, Veylin təəccüblü sifətini, irəli uzadılmış əlini əzab dolu yöndəmsizliklə xatırladı, artıq barışığa doğru meyillənməyə başlamışdı. "Yəqin, Pyeretta fikirləşir ki, mən hərifəm. Onun əlini sıxma-lydım. Hər halda, bu, məni heç nəyə borclu eləməirdi. Təmkinlə salamlamaq, dərhal da çıxıb getmək lazım idi – belə hərəkət eləməliydim". O, özündən Gıqarların evinə qayıtma-

ğın mümkündür olub-olmadığını soruşurdu. Veylə yaxınlaşıb deyərdi: "Məni bağışlayın, özümü pis hiss eləyirdim", əlini sıxar, nəzakətlə bir qədər söhbətləşərdi. Amma yox, həddən artıq gec idi, hərəkətini düzəltmək olmazdı. "Başa düşməyə qabil olmayan adamların qarşısında öz baxışlarımı nümayiş etdirməyi məndən kim xahiş eləmişdi!" O, əsəbi halda çiyinlərini çəkdi: bu, faciəydi. Həmin dəqiqələrdə Gıqar və Pyeretta onun hərəkətini müzakirə eləyirdilər. Gıqar deyirdi: "O, əməlli-başlı qanmazdı!" Lüsyen yumruqlarını sıxdı. "Ah! – ümitsizlik içində fikirləşdi, – onlara nə qədər nifrət eləyirəm! Yəhudilərə nə qədər nifrət eləyirəm!" – və özünün bu sonsuz hiddətinin üzə çıxmasına daha böyük qüvvə sərf eləməyə çalışdı. Amma həmin qüvvə onun baxışları altında dağıldı, almanlardan pul alıb fransızlara nifrət bəsləyən Leon Blüm barədə əbəs yerə fikirləşməyə cəhd göstərir, özündə əzginlikdən, laqeydlikdən başqa heç bir şey hiss eləməirdi. Xoşbəxtlikdən, Modu otağında tapdı. Dedi ki, onu sevir, bir neçə dəfə qərribə hiddətlə ona sahib oldu. "Hər şey bitdi, – o fikirləşirdi, – məndən heç vaxt bir şey çıxmayacaq". "Yox, yox! – Mod deyirdi. – Dayan görüm, sözə baxmayan böyük uşağım, lazım deyil, bunu eləmək olmaz!" Amma bununla belə, sonra təslim oldu: Lüsyen onun bədəninin hər yerini öpmək fikrindəydi. O, özünü pozğun uşaq kimi hiss eləyir, ağlamaq istəyirdi.

Səhəri gün liseydə Gıqarı görəndə Lüsyenin ürəyi sancdı. Gıqarın görkəmi qapalı, ciddi idi, özünü elə göstərirdi, guya, onu görməyib. Lüsyen elə qəzəblənmişdi, hətta qeydlər də apara bilmirdi. "Heyvan, – o fikirləşdi: – Heyvan!" Dərslərdən sonra Gıqar ona yaxınlaşdı, rəngi ağarmışdı. "Əgər indi mənə əxlaq dərsi keçməyə başlasa, – Lüsyen qorxu içində beynindən keçirdi, – onu vuracağam". Onlar bir müddət ayaqqabılarının ucuna baxa-baxa üz-üzə dayandılar. Axır ki, Gıqar dəyişmiş səsiylə dilləndi: "Bağışla məni, dostum, səni incitmək istəməirdim". Lüsyen diksinib inamsızlıqla ona baxdı. Amma Gıqar zorla davam elədi: "Onunla manejdə tanış

oldum, başa düşürsən, hə, ümumiyyətlə, istəyirdim... biz birgə qılnc oynadırdıq, o, məni evinə dəvət elədi, amma başa düşürəm, belə eləməməliydim, bilmirəm bütün bunlar necə alındı, amma dəvətnamə yazanda fikirləşməzdim ki..." Lüsyen susur, ağına sözlər gəlmirdi, bununla belə, mərhəmətin onu necə bürüdüyünü hiss eləyirdi. Gıqar başını aşağı əyib dilləndi: "Hə, belə, bu, anlaşılmazlıqdı..." – "Hə, əlbəttə, adi yanlışlıqdı, – Lüsyen əlini onun çiyinə vurub dilləndi. – Çox gözəl bilirəm ki, bunu qəsdən eləməmişən". Sonra səxavətlə davam elədi: "Amma məndə də az yoxdu. Özümü hərif bir adam kimi apardım. Amma neyləyəsən, bu, məndən güclüdü, onlara əl vura bilmirəm, bu, nəşə fiziki bir şeydi, məndə belə hiss var, sanki, onların əli pulcuqludu. Bəs Pyeretta nə dedi?" – "O, dəli kimi gültürdü", – Gıqar şikayətləndi. "Bəs o tip?" – "Hər şeyi başa düşdü. Ona bacardığım kimi izah elədim, on beş dəqiqədən sonra çıxıb getdi". O, hələ də çaşmış halda əlavə elədi: "Valideynlərim dedilər, əslində, sən haqlısan, məsələ əqidənə aid olduğundan, başqa cür hərəkət eləyə bilməzdin". Lüsyen fikrən "əqidə" sözünü içinə çəkdi, var gücüylə Gıqarı qucaqlamaq istədi. "Bütün bunların hamısı boş şeydi, dostum, – dedi, – tamam boş şeydi, başlıcası odur ki, biz dost kimi qalacağıq". O, Sen-Mişel bulvarıyla qeyri-adi bir coşqunluq içində enirdi: ona elə gəlirdi ki, heç vaxt bu qədər özü olmayıb.

O, özünə deyirdi: "Qəribədi, amma bu artıq mən deyiləm, mən özümü tanımıram!" İsti, sakit havaydı; ətrafda üzlərində ilk təəccüb təbəssümləri olan adamlar gəzişirdilər; Lüsyen bu yumşaq, iradəsiz kütləni də polad tiyəylə parçalayıb fikirləşdi: "Bu artıq mən deyiləm". Hələ dünən bu, böyük, şişkin, Ferol çəyirtkələrinə oxşayan həşərat idi, indisə Lüsyen özünü xronometr kimi aydın, bütöv hiss eləyirdi. O, "Lya Süre"yə girib içki sifariş verdi. Dəstə "Lya Süre"yə gəlmirdi, çünki bura əcnəbilərlə doluydu; amma bu gün əcnəbilər və yəhudilər Lüsyeni narahat eləmirdilər. Küləyin qabağında

yulaf tarlası kimi tutqun səs-küy salan bu zeytun rəngli bədənlərin arasında stula söykənmiş, özünü həddən artıq gözqamaşdırıcı parlaq saatlara bənzər qeyri-adi, qorxunc hiss eləyirdi. Ötən semestrə hüquq fakültəsinin dəhlizində möhkəmcə əzişdirdikləri balaca yəhudini tanıyıb bir qədər şənləndi. Gonbul, düşüncəli balaca məxluqda artıq zərbələrin heç bir izi qalmamışdı; müəyyən müddətə əzilmiş bədəni təzədən özüntün təbii girdə formasını almışdı, amma onda hansısa abırsız həyasızlığın izi həkk olunmuşdu.

O məqamda Lüsyenin xoşbəxt görkəmi vardı; o, şirin-şirin gülümsədi; işıq şüası burun deşiklərini qıdıqlayırdı; burnunu qaşayıb gülümsədi. Bu, təbəssüm idimi? Yaxud haradasa, içəridə, zəlin o başında yaranan, onun dodaqlarında sönən yüngül tərəddüd idimi? Bütün bu əcnəbilər anlaşılmaz bulanıq, ağır mayenin içində üzürdülər, mayenin dalgaları onların halsız bədənlərini tərpedir, əllərini qaldırır, barmaqlarını hərəkətə gətirir, güclə seziləcək tərdə dodaqlarını qımıldadırdı. Zavallılar! Lüsyenin həтта onlara yazığı gəlirdi. Burada, Fransada onlara nə lazım idi? Onları bura hansı dənizin axını gətirib çıxarmışdı? Sen-Mişel bulvarındakı dərzilərə kostyum sifariş eləyib, nahaq yaxşı geyinməyə çalışırdılar, onlar yalnız meduza olaraq qalırdılar. Lüsyen beynindən keçirdi ki, meduza olmayıb, o dinc faunaya mənsub olmayıb, öz-özünə dedi: "Sadəcə, bura baş vurmuşam!" Sonrasa qəfildən "Lya Süre"ni də, bu əcnəbiləri də unutdu, inamlı güclə dolu, get-gedə dumana bata-bata ondan uzaqlaşan enli, əzələli kürəyi gördü. Elə buradaca rəngi qaçmış Gıqar dayanmışdı, o, gözləriylə həmin kürəyi yola salırdı, o, gözəgörünməz Pyerettaya deyirdi: "Hə, amma bu, anlaşılmazlıqdı axı!.." Lüsyeni, az qala, dözülməz sevinc bürüdü: bu qüdrətli, tənha kürək onun kürəiydi! Həm də bu, dünən baş vermişdi! Bir an ərzində ağlagəlməz səy sayəsində Gıqar ola bildi, öz kürəyini Gıqarın gözləriylə gördü, öz qarşısında Gıqarın əvəzinə alçaldı, xoşagəlməz qorxu hissi keçirdi.

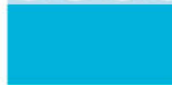

"Bu, ona dərş olmalıdı!" – beynindən keçirdi. Vəziyyət dəyişdi: indi bu, Pyerettanın otağıydı, əhvalat da gələcəkdə baş verirdi. Pyeretta ilə Gıqar qayğılı görkəmlə dövətnaməyə kiminsə adını yazırdılar. Lüsyen yanlarında deyildi, amma qüdrətli və sarsılmaz şəxsiyyəti onların üzərindən basıb əzirdi. Gıqar deyirdi: "Eh, yox, bu yox! Yəhudilərdən zəhləsi gedən Lüsyenlə gülməli olardı!" Lüsyen bir də nəzər salıb beynindən keçirdi: "Lüsyen – mənəm! Yəhudilərdən zəhləsi gedən Lüsyen". Belə sözləri ilk dəfə deyildi ki söyləyirdi, amma bu gün həmişə olduğu kimi səslənmirdi. Qətiyyən, əlbəttə, ilk baxışda kiminsə: "Lüsyen istiryələr sevmir", yaxud "Lüsyen rəqs eləməyi sevmir" deyəcəyi kimi, adi sözlər idi. Amma bununla bağlı yanlışlığa yol vermək olmazdı: yəqin ki, o balaca yəhudidə də tapmaq mümkün olan rəqs sevgisi meduzanın titrəməsindən böyük əhəmiyyət daşımazdı; sevgisinin, nifrətinin eynilə qoxusunun, dərşinin çaları kimi ona məxsus olduğunu və ağır kirpiklərinin qırpmı tək, yapışıqlı, şirin təbəssümü sayaq onunla birgə yox olacağını anlamaq üçün bu lənətəgəlmiş yəhudiyə bircə dəfə baxmaq bəs edər. Lüsyenin antisemitizmisə tamamilə başqa cür – qəddar, saf idi, düşmən sinəsi üçün təhlükəli olan polad tiyə kimi ondan bayıra çıxırdı. "Bu, – fikirləşirdi, – bu... bu, müqəddəsdı!" Balaca olanda anasının hərdənbir ona necə xüsusi tərzdə: "Atan kabinetində işləyir" dediyini xatırladı. Bu sözlər onun üzərinə hava tufəngiylə oynamamaq, "tara-rabum" qışqırma- maq kimi, çoxlu dinsayağı təntənəli öhdəliklər qoyan sehri and sayaq səslənirdi; o, dəhlizlərdə, elə bil, kilsədə olan tək, ayaqlarının ucunda gəzirdi. "Mənim növbəm çatdı", – məmnunluqla fikirləşdi. "Artıq səslərini alçaldıb danışdırlar: "Lüsyen yəhudiləri sevmir", adamlar özlərini iflic olmuş, xırda ağrıdıcı oxların bütöv dəstiylə deşik-deşik edilmiş sayırdılar. "Gıqarla Pyeretta, – təsirlənmiş halda beynindən keçirdi, – az qala, uşaqdırlar". Onlar özlərini çox günahkar sayırdılar, ancaq Lüsyen yalnız dişini azacıq göstərməyə

bənd idi ki, dərhal həm bunu boyunlarına alır, həm pıçılıyla danışır, həm ayaqlarının ucunda gəzirdilər.

Lüsyen ikinci dəfə özünə vəcd dolu hörmət hissi duydu. Amma bu dəfə ona artıq Gıqarın gözləri gərək olmadı: öz gözlərində belə görünürdü, öz gözlərində, axır ki, onun cismani qabığının, zövqlərinin, vərdiş və ovqatının zəncirindən qurtarmağa müvəffəq olmuşdu. "Özümü axtardığım yerdə – düşünürdü, – heç tapa da bilməzdim". Dəfələrlə öz "mən"ini təşkil eləyən hər şeyi vicdanla, təfərrüatıyla araşdırmağa çalışmışdı. "Amma olduğum kimi görünməseydim, dəyərim bu balaca yəhudinin dəyərindən artıq olmazdı. O selikli intimlikdə bu cür qurdalanıb, cismin qüسسəsindən, bərabərlik bərədə iyrənc yanlışlıqlardan, nizamsızlıqdan başqa bir şey tapmaq olardımı?" "Ən birinci qayda, – Lüsyen fikirləşdi, – öz içinə baxmağa cəhd göstərməməkdə; bundan qorxulu səhv yoxdu". Əsl Lüsyeni – indi bunu bilirdi – başqalarının gözlərində, Pyerettanın və Gıqarın çəkingən itaətkarlığında, ondan ötrü böyüyüb yetişənlərin, bu gənc şagirdlərin, onun gələcək fəhlələrinin, nə vaxtsa meri olacağı yaşlı, balaca ferolluların ümid dolu intizarında axtarmaq lazım gəlirdi. Lüsyen artıq, az qala, qorxurdu, ona elə gəlirdi ki, özü özündən xeyli böyükdü. Onu ətrafındakı nə qədər adam gözləyirdi, o da həmişə başqalarının həmin səbirsiz gözləntisi olub və olacaq. "Elə bu da sahib olmaqdı", – o fikirləşdi. Təzədən əzələli, azacıq sallaq kürəyi, dərhal bunun ardınca kilsəni gördü. Lüsyen kilsənin içindəydi, naxışlı şüşələrlə parçalanmış işığın altında səssiz-səmirsiz gəzirdi. "Bu ki mən özüməm, bir də bu kilsə var!" O, görməyən, gərgin baxışlarını qonşusunun, siqar kimi uzun, qəhvəyi quru kubalının üzündə saxladı. Üzə çıxardığı bu həddən artıq vacib kəşfi ifadə eləmək üçün dəqiq sözlər tapmaq lazım gəlirdi. O, elə bil, yandırılmış şamı söndürməməkdən

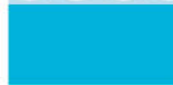

ötrü yavaş-yavaş, ehtiyatla əlini alınına qaldırıb, bir anlığa müqəddəs düşüncəsini cəmləşdirdi, intizarında olduğu sözlər özü gəldi, pıçıldadı: "Mənim haqqım var!" Haqq! Bu, üçbucaqlar, çevrələr sahəsindən olan bir şeydi; o qədər mükəmməldi ki, hətta heç mövcud da deyildi; istədiyən qədər sirkulla çevrəsini təsvir eləməyə çalışsaydın da, bu, son hesabda heç nəyi dəyişməzdi. Fəhlələrin bütöv bir nəslə Lüsyenin göstərişlərini dəqiq yerinə yetirə bilərdilər, onlar onun sərəncam vermək haqqını əlindən almaq iqtidarında deyildilər; həmin haqlar riyazi obyektlər, yaxud dini ehkamlar kimi varlıqdan kənardı. Lüsyen mahiyyətə vəzifələrin və haqların böyük birliyi idi. Uzun müddət idi ona elə gəlirdi ki, müəyyən bir təsadüfün nəticəsində, özünün məhsulu kimi mövcud olur; amma bu səhv yalnız onun ölçüsüz-biçisiz düşüncələrinin nəticəsiydi. Doğulmasından xeyli əvvəl bu işıqlı dünyada, Ferolda artıq yeri hazır idi. Çoxdan, – hətta valideynlərinin evlənməsindən xeyli qabaq – onu artıq gözləyirdilər; əgər bu dünyaya gəlibsə, yalnız həmin yeri tutmaq üçün buna razı olub. "Mən varam, – fikirləşdi, – çünki var olmaq haqqım var". Ola bilsin, birinci dəfə də gözlərinin qabağında onun üçün nəzərdə tutulan işıqlı, xoşbəxt gələcək canlandı. O, Mərkəzi Məktəbə daxil olacaq (gec, ya tez, bunun heç bir əhəmiyyəti yox idi). O, Modu atacaq (qız həmişə Lüsyenlə yatmaq istəyirdi, bu da dözülməz olurdu; bir-birinə qarışmış bədənləri, ilk yazın bu bürkülü isti günlərində azacıq yanmış dovşan əti qoxusu verirdi. "Bir də ki Mod hamı üçündü axı, bu gün mənimdi, sabah başqasının, bütün bunların heç bir mənası yox idi"); o, Ferolda yerləşəcək. Fransanın harasındasa Pyerettaya oxşayan təmiz, işıqlı, ondan ötrü öz bakirəliyini saxlayan aydın baxışlı gənc əyalətli qız yaşayırdı; o, hərdənbir öz gələcək sahibini, qorxunc, mehriban kişini təsəvvüründə canlandırmağa çalışırdı; amma bu, ona nəsib olmurdu. Bakirə qız öz bədəninin hansısa gözəgörünməz gizlinləriylə Lüsyenin onun yeganə sahibi

olmaq haqqını tanıyırdı. Lüsyen onunla evlənəcək, qız arvadı olacaq, bu da bütün haqlarından ən təsirlisiydi. O, axşam asta, təntənəli hərəkətlərlə soyunanda bu, qurban verməyə oxşayacaq. Lüsyen onu tam məmnunluqla qucaqlayıb deyəcək: "Sən mənimsən!" Qız ona bəxş elədiyini yalnız tək ona verməyə borclu olacaq, ondan ötrü sevgi aktı bütün bu rifahın nəşəli siyahıya alınması olacaq. Onun ən təsirli haqqı, öz cisminə hörmət, hətta öz çarpayısına itaət ən intim haqq olacaq. "Mən erkən evlənəcəyəm", – o fikirləşdi. Qət elədi ki, çoxlu uşağı olacaq; sonra atasının işləri barədə fikirləşməyə başladı; o işləri davam etdirməyə tələsirdi, özündən soruşurdu ki, cənab Flerye qəfildən ölsə, nə olar.

Bayırda saat günortanı vurdu, Lüsyen ayağa qalxdı. Dəyişiklik başa çatmışdı: cəmi-cümlətanı bir saat qabaq kafeyə zərif, çəkingən yeniyetmə girdi, kafedənsə kişi – Fransanın sahiblərindən biri çıxırdı. Lüsyen bir neçə addım gedib, şöhrət şəfəqlərinə bürünmüş parlaq Fransa gününə qədəm basdı. Ekol küçəsi ilə Sen-Mişel bulvarının tinində dəftərxana dükanına girib güzgüyə baxdı: öz sifətində onu çox vəcdə gətirən Lemordanın üzündə gördüyü həmin anlaşılmaz ifadəni görmək istəyirdi. Amma güzgü yalnız heç də qorxunc görünməyən sısqsa təkəbbürlü sifəti əks etdirirdi. "Bıg buraxacağam", – o qət elədi.

HEKAYƏLƏR

DİVAR

Bizi geniş bəyaz otağa itələyib saldılar. Gur işıqdan gamaşan gözlərimi qıydım. Bir an sonra masa arxasında bəzi kağızları vərəqləyən mülki geyimli dörd adam gördüm. O biri məhbuslar aralıda bir-birinə qısılmışdılar. Biz otaqdan keçib onlara qarışdıq. Çoxunu tanıyırdım, qalanları, görünür, əcnəbiydi. Qabağımda girdəbaşlı, bir-birinə oxşayan iki sarışın adam durmuşdu, fikirləşdim: yəqin, fransızdılar. Boyca balaca tez-tez şalvarını çəkirdi – açıq-aşkar əsəbiləşirdi. Bütün bunlar artıq üç saata yaxın idi davam eləyirdi, tamam kütləşmişdim, beynim uğuldayırdı. Amma otaq istiyirdi, özümü tamamilə babat hiss eləyirdim: sutkalarla soyuqdan əmişdik. Nəzarətçilər məhbusları bir-bir masanın yanına gətirirdilər. Mülki geyimli dörd nəfər hər birinin soyadını, peşəsini soruşurdu. Əsasən, bundan o tərəfə keçmirdilər, amma hərdənbir sual verirdilər: "Döyüş sursatının oğurlanmasında iştirak eləmişən?", yaxud "Aydın onunda səhər haradaydın, neyləyirdin?" Cavablara hətta qulaq asmırdılar, yaxud özlərini elə göstərirdilər ki, qulaq asmırlar, boşluğa baxa-baxa susur, sonra yazmağa başlayırdılar. Tomdan soruşdular, doğrudanmı, beynəlmiləl briqadada iştirak eləyib. Boynuna almamağın mənası yox idi – onun gödəkcəsindən artıq sənədləri götürmüşdülər. Xuandan heç nə soruşmadılar, amma adını deyən kimi tələsə-tələsə nəse yazmağa başladılar.

– Siz ki bilirsiniz, – Xuan dedi, – mənim o qardaşım Xoze anarxistdi. Amma o, burada yoxdu. Mənsə siyasətlə məşğul olmuram, heç bir partiyanın üzvü də deyiləm.

Onlar dinməzəcə yazmağa başladılar. Xuan sakitləşmirdi:

– Mənim heç bir günahım yoxdu. Başqalarının əvəzinə güdaza getmək istəmirəm. – Onun dodaqları titrəyirdi. Nəzarətçi susmağı əmr eləyib onu kənara apardı. Mənim növbəm çatdı.

– Adınız Pablo İbbiyetadı?

Dedim, hə. Adam kağızlara baxıb soruşdu:

– Ratmon Qris harada gizlənir?

– Bilmirəm.

– Siz onu altısından on doqquzunacan orada gizlətmisiniz.

– Bu, belə deyil.

Nəsə yazmağa başladılar, sonra nəzarətçilər məni otaqdan çıxardılar. Dəhlizdə iki mühafizəçinin arasında Tom və Xuan dayanmışdılar. Bizi apardılar. Tom nəzarətçilərin birindən soruşdu:

– Bəs sonra nə olacaq?

– Hansı mənada? – o dilləndi.

– Bu nəydi – istintaq, yoxsa məhkəmə?

– Məhkəmə.

– Aydındı. Bəs bizim halımız necə olacaq?

Mühafizəçi quru tərzdə cavab verdi:

– Hökmü sizə kamerada xəbər verəcəklər.

Onların kamera adlandırdıqları, əslində, xəstəxana zirzəmisiydi. Ora həddən artıq soyuq idi, hər yerdən hava gəlirdi. Gecə səhərəcən dişlərimiz bir-birinə dəydi, gündüz vəziyyət bundan heç də yaxşı deyildi. Əvvəlki beş günü mən bir arxiyepiskopluğun kərserində – təkadamlıq kamerada ortaçağ dövrünün daş zindanı kimi bir yerdə keçirmişdim. Həbs olunanlar o qədər çox idi ki, onları hara gəldi soxurdular. Mən o daxmaya görə təəssüflənmirdim: orada soyuqdan donmadım, təkdim, bu işə əməlli-başlı əldən salır. Zirzəmidə, heç olmasa, yanımda adamlar vardı. Düzdü, Xuan, demək olar, ağzını açmırdı: o, yaman qorxurdu, həm də həddən artıq cavandı, danışmalı bir şeyi yox idi. Amma Tom danışmağı sevirdi, üstəlik də, ispan dilini əla bilirdi.

Zirzəmidə oturacaq və dörd həsir vardı. Qapı arxamızca bağlananda oturub bir neçə dəqiqə susduq. Sonra Tom dedi:

– Hə, vəssalam. Daha işimiz bitdi.

– Yəqin ki, – razılaşdım. – Amma uşağa, ümid eləyirəm, toxunmayacaqlar.

– Qardaşı döyüşçü olsa da, axı özünün bu məsələyə dəxli yoxdu.

Xuana baxdım: deyəsən, o eşitmirdi. Tom davam elədi:

– Bilirsən onlar Saraqosada nələr törədirlər? Adamları səkiyə uzadıb yük maşınlarını üstlərindən sürürlər. Bizə bir mərakeşli fərari danışdı. Bir də deyirlər, beləliklə, döyüş sursatına qənaət eləyirlər.

– Bəs benzinə qənaət necə olsun?

Tom məni əsəbiləşdirirdi: bütün bunları niyə danışır?

– Zabitlərsə yol qırağınca əlləri ciblərində, siqaret damlaqlarında gəzirlər. Elə bilirsən həmin bədbəxtləri dərhal öldürürlər? Heç də yox! Onlar saatlarla bağınışırlar. Mərakeşli deyirdi ki, əvvəlcə ağrıdan heç qışqıra da bilməyib.

– Əminəm ki, burada belə şey eləməyəcəklər, – dedim, – nə olmasa da, döyüş sursatları yetərincədi.

İşıq zirzəmiyə dörd nəfəsləkdən və tavanın solundakı dik göyə baxan girdə dəlikdən düşürdü. Bu, lyuk idi, əvvəllər oradan zirzəmiyə kömür atırdılar. Düz onun altında, döşəmədə xırda kömür yığını qalanmışdı. Görünür, o, lazaretini qızdırmaq üçün nəzərdə tutulmuşdu, sonra müharibə başladı, xəstələri köçürdülər, kömür də eləcə qaldı. Lyuku, yəqin, örtməyi unutmuşdular, yuxarıdan hərdənbir yağış damcılayırdı. Qəfildən Tom titrətdi:

– Lənət şeytana! – donquldandı. – Hər yerim ağrıyır. Bircə bu çatmırdı!

O qalxıb əl-qol hərəkəti eləməyə başladı. Hər hərəkətdə köynəyinin yaxasından ağtükklü sinəsi görünürdü. Sonra arxası üstə uzandı, ayaqlarını qaldırıb qayçıvari hərəkət eləməyə başladı: mən onun iri gündəyməzinin necə dartındığını gördüm.

Ümumiyyətlə, Tom möhkəmbədənli, bununla belə, bir qədər kökdü. Güllələrin, süngülərin bu iri, zərif bədənə yağa girən kimi, necə batdığını qeyri-ixtiyari təsəvvürümdə canlandırıdım. Arıq olsaydı, bu barədə fikirləşməzdim. Mən donmamışdım, amma bununla belə, nə qollarımı, nə çıçlarımı hiss eləyirdim. Hərdənbir qəlbində müəyyən itki duyğusu baş qaldırır, gödəkcəmi axtara-axtara ətrafa boylanırdım, amma dərhal da yadıma düşürdü ki, onu geri qaytarmayıblar. Bu, məni kədərləndirirdi. Paltarlarımızı götürüb, buradakı xəstələrin lap isti yay günlərində geydikləri pambıq şalvarlar vermişdilər.

Tom döşəmədən qalxıb üzbəüz oturdu.

– Nə oldu, qızışdın?

– Yox, lənət şeytana. Yalnız tənəgfəs oldum.

* * *

Saat səkkizə yaxın kameraya komendant və iki falanqaç¹ girdi. Komendantın əlində siyahı var idi.

O, mühafizəçidən soruşdu.

– Bu üçünün soyadı nədi?

O cavab verdi:

– Steynbek, İbbiyeta, Mirbal.

Komendant eynəyini taxıb siyahıya baxdı.

– Steynbek... Steynbek... Aha, budur. Siz güllələnməyə məhkum edilmisiniz. Hökm sabah səhər yerinə yetiriləcək.

O, siyahıya bir də baxdı:

– O biri ikisi də.

– Amma bu, mümkün deyil, – Xuan kəkələdi. – Bu, səhvdi.

Komendant təəccüblə ona baxdı.

– Soyadın?

– Xuan Mirbal.

– Tamamilə düzdü. Güllələnmə.

– Amma mən heç nə eləmədim axı, – Xuan israr elədi.

Komendant çiyinlərini çəkib bizə sarı döndü:

¹ *Falanqaçı* – İspaniyada faşist partiyasının tərəfdarı

– Siz baskınız?

– Yox.

Komendant açıq-aşkar kefsiz idi.

– Amma mənə dedilər ki, burada üç bask var. Guya, onları axtarmaqdan artıq işim yoxdu. Əlbəttə ki, sizə keşiş lazım deyil?

Susduq. Komendant dedi:

– İndi yanınıza belçikalı həkim gələcək. O, səhərədək sizinlə qalacaq.

O, hərbi salam verib çıxdı.

– Hə, sənə nə deyirdim, – Tom dedi. – Xəsislik eləməyiblər.

– Bu, artıq dəqiqdi, – cavab verdim. – Amma oğlanı nəyə görə axı? Əclaf!lar!

Bunu ədalət hissi üzündən söyləmişdim, bununla belə, düzünü desəm, oğlancığaz qətiyyəən xoşuma gəlmirdi. Onun həddən artıq incə sifəti vardı, ölüm qorxusu da o sifətin cizgilərini tanınmayacaq qədər eybəcərləşdirmişdi. Hələ üç gün əvvəl çəlimsiz oğlan idi – beləsi xoşa gələ bilirdi, amma indi köhnə xarabalıq kimi görünürdü; fikirləşdim ki, əgər onu buraxsaydılar, ömrü boyu beləcə qalardı. Ümumiyyətlə, oğlana rəhm eləmək lazım idi, amma mərhəmət məni iyrendirir, elə oğlandan da, demək olar, zəhləm gedirdi. Xuan daha dillənib bir söz demədi, torpaq rəngli – boz oldu: əlləri, sifəti bozardı. O, təzədən oturdu, böyümüş gözlərini döşəməyə dikdi. Tom xeyirxah idi, oğlanın əlindən tutmağa çalışdı, amma o, qəzəblə dartındı, üzü qırışdan eybəcərləşdi.

– Onu rahat burax, – Toma dedim. – Göürsən ki, indicə hönkürəcək.

Tom həvəssiz tabe oldu: oğlana birtəhər nəvaziş göstərmək istəyirdi – bu, onu öz taleyi barədə fikirlərdən yayındırırdı. Hər ikisi məni əsəbiləşdirirdi. Əvvəllər heç vaxt ölüm barədə düşünmürdüm – belə təsadüf olmamışdı, amma indi məni nə gözlədiyini fikirləşməkdən başqa çıxış yolum qalmamışdı.

– Bura bax, – Tom soruşdu, – sən, heç olmasa, onlardan birini öldürdün?

Susdum. Tom avqustun əvvəlində altısını necə güllələdiyini təsvir eləməyə başladı. O, açıq-aşkar yaranmış vəziyyətlə barışmaq istəmirdi, aydınca göürdüm ki, bunu istəmir. Elə öztüm də baş verənləri əməlli-başlı dərk eləmədim, amma artıq ölməyin ağrılı olub-olmadığını düşünür, yandırıcı güllə yağışının bədənimdən necə keçdiyini duyurdum. Bununla belə, həmin duyğuların açıq-aşkar mahiyyətə dəxli yox idi. Amma bu zaman narahat olmaya bilmirdim: onun aydınlaşması üçün irəlidə bütöv bir gecə vardı. Qəfildən də Tom susdu. Çəpəki ona baxıb gördüm bozarıb. O, miskin idi, mən də fikirləşdim: "Hə, bax, başlanır!" Gecəyə yaxınlaşırdı, nəfəslərdən, lyukdan içəri tutqun işıq düşür, kömür tozu yığını üzərində yayılır, formasız ləkələrlə dökşəmədə donub-qalırdı. Lyukun üzərində ulduz gördüm: gecə şaxtalı, aydın idi.

* * *

Qapı açıldı, zirzəmiyə iki mühafizəçi girdi. Onların arxasınca Belçika hərbi formasında ağsaçlı adam. O, bizimlə salamlayıb dilləndi:

– Mən həkiməm. Bu kədərli vəziyyətdə yanınızda olacağam.

Xoşagələ, ziyalı səsi vardı. Ondan soruşdum:

– Bəs soruşmaq ayıb olmasın, nəyə görə?

– Canla-başla qulluğunuzdayam. Axır saatlarınızı yüngülləşdirmək üçün məndən asılı olan hər şeyi eləməyə çalışacağam.

– Axı bizim yanımıza nəyə görə gəlmisiniz? Hospitalda başqaları çoxdu.

– Məni məhz bura göndəriblər, – o, qeyri-müəyyən cavab verdi. Dərhal da tələsik əlavə elədi: – Siqaret çəkmək istəyirsiniz? Məndə siqaret, hətta siqar da var.

O, bizə ingilis siqaretləri, Havana siqarları uzatdı, imtina elədik. Diqqətlə üzünə baxırdım, açıq-aşkar çaşdı. Ona dedim:

– Bura heç də mərhəmət üzündən gəlməmişiniz. Sizi tanıdım. Məni həbs elədikləri gün kazarmanın həyətinə gördüm. Siz falanqaçıların yanındaydınız.

Ona hər şeyi danışmaq istəyirdim, amma təəccübümə rəğmən bunu eləmədim: qəfildən belçikalıya marağımı itirdim. Əvvəllər əgər kimdən yapışırdımsa, onu asanlıqla rahat buraxmazdım. İndisə danışmaq həvəsim tamam yox oldu. Çiyinlərimi çəkib gözlərimi yayındırdım. Bir neçə dəqiqədən sonra başımı qaldırıb gördüm ki, belçikalı maraqla mənə göz qoyur. Mühafizəçilər həsirlərin üstündə oturdular. Uzunraz Pedro darıxdığından neyləyəcəyini bilmir, yatmamaq üçün aradabir başını silkələyirdi.

– Lampanı gətirir? – Pedro qəfildən soruşdu.

Belçikalı başını tərپtdi, fikirləşdim: onda ziyalılıq qaba qanmazdakından artıq deyil, amma hər halda, pis adama oxşamırdı. Soyuq mavi gözlərinə baxıb qət elədim ki, təxəyyül çatışmazlığından simasızlaşır. Pedro çıxdı, az sonra kerosin lampasıyla qayıdıb onu oturacağına qırağına qoydu. Lampa solğun işıq saçır, amma olmamasından yaxşıydı. Dünən qaranlıqda oturmuşduq. Uzun-uzadı tavadakı işıq dairəsinə baxırdım. Heyranlıqla göz qoyurdum. Qəfildən bütün bunlar yoxa çıxdı, işıq dairəsi söndü. Ayılıb dözülməz ağır yükün altındakı adam kimi diksindim. Yox, bu, qorxu, ölüm fikri deyildi. Sadəcə, bunun adı yox idi. Almacıq sümüklərim yanır, kəlləm ağrıdan dağılırdı. Büzüşüb yoldaşlarıma baxdım. Tom əllərini ovucularında gizlətməmişdi, yalnız ağ qalın saçlarını göstürdüm. Balaca Xuanın halı get-gedə pisləşirdi: ağız yarıaçıq idi, burun deşikləri titrəyirdi. Belçikalı yaxınlaşıb əlini onun çiyinə qoydu: deyəsən, oğlanı cəsərtləndirmək istəyir, amma gözləri eynilə buz kimi soyuq qalırdı. Əlləri asta-asta aşağı sürüşüb barmaqlarının üstündə dondu. Xuan qumıldanmadı. Belçikalı onun dirşeyini üç barmağıyla sıxdı, görkəmi etinasız idi, amma bu zaman arxasını mənə çevirmək üçün azacıq geri çəkildi. İrəli əyildim, gördüm ki, saatını

çıxarıb əlini buraxmadan bir dəqiqə ona baxdı. Sonra aralandı, Xuanın əli ölü kimi düşdü. Belçikalı divara söykəndi, sonra vacib bir şey xatırlamış kimi, cib dəftərçəsini çıxarıb nəşə yazmağa başladı. "Əclaf! – hiddətlə fikirləşdim. – Qoy bir mənim nəbzimi yoxlamaq istəsin, o dəqiqə sifətini dağıdaram". Amma mənə yaxınlaşmadı, başımı qaldırandasa baxışlarının üzümə zilləndiyini gördüm. Gözlərimi yayındırmadım. O, avazsız bir səslə dilləndi:

– Buranın sərin olduğunu bilirsiniz?

O, doğrudan da, uşuyürdü: bət-bənizi bənövşəyi rəng almışdı.

– Yox, uşümürəm, – dedim.

Amma sərt baxışlarını məndən çəkmirdi. Qəfildən məsələnin nə yerdə olduğunu başa düşdüm. Əlimi üzümə çəkdim: üzümü tər bürümüşdü. Bu soyuq zirzəmidə, qışın ortasında, buz kimi yelçəkəndə tər töküürdüm. Əlimi saçlarıma vurdum: tamam islanmışdı. Hiss elədim ki, köynəyimi sıxsan, suyu axar, bədənimə kip yapışib. Artıq, azı, bir saat idi, tər axırdı, mənə bunu sezmirdim. Amma heyvan belçikalı hər şeyi yaxşı görürdü. O, damcıların üzümdən necə axdığına göz qoyur, yəqin, fikirləşirdi: bu da qorxu, az qala, patoloji qorxunun şəhadəti. Özünü normal adam sayırdı, fəxr eləyirdi ki, indi bütün normal adamlar kimi uşuyür. Yaxınlaşıb sifətinə şillə çəkmək istəyirdim. Amma ilk hərəkətimdəcə həyam da, qəzəbim də yox oldu, tam etinasızlıq içində oturacağa çökdüm. Təzədən dəsmalı çıxarıb boynumu silməklə kifayətləndim. İndi saçımdan tər necə axdığını açıq-aydın hiss eləyirdim, bu da xoşagəlməziydi. Bununla belə, tezliklə silməyə ara verdim; dəsmal tamam islandı, tərsə hələ qurtarmırdı. Hətta oturacağım da islaq idi, şalvarım da skamyaya yapışmışdı. Qəfildən balaca Xuan dilə gəldi:

– Həkimsiniz?

– Həkiməm, – belçikalı cavab verdi.

– Deyin... bəs o ağrıdı... uzun çəkir.

– Ah, o... nə vaxt... yox, yetərincə tez, – belçikalı ata kimi cavab verdi. Onun pullu xəstəsini sakitləşdirən həkim görkəmi vardı.

– Amma eşitmişəm ki... mənə danışırdılar ki... bəzən... ilk atəşdən alınmır.

Belçikalı başını buladı:

– Əgər birinci atəş həyati vacib orqanları zədələmirsə, belə olur.

– Onda da tufəngi doldurub təzədən nişan alırlar.

O, ara verdi, xırıltılı səslə əlavə elədi:

– Buna da vaxt lazımdı?

Xuana fiziki əzab qarşısında qorxu əziyyəti verirdi: onun yaşında bu, təbii idi. Mənsə bu cür şeylər barədə fikirləşmədim, heç də ağrı qarşısında qorxudan tərləmədim. Qalxıb kömür yığınınə tərəf yönəldim. Tom diksinib nifrətlə mənə baxdı: ayaqqabılarım cırıldayırdı, bu da onu əsəbiləşdirirdi. Fikirleşdim: doğrudanmı, sifətim elə o cür bozarıb?

Səma çox gözəl idi, mənim küncümə işıq düşmürdü, yuxarı baxmağa bənddim ki, Böyük Ayı bürcünü gördüm. Amma indi hər şey başqa cür idi: əvvəllər arxiyepiskopluğun təkadamlıq kamerasında olanda səmanın bir parçasını istədiyim vaxt görə bilirdim, hər dəfə də o səma mənə müxtəlif xatirələr oyadırdı. Səhər səma məsmavi, çəkisiz olanda Atlantik çimərliklərini xəyalıma gətirirdim. Günorta günəş zirvəyə qalxanda bir vaxtlar ançous¹ və zeytun yeyə-yeyə mansanilyo² içdiyim Seviliya barı yadıma düşürdü. Günortadan sonra, kölgədə olanda, bir tərəfinə günəş işığı düşən vaxt meydanın yarısını örtən qatı kölgə xəyalıma gəlirdi; bu yolla səmanın balaca parçasında əks olunmuş torpağı görmək məni kədərləndirirdi. Amma indi səmaya istədiyim kimi baxa bilirdim: səma yaddaşında qətiyyəti bir şey doğurmurdu. Bu daha çox xoşuma gəlirdi. Yerimə qayıdıb Tomun yanında oturdum. Susduq.

¹ Ançous – siyənəyə oxşayan xırda balıq

² Mansanilyo – sərinişdirici az alkoqollu içki

Bir müddətdən sonra o, astadan danışmağa başladı. Sadəcə, susa bilmirdi: yalnız sözləri ucadan söyləyəndə özünü dərk eləyirdi. Bir kənara baxsa da, görünür, mənə deyirdi. O, sübhəsiz, mənə bu cür, olduğum kimi, tərlə, külrəngi – boz görməkdən qorxurdu. İndi bir-birimizə oxşayırdıq, hər birimiz o biri üçün güzgtüydü. O, belçikalıya, diri adama baxırdı.

– Sən bunu başa düşəcək vəziyyətdəsən? – soruşdu. – Mən yox.

Mən də astadan danışdım. Mən də belçikalıya baxdım:

– Sən nə barədə danışsan?

– O barədə ki, tezliklə başımıza elə bir iş gələcək, bunu ağlıma da sığışdırma bilmirəm.

Hiss elədim ki, Tomdan qərribə qoxu gəlir. Deyəsən, qoxuları əvvəlkindən daha kəskin duymağa başlamışdım. Acıladım:

– Eybi yoxdu, tezliklə anlayarsan.

Amma o, elə həmin tərzdə davam elədi:

– Yox, bu, ağlabatan deyil. Mən mətanətimi axıracan saxlamaq istəyirəm, amma ən azı, bilməliyəm... Deməli, belə, bizi tezliklə həyətə çıxaracaqlar. Bu yaramazlar bizimlə üz-büz düzüləcəklər. Necə bilirsən, neçə nəfər olacaqlar?

– Bilmirəm, bəlkə, beş, bəlkə də, altı. Çox olmazlar.

– Yaxşı, qoy səkkiz olsunlar. Onlara qışqıracaqlar: "Nişan al!" – mən də özümə tuşlanmış səkkiz tufəng görə-cəyəm. Divara doğru çəkilmək istəyəcəyəm, kürəyimi ona söykəyəcəyəm, var gücümle divara sıxılmaq istəyəcəyəm, divarsa, elə bil, gecə qarabarmasında olduğu kimi, mənə itələyəcək. Bütün bunları təsəvvürümə gətirə bilmərəm. Bir biləydin, nə qədər aydındı!

– Bilirəm, – cavab verdim. – Bunu səndən yaxşı təsəvvür eləyirəm.

– Bu, yəqin ki, həddən artıq ağrıdı. Axı onlar eybəcər hala salmaq üçün gözüne, ağzına atəş açmağa çalışırlar. – Onun səsinde qəzəb duyuldu. – Mən öz yaralarımı hiss eləyirəm, bax, bir saatdı ki, başım ağrıyır, boynum ağrıyır. Bu da əsl

ağrı deyil, ondan daha pisdi: bu, sabah hiss eləyəcəyim ağrıdı. Bəs sonra nə olacaq?

Nə demək istədiyini yaxşı başa düşürdüm, amma istəyirdim ki, bunu anlasın. Bütün bədənimdə elə eyni ağrı duyur, onu özümdə kiçik yaralar kimi gəzdirirdim. O ağrılara öyrəşə bilmirdim, amma onun kimi həmin ağrılara əhəmiyyət vermək istəyirdim.

– Sonra? – sərt tərzdə dedim. – Sonra səni qurdlar yeyəcək.

Bundan sonra o, elə bil, öz-özüylə danışır, bununla yanaşı, gözlərini belçikalıdan çəkmirdi. Deyəsən, heç nə eşitmirdi. Belçikalının nəyə görə burada olduğunu bilirdim: fikirlərimiz onu maraqlandırmırdı, hələ gücünü saxlayan, amma artıq can çəkişən bədənlərimizə göz olmağa gəlmişdi.

– Gecə qarabasında olduğu kimidi, – Tom davam elədi. – Nə barədəsə fikirləşməyə başlayırsan, sənə elə gəlir, bu, baş tutur, bir dəqiqə də keçsə, nəyə başa düşəcəksən, sonrasa hər şey yan keçir, buxarlanır, yox olur. Öz-özümə deyirəm: "Sonra? Sonra heç bir şey olmayacaq". Amma bunun nə demək olduğunu bilmirəm. Bəzən mənə elə gəlir, az qala, başa düşmüşəm... ancaq dərhal hər şey təzədən yan keçir, mən də ağrı barədə, güllələr, atəş barədə fikirləşməyə başlayıram. Mən materialistəm, buna görə, sənə and içə bilərəm, inan ki, aqlım başımdadı, amma nəyə məndə düz gəlir. Mən öz meyitimi görürəm: bu, o qədər də çətin deyil, amma onu, hər halda, MƏN görürəm, o meyitə baxan gözlər də MƏNİM gözlərimdi. Özümü inandırmağa çalışıram ki, daha heç nə görüb-eşitməyəcəyəm, həyatda davam eləyəcək – başqaları üçün. Amma biz bu cür fikirlər üçün doğulmamışıq. Bilirsən, artıq nəyə gözləyə-gözləyə bəzən səhərəcən oyaq qalmışam. Bununla belə, Pablo, bizi gözləyən şey tamam başqadı. O, arxadan üstümüzə yığılır, buna hazır olmaq da mümkün deyil.

– Səsini kəs, – ona dedim. – Bəlkə, səndən ötrü keşiş çağıracaq, tövbə eləyəsən?

O susdu. Artıq sezmişdim ki, peyğəmbərlik eləməyi, məni adımla çağırmağı, boğucu səslə danışmağı sevir. Bütün bunlara dözmürdüm, amma neyləyəsən, irlandiyalıların hamısı belədi. Mənə elə gəldi ki, ondan sidik qoxusu gəlir. Düzünü desəm, Toma xüsusi rəğbət bəsləmirdim, öz münasibətimi ona görə dəyişmək istəmirdim ki, birgə ölməliydik, bu, məndən ötrü kifayət deyildi. Elə adamlar tanıyırdım ki, onlarla hər şey başqa cürdü. Məsələn, Ramon Qrisi. Amma Xuan və Tomun yanında özümü tənha sayırdım. Yeri gəlmişkən, bu, məni təmin eləyirdi: Ramon burada olsaydı, yəqin ki, qaşqabaqlı olardım. Beləcə, möhkəmdim, axıracan belə qalmağa bel bağlayırdım. Tom fikirli-fikirli sözləri çeynəməkdə davam eləyirdi. Açıq-aşkar görünürdü ki, yalnız özünün fikirləşməyinə mane olmaq üçün danışır. İndi çoxdanın prostat xəstəsi kimi ondan sidik qoxusu gəlirdi. Amma ümumiyyətlə, onunla tamamilə razıyım, dediklərinin hamısını, yəqin ki, mən də deyə bilərdim: ölmək qeyri-təbii. Öləcəyimi anlayan andan ətrafımdakı hər şey – kömür ovuntusu yığını da, oturacaq da, Pedronun yaramaz sifəti də mənə süni görünürdü. Bununla belə, bu barədə fikirləşmək istəmirdim, amma yaxşı başa düşürdüm ki, bütün bu gecəni eyni bir şey barədə düşünəcək, birgə əsəcək, birgə tər tökəcəyik. Yanakı ona baxdım, ilk dəfə mənə qərribə göründü: üzündə ölüm həkk olunmuşdu. Qüruruma toxunmuşdu: ona qulaq asır, onunla danışırıdım, bütün bu müddət ərzində əmindim ki, tamam ayrı-ayrı adamlarıq. İndisə əkizlər kimi bir-birimizə oxşamağa başladıq, yalnız ona görə ki, birgə gəbərməliydik. Tom əlimdən yapışıb yanımdan harasa baxa-baxa dedi:

– Özümdən soruşuram, Pablo... hər dəqiqə özümdən soruşuram: doğrudanmı, izsiz-tozsuz yox olacağıq?

Əlimi çəkib ona dedim:

– Ayağının altına bax, donuz.

Ayağının altında gölməçə vardı, damcılar şalvarı boyu axırdı.

– Bu nədi? – o, çaşqın halda dilləndi.

– Sən şalvara buraxdın, – dedim.

– Yalandı! – dəli kimi qışqırdı. – Yalandı! Mən heç nə hiss eləmirəm.

Belçikalı riyakarcasına mərhəmət göstərib yaxın gəldi.

– Özünü pis hiss eləyirsiniz?

Tom cavab vermədi. Belçikalı dinməzəcə gölməçəyə baxdı.

– Bilmirəm bu, necə oldu, – Tomun səsində qəzəb duyuldu. – Amma mən qorxmuram. Nəyə istəyirsiniz and içim, qorxmuram.

Belçikalı susurdu. Tom qalxıb özünü boşaltmaq üçün küncə yönəldi. Sonra şalvarının qabağını bağlaya-bağlaya geri qayıtdı, təzədən oturmaqda əyləşib daha səsini çıxarmadı. Belçikalı yazmağına davam elədi.

Biz ona baxırdıq. Hər üçümüz. Axı o, sağ idi! Onda sağ adamın hərəkətləri, sağ adamın qayğıları vardı: o, sağ adam kimi bu zirzəmidə soyuqdan əsir, tox bədəni ona qeyd-şərtsiz itaət eləyirdi. Bizsə öz bədənimizi, demək olar, duymurduq, əgər duyurduqsa, onun kimi duymurduq. Şalvarımın qabağının aşağısını yoxlamaq istəyirdim, amma bunu eləməyə cəsarətim çatışmırdı. Çevik ayaqları üstündə möhkəm duran belçikalıya, öz əzələlərinin ağasına, sabahkı gün barədə fikirləşməyə kimsənin mane olmadığı adama baxırdım. Biz əks tərəfdə qana batmış üç kabusduq, ona baxır, qansoranlar kimi qanını sorurduq. Bu zaman o, balaca Xuana yaxınlaşdı. Ağına nəyə görə oğlanın başını sıgallamaq gəldiyini demək çətindi: ola bilsin, müəyyən peşəkar mülahizələr üzündən bu fikrə düşmüşdü, bəlkə də, onun içində sövq-təbii mərhəmət oyanmışdı. Əgər beləydisə, onda gecə ərzində bu, bircə dəfə baş vermişdi. O, Xuanın başını, boynunu sıgalladı, oğlan gözünü ondan çəkmədən müqavimət göstərmirdi, amma qəfildən əlindən yapışıb ona vəhşi görkəmlə baxmağa başladı. Oğlan belçikalının əlini ovucları arasında sıxdı, bu mən-zərədə də əyləncəli heç nə yox idi: bir cüt boz sifət, onların

arasındasa cılız çəhrayımtıl əl vardı. Nə baş verəcəyini dərhal anladım, görünür, Tom da başa düşdü, amma belçikalı bunda yalnız minnətdarlıq cəhdi görünür, atasayağı gülümsəməkdə davam eləyirdi. Qəfildən də oğlan o gonbul çəhrayı əli dodaqlarına aparıb dişləməyə çalışdı. Belçikalı əlini kəskin şəkildə çəkib çıxardı və səndələyib divara doğru atıldı. O, bir dəqiqə bizə dəhşət dolu nəzərlərlə baxdı: nəhayət ki, onun kimi adam olmadığınızı anladı. Qəhqəhə çəkib güldüm, mühafizəçilərdən biri təəccübdən dik atıldı. O biri hələ də yadırdı, yarıaçıq göz qapaqları arasından gözlərinin ağı görünürdü. Özümü yorğun, həddən artıq qəzəbli hiss eləyirdim. Artıq dan yeri ağaranda nə baş verəcəyi barədə düşünmək istəmirdim, ölüm barədə fikirləşmək istəmirdim. Onsuz da, ölümü heç nəylə müqayisə etmək mümkün deyildi, sözlərsə boş şeydi, heç bir mənalı yox idi. Amma kənar bir şey barədə düşünməyə cəhd göstərən kimi mənə tuşlanmış silah lülələrinə açıq-aydın görürdüm. Ən azı, on dəfə fikrən özümün güllələnməyimi yaşadım, bir dəfə hətta gözüme görünürdü ki, bu, aşkarda baş verir: görünür, yüngülcə mürgü-ləmişdim. Məni divara doğru sürüyürdülər, mən də çırpınırdım, rəhm diləyirdim. Bu zaman qəfildən oyanıb belçikalıya baxdım: yuxuda qışqıra biləcəyimdən qorxurdum. Amma belçikalı sakitcə nazik bığlarını tumarlayırdı, o, açıq-aşkar heç nə sezmədi. Əgər istəsəydim, azacıq mürgüləyə bilərdim: iki sutkaydı gözlərimi yumurdum, lap əldən düşmüşdüm. Amma həyatımın iki saatını itirmək istəmirdim: onlar dan yeri ağaranda məni itələyəcəklər, yuxudan üzülmüş halda həyətə çıxaracaqlar, elə tez gəbərdəcəklər ki, hətta cıncırımı da çıxara bilməyəcəyəm. Bunu istəmirdim, məni heyvan kimi öldürmələrini istəmirdim, əvvəlcə məsələnin nə yerdə olduğunu aydınlaşdırmalıydım. Sonrasa – qarabasmalardan qorxurdum. Durdum, fikirlərimi dəyişmək üçün var-gəl elədim, keçmiş yadıma salmağa çalışdım. Elə bu zaman da xatirələr məni nizamsız halda bürüməyə başladı. Onlar

cürbəcür idi: yaxşıları da vardı, pisləri də. Hər halda, indiyəcən mənə belə gəlirdi. Yadıma müxtəlif hadisələr düşdü, tanış üzlər görünüb yox oldu. Valensiyada bazar günü yarmarkası zamanı öküzün buynuzunda qaldırdığı lap gənc novilyeronun¹ üzünü gördüm, əmilərimdən birinin üzünü gördüm, Ramon Qarsiyanın üzünü gördüm. İyirmi altıncı ildə üç il necə işsiz gəzdiyimi, acından, doğrudan da, necə gəbərdiyimi xatırladım. Qrenadada bir dəfə üstündə gecələdiyim oturacağı xatırladım: üç gündü ağzıma bir tikə də almamışdım, dəli olmuşdum, ölmək istəmirdim. Bütün bunları yadıma salıb gülümsündüm. Xoşbəxtliyin, qadınların, azadlığın arxasınca nə qədər doyumsuz acgözlüklə gəzirdim. Nəyə görə? Mən İspaniyanın xilaskarı olmaq istəyirdim, Pi-i-Marqala baş əyirdim, mən anarxistlərə qoşulmuşdum, mitinqlərdə çıxış eləyirdim; bütün bunların hamısına ciddi baxırdım, elə bil, ölüm mövcud deyildi. Bu dəqiqələrdə məndə belə bir duyğu vardı; sanki, elə bil, bütün həyatım ovuc içindəki kimi gözlərimin qabağında, fikirləşdim: nə qədər iyrenc yalandı! Həyatım bir qəpiyə də dəyməzdi, çünki əvvəlcədən məhkum idi. Özümdən soruşurdum: küçələrdə necə avaralanmışam, qadınların dalınca necə düşmüşəm, əgər güman belə eləseydim ki bu cür çürüyəcəyəm, heç barmağımı da tərptəməzdim. İndi ömrüm başa çatmışdı, kisə ağzı kimi bağlanmışdı, amma ondakı hər şey bitməmişdi, başa çatmamışdı. Mən artıq deməyə hazırdım: hər halda, bu, gözəl həyat idi. Amma qeydləri, qaralamaları necə qiymətləndirmək olar – axı heç nə başa düşmədim, mən əbədiyyət girovu üçün veksellər doldurdum. Təəssüflənə biləcəyim çox şey – məsələn, Kadis yaxınlığındakı kiçik körfəzdə mansanilya, yaxud çimmək – olsa da, heç şeyə acığım tutmurdu, amma ölüm məni bütün əvvəlki heyranlıqdan məhrum eləmişdi.

Qəfildən belçikalının ağlına gözəl fikir gəldi.

– Dostlarım, – dedi, – mən sizin əzizlərinizə bir neçə kəlmə

¹ *Novilyero* – öküz döyüşünə, matadorluğa qədəm qoyan gənc

sözüntüzli çatdırmaq üçün – əlbəttə, əgər hərbi administrasiya icazə versə – öz üzərimə öhdəlik götürməyə hazırım.

Tom donquldandı:

– Mənim heç kəsım yoxdu.

Susdum. Tom bir an gözlədi, sonra maraqla soruşdu:

– Necə, Konçaya heç nə çatdırmaq istəmirsən?

– Yox.

Bu cür söhbətlərə dözmürdüm. Amma burada özümdən başqa günahlandırmağa adam yox idi: Konça barədə ona dünən danışmışdım, amma özümü saxlamalıydım. Hələ dünən onunla beşdəqiqəlik görüş üçün qolumu baltanın ağzına verərdim. Tomla onun barəsində də elə buna görə danışmışdım: bu, məndən güclüydü. Amma indi artıq onu görmək istəmirdim, ona deməyə söz tapmazdım. Hətta onu qucaqlamaq da istəməzdim: bədənim məni iyrendirirdi, çünki torpaq rəngi – boz və yapışqanlıydı, onun bədəninin də məni elə bu cür iyrendirməyəcəyinə əmin deyildim. Konça ölümümdən xəbər tutub ağlayacaq, bir neçə aylığa həyata marağını itirəcək. Bununla belə, məhz MƏN ölməliyəm. Konçanın gözəl mehriban gözlərini xatırladım: üzümə baxanda ondan mənə nəşə keçirdi. Amma buna son qoyulmuşdu: əgər indi baxsaydı, baxışları özündə qalardı, sadəcə, mənə gəlib çatmazdı. Mən tənhaydım.

Tom da tənhaydı, amma tamam başqa cür tənhaydı. O, çömbəlib qəribə təəccüblü yarımtəbəssümlə oturacağa baxmağa başladı. Əliylə ona elə toxundu ki, elə bil, nəyisə dağıtmağa qorxurdu, sonra əlini çəkib diksindi. Tomun yerində olsaydım, oturacağa baxmaqla əylənməzdim, ola bilsin, bu, elə həmin İrlandiya komediyasıydı. Amma əşyaların nəşə qəribə göründüyünü mən də sezdim: daha yaygın, həmişəkindən daha yumşaq idilər. Oturacağa, çırağa, kömtür ovuntusu yığınınə baxmağa bənddim ki, dərhal aydın olsun: mən olmayacağam. Şübhəsiz, öz ölümümü aydın təsəvvür eləyə bilmirdim, amma onu hər yerdə, xüsusilə əşyalarda, onların

məndən uzaqlaşmaq, aralıda durmaq cəhdində görürdüm, – bunu sezilmədən, ölən kəsin yatağı başında pıçılıyla danışan adamlar kimi sakitcə eləyirdilər. Anlayırdım ki, Tom bayaq oturacaqda öz ölümünü yoxlayırdı. Əgər həmin dəqiqədə mənə hətta işarə eləsəydilər ki öldürməyəcəklər, arxayınca çıxıb gedə bilərəm, bu, laqeydliyimə xələl gətirə bilməzdi: sən ölməzliyə ümidini itirdinsə, nə qədər – bir saat, yoxsa bir neçə il gözləməli olduğunun nə fərqi var. İndi məni heç nə cəlb eləmir, sakitliyimi heç nə pozmurdu. Amma bu, qorxunc sakitlikdi, bunun da günahı bədənimdi: gözlərim görürdü, qulaqlarım eşidirdi – amma bu, mən deyildim – bədənim tək-tənha titrəyir, tərə batırdı, daha onu tanıya bilmirdim. O artıq mənim deyildi, başqa bir adamın idi, mən də nəyə çevrildiyini öyrənmək üçün onu yoxlamalı olurdum. Hərdənbir onu, hər halda, hiss eləyirdim: məni elə hiss bürüyürdü, elə bil, harasa sürüşürəm, yerə enən təyyarə kimi düşürəm, ürəyimin necə bərk döyündüyünü duyurdum. Bu, mənə heç də təskinlik vermirdi: bədənimin həyatıyla bağlı olan hər şey mənə yapışqanlı, iyrenc, ikimənalı görünürdü. Amma əsasən, özünü sakit aparır, mən də, yalnız qəribə ağırlıq duyurdum, elə bil, sinəmə qəribə bir heyvan sığınmışdı, mənə elə gəlirdi ki, cismimə nəhəng qurd dolanır. Şalvarımı yoxlayıb gördüm yaşıdır: bunun tər, yoxsa sidik olduğunu heç başa düşmədim, amma hər ehtimala qarşı kömür yığınınna sarı cumdum. Belçikalı saatını cibindən çıxarıb baxdı. Dilləndi:

– Dördün yarısıdı.

Əclaf, o, bunu qəsdən elədi! Tom, onsuz da, yerindən dik atıldı – necə olmuşdusa, vaxtın keçdiyini unutmuşduq: gecə bizi özünün qatı qaranlığına bürümüşdü, onun nə vaxt düşdüyünü heç cür yadıma sala bilmirdim.

Balaca Xuan səsinə başına atmağa başladı. O, əllərini ovuşdurub qışqırırdı:

– Mən ölmək istəmirəm, ölmək istəmirəm.

O, əllərini ovuşdura-ovuşdura qaçıb zirzəminin o başına getdi, həsirin üstünə yıxılıb ağladı. Tom ona tutqunlaşmış gözləriylə baxırdı: hiss olunurdu ki, təskinlik verməyə qəti həvəsi yoxdu. Bunun xeyri də yox idi; oğlan bizdən daha artıq səs-küy salsada, əzabı o qədər də ağır deyildi. O, özünü ölümcül qızdırma xəstəliyindən xilas olmağa çalışan xəstə kimi aparırdı. Bizim vəziyyətimiz daha ağır idi.

O ağlayırdı, özüne nə qədər yazığı gəldiyini görürdüm, ölümün özü barədəsə, əslində, fikirləşmirdi. Bir anlığa, qısa bir anlığa elə bildim mən də ağlayacağam, mənim də özümə yazığım gələcək. Amma bunun əksi baş verdi: oğlana baxıb arıq titrəyən çiyinlərini gördüm, hiss elədim ki, insanlığımı itirmişəm – artıq nə özümə, nə də başqasına rəhm eləyəcək vəziyyətdəydim. Özümə dedim: sən ləyaqətlə ölməlisən.

* * *

Tom ayağa qalxıb düz açıq lyukun altında durdu, diqqətlə işıqlanan səmaya baxmağa başladı. Mən təkrarlanmaqda davam eləyirdim: ləyaqətlə ölmək, ləyaqətlə ölmək – başqa heç bir şey barədə düşünmürdüm. Amma belçikalı bizə vaxtı xatırladandan bəri onun necə axdığına və damcıdamcı axıb getdiyini qeyri-iradi duyurdum. Tom:

– Eşidirsən? – deyəndə hələ qaranlıq idi.

– Hə.

Həyətdən addım səsləri gəlirdi.

– Orada nəyə görə gəzişirlər! Axı bizi qaranlıqda güllələməyəcəklər ki.

Bir dəqiqə sonra hər şey sakitləşdi. Toma dedim:

– İşıqlaşır.

Pedro əsnəyə-əsnəyə qalxdı, çırağı üfürüb keçirdi, dostuna sarı döndü:

– İt kimi üşüdüm.

Zirzəmi bozumontul yarıqaranlığa büründü. Uzaqdan atəş səsləri eşitdik.

– Başlanır, – Toma dedim. – Məncə, bunu arxa həyətdə eləyirlər.

Tom belçikalıdan siqaret istədi. Mən özümü saxladım: nə çəkmək, nə içmək istəyirdim. Həmin dəqiqədən aramsız atəş açırdılar.

– Anladın? – Tom dilləndi.

O, nəşə əlavə eləmək istəyirdi, amma susub qapıya baxdı. Qapı açıldı, içəri leytenantla dörd əsgər girdi. Tom siqareti əlindən saldı.

– Steynbek?

Tom cavab vermədi. Pedro başıyla onu göstərdi.

– Xuan Mirbal?

– Həsinin üstündəkidi.

– Qalx! – leytenant qışqırdı.

Xuan qımıldanmadı. İki əsgər qoltuğunun altından girib oğlanı ayağa qaldırdı. Amma onlar ayağa qaldıran kimi Xuan təzədən yıxıldı, əsgərlər qətiyyətsiz halda dayanmışdılar.

– Bu, artıq belə hala düşən birinci adam deyil, – leytenant dedi. – Onu aparmaq lazım gələcək, hər şey qaydasında olacaq.

O, Toma sarı döndü:

– Çıx.

Tom hər yanında bir əsgər çıxdı. O biri ikisi Xuanın çiynlərindən və baldırlarından yapışıb onların ardınca çıxdı. Xuanın şüuru yerindəydi, gözləri geniş açılmışdı, yanaqlarından yaş axırdı. Mən qapıya doğru addımlayanda leytenant dayandırdı:

– İbbiyeta sizsiniz?

– Hə.

– Gözləməli olacaqsınız. Tezliklə gəlib aparacaqlar.

O çıxdı. Belçikalıyla iki mühafizəçi də onun dalınca getdi. Tək qaldım. Nə baş verdiyini anlamırdım, onların bütün bunlara dərhal son qoymalarına üstünlük verərdim. Qulağıma atəş səsləri gəlib çatırdı, aralarındakı fasilə, demək olar, eyniydi. Hər dəfə də diksinirdim. Ulamaq, saçlarımı yolmaq istəyirdim.

Amma dişlərimi bir-birinə sıxıb əllərimi ciblərimə soxdum: tablamaq lazım idi. Bir saatdan sonra arxamca gəlib məni birinci mərtəbədəki balaca otağa apardılar; otaq siqar qoxuyurdu və elə boğanağıydı ki, az qala, nəfəsim kəsildi. İki zabıt kresloya yayxanıb siqar çəkirdi, dizlərinin üstündə kağızlar səpələnmişdi.

– Sənin soyadın İbbiyetadı?

– Hə.

– Ramon Qris harada gizlənir?

– Bilmirəm.

Məni sorğu-suala tutan alçaqboylu gonbul idi. Gözləri eynəyinin arxasından üzümə sərt-sərt dikilmişdi. O dilləndi.

– Yaxın gəl.

Yaxın getdim. Qalxıb mənə elə hiddətlə baxdı ki, elə bil, yerə girməyimi istəyirdi, sonra qollarını burmağa başladı. Bunu heç də mənə əziyyət vermək istəyindən eləmir, sadəcə, oyun çıxarırdı: özünü hökm yiyəsi kimi duymağa ehtiyacı vardı. Sifətini mənə yaxınlaşdırıb iyli nəfəsini üzümə verdi. Bu, bir dəqiqəyəcən davam elədi, gülməkdən özümü güclə saxladım. İndicə öləcək adamı qorxutmaq üçün daha təsirli bir şey lazım idi, buna görə o, yetərincə zəif oynadı. Sonra məni kəskin tərzdə itələyib təzədən oturdu. Dilləndi:

– Ya sən, ya o. Onun harada olduğunu desən, sağ qalacaqsan.

Hər halda, bu qalstuklu, çəkməli tiplər də öləcəkdilər. Düzdü, məndən sonra öləcəkdilər, amma mahiyyətcə uzun çəkməyəcəkdi. Onlar öz kağızlarından müəyyən adlar seçirdilər, tutmaq, güllələmək üçün adamların dalınca düşürdülər: İspaniyanın gələcəyinə, bir çox başqa şeylərə öz baxışları vardı. Onların işgüzar səyləri məni cinləndirir, gülməli görünürdü, ağıllarını itirmiş adamlara oxşayırdılar, onların yerində olmaq istəmirdim. Gülüş doğuran gonbul-alçaqboylu qırmancla çəkməsini şappıldada-şappıldada gözlərini çəkmədən mənə baxırdı. Onun bütün hərəkətləri dəqiq hesablanmışdı: vəhşi heyvan təəssüratı bağışlamaq istəyirdi.

– Nədi, anladın?

– Qrisin indi harada olduğunu bilmirəm, – cavab verdim. – Ola bilsin, Madriddədi.

O biri zabit tənbel-tənbel əlini qaldırdı. Bu tənbellik də hesablanmışdı. Onların əvvəlcədən düşünülmüş bütün üsullarını çox gözəl görür, bütün bunlardan zövq alan adamların olduğundan heyrətlənirdim.

– Sizə fikirləşmək üçün on beş dəqiqə vaxt veririk, – dedi, – onu mələfə otağına aparın, on beş dəqiqədən sonra geri gətirin. Əgər inad göstərsə, dərhal güllələyin.

Əclaf, neylədiklərini bilir: gecəni intizar içində keçirdim, sonra Xuanla Tomu güllələyənəcən mənə zirzəmidə iki saat da oturmağa məcbur elədilər, indisə mələfə otağına salmaq niyyətindədilər – şübhəsiz, belə şeyləri dünən hazırlayıblar. Qət eləyiblər ki, bütün bu əməllərə əsəblərim dözməyəcək, sınacağam. Amma burada səhvə yol verdilər. Şübhəsiz, Qrisin harada gizləndiyini bilirdim. O, şəhərin dörd kilometrliyində, əmisi uşaqlarının evində gizlənirdi. Həm də yaxşı bilirdim ki, mənə işgəncə verməyə başlamasalar (amma deyəsən, bunu ağıllarına gətirmirdilər), onun sığınaçağının yerini demərəm. Bütün bunlar mənə yüz faiz aydın idi, şübhə doğurmurdu və ümumiyyətlə, qəti maraqlandırmırdı. Bununla belə, özümü niyə başqa cür yox, bu cür apardığımı anlamaq istəyirdim. Niyə Ramon Qrisi ələ verməyi yox, gəbərməyi üstün tuturam? Nəyə görə? Axı daha Ramonu sevmirdim. Ona dost münasibətim gecə sona yetəndə – Konçaya sevgim, yaşamaq istəyim öləndə ölmüşdü. Əlbəttə, ona həmişə hörmət eləmişdim: mətin adamdı. Amma hər halda, heç də onun əvəzində buna görə ölməyə razı olmamışdım: Qrisin həyatı mənə öz həyatımdan dəyərlidi – heç bir həyatın bir qəpik qiyməti yoxdu. Adamı divara doğru itələyib gəbərənəcən üstünə güllə yağdıranda – kim olur-olsun, mən, yaxud Ramon Qris, yaxud üçüncü biri – prinsipcə hamısının dəyəri eynidi. Gözəl bilirdim ki, o, İspaniyaya daha çox

lazımdı, amma indi İspaniyaya da, anarxizmə də tüpürmək belə istəmirdim. Amma hər halda, buradayam, Ramon Qrisi ələ verib öz canımı qurtara bilərəm, amma bunu eləmirəm. Eşşəksayağı inadkarlığım mənə, az qala, əyləncəli gəlirdi. Fikirləşdim: "Belə qanmazlıq olarmı!" Hətta qərribə tərzdə şənləndim. Ardımca yenidən gəldilər, elə həmin otağa apardılar. Ayaqlarımın altından siçovul şığıyıb keçdi, bu da məni əyləndirdi. Falanqaçılardan birinə sarı döndüm:

– Ora bax, siçovul.

Nəzarətçi cavab vermədi. O, qaşqabaqlıydı, hər şeyi ciddi qəbul eləyirdi. Məni qəhqəhə çəkib gülmək istəyi bürüdü, amma özümü saxladım: qorxurdum ki, başlasam, dayana bilməyəcəyəm. Falanqaçı bığlıydı. Ona dedim:

– Bığını qırx, heyvan.

Adamın hələ sağ vaxtı üzünü tük basmasına imkan verməsi mənə gülməli göründü. O, tənbel-tənbel mənə təpik vurdu, susdum.

– Hə, nə oldu, – gonbul soruşdu, – bir qərara gəldin?

Ona nadir həşərata baxan kimi, maraqla nəzər salıb cavab verdim:

– Hə, onun harada olduğunu bilirəm. Qəbiristanlıqda gizlənilir. Sərdabədə, ya da gözətçinin daxmasında.

Bunun ardınca onları dolamaq istədim. Necə yerlərdən sıçrayacaqlarına, dolaqlarını sarıyacaqlarına, işgüzar görkəmlə əmrlər verəcəklərinə baxmaq istəyirdim. Onlar, doğrudan da, yerlərindən sıçradılar.

– Getdik. Molyes, leytenant Lopesdən on beş nəfər götürün.

– Əgər bu doğrudusa, – tösmərək dedi, – mən öz sözümə əməl eləyəcəyəm. Amma bizə kələk gəlsən, halın pis olacaq.

Onlar gurultuyla otaqdan bayıra atıldılar, mənə falanqaçılardan mühafizəsi altında sakitcə oturub qaldım. Hərdən bir pısqıldayırdım: onların var gücləriylə qəbiristanlığa necə cumduqlarını təsəvvür etmək əyləncəliydi. Mənə elə gəlirdi

ki, ağıllı hərəkət eləmişəm. Bütün bunların hamısını kənar gözlə görürdüm: özündən qəhrəman düzəltmək istəyən inadkar məhbus, qəbirlərin arasında vurnuxan sanballı biğli falanqaçılar, hərbi formada adamlar, – doğrudan da, çox gülməli mənşərədi. Yarım saatdan sonra gonbul qayıtdı. Fikirləşdim ki, indi məni güllələməyi əmr eləyəcək. Görünür, o birilər qəbiristanlıqda qalmışdılar. Amma zabit diqqətlə məni süzürdü: o heç də axmaq yerinə qoyulmuş adama oxşamırdı.

– Onu əsas həyətə, qalanların yanına aparın. Hərbi əməliyyatlar başa çatandan sonra taleyini tribunal həll eləyəcək.

Fikirləşdim ki, onu düz başa düşməmişəm. Soruşdum:

– Necə, bəyəm məni güllələməyəcəklər?

– Hər halda, indi yox. Sonrası da, bu artıq mənlilik deyil.

Mən hələ də anlamırdım.

– Amma niyə?

O dinməzəcə çiyinlərini çəkdi, əsgərlər məni apardılar. Ümumi həyətdə yüzə yaxın məhbus – qocalar, uşaqlar – yığılmışdı. Tam çaşqınlıq içində ortadakı kolun ətrafında gəzişməyə başladım. Günorta bizi yeməxanaya apardılar. İki, ya üç nəfər mənimlə danışmağa cəhd elədi. Görünür, tanışdıq, amma onlara cavab vermədim: artıq harada olduğumu, nə baş verdiyini anlamırdım. Axşam yaxın həyətə bir dəstə yeni məhbus itələyib saldılar. Aralarında çörəkçi Qarsiyanı tanıdım. O, mənə qışqırdı:

– Bəxtli adamsanmış! Mənsə səni sağ görməyi ağılıma gətirmirdim.

– Məni güllələnməyə məhkum elədilər, – cavab verdim, – sonrasa fikirlərini dəyişdilər. Səbəbini başa düşə bilmirəm.

– Məni saat ikidə tutdular, – Qarsiya dedi.

– Nəyə görə?

Qarsiya siyasətlə məşğul olmurdu.

– Anlaya bilmirəm, – Qarsia cavab verdi, – özləri kimi düşünməyənlərin hamısını tuturlar.

O, səsini alçaltı.

– Qris ələ keçdi.

Diksindim.

– Nə vaxt?

– Bu gün səhər. Ağlı çaşmışdı. Çərşənbə günü qardaşıyla əməlli-başlı dalaşib onun yanından getdi. Ona sığınacaq vermək istəyən nə qədər desən adam vardı, amma heç kəsi zərbə altında qoymaq istəmədi. Mənə dedi: "İbbiyetanın evində gizlənərdim, amma bir halda ki onu tutublar, qəbiristanlıqda gizlənəcəyəm".

– Qəbiristanlıqda?

– Hə. Axmaq işdi. Bu gün səhərsə ora basqın elədilər. Onu gözətçinin daxmasında yaxaladılar. Qris atışmış, onlar da vurublar.

– Qəbiristanlıqda!

Hər şey gözlərimin qabağında yayıldı, yerə yıxıldım. Elə bərk qəhqəhə çəkdim ki, gözlərimdən yaş axdı.

HEROSTRAT

Adamlara yuxarıdan baxmaq lazımdı. İşığı yandırıb pəncərənin qabağında dururam: onlar hətta özlərinə yuxarıdan baxmağın mümkün olacağından şübhələnmirlər: üz tərəfin, bəzən də arxanın qayğısını çəkirlər, amma bütün biclikləri boyu bir metr yetmiş santimetr olanlara hesablanıb. Kimsə, tutaq ki, yeddinci mərtəbədən görünən silindrin hansı forma aldığı barədə fikirləşibmi? Sadə səhlənkarlıq üzündən öz çiyinlərini, kəllələrini ala-bəzək rənglərlə, parlaq parçalarla örtür, bəşəriyyətin ən qüdrətli düşməniylə – dərinlik perspektiviylə mübarizə aparmağı bacarmırlar. Əyilirəm, məni gülmək tutur: bəs onların bu qədər fəxr elədikləri o məşhur "dik yeriş" hanı axı? Onlar səkidə yayılıblar, iki uzun yarısürünən qol-qıçları da çiyinlərinin altından sallanır.

Yeddinci mərtəbənin eyvanında – gör bütün ömrümü harada yaşamalıyam. Mənəvi üstünlüyü maddi rəmzlərlə saxlamaq lazımdı, bunsuz o süqut eləyər. Yoxsa mənim adamlar üzərində üstünlüyüm başqa cür məhz nədən ibarətdi? Mövqe üstünlüyündədi, başqa bir şeydə yox: mən – öz içimdəki adamın çiyinə çıxıb ona tamaşa eləyirəm. Notr-Dam kilsəsinin qüllələrini, Eysel, Sakr-Ker qüllələrinin platformalarını, Delambr küçəsindəki yeddinci mərtəbəni ona görə sevirəm. Gözəl rəmzdi.

Amma hərdənbir küçəyə enmək lazımdı. Məsələn, kontora getmək üçün. Boğuluram. Sən adamlarla eyni səviyyədə olanda onları bit kimi təsəvvür eləmək çox çətindi: sənə aidyyətləri var. Bir dəfə küçədə ölü gördüm. Üzüüstə yıxılmışdı; onu arxası üstə çevirdilər, burnundan qan axırdı. Onun açıq gözlerini, bütün axmaq görkəmini və həmin qanı gördüm. Özümə dedim: "Bu, boş şeydi, təzə rəngdən həyəcan-

landırıcı deyil. Burnuna qırmızı rəng sürtüblər, vəssalam". Qıçlarımnda, boynumun arxasında iyrənc zəiflik duydum, şüurumu itirdim. Məni aptekə apardılar, çiyinlərimdən tutub silkələdilər, spirtli bir şey içməyə məcbur elədilər. Onları öldürəcəyəm.

Bilirəm, onlar düşmənimdilər, amma özləri bilmirlər. Bir-birini sevirlər, bir-birinin əlini sıxırlar. Mənimsə... mənimsə hərdən çiyinə vururdular, çünki özləri kimi hesab eləyirdilər. Amma əgər həqiqətin ən xoşagəlməz hissəsindən xəbər tuta bilsəydilər, məni əzişdirərdilər. Yeri gəlmişkən, sonralar elə belə də elədilər. Ələ keçirəndə və nəhayət, kim olduğumu, axır ki, başa düşəndə... komissarlıqda mənə dəhşətli divan tutdular, iki saat ərzində döydülər, əvvəlcə şillədən başladılar, sonra yumruqladılar, qollarını burdular, ardınca şalvarımı soyundurdular, hər şey başa çatanda eynəyimi yerə atdılar, iməkləyə-iməkləyə onu axtaranda hırıldaya-hırıldaya daldan təpiklədilər. Həmişə bilirdim ki, axırda məni döyəcəklər: çox güclü deyiləm, özümü müdafiə eləyə bilmirəm. Onlar güclüydülər, artıq çoxdan məni izləyirdilər; ələ salmaq, nə cavab verəcəyimi yoxlamaq üçün küçədə itələyirdilər. Susurdum. Özümü elə göstərdim, guya, heç nə başa düşmürəm. Amma öz işlərini görməkdə davam eləyirdilər. Onlardan qorxurdum – bu, öncəduyumdu. Bununla belə, əlbəttə, onlara nifrət bəsləməyə daha ciddi səbəblərim var.

Bu mənada, hər şey revolver aldığım gündən daha yaxşı getməyə başladı. Partlayıb səs salan şeylərdən birini ehtiyat üçün üstündə gəzdirəndə həmişə özünü güclü hiss eləyirsən. Onu bazar günü özümlə götürdüm, sadəcə, şalvarımın cibinə qoyub adətım üzrə bulvara gəzməyə getdim. İnadkar xərçəng kimi cibimdən necə yapışdığını hiss eləyir, budumla soyuqluğunu duyurdum. Amma bədənimlə təmasdan get-gedə qızmağa başladı. Bir qədər sıxıla-sıxıla – qalxmış kişiliyini ətrafdakı adamlardan gizlətməyə çalışan adam yerisiylə gedirdim. Əlimi cibimə salıb onu yoxlayırdım. Aradabir ayaq-

yoluya girirdim – amma hətta içəridə də çox diqqətliydim, çünki orada da qonşuların ola bilər, axı – revolverimi çıxarırdım: çəkisini yoxlayır, başdan-başa qara kvadratlardan ibarət olan dəstəyini, yarıörtülü göz qapaqlarına oxşayan tətiiyini gözdən keçirirdim. Başqaları, aralanmış ayaqlarıma, şalvarımın qatlarına bayırdan baxanlar fikirləşirdilər ki, özümü boşaldıram. Bununla belə, heç vaxt ayaqyolularda rahatlanmamışam.

* * *

Bir dəfə axşam adamlara atəş açmaq fikrinə düşdüm. Bu, şənbə axşamı oldu: mən Leanı, adətən, Monparnas küçəsindəki hotelin qabağında duran sarışın qızı tapmaq üçün çıxdım. Heç vaxt qadınla intim həyat yaşamamışdım: özümü qarət olunmuş hesab eləyərdim. Əlbəttə, siz onların üstünə dırmaşırsınız, amma onlar qarnınızın aşağı hissəsini iri tüklü cəhəngləriylə yeyirlər, eşitdiyim kimi, bu dəyiş-düyüşdə qadınlar udurlar. Mən ki heç kəsdən heç nə tələb eləmirəm, amma heç nə də vermək istəmirəm. Ya da yeri gəlmişkən, özündə iyənməyi boğub mənə dözən soyuq, mömin qadın uyğun olardı. Hər ayın ilk şənbəsində Leayla Düşöne hotelinin nömrələrindən birinə qalxırdım. O soyunur, mənse toxunmadan ona baxırdım. Bəzən o, öz-özünə şalvarıma axırdı, amma bəzən də öz otağıma qalxmağa macal tapıb orada artıq hər şeyi özüm qurtarırdım. Bu axşam onu öz yerində tapmadım. Bir qədər gözlədim, amma gəlib çıxmadığından, qət elədim ki, məşğuldu.

Yanvarın əvvəlləri, bərk soyuq idi. Kədərlənmişdim; təxəyyülüm canlıydı, dərhal da bu axşam ala biləcəyim zövq barədə fikirləşdim. Odessa küçəsində tez-tez bir qədər vaxtı ötmüş, yetərinçə gonbul, amma hələ də möhkəmbədənli olan bir qaraçı qadın görürdüm; vaxtı ötmüş qadınlardan zəhləm getmir: onlar çılpaq olanda görkəmləri o birilərindən daha lütdü. Amma o, şərtlərimi bilmirdi, bunu ona açıq-

aydın demək zərurəti mənə bir qədər qorxudurdu. Bundan başqa da təzə tanışlara etibar eləmirəm: bu cür qadınlar, sadəcə, qapının arxasında hər hansı bir yaramazı gizlədə bilirlər, həmin tipə qəfildən hücum eləyib bütün pulunuzu ala bilər. Əgər, üstəlik də, sizi bıçaqlamasa, bəxtiniz gətirər. Bu axşam bilmirəm haradansa qəfildən mənə cəsarət gəlirdi, revolverin arxasınca otağıma qayıdıb macərə axtarmaq üçün cəhd eləməyi qərara aldım.

On beş dəqiqədən sonra qadına yaxınlaşanda cibimdə revolver vardı, artıq heç nədən qorxmurdum. Yaxından onun görkəmi daha da miskin idi. O, üzbəüz qonşuma, podpraporşikın arvadına oxşayırdı, bu da xoşuma gəlirdi, çünki artıq çoxdan onu çıpaq görmək istəyirdim. Əri evdə olmayanda pəncərəni açıb geyinirdi, mən də tez-tez pərdənin arxasında gizlənib ona göz qoymağa çalışırdım. Amma paltarını həmişə otağın o başında dəyişirdi.

"Stella" mehmanxanasında, yalnız dördüncü mərtəbədə bir otaq boş qalmışdı. Yuxarı qalxmağa başladım. Qadın yetərinə ağır idi, nəfəsini dərmək üçün hər pillədə dayanırdı. Mənsə özümü çox yüngül hiss eləyirdim: canım suludu, göbəkli olsam da, məndə tənəgnəfəslik yaratmaq üçün dörd mərtəbədən artıq lazımdı. O, dördüncü mərtəbənin meydançasında ağır-ağır nəfəs alıb sağ əlini ürəyinin üstünə qoydu. Sol əlində nömrənin açarını tutmuşdu.

– Hündürdü, – o, mənə gülümsəməyə çalışsa-çalışsa dedi.

Dinməzəcə ondan açarı alıb qapını açdım. Sol əlimlə düz cibimdən tuşlanmış revolveri sıxırdım, işığı yandıranacan onu buraxmadım. Otaq boş idi. Əlüzüyanın içində kiçik dördkünc yaşıl sabun vardı. Gülümsündüm: mənə nə unitaz, nə kiçik dördkünc sabun lazım idi. Qadın arxa tərəfində ucadan nəfəs alır, bu da mənə qızışdırırdı. Geri çevrildim; o, dodaqlarını mənə uzatdı. Onu itələdim.

– Soyun, – dedim. Otaqda yumşaq kreslo vardı, orada rahatca oturdum. Məhz belə hallarda siqaret çəkməməyimə

təəssüflənirəm. Qadın paltarını soyunmağa başladı, sonra mənə ehtiyatlı nəzər salıb əl saxladı.

– Adın nədi? – arxaya söykənib ondan soruşdum.

– Rene.

– Yaxşı, Rene, tələs, gözləyirəm.

– Sən soyunmayacaqsan?

– Yox, əşi, – dedim, – mənim dərdimi çəkmə.

O, trususunu ayaqlarına saldı, sonra götürüb paltarının üstünə, büstqalterin yanına qoydu.

– Deməli, sən – balaca düşkünsən, mənim əziz tənbəlim?

– o soruşdu. – İstəyirsən ki, bütün işi sənin əvəzinə balaca qızın görsün?

Bunu deyib yanıma gəldi, əllərini kreslonun qoltuqaltısına dayayıb ayaqlarımın arasında durmağa çalışdı. Amma onu kobudluqla qaldırdım.

– Yox, ey, yox.

O, mənə təəccüblə baxdı:

– Bəs nə istəyirsən axı, mən neyləməliyəm?

– Heç nə, sadəcə, yeri, bir az ora-bura gəziş, səndən başqa bir şey tələb olunmur.

O, yöndəmsiz halda otaqda gəzişməyə başladı. Qadını lüt gəzməkdən çox heç nə əsəbiləşdirmir. Ayaqlarının pəncələrini tam yerə basa bilmirlər. Fahişə belini əyib qollarını saldı. Mən vəcdə gəlmişdim: bala gedən kimi geyinmiş halda sakitcə kreslodə oturmuşdum, – hətta əlcəyimi də çıxarmamışdım, – bu yekə qadınsa əmrimlə lümlüt soyunub özünü nümayiş etdirirdi.

O, başını mənə sarı çevirib vəziyyəti ələ almaq üçün işvəylə gülümsədi:

– Məni gözəl hesab eləyirsən? Xoşuna gəlir?

– Sənin işin deyil.

– Zəhmət olmasa, de, – qəfil hiddətlə soruşdu, – mənə çox belə əziyyət vermək fikrindəsən?

– Otur.

O, çarpayının üstündə oturdu, dinməzəcə bir-birimizə baxmağa başladıq. Dərisi qabarcıqlarla örtüldü. Divarın o tərəfində saatin çıqıltısı eşidilirdi. Ondan ötrü gözlənilmədən dedim:

– Qıçlarını arala.

O, bir anlığa çaşdı, sonra tabe oldu. Mən onun ayaqlarının arasına baxıb fisildayırdım. Sonra elə qəhqəhə çəkib gülməyə başladım ki, gözlərimdən yaş gəldi. Ona ancaq bunu dedim:

– Bir şey başa düşürsən? – yenə qəhqəhəylə gülməyə başladım.

O, elə bil, qıpıquru quruyub mənə baxdı, sonra əməlli-başlı qızarıb, ayaqlarını bir-birinə sıxdı.

– Əclaf, – qadın dişlərini sıxıb dedi. Amma daha da uca-dan güldüm, bu zaman o, kəskin tərzdə qalxıb stulun üstündən büstqalterini götürdü.

– Dayan, – ona dedim, – bu, hələ hamısı deyil. – Sənə əlli frank verəcəyəm, amma mən də əvəzində nəsə almaq istəyirəm.

O, əsəbi halda trususunu qapdı.

– Bu, məni bezdirdi, başa düşürsən. Sənin nə istədiyini bilmirəm. Əgər məni bura ələ salmaq üçün gətiribsənsə...

Bu zaman revolveri çıxarıb ona göstərdim. O, ciddi halda mənə baxdı, heç nə deməyib trususunu yerə atdı.

– Tərpən, – ona dedim, – gəziş.

O, beş dəqiqə də gəzişdi, sonra əlağacımı ona verdim, bir az məşq eləməyə məcbur elədim. Trusumun islandığını hiss eləyəndə qalxıb ona əllifranklıq verdim. Pulu aldı.

– Görüşənədək, – əlavə elədim, – mənəcə, bu məbləğə görə səni çox yormadım.

Onu bir əlində büstqalter, bir əlindəsə əllifranklıq otağın ortasında lüt-üryan durmuş vəziyyətdə qoyub çıxıb getdim. Pula heyfim gəlmirdi: onu sarsıtdım, fahişəni heyrətləndirməksə o qədər asan deyil. Pilləkənlə enənə fikirləşirdim: "İstədiyim hamını təəccübləndirməkdi". Uşaq kimi

sevinirdim. Yaşıl sabunu götürdüm, otağıma qayıdıb isti suyun altında onu sorulmuş nanəli konfetə oxşayan balaca kürəciyə çevrilənəcən uzun müddət sürtdüm.

Amma gecə diksinib qəfildən ayıldım: revolveri çıxarılanda üzünün, gözlərinin necə olduğunu, piyini, hər addımda çalxalanan qarnını təzədən gördüm.

"Nə qədər axmağam", – özümə dedim. Acı-acı təəssüfləndirdim: atəş açıb o qarnı dəlmə-deşik eləməliydim. Həmin, sonrakı üç gecə yuxuda altı xırda qırmızı deşiklə dövrələnmiş göbək görürdüm.

* * *

Bundan sonra artıq evdən revolversiz çıxmırdım. Adamların kürəyinə baxır, yerişlərindən əgər onlara atəş açmağa başlasam, necə yıxılacaqlarını təsəvvür eləməyə çalışırdım. Bazar günləri camaatın klassik musiqi konsertindən sonra çıxdığı vaxta yaxın Şatelenin qabağında durmağa adət elədim. Saat altıya qalmış zəng səslənir, şveysarlar da açmaq, rəzələrlə bərkitmək üçün şüşə qapılara yaxınlaşırdılar. Bu, başlanğıc idi: camaat yavaş-yavaş küçəyə tökülürdü; ürəklər mehriban sentimentlə dolu olurdu; çoxu təəccüblü nəzərlərlə ətrafa göz gəzdirdirdi – deyəsən, küçə onlara lap mavi görünürdü. Bir aləmdən başqa aləmə keçə-keçə sirlə halda gülümsünürdülər. Həmin başqa aləmdə də onları mən gözləyirdim. Sağ əlimi cibimə salıb, silahın dəstəyini var gücümle sıxırdım. Bir az sonra artıq özümü onlara atəş açan görürdüm. Bir-birinin üstünə yığıla-yığıla boş çən kimi dıgırlanacaq, arxadan gələnlərsə qorxu içində şüşə qapıları sındırıb geri, teatra sarı cumacaqlar. Bu çox qızıqsırdıcı oyun idi: axırda əllərim titrəməyə başlayır, heç olmasa, bir az sakitləşmək üçün Dreherin yanına gedib konyak içirdim.

Qadınları öldürməzdim. Onların belinə atəş açardım. Ya da bir qədər oynaqlamağa məcbur eləmək üçün dizlərinə.

Hələ heç bir qərara gəlməmişəm. Amma işə elə girişmi-

şəm ki, elə bil, artıq qərarım qəbul olunub. Təfərrüatlardan başladım. Denfö-Roşrö yarmarkasındakı stenddə məşq elə yirdim. Uğurlarım çox az idi, amma adamlar xüsusilə üzbəüz atəş açanda yetərincə iri hədəfdilər. Sonra özünüreklamla məşğul oldum. Bütün həmkarlarımın kontorda olduqları vaxtı seçdim. Bazar ertəsinin səhərini. Prinsip üzündən onlarla açıq-aşkar nəzakətli olmağa çalışırdım, onsuz da, həmişə əlləri sıxmaq zərurəti qarşısında qorxu duyurdum. Salamlaşanda əlcəklərini çıxarırlar, – asta, barmaqlar boyu sürüşən hərəkətlə ovucun piyli, yumşaq çılpaqlığını aç-aça əllərini çılpaqlamaq kimi, abırsız hərəkətləri var. Mən heç vaxt əlcəyimi çıxarmıram.

* * *

Bazar ertəsi səhəri işləməyə o qədər də həvəs olmur. Kommersiya xidmətinin makinaçısı bizə qəbz gətirdi. Lemersyö onunla nəzakətlə zarafatlaşdı, qız çıxanda həmkarlarım tox bilici görkəmiylə onun gözəlliklərini götür-qoy eləməyə girişdilər. Sonra Lindberq barədə danışmağa başladılar. Lindberqi sevirlər.

– Mənəsə qara qəhrəmanlar xoş gəlir.

– Zəncilər? – Masse soruşdu.

– Yox, məsələn, qara magiya dedikləri mənada qaralar.

Lindberq – bəyaz qəhrəmandı. Məni də maraqlandırmır.

– Atlantik okeanını keçmək o qədər də asan deyil, – Buktin kinayəylə dilləndi.

Bu vaxt onlara öz "qara" qəhrəman konsepsiyamı izah elədim.

– Anarxistsən, – Lemersyö yekunlaşdırdı.

– Yox, – asta-asta etiraz elədim, – anarxistlər adamları sevirlər, amma öz bildikləri kimi sevirlər.

– Boş şeydi.

Amma bu zaman, hər halda, savadlı olan Massö söhbətə qarışdı.

– Hansı qəhrəman barədə danışdığınızı bilirəm. Adı Herostratdı. O, məşhur olmaq istəyirdi, ağına da Efesdəki dünyanın yeddi möcüzəsindən biri olan məbədi yandırmaqdan yaxşı bir şey gəlmədi.

– Bəs həmin məbədin memarının adı nəydi?

– Yadımda deyil, – o etiraf elədi, – hətta düşünürəm ki, onun adı məlum deyil.

– Doğrudan? Amma Herostratın adını bilirsiniz? Görürsünüz, o, təxminində o qədər də yanılmayıb.

Söhbətimiz bununla bitdi, amma əmindim ki, vaxt gələcək, onu da yada salacaqlar. Mənə gələndəsə, bu əhvalat indiyəcən Herostrat barədə heç bir şey eşitməmiş mənə yeni qüvvə verdi. Ölümündən iki min ildən artıq vaxt keçmişdi, əməlisə hələ də qara almaz kimi işıq saçırdı. Mənə elə gəlməyə başladı ki, taleyim qısa, faciəvi olmalıdı. Əvvəlcə bu məni bir qədər qorxudurdu, amma sonra get-gedə alışıdım. Əlbəttə, əgər hər şeyə müəyyən şəkildə baxsaq, bu, qəddarlıqdı, bununla belə, digər tərəfdən qeyri-adi parlaqlıq, gözəllik anı bəxş eləyir. İndi küçəyə çıxanda canımda qərribə qarşısalınmaz güc duydum. Revolverim – partlayan, səs-küy yaradan şeyim üstümdəydi. Amma mənə inamı o vermirdi, özüm revolverlər, qumbaralar, bombalar cinsindən olan bir varlıqdım. Mən də günlərin bir günü, rəngsiz həyatımın axırında partlayacaq, aləmi hiddətli, maqnezium parıltısı kimi qısa işıqla işıqlandıracağam. Həmin vaxt tez-tez gecələr təxəyyülüm eyni bir mənzərəni cızırdı. Mən anarxistəm, pusquda hökmdarın gəlib-keçməsinə gözləyirəm. Müəyyən olunmuş vaxtda bomba partlayır, camaatın gözü qabağında havaya uçuruq: mən, hökmdar və qızılı paltar geyinmiş üç zabit.

* * *

Həftələrlə kontora getmirdim. Bulvarlarda gələcək qurbanlarımın arasında gəzir, ya da otağıma qapanıb cürbəcür planlar qururdum. Məni işdən oktyabrın əvvəllərində çıxar-

dılar. İndi boş vaxtımı sonra yüz iki dəfə üzünü köçürdüyüm aşağıdakı məktubu tərtib etməklə doldururdum:

"Müsyö!

Siz məşhursunuz, əsərləriniz də minlərlə tirajla nəşr olunur. Səbəbini sizə deyərəm: çünki adamları sevirsiniz. Humanizm qanınızdadı, bu da əlbəttə, böyük xoşbəxtlikdi. Dəstədə özüntüə oxşayan bir adam görən kimi lap kefiniz açılır. Hətta adını bilmədən ona rəğbət duyursunuz. Onun bədəni, bütün alışdığı hərəkətləri, öz istəyincə araladığı, bitişdirdiyi qıçları, əlləri, xüsusilə əlləri xoşunuza gəlir: hər əlində beş barmağının olmasını, baş barmağının o biri barmaqlara qarşı durmasını yaman bəyənersiniz. Siz qonşunuzun masa üstündən fincanı necə götürdüynə baxa-baxa ləzzət alırsınız, çünki əşyaları əsərlərinizdə bu qədər tez-tez təsvir elədiyiniz xüsusi götürmə – meymun kimi elə də çevik, o qədər də tez yox, amma – bəyəm belə deyil? – bir qədər daha ağıllı – tərzı var axı. Bəli, siz insanı, onun ağır yaradan sonra sağalan yerişini, hər addımda yerışı ixtira eləyən görkəmini, heyvanların davam gətirə bilməyəcəyi məşhur baxışını sevirsiniz. Onunla elə özü barədə daha rahat danışq tərzini – utancaq məsumluq tərzini asanlıqla tapırsınız. Adamlar acgözlüklə kitablarının üzərinə atılır, o kitabları rahat kreslolarda oxuyur, onlara təqdim elədiyiniz böyük, bəd-bəxt, ciddi sevgini arzulayırlar, bu da əsasən tənbel, qorxaq olmalarında, arvadlarının onları aldatmalarında, yanvarın birindən maaşlarının artırılmayacağında onlara təskinlik verir. Son romanınız haqqında da rahatlıqla danışrlar: ah, çox gözəldi!

Güman eləyirəm, əgər dünyada adamları sevməyən bir kəs olduğunu öyrənsəniz, təcəüblənəcəksiniz. Bəli, o kimsə – mənəm, onları o qədər az sevirəm ki, çox tezliklə yarım düjününtü güllələməyə hazırlaşırım. Çünki revolverimə ancaq altı patron yerləşir. Dəhşətli, elə deyilmi? Bundan başqa, bu, nə siyasətdənkənar aksiyadı? Amma təkrar eləyirəm ki, onları

sevə bilmərəm. Sizin nə duyduğunuzu gözəl anlayıram. Bununla belə, məhz onlarda sizi cəlb eləyən elə məndən ötrü nifrətamızdı. Sizin, adamların ləyaqətli görkəminizi saxlamağa çalışa-çalışa, bu zaman iqtisadiyyat jurnalı vərəqləyə-vərəqləyə yeməyinizi necə ahəngdar çeynədiyinizi dəfələrlə görmüşəm. Bəyəm qunduzların yedizdirilməsində iştirak eləməyə üstünlük verməyim mənim günahımdı? İnsan öz simasıyla nə eləməyə çalışırsa-çalışsın, bütün bunların hamısı mütləq fizionomiya oyununa çevriləcək. O, ağzını yumub çeynəyəndə, ağzının küncləri qalxıb-düşəndə görkəmi fasiləsiz dəyişən dinclik, təcəccüblənmiş ağlağan görkəmi alır. Siz bunu sevirsiniz, bilirəm, bunu ruhun sayıq işi adlandırırırsınız. Amma bilmirəm bu, niyə xoşuma gəlmir: neynim, belə doğulmuşam. Əgər aramızdakı fərq zövq fərqiindən ibarət olsaydı, sizi bezdirməzdim. Amma elə təsəvvür yaranır ki, elə bil, sizin zövqünüz var, mənimsə yoxdu. Mən Amerika xərçənglərini sevib-sevməməkdə sərbəstəm, amma əgər adamları sevmirəmsə, səfiləm, yaşamağa haqqım yoxdu. Onlar həyat sirrini yeganə yiyəsidilər. Ümidvaram ki, nə demək istədiyimi bilirsiniz. Artıq otuz üç ildi ki, daim üzərində: "Qoy qeyri-insani heç bir şey bura girməsin" yazılmış bağlı qapılara rast gəlirəm. Nəyi başlamağı sınaqdan keçirsəm, atmağa məcbur olurdum. Seçmək lazım gəlirdi: ya bu cəhd əvvəlcədən mənasızlığa məhkum olur, ya da gec-tez onların xeyrinə çevrilirdi. Onlarla bu və ya başqa cür bağlı olmayan fikirləri özümdə ayıra, yerbəyer eləyə bilmirdim: o fikirlər ələkeçməz üzvi proseslər kimi içimdə qalırdı. İstifadə eləməli olduğum vasitələrin, məsələn, sözlərin onlara məxsusluğunu hiss eləyirəm; mən sözləri özüm üçün istəyirdim. İxtiyarımdakılarsa saysız-hesabsız şüurda didik-didik olub; həmin sözlər başqalarından əxz elədikləri vərdiş sayəsində özləri beynimdə sıralanır, indi, bu sətirləri yazanda da onlardan istifadə eləməkdən zəndeyi-zəhləm gedir. Amma bütün bunların hamısı axırıncı dəfədi. Sizə deyirəm: adam-

ları sevin, yoxsa onlar sizə təkcə boş şeylərlə məşğul olmağa imkan versələr, bu, tamamilə ədalətli olacaq. Mənə gələndəsə, boş şeylərlə məşğul olmaq istəmirəm. Vaxt gələcək, revolverimi götürüb küçəyə çıxacağam, onda baxarıq, onların acığına bir şey eləmək mümkündürmü. Əlvida, müsyö, ola bilər, məhz sizinlə rastlaşacağam. Bununla belə, kəllənizi necə ləzzətlə dağıdacağımdan heç vaxt xəbər də tuta bilməyəcəksiniz. Bəlkə də – bu da daha ağılabatandı, – sadəcə, sabahkı qəzetləri oxuyacaqsınız. Görəcəksiniz ki, Pol Gilber adlı bir nəfər dəlilik tutması içində Edqar Kine bulvarında ötübkəçənlərin beşini öldürüb. Siz qondarma böyük mətbuatın bütün bu gümanlarının dəyərinin nə olduğunu hamıdan yaxşı bilirsiniz. Əlbəttə, başa düşəcəksiniz ki, mən heç də "qudurmuş" deyiləm. Əksinə. Mən çox sakitəm, müsyö, məndən sizə xüsusi təsdiqlənmiş rəğbəti qəbul eləməyi xahiş eləyirəm.

Pol Gilber".

Yüz iki məktubu yüz iki zərfə qoydum, zərflərin üstündə yüz iki fransız yazıçısının ünvanını yazdım. Sonra onları masamın yeşiyindəki altı marka albomunun yanına qoydum.

* * *

Sonrakı iki həftə ərzində çox nadir hallarda bayıra çıxdım, cinayətimə ruhən nüfuz eləməliydim. Hərdənbir baxıb güzgüdə üzümdə baş verən dəyişiklikləri ləzzətlə görürdüm. Gözlərim böyüyür, az qala, bütün qalan şeyləri udurdu. Pensnenin altında qara, yumşaq olmuşdular, onları iki ağ qlobus kimi fırladırdım. Sənətkar və cinayətkarın gözəl gözləri! Amma cinayəti eləyəndən sonra daha artıq dəyişməyə bel bağlayırdım. Öz sahiblərini öldürən, qarət eləyən gözəl ciddi qızların, qulluqçuların fotolarını görürdüm. Onların fotolarına cinayətdən əvvəl və sonra baxırdım. Cinayətə qədər sakit sifətləri məsum rəngləriylə dik yaxalıqlarının vüqarlı gözəl kəsiyindən çıxırdı. Onların eyni cür ciddi hörükləri vardı. Amma hörüklü saçlarından, yaxalıqlarından

çox, fotoqrafa poza verən bu ifadə bacıların üzlərinə oxşayırdı; bu oxşarlıq da eləydi ki, şüurumdan dərhal qan qohumluğu, soy-kökləri kimi anlayış boy verirdi. Sonra... sonra sifətləri gözqamaşdırıcı tərzdə alışıb-yanırdı. Onlarda gələcəkdə başı kəsiləcək kəslərin boynu vardı. Hər yerdə, hər yerdə də qırıqlar – qorxunun, nifrətin dəhşətli izləri, qatlar, dəridə çökəklər vardı, elə bil, naməlum bir heyvan caynaqlarıyla onların üzlərini sırımılayıb. Bir də iri, mənimki kimi qara və dərin gözlər. İndi onlar artıq bir-birinə oxşamırdılar. Hər birində ümumi cinayətlərinin əlamətləri özünəxas əks olunurdu "Əgər, – öz-özümə deyirdim, – bu bədbəxtlərin görkəmini dəyişmək üçün böyük bir hissəsi təsadüfi olanlardan ibarət hərəkətlər yetərlidisə, əvvəldən-axıracan mənim fikirləşdiyim, həyata keçirdiyim cinayətdən nə gözləmək olar? O, bütövlükdə mənə hakim olur, bu da həddən artıq insani eybəcərliyi... cinayəti məhv eləyir, onu törədənin həyatını iki yerə bölür. Ola bilsin, geri dönmək istədiyən an gəlib çatır, amma o, orada sizin arxanızca keçidi bağlayır. Mən yalnız öz cinayətimdən ləzzət aldığım məqamı gözləyir, onun qarşısızalınmaz faciəvi ağırlığını duymaq istəyirəm. Həmin məqamda mənim olması üçün hər şeyi eləyərim; cinayəti qarışıqlıqdan istifadə eləyib Odessa küçəsində törədəcəyəm, öldürdüklerimi yığmağı buraxıb gizlənəcəyəm. Qaçacağam, Edqar Kine bulvarını keçəcəyəm, Delambri küçəsinə burulacağam. Qaçıb evə çatmaq üçün mənə otuz saniyə bəs eləyəcək. Məni izləyənlər (həmin vaxtacan) hələ bulvarda olacaq, izimi itirəcəklər, təzədən izimə düşmək üçün, yəqin, onlara bir saatdan artıq vaxt lazım olacaq. Onları gözləyəcək, qapının döyüldüyünü eşidəndə ağızma atəş açacağam.

Mən daha israfla yaşamağa başladım; Vavin küçəsindəki bir meyxanaçıyla razılığa gəldim, o da gündə iki dəfə – səhər və axşam – evimə çox ləzzətli yemək göndərirdi. Qasid zəngi çalırdı, açmadan bir neçə dəqiqə gözləyir, sonra qapını aza-

cıq aralayıb döşəmədəki gözəl qoxuyan, boşqablarla dolu uzun səbəti görürdüm.

* * *

Oktyabrın iyirmi yeddisində axşam saat altıya yaxın on yeddi frank yarım pulum qalmışdı. Revolveri, məktub dəstini götürüb çıxdım. Aksiyanı həyata keçirəndən sonra içəri daha tez girmək üçün qapını açıq qoydum. Özümü çox pis hiss eləyirdim, əllərim soyuq idi, başım, elə bil, qan yığılmasından partlayırdı, anlaşılmaz zoqqultu bürümüş gözlərimlə xoşagəlməz tərzdə yaşarırdı. Mağazalara baxmağa başladım: "Ekol" mehmanxanası, karandaşlarını aldığım dəftərxana ləvazimatları dükanı – onları tanıya bilmirdim. Özümdən soruşurdum: "Bu, hansı küçədi?" Monparnas bulvarı adamlarla doluydu. Onlar mənə toxunur, itələyir, dirsəkləri, çiyinləriylə ilişirdilər. Onlara tabe olurdum, müqavimət göstərməyə gücüm yox idi. Qəfildən bu kütlənin lap basırığında özümü dəhşətli dərəcədə tənha, gərəksiz hiss elədim. Əgər istəsəydilər, məni necə asanlıqla incidərdilər. Cibimdəki revolverdən qorxurdum. Mənə elə gəlirdi ki, indi orada olduğunu bilirlər. Üzümə ciddi nəzərlərlə baxıb saxta təəssüflə "Amma... amma..." deyəcək, məni öz insan caynaqlarıyla qamarlayacaqlar. "Onu linç eləmək lazımdı!" Məni yuxarı, başları üzərinə atacaqlar, adı kukla kimi geri, onların əlləri üstünə düşəcəyəm. Qərara aldım ki, öz niyyətimi gerçəkləşdirməyi sabaha keçirmək daha ağıllı olacaq. "La Kupol"a gedib on altı frank səksən santimə nahar elədim. Yetmiş santimim qaldı; o pulları su arxına tulladım.

Üç gün evdə yeməksiz, yuxusuz oturdum. Pəncərə taxtalarını bağlayıb, nə pəncərəyə yaxınlaşmağa, nə işığı yandıрмаğa cəsərət elədim. Bazar ertəsi qapımın zəngini kimsə çaldı. Nəfəsimi qısıb gözlədim. Bir dəqiqədən sonra yenə zəngi çaldılar. Barmaqlarımın ucunda qapıya yaxınlaşıb açar

deşiyindən baxdım. Yalnız qara parça tikəsi, düymə gördüm. Naməlum adam bir də zəngi basıb pilləkənlə aşağı endi; bilmirəm kimiydi. Gecə qarabasmam başladı: gözümə palmalar, şırıldayan sular, göyün mavi qübbəsi göründü. Yanğı hiss eləməirdim, çünki hərdən bir əlüzyuyanın kranından su içirdim. Amma acdım. Gözümə qarasaçlı fahişə də görünürdü. Hadisə Kost-Nuarda, ən yaxın yaşayış məntəqəsinin iyirmi lyölyündə¹ tikdiyim sarayda baş verirdi. O, çılpaq idi, özümüz də təkdik. Revolveri tuşlayıb onu əlləri-ayaqları üstündə durmaq, beləcə dörd addım getmək zorunda qoydum, sonra onu dirəyə bağladım, başına nə gətirmək niyyətində olduğumu uzun-uzadı aydınlaşdırıb, başdan-ayağa gülləylə deşik-deşik elədim. Bu səhnə məni elə coşdurdu ki, boşalmağa məcbur oldum. Sonra gecə tamam boşalmış başla hərəkətsiz halda yıxılıb qaldım. Mebel cırıldamağa başladı. Saat beşi vurdu. Mən hər şeyə hazırdım.

Səhər açıldı. Daha aclıq hiss eləməirdim, amma həddən artıq tərləməyə başlamışdım, köynəyim tamam islanmışdı. Bayırda günəş işıq saçırdı. Fikirləşməyə başladım: "O, qapalı otaqda gecənin içinə qısıldı. Üç gün nə yedi, nə yatdı. Qapının zəngini çaldılar, açmadı. İndi küçəyə çıxıb öldürməyə başlayacaq". Canımı qorxu bürüdü. Axşam saat altıda məni yenə aclıq yaxaladı. Hiddətimdən aqlımı itirdim. Hansısa mebelə toxundum, otağın, mətbəxin, ayaqyolunun işığını yandırdım. Var səsəmlə nəsə oxumağa çalışdım, sonra əllərimi yuyub çıxdım.

Məktubları poçt qutusunda salmaq üçün mənə düz iki dəqiqə lazım oldu. Onları on-on dəstlərlə atırdım. Bir neçə zərfi əzdim. Sonra Monparnas bulvarından keçib Odessa küçəsinə çatdım. Qalantereya güzgüsünün qabağında ləngiyib, sifətimi nəzərdən keçirə-keçirə fikirləşdim: "Beləliklə, bu gün axşam".

¹ Lyö – Fransada 4,5 km-ə bərabər qədim məsafə ölçüsü

* * *

Odessa küçəsinin axırındakı qaz fənərinin yanında dayanıb gözləməyə başladım. Üşüyürdüm, amma əməlli-başlı tərləmişdim. Bir müddətdən sonra yaxınlaşan üç kişi gördüm; mənə altı nəfər lazım idi. Solda gələn mənə baxıb dilini nırçıldıtdı. Gözlərimi yayındırdım.

Səkkizə on beş dəqiqə işləmiş iki qrup bir-birinin ardınca Edqar Kine bulvarından çıxdı. İrəlidə iki uşaqla kişi və qadın gəlirdi. Onların arxasınca üç qarı yaxınlaşırdı. İrəli addım atdım. Qadının görkəmi acıqlıydı, balaca oğlanın əlindən tutub silkələyirdi. Kişi uzada-uzada deyirdi:

– Bu yaramaz məni boğaza yığdı.

Daha da irəliyə gedib düz onların yolunun üstündə hərəkətsiz dayandım. Barmaqlarım cibimdə gücsüz halda dəstəyi sıxırdı.

– Bağışlayın, – mənimlə toqquşan kişi dilləndi.

Yadıma düşdü ki, mənzilimin giriş qapısını örtmüşəm, bu da məni çaşdırdı: qiymətli vaxtımı itirəcəyəm. Adamlar uzaqlaşmağa başladılar. Geri dönüb qeyri-ixtiyari arxalarınca getdim. Amma artıq atəş açmaq istəmirdim. Onlar bulvar camaatına qarışırdılar. Divara söykəndim. Saatın səkkizi, sonra da doqquzu necə vurduğunu eşitdim. Təkrar elədim: "Onsuz da, artıq ölü olan bütün bu adamları niyə öldürüm!", sonra gülmək istədim. Bir it yaxınlaşıb ayaqlarımı iylədi.

Yanımdan bir gonbul keçəndə diksindim. Onun dalınca düşdüm. Boynunda, kotelokuyula paltosunun yaxalığı arasında qatları görürdüm. O yayxana-yayxana, ucadan nəfəs ala-ala gedirdi: heyvərə görkəmi vardı. Revolveri çıxardım; silah soyuq idi, qərribə tərzdə parıldayırdı, ona nifrət hiss eləyirdim; onunla neyləmək istədiyimi heç cür xatırlaya bilmirdim. Gözlərim gah revolverə, gah gonbulun boynunun ardına baxırdı. Onun boynundakı qatlar, elə bil, dodaqlar kimi, acı təbəssümlə gülümsəyirdi. Fikrən özümdən revolveri zibilliyə atıb-atmamağı soruşurdum.

Qəfildən gonbul dönüb mənə hiddətlə baxdı. Bir addım geri çəkildim.

– Mən ancaq... soruşmaq...

O, deyəsən, eşitmirdi, əllərimə baxırdı. Çətinliklə sözümlü bitirdim.

– Deməzsiniz, burada Jetö küçəsi haradadı?

Onun sifəti uzandı, dodaqları titrədi. Heç nə demədi, yalnız əllərini irəli uzatdı. Dalı-dalı çəkilib dedim:

– İstəyirdim...

Hiss elədim ki, indicə qışqıracağam. Bunu istəmirdim; onun qarnına üç güllə boşaltdım. O, başını sol çiyininə sallayıb axmaq görkəmlə dizləri üstə düşdü.

– Əclaf, – ona dedim, – lənətə gəlmiş əclaf!

Qaçdım. Onun öskürəyini eşitdim. Həm də arxamda qışqırtı, ayaq tappılıtsı gəlirdi. Kimsə soruşdu: "Nolub, o əzilib?", sonra da qəfildən qışqırtı: "Qatil! Qatil!" Sözü mənə heç bir dəxli yox idi. Amma uşaqlığımın yangın signalı kimi qorxunc gəlirdi. Qorxunc, bir qədər gülməliydi. Var gücümlə qaçırdım.

Bağışlanmaz səhv buraxdım: Odessa küçəsiylə Edqar Kine bulvarına qalxmaq əvəzinə, Monparnas bulvarıyla üzü-aşağı qaçdım. Bunun artıq həddən çox gec olduğunu dərk eləyəndə küçədəki camaatın lap ortasında idim, mənə təcübü sifətlər baxırdı (birini, lələkli yaşıl şlyapa qoymuş, çoxlu ənlilik-kirşan sürtmüş qadının üzünü yadda saxladım), Odessa küçəsi dəlilərinin arxamca necə "Qatil!" qışqırdıqlarını eşitdim. Əl çiyinimə endi. Heç də başımı itirmədim: kütlənin məni boğmasını istəmirdim. İki dəfə də atəş açdım. Camaat bağırışıb aralandı. Bir kafeyə qaçıb girdim. Yanlarından qaça-qaça keçəndə müştərilər yerlərindən sıçrayır, amma məni saxlamağa cəhd göstərmirdilər. Zaldan keçib ayaqyoluya təcübü, içəridən qapını bağladım. Revolverdə bir patron qalırdı.

Bir neçə an keçdi. Nəfəs ala bilmir, boğulurdum. Ətrafda

qeyri-adi sükut vardı, elə bil, adamlar sözləşib nəfəslərini qısmışdılar. Revolveri gözlərimin bərabərinə qaldırıb onun balaca, qara, girdə deşiyinə baxdım – buradan güllə çıxacaq, barit sifətimi yandıracaq. Əllərimi aşağı salıb gözləməyə başladım. Nəhayət, onlar ehtiyatla yaxınlaşdılar, ayaqların döşəmədə şappıldamasından bildim ki, bütöv bir dəstədi. Bir qədər pıçıldadılar, sonra susdular. Hələ də tənqiyirdim, mənə elə gəlirdi, orada, arakəsmənin arxasında nəfəsimi eşidirlər. Kimsə yaxınlaşıb lap yavaşdan qapının dəstəyini dartdı. Yəqin ki, güllələrimdən yayınmaq üçün divara sıxıldı. Atəş açmaq istədim, amma yox – axırıncı güllə özümündü. "Nəyi gözləyirlər? – özümdən soruşdum. – Əgər birlikdə qapını itələsələr, dərhal sındırarlar, özümü öldürməyə vaxtım qalmaz, mənə diri-diri tutarlar". Amma tələsmir, mənə ölməyə vaxt verirdilər. Əclaflar qorxurdular.

– Açın, – səs eşidildi, – sizə toxunmayacaqlar.

Sükut çökdü, elə həmin səs də davam elədi:

– Gözəl bilirsiniz ki, qaça bilməyəcəksiniz.

Cavab vermirdim, elə hey nəfəsim tənqiyirdi. Özümü vurmağa inandırmaq üçün özümə deyirdim: "Əgər mənə tutsalar, əzişdirəcək, dişlərimi sındıracaqlar, hətta gözlərimi çıxara bilərlər". Gonbulun ölüb-ölmədiyini bilmək istəyirdim. Ola bilsin, onu ancaq yaralamışam, qalan güllələr də kimsəyə dəyməyib... Onlar nəsə hazırlayır, döşəməylə ağır-ağır bir şey sürüyürdülər. Cəld revolverin lüləsini ağızma soxub var gücümle dişlədim: amma atəş açma bilmədim, hətta barmağımı tətiyə qoya bilmədim.

Revolveri döşəməyə atıb qapını açdım.

OTAQ

I

Xanım Darbədə barmaqlarının ucu ilə rahatül-hülqum tuturdu. O, rahatül-hülqumu ehtiyatla dodaqlarına apardı, üstünə səpilməmiş şəkər tozunu üfürüb yerə tökməkdən qorxa-qorxa nəfəsini uddu. "Qızılgül qoxusu verir", – xanım Darbədə fikirləşdi. O, dişlərini sürüşkən kütləyə sancıb ağzında çürüntülü tam duydu. "Təəccüblüdü, xəstəlik hissləri necə də kəskinləşdirir". Xanım Darbədə məscidlər haqqında, saxta nəzakətli Şərq adamları (toy səyahətinə Əlcəzairə getmişdi) haqqında fikirləşməyə başladı, qansız dodaqlarında güclə sezilən təbəssüm peyda oldu: rahatül-hülqum da şişsirdi.

O, ovuclarını bir neçə dəfə kitabın səhifələrinə çəkməli oldu; ona görə ki, bütün ehtiyatlı hərəkətlərinə baxmayaraq, səhifələr ağ toza bələnmişdi. Onun ovucları altında sürüşkən kağız üzərindəki şəkərin xırdaca dənələri xırçıldaya-xırçıldaya yığışdı. "Bu, mənə Arkaşönü, çimərlikdə kitab oxuduğum vaxtları xatırladır..." 1907-ci ilin yayını o, dəniz sahilində keçirdi. Xanım Darbədə onda geniş ətəkli, yaşıl lentli həsir şlyapa qoyurdu; əlində Jipin, ya da Kolletta İverin romanı körpünün düz yanında otururdu. Külək onun dizlərini qumla örtür, o, hərdənbir künclərindən tutub kitabı çırpırdı. İndi eynilə həmin hissləri keçirirdi, amma qum dənələri quruydu, bu xırdaca şəkər dənəciklərində barmaqlarının ucuna yapışdı. Qəfildən gözlərinin qabağında qaramtıl dəniz üzərindəki mirvari boz səmanın zolağı peyda oldu. "Bu, Yevanın doğulmasından qabaq olmuşdu". O, özünü xatirələrlə yüklənmiş, sandal ağacından düzəldilən mücrü kimi qiymətli hiss elədi. Gözlənilmədən yaddaşında o vaxt oxuduğu roma-

nın adı üzə çıxdı, – "Balaca xanım": roman heç də darıxdırıcı deyildi. Amma anlaşılmaz xəstəlik onu otaqda çıxılmaz vəziyyətdə qoyandan xanım Darbədə memuarlara, tarixi əsərlərə üstünlük verirdi. O, fərz eləyirdi ki, əzab, ciddi mütaliə, öz xatirələrinə, ən zərif duyğularına hədsiz diqqət nadir istixana meyvəsi kimi yetişməkdə ona kömək eləyər.

O, hirsle fikirləşdi ki, indicə əri qapını döyəcək. Başqa günlər yalnız axşamlar içəri girir, dinməzcə arvadının alnından öpür, üzbəüzdəki kreslodə oturub "Tan"¹ oxuyurdu. Amma cümə axşamı onun "günü" idi: cənab Darbədə bir saatlığa, adəti üzrə, gündüz saat üçdən dördədək qızının yanına yollanırdı. Getməmişdən qabaq arvadına baş çəkirdi, onlar dərd içində kürəkənləri barədə söhbət eləyirdilər. Cümə axşamları ən xırdaca detallarıncan təkrarlanan bu söhbətlər xanım Darbədəni tamamilə əldən salırdı. Bu sakit otağa cənab Darbədə heç sığışmırdı. O oturmurdu, irəli-geri gəzişir, fasiləsiz vurnuxurdu. Belə kəskin hərəkətlərin hər biri sınan şüşə cingiltisi kimi xanım Darbedaya əzab verirdi. Bu cümə axşamı işlər həтта adi günlərdəkindən pis idi: Yevanın etirafını ərinə təkrar eləmək, bu qorxunc iri bədənin qəzəbdən necə titrədiyini görmək lazım gələcəyi fikrindən xanım Darbədə qorxudan tərlədi. O, boşqabdan rahatül-hülqumun bir tikəsini götürüb, bir dəqiqə tərəddüd içində ona baxdı, sonra kədərli görkəmlə geri qoydu: ərinin onu bu məşğuliyyətlə yaxalaması xoşuna gəlmirdi.

Xanım Darbədə taqqıltını eşidib səksəndi:

– Gəlin, – o, astadan dilləndi.

Cənab Darbədə ayaqlarının ucunda içəri girdi.

– Mən Yevanın yanına gedirəm, – o, həmişəki kimi dedi.

Xanım Darbədə gülümsündü:

– Onu mənim əvəzimdən öp.

Cənab Darbədə cavab vermədi, yalnız qayğılı halda alnını qırışdırdı: hər cümə axşamı, elə həmin saatda təpilib doldurulmuş mədəsi onda nəsə tutqun qəzəb oyadırdı.

¹ "Tan" – Fransada nəşr olunan qəzet adı

– Oradan doktor Fransönün yanına dəyəcəyəm ki, Yevayla ciddi danışsın, onu inandırmağa çalışsın.

O, doktor Fransöyə tez-tez baş çəkirdi. Xanım Darbeda qaşlarını çatdı. Əvvəl, sağlam olanda belə hallarda, adətən, çiyinlərini çəkirdi. Amma xəstəlik bədənini ağırlaşdırandan onu əldən salan hərəkətləri üzünün ifadəsi ilə əvəz eləmişdi – gözləriylə "hə" deyirdi, dodaqlarının küncüylə "yox".

– Yevanı onun əlindən almağa çalışmaq lazımdı.

– Mən axı artıq demişəm ki, bu, mümkün deyil. Yeri gəlmişkən, bununla bağlı qanun çox pisdi. Fransö bir dəfə mənə dedi ki, həkimlərin ailələrlə ağılagəlməz eybəcərlikləri olur: adamlar xəstələri klinikaya verməyə cürət eləmir, onları evdə saxlayırlar. Həkimlərin əlləri-qolları bağlanıb, ancaq öz fikirlərini söyləmək hüquqları var, vəssalam. Ümumi qalmaqalın baş verməsi zəruridi, – o, davam elədi, – ya da ailələrin özləri xəstənin xəstəxanaya qoyulmasını tələb eləməlidir.

– Amma bu nə vaxtsa olacaq, – xanım Darbeda dilləndi.

– Doğrudu.

O, güzgüyə sarı döndü, barmaqlarını saqqalına soxub daramağa başladı. Xanım Darbeda ərinin güclü qırmızı peysərinə etinasızlıqla baxırdı.

– Əgər bundan sonra da belə davam eləsə, – cənab Darbeda dedi, – Yeva ərindən də dəli olacaq, onların arasında dəhşətli dərəcədə qeyri-sağlam vəziyyət var. Yeva ondan bir addım da aralanmır, heç kəsi görmür, səndən başqa kimsəni qəbul eləmir. O, pəncərələri heç vaxt açmır, ona görə ki, Pyer bunu istəmir. Elə bil, bundan ötrü xəstədən icazə istəmək lazımdı. Onlar, mənəcə, külqabında buxur yandırırırlar, elə murdar şeydi, elə bil, kilsədəsən. Düz sözümdü, bəzən fikirləşirəm ki... bilirsən, qızın gözləri nəşə qəribədi.

– Mən bunu sezməmişəm, – xanım Darbeda etiraz elədi.

– Mənə görə o, normal görünür. Düzdü, bir az kədərli idi.

– Ölü kimidi. Yaxşı yatırımı? Necə yeyir? Bunu ondan soruşmağı ağılına da gətirmə. Amma belə hesab eləyirəm ki,

böyüründə Pyer kimi belə bir "qaz" olduğundan gecələr sübhə-cən gözlərini yummaq lazım gəlir. Bütün bunlarda ən inanılmaz şeylər budur ki, bizim, – valideynlərinin onu öz-özündən qorumaq hüququmuz yoxdu. Nəzərə al ki, Fransönün yanında Pyerə qulluq eləmək daha yaxşı olacaq. Onların böyük parkları var. Üstəlik də, hesab eləyirəm, – o, güclə sezilən təbəstümlə əlavə elədi, – özü kimilərlə dil tapmaq ondan ötrü asan olacaq. Bu məxluqlar uşaq kimidilər, onlar öz-özləriylə məşğul olmalıdırlar; belə, bir növ, frankmason qardaşlığı yaradırlar. Bax elə ilk gündən onu orada saxlamaq lazım idi, onu da qeyd eləyim ki, bu, onun xeyrinədi. Hə, onun xeyrinədi.

O, bir qədər susub əlavə elədi:

– Sənə etiraz eləyirəm, onun Pyerlə, xüsusilə gecələr təklidə qalması fikrindən dəhşətə gəlirəm. Təsəvvür elə ki, birdən nəşə olur: axı Pyer həddən artıq adamayovuşmazdı.

– Bilmirəm, – xanım Darbeda etiraz elədi, – bu səbəbdən xüsusi həyəcan keçirməyə dəyərmə, axı həmişə belə olub. O, bütün dünyaya yuxarıdan baxan adam təsəvvürü doğurur. Yazıq oğlan, – köksünü ötürdü, – belə vüqarlı olasan, nəyə gəlib çıxasan! Özünü bizim hamumuzdan ağıllı sayırdı. Söhbəti qurtarmaq üçün sənin ağzını yummaq da onun manerasıydı: "Siz tamamilə haqlısınız". Hansı vəziyyətdə olduğunu anlamaq iqtidarında olmaması ondan ötrü böyük xoşbəxtlik idi.

Xanım Darbeda onun həmişə azca çiyinə meyillənmiş ensiz, kinayəli üzünü xatırladı. Yevayla evliliklərinin ilk aylarında xanım Darbedanın kürəkəniylə qohum kimi yaxınlıq eləməkdən böyük arzusu yox idi, amma kürəkən onun bütün cəhdlərini heçə endirirdi – qayıması ilə, demək olar, danışmır, tələsik, etinasız görkəmlə hər şeylə razılaşırdı.

– Fransö mənə öz müəssisəsini göstərdi, – cənab Darbeda elə hey fikirlərini inkişaf elətdirirdi. – Sadəcə, əladır. Xəstələrin dəri kreslolu ayrıca otaqları var, təsəvvür elə, divan-çarpayılarla; sənə deyim, kort var, onlar hətta hovuz tikmək niyyətindədilər.

O, pəncərənin qabağında dayandı, əyri qıçları üzərində yüngülcə yırğalana-yırğalana gözlərini şüşəyə dikdi. Qəfildən tələsik, çevik tərzdə dabanları üstə çevrildi: onun çiyinləri mailiydi, əllərini ciblərinə qoymuşdu. Xanım Darbədə hiss elədi ki, indicə tərə batacaq: həmişə belə olurdu; o, elə bil, qəfəsdəki ayıymış kimi, irəli-geri yırğalanmağa başladı, hər addımında çəkmələri cırıldayırdı:

– Əziz dostum, – qadın dilləndi, – xahiş eləyirəm, otur, sən məni yorursan. Sənə nəsə vacib bir şey deməliyəm, – o, çaşqınlıq içində əlavə elədi.

Cənab Darbədə kresloya əyləşib, əllərini dizlərinin üstünə qoydu: xanım Darbedanın kürəyinin tükləri ürpəşdi: hər şeyi açıb demək vaxtı yetişdi.

– Bilirsənmi, – o, çaşqın halda öskürtüb başladı. – Yeva çərşənbə axşamı mənim yanımdaydı.

– Bəs nə oldu?

– Onunla müxtəlif şeylər haqqında söhbət elədik, kefi çox yaxşıydı, çoxdandı ki, onu belə səmimi görməmişdim. Odur ki ondan bəzi şeyləri soruşdum, Pyer haqqında danışmağa məcbur elədim. Ümumiyyətlə, öyrəndim ki, – yenidən özünü itirib əlavə elədi, – o, Pyerə çox bağlanıb.

– Mən bunu gözəl bilirəm, məni lənətə gəl'im! – cənab Darbədə səsləndi.

O, xanım Darbedanı yüngülcə əsəbiləşdirirdi: həmişə belə şeyləri ərinə xüsusi vurğulamaq, qan-tər içində izah etmək lazım gəlirdi. Xanım Darbədə onu yarım sözdən başa düşən incə, həssas adamların əhatəsində yaşamağı arzulayırdı.

– Amma mən deyirəm, – o davam elədi, – Yeva ona biz təsəvvür elədiyimizdən də ayrı cür bağlanıb.

Cənab Darbədə həmişə hansısa işarəni, xəbəri o qədər də tam tuta bilməyəndə olduğu kimi, acıqlı, həyəcanlı gözlərini bərəltirdi:

– Nəyə işarə vurursan?

– Şarl, məni yorma, – xanım Darbeda xahiş elədi. – Sən başa düşməlisən ki, bəzi şeylər haqqında danışmaq analara çətin olur.

– Sənin burada mənə söylədiklərimdən bir söz də başa düşmürəm, – cənab Darbeda əsəbi halda dilləndi. – Onu demək istəmirsənmi ki...

– Hə, bu belədi! – qadın təsdiqlədi.

– Onlar hələ... həтта indi?

– Hə! Hə! Hə! – o, üç dəfə acıqla təkrar elədi.

Cənab Darbeda əllərini yana açdı, başını aşağı salıb susdu.

– Şarl, mən bunu sənə deməliydim, – arvadı həyəcanla dilləndi. – Amma özümdə saxlaya bilmədim.

– Bizim uşaq! – o, çətinliklə danışdı. – Bu dəliylə! O, həтта qızı tanımır, onu Aqata çağırır. Əgər Yeva özünə hörməti tamamilə itiribsə, yəqin, dəli olub.

O, başını qaldırıb ciddiyyətlə arvadına baxdı:

– Sən əminsən ki, hər şeyi düzgün başa düşmüşsən?

– Şübhə ola bilməz. Mən də sən kimi, – qadın tələsik əlavə elədi, – buna inana bilmirəm, yeri gəlmişkən, onu başa düşmürəm. Təkcə bu zavallı xəstənin ona toxunması fikri beynimə gələndə... Nəhayət, – köksünü ötürdü, – belə fərz eləyirəm ki, Yevanı bunun sayəsində saxlayır.

– Heyhat! – cənab Darbeda dilə gəldi. – Yadındadı, Yevanın "hə"sini almaq üçün bizə gələndə mən nə dedim? Dedim: "Məncə, Yevanın çox xoşuna gəlir!". Sən mənə inanmaq istəmirdin.

Qəfildən əlini masanın üstünə çırpıb qıpqırmızı qızardı:

– Bu, pozğunluqdu! O, Yevanı Aqata çağır-çağır qucaqlayır, öpür, uçan heykəllər, şeytan bilir, daha nələr haqqında hər cür cəfəng sözlər danışır! Yevasa etiraz eləmir! Amma onların arasında nə ola bilər? Əgər Yevanın ona səmimi-qəlbədən rəhmi gəlibsə, qoy onda, Allah xətrinə, sanatoriyaya göndərsin, orada ona hər gün baş çəkə bilər. Amma heç zaman fikirləşməzdim ki... Mən onu, demək olar, dul hesab eləyirəm.

Qulaq as, Jannet, sənə vicdanla etiraf eləyirəm, – çox ciddi təzadə dedi, – əgər Yeva hisslərini qoruyub saxlayıbsa, onda onun məşuq tapmasına üstünlük verərdim.

– Sus, Şarl! – xanım Darbeda səsləndi.

Cənab Darbeda yorğun görkəmlə otağa girəndə balaca masanın üstünə qoyduğu əsasını və şlyapasını götürdü.

– Sənin indi mənə dediyindən sonra, – fikrini yekunlaşdırdı, – ümidim az qalıb. Amma hər halda, onunla danışaram, ona görə ki, bu, mənim borcumdu.

Xanım Darbeda onu yola salmağa tələsdi.

– Bilirsən, – qadın ərinə bir azca ürək-dirək verməyə çalışdı, – mənə, Yeva tərəfdən burada daha nədənsə çox, daha artıq inadkarlıq var... O bilir ki, Pyer müalicə olunmazdı, amma inadkarlıq eləyir, kimsənin onu bu fikrindən döndərməsini istəmir.

Cənab Darbeda fikirli-fikirli saqqalını sığallayırdı.

– İnadkarlıq? Hə, mümkündür. Yaxşı, əgər sən haqlısansa, onda gec-tez bütün bunlar onu tənqə gətirəcək. Pyer hər gün özünü sakit aparmır, üstəlik də, o qədər danışan deyil. Mən onunla salamlaşanda yumşaq əlini uzadıb susur. Onlar təkliddə qalan kimi, mənə belə gəlir, yenə özünün zəhlətökən ideyalarının üstünə qayıdır: Yeva mənə deyirdi ki, o, bəzən doğranan adam kimi bağırır, ona görə ki, qarabasmaları var. Gözlərinin qabağına heykəllər gəlir, vızıldağılarına görə onu qorxudurlar. Deyir, heykəllər boş gözləriylə ona baxa-baxa ətrafında uçuşurlar.

O, əlcəklərini geyinə-geyinə davam elədi:

– Bu, onu tənqə gətirəcək, səni inandıraram. Bəs əgər tənqə gəlməzdən əvvəl ağlını itirsə? Onun tez-tez evdən çıxmasını, adamlar arasında olmasını istəyirdim; məsələn, Semplönün yanında mühəndis işləyən Şröder kimi bir yaraşlıq cavan kişiyə rast gələ bilərdi, müəyyən gələcəyi olan adamla gah birinin, gah da digərinin yanında görüşərdi, həyatını təzədən başlamağın lazım gəldiyi fikriylə tamamilə ağrısız barışardı.

Xanım Darbeda söhbəti uzatmamaq qorxusundan birtəhər susurdu. Əri ona sarı əyildi.

– Yaxşı, – o dilləndi, – mən getməliyəm.

– Görüşənədək, atacan, – xanım Darbeda dillənib alnını ona tərəf tutdu. – Onu bərk-bərk öp, çatdır ki, zavallı əziz qızımı sevirəm.

Əri gedəndən sonra xanım Darbeda kreslonun arxasına söykənib, taqətsizlik içində gözlərini yumdu. "Nə qədər həyatsevər adamdı", – töhmətlə fikirləşdi. Nəfəsini dərən kimi qansız əlini uzadıb və əlhavasına, gözlərini açmadan boşqabdan rahatül-hülqum göttürdü.

II

Yeva əri ilə Dyü Bak küçəsindəki köhnə evin altıncı mərtəbəsində yaşayırdı. Cənab Darbeda pilləkənin bütün yüz iyirmi pilləsini asanlıqla dəf elədi. Zəngin düyməsini basanda tövşümədən, rahat nəfəs alırdı. O, madmazel Dormuanın sözlərini ləzzətlə xatırladı: "Siz yaşınıza görə, Şarl, sadəcə, möcüzəli görünürsünüz". Cümə axşamları, xüsusilə belə qıvrıqlaşdırıcı qalxmaldan sonra özündə həmişə olduğundan artıq qüvvə, gümrahlıq hiss eləyirdi.

Qapını Yeva açdı. Hə, əlbəttə, axı o, qulluqçu saxlamır. Bu qızlar onun yanında uzun müddət duruş gətirə bilmirlər – özümü onların yerində təsəvvür eləyirəm. Cənab Darbeda onu öpdü: "Salam, zavallım mənim".

Yeva onunla nəsə soyuq görtüdü.

– Bir az solğunsan, – cənab Darbeda qızının yanağını sığallayıb qeyd elədi, – az hərəkət eləyirsən.

Sükut çökdü.

– Anam necədi? – Yeva soruşdu.

– Yaxşı deyil. Sən axı onu çərşənbə axşamı görtübsən? Özünü belə, həmişəki kimi hiss eləyir. Xalan Luiza dünən baş çəkməyə gəldi, bu da onu sevindirdi. Anan qonaq qəbul

eləməyi xoşlayır, amma yanında oturub qalmaq olmaz. Luiza xala oğul-uşağıyla Parisə özünün daşınmaz əmlak işinə görə gəlib. Məncə, sənə bu haqda danışmışdım, qərribə hadisədi. O, mənim yanıma, kontora məsləhətləşməyə gəldi. Dedim, iki fikir ola bilməz: onu satmalıdı. Xalan artıq alıcı tapıb, bu Bretoneldi. Bretonel yadındadı? İndi işdən uzaqlaşıb.

O, qəfildən susdu. Yeva demək olar, ona qulaq asmırdı. Kədərlə fikirləşdi ki, qızı daha heç nəylə maraqlanmır. "Kitablarla da beləydi. Əvvəlcə onları Yevanın əlindən almaq lazım gəlirdi. İndi hətta oxumaqdan da əl çəkib".

– Pyer necədi?

– Yaxşıdı. Onu görmək istəyirsən?

– Əlbəttə, – cənab Darbeda həvəslə cavab verdi, – onunla qısamüddətli görüşərəm.

Bu zavallı oğlana çox yazığı gəlirdi, amma ona nifrətsiz baxa bilmirdi. "Xəstə adamlar mənə dəhşət təlqin eləyirlər". Şübhəsiz, Pyerin bunda günahı yox idi: onun dəhşətli dərəcədə ağır irsi xəstəliyi vardı. Cənab Darbeda ah çəkdi: "Nə qədər ehtiyatlı olsan da, bu cür şeylər həmişə həddən artıq gec aşkarlanır. Yox, Pyer burada günahkar deyil. Amma hər halda, həmin çatışmazlığı həmişə özündə gəzdirirdi, xəstəlik onun xasiyyətinin mahiyyətini təşkil eləyirdi: bu, insanın, əslində, necə olduğu haqqında fikir yürütmək istəyirsənsə, xərçəng, yaxud vərəm kimi həmişə unutmaq mümkün olan bir şey deyil. Onun qulluğunda duranda Yevanı belə valeh eləyən əsəb zərifliyi, incəlik dəliliyin çiçəkləriydi. "Yevayla evlənəndə artıq dəliydi, düzdü, bu, hələ gözə çarpmırdı. Sual verməyin də yeridir, – cənab Darbeda fikirləşirdi, – məsuliyyətlik haradan başlayır, daha doğrusu, harada qurtarır. Hər halda, Pyer öz içində həddən artıq eşələnib, həmişə özünü özünə sərf eləyirdi. Amma bu nədi – onun xəstəliyinin səbəbi, yoxsa nəticəsidir?" O, uzun qaranlıq dəhlizlə qızının arxasınca gedirdi.

– Bu mənzil sizdən ötrü həddən artıq iridi, – qeyd elədi, – sizə başqasına köçmək lazımdı.

– Sən hər dəfə bunu mənə təkrar eləyirsən, ata, – Yeva cavab verdi, – amma artıq sənə demişəm ki, Pyer öz otağın-dan ayrılmaq istəmir.

Yeva onu heyrləndirirdi: maraqlıdı, ərinin vəziyyəti haq-qında özünə hesabat verirdimi? Əri tamamilə dəlidi. Yevasa, elə bil, ağılı yerindəymiş kimi, onun qərarları, fikirləri ilə hesab-laşır.

– Bütün bunların hamısını sənin xətrinə deyirəm, – cənab Darbeda dilxorçuluqla davam eləyirdi. – Mənə elə gəlir, qadın olsaydım, bu köhnə, pis işıqlandırılmış otaqlarda qal-maqdan qorxardım. İstəyərdim ki, sənin son vaxtlar Oteyde tikilənlər kimi, işıqlı mənzilin, üç balaca, hava işləyən otağın olsun. Qiymətləri aşağı salıblar, çünki icarəyə götürənlər tapılmır, indi mənzil kirayələməyin ən əlverişli vaxtıdır.

Yeva ehtiyatla qapının dəstəyini burdu, onlar otağa gir-dilər. Cənab Darbedanın ağır buxur qoxusundan boğazı tutuldu. Pərdələr salınmışdı. Yarıqaranlıqda kreslonun söy-kənəcəyi üzərində arıq süysün görürdü: oturan Pyer idi – o yeyirdi.

– Günün xeyir, Pyer, – cənab Darbeda səsini qaldırıb dilləndi. – Hə, bu gün özümüzü necə hiss eləyirik?

Cənab Darbeda yaxın gəldi; xəstə balaca masa arxasında oturmuşdu, onun görkəmi tutqun idi.

– Biz ilıq yumurta yeyirik, – cənab Darbeda daha ucadan danışmağa başladı. – Bax, bu əladı!

– Mən kar deyiləm, – Pyer sakitcə qeyd elədi.

Cənab Darbeda qəzəblə Yevaya baxdı, elə bil, onu şahid-lik eləməyə çağırırdı. Amma Yeva sərt-sərt atasına nəzər salıb susdu. Cənab Darbeda başa düşdü ki, qızının xətrinə dəyib. "Qoy olsun, onsuz da, günü pis keçir". Bu bədbəxt oğlanla münasib tərzdə danışmaq mümkün deyildi: ağılı dördyaşlı uşağın ağılından azdı, Yevasa istəyirdi ki, onunla yekə kişi kimi davransınlar. Cənab Darbeda özünü ələ ala bilmirdi, səbirsizliklə bu gülüşdoğuran baxışların nə vaxt

yersiz olacağı anı gözləyirdi. Xəstələr, xüsusilə də ağıldan-kəmlər həmişə onu yüngülcə əsəbiləşdirirdilər – ona görə ki, hər cür cəfəngiyat üyüdürdülər. Məsələn, zavallı Pyer daim hər şeydə haqsız idi, ağıllı-başlı bir söz belə deyə bilmirdi, hər halda, ondan azacıq ciddiyyət tələb etmək, yaxud öz səhvlərinin ani etirafını gözləmək əbədi.

Yeva yumurta qabığını, yumurta üçün piyaləni yığışdırdı, Pyerin qabağına çəngəl-bıçaqlı boşqab qoydu.

– Hə, indi o nə yeyəcək? – cənab Darbeda xəbər aldı.

– Bifşteks.

Pyer arıq, solğun barmaqlarıyla çəngəli götürdü. O, diqqətlə çəngəli nəzərdən keçirməyə başladı, nəhayət, hırıldadı:

– Bu dəfə heç nə olmayacaq, – çəngəli yerinə qoyub donquldandı, – məni xəbərdar eləyiblər.

Yeva yaxınlaşıb dərin maraqla çəngələ baxdı.

– Aqata, mənə başqasını ver, – Pyer dilləndi.

Yeva deyilənə əməl elədi, Pyer yeməyə başladı. Yeva şübhəli çəngəli əlinə götürüb diqqətlə onu nəzərdən keçirməyə başladı: elə görünürdü ki, o, müəyyən ümitsiz cəhd göstərir. "Onların hərəkətləri, münasibətləri necə də ikibaşlıdı!" – cənab Darbeda fikirləşdi. O, özünü pis hiss elədi.

– Ehtiyatlı ol, – Pyer dilləndi, – onu dəstəyinin ortasından tut, dişlərindən qorx.

Yeva nəfəsini dərdi, xardal qoxusu vurduğunu hiss elədi. O, zavallının bütün istəklərini yerinə yetirməyi düzgün hesab eləməirdi – bu hətta Pyerin özü üçün də zərərliydi. Fransö düzgün deyirdi: "Biz heç vaxt xəstənin sayıqlamalarına diqqət verməməliyik". Başqa çəngəl vermək əvəzinə, birinci çəngəlin qalanlarından nəyləsə fərqlənmediyini sakitcə ona aydınlaşdırmaq, anlamağa məcbur etmək daha yaxşı olardı. O, nümayişkarənə şəkildə çəngəli götürüb barmaqlarını yüngülcə onun dişlərinə sürtdü. Sonra Pyerə sarı döndü. Amma o, sakit görkəmlə öz ətinə yarı kəsirdi: qayınatasına mehriban, mənasız baxışlarla baxırdı.

– Mən səninlə bir az söhbətləşmək istəyərdim, – cənab Darbeda Yevaya müraciət elədi.

O, itaətlə atasının arxasınca qonaq otağına getdi. Cənab Darbeda divana əyləşəndə qəfildən gördü ki, çəngəli hələ də əlində tutub. Gülümsünüb onu masanın üstünə atdı.

– Bura xeyli yaxşıdı, – o qeyd elədi.

– Mən heç vaxt bura girmirəm.

– Siqaret çəkə bilərəm?

– Əlbəttə, ata, – Yeva dilləndi. – Siqar istəyirsən?

Cənab Darbeda siqaret bükməyə üstünlük verdi. Onu aparmaq istədiyi söhbət qorxutmurdu. Pyerlə danışıqda öz ağlından utanırdı – yəqin, uşaqla oynayan pəhləvan da öz gücündən belə utanır. Ağlın bütün məziyyətləri – aydınlıq, anlaşılıqlıq, dəqiqlik – onun da əleyhinə dönürdü. "Mənim zavallı Jannetimdə də, vicdanla etiraf eləmək lazımdı, eyni şeylər baş verir". Şübhəsiz, xanım Darbedanın ağı üstündəydi, amma xəstəlik onu... kütləşdirmişdi. Yeva, əksinə, tamam atasına oxşayırdı, ürəyiaçıq, ağıllıydı: onunla söhbət büsbütün ləzzətə çevrilirdi. "Məhz buna görə onun korlanmasını istəmirəm". Cənab Darbeda gözlərini qaldırdı, qızının üzünün ağıllı, zərif cizgilərini görmək istədi. Ümidi boşa çıxdı: Yevanın nə vaxtsa belə zəkalı, səmimi üzündə indi nəşə yaygınlıq, anlaşılmazlıq vardı. Yeva həmişə çox gözəl idi. Cənab Darbeda sezdi ki, o, cidd-cəhdlə, hətta ədəbsizcəsinə boyanıb. Yeva göz qapaqlarını göyərtmiş, uzun kirpiklərinə tuş çəkmişdi. Bu, ölçülüb-biçilmiş, diqqətçəkən makiyaj da atasında ağır təəssürat oyatdı.

– Öz bər-bəzəyinin altında tamam naşısan, – o dilləndi, – qorxuram ki, sən də yorğan-döşəyə düşəsən. Bir gör necə bəzənməyə başlamısan! Axı elə sadəydin ki!

Yeva susurdu, cənab Darbedasa bir müddət çaşqın-çaşqın qara saçların gur yığını altındakı bu parlaq, bezgin üzü nəzərdən keçirdi. Fikirləşdi ki, o, faciəvi aktrisyaya oxşayır: "Mən hətta onu da bilərəm ki, məhz kimə. O qadına, Fedranı

fransızca oynayan rumın qadına". Təəssüfləndi ki, qızına xoşagəlməz irad tutdu. "Bunlar ağzımdan qeyri-iradi çıxdı! Xırda şeylərə görə onun kefini pozمامaq yaxşı olardı".

– Bağışla məni, – o, gülümsəyə-gülümsəyə dedi, – sən ki bilirsən, mən təbiətin köhnə pərəstişkarıyam. Bu gün qadınların çəkdikləri bütün bu boyalar o qədər də xoşuma gəlmir. Amma ola bilər, haqsızam, həyatdan geri qalmamağı bacarmaq lazımdı.

Yeva mehribanlıqla ona gülümsündü. Cənab Darbeda siqaretini yandırdı, bir neçə qullab vurdu.

– Mənim balam, – o, sözə başladı, – gör sənə nə demək istəyirəm: gəl səninlə əvvəlki kimi, hər şeydən danışaq. Yaxşı, otur, mənə diqqətlə qulaq as: öz qoca atana etibar eləmək lazımdı.

– Ayaq üstə durmağım yaxşıdı. – Yeva dilləndi. – Yaxşı, nə demək istəyirsən?

– Bir sadə sual vermək istəyirəm, – cənab Darbeda daha quru tərzdə dedi. – Bütün bunların hamısı səni nəyə aparıb çıxaracaq?

– Bunların hamısı?

– Hə də, hamısı, özünə qurduğun bütün bu həyat. Qulaq as, – davam elədi, – fikirləşmə ki, səni başa düşmürəm (bu fikir indicə ağına gəldi). Amma sənin eləməyə hazırlaşdığın şey insan qüvvəsi xaricindədi. Sən yalnız təxəyyüldə yaşamaq istəyirsən, elə deyilmi? Onun xəstə olduğunu etiraf etmək istəmirsən? Sən indiki Pyeri görmək istəmirsən, bəyəm belə deyil? Yalnız əvvəlki Pyeri görürsən. Mənim əzizim, mənim balaca qızcığızım, bu yetmək mümkün olmayan məqsəddi, – cənab Darbeda dedi. – Yaxşı, sənə, bəlkə də, bilmədiyin bir əhvalat danışım: biz Sabl d'Olonda olanda – onda sənin üç yaşın vardı – anan gözəl balaca oğlu olan çox sevimli gənc qadınla tanış oldu. Sən o oğlanla çimərlikdə oynayırdın – boyunuz bir qarış idi, sənə onun nişanlısıydın. Müəyyən vaxt keçəndən sonra Parisdə anan həmin qadınla

yenidən görüşmək istədi; anana xəbər verdilər ki, onun başına dəhşətli bədbəxtlik gəlib, avtomobil gözəl uşağının başını xıncım-xıncım eləyib. "Baş çəkə bilərsiniz, amma qətiyyənlə oğlunun ölümü haqqında danışmayın, qadın uşağın tələf olduğuna inanmır". Anan qadının yanında oldu, yarımdəli bir varlıq gördü: qadın özünü elə aparırdı ki, elə bil, oğlu hələ sağdı, – onunla söhbət eləyir, ondan ötrü masanın üstünə qab-qacaq qoyurdu. Beləliklə, qadın o qədər güclü əsəb sarsıntısı keçirmişdi ki, yarım ildən sonra onu gücbələylə sanatoriyaya qoymaq lazım gəldi, orada üç il qaldı. Yox, mənim körpəm, – cənab Darbədə başını yırğaladı, – belə şeylər mümkünsüzdü. Əgər mərdcəsinə həqiqəti etiraf eləsəydi, daha yaxşı olardı. Bir dəfə güclü əzab çəkərdi, amma bu, onu sağaldardı. Həqiqətin gözüne dik baxmağı öyrənmək lazımdı, başqa yol yoxdu, inan mənə.

– Səhv eləyirsən, – Yeva dilləndi, – çox yaxşı bilirəm ki, Pyer...

Sözünün ardı gəlmədi. O, əllərini kreslonun söykənəcəyinə qoyub qamətini həddən artıq dik tutmuşdu: üzünün aşağı hissəsi nəsə sərt, xoşagəlməz duyğunu ifadə eləyirdi.

– Hə, bəs sonra? – təəccüblənmiş cənab Darbədə soruşdu.

– Sonra nə olmalıdı?

– Sən...?

– Mən onu olduğu kimi sevirəm, – Yeva tələsik, darıxan görkəmlə cavab verdi.

– Bu, düz deyil, onu sevmirsən, sevə bilməzsən. Ancaq normal, sağlam adama belə hiss bəsləmək olar. Pyerə sənin yazığın gəlir, buna əminəm, bəlkə də, ona borclu olduğun o üç xoşbəxt ilin xatirəsini yaşadırsan. Amma mənə demə ki, onu sevirən, buna inanmıram.

Yeva laqeyd kədərlə gəbəyə baxa-baxa susurdu.

– Cavab verə bilərdin, – cənab Darbədə dedi, – fikirləşmə ki, bu söhbət mənə səndən asandı.

– Onsuz da, mənə inanmayacaqsan.

– Yaxşı, əgər onu sevirənsən, – o, özündən çıxıb qışqırdı, – indi elə şey deyəcəyəm ki, səndən gizlətməyə üstünlük verərdim – üç ildən sonra Pyer tamamilə ağılsızlıq girdabına batacaq, heyvana çevriləcək.

O, sərt-sərt qızına baxdı: Yevaya ona görə acığı tuturdu ki, öz inadkarlığıyla onu belə ağır etirafa məcbur eləyirdi.

Yeva qımıldanmadı, hətta gözlərini də qaldırmadı.

– Bunu bilirəm.

– Sənə kim dedi? – o, heyrətlə soruşdu.

– Fransö. Artıq bir ildi ki, bu, mənə məlumdu.

– Bəs axı ondan çox xahiş eləmişdim ki, sənə rəhmi gəlsin, – cənab Darbeda kədərlə dilləndi. – Bəd ayaqda, bəlkə də, bu daha yaxşıdı. Amma belə şəraitdə başa düşməlisən ki, Pyeri öz yanında saxlamaq bağışlanmazdı. Sənin girişdiyin mübarizə məhvə məhkumdu, onun xəstəliyi rəhm bilmir. Əgər nəse eləmək mümkün olsaydı, əgər qulluq sayəsində onu xilas eləmək mümkün olsaydı, mən bu söhbəti salmazdım. Amma bir özünə bax: sən gözəlsən, ağıllısan, nikbinsən, bir tərslik üzündən özünü mənasız yerə məhv eləyirsən. Yaxşı, hər şey aydındı, sən özünü gözəl apardın, amma daha hər şey bitib, öz borcunu yerinə yetirdin, hətta borcdan da artıq iş gördün; indi artıq inadkarlıq eləmək mənəviyyətsizliqdə. İnsanın özünə münasibətdə də vəzifələri var, mənim balam. Daha sonra, sən bizim haqqımızda fikirləşmirsən. Gərəkdə ki, – sözləri kəlmə-kəlmə söylədi, – sən Pyeri Fransönün klinikasına yerləşdirəsən. Yalnız dərd gördüyün bu mənzili tərk eləyəcək, bizim yanımıza qayıdacaqsan. Əgər faydalı olmaq, başqalarının əzablarını yüngülləşdirmək istəyirsənsə, buyur, anan var. Anansa, – əlavə elədi, – ondan ötrü elədiyin hər şeyi dəyərləndirməyi bacarar, sənə minnətdar olacaq.

Uzun sükut çökdü. Cənab Darbeda qonşu otaqda Pyerin necə oxuduğunu eşidirdi. Bununla belə, oxuduğu mahnıya az oxşayırdı, daha artıq mahnı arasındakı danışığın sürətli, ciyiltili nəqarətiydi. Cənab Darbeda gözlərini qızına dikdi:

– Deməli, yox?

– Pyer mənimlə qalacaq, – Yeva sakitcə dedi, – onunla yaxşı dil tapıram.

– Hə, əlbəttə, yalnız səhərdən-axşamacan axmaqlıq etmək lazımdı.

Yeva gülümsündü, atasına qərribə, gülməli, demək olar, şən nəzər saldı. "Bu doğrudu, – cənab Darbeda hiddət içində fikirləşdi, – onlar yalnız elə bununla məşğul olurlar, o, Pyerlə yadır".

– Sən tamam aqlını itiribsən, – o, ayağa qalxa-qalxa dilləndi.

Yeva kədərlə gülümsündü, elə bil, özü-özünə cavab verdi.

– Tamamilə yox.

– Tamamilə yox? Sənə yalnız bir şey deyə bilərəm, mənim balam, məni qorxuya salırsan.

O, qızını tələsik öpüb çıxdı. "İki yekəpər oğlan gətirmək lazımdı, – o, pillələri düşə-düşə fikirləşirdi, – onun razılığını soruşmadan bu yararsız zibili zor gücünə götürüb düşün altına qoymaq gerekdi".

Sakit, aydın bir payız günüydü, günəş yoldan ötənlərin üz-gözünü qızılı rəngə boyayırdı: üzlərin biri qırıqlı, başqası şümal idi, amma hamısında ona yaxın olan eyni sevinc, qayğılar əks olunurdu.

– Mən Yevanı nədə təqsirləndirdiyimi dəqiq bilirəm, – o, Sen-Jermen bulvarına çıxı-çıxa öz-özünə deyirdi. – Qızımı onda təqsirləndirirəm ki, o, insanlıqdan kənar həyat sürür. Pyer artıq insan deyil, öz qayğısını, öz sevgisini ona verməklə Yeva, beləliklə, onları bu adamlardan əsirgəyir. Bizim adamlardan ayrılmağa haqqımız yoxdu: nə qədər çətinlik çəksək də, hər halda, cəmiyyətdə yaşayırıq.

O ötüb-keçənləri sevgiyə nəzərdən keçirirdi: onların üzlərinin ciddi, aydın ifadələri xoşuna gəlirdi. Bu günəşli küçələrdə, bu adamların arasında sən özünü böyük ailədə olduğu kimi, təhlükəsiz hiss eləyirsən.

Başıaçıq bir qadın küçədəki xırdavat qutusunun qabağında dayandı. O, balaca qızın əlindən tutmuşdu.

– Bu nədi belə? – qız radioqəbuledicini göstərib soruşdu.

– Heç nəyə toxunma, – anası ona dedi, – bu, radiodu, musiqi yaradır.

Onlar zövq içində donmuş halda, bir neçə dəqiqə sakitcə durdular. Rıqqətlənmiş cənab Darbeda qıza sarı əyilib gülümsündü.

III

"Getdi". Giriş qapısı bərkdən şaqqıldaıyb örtüldü. Yeva qonaq otağında tək qaldı. "İstəyərdim ki, o ölsün".

Yeva əlləri ilə kreslonun söykənəcəyindən yapışdı: o, atasının gözlərini yadına salırdı: cənab Darbeda bilici görkəmiylə Pyerin üzərinə əyilir, xəstəylə danışmağı bacaran adam kimi ona deyir: "Hə, bax, yaxşı!"; o, Pyerə baxır, Pyerin üzünü onun iri, canlı gözlərinin dibində əks olunur. "Atam Pyerə belə baxanda ona nifrət eləyirəm, onda atamın Pyeri görməsi haqqında fikirləşirəm".

Yevanın əlləri kreslonun böyürləri ilə sürüşdü, o, pəncərəyə sarı çevrildi. Otaq günəş işığıyla dolmuşdu, hər yerdə gəbənin üstündəki dəyirmi ləkələr, havadakı qılgılımsaçan toz o işığa bələnmişdi. Yeva hər yerə burnunu soxan, bütün küncücləri təmizləyən, yaxşı ev sahibəsi kimi mebeli parıldayan silən bu nəzakətsiz, hiyləgər işığı yadırgamışdı. Bununla belə, o, pəncərəyə yaxınlaşıb şüşəni örtən ipək pərdəni azca qaldırdı. Elə həmin dəqiqədə cənab Darbeda evdən çıxırdı; Yeva onun enli çiynlərini dərhal tanıdı. O, başını qaldırdı, gözlərini qıyıb göyə baxdı, cavan oğlan sayaq iri addımlarla getdi. "Özünü gücə salır, – Yeva fikirləşdi, – bir azdan böyürü sancacaq". Artıq atasına nifrət duymurdu: onun başı tamam boş idi, yalnız cavan görünmək üçün miskin qayğıyla yaşayırdı. Amma o, döngədə Sen-Jermen bulvarına burulub göz-

dən itəndə hiddət Yevanı təzədən çulğadı. "Pyer barədə fikirləşir". Həyatlarının xırdaca hissəsi qapalı otaqdan sürüşüb çıxdı, günəşli küçələrdəki kütlənin arasında dolaşdı. "Bəyəm bizi heç vaxt rahat buraxmayacaqlar?"

Dyü Bak küçəsi, demək olar, adamsız idi. Bir yaşlı qadın xırda addımlarla küçəni keçirdi: gülə-gülə üç qız ötüb getdi. Sonrasa qovluq apanan kişilər, güclü, ciddi adamlar nə haqdasə söhbətləşdilər. "Bax, onlar normal adamdılar", – Yeva özündə nifrətin belə bir qüvvəsini aşkara çıxarıb fikirləşdi. Cavan kök qadın yaraşlıq cənabın yanına qaçdı. O, qadını qucaqlayıb dodaqlarından öpdü. Yeva pis-pis güldü. Sonra pərdəni endirdi.

Pyer oxumağına ara verdi, amma dördüncü mərtəbədəki cavan qadın pianoda çalmağa başladı – bu, Şopenin etüdü idi. Yeva bir az sakitləşdi; o, Pyerin otağına tərəf yönəlmək istəyirdi, amma dərhal dayandı, yüngül həyəcana bürünmüş halda divara söykəndi: hər dəfə otaqdan çıxanda, ora qayıtmalı olduğunu fikirləşən zaman onu qorxu bürüyürdü. Adətən, gözəl bilirdi ki, başqa yerdə yaşaya bilməzdi: o, bu otağı sevirdi. Elə bil, bir az vaxt udmağa çalışıb, mətanətinin qayıtmasını gözlədiyi bu kölgəsiz, qoxusuz otağı soyuq maraqla nəzərdən keçirdi. "Hə, sadəcə, diş həkiminin qəbul otağıdır". Üzərinə çəhrayı ipək çəkilmiş kreslo, divan və stullar atasayağı zabitəli, ciddi görünürdü, – sanki, insanın mehriban dostuydu. Yeva düz indicə pəncərədən gördüyü adamlar kimi sanballı, açıqrəngli paltar geyinmiş adamların başladığı söhbətə davam eləyə-eləyə qonaq otağına necə girdiklərini təsəvvürünə gətirdi. Onlar hətta düşdükləri yeri nəzərdən keçirməyə də vaxt sərf eləmədilər, inamlı addımlarla otağın ortasına keçdilər; gələnlərdən biri əlini gəminin arxasınca qalan iz kimi sürüyüb yolüstü yastıqları, əşyaları, masaları əlləşdirirdi, hətta onlarla təmasdan belə diksinmirdi. Əgər hansısa mebel keçməyə mane olurdusa, bu təmkinli cənablar onların yanından ötüb-keçmək əvəzinə,

sakitcə götürüb başqa yerə qoyurdular. Nəhayət, hələ də öz söhbətlərinə qapılmış halda, hətta geri də baxmadan oturdular. "Normal adamlar üçün qonaq otağı, – Yeva fikirləşdi. O, gözlərini örtülü qapının dəstəyinə zillədi, həyəcan boğazını qovuşdurdu. – Onun yanına getməliyəm. Heç vaxt bu qədər uzun müddətə tək qoymamışam. Bu qapını açmaq lazım gələcək". Sonra Yeva gözlərini yarıqaranlığa alışdırmağa çalışa-çalışa kandarda dayanacaq, otaqsa var qüvvəsiylə onu geri itələməyə can atacaq. Yeva bu müqaviməti qırmalı, otağın ortasına soxulmalı olacaq. Onu qəfildən qarşısızalmaz Pyeri görmək arzusu бүрүdü; çox istəyərdi ki, onunla birgə cənab Darbedanı ələ salsın. Amma Pyerin ona ehtiyacı yox idi. Yeva bilmirdi Pyer onu necə qəbul eləyəcək. O, gözlənilmədən fəxrlə fikirləşdi: daha heç yerdə yeri yoxdu. "Normal adamlar hələ fikirləşirlər ki, mən onlardan biriyəm. Amma həmin adamlarla bir saat da birlikdə ola bilmərəm. Mən orada, bu divarın o tərəfində yaşamağım. Amma orada məni gözləyirlər".

Ətrafındakı hər şey tamam dəyişmişdi. İşıq köhnəlmiş, ağarmışdı, dünəndən dəyişdirilməmiş güldandakı güllərin suyu təkli ağırlaşmışdı. Bu əşyalarda, bu qocalmış işıqda Yeva yenidən çoxdan unutduğu kədəri – payızın son günlərinin günortaüstü kədərini tapdı. O, qətiyyətsizliklə, az qala, hürkə-hürkə ətrafa göz qoyurdu – hər şey çox uzaq idi, orada, otaq-dasa nə gündüz, nə gecə, nə payız, nə kədər vardı. Yeva əvvəlki çox uzaq payızı, öz uşaqlığının payızını tutqun halda xatırladı, amma qəfildən donub-qaldı: o, xatirələrdən qorxurdu.

Pyerin səsi gəldi:

– Aqata! Haradasan?

– Gəlirəm, – Yeva cavab verdi.

O, qapını açıb otağa girdi.

Tünd buxur qoxusu burun deşiklərinə vurdu, ağızına doldu, Yevasa gözlərini geniş açıb əllərini irəli uzatdı – qoxu, yarıziilmət artıq çoxdan onun üçün su, hava, yaxud od qədər

sadə, adət elədiyi acı, sürüşkən ünsürdə birləşmişdi: o, ehtiyatla, elə bil, dumanda üzən solğun ləkəyə doğru irəlilədi. Bu, Pyerin üzüyüdü; Pyerin paltarı (xəstələnəndən qara paltar geyinirdi) qaranlıqla çulğaşmışdı. Pyer başını geri qanırıb gözləri yumulu oturmuşdu. O, gözəl idi. Yeva xeyli müddət onun uzun, qatlanmış kirpiklərinə baxdı, sonra böyründəki alçaq stulda oturdu. "Əzabkeş görkəmi var", – fikirləşdi. Gözləri get-gedə yarıqaranlığa alışdı. Əvvəlcə yazı masası, sonra çarpayı, nəhayət, Pyerin şeyləri: qayçılar, yapışqan bankası, kreslonun yanında, gəbənin üstündə atılıb qalmış herbari peyda oldu.

– Aqata?

Pyer gözlərini açdı, Yevaya təbəssümlə nəzər saldı.

– Cəngəl yadındadı? – soruşdu. – Mən bunu o tipi qorxutmaqdan ötrü elədim. Cəngəldə, demək olar, heç nə yox idi.

Yevanın bütün qorxuları dağıldı, şən-şən qaqqıldadı:

– Çox yaxşı alındı, onu tamam özündən çıxardın.

Pyer gülümsündü:

– Gördün? O, uzun-uzadı cəngəli yoxladı, onu iki barmağıyla tutdu. Hər şey bundadı ki, – dedi, – onlar şeyləri götürməyi bacarmırlar, kobudcasına qapırlar.

– Bu, doğrudu, – Yeva dilləndi.

Pyer sağ əlinin şəhadət barmağı ilə sol ovcunu yüngülcə döydü.

– Onlar bunu bax belə eləyirlər. Şeylərə barmaqlarını uzadır, qapandan sonrasa məhv eləmək üçün ovuclarında saxlayırlar.

O, tələsik, dodaqlarının ucunda danışdı: görkəmi çaşqın idi.

– Maraqlıdı, nə istəyirlər, – o dilləndi. – Bu tip artıq gəlmişdi. Niyə mənim yanıma göndəriblər? Əgər nəylə məşğul olduğumu bilmək istəyirlərsə, bu barədə yalnız ekranda oxumaq qalır, onlara hətta evdən çıxmaq da lazım deyil. Səhvə yol verirlər. Onların hakimiyyəti var, amma səhvlər bura

xırlar. Mən ki heç zaman səhv eləmirəm, üstünlüyüm bundadı. Xoffka, – dedi, – xoffka.

O, uzun qollarını gözlərin qabağında oynatdı: "Ah, s...! Xoffka, paffka, süffka¹. Yenə almaq istəyirsən?"

– Bu zəngdi? – Yeva soruşdu.

– Hə. Çıxıb getdi. – Pyer sərt-sərt davam elədi. – Bu tip – xırda adamdı. Sən onu tanıyırsan, sən onunla qonaq otağına getdin.

Yeva cavab vermədi.

– O nə istəyirdi axı? – Pyer soruşdu. – Bu haqda sənə deməliydi.

Yeva bir anlığa çaşdı, sonra kəskin tərzdə cavab verdi:

– İstəyirdi ki, səni müalicəxanaya salsınlar.

Əgər Pyerə həqiqəti oğrun-oğrun deyirdilərsə, deyilənə inanmırdı, şübhəsini boğmaq, zəiflətməkdən ötrü onu həqiqətlə ağır yaralamaq lazım gəlirdi. Yeva belə hesab eləyirdi ki, onunla kobud davranmaq yalan danışmaqdan daha yaxşıydı: yalan danışanda, Pyer, guya, ona inananda Yeva içində öz-özünə dəhşət təlqin eləyən yüngülcə üstünlük duyğusunu boğa bilmirdi.

– Məni müalicəxanaya salmaq? – Pyer istehzayla təkrar elədi. – Başları xarab olub. Divarlar məndən ötrü nədi? Onlar, yəqin, fikirləşirlər ki, divarlar məni dayandıra bilər. Bəzən özümdən soruşuram, doğrudan da, iki banda mövcud deyilmi? Əsl banda – zənci bandasıdı. Bir də burunlarını hər yerə soxan, axmaqlığı axmaqlıq dalınca eləyən, özünü də, başqalarını da çaşdıranların dəstəsi.

O, əli ilə kreslonun qoltuqaltısını taqqıldadıb sevinc dolu görkəmlə Yevaya baxdı.

– Axı divardan keçmək olar. Bəs sən ona nə cavab verdin? – maraqla Yevaya sarı çevrilib soruşdu.

– Səni müalicəxanaya sala bilməyəcəklərini.

¹ Xoffka, paffka, süffka – heç bir mənə ifadə etməyən söz oyunu

Pyer çiyinlərini çəkdi:

– Bunu demək lazım deyildi. Əgər, əlbəttə, qəsdən elə məmisiyənsə, sən də səhv buraxmısan. Onları öz kartlarını açmağa məcbur etmək lazım idi.

O susdu. Yeva kədərlə başını aşağı saldı. "Onlar şeyləri kobudcasına qapırlar! Pyer bunu necə nifrət dolu tərzdə dedi, dediyi necə düzdü, görəsən, mən də mi şeyləri qapıram? Əbəs yerə öz-özümə göz qoyuram, mənə elə gəlir, hərəkətlərimin çoxu onu əsəbiləşdirir. Amma bu barədə danışmır". O, qəfildən özünü on dörd yaşındakı kimi bədbəxt hesab elədi: onda cavan və zərif olan xanım Darbeda qızına demişdi: "Fikirləşmək olar ki, əllərini hara qoymağı bilmirsən". Yeva tərpənməyə qorxurdu, tərs kimi, məhz həmin anda onu qarşısalınmaz oturuşunu dəyişmək arzusu çulğadı. O, ehtiyatla, gəbəyə azacıq toxuna-toxuna qıçlarını stulun altına uzatdı, ayaqlarını Pyerin qara rəngə boyadığı masaüstü lampaya, şahmat taxtasına baxdı. Taxtanın üzərində Pyer yalnız qara piyadaları saxlamışdı. Hərdən bir ayağa durur, masaya yaxınlaşıb piyadaları əlinə götürürdü. Pyer onlarla söhbət eləyirdi, onları Robot adlandırır, elə bil, piyadalar barmaqları arasında qəribə sirli həyatla yaşamağa başlayırdılar. O, fiqurları yerinə qoyanda Yeva da onlara toxunurdu (ona elə gəlirdi ki, bu zaman bir az gülməli görünür), piyadalar yenidən ölü ağac parçasına çevrilirdi, amma onlarda tutqun, anlaşılmaz, mənə kəsb eləyən nəşə qalırdı. "Bu, onun əşyalarıdır, – Yeva fikirləşirdi. – Otaqda daha mənim heç şeyim yoxdu". Əvvəllər mebellərdən nələrsə ona məxsus idi. Güzgü, Yevaya nənəsindən qalmış, Pyerin zarafatla "sənin masacığazın" adlandırdığı naxışlı tualet masası. Bu şeyləri otağa Pyer gətirmişdi, yalnız əşyalar ona əsl simalarını açıb göstərirdi. Yeva saatlarla onları müşahidə eləyə bilirdi – əşyalar hər dəfə doktor Fransöyə, yaxud cənab Darbedaya olduğu kimi, eynilə ona da yalnız öz zahirləriylə çevrilib müəyyən daimi, qəzəbli inadla onu aldatmağa çalışırdı. "Bununla belə,

əşyaları heç də eynilə atam kimi görmürəm, – o, həyəcanla fikirləşirdi. – Ola bilməz ki, onları elə onun kimi görüm".

O, dizlərini azacıq tərپətdi, qıçları uyuşmuşdu. Gərgin, qurumuş bədəni ağrı verirdi; Yeva bu ağrını həddən artıq canlı, abırsız bir şey kimi duyurdu. "Gözəgörünməzə çevrilmək, burada qalmaq yaxşı olardı, mən onu görürdim, o isə mənə görməzdi. Onun mənə ehtiyacı yoxdu: mən otaqda tamamilə artıqam". O, başını azacıq döndərib Pyerin başı üzərindən divara baxdı. Divarda təhdidlər çəkilmişdi. Yeva bunu bilirdi, amma oxumağı bacarmırdı. O, tez-tez divar kağızının üzərindəki iri qırmızı qızılgülləri nəzərdən keçirirdi, gözlərinin qabağında atılıb-düşənəcən onlara baxırdı. Yarıqaranlıqda qızılgüllər parlaq alov saçırdı. Daha tez-tez təhdid çarpayının sol tərəfində, tavanın altında çəkilirdi, bununla belə, bəzən yerini dəyişirdi. "Qalxmalıyam, daha belə otura bilmərəm, bilmərəm". Divar kağızlarının üzərində hələ də kəsilmiş soğan dilimlərinə oxşayan ağ dairələr vardı. Dairələr öz oxları ətrafında fırlanırdı, Yevanın əlləri də əsdi. "Bir azdan dəli olacağam. Amma yox, – təəssüflə fikirləşdi, – dəli ola bilmərəm. Əsəbiləşirəm".

Qəfildən Pyerin əlinin təmasını hiss elədi.

– Aqata, – Pyer mehribanlıqla dilləndi.

O, Yevaya gülümsündü, amma əlindən anlaşılmaz nifrətlə, barmaqlarının ucuyla tutmuşdu, elə bil, dəniz xərçənginin quyruğundan yapışmışdı, çalışırdı ki, qısqaclarıyla onu dişləməsin.

– Aqata, – dedi, – elə istəyərdim ki, sənə etibar eləyim.

Yeva gözlərini yumdu, onun sinəsi azacıq qabardı. "Heç bir cavab vermək lazım deyil, yoxsa yenə özünə qapılacaq, daha bir kəlmə söz deməyəcək".

Pyer onun əlini buraxdı.

– Mən səni çox sevirəm, Aqata, – o dilləndi. – Amma başa düşə bilmirəm: niyə həmişə bu otaqdasan?

Yeva susurdu.

– Cavab ver, niyə?

– Gözəl bilirsən ki, səni sevirəm, – Yeva quru tərzdə cavab verdi.

– Mən sənə inanmıram, – Pyer dedi. – Sən məni niyə sevməlisən? Mən səni dəhşətə gətirməliyəm, axı təqib olunan adamam.

O gülümsündü, amma dərhal ciddiləşdi:

– Səninlə mənim aramda divar var. Mən səni görtür, səninlə danışırım, amma sən divarın o tayındasan. Bizim bir-birimizi sevməyimizə nə mane olur? Mənə elə gəlir, əvvəllər bu asan idi. Hamburqda.

– Hə, – Yeva qüssəylə dilləndi.

Elə hey Hamburqdan danışır. Həqiqi keçmişləri barədə heç vaxt xatırlamır. Onlar Hamburqda olmamışdılar.

– Biz kanallar boyu gəzişirdik. Orada bir qayıq vardı, yadındadı? Qara rəngli qayıq, göyertəsindəse it. – O, bəda-hətən uydururdu, görkəmisə səmimi deyildi. – Mən sənin əlindən tutmuşdum; onda dərin ayrı cür idi. Mənə danışdığıın hər şeyə inanırdım. Susun görək! – o qışqırdı.

Bir anlığa dinşədi.

– Gəlirlər, – qaşqabaqla dilləndi.

– Gəlirlər? Mən fikirləşirdim ki, onlar bir daha heç zaman qayıtmayacaqlar.

Artıq üç günüydü ki, Pyer rahat idi: heykəlciklər peyda olmurdu. Bununla razılaşmasa da, Pyer heykəlciklərdən dəhşətli dərəcədə qorxurdu. Yevasa onlardan çəkinmirdi, amma heykəlciklər səs-kiylə otaqda uçuşmağa başlayanda, Pyerə görə bərk rahatsız olurdu.

– Siutru mənə ver, – Pyer xahiş elədi.

Yeva qalxıb siutru götürdü: bu, Pyerin öz əliylə yapışdır-dığı bir neçə karton parçasından ibarətiydi. Siutr heykəlcik-ləri ovsunlamağa xidmət eləyirdi. Görünüşündən bövü xatırladırdı. Pyer parçaların birinin üstündə "Fitnə-fəsadlara qarşı", o birinin üstündəse "Qara" yazmışdı. Üçüncüsündə qıyıq

gözləri olan gülümsər sifət çəkmişdi: bu, Volter idi. Siutrun bir qanadından yapışıb qaşqabaqlı tərzdə gözdən keçirdi:

– O daha mənə xidmət göstərə bilməz, – dedi.

– Niyə?

– Onlar bunu korlayıblar.

– Bəs başqasını düzəldə bilməzsən?

Pyer uzun-uzadı onu süzdü:

– Sənə yalnız elə bu lazımdı, – dişlərinin arasından mırıldadı.

Yevanın Pyerə acığı tuturdu. "Hər dəfə onlar peyda olanda qabaqcadan xəbər tutur. Bunu necə ələyir, bir dəfə də səhv buraxmayıb".

Siutr cansız, miskin halda Pyerin əlindən sallanırdı. "Hər dəfə ondan istifadə eləməmək üçün sanballı səbəb tapır. Bazar günü onlar peyda olanda iddia ələyirdi ki, onu itirib, amma axı siutru yapışqan bankasının arxasında görmüşdüm, Pyer, sadəcə, görməyə bilməzdi. Maraqlıdı, onları özü çağırırımı". Tamam səmimi olub-olmadığını heç vaxt bilmək mümkün deyildi. Müəyyən anlarda Yevada belə təəssürat yaranırdı ki, Pyerdə iradəsinin əleyhinə xəstə fikirlər, görüntülər yığını qərar tutur. Amma başqa dəqiqələrdə ona elə gəlirdi, Pyer, sadəcə, onları uydurur. "O, əzab çəkir. Amma heykəlciyə və zənciyə nə dərəcədə inanır? Hər halda, bildiyim qədər, heykəlcikləri görmür, yalnız səslərini eşidir: onlar yanından ötəndə kənara çəkilir, amma gördüyünü də təsdiqləyir; hətta təsvir eləməyə çalışır". Yeva doktor Franşönün qırmızı üzünü xatırladı. "Amma mərhəmətli xanım, bütün ruhi xəstələr – gopçudular, əgər, doğrudan da, duyduqlarını təsdiq elədiklərindən fərqləndirmək istəsəniz, əbəs yerə vaxt itirərsiniz". Yeva diksindi: "Franşönün bura nə dəxli var? Mən onun kimi fikirləşməyəm".

Pyer ayağa durdu; o, siutru kağız səbətinə atmağa getdi. "Mən sənə kimi düşünmək istərdim", – Yeva pıçıldadı. Pyer mümkün qədər az yer tutmaq üçün dirsəklərini bədənə

sıxıb xırda addımlarla səkirdi. O, geri qayıtdı, oturub qətiyyətlə Yevaya baxdı:

– Divara qara kağız yapışdırmaq lazım gələcək, – dedi, – otaqda qara rəng azdı.

O, kreslodə büzüşdü. Yeva həmişə çəkilməyə, sıxılmağa hazır olan – əlləri, ayaqları, başı, içəri yığılması mümkün olan orqanları xatırladırdı – bu arıq vücuda qüissəylə nəzər saldı. Saat altını vurdu; piano susdu. Yeva ah çəkdi: heykəlciklər dərhal peyda olmayacaq, onları gözləmək lazım gələcək.

– İstəyirsən, işığı yandırım?

Yeva onları qaranlıqda gözləməməyə üstünlük verərdi.

– Hə, istəyirsən, elə, – Pyer dilləndi.

O, yazı masasının üstündəki kiçik lampanı yandırdı, qırmızı duman otağı doldurdu. Pyer də gözləyirdi. O dinmir, amma dodaqları tərpənirdi – bu dodaqlar qırmızı dumanda iki qara ləkəydi. Pyerin dodaqları Yevanın xoşuna gəlirdi. Nə vaxtsa o dodaqlar çox duyğulu, həyəcanlandırıcıydı, amma artıq hissiyyatını itirmişdi. O dodaqlar azca titrəyə-titrəyə açılırdı, yenidən aralanmaq üçün bir-birinə yapışa-yapışa elə hey sıxılırdı. Daşa dönmüş sifətində yalnız onlar diri qalmışdı, qorxmuş iki xırdaca vəhşi heyvanı xatırladırdı. Pyer bircə sə belə çıxarmadan saatlarla nəsə donquqdana bilirdi, çox vaxt Yevanı bu inadkar yüngül əsinti valeh eləyirdi. "Mən onun ağzını sevirəm". Çoxdan o dodaqları öpməmişdi, Pyer təmasdan qorxurdu. Gecə ona güclü, döyənəkli kişi əlləri toxunur, həmin əllər onun bədənini əlləşdirir, çox uzun dırnaqlı qadın əllərisə onu iyrenc nəvazişlərlə süsləyirdi. Bir dəfə o, gültiş eşitdi, kiminsə iri dodaqları onun dodaqlarına sıxıldı. Məhz o gecədən Yevanı öpməyi tərgitdi.

– Aqata, ağzıma bax, – Pyer dilləndi.

Yeva nəzərlərini aşağı dikdi.

– Axı bilirəm ki, dodaqlardan oxumağı öyrənmək olar, – o, qaba tərzdə dedi.

Onun əlləri kreslonun qoltuqaltısında titrəyirdi. Şəhadət

barmağı uzandı, üç dəfə baş barmağına toxundu, qalanlarısa var gücüylə sıxıldı – bu, ovsun idi.

"İndicə başlanacaq", – Yeva fikirləşdi. O, Pyeri qucaqlamaq istədi.

Pyer ucadan, tamamilə kübar səslə danışdı:

– San-Paulunu xatırlayırsan?

Cavab verməmək lazım idi. Bu, tələ ola bilər.

– Axı sənənlə orada tanış olmuşam, – o, özündənrazı halda dedi. – Səni danimarkalı matrosun əlindən aldım. Biz, az qala, dalaşacaqdıq, amma hamını içkiyə qonaq elədim, o da mənə səni aparmağa imkan verdi.

Bütün bunlar yalnız komediyaydı. "O, yalan danışır, özünün bir kəlməsinə də inanmır. Bilir ki, mənim adım Aqata deyil. Yalan danışanda ona nifrət eləyirəm". Amma Yeva Pyerin şüəyə dönmüş gözlərini gördü, hiddəti uçub getdi. "O, yalan danışmır, sadəcə, son məqamdadı. Onların yaxınlaşdıqlarını hiss eləyir, səslərini eşitməməkdən ötrü danışır". Pyer hər iki əliylə kreslonun dəstəyindən yapışdı. Üzü dümağ idi, amma gülümsünürdü.

– Bu görüşlər çox vaxt qəribə olur, – o davam elədi, – amma mən təsadüfə inanmıram. Səni kimin göndərdiyini soruşmürəm, bilirəm ki, cavab verməyəcəksən. Hər halda, sən məni çirkəbə batırmaq üçün kifayət qədər bacarıqlı oldun. – O, çətinliklə, qırıq-qırıq danışdı. Bəzi sözləri deyə bilmədi, o sözlər yumşaq, formasız kütlə kimi ağzından axırdı.

– Sən məni bayramın ən qızgın vaxtında apardın, qara avtomobillərin sıraları arasından keçirdin, amma arxamızca, mən onlardan üzümü döndərən kimi, alışıb-yanan bir sürü qırmızı göz oğrun-oğrun gəlirdi. Mənə elə gəlir, qolumdan asılıb onlara işarə verirdin, amma heç nə sezmirdim. Mən möhtəşəm tacqoyma mərasiminə həddən artıq aludə olmuşdum. – O, gözlərini geniş açıb düz qarşısına baxırdı. Əlini cəld əlinə çəkib danışmağa davam elədi – susmaq istəmirdi.

– Bu, Respublika Tacqoymasıydı, – Pyer zingildədi, –

məxsusi koloniyalardan bura gətirilmiş çoxlu cürbəcür heyvanların sayəsində, bir növ, heyrətəməz mərasim idi. Sən meymunların arasında itməkdən qorxurdun. Mən "meymunların arasında" dedim, – o, ətrafına baxa-baxa təkəbbürlü tərzdə təkrar elədi. – Mən "həm də zəncilərin arasında" deyə bilərdim! Masaların altında sürünən, guya, onları kimsənin görmədiyini düşünən düdəmələr mənim nəzərimlə aşkar edilib, yerlərinə cə mıxlanıblar. Susmağı əmr eləyirəm, – o qışqırdı. – Sus! Heykəlciklər içəri girəndə hamı fərəhət vəziyyətində öz yerində dursun, bu əmrdir. – Trala-la, – o, ovuclarını səsucaldan kimi ağzına tutub çığırdı, – tralalala, tralalalala.

Pyer susdu, Yeva başa düşdü ki, heykəlciklər artıq otağa girib. O, dümağ ağarmış, təkəbbürlü halda yerində donub qalmışdı. Yeva da, sanki, qurumuşdu, hər ikisi sakitcə gözləyirdi. Kimsə dəhlizdən keçdi – bu, güman ki, içəri girmək istəyən ev qulluqçusu Mariydi. Yeva fikirləşdi: "Ona qazpulu ödəməkdən ötrü pul vermək lazım gələcək. Elə bu zaman heykəlciklər uçmağa başladı: onlar Yevayla Pyerin arasından şığıyıb keçirdi.

Pyer "Xan" dedi, ayaqlarını altına yığıb kresloya sindi. O, üzünü çevirdi, hərdənbir gülümseyirdi, amma alnında tər damcıları parıldayırdı. Yeva bu solğun yanaqların, bu əyilmiş tərzdə titrəyən dodaqların görünüşünə dözə bilmədi; o, gözlərini yumdu. Qızılı sifətlər göz qapaqlarının qırmızı fonunda fırlanırdı: Yeva özünü qoca, iyrenc hiss elədi. Böyründə Pyer xırıltıyla nəfəs alırdı. "Onlar uçur, vızıldayır, Pyerə sarı əyilir...!" O, yüngülcə qıdıq, sağ çiyində, böyründə nəşə sıxıntı duydu. Bədəni, elə bil, xoşagəlməz təmasdan yayınmağa, ağır, yöndəmsiz əşyanı buraxmağa çalışa-çalışa, qeyri-iradi sol əyildi. Qəfil-dən döşəmənin taxtası cırlıdadı, onda gözlərini açmaq, əlləriylə havanı qova-qova sağa baxmaq üçün dəlisov istək baş qaldırdı.

Yeva qımıldanmadı: gözləri yumulu qaldı, canına vicvicə salan sevinc onu diksinməyə məcbur elədi. "Mən də qor-

xuram", – fikirləşdi. İndi bütün həyatı sağ tərəfində gizlənməmişdi. O, gözlərini açmadan Pyerə sarı əyildi. Lap azacıq cəhd eləməyə bənd idi ki, ilk dəfə bu faciəvi aləmə daxil olsun. "Mən heykəlciklərdən qorxuram", – beynindən keçirdi. Bu, güclü, küt etirafdı, bu sehrdi: o, var qüvvəsiylə heykəlciklərin otaqda olmasına inanmaq istəyirdi; sağ yanını iflic eləyən həyəcanı o, yeni mənaya, təmasa çevirməyə çalışırdı. Onların necə uçduqlarını əlində, böyründə, çiyində duyurdu.

Heykəlciklər alçaqdan, rəvan uçur, vızıldayırdı. Yeva bilirdi ki, onların işvəkar görkəmləri var, kirpikləri daş gözlərinin ətrafından sallanır, amma heykəlcikləri pis təsəvvür eləyirdi. Yeva onu da bilirdi ki, heykəlciklər hələ tamam canlanmayıblar, bununla belə, canlı nəhəng bədənlərinin bəzi yerlərində ət yamaqları, yumşaq pulcuqlar peyda olurdu; barmaqlarının ucundakı daşlar qopmuşdu, ovuclarısa gicişirdi. Yeva bütün bunları görməyə bilməzdi, o yalnız fikirləşirdi ki, təntənəli, əcaib, insanüzlü, bərk, daş inadlı nəhəng qadınlar düz onun üstünə yüyürürlər. "Onlar Pyerin üzərinə əyilirlər". Yeva elə qüvətlə gərildi ki, əlləri titrədi. "Onlar mənə sarı meyillənirlər..." Qəfildən tükürpədən çıxırtı bədəni buza döndərdi. "Onlar Pyerə toxundular". Yeva gözlərini açdı – Pyer əlləriylə başını tutdu, o, tez-tez nəfəs alırdı. Yeva özünü tamamilə boşalmış hiss elədi. "Oyundu, – təəssüflə fikirləşdi, – bu yalnız oyun idi, bütün bunlara bir an da olsun səmimi-qəlbədən inanmurdum. Bütün bu müddət-dəsə o, həqiqi əzab çəkirdi".

Pyer büsbütün açılmışdı, ağır-ağır nəfəs alırdı. Amma bəbəkləri qəribə tərzdə genişlənilib qalmışdı: o, tər içindəydi.

– Sən onları gördün? – soruşdu.

– Mən onları görə bilməzdim.

– Belə daha yaxşıdı, səni qorxudardılar, – o dedi. – Mənsə artıq onlara alışmışam.

Yevanın əlləri hələ də əsir, gicgahları taqqıldayırdı. Pyer cibindən siqaret çıxarıb ağızına apardı, amma yandırmadı.

– Məndən ötrü fərqi yoxdu, onlara nə qədər istəsən baxa bilərəm, amma toxunmalarını istəmirəm: qorxuram mənə də sızanaq yoluxduralar.

O, bir anlığa fikrə getdi, sonra dilləndi:

– Onların səsini eşitdin?

– Hə, – Yeva dedi, – təyyarə mühərrikinin səsinə oxşayırdı. (Bunu ötən bazar Pyer demişdi.)

Pyer iltifatla gülümsədi.

– Şişirdirsən, – o dilləndi. Amma hələ də çox solğun idi. O, Yevanın əllərinə baxdı. – Sənin əllərin əsir. Bu, səni həyəcanlandırırdı, mənim zavallı Aqatam. Ancaq rahatsız olma, sabahacan onlar qayıtmayacaqlar.

Yeva danışa bilmədi; dişləri-dişlərinə dəyir, Pyerin bunu sezməsindən qorxurdu. Pyer uzun-uzadı onu süzdü.

– Sən olduqca gözəlsən, – o, başını bulaya-bulaya dilləndi. – Heyif, doğrudan da, heyif.

O, cəld əlini uzadıb Yevanın qulağına toxundu.

– Mənim gözəl şeytanım! Mənə bir az mane olursan, sən həddən artıq gözəlsən – bu, məni yayındırır. Əgər geriləmələr olmasa...

O susub heyrətlə Yevaya baxdı.

– Yox, o söz deyil... O gəldi... O gəldi... – sirli-sirli gülümsəyib dilləndi. – Dilimin ucunda başqa söz dolaşırdı... bu isə... onu sıxışdırdı. Sənə nə demək istədiyimi unutdum.

O, bir anlığa fikrə gedib başını buladı.

– Yaxşı, – dedi, – mən bir az yatım. – Sonra uşaq kimi şiltaqlıqla əlavə elədi: – Bilirsən, Aqata, yaman yorulmuşam. Fikirlərimi cəmləşdirə bilmirəm.

O, siqareti tullayıb narahat nəzərlərini gəbəyə dikdi. Yeva onun başının altına yastıq qoydu.

– Sən də yata bilərsən, – Pyer gözlərini yumub dilləndi, – onlar daha qayıtmayacaqlar.

"Geriləmə". Pyer yarıbəxtiyar təbəssümə bürüntüb yatırdı; onun başı bir az yana əyilmişdi, elə bil, yanağını çiyinə

silmək istəyirdi. Yevanın yuxusu gəlmirdi: o hey təkrar eləyirdi: "Geriləmə". Qəfildən Pyerin üzündə axmaq ifadə peyda oldu, dilindən bu uzun, mənasız söz çıxdı. Pyer heyretlə düz irəli baxırdı, elə bil, bu sözü görür, amma onu tanıya bilmirdi; onun açılmış ağzı bürüşmüşdü, adama elə gəlirdi, orada nəşə sınıb. O danışığını itirmişdi. Bu ilk dəfəydi ki, başına gəlirdi; bir də o özü buna diqqət yetirmişdi. O dedi ki, öz fikirlərini cəmləyə bilmir. Pyer astadan, şirin-şirin inildədi, əli yüngülcə tərpendi. Yeva sınaıyıcı nəzərlərlə baxdı: o, necə oyanacaq? Onu məhz bu didib-dağıdırdı. Pyer yatan kimi bu barədə fikirləşir, öz fikirlərini heç cür qova bilmirdi. Yeva qorxurdu ki, o, bu cür oyur-oyur oynayan gözlərlə bir daha oyanmasın, təzədən sərsəmləsin. "Necə də axmağam, – fikirləşdi. – Fransöntün mənə dediyi kimi, bu, bir ildən tez başlamamalıdır". Amma rahatsızlıq onu tərək eləmədi: bir il – bir qış, bir bahar, bir yay, daha bir payızın başlanğıcı. Sonra gün gələcək, onun üzünü eybəcərəcəcək, çənəsi sallanacaq, yaşaran gözlərini çətinliklə açacaq. Yeva Pyerin əlinə sarı əyildi, dodaqları ilə ona toxundu. "Amma mən səni daha tez öldürəcəyəm".

İNTİM

I

Lülü çılpaq yatırdı, çünki təmiz mələfənin altında nazlanmağı sevirdi, onların yuyulmasına ucuz başa gəlmirdi. Anri əvvəlcə etiraz eləyirdi: yatağa lüt-üryan uzanmazlar, belə eləməzlər, bu, natəmizlikdi. Amma axırda, hər halda, arvadı kimi elədi, hərçənd bu, onun tərəfdən, sadəcə, güzəşt idi; qonaq gedəndə özünü dik saxlayırdı, elə bil, oxlov udmuşdu (o, isveçrəlilərə, xüsusilə cenevrəlilərə heyran idi, ciddi-sakit görkəmindən onları sanballı sayırdı), amma xırda şeylərdə səhlənkarlıq göstərirdi, məsələn, çox da təmizkar deyildi; o, trusularını gec-gec dəyişirdi, Lülü onları çirkli paltarların içinə atanda ortasındakı sarımtıllığı sezməyə bilmirdi. Lülü-nün özü çirkə o qədər də nifrət eləməirdi: axı, məsələn, çirkəllərin büküyündəki yumşaq kölgələriylə daha artıq intimlik yaradırdı; onun simasız, qoxusuz bədənli ingilisləri görməyə gözü yox idi. Amma ərinin pintiliyi onu dəhşətə gətirirdi, çünki bu, öz zəifliklərini görməmək idi. Hər səhər beyni hər cür qarabasmalarla dolu qalxanda özünə həddən artıq anlaşılmaz görünürdü – işığın parlaqlığı, soyuq su, şotkanın sərt tükləri ona qaba ədalətsizlik kimi gəlirdi.

Lülü arxası üstə uzanmış, sol ayağının baş barmağını mələfədəki yırtıqdan çıxarmışdı; amma bu, yırtıq deyildi, sadəcə, tikiş sökülmüşdü. Bir işə bax: sabah onu tikməli olacaq, bununla belə, sapların necə qırıldığını hiss eləmək üçün elə hey yırtığı dartırdı. Anri hələ yatmırdı, amma daha ona mane olmurdu. Tez-tez Lülüyə deyirdi ki, gözlərini yuman kimi özünü möhkəm, gözəgörünməz kəndirlə bərk-bərk bağlanmış kimi hiss eləyir, hətta barmağını tərpətmək iqtidarında

da olmur. Elə bil, hörtümçək torunda ilişmiş iri milçəkdi. Bu iri itaətkar bədəni yanında hiss eləmək Lülünün xoşuna gəlirdi. "Əgər o, belə köməksiz qala bilsəydi, qayğısını çəkər, uşaq kimi qulluq eləyərdim, hərdənbir qarnı üstə çevirib gündəyməzini şapalaqlayardım, anası ona baş çəkməyə gələndəsə adyalı azacıq qaldırıb, bir bəhanəylə üstünü açardım, o da oğlunu lüt-üryan görərdi. Təsəvvür eləyirəm, necə heyrətlənərdi: yəqin ki, on beş ildi onu belə görkəmdə görməyib". Lülü əlini ehmalca ərinin buduna çəkdi, yüngülcə qasığını çimdiklədi. Anrı nəsə donquldandı, amma qımıldanmadı.

Lap köməksiz idi. Lülü gülümsündü: "Köməksiz" sözü həmişə onda təbəssüm doğururdu. Hələ Anrini sevdiyi vaxt, bəzən o, qızın yanında beləcə hərəkətsiz uzananda, onu uşaqılıqda Qulliverin macərələri barədə kitabdakı şəkillərdə gördüyü liliputların sapla sarıdıqları kolbasa kimi təsəvvür eləmək Lülüyə ləzzət verirdi. O, çox vaxt Anrini "Qulliver" adlandırır ki, bu da Anrinin çox xoşuna gəlirdi, çünki bu, ingilis adı idi, Lülü bu zaman savadlı görünürdü, amma Lülü həmin adı ingilis ləhcəsiylə desəydi, hər halda, daha çox xoşuna gələrdi. "Kişilər nə qədər acgözdülər; savadlı qız istəyirdisə, gərək Janna Bederlə evlənəydi: döşləri ov buyuzlarına oxşayır, di gəl ki beş dil bilir. Bazar günü Soya, onun qohumlarıgilə qonaq gedəndə elə darıxdım ki, əlimə keçən ilk kitabı götürdüm; həmişə belə olurdu – mənim nə oxuduğumla maraqlanan bir adam mütləq tapılırdı, kiçik bacısına soruşdu: "Bunu başa düşürsünüz, Lüsi?.." Məsələsə ondaydı ki, o, məni nəcib saymır. İsveçrəlilər – bax, nəcib onlardı, çünki onun kiçik bacısı isveçrəliyə ərə gedib, ondan beş uşaq dünyaya gətirib, üstəlik də, onlar öz dağları ilə xoşuna gəlirlər... Mən uşaq doğa bilmərəm, anadangəlmə qüsurdur, amma məsələ, heç vaxt belə hesab eləmərdim ki, hər dəqiqə ayaqyoluna qaçmaq, məni onu gözləyə-gözləyə vitrinlərə baxmağa məcbur eləmək – necə axmaq görkəməm

olduğunu təsəvvürümə gətirirəm – əski qocalar kimi şalvarını çəkə-çəkə, dizlərini əyə-əyə təzədən peyda olmaq üçün bir yerdə çıxmağımız belə alicənablıqdı".

Lülü barmağını mələfənin tikişi arasından çıxardı, özünü bu lal-dinməz, itaətkar bədənin yanında gümrəh hiss eləmək ləzzəti xətrinə pəncələrini yüngülcə oynatdı. O, qurultu eşitdi; kimin qarnının quruldadığını ayırd edə bilməyəndə qarın qurultusu adamı lap əsəbiləşdirir. Gözlərini yumdu: "Bu maye, beləcə, hamının, Rirettanın, mənim yumşaq bağırsaqlarımızın bağlarında qaynayır (bu barədə fikirləşməyi sevmirəm, qarnım ağrımağa başlayır). O, məni sevir, amma bağırsaqlarımı sevmir; əgər ona bankada korbağırsağımı göstərsələr, tanımaz. Həmişə məni sığallamağına baxma, həmin bankanı əlinə versələr, heç nə hiss eləməz, hətta fikirləşməz də ki "bu, onunkudu"; insanda hər şeyi – qida borusunu da, böyrəyi də, bağırsağı da sevmək lazımdı. Ola bilsin, bütün bunların hamısını sevməyə, sadəcə, öyrəşməmişik, amma onları əllərimizi, çiyinlərimizi gördüyümüz kimi görə bilsək, onda sevərdik; güman ki, dəniz ulduzları bizdən daha yaxşı sevirilər, axı onlar günəşli gündə dəniz qırağında yığışıb təmizləmək üçün öz mədələrini tərsinə çevirirlər, özü də bir-birinin gözü qabağında. Maraqlıdı, biz öz mədəmizi necə bayıra çıxara bilərdik, göbəyimizdənmi?" O, gözlərini yumdu, mavi dairələr dünən yarmarkada olduğu kimi, gözlərinin qabağında fırlanmağa başladı. "Onlara rezin oxlar atırdım, hər dəfə hədəfə dəyəndə də hər f yanırıdı, o hərflərdən də şəhərin adı yaranırdı, amma Anri mənə arxamdan yapışmaq azarı üzündən "Dijön" sözünü həkk eləməyimə mane oldu; arxama toxunulmasını heç sevmirəm, istərdim heç arxam da olmasın, mənimlə onları görmədiyim vəziyyətdə yüz hoqqa çıxardan adamlardan zəhləm gedir. Belələri nə istəsələr eləyə bilərlər, sənə onların əllərini görmür, sadəcə, hiss eləyirsən ki, əllər aşağı-yuxarı sürtünür, bir an sonra hara soxulacaqlarını da bilmirsən; bu tiplər sənə gözlərini

dörd açıb baxırlar, sənə onları görmürsən – Anri belə şeylərdən ötrü ölür, yalnız arxa tərəfimdə necə duracağını fikirləşir; bilirəm ki, qəsdən arxamdan yapışır, çünki öz arxama görə utanıb-qızardığımı bilir, bu da onu ehtirasa gətirir, amma onun barəsində fikirləşmək istəmirəm (o qorxurdu), Riretta barədə fikirləşmək istəyirəm". O, Riretta barədə hər axşam eyni vaxtda, Anri donquldanmağa, inildəməyə başlayanda fikirləşirdi. Amma ona nəşə mane olur, Rirettanı başqa biri onun beynindən sıxışdırıb çıxarmağa çalışırdı, bir anlığa Lülü həтта həmin adamın qara pırtlaşığı saçlarını da görürdü, fikirləşirdi ki, bax, yenidən hər şey əladı, həтта diksinirdi, çünki nə baş verəcəyini heç vaxt bilmirsən axı; hara gedirdisə, gözünə yalnız sifət görünürdü, amma bəzən bir-birinin ardınca boy verən bu iyrenc xatirələr üzündən gecə-səhərəcən gözünü yuma bilmir; kişi barədə hər şeyi, xüsusilə bunu bilmək dəhşətdi. "Anri – başqa məsələdi, onu tamam-kamal, başdan-ayağacan təsəvvür eləyə bilərəm, bu da çox təsirlidi, axı o, çox yumşaqdı, dərisi, demək olar, çəhrayı qarnından başqa, tamamilə bombozdu, deyir, bu, cins əlamətidir; oturanda qarnında üç qat əmələ gəlir, amma o qatlar altıdı, o isə ikisini birinə sayır, qalanlarını yaxın qoymaq istəmir". Qəfildən Rirettanı yadına salıb əsəbiləşdiyini hiss elədi: "Lülü, siz əsl kişi bədəninin nə olduğunu bilmirsiniz". "Əlbəttə, gülməli idi, mən bunun nə olduğunu bilirəm, o demək istəyir ki, daş kimi möhkəm, əzələli bədən xoşuma gəlmir, bu cür bədən Pattersonda vardı, o, mənə qucaqlayanda özümü tırtıl kimi yumşaq hiss eləyirdim; Anriyə ona görə ərə getdim ki, çox yumşaq idi, keşişə oxşayırdı. Cübbə geyinmiş keşişlər qadın kimi nərmənəzizdilər, deyəsən, corab da geyinirlər. On beş yaşım olanda istəyirdim cübbənin ətəyini ehtiyatla qaldırıb kişi dizlərini, trusularını görə, qıçlarının arasında bir şey olması mənə gülməli gəlirdi; bir əlimlə cübbəni saxlamaq, o birini həmin yerəcən qıçları boyu qaldırmaq istərdim, qadınlardan o qədər də

xoşlanmıram, kişilik xoşuma gəlir: cübbənin altında məxməri çiçək kimi çox yumşaqdı. Amma əslində, həmin şeyi ələ götürmək mümkün deyil, əgər dinc qalsaydı, olardı, amma balaca heyvan kimi qımıldanmağa, bərkiməyə başlayır, bu da məni qorxudur; bərk olanda yuxarı qalxır, bu, qabalıqdı; bu sevgi nə iyrənc şeydi! Anrini ona görə sevirdim ki, onunku heç vaxt bərkimir, heç vaxt başını qaldırmırdı, məni gülmək tutur, hərdən onu öpürdüm, ondan uşağnkından artıq qorxmuram; gecə onun balaca, mehriban cisimciyətini əlimə alırdım; Anri qızdır, köksünü ötürüb başını yana çevirirdi, amma kişiliyi hərəkətsizdi, özünü əlimdə çox itaətkar aparır, onu bərk sıxmıram, o yatanacan uzun müddət beləcə uzanırdı. Yatanda arxası üstə çevrilir, keşislər, saf şeylər, qadınlar barədə fikirləşməyə başlayıram, əvvəlcə mehribancasına qarnımı, gözəl şümal qarnımı sıgallayıram, sonra əlimi get-gedə aşağı aparır, ləzzət alıram; bu ləzzəti özümə verməyi ancaq özüm bacarıram".

Onun zənci kimi qıvrım saçları vardı. Kədər də boğazından yapışmışdı. Amma göz qapaqlarını bərk-bərk sıxdı, nəhayət, gözlərinin qabağında Rirettanın kiçik qızılı-çəhrayı, buza oxşayan qulağı peyda oldu. Onu görmək Lülüdən ötrü əvvəlki qədər xoşagələndə deyildi, çünki bunun ardınca dərhal Rirettanın səsinə eşidirdi. Bu, Lülünün xoşuna gəlməyən kəskin, aydın səs idi: "Siz Pyerlə getməlisiniz, Lülüciyəzim, bu, eləməli olduğunuz yeganə ağıllı şeydi". "Mən Rirettaya çox bağlıyam, amma o, bu cür özündənrazi olanda, özü öz sözlərindən vəcdə gələndə məni bir az əsəbiləşdirir. Ötən dəfə "Kupel"də Riretta ağıllı, bir qədər çaşqın görkəmlə dedi: "Siz Anriylə qala bilməzsiniz, çünki daha onu sevmirsiniz, bu, cinayət olardı". O, Anri barəsində pis bir şey demək fürsətini heç vaxt əldən vermir, mənə, bu, yaxşı hal deyil, axı o, həmişə Rirettayla yaxşı davranıb; ola bilsin ki, daha onu sevmirəm, amma bunu mənə Riretta deməməlidir; onunçün hər şey həmişə "ya sevirsen, ya da yox" şəklində sadə və asandı:

amma mənimçün belə deyil. Birincisi, evə öyrəşmişəm, son-rasa onu çox sevirəm, axı ərimdi. Onu döymək, bərk çim-dikləmək istəyirəm, çünki çox piylidi. "Bu, cinayət olardı". O, qolunu qaldırır, mən də onun qoltuğunun altını görürəm, çıpaq qolları çox xoşuma gəlir". Qoltuğunun altı ağız kimi açılır, Lülü saça oxşayan dolaşیق tüklə örtülmüş, azacıq qırışmış çəhrayımtıl dərinini görür; Pyer onu, nə qədər xoşuna gəlməsə də, "Gonbul Minerva" adlandırır. Lülü kiçik qardaşı Roberti xatırladığından gülümsündü, oğlan bir dəfə onun alt paltarında durduğunu görüb: "Niyə qollarının altında tük var?" soruşmuş, o da cavab vermişdi: "Bu, xəstəlikdi". O, qardaşının yanında geyinməyi çox sevirdi, çünki oğlan həmişə gülməli iradlar tuturdu: maraqlıdı, bütün bunları haradan tapırdı. Qardaşı Lülünün əşyalarına toxunmağı sevirdi, paltarlarını söylə qatlayırdı; oğlanın elə çevik əlləri var, gələ-cəkdə məşhur modelyer ola bilər. "Gözəl peşədi, mənse ondan ötrü parça naxışları fikirləşib tapacağam. Qəribədi ki, uşaq qadın dərzisi olmaq istəyir; oğlan doğulsaydım, yəqin, heç vaxt dərzi yox, səyyah, yaxud aktyor olmaq istərdim; o, ünsiyyətçil olmasa da, məqsədyönlü fantaziyaçıydı; mənse rahiyyə bacı olmaq, varlı evlərdən ianə toplamaq istərdim. Gözlərimdə get-gedə daha çox zəiflik, bədənimdə halsızlıq duyur, yuxuya gedirəm. Ləçək altındakı gözəl bəyaz üzüm kübar görkəm alır. Mən minlərlə qaranlıq dəhlizdə oluram. Amma qulluqçu dərhal işığı yandırır, kiçik masaların üzərində nəsil portretləri, bürünc heykəlciklər görürəm. Bir də paltarasilanlar. Ev sahibəsi kiçik cib dəftərçəsi və əlli-franklıq pulla çıxacaq: "Budur, bacı, götürün". – "Minnətda-ram, madam, İlahi sizi hişf eləsin. Görüşənədək". Amma əlbəttə, əsl bacı olmazdım. Aradabir avtobusda bir tipə göz vurardım; əvvəlcə heyrətlənəcək, sonra yolboyu cürbəcür axmaq şeylər pıçıldaya-pıçıldaya arxamca düşəcək, mənse onu polisə təhvil verəcəyəm. İlanələrdən toplanan pulu özümə götürəcəyəm. O pullarla nə ala bilərəm? Zəhərə qarşı dər-

man. Boş şeydi. Gözlərim zəifləyir, bu da xoşuma gəlir, elə bil, su ilə isladılar, bədənimisə şirin əsməcə bürüyüb. Zümrüd və lazuritlərlə¹ gözəl yaşıl tas". Tas fırlandı, fırlandı və qorxunc öküz başı oldu, amma Lülü ondan qorxmur, o, pıçıldayır: "Sekurj. Kantala quşları. Donub qal". Uzun qırmızı çay susuz düzənliklə axıb gedir. Lülü özünün mexaniki ətdöyənini, sonra briolinini² xatırladı.

"Bu, cinayət olardı!" O diksindi, qalxıb sərt nəzərlərlə qaranlığa baxa-baxa çarpayıda oturdu. "Onlar mənə əzab verirlər, doğrudanmı, bunu görmürlər? Riretta, əlbəttə, hər şeyi xeyirxah məqsədlərlə eləyir, amma başqalarına münasibətdə elə ağıllıdı ki, nə fikirləşməli olduğumu, hər halda, başa düşməli idi. O, mənə alovlu nəzərləriylə baxıb: "Sən gələcəksən!" dedi. Əlimi ağrıyanacan sıxıb özünü hipnozçu kimi göstərəndə, onun gözlərindən qorxuram; bu gözləri görəndə həmişə tükli sinəsi olduğu yadıma düşür. "Sən gələcəksən, səni bütöv istəyirəm", belə şeyi necə demək olar? İt-zad deyiləm ki...

Oturanda ona gülümsədim, kirşanını təzələdim, gözlərini qaraltdım, çünki bu cür xoşuna gəlir, amma o, heç nə sezmədi, üzümə baxmır, gözlərini döşlərimə zilləyir; döşlərim lap balaca olsa da, istərdim onun acığına bürüşsün. "Mənim Nitsadakı villamda yaşayacaqsan". O dedi ki, villa bəyazdı, mərmər pilləkənləri var, dənizə baxır, bütün günü lüt-üryan gəzəcəyik; yəqin, çıpaq halda pilləkənlə qalxmaq yaman gülməli idi; mənə baxmasın deyə onu qabaqda getməyə məcbur eləyəcəyəm, yoxsa ayağımı tərpedə bilmərəm, yerimdə mıxlanıb qalar, bütün qəlbimlə arzulayaram ki, kor olsun; bununla belə, məndən ötrü, demək olar, heç nə dəyişməyəcək: o, yanımda olanda mənə elə gəlir ki, çıpağam. Əlimdən tutub üzündə qəzəbli ifadəylə dedi: "Sən məni istəyirsən!", mən də həm qorxdum, həm də cavab verdim: "Hə". – "Mən səni xoşbəxt eləmək istəyirəm, biz avtomobildə, gəmidə səyahətə çıxacağıq, İtaliyaya gedəcəyik, sənə

¹ Lazurit – qiymətli daş

² Briolin –saça parıltı verən vasitə

istədiyinin hamısını verəcəyəm". Onun villasında mebel, demək olar, yoxdu; biz döşəmədə döşək üstündə yatacağıq. O istəyir ki, ağuşunda yatım, qoxusunu hiss eləyim; sinəsi xoşuma gələrdi, çünki tüklü də olsa, əsmər, geniş idi; istərdim ki, kişilərdə tük olmasın, onunsa qara, yumşaq tükləri var, elə bil, ipəkdi, bəzən o tükləri sıgallayıram, bəzənsə məni qorxudur, ondan mümkün qədər uzağa qaçmağa çalışıram, amma o, məni özünə sıxır. İstəyir ki, ağuşunda yuxuya gedim, məni qollarının arasında möhkəm sıxsın, mənə qoxusunu hiss eləyim; hava qaralanda dənizin uğultusunu eşidəcəyik, amma birdən kefi istəsə, məni gecəyarısı oyada da bilər – daha aybaşı dövründən başqa heç vaxt rahat yata bilmərəm, çünki onda, hər halda, məni dinc buraxacaq, axı deyirlər ki, bu işi xəstə qadınlarla görəndə onların qarında qan, yad qan qalır, o qan mələfələrin üstündə, hər yerdə... ah, necə iyrənclikdi, niyə belə qurulub ki, bizim bədənimiz var?"

Lülü gözlərini açır; pərdələr küçədən düşən işıqdan qızarıb, güzgtü qırmızı əks verir; bu qırmızı işıq, pəncərənin fonunda sezilən kreslo Lülünün xoşuna gəlir. Kreslonun qoltuqluğuna Anri şalvarını atıb, qayıqları da boşluqda sallanır. "Onun qayıqları üçün rezin almalyam. Oh! Bacarmıram, çıxıb getmək istəmirəm. Bütün günü o, məni, mən də onu öpəcəyəm, ona sevinc gətirəcəyəm, mənə baxıb fikirləşəcəm: "Bu, mənim sevincimdi, onun orasına-burasına, harasına istəsəm, toxunaram, nə vaxt istəsəm, hər şeyi təzədən başlayaram. Por-Royalda kimi". Lülü ayaqlarını adyalın altına soxdu, Por-Royalda baş verənləri xatırlayanda Pyerə nifrət eləyirdi. Lülü hasarın arxasına keçdi; fikirləşirdi ki, əri maşında oturub xəritəni öyrənir, qəfildən də onu gördü, pişik kimi gizlənə-gizlənə, səssizcə ardınca gəlirdi. Lülü ayağıyla Anrini itələdi: heç olmasa, indi oyansın. Anri dərindən nəfəs aldı, amma oyanmadı. "Mən gözəl, qız kimi saf oğlanla tanış olmaq istərdim; biz bir-birimizə toxunmazdıq, dəniz qırağında gəzər, əl-ələ tutardıq, gecələrsə bacı-qardaş kimi ayrı

çarpayılarda yatar, səhərəcən söhbət eləyərdik. Riretta da bizimlə yaşasaydı, daha yaxşı olardı, qadınlar kişisiz qalanda çox gözəl olur; onun çiynləri dolu, şümalıdı; o, Frenelə vurulanda çox bədbəxtdim, Frenelin əlini yavaş-yavaş qızın çiynlərinə, yanlarına çəkə-çəkə nəvaziş göstərdiyini, onunsa ağır-ağır nəfəs aldığı fikirləşib həyəcanlanırdım. Elə bu cür, tamam çılpaq kişinin altında uzananda, onun bədənini sığallayan əlləri hiss eləyəndə Rirettanın üzünün ifadəsini təsəvvürümə gətirməyə çalışırdım. Mən qətiyyənlə ona toxunmazdım, onunla neyləyəcəyimi bilməzdim, hətta bunu istəsə də, hətta "istəyirəm" desə də, bacarmazdım, amma əgər gözü-görünməz olsaydım, başına bu iş gətiriləndə yanında olmaq, üzünü görmək (Minerva kimi görünsəydi, təccüblənərdim), aralanmış çəhrayı dizlərini sığallamaq, iniltisini eşitmək istəyərdim". Lülünün qurumuş boğazından qısa gülüş qopdu – bəzən beyninə belə şey də gəlir. Bir dəfə təsəvvürünə gətirdi ki, Pyer Rirettanı zorlamaq istəyir. "Mən də qızı qucaqlayıb ona kömək elədim. Axşamsa Rirettanın yanaqları alışıb-yanırdı, onunla divanda bir-birimizə sıxılıb oturmuşduq, ayaqları bir-birinə kip yapışmışdı, susurduq, biz bu barədə heç vaxt danışmayacağıq". Anri təzədən xoruldadı, Lülü də fit çaldı. "Mən böyründə uzanmışam, yuxuya gedə bilmirəm, az qala, dəli oluram, bu qanmazsa xoruldayır – heç vecinə deyil, məni qucaqlasaydı, "Sən mənimçün hər şeydən, Lülü, səni sevirəm, getmə!" desəydi, bu qurbanı qəbul eləyib qalardım, bəli, ömrümün axırnacan qalardım, təki ona xoş olsun".

II

Riretta "Ev" kafesinin xiyabanında əyləşib portveyn sifariş verdi. O, özünü yorğun hiss eləyirdi, Lülüyə acığı tutmuşdu:

"...Onların portveyni tıxac dadı verir, Lülü elə hey məni olə salır, çünki qəhvəni çox xoşlayır, amma xəstə vaxtı qəhvə

içmək olmaz; burada bütün günü qəhvə, ya da südlü qəhvə içirlər, axı bir qəpiklik ruqları yoxdu, bu da, deyəsən, onları çox acıqlandırır, müştərilərin gözlərinin qabağında dükanlarını başlarına uçurardım, onlar hörmət olunası adam deyilərlər. Bilmirəm o, niyə həmişə mənə Monparnasda görüş təyin eləyir, "Kafe dö Lya Pe"də, yaxud "Pam-Pam"da görüşsəydik, heç də çox getməzdə, mən də işdən bu qədər uzağa yortmalı olmazdım; həmişə bu sifətlərin mənə nə qədər əsəbiləşdirdiyini söyləməyə söz tapmıram, bununla belə, boş vaxtım olan kimi bura gəlirəm; burada, xiyabanda hələ bir az babatdı, amma içəridə... Oradan çirkli paltar iyi gəlir, mənə uğursuzlara nifrət bəsləyirəm. Hətta xiyabanda özümü narahət hiss eləyirəm, çünki mənə bu üzütüklü kişilərin, şeytan bilir, nəyə oxşayan qadınların arasında görünəri təəccübləndirəcək həddən artıq yaxşı görkəmin var. Yəqin, onlar fikirləşirlər: "Bəs bu, burada nə gəzir?" Əlbəttə, əla bilirəm ki, yayda bura varlı amerikalılar tez-tez baş çəkirlər, amma deyəsən, indi onların hamısı əziz hökumətimizin sayəsində İngiltərədədi, elə buna görə də zinət əşyalarının alveri pis gedir, axı ötən il bu vaxt satdıqlarımın heç yarısını da sata bilməmişəm, başqalarının işinin necə getdiyini təsəvvür eləyirəm, əgər madam Dübelin dediyi kimi, həm də ən yaxşı satıcıyamsa, balaca İonelə yazığım gəlir, o, alver eləməyi heç bacarmır, yəqin ki, maaşından artıq bir qəpik də qazanmır; bütün günü ayaq üstə olanda, bir az dəbdəbə, bir qədər sənət və təlim görmüş personalı olan bir yerdə dincəlmək istəyirsən; gözlərini yumub hər şeyi unutmaq, həzin musiqi dinləmək üçün aradabir "Ambassador"ə rəqsə getmək çox xərc tələb eləmir; buradasa mənə xidmət eləyən balaca qıvrımsaç qızdan başqa – o, çox mehribandı – ofisiantlar elə həyasızdılar, dərhal görünür ki, hər cür tör-töküntüylə qarşılaşırlar. Yəqin, özünü bu kişilərin əhatəsində görmək Lülünün xoşuna gəlir, daha yaxşı yerə getməyə sə qorxardı, o, mədəni kişilərin qarşısında utanır, buna görə də

Lui xoşuna gəlmir; buradasa özünü sərbəst hiss eləyir, axı bura hətta yaxalıqları olmayanlar da gəlirlər, bütün bu yazıqlar trubka çəkir, adamı açıq-aşkar gözləriylə yeyirlər, dərhal görünür ki, qadın aparmağa pulları yoxdu; onlar sizi gözləriylə yeməyə hazırdılar, ancaq hətta nə istədiklərini nəzakətlə deməyi, qəlbinizə girməyi də bacarmırlar".

Ofisiant yaxınlaşdı:

– Sizə yalnız portveyn gətirim, madmazel?

– Hə, zəhmət olmasa.

O, nəzakətlə əlavə elədi:

– Əla havadı.

– Artıq vaxtdı, – Riretta dedi.

– Hə də, axı mənə elə gəlirdi ki, qış heç vaxt başa çatmayacaq.

O çıxıb getdi, Riretta da onu baxışlarıyla yola saldı. "Bu oğlan xoşuma gəlir, – fikirləşdi, – öz yerini bilir, yekəxana deyil, həmişə mənə deməyə mehriban söz tapır, az da olsa, xüsusi diqqət əlamətidir".

Arıq, donqar cavan kişi ona həyasızcasına baxırdı; Riretta çiyinlərini oynadıb arxasını ona çevirdi. "Əgər qadınlara göz dikmək istəyirsənsə, heç olmasa, təmiz alt paltarın olmalıdı. Mənimlə danışmağa cəhd eləsə, ona elə belə də deyəcəyəm. Maraqlıdı, Lülü niyə ondan aralanmır. O, Anrinin qəlbinə dəymək istəmir, mənəcə, bu, həddən artıq gözəldi: qadının bir impotentə görə öz həyatını şikəst eləməyə haqqı yoxdu". Riretta impotentlərə qarşı sox dözümsüz idi. "O, çıxıb getməliidi, qumara onun xoşbəxtliyi qoyulub, açıq-aydın deyəcəyəm ki, öz xoşbəxtliyi ilə oynamaq olmaz: Lülü, öz xoşbəxtliyinizlə oynamağa haqqınız yoxdu. Ya da ona heç nə deməyəcəyəm, bəsdı, bunu ona yüz dəfə təkrar eləmişəm, özü istəmirsə, insanı xoşbəxt eləmək olmaz". Riretta beynində dəhşətli boşluq hiss eləyirdi, çünki bərk yorulmuşdu, qədəhdəki ərimiş karamelə oxşayan portveynə baxır, bir səs də qəlbində ona "Xoşbəxtlik, xoşbəxtlik" təkrarlayırdı, bu da

ki gözəl, təsirli, ciddi söz idi, sonra fikirləşdi ki, "Pari-suar" qəzetinin müsabiqəsində onun fikrini soruşsaydılar, deyərdi, bu, fransız dilində ən gözəl sözdü. "Görəsən, kimsə bu barədə düşünmüşdü mü? Özləri kişi olduqlarından "enerji, igidlik" deyirdilər, müsabiqədə qadınların da iştirakı lazımdı, bu sözü yalnız qadınlar tapa bilirlər. İki dənə də mükafat təsis edil-məliydi, ən gözəl söz "Şərəf" hesab olunmaqla, birini kişilər üçün, digərini qadınlar üçün, – onu "Xoşbəxtlik" sözünü söyləyib mən udardım: axı Şərəf və Xoşbəxtlik qafiyələnmiş və maraqlısı da elə budur. "Ona deyəcəyəm: "Lülü, sizin öz xoşbəxtliyinizi əldən buraxmağa haqqınız yoxdu. Lülü, sizin xoşbəxtliyiniz, Xoşbəxtlikdi". Mənim, məsələn, Pyer çox xoşuma gəlir, birincisi, əsl kişidi, üstəlik də, ağıllıdı ki, işləri qarışdırmır, pulu var, onun qayğısına qalacaq. O, həyatın kiçik rahatsızlıqlarını yoluna qoymağı bacaran kişilərdəndi. Bu, qadına ləzzət verir; kişinin özünü göstərməsi, ofisiantlarla, metrdotellərlə danışmaq bacarığı çox xoşuma gəlir; onlar Pyerə itaət göstərirlər və mən də bunu "xarakter yiyəsi olmaq" adlandırırım. Yəqin, Anridə hər şeydən çox bu çatış-mır. Ancaq atası sağlam, güclü adam idi. O, özünə ciddi fikir verməli idi, əlbəttə, arıq və zərif olmaq, aclıq, yuxusuzluq bilməmək, sutkada dörd saat yatmaq, günlərlə özünün o parça eskizlərini göstərə-göstərə Parisi dolaşmaq gözəldi, amma ağılsızlıqdı, o, düzgün rejimə əməl etməli, az yeməli idi, yeri gəlmişkən, bu, elə mənim özümə də məsləhət idi. Yoxsa on illiyinə bir sanatoriyaya yerləşdiriləndə gec olacaq".

O, Monparnas bulvarının tinindəki əqrəbləri on ikiyə iyirmi dəqiqə işlədiyini göstərən saata təəccüblə baxdı. "Lülüni anlamıram, qərribə xasiyyəti var, heç vaxt kişiləri sevdini, yoxsa onlara nifrət elədiyini başa düşə bilmədim; amma Pyerdən razı qalmalıdı, heç olmasa, onu ötənlik kişini, Rebyü dediyim Rabyüsünü¹ unutmamağa məcbur eləyər. Bu

¹ *Rabyü* – tərcümə olunmayan söz oyunudu. Ravit (Rabyü) – soyad, Revit (rebyü) – "yaramaz" deməkdi.

xatirə Rirettanın kefini açdı, amma arıq cavan kişi gözlərini çəkmədən ona baxdığından, təbəssümünü boğdu; başını çevirib kişinin baxışlarını tutdu. Rabyütün bütün sifəti xırda qara nöqtələrlə örtülmüşdü, dərisini dırnaqlarıyla sıxıb onları çıxarmaq Lülüyə ləzzət verirdi. "İyrənclikdi, amma neyləməli, əla kişi barədə Lülünün anlayışı yoxdu, mənse ən çox incə kişiləri sevirəm, kişilərin gözəl şeyləri, köynəkləri, ayaqqabıları, dəbdəbəli güllü qalstukları çox yaxşıdı. Düzünə qalsa, kişilər çox kobuddular, amma onların gücü, zərif gücü çox gözəldi, çəkdikləri ingilis siqaretinin, təmiz qırılmış üzlərindəki odekolonunun qoxusu kimidi, Yox... qadın dərisi deyil, kişi dərisi tumaca oxşayır, güclü əllərisə sizi qucaqlayır, başınızı onun sinəsinə söykəyir, qulluq olunmuş kişinin kəskin qoxusunu duyursunuz, qulağınıza isti sözlər pıçıldayırlar; onların əynində yaxşı şeylər, buzov dərisindən gözəl ayaqqabılar var, onlar sizə "Əzizim, mənim mehriban qızım" paçıldayırlar, siz də təslim olduğunuzu hiss eləyirsiniz, – Riretta onu ötən il atmış Luini xatırlayıb ürəyi sıxıldı: o, öz dəyərini bilən kişiydi, bir yığın qərribə şeyləri – möhürlü üzüyü, qızıl portsiqarı, öz kiçik düşkünlükləri... – var idi. Düzdü, bu kişilər çox, bəzən qadınlardan pis zəhlətökən olurlar. Qırx yaşlarında, hələ də özünə qulluq eləyən, arxaya daranmış, gicgahları ağarmış saçları olan, qıvrıq, enlikürək, lap idmançı görkəmli, çoxlu əzab çəkdiyindən həyatı, yaxşılığı qanan kişi tapmaq çox yaxşı olardı. Lülü əsl uşaqdı, bəxti onda gətirib ki, mənim kimi rəfiqəsi var. Axı bütün bunlar Pyeri bezdirməyə başlayır, mənim yerimə kim olsaydı, bundan mütləq istifadə eləyərdi, mənse həmişə ona dözməyi məsləhət görürəm, o, mənimlə həddən artıq mehriban olanda özümü elə göstərirəm ki, guya, bunu sezmirəm, Lülü barədə söz açır, həmişə onun keyfiyyətlərini qeyd eləmək üçün söz tapıram, amma o, öz xoşbəxtliyinə layiq deyil, sadəcə, onu qiymətləndirmir, ona Lui çıxıb gedəndən sonra mənim kimi bir az tək yaşamağı arzulayıram, onda

bütün günü işləyib evə tək qayıtmağın, başını kiminsə çiyinə qoymaq arzusundan ölə-ölə mənzili boş görməyin nə demək olduğunu bilərdi. Səhəri özünü qalxmağa məcbur eləyib, həm təzədən işə getmək, həm yapışıqlı, şən olmaq, həm də özün ölməyə üstünlük verdiyin halda, başqalarını yaşamağa ruhlandırmaq üçün gücü haradan aldığını özündən soruşursan".

III

Saat on ikinin yarısını vurdu. Riretta xoşbəxtlik barədə, göy quş barədə, xoşbəxtlik quşu barədə, quş kimi azad sevgi barədə düşünürdü. O diksindi: "Lülü yarım saat gecikir, bu, normaldı. O, heç vaxt ərini atmayacaq, buna iradəsi çatmaz. Deyəsən, Anriylə yalnız nəzakət xətrinə yaşayır: onu aldadır, amma hələ ki ona "madam" deyə müraciət eləyirlər, fikirləşir ki, bu, belə də olmalıdı. O, Anridən dəhşətli şeylər danışır, amma Allah eləməsin ki, səhəri bunu ona təkrar eləyəsən, hiddətindən partlayar. Mən ondan ötrü bacardığım hər şeyi elədim, demək istədiyimin hamısını söylədim, bu da ondan ötrü daha pisdi".

Taksi "Ev" kafesinin qabağında dayandı və Lülü düşdü. O, iri çamadan gətirirdi, üzünün ifadəsi də nəşə təntənəliydi.

– Anrini tərək elədim, – uzaqdan qışqırdı.

Çamadanın ağırlığı altında əyilə-əyilə yaxınlaşdı. Gülüm-səyirdi.

– Doğrudan? – Riretta heyrtlə soruşdu. – Demək istəyirsiniz ki...

– Hə, hər şey qurtardı, – Lülü cavab verdi. – Mən onu atdım.

Riretta hələ də inanmırdı:

– O bilir? Siz ona dediniz?

Lülünün gözləri tutqunlaşdı:

– Həm də necə dedim! – o səsləndi.

– Lap yaxşı, mənim balaca Lülüm!

Riretta nə fikirləşəcəyini bilmirdi, amma güman eləyirdi ki, bu vəziyyətdə Lülüyə yardım lazımdı.

– Əla, – dedi, – sadəcə, qəhrəmansınız.

O, əlavə eləmək istəyirdi ki, bax, görürsünüz, hər şey necə sadədi, amma özünü saxladı. Lülü heyranlıq doğurdu: yanaqları qıpqırmızı qızarmışdı, gözləri alışıb-yanırdı. O, oturub çamadanını yanına qoydu. Dəri qayıqlı boz yun paltoda, açıq-sarı boğazlı köynəkdəydi. Başı açıq idi. Lülünün küçəyə başıaçıq çıxması Rirettanın xoşuna gəlmirdi; dərhal anladı ki, Lülü utanc və sevinc hisslərinin qaribə qarışığı içindədi. O, həmişə Rirettada bu cür təəssürat yaradırdı. "Onda ən çox xoşuma gələn şey həyatsevərlikdi", – Riretta fikirləşdi.

– Hər şey bir anda baş verdi. – Lülü dedi. – Qəlbimdə qaynayanların hamısını ona söylədim. O, gic kimi durmuşdu.

– Özümə gələ bilmirəm, – Riretta dedi. – Bu nəydi sənin başına gəldi, nəydi, Lülü, mənim körpəm? Dünən axşam başımdan keçərdim ki, ondan ayrılmayacaqsınız.

– Qardaşımın ucbatından oldu. Mənim yanımda özünü nə istəyir hesab eləsin, amma onun valideynlərimi incitməsinə dözə bilmərəm.

– Amma hər şey necə baş verdi axı?

– Bəs ofisiant haradadı? – Lülü stulda fırlana-fırlana soruşdu. – "Ev"də ofisiantları heç vaxt çağırmaq olmur. Bizə o qıvrımsaç oğlan xidmət eləyir?

– Hə, – Riretta təsdiq elədi. – Xəbəriniz varmı ki, o, mənə vurulub?

– Bəs belə! Əla, amma ayaqyolundakı gözətçi qadından özünüzü gözləyin, oğlan həmişə onun yanında fırlanır. Qadının dalınca düşüb, amma bu, mənəcə, kabinələrə girən qadınlara baxmaq üçün bəhanədi: qadınlar çıxanda onları qızartmaq üçün düz gözlərinin içinə baxır. Yeri gəlmişkən, sizi bir dəqiqəliyə tək buraxacağam, Pyerə zəng vurmalyam, təsəvvür eləyirəm, necə təəccüblənəcək! Ofisiantı görsəniz, mənə

südlü qəhvə sifariş verin, tezəcə qayıdıb hər şeyi sizə danışacağam.

O qalxıb bir neçə addım getdi, təzəcə Rirettaya sarı döndü:

– Mən həddən artıq xoşbəxtəm, Riretta, əzizim.

– Əzizim, Lülü, – Riretta onun əlindən yapışıb kövrəldi.

Lülü əlini çəkib yüngül yerişlə xiyabanı keçdi. Riretta onun uzaqlaşan görkəminə baxdı: "Heç vaxt fikirləşməzdim ki, bunu bacarar. Ərini atmağı bacardığına görə necə sevinir. – Bir qədər sarsılmış Riretta fikirləşdi. – Mənə qulaq assaydı, bu məsələ çoxdan qurtarmışdı. Amma necə olur-olsun, hər şey mənim sayəmdə baş verdi, əslində, ona təsirim böyükdü".

Bir neçə dəqiqədən sonra Lülü qayıtdı.

– Pyerin heyrətdən dili tutuldu, – o dedi. – Təfərrüatı öyrənmək istəyirdi, lap tezliklə hər şeyi ona söyləyəcəyəm, axı onunla nahar eləyirəm. O dedi ki, ola bilsin, sabah axşam gedə bilərik.

– Sizə görə çox şadam, Lülü, – Riretta dedi. – Hə, tez danışın. Hər şeyi bu gecə qət elədiniz?

– Bilirsiniz, mən heç nəyi qət eləməirdim, – Lülü ciddi etiraz elədi. – Hər şey öz-özünə alındı. – O, əsəbi halda stolu döyəclədi. – Qarson, qarson! Bu ofisiant məni lap bezdirdi, mən südlü qəhvə istəyirəm.

Riretta sarsılmışdı: Lülünün yerində, bu qədər ciddi vəziyyətdə olsaydı, yadına südlü qəhvə düşməzdi. O, əlbəttə, çox mehribandı, amma təəccüblüdü ki, bəzən quşcuğaz kimi yelbeyin olur.

– Anrının sifətini görsəydiniz! – Lülü gültüşdən pıqqıldadı.

– Məni ananızın nə deyəcəyi narahat eləyir, – Riretta ciddi halda dilləndi.

– Anam? Anam xoşbəxt o-la-caq. – Lülü inamlı halda dedi. – O, anamla kobud rəftar eləyirdi, anam ondan cana doymuşdu. Həmişə onun başına qaxırdı ki, məni pis tərbiyə eləyib, mənə rəiyyət tərbiyəsi verib. Bilirsiniz, ondan qismən anama görə ayrılmışam.

– Nə olmuşdu ki?

– Roberə şillə vurmuşdu.

– Deməli, Rober sizdəydi?

– Hə, səhər gəlmişdi, yaxınlıqdan keçirmiş... Anam onu Gempexə şagird vermək istəyir. Deyəsən, sizə bu barədə demişəm. Qıssası, o, biz səhər yeməyi yeyəndə gəldi, Anri də ona şillə vurdu.

– Nəyə görə? – Riretta azacıq qəzəblə soruşdu. O, Lülü'nün söhbətindəki rabitəsizliyə dözə bilmirdi.

– Onlar nə barədəsə mübahisə eləyirdilər, – Lülü qeyri-müəyyən tərzdə dedi, – uşaqsız ona güzəştə getmək istəmirdi. O, Anridən qorxmadı. "Qoca axmaq", – düz üzünə dedi. Ona görə ki, Anri onu qaba adlandırmışdı. Uşaq elə hey bunu təkrarlayır, mənə gülməkdən ölürdüm. Bu vaxt Anri qalxdı, biz studiyada səhər yeməyi yeyirdik, Roberə şillə vurdu, buna görə Anrini öz əllərimlə öldürərdim.

– Siz də çıxıb getdiniz?

– Çıxıb getdim, – Lülü təəccübləndi, – hara?

– Elə bildim məhz həmin məqamda getmisiniz. Bura baxın, əziz Lülüm, mənə hər şeyi yerli-yataqlı danışın, yoxsa heç nə başa düşmürəm. Deyin, – nədənsə sübhələnin əlavə elədi, – doğrudanmı, onu tərk eləmisiniz?

– Əlbəttə, bir saatdı, bu barədə danışırım.

– Yaxşı. Beləliklə, Anri Roberi vurdu. Bəs sonra?

– Sonra, – Lülü dedi, – mən onu eyvanda qapadım, çox gülməliydi! O, hələ pijamadaydı, şüşəni taqqıldadırdı, amma sındırmaqdan qorxurdu, çünki birə kimi xəsisdi. Mən onun yerində olsaydım, hətta qana da batsaydım, hər şeyi sındırdardım. Sonra Teksyölər gəldilər. Onlara hər şeyi zarafat kimi qələmə verməyə çalışıb, qapının arxasından gülümsəməyə başladı.

Ofisiant yanlarından keçəndə Lülü onun qolundan yapışdı:

– Qarson, harada itib-batmışınız? Mənə südlü qəhvə verə bilərsiniz?

Riretta özünü narahat, sui-qəsdçi kimi hiss eləyirdi, ofisiyanta güclə seziləcək tərzdə gülümsündü, amma o, ciddi-qaşqabaqlı görkəmini dəyişməyib lütfkarlıqla təzim elədi. Riretta Lülüyə bir qədər qəzəblənirdi: o, tabeliyində olanlarla heç vaxt lazımı tərzdə danışmağı bacarmırdı, gah özünü həddən artıq yekəxana aparır, gah hədsiz tələbkar, quru olurdu.

Lülü güldü:

– Anri pijamada eyvanda yadıma düşəndə gülməyim gəlir: o, soyuqdan titrəyirdi. Bilirsiniz, onu orada necə qapadım? Otağın o başında durmuşdu, Rober ağlayır, o isə ona öyüd verirdi. Mən eyvana çıxıb qışqırdım: "Ora bax, Anri, taksi gülsatanı basdı". O yaxınlaşıb böyrümdə durdu: gülsatanı sevir, çünki isveçrəlidi, həm də Anriyə elə gəlir ki, qız ona vurulub. "Harada? Harada?" – soruşdu. Mən yavaşca aralandım, otağa girib qapını bağladım. Sonra şüşənin arxasından ona qışqırdım: "İndi bilərsən mənim qardaşımı incitmək nə deməkdir". Onu bir saatdan artıq balkonda saxladım. Hiddətindən gömgöy göyərək hədəqəsindən çıxmış gözləriylə bizə baxırdı. Ona dilimi göstərir, Roberə konfet yedizdirirdim; sonra öz əşyalarını studiyaya gətirdim, düz Roberin qabağında geyinməyə başladım, çünki Anrinin buna dözmədiyini bildirdim: Rober əsl balaca kişi kimi, əlimdən, boynumdan öpürdü, çox gözəl idi; özümüzü elə aparırıdık, elə bil, Anri, ümumiyyətlə, dünyada yoxdu. Bunun üzündən hətta yuyunmağı da unuttum.

– Anrisə şüşə arxasında qalmışdı. Gülməkdən lap öldüm, – Riretta ucadan güldü.

Lülü gülüşünə ara verdi.

– Qorxuram ki, soyuqlasın, – o, ciddi halda dedi, – insan qəzəblənəndə heç nəyi vecinə almır. – Sonra təzədən şənlib davam elədi: – O, bizi yumruqlarıyla hədələyir, elə hey nəse deyirdi, amma mən yarısını da başa düşmürdüm. Sonra Rober çıxıb getdi, dərhal da Teksyölər zəngi basdılar; onları

içəri buraxdım. Anri gələnləri görəndə ağzı qulağının dibinə getdi, onlarla eyvandan salamlaşdı, mənə dedim: "Ərimə baxın, varım-dövlətimdi, o, doğrudan, akvariumdakı balığa oxşayır?" Teksyölər onunla şüşə arxasından salamlaşdılar, bir az çaxmışdılar, amma özlərini saxlamağı bacarırlar.

– Elə bil, bunların hamısı gözümtün qabağında olub, – Riretta qəhqəhə çəkdi. – Ha-ha! Əriniz eyvanda, Teksyölərsə studiyada! – O, bir neçə dəfə təkrar elədi: "Əriniz balkonda, Teksyölərsə studiyada..." O, səhnəni Lülüyə təsvir etmək üçün gülməli, təsirli sözlər tapmaq istəyirdi, hesab eləyirdi ki, Lülüdə yumor hissi yoxdu. Amma bir söz tapmadı.

– Eyvanın qapısını açdım, – Lülü dedi, – Anri içəri girdi. O, mənə Teksyönün gözü qabağında öpdü və "balaca zarafatçı" adlandırdı. "Balaca zarafatçı, – təkrar elədi, – mənimlə zarafat etmək fikrinə düşüb". Mən gülümsəyirdim, Teksyölər nəzakətli təbəssüm göstərirdilər, hamı gülümsəyirdi. Amma Teksyölər çıxıb gedəndən sonra o, qulağının dibinə yumruq ilişdirirdi. Onda mən şotkanı qapıb onun üzünə çırpıdım: dodaqları əzildi.

– Yazıq Lülü, – Riretta mehribancasına dilləndi.

Ancaq Lülü hər cür mərhəmətdən əlinin hərəkətiylə imtina elədi. O, qəhvəyi hörtüklərini döyüşkəncəsinə silkələyə-silkələyə dik durmuşdu, gözlərindən ildırım şaxıyırdı.

– Elə həmin məqamda da məsələni ayırd elədik: onun dodaqlarını salfetkayla silib dedim ki, mənə cana doydurub, onu daha sevmirəm, çıxıb gedirəm. O ağlayıb dedi, özünü öldürər. Amma bu artıq mənə təsir eləməirdi: Riretta, siz, yəqin, ötən il onun Reyn vilayəti barədə təmsillərini eşitmisiniz, o, hər gün elə eyni bir mahnını oxuyurdu ki, bəs tezliklə müharibə başlayacaq, Lülü, mənə səfərbərliyə alacaq, cəbhədə həlak olacağam, sənə mənə yazığın gələcək, verdiyin dərdlərə görə vicdanın ağrıyacaq. "Sakit ol, – dedim, – sən kişilikdən düşüb-sən, səni aparmayacaq". Sonra onu sakitləşdirdim, çünki dedi, guya, mənə studiyaya salıb qapını bağlayacaq, ona and

içdim ki, bir aydan tez getməyəcəyəm. Bundan sonra kabinetinə getdi, gözləri qızarmışdı, dodaqlarında plastr vardı – yaxşı oğlandı. Hə, mənə bir qədər yır-yığış elədim, mərci şorbasını qızmaq üçün plitənin üstünə qoyub çamadanımı yığışdırdım. Mətbəx masasının üstündə ona məktub qoydum.

– Nə yazmışdınız?

– Yazdım ki, – Lülü qürurla dedi, – mərci plitənin üstündədi. Yeyərsən, sonra qazı da söndürərsən. Soyuducuda mal əti var. Mən qurtardım, çıxıb gedirəm. Əlvida!

Elə ucadan güldülər ki, ötüb-keçənlər onlara baxırdılar. Riretta fikirləşdi ki, deyəsən, gözəl səhnə yaradıblar, "Vyel" kafesinin, yaxud "Kafe dö lya Pe"nin xiyabanında oturmadıqlarına təəssüfləndi. Gülməyə ara verib susdular, Riretta qəfil-dən anladı ki, daha bir-birinə söyləməyə sözləri yoxdu. O, bir az məyus olmuşdu.

– Mən qaçdım, – Lülü qalxa-qalxa dedi, – saat on ikidə Pyerlə görüşüm var. Çamadanımı neyləyim?

– Ver mənə, – Riretta təklif elədi, – ayaqyolu baxıcısının yanında qoyaram. Sizi bir də nə vaxt görəəcəyəm?

– Yanınıza saat ikidə gələcəyəm, sizinlə bir yığın şeylər almalıyam: əşyalarımın heç yarısını da götürməmişəm, gərək Pyerdən bir az pul alım.

IV

Lülü gedəndən sonra ofisiantı çağırdı. O, hər ikisinə görə özündə müəyyən ağırlıq hiss eləyirdi. Ofisiant qaça-qaça yaxınlaşdı, Riretta artıq çoxdan sezmişdi ki, çağıranda, oğlan həmişə ona yaxınlaşmağa tələsir.

– Beş frank verməlisiniz, – dedi. Bir qədər quru tərzdə əlavə elədi: – Bayaq elə şəndiniz ki, gülüşünüz aşağıda eşidilirdi.

"Lülü onun xətrinə dəyib" – Riretta incikliklə fikirləşdi və qızarıb dilləndi:

– Rəfiqəm bu gün səhərdən bir az əsəbidi.

– O, heyranedicidi, – ofisiyant etiraz elədi. – Sizə təşəkkür eləyirəm, madmazel.

O, altı frankı cibinə qoyub uzaqlaşdı. Riretta bir qədər təəccübləndi, artıq günortaydı, Anrinin evə qayıdan vaxt Lülünün məktubunu tapması barədə fikirləşəndə bir anlığa onu mehribanlıq dalğası бүürüdü.

– İstərdim ki, sabah gündüz bunların hamısını "Teatral" hotelinə, Vandam küçəsinə gətirəsiniz, – Lülü kassir qadına kübar xanım görkəmiylə dedi. Sonra rəfiqəsinə sarı döndü.

– Vəssalam, Riretta, heç bir çətinlik yoxdu.

– Kimin adına? – kassir qadın soruşdu.

– Madam Lüsyen Krispenin.

Lülü paltosunu qolunun üstünə aşırıb üzünəşığı cumdu; o, "Samariten" univermağının əsas pilləkənləriylə qaçırdı. Riretta geri qalmamağa çalışıb, ayağının altına baxmadığından bir neçə dəfə, az qala, yıxılacaqdı – o, gözüntü qarşısında oynayan mavi, bülbülsayağı sarı incə fiqurdan çəkmirdi. "Onun, doğrudan da, abırsız bədəni var..." Hər dəfə Riretta Lülüyə arxadan, yandan baxanda formasının abırsızlığından heyrətə gəlirdi, amma səbəbini tapa bilmirdi ki, nə üçün onda belə bir təəssürat yaranıb. "Lülü çevik və incədi, amma onda xoşagəlməz nəşə var, hərçənd anlamıram ki, o, nədi. Yəqin, ona görə ki, həmişə dar geyinməyə çalışır. Deyir, öz yançağından utanır, qasığını qabarıq göstərən tumanlar geyinir. Onun yançağı balacadı, yəqin, mənimkindən yığcamdı, amma gözə iri dəyir. İncə gövdəsi fonunda yumrudu, tumanı yaxşı doldurur, fikirləşmək olar ki, onu qəsdən ora qoyublar: bir də çox oynandı".

Lülü geri çevrildi, onlar bir-birinə gülümsündülər. Riretta rəfiqəsinin abırsız bədəni barədə məzəmmətqarışıq mehribanlıq hissi ilə fikirləşirdi: bu balaca dik döşlər, bu şümal, bir azca qaraşın dəri – toxunsan, elə bilərsən ki, rezindəndir, – bu nazik budlar, bu nazik qol-qıçı olan hündür abırsız

bədən. "Zənci qız bədənidi, – Riretta fikirləşdi, – o, rumba¹ oynayan zənci qıza oxşayır". Giriş qapısının böyüründəki güzgü onun gonbul formasını əks etdirirdi. "Mən idmançıya daha çox oxşayıram, – Riretta Lülünün qoluna girdi, – axşam paltarında o daha gözəgəlimlidi, çılpaq görkəmdə mən, şübhəsiz, ondan yaxşı görünürəm". Onlar bir dəqiqəliyə susdular, sonra Lülü dedi:

– Pyer çox mehriban idi. Siz də mehribansınız, Riretta, mən hər ikinizə minnətdaram.

O, bunları süni şəkildə desə də, Riretta əhəmiyyət vermədi: Lülü təşəkkür eləməyi bacarmırdı, həddən artıq utancaqdı.

– Bütün bunlar məni boğaza yığdı, – Lülü qəfildən dedi, – hələ büstqalter də almalyam.

– Burada? – Riretta soruşdu. Onlar elə alt paltarı mağazasının yanından keçirdilər.

– Yox. Amma mən onu görəndə bunu xatırladım. Büstqalter üçün Fişerin yanına gedərəm.

– Monparnas bulvarına?! – Riretta səsləndi. – Ehtiyatlı olun, Lülü, – o, ciddi tərzdə məsləhət gördü, – Monparnas bulvarında, xüsusilə də, bu vaxtlar tez-tez olmaq məsləhət deyil. Anriyə rast gələ bilərik, problem yaranar.

– Anri? – Lülü çiyinlərini çəkib soruşdu. – Yox əşi, niyə ki? Çaşqınlıq Rirettanın yanaqlarını, alnını qızartdı.

– Siz dəyişirsiniz, əziz Lülüm, əgər bir şey xoşunuza gəlmirsə, bunu sadə, aydın tərzdə təkzib eləyirsiniz. Siz Fişerin yanına getmək istəyirsiniz, məni inandırırınsınız ki, Anri Monparnas bulvarında gəzmir. Gözəl bilirsiniz ki, o, həmişə saat altıda oradan keçir, bu, onun yoludu. Axı özünüz mənə demişdiniz ki, o, Renn küçəsiylə qalxıb Raskay bulvarının küncündə avtobus gözləyir.

– Birincisi, saat hələ beşdi, – Lülü etiraz elədi, – ikincisi, o, güman ki, işə getməyib: yazdığım məktubdan sonra yuxulub yatmalıdı.

¹ Rumba – Afrika zəncilərinin rəqsi

– Amma Lülü, – qəfildən Riretta dedi, – bildiyiniz kimi, dyü Katr-Septembr küçəsində Operayla yanaşı başqa Fişer mağazası var.

– Hə, – Lülü nəsə əzgin-əzgin razılaşdı, – amma ora getmək lazımdı.

– Ah! Xoşuma gəlirsiniz, körpəm! Getmək lazımdı! Bu ki iki addımlıqdadı, Monparnasdan daha yaxındı.

– Onların malları xoşuma gəlmir.

Riretta istehzayla fikirləşdi ki, Fişerin bütün mağazalarında eyni şeylər satılır. Amma Lülünün anlaşılmaz inadkarlığı vardı; Anri indi ondan ötrü üz-üzə gəlmək istəmədiyi adamdı, amma deyəsən, Lülü bilərəkdən onun ayaqları altına düşməyə can atırdı.

– Nolar, – o, mərhəmətlə dedi, – Monparnasa gedək, yeri gəlmişkən, Anri o qədər ucaboydu ki, o, bizi görməmiş onu görə bilərik.

– Birdən rastlaşsaq nolacaq? – Lülü soruşdu.

– Qarşılaşacağıq, vəssalam. Bizi yeməyəcək ki.

Lülü Monparnasacan piyada getməkdə israr elədi, dedi ki, təmiz hava almalıdı. Onlar de Sen, sonra Odeon küçəsi ilə və Vojirar küçəsiylə getdilər. Riretta Pyeri ağızdolusu tərifləyir, Lülüyə sübut eləyirdi ki, o, özünü bu məsələdə çox qüsuruz aparıb.

– Parisi nə qədər sevirəm, ondan ötrü nə qədər darıxacağam!

– Susun, Lülü. Bəxtinizə Nitsaya getmək xoşbəxtliyi düşüb, Paris barədə təəssüfünüzü anlamıram.

Lülü cavab vermədi; o, kədərli, nəyisə axtaran nəzərlərlə ətrafına baxırdı.

Fişerin yanından çıxanda saat altıydı. Riretta Lülünün dirsəyindən yapışdı, onu buradan mümkün qədər tez aparmaq istəyirdi. Amma Lülü Baumanın dükanının yanında ayaq saxladı.

– Azalialara baxın, əziz Rirettam. Mənim gözəl qonaq otağım olsaydı, ora başdan-başa bu güllərdən düzərdim.

– Mən dibçəklərdəki gülləri çox sevirəm, – Riretta dedi. O, ümitsizlik içindəydi. Başını Renn küçəsinə tərəf döndərib, təbii ki, bir an sonra qarşısında Anrinin hündür, axmaq fiqurunu gördü. O, şlyapasız, şabalıd rəngli tvid pencəkdəydi. Rirettanın bu rəngdən zəhləsi gedirdi.

– Həə, Lülü, bu da o! Şəxsən özü! – Riretta pıçıldadı.

– Hanı, hanı? – Lülü soruşurdu. O, Rirettadan az həyəcanlanmamışdı.

– Bizim arxamızda, o biri tərəfdə. Qaçdıq, geri çevrilməyin.

Bununla belə, Lülü geri boylandı.

– Mən onu görürəm, – dedi.

Riretta rəfiqəsini arxasınca aparmağa cəhd elədi, amma Lülü, elə bil, daşa dönmüşdü, gözlərini çəkmədən Anriyə baxırdı. Nəhayət, pıçıldadı:

– Məncə, o, bizi gördü.

Lülü qorxmuş görünürdü, nədənsə, Rirettaya dərhal tabe olub imkan verdi ki, onu dartıb aparsın.

– Allah xatirinə, Lülü, daha dönüb geri baxmayın, – Riretta nəfəsi təngiyə-təngiyə dedi. – İlk qarşımıza çıxan küçədən Dölambra dönərik.

Onlar çox yeyin, ötüb-keçənləri itələyə-itələyə gədirdilər. Gah Riretta Lülünü arxasınca dartır, gah da Lülü Rirettanı irəli çəkib aparırdı. Hələ Dölambra küçəsinin tininə çatmamış Riretta gözlənilmədən Lülünün arxa tərəfində iri qəhvəyi kölgə gördü; başa düşdü ki, bu, Anridi, hiddətdən titrədi. Lülü gözlərini aşağı dikib gədirdi, onun görkəmi etinasız, inadkar idi. "İndi öz ehtiyatsızlığından təəssüflənir, amma çox gecdi".

Addımlarını yeyinlətdilər: Anri dinməzcə onların arxasınca gəlirdi. Dölambra küçəsindən keçdilər, Rəsədxana tərəfə getməkdə davam elədilər. Riretta Anrinin ayaqqabılarının cırlıtısını eşidirdi; bu səsə onların addımlarını müşayiət eləyən xırıltısayaq, asta, ahəngdar bir səs də qarışmışdı – bu, Anrinin nəfəsiydi (Anri həmişə səs-küylə nəfəs alırdı, amma

o səs-küy heç vaxt belə uca olmamışdı, yəqin, onları haqlamaq üçün qaçmış, ya da bərk həyəcanlanmışdı).

"Özümüzü elə göstərməliyik ki, guya, o, burada deyil, – Riretta fikirləşdi. – Özümüzü elə göstərməliyik ki, guya, onu görmürük". Amma özünü saxlaya bilməyib altdan-altdan ona göz qoyurdu. Anri kətan kimi ağarmış, göz qapaqlarını o qədər aşağı endirmişdi ki, gözləri, az qala, yumulu görünürdü. "O, Ay adamına oxşayır", – Riretta qorxu içində fikirləşdi. Anrinin dodaqları titrəyir, alt dodağındakı çəhrayı plastırın yarıqopmuş hissəsi də əsirdi. Bir də nəfəsi, fışılıyla qurtaran ahəngdar xırıltılı nəfəsi. Riretta özünü itirdi; o, Anridən çəkinmirdi, amma xəstəlik və ehtiras həmişə onu bir qədər qorxudurdu. Nəhayət, Anri ehməlcə əlini uzadıb Lülünün qolundan yapışdı. Lülü ağlamağa hazırlaşmış kimi ağızını əyib titrəyə-titrəyə qolunu ondan çəkdi.

– Puff! – Anri nəfəsini buraxdı.

Rirettada dəlisov dayanmaq arzusu baş qaldırdı: onun böyürləri sancır, qulaqları uğuldayırdı. Amma Lülü, demək olar, qaçırdı; onun da Ay adamı görkəmi vardı. Rirettaya elə gəldi ki, Lülünün əlini buraxıb dayansa, bu ikisi ölümlər kimi gözlərini yumub, səsiz-səmirsiz, yan-yanaşı qaçmaqda davam eləyəcək.

– Evə gedək, – Anri qəribə xırıltılı səslə dilləndi.

Lülü cavab vermədi. Anri elə həmin yeknəsəq və xırıltılı səslə təkrar elədi:

– Sən mənim arvadımsan. Evə gedək.

– Görürsünüz ki, o qayıtmaq istəmir, – Riretta dişlərinin arasından dilləndi. – Onu dinc buraxın.

Anri, deyəsən, onu eşitmir, təkrar eləyirdi:

– Mən sənərin ərinəm, tələb eləyirəm ki, mənimlə gedəsən.

– Sizdən xahiş eləyirəm, onu rahat buraxın, – Riretta kəskin tərzdə, qulaqbatırıcı səslə dedi, – dəyməyin ona, onsuz da, bir şey çıxmayacaq, rədd olun buradan.

Anri təəccüblə üzünü Rirettaya sarı çevirdi.

– Bu, mənim arvadımdı, – dedi, – o, mənə məxsusdu. İstəyirəm ki, evə getsin.

Lülünün qolundan yapışdı, amma Lülü bu dəfə qolunu çəkmədi.

– Çıxın gedin! – Riretta səsləndi.

– Heç yerə getməyəcəyəm, onun dalınca hər yerə gedəcəyəm, istəyirəm ki, evə qayıtsın.

Anri çətinliklə danışdı. Amma qəfildən üz-gözünü turşutdu, dişlərini ağardıb var gücüylə qışqırdı:

– Sən mənimsən!

Adamlar gülə-gülə dönüb baxırdılar. Anri Lülünün qolundan tutub silkələyir, dişlərini ağardıb, vəhşi heyvan kimi nərildəyirdi. Xoşbəxtlikdən, yaxınlıqdan boş taksi keçirdi. Riretta əl elədi, taksi dayandı. Anri də ayaq saxladı. Lülü irəli getmək istəyirdi, amma hər ikisi qolundan bərk-bərk yapışmışdı.

– Başa düşməlisiniz ki, – Riretta Lülünü şoseyə darta-darta izah eləyirdi, – onu zorla geri qaytara bilməzsiniz.

– Onu buraxın, buraxın mənim arvadımı, – Anri qışqırır, onu özünə sarı dartırdı.

Lülü mələfə dolu kisə kimi yumşaldı.

– Oturacaqsınız, ya yox? – sürücü hövsələsizliklə qışqırdı.

Riretta Lülünü buraxıb Anrinin əllərinə zərbələri dolu kimi yağdırmağa başladı. Amma o, deyəsən, bu zərbələri hiss eləmirdi. Lülünün qolunu buraxıb, küt baxışlarını Rirettaya dikdi. Riretta da ona baxırdı. O, heç cür fikrini toplaya bilmirdi, onu qeyri-adi iyrənclik hissi bürümüşdü. Bir neçə saniyə beləcə, bir-birinin gözünün içinə baxa-baxa, tövşüyə-tövşüyə dayandılar. Sonra Riretta özünə gəldi, Lülünün belindən yapışib taksiyə dartdı.

– Hara sürüm? – sürücü soruşdu.

Anri onların ardınca taksiyə oturmaq istəyirdi. Amma Riretta var gücüylə onu itələyib qapını çırpdı.

– Xahiş eləyirəm, tez sürün, – sürüctüdən xahiş elədi.
– Ünvanı sonra deyərik.

Taksi tərpendi, Riretta da boşalıb arxa oturacağı yayxandı.
"Hər şey çox iyrenc idi", – fikirləşdi. O, Lülüyə nifrət eləyirdi.

Lülü susurdu. Riretta onu qucaqlayıb dilləndi:

– İstəyirsiniz sizi Pyerin yanına aparım?

Lülü Rirettanın razılıq kimi başa düşdüyü hərəkət elədi.
O, irəli əyildi:

– Dö Messin küçəsi, on bir.

Riretta təzədən Lülüyə doğru çevriləndə o, rəfiqəsinə qərribə tərzdə baxdı.

– Bir şey... – Riretta yenicə başlamaq istəyirdi.

– Sizə nifrət eləyirəm, – Lülü qışqırdı, – Pyerə nifrət eləyirəm, Anriyə nifrət eləyirəm. Məndən niyə əl çəkmirsiniz? Bezdirdiniz məni.

O, qəfildən susdu, sifəti əyildi.

– Ağlayın, – Riretta astaca dilləndi, – ağlayın, yüngülləşəcəksiniz.

Lülü iki qatlanıb hönkürdü. Riretta onu qucaqlayıb özünə sıxdı. Hərdən bir saçlarını sıgallayırdı. Amma qəlbində yalnız soyuqluq və nifrət hiss eləyirdi. Taksi dayananda Lülü artıq sakitləşmişdi. O, gözlərini silib pudralandı.

– Məni bağışlayın, – mehribancasına xahiş elədi, – hamısı əsəbdəndi. Onu bu vəziyyətdə görməyə dözmədim, üstəlik də, o, məni incitdi.

– O, oranqutana oxşayırdı, – sakitləşmiş Riretta dilləndi.
Lülü gülümsündü.

– Sizi bir də nə vaxt görəcəyəm? – Riretta soruşdu.

– Hə, mənəcə, sabah. Bilirsiniz, Pyer anasının ucbatından məni evinə apara bilmir. İndi "Teatral" hotelindəyəm. Mümkünsə, səhər tezdən, saat onda gəlin, çünki sonra anamın yanına getməliyəm.

O, meyit kimi ağarmışdı, Riretta Lülünün belə asanlıqla sına biləcəyini kədərlə fikirləşdi.

– Axşam yaxşı-yaxşı dincəlməyə çalışın, – xahiş elədi.

– Yaman yorulmuşam, – Lülü dedi, – ümid eləyirəm ki, belə şeyləri anlamasa da, Pyer məni ləngitməz.

Riretta taksidə qalıb evinə getdi. Bir anlığa fikirləşdi ki, bəlkə, kinoya getsin, amma kefi yox idi. O, şlyapasını stulun üstünə atıb pəncərəyə doğru addımladı. Dümağ, yumşaq çarpayısı onu özünə doğru çəkirdi. Çarpayının üstünə atılması, yastığın mehriban təmasını alışıb-yanan yanaqlarında hiss eləməli idi. "Mən güclüyəm, mən Lülü üçün hər şey elədim, indisə tamamilə təkəm, kimsə mənə kömək eləməyəcək". Özünə o qədər yazığı gəlirdi ki, hönkürtünün boğazına necə yaxınlaşdığını duydu. "Nitsaya çıxıb gedəcəklər, daha onları görməyəcəyəm. Mən onların xoşbəxtliyini təmin elədim, amma məni yada salmayacaqlar. Mənsə burada qalacağam, Burmun yanında saxta mirvari sata-sata gündə səkkiz saat işləyəcəyəm". İlk göz yaşları yanaqlarıyla diyirlənəndə ustufca çarpayısının üstünə çökdü. "Nitsaya, Nitsaya, – acı-acı ağlaya-ağlaya təkrar eləyirdi, – Günəşə, Rivyeraya..."

V

"Brr!"

Gecə qapqaradı. Deyəsən, otaqda kimsə – çəkələkli kişi gəzir. O, ehtiyatla bir ayağını, sonra o biri ayağını qoyur, amma döşəmə, bununla belə, cırıldayır. O dayanır, bir anlığa sükut çökmür, sonra gözlənilmədən otağın o biri başına gedib təzədən düşkün kimi, otaqda boş-boşuna sülənməyə başlayır. Lülü üşüyürdü, adyallar həddən artıq nazik idi. O, ucadan "Brr!" elədi və öz səsindən qorxdı.

"Brr! Əminəm ki, indi ulduzlu səmaya baxır, siqaret çəkir, küçədədi. Dedi ki, Paris səmasının yasəmənli çaları xoşuna gəlir. O, asta-asta, tələsmədən evə gedir: özünü şair, – buna nə vaxt nail olduğunu özü mənə demişdi, – yenice sağılmış inək kimi yüngül sayır; bu barədə düşünməyi də

unudub, mənsə başdan-ayağa çirkə bulaşmış halda uzanmışam. Bu dəqiqələrdə çox təmiz olması məni təəccübləndirmir, özünün bütün çirkini burada, dəsmala töküb gecənin içində qoyub, mələfəsə yatağın ortasında islaqdı, ayaqlarımı uzada bilmirəm, çünki o yapışqanlı mayeni, o iyrənc şeyi hiss eləyirəm, amma özü ki tamam qupqurudu. Onun yanımdan çıxıb pəncərəmin altında fitlə nəse çaldığını eşidirdim; orada, aşağıda quru, təzə-tər, gözəl geyimdə, mövsümi paltarda – etiraf eləmək lazımdı ki, o, geyinməyi bacarır, qadın onunla adam üçünə çıxmağa utanmır, – bax, orada, pəncərəmin altındadı, mənsə çılpaq, qaranlıqda uzanmışam, üşüyürəm, əllərimi qarnıma silirəm, çünki mənə elə gəlir ki, hələ də tamam islağam. "Bircə dəqiqəliyə qalxıram, – dedi, – sənın otağına baxacağam". Mənim yanımda iki saat oldu, çarpayı da, – bu iyrənc, ensiz dəmir çarpayı – cırıldıyırdı. Görəsən, bu hoteli necə axtarıb tapdı. Mənə danışdı ki, bir vaxtlar burada iki həftə qalıb, bu hoteldə özümü çox yaxşı hiss eləyəcəyəm; amma burada qərübə nömrələr var: ikisində oldum, heç vaxt mebel, şkaflar, divanlar, kiçik masalarla ağzınacan dolu olan, bütün bunlardan da sevgi qoxusu gələn belə kiçik nömrələr görməmişdim – bilmirəm o, doğrudanmı, burada iki həftə keçirib, yəqin ki, tək deyilmiş; məni bura soxubsa, deməli, qəti hörmət eləmir. Biz yuxarı qalxanda hotel xidmətçisi əməlli-başlı gülümsəyirdi. O, əlcəzairli idi, mənimsə bu tipləri görməyə gözüüm yoxdu, onlardan qorxuram; qıçlarıma baxdı, sonrasa kontoruna qayıtdı, deyəsən, öz-özünə dedi: "Məsələ aydındı, indi onlar məzələnəcəklər", – sonra öz-özlüyündə cürbəcür iyrənc şeylər təsəvvürünə gətirməyə başladı; deyirlər, onlar öz otaqlarında qadınlarla ağlagəlməz şeylər eləyirlər; onların caynağına düşənsə ömrü boyu şikəst olur; Pyer mənə əziyyət verəndə indi nəylə məşğul olduğumu təsəvvür eləyən, xəyalında ağlagəlməz iyrənc səhnələr canlandıran həmin əlcəzairli barədə düşündüm. Yox, otaqda, doğrudan da, kimsə var!"

Lülü nəfəsini qısdı, cırıltı da dərhal kəsildi. "Qıçlarımın arası ağrıyır, hey zoqquldadır, yandırır, ağlamaq istəyirəm. Sabahkı gündən başqa hər günüm belə keçəcək, axı sabah qatarda olacağıq". Lülü dodaqlarını dişlədi, inildədiyini xatırlayıb diksindi. "Düz deyil, inildəmirdim, azacıq boğulurdum, axı yaman ağırdı, üstümdə uzananda nəfəs ala bilmirəm. Mənə dedi: "Sən inildəyirsən, sən boşalırsan", o məqamda mənə belə şey deyəndə xoşum gəlmir, istərdim ki, özümüzdən gedək, amma o, dil boğaza qoymadan cürbəcür iyrənc şeylər danışır. Birincisi, mən inildəmirdim, ikincisi, bu, faktıdı, həkim belə dedi ki, yalnız özüm-özümə zövq verəndə ləzzət ala bilərəm. O, buna inanmaq istəmir, onlar heç vaxt buna inanmaq istəmirlər, hamısı deyirdi: "Bu, ona görə ki, səni ilk dəfə pis öyrədiblər, mənə sənə sevmək öyrədəcəyəm"; mən etiraz eləmir, məsələnin nə yerdə olduğunu bilirəm; bu, məndə anadangəlmədi, amma onları əsəbiləşdirir.

Kimsə pilləkənlə qalxır. Yəqin, haradansa qayıdır. İlahi, qoy o qayıtsın. Axı təzədən ehtirasa gəlsə, buna tamamilə qadirdi. Yox, o deyil, addımları ağırdı, bəs əgər – Lülünün ürəyi sinəsində dəlicəsinə çırpındı, – əlcəzairli olsa, axı mənim tək olduğumu bilir, qapını döyəcək – bacarmıram, dəli olacağam, – yox, bu, bir mərtəbə aşağıdadı, kimsə otağına qayıdıb, açarı qıfılın deşiyinə salmaq istəyir, bundan ötrü ona vaxt lazımdı, keflidi. Görəsən, bu hoteldə kim yaşayır, yəqin ki, hər cür tör-töküntü; dünən gündüz pilləkəndə narkoman gözləri olan sarısaç bir qıza rast gəldim. Yox, mən inildəmirdim! Amma təbii ki, o, məni qaba nəvazişləriylə qızışdırdı, belə işdə ustadı; mən hər şeyi bacaran kişilərdən çox qorxuram, qadın üzü görməmiş oğlanla yatmağı üstün tutardım. Dərhal lazım olan yerinizdən yapışan bu əllər sizi sıgallayır, sıxcalayır, amma çox yox... sizi çalmağı bacardıqlarıyla fəxr duyduqları alət kimi qəbul eləyirlər. O əllər məni özümdən çıxaranda dözə bilmirəm, boğazım quruyur, qorxuram, ağızımda müəyyən dad yaranır, özümü alçaldılmış hiss eləyi-

rəm, çünki məni basıb əzdiklərini güman eləyirlər; özünə faciəvi görkəm verib "mənim texnikam var" deyəndə Pyerə şillə vurmaq istəyirəm. İlahi, bunun elə həyat olduğunu təsəvvür eləmək lazımdı; bunun xətrinə də biz bəzənib yuyunur, gözəlləşirik, bütün romanlar da bu barədə yazılıb, hamı da yalnız bu barədə fikirləşir, hər şeyə onunla bitir ki, bir tiplə otağa girirsən, o, əvvəlcə səni, az qala, boğur, axırdasa bütün qarnını isladır. Yatmaq istəyirəm, eh, heç olmasa, bir azca yata bilsəydim. Sabah bütün gecəni yol gedəcəyəm, tamamilə əzgin olacağam. Nitsada gəzib-dolaşmaq üçün, heç olmasa, bir az yatıb dincəlməliyəm; deyirlər, ora çox gözəldi, dar italyansayağı küçələr var, ala-bəzək mələfələr günün ağzında qurudulur; molbertimi qoyub çəkəcəyəm, balaca qızlarsa nə çəkdiyimə baxmaq üçün yanıma gələcəklər. Çox iyrencdi! (O, azacıq qımıldanıb buduyla islaq mələfəyə toxundu.) Məni bura elə buna görə gətirdi. Məni heç kəs, heç kəs sevmir. O, böyrümlə gedirdi, mənsə, heç olmasa, bir mehriban söz gözləyə-gözləyə zəiflikdən, az qala, yıxılırdım; o, "səni sevirəm" desəydi, əlbəttə ki, yanına qayıtmasam da, isti bir söz söyləyərdim, mehriban dostlar kimi ayrılırdıq; bunu elə hey gözləyirdim, o, əlimdən tutdu, mən də çəkmədim. Riretta dəli olmuşdu, amma Anrini oranqutanqa oxşatmaqda səhv eləyir, Hərçənd bilirəm ki, Riretta belə fikirləşir; o, Anriyə zəhləmgetmiş gözləriylə altdan-altdan baxırdı; bu qədər kinli ola biləcəyi təəccüblüdü; hər halda, hər şeyə rəğmə, əlimdən tutdu, müqavimət göstərməzdim, amma o, məni yox, öz arvadını istəyirdi, ona görə ki, mənimlə evlənib, ərimdi; o, həmişə məni alçaldır, deyirdi ki, məndən ağıllıdı, baş verənlərin hamısı öz günahıdı, yekəxana davranmasaydı, onunla qalardım. Əminəm ki, bu dəqiqələrdə mənə yazığı gəlmir, ağlamır, xoruldayır, onun işi elə bundan ibarətdi, çox razıdı, çünki indi yataqda təkdi, uzun ayaqlarını uzada bilər. Ölmək istərdim. Mənim barəmdə pis fikirləşməyindən çox qorxuram; ona heç nəyi izah eləyə bilmədim, axı

aramıza Riretta girmişdi, o, əsəb xəstəsi kimi ara vermədən danışdı. İndi razıdı, igidliyinə görə, quzu kimi çəkingən olan Anrini belə aldatdığına görə özünü tərifləyir. Qayıdacağam! Onu it kimi atmağa məni məcbur eləyə bilməzlər ki".

O, çarpayından atılıb işığı yandırdı. Corabla alt paltarı bəs edər. Elə tələsirdi, hətta daranmadı da. "Küçədə rast gələnlər də bilməyəcəklər ki, az qala, dabanlarıma çatan boz paltounun altında lüt-üryanam. Əlcəzairli – ürəyi çırpına-çırpına ayaq saxladı, – oyatmaq lazımdı ki, qapını açsın". O, ehtiyatlı addımlarla pilləkəndən endi, – amma pillələr cırıldayırdı, – xidmət otağının pəncərəsini döydü.

– Nolub? – əlcəzairli dilləndi. Onun gözləri qızarmışdı, saçları pırtlaşmış idi; heç də qorxunc görünmürdü.

– Qapını açın, – Lülü ciddi halda xahiş elədi.

On beş dəqiqədən sonra artıq Anrinin mənzilinin düyməsini basırdı.

– Kimdi? – Anri qapının arxasından soruşdu.

– Mənəm.

"O cavab vermir, məni öz evinə buraxmaq istəmir, Amma açanacan qapını döyəcəyəm, qonşulara görə güzəştə gedəcək". Bir dəqiqədən sonra qapı aralandı, rəngi ağarmış, burnunun üstündə sızanaq olan Anri göründü; o, pijamadaydı. "Yatmırmış", – Lülü mehribancasına fikirləşdi.

– Mən belə çıxıb getmək istəmərdim, səni yenə görməliydim.

Anri hey susurdu. Lülü onu yüngülcə itələyib içəri girdi. "Çox yöndəmsizdi, həmişə də qabağında durur, mənə girdə gözləriylə baxır, qolları aciz halda sallanır, öz bədəniylə neyləyəcəyini bilmir. Sus, sus, axı sənin necə həyəcanlandığını və danışmaq iqtidarında olmadığını görürəm". O, seliyini udmağa çalışırdı, buna görə də qapını Lülü örtməli oldu.

– İstəyirəm ki, mehriban dostlar kimi ayrılacaq, – o dilləndi.

Anri, elə bil, nəşə demək niyyətiylə ağızını açdı, amma sürətlə döndü, qaçıb getdi. Ona nə olmuşdu? Lülü onun

dalınca getməyə cəsərət eləməirdi. Bəlkə, ağlayır? Bu zaman Anrinin öskürəyini eşitdi: o, ayaqyolundaydı. Qayıdanda Lülü onun boynunu qucaqlayıb dodaqlarını dodaqlarına söykədi: ondan qusuntu qoxusu gəlirdi. Lülü hönkürdü.

– Soyuqlamışam, – Anri izah elədi.

– Gəl uzanaq, – ağlaya-ağlaya təklif elədi. – Mən səhərəcən qala bilərəm.

Uzandılar. Lülü ümitsiz hönkürtülərdən titrəyirdi, axı öz otağına, gözəl təmiz yatağına, güzgüdəki qırmızı işıq əksinə təzədən qovuşmuşdu. Gözləyirdi ki, Anri onu qucaqlayacaq, amma o, qımıldanmadı: dümdüz yayxanıb uzanmışdı, sanki, kimsə yatağa tir qoymuşdu. "Görkəminə bax, elə bil, hansısa bir isveçrəliylə danışır". Üzünə diqqətlə baxa-baxa Anrinin başını əlləri arasına aldı. "Sən safsan, hə, safsan". O ağlayırdı.

– Nə qədər bədbəxtəm, – hıçqırırdı, – heç vaxt belə bədbəxt olmamışdım.

– Mən də, – Lülü razılaşdı.

Uzun-uzadı ağladılar. Nəhayət, Lülü sakitləşdi, işığı söndürüb başını onun çiyinə qoydu. Kaş həmişə beləcə, saf, kədərli halda uzana biləydilər; amma bu, mümkün deyil, həyatda belə şey olmur. Həyat Lülünün üstünə gəlib, Anrinin ağuşundan qoparan nəhəng dalğaydı. "Sənin əllərin, sənin iri əllərin. Əllərinin bu qədər iri olmasıyla fəxr eləyir, deyir ki, qədim nəsillərin varislərinin əl-ayağı həmişə böyük olur. O, artıq ovuclarıyla belimdən yapışmayacaq – bir az qıdığım tutur, amma həmişə gözəldi, çünki az qala, barmaqlarını daraqlaya bilirdi. İmpotent deyil, sadəcə, tərtemizdi, bir az da tənbəldi". Lülü göz yaşları arasından gülümsünüb, onun çənəsinin altından öpdü.

– Ata-anama nə deyəcəyəm? – Anri soruşdu. – Anam dəli olacaq.

"Xanım Krispen dəli olmayacaq, əksinə, vəcdə gələcək. Beşi də nahar vaxtı mənim barəmdə danışacaq, artıq bunu çoxdan bilən, amma balaca bacının – onun cəmi on altı yaşı

var, bu cür mövzuların müzakirəsində iştirak eləmək üçün hələ həddən artıq cavandı – yanında açıb-ağartmaq istəməyən ittihamçı görkəmlə danışacaqlar. Xanım Krispen öz içində güləcək, çünki o, hər şeyi əvəlcədən bilirdi, həmişə hər şeyi bilir, mənə nifrət eləyir. Ah, çox iyrənclikdi! Zahirən də hamı mənə qarşıdı".

– Hələ onlara demə, – yalvarırdı, – de ki, Nitsaya müali-cəyə gedirəm.

– İnanmazlar.

O, Anrinin üzünü çoxlu, tələsik öpüslərə qərq elədi.

– Anri, sən mənə qarşı çox da mehriban deyildin.

– Düzdü, – Anri dedi, – sənə az diqqət ayırırdım. Amma sən də, – fikirləşib dilləndi, – mənimlə çox mehriban deyildin.

– Mən də. Ah, biz nə qədər bədbəxtik!

O, elə acı-acı ağladı ki, az qala, boğulacaqdı; tezliklə səhər açılacaq, çıxıb gedəcək. "İstəyimizə heç vaxt, heç vaxt çata bilməyəcəyik, həmişə harasa düşəcəyik".

– Sən belə çıxıb getməməliydin, – Anri dilləndi.

Lülü köksünü ötürdü:

– Mən səni çox sevirdim, Anri.

– Bəs indi sevmirsən?

– Məsələ bunda deyil.

– Kiminlə gedirsən?

– Tanımadığım adamlarla.

– Mənim tanımadığım adamları sən haradan tanıyırsan?

– Anri hiddətlə soruşdu. – Onlarla harada görüşürdün?

– Bu barədə danışmaq lazım deyil, əzizim, balaca Qulliverim, belə bir məqamda özünü ər kimi göstərmə.

– Sən kişiyə gedəcəksən! – Anri göz yaşları içində səsləndi.

– Qulaq as, Anri, sənə and içirəm ki, yox, anamın canına and içirəm ki, indi kişilərdən iyrənirəm. Mən bir ər-arvadla, ahıl adamlarla, Rirettanın dostlarıyla gedirəm. Tək yaşamaq istəyirəm, onlar mənə iş tapacaqlar; ah, Anri, kaş biləydin,

tək qalmaq məndən ötrü nə qədər vacibdi, bütün bunlar məni nə qədər bezdirib.

– Nə? Səni məhz nə bezdirib? – Anri soruşdu.

– Hər şey! – Lülü onu öpdü. – Səndən başqa hər şey, əzizim.

Əlini pijamanın altına salıb uzun-uzadı onun bədənini sıgalladı. Anri təmasdan titrəyir, amma müqavimət göstərmirdi, yalnız dedi:

– Əməlli-başlı xəstələnəcəyəm.

Onun içində, doğrudan da, nəşə sınımışdı.

Saat yeddidə Lülü gözləri şişmiş halda qalxıb yorğun-yorğun dedi:

– Mən ora qayıtmalıyam.

– Hara?

– "Teatral" hotelində, Vandam küçəsində qalırım. İyrənc hoteldi.

– Mənim yanımda qal.

– Yox, Anri, yalvarıram sənə, israr eləmə, sənə artıq dedim ki, bu, mümkün deyil.

"Bu, səni aparan axındı, bu, həyatdı; sən nə mühakimə eləyə, nə anlaya bilərsən, yalnız səni çəkib aparmasına ona imkan verə bilərsən. Sabah Nitsada olacağam". O, gözlərini isti suyla yumaq üçün ayaqyoluna girdi. Əməlli-başlı titrəyətitrəyə paltosunu geydi. "Bu, taledi. Təki bu gecə qatarda yata biləydim, yoxsa Nitsaya tamam gücsüz halda gedib çıxacağam. Ümid eləyirəm ki, o, birincidərəcəli vaqona bilet alıb, axı birincidərəcəli vaqonla ilk dəfədi gedirəm. Həyatda həmişə belə olur: illər boyu səyahətə birincidərəcəli vaqonda getməyi arzulamışam, nəhayət, belə imkan yaranıb. Arzular elə həyata keçir ki, məni qətiyyənlə sevindirir". İndi o çıxıb getməyə tələsirdi, bu son anlar tamam dözülməz idi.

– Qoluayla neyləmək istəyirsən? – o soruşdu.

Qolua Anriyə reklam plakatı sifariş vermiş, o da yerinə yetirmişdi, Qoluasa indi ondan imtina eləyirdi.

– Bilmirəm, – Anri cavab verdi.

O, adyalın altında yumağa döndü, yalnız saçları, bir də qulaqlarının ucu görünürdü. Asta, zəif səsle mızıldandı:

– Bütün həftəni yatardım.

– Əlvida, əzizim, – Lülü dedi.

– Əlvida.

Lülü ona doğru əyildi, adyalı azacıq qaldırıb, alnından öpdü. Sonra qapını arxasınca örtməyə cəsarət eləmədən pilləkən meydançasında xeyli dayandı. Nəhayət, gözünü yayındırıb, dəstəyi bərk çəkdi. Quru şaqqulu eşidildi, ona elə gəldi, indicə huşunu itirəcək; oxşar hissi ilk torpaq topaları atasının tabutunun qapağına toxunanda yaşamışdı.

"Anri o qədər də nəzakətli deyil. Qalxıb məni ötürə bilərdi. Arxamca qapını örtsəydi, bu qədər kədərlənməzdim".

VI

"O, bunu elədi! – Riretta uzaqlara baxa-baxa fikirləşirdi, – elədi!"

Axşam idi. Rirettaya saat altıya yaxın Pyer zəng vurdu, qız "Ev" kafesinə, onunla görüşməyə gəldi.

– Bəyəm siz onunla bu gün səhər saat səkkizdə görüşməli deyildiniz? – Pyer soruşdu.

– Mən onunla görüşdüm.

– O, pis görünürdü?

– Yox, əşi, – Riretta cavab verdi. – Bir az yorğun görünürdü, dedi ki, siz gedəndən sonra pis yatıb – qarşısındakı səfərin həyəcanındanmış, həm də əlcəzairli portyedən qorxub... Bilirsiniz, o hətta məndən soruşdu, əminəm ki, siz birincidərəcəli vaqona bilet almısınız, hətta dedi, birincidərəcəli vaqonda səfərə çıxmaq həyatının arzusu olub. Hə, – Riretta qət elədi, – əminəm ki, hər halda, onun yanında olduğum vaxtda bu cür şey ağlına gəlməyib. İki saat yanında qaldım, belə şeyləri görməyə gözüm itidi, gözümdən bir şey yayın-

saydı, təəccüblənərdi. Deyə bilərsiniz, çox qapalıdı, amma onu dörd ildi tanıyıram, müxtəlif vəziyyətlərdə görmüşəm, öz Lülümə beş barmağım kimi bələdəm.

– Deməli, onu Teksyölər dilə tutublar. Maraqlıdı...

O, bir anlığa fikrə getdi və gözlənilmədən dedi.

– Görəsən, Lülünün ünvanını onlara kim verir? Əvvəllər adını heç vaxt eşitmədiyi hoteli özüm seçmişəm.

O, Lülünün məktubunu əlində fikirli-fikirli fırladırdı və bu da Rirettanı əsəbiləşdirirdi, çünki o, məktubu çox oxumaq istəyir, Pyersə vermirdi.

– Onu nə vaxt aldınız? – nəhayət, soruşdu.

– Məktubu?.. – Sonra Rirettaya verdi. – Alın, oxuya bilərsiniz. Deyəsən, təxminən, saat birdə onu xidmətçinin yanında qoyub.

Bu, bütün dükanlarında satılan nazik çəhrayımtıl kağız idi.

"Sevgilim!

Teksyölər gəlmişdilər (bilmirəm ünvanı onlara kim verir). Bilirəm ki, çox kədərlənəcəksən, amma mən səninlə gedə bilməyəcəyəm, sevimli Pyerim; mən Anriylə qalırım, çünki o, çox bədbəxtədi. Bu gün səhər Teksyölər Anrinin yanına gediblər, o, qapını açmaq istəmiş, xanım Teksyö deyib ki, insani simasını itirib. Onlar çox mehribandılar, mənə başa düşdülər, xanım Teksyö dedi ki, hər şeyə görə Anri, o yaramaz günahkardı, hərçənd mahiyyətə pis adam deyil. Deyir, onunla belə davranmaq lazımıydı ki, mənə nə qədər çox bağlandığını başa düşsün. Bilmirəm onlara ünvanımı kim verir, bunu mənə demədilər, yəqin, səhər Rirettayla hoteldən çıxanda təsadüfən görüblər. Xanım Teksyö dedi, yaxşı başa düşür ki, məndən böyük qurban tələb eləyir, amma mənəni yetərinə yaxşı tanıdığından bundan qorxmıyacağıma əmin idi. Nitsaya gedə bilmədiyimizə görə təəssüflənirəm, amma fikirləşirəm ki, o qədər də bədbəxt olmayacaqsan, çünki ömürlük səninem. Mən bütün ruhumla, bütün canımla

səninəm, elə əvvəlki kimi, tez-tez görüşəcəyik. Amma Anri məni itirsə, özünü öldürər, ona gərəyəm; inan ki, bu boyda məsuliyyətin altında özümü yaxşı hiss eləmirəm. Ümidvaram, məni çox qorxudan qaşqabağını sallamayacaqsan. Sən ki istəməzsən mən vicdan əzabı çəkim, düzdümü? İndi Anrinin yanına qayıdıram, onu hansı vəziyyətdə görəcəyimi təsəvvürümə gətirəndə özümü bir az pis hiss eləyirəm, amma öz şərtlərimi diktə etmək üçün cəsarətim çatır: birincisi, daha çox sərbəst olmaq istəyirəm, çünki səni sevirəm. İkincisi, istəyirəm ki, o, Roberi rahat buraxsın, anam barədə də pis-pis danışmasın. Sevgilim, çox kədərliyəm, indi çox istərdim ki, yanımda olasan, səni istəyirəm, sənə sığınırım, bədənimdə sənin nəvazişini duyuram. Sabah saat beşdə "Ev"də olacağam. Lülü".

– Yazıq Pyerim! – Riretta onun qoluna girdi.

– Sizi inandırırım, – Pyer sözə başladı, – özümün də ona çox yazığım gəlir. Lülüyə təmiz hava, günəş lazımdı. Amma bir halda ki belə qərara gəlib... Anam günümü qara eləyərdi, – o davam elədi. – Villa onundu, ora qadın gətirməyimi eşitmək belə istəmir.

– Doğrudanmı? – Riretta qırılan səsle soruşdu. – Doğrudanmı? Deməli, hər şey gözəldi, hamı da razıdı.

Riretta Pyerin qolunu buraxdı: nədənsə, onu acı təəssüf hissi bürüdü.

MADRİD MARKASI

Versinqetoriks küçəsində bir ucaboy oğlan Matyönün biləyindən yapışdı; yaxınlıqda səkiylə növbətçi polis nəfəri addımlayırdı.

– Bir qədər pul ver, ağa. Yemək istəyirəm.

Oğlanın bir-birinə yaxın yerləşən gözləri, qalın dodaqları vardı; ondan araq iyi vururdu.

– Bəlkə, yemək yox, içmək istəyirsən? – Matyö soruşdu.

– Allah haqqı, elədi, dostum, – oğlan dili dolaşa-dolaşa cavab verdi. – Allah haqqı!

Matyö cibindəki beş frank pulu əlləşdirdi.

– Bilirsənmi, tüpürüm ona – mən elə-belə dedim.

Matyö də pulu ona verdi.

– Afərin! – oğlan divara söykənil dilləndi. – Afərin. Nəcib hərəkət eləyirsən. Buna görə sənə gözəl bir şey arzulayacağam. Sənə nə arzulayım?

Hər ikisi fikrə getdi. Matyö dedi:

– Nə istəyirsən arzula.

– Yaxşı. Sənə xoşbəxtlik arzulayıram, – oğlan dedi. – Bəs belə!

Sonra o, təntənəli gülüşlə güldü.

Matyö onlara polis nəfərinin yaxınlaşdığını görüb oğlana görə qorxdı.

– Yaxşı, görüşənədək, – dedi. – Salamət qal.

O aralanmaq istəyirdi, amma oğlan qolundan yapışdı.

– Dayan. Xoşbəxtlik nədi? Bu azdı, – o, tutqun səsle dedi. – Doğrudan.

– Bu, necə ola bilər? Daha nə lazımdı axı?

– Sənə bir şey bağışlamaq istəyirəm.

– Bax, səni indi dilənçiliyə görə həbs eləyirəm, – polis nəfəri dedi.

Hələ lap cavan, qırmızıyanaq polis nəfəri özünə ciddi görkəm verməyə çalışırdı.

– Artıq üç saatdı, sənə göz qoyuram, elə hey yoldan ötüb-keçənlərə sataşırısan, – o, bir qədər inamsızlıqla dedi.

– O, pay istəmir, – Matyö tələsik etirazını bildirdi. – Biz söhbət eləyirik.

Polis nəfəri çiyinlərini çəkib yoluna davam elədi. Kefli çox təhlükəli tərzdə səndələdi; deyəsən, hətta polis nəfərini sezmədi.

– Dayan, mən sənə nə bağışlayacağımı tapdım! Sənə Madrid markası bağışlayacağam.

O, cibindən yaşıl karton düzbucaqlı tapıb Matyöyə verdi. Matyö oxudu:

"C.N.T. Diario Confederal, Ejemplares¹, 2.

Fransa.

Paris, 11-ci dairə. Belvil küçəsi, 41.

Anarxo-sindikalist Komitə".

Ünvanın altında Madriddə möhürlənmiş, eynilə kartočkaya bənzər yaşıl rəngli marka yapışdırılmışdı. Matyö əlini uzatdı:

– Çox sağ olun.

– Ehtiyatlı olun! – kefli incikliklə dedi. – Axı bu, Madriddəndi!

Matyö ona baxdı: oğlan açıq-aşkar həyəcanlanmışdı, öz fikrini ifadə etmək üçün ümitsizcəsinə cəhd göstərirdi. Nəhayət, bəhrəsiz cəhdin başını buraxıb, yalnız bunu dedi:

– Madriddəndi!

– Hə!

– Mən ora getmək istəyirdim. Amma baş tutmadı.

O, qaşqabağını sallayıb dedi: "Dayan", – sonra yavaşca barmaqlarını markanın üzərində gəzdirdi.

¹ Diario Confederal, Ejemplares – Milli Əmək Konfederasiyasının qəzeti

– Hə, yaxşı. Onu götürə bilərsən.

– Sağ ol.

Matyö aralandı, amma bir neçə addım atmışdı ki, kefli onu səslədi:

– Ey!

– Nədi? – Matyö soruşdu. Kefli ona uzaqdan beşfranklıq pul göstərdi.

– Bayaq mənə bir yoldan keçən beşfranklıq verdi. Gedək roma qonaq eləyim.

Sonra Matyö bir qədər təəssüflə çıxıb getdi. Onun həyatında vaxtlar vardı, küçələrdə, barlarda kimlə gəldi avaralardı, ilk rastlaşdığı adam onu dəvət eləyə bilərdi. Amma indi buna son qoymuşdu, bu cür zarafatlar yaxşı heç bir şey vermirdi. Amma maraqlı tip idi! İspaniyaya getməyə hazırlaşmışdı. Matyö hiddətlə: "Onunla nə barədə danışmaq olar? Onsuz da, heç bir şey barədə", – fikirləşib daha yeyin getdi. O, cibindən yaşıl kartoçkanı çıxardı: "Madriddən göndəriblər, həm də bu içki düşkününə yox. Yəqin, ona kimsə verib. Mənə verməzdən qabaq onu necə sığallayırdı. Axı Madriddən göndəriblər!" İçki düşkünü markaya baxanda sifətinin necə qeyri-adi, ehtiraslı həyəcan ifadə elədiyini xatırladı. Sonra Matyö ayaq saxlamadan yeriyə-yeriyə markanı nəzərdən keçirməyə başladı. Axır ki, yaşıl kartoçkanı cibinə qoydu. Qatar fiti eşidildi. Matyö fikirləşdi: "Qocalmışam".

PYESLØR

JAN-POL SARTRE

İBLİS VƏ ALLAH

Le Diable et le Boh Dieu

Üç pərdəli, on bir şəkilli pyes

(Pyesin ilk tamaşası 1951-ci il iyunun 7-də cümə axşamı "Antuan" teatrının səhnəsində gerçəkləşdirilib)

İştirak edirlər:

Qyes. Henrix. Nasti. Bankir. Katerina.
Hilda. Arxiyepiskop. Nökər. Polkovnik
Linneqart. Hayns. Şmidt. Gerlax. Qadın.
Peyğəmbər. Kasıblar. Varlı şəhərlilər.
Yepiskop. Xalq adamı. Zabitlər. Sanitarlar.
German. Frans. Kapitan Şön. Kapitan
Ulrix. Kəndlilər. Karl Şulheym. Nossak.
Ritşel. Tetsel. Qoca. Xidmətçi. Keşiş.
Cüzamlı. Qarı. Mürəbbiyə. Cadugər.
Əsgərlər. Rəislər.

BİRİNCİ PƏRDƏ

BİRİNCİ ŞƏKİL

Solda – arxiyepiskop qəsrinin, elə bil, yerlə göy arasında asılı qalmış zallarından biri.

Sağda – arxiyepiskopun evi və şəhərin qala divarları. Yalnız arxiyepiskop qəsridəki zal işıqlandırılıb, səhnənin qalan hissəsi qaranlıqdı.

Birinci gəliş

A r x i y e p i s k o p (pəncərənin qabağında durub). Bəs o hanı? Ey İlahi! Təbələrimin barmaqları cızıl sikkələrin üzərindəki şəklimi sildi, sənin sərt əlinsə, ey İlahi, mənim üzümün cizgilərini silib apardı. Arxiyepiskop deyiləm, onun kölgəsiyəm! Əgər axşamayaxın məğlubiyyət barədə xəbər gəlsə, deyəsən, tamamilə cisimsiz olacağam. Bəs səninçün nəyəm, İlahi, xidmətçinin kölgəsiyəm?

Xidmətçi içəri girir.

Polkovnik Linneqart?

X i d m ə t ç i. Yox, bankir Fukr. O xahiş eləyir...

A r x i y e p i s k o p. Bu dəqiqə, bu dəqiqə. *(pauza)* Bəs Linneqart hanı, niyə ləngiyir? Mən xəbər gözləyirəm. *(pauza)* Mətbəxdə döyüş barədə söhbət gedir?

X i d m ə t ç i. Yalnız ondan danışrlar, monsnyor.

A r x i y e p i s k o p. Bəs nə deyirlər?

X i d m ə t ç i. Döyüş əla başlanıb. Konrad çayla dağ arasına sıxışdırılıb...

A r x i y e p i s k o p. Bilirəm, bilirəm. Amma döyüşdə məğlub da olmaq mümkündür.

X i d m ə t ç i. Monsenyor...
A r x i y e p i s k o p. Get!

Xidmətçi gedir.

Buna necə imkan verdin, İlahi? Düşmən mənim torpağıma soxuldu. Əziz şəhərim Vörms mənə qarşı qiyam elədi. Mən Konradla döyüşdüyüm müddətdə Vörms şəhəri kürəyimə bıçaq sapladı. Mənə bu qədər şərəfli tale hazırladığını özüm də bilmirdim, İlahi! Doğrudanmı, yedəkçi oğlanın dalınca gedən kor olacağam. Şübhəsiz, əgər iradənin həyata keçməsində israr eləyirsənsə, qulluğunda hazırım. Amma sənə yalvarıram, İlahi, yadına sal ki, artıq iyirmi yaşım yoxdu və ümumiyyətlə, heç vaxt əzabkeşliyi özümə peşə eləməmişəm.

Uzaqdan "Qələbə! Qələbə!" bağırtıları eşidilir. Səslər yaxınlaşır. Arxiyepiskop qulaq asıb əlini ürəyinin üstünə qoyur.

X i d m ə t ç i (*içəri girib*). Qələbə! Qələbə! Biz qələbə çaldıq, monsenyor! Polkovnik Linneqart buradadı!

P o l k o v n i k (*içəri girib*). Qələbə, monsenyor! Tam qələbə! Hər şey nizamnamə üzrə! Nümunəvi döyüş! Tarixi gün: düşmən altı min adam itirdi, onları doğradıq, batırdıq; salamat qalanlar qaçır.

A r x i y e p i s k o p. Sənə minnətdaram, İlahi! Bəs Konrad?

P o l k o v n i k. O, həlak olanlar arasındadı.

A r x i y e p i s k o p. Sənə minnətdaram, İlahi! (*pauza*) Əgər ölübsə, onun günahından keçirəm. (*Linqarta*) Qoy sənə xeyir-dua verim. Get! Bu xəbəri hər yerə yay!

P o l k o v n i k. Günəş təzəcə çıxmışdı ki, toz buludu gördük...

A r x i y e p i s k o p (*onun sözünü kəsir*). Yox, yox! Heç bir təfərrüat lazım deyil. Bütün təfərrüatlarıyla danışılan qələbəni məğlubiyyətdən ayırmaq çətindi. Axı bu qələbədi, elə deyilmi?

P o l k o v n i k. Heyrətamiz qələbədi – qələbə yox, zarafatın özüdü!

A r x i y e p i s k o p. Tərpən, mən dua eləyəcəyəm.

Polkovnik gedir, arxiyepiskop oynamağa başlayır.

Qələbə! Qələbə! (*Əlini ürəyinin üstünə qoyur.*) Oh! (*İbadət döşəkcəsinin üstündə diz çöktir.*) Yaxşısı budur, dua eləyək.

* * *

Səhnənin bir hissəsi işıqlanır, sağda – qala divarının üst hissəsidi. Gözətçilər Haynsla Şmidt mazgallara söykənilər.

H a y n s. Ola bilməz!.. Ola bilməz! İlahi buna imkan verməzdi.

Ş m i d t. Dayan, indi yenə başlayacaqlar. Baxsana! Bir, iki, üç... üç... daha ikisi, üç, dörd, beş...

N a s t i (*daldalanacağıın ortasında görtüntür*). Hə, sizdə nə var, nə yox?

Ş m i d t. Bizdə pis xəbərlər var, Nasti...

N a s t i. Allahın seçdiyi kəslər üçün pis xəbər yoxdu.

H a y n s. Artıq bir saatdı ki, o siqnal işartılarına göz qoyuruq. Onlar təkrar olunur. Dayan! Bir, iki, üç... beş... (*O, əli ilə dağı göstərir.*) Arxiyepiskop döyüşü uddu.

N a s t i. Bilirəm.

Ş m i d t. Hamı həlak oldu. Bizi Vörmsə qovdular. Mütəfiqlər yoxdu, ərzaq yoxdu. Sən deyirdin ki, Qyes yorulub axırda mühasirəni götürəcək, Konrad arxiyepiskopu darma-dağın eləyəcək. İndi, budu, Konrad öldürülüb, arxiyepiskopun qoşunu divarlarımızın dibində Qyesin qoşunlarıyla birləşir. Qismətimiz məhv olmaqdı!

Gerlax (*qaça-qaça gəlir*). Konrad darmadağın edilib. Burqomistr və müşavirləri şəhər idarəsində iclas keçirirlər.

Ş m i d t. Lənət şeytana! Daha necə yaxşı təslim olmağı fikirləşirlər.

N a s t i. Sizdə inam var, qardaşlar?

H a m ı. Hə, Nasti! Hə!

N a s t i. Onda heç nədən qorxmayın. Konradın məğlubiyəti işarədi.

Ş m i d t. İşarə!

N a s t i. Allahın mənə verdiyi işarə. Sən, Gerlax, şəhər idarəsinə qaç, şuranın nə qərar qəbul elədiyini öyrən.

Şəhərin qala divarı gecənin zülmətində yoxa çıxır.

* * *

A r x i y e p i s k o p (*yerindən qalxıb*). Ey, orada kim var?

Xidmətçi içəri girir.

Bankiri dəvət eləyin.

Bankir içəri girir.

Otur, bankir. Sən başdan-ayağa palçığa bulaşmışsan. Haradan gəlirsən?

B a n k i r. Ağılsız addım atmağınıza mane olmaq üçün otuz altı saat yolda olmuşam.

A r x i y e p i s k o p. Ağılsız addım?!

B a n k i r. Hər il sizə qızıl yumurta yumurtlayan toyuğu kəsmək istəyirsiniz.

A r x i y e p i s k o p. Nə barədə danışırırsınız?

B a n k i r. Şəhəriniz Vörms barədə. Mənə məlumat verdilər ki, guya, onu mühasirəyə alırsınız. Əgər o şəhəri qoşunlarınız talasa, özünü müflis olacaqsınız, mənə də müflis eləyəcəksiniz. Doğrudanmı, bu yaşınızda sərkərdə rolunu oynamaq istəyirsiniz?

A r x i y e p i s k o p. Konradı döyüşə mən çağırmadım.

B a n k i r. Bəlkə də, siz çağırمامısınız, amma kim sübut eləyər ki, onu sizi döyüşə çağırmağa məcbur eləməmişiniz?

A r x i y e p i s k o p. O, mənim vassalımdı, mənə tabe olmağa borcludu. Amma şeytan ona cəngavərləri qiyama çağırmağı və onların başında durmağı tələq eləyib.

B a n k i r. O, qiyam eləməzdən qabaq nə istəyirdi?
Ondan nəyi əsirgəmisiniz?

A r x i y e p i s k o p. O, hər şeyi istəyirdi.

B a n k i r. Yaxşı, Konradı rahat buraxaq. Əlbəttə, bir halda ki onu əzdik, təcavüzkar – odur. Amma sizin şəhəriniz Vörms...

A r x i y e p i s k o p. Vörms – mənim var-dövlətimdi!
Vörms – mənim sevgimdi. Naşükür Vörms məhz Konrad sərhədi keçən gün mənə qarşı qiyam elədi.

B a n k i r. Çox pis hərəkət eləyib. Amma sizin gəlirinizin dördüdəüçü həmin şəhərdən çıxır. Əgər Tiberi kimi, qoca yaşınızda öz şəhərlilərinizi qırıb-çatsanız, sizə kim vergi ödəyəcək, mənim verdiyim borcları kim qaytaracaq?

A r x i y e p i s k o p. Vörmslülər keşişlərə ziyan vurdular, onları monastırlarda gizlənməyə məcbur elədilər, yepiskopunu təhqirə məruz qoydular, ona öz qəsbindən çıxmağı yasaqladılar.

B a n k i r. Boş şeydi! Onları buna məcbur eləməsəydiniz, qiyam qaldırmazdılar. Kimin itirməli bir şeyi yoxdusa, zorakılıq ondan ötrü yaxşıdı.

A r x i y e p i s k o p. Nə istəyirsən axı?

B a n k i r. İstəyirəm onları əfv eləyəsiniz. Qoy həddən artıq vergi versinlər – bunu da unudaq.

A r x i y e p i s k o p. Təəssüf!

B a n k i r. Nəyə təəssüflənirsiniz?

A r x i y e p i s k o p. Mən Vörmsü sevirəm, bankir. Alicənablıqla şəhəri vergisiz də bağışlayardım.

B a n k i r. Bəs niyə bağışlamadınız?

A r x i y e p i s k o p. Mühasirəni mən başlamadım.

B a n k i r. Bəs kim başladı axı?

A r x i y e p i s k o p. Qyes.

B a n k i r. Bu Qyes kimdi? Konradın qardaşı?

A r x i y e p i s k o p. Hə, Almaniyanın ən yaxşı sərkərdəsi.

B a n k i r. O, sizin şəhərinizin divarları altında nə axtarır? Axı o, sizin düşməninizdi?

Arxiyepiskop. Düzinü desəm, mən özüm də bilmirəm. Əvvəlcə Konradın müttəfiqi və mənim düşmənim, sonra mənim müttəfiqim və Konradın düşməni. İndisə... Onun dəyişkən əxlaqı var, barəsində bundan yumşaq söz deyə bilməzsən.

Bankir. Bu cür etibarsız müttəfiq sizin nəyinizə lazımdı?

Arxiyepiskop. Bəyəm mənim seçimim vardı? O, Konradla birgə torpaqlarıma soxuldu. Xoşbəxtlikdən, onların arasında didişmə olduğunu öyrəndim, Qyesə gizlicə, əgər mənim tərəfimi saxlasa, qardaşının torpağını vəd elədim. Onu Konraddan qoparmasaydım, müharibə çoxdan uduzulardı.

Bankir. Beləliklə, o, qoşunlarıyla birgə sizin tərəfinizə keçdi. Bəs sonra?

Arxiyepiskop. Mən ona arxanın müdafiəsini tapşırıdım. Deyəsən, darıxmışdı. Göründüyü kimi, ümumiyyətlə, qarnizon həyatını sevmir. Ondən xahiş eləməsəm də, günlərin bir günü öz qoşunlarını Vörmün divarları dibinə gətirib şəhərin mühasirəsini başladı.

Bankir. Ona əmr eləyin...

Arxiyepiskop kədərli halda gülümsünür, çiyinlərini çəkir.

O, sizə tabe olur?

Arxiyepiskop. Bəyəm sərkərdə nə vaxtsa döyüş meydanında dövlət başçısına tabe olub?

Bankir. Bir sözlə, siz onun əlindəsiniz.

Arxiyepiskop. Hə.

Qala divarları təzədən işıqlanır.

Gerlax (*içəri girərək*). Şura Qyesin yanına parlamentarilər göndərməyi qərara aldı.

Hayns. Bəs belə... (*pauza*) Qorxaqlar!

Gerlax. Bizim bir ümidimiz var? Qyes məqbul olmayan şərtlər irəli sürəcək. Əgər o, dedikləri kimidisə, onda hətta ona mərhəmət üzündən təslim olmağımızı da istəməz.

B a n k i r. Bəlkə, heç olmasa, əmlakımıza rəhm eləyə.

A r x i y e p i s k o p. Qorxuram adamlara da rəhm eləməsin.

Ş m i d t (*Gerlaxa*). Amma niyə axı? Nəyə görə?

A r x i y e p i s k o p. O, azğınlıq içində doğulub, heç vaxt atasını tanımayıb. Onun yeganə sevinci pislik eləməkdir.

G e r l a x. Donuz! Yaramaz! O, şəri sevir. Əgər Vörmsti talayacaqsa, şəhərlilər son nəfəslərində vuruşmalıdı.

Ş m i d t. Əgər o, şəhəri Yer üzündən silməyə hazırlaşsa da, bunu əvvəlcədən xəbər verməyəcək. Sadəcə, tələb eləyəcək ki, onu şəhərə buraxsınlar, söz verəcək ki, heç nəyə toxunmayacaq.

B a n k i r (*hiddətlə*). Vörmst mənə otuz min dukat verməli idi, bütün bunları elə indicə dayandırmaq lazımdı! Qoşunlarınızı Qyesə qarşı göndərin.

A r x i y e p i s k o p (*sarsılmış halda*). Qorxuram onları da əzsin.

Arxiyepiskopun zalı zülmətə bürünür.

* * *

H a y n s (*Nastiyə*). Deməli, biz, doğrudan da, əzilmişik?

N a s t i. Allah bizim tərəfimizdədi, qardaşlar! Bizi əzə bilməzlər. Bu gecə şəhər divarından kənara çıxacağam, düşmən düşərgəsindən keçib Valdorfa keçəcək, bir həftə ərzində orada on min silahlı kəndli yığacağam.

Ş m i d t. Bir həftə necə dözəcəyik? Onlar bu axşam darvazaları düşməne açə bilərlər.

N a s t i. Bizim işimiz buna yol verməməkdir.

H a y n s. Sən hakimiyyəti ələ keçirmək istəyirsən?

N a s t i. Yox, hələ vaxtı deyil.

H a y n s. Bəs neyləyəək axı?

N a s t i. Varlıları elə addım atmağa vadar eləmək lazımdı ki, onlar öz başlarını qorumağa başlasınlar.

H a m i. Buna necə nail olacaqsan?

N a s t i. Qanla.

Qala divarının dibindəki meydança işıqlanır. Gözətçi məntəqələrinə aparən pilləkənin yanında bir qadın oturub, onun 35 yaşı var, cır-cındır içindədi. Yanından dua kitabı oxuya-oxuya keşiş keçir.

Bu keşiş kimdi? Niyə bütün qalanları kimi, o da zindana salınmayıb?

H a y n s. Sən onu tanımırsan?

N a s t i. Ah, bu Henrixdi. Nə qədər dəyişib!.. Bununla belə, onu kilid altında oturtmalıydılar.

H a y n s. Kasıblar onu sevirlər, o, onlar kimi yaşayır. Onların narazılığına səbəb olmaqdan qorxduq.

N a s t i. O, hamıdan təhlükəli.

Q a d ı n (*keşişi görüb*). Ey, keşiş!

Keşiş qaçır, qadın qışqırır.

Hara qaçırsan?

H e n r i x. Daha heç nəyim yoxdu. Heç nəyim! Heç nəyim! Hər şeyimi vermişəm.

Q a d ı n. Bu, çağıranda qaçmaq üçün əsas vermir.

H e n r i x (*yorğun halda onun yanına qayıdıb*). Acsan?

Q a d ı n. Yox.

H e n r i x. Nə istəyirsən axı?

Q a d ı n. İstəyirəm mənə aydınlaşdırasan ki...

H e n r i x (*cəld*). Heç nə izah eləyə bilmərəm.

Q a d ı n. Hətta nə barədə danışdığımı da bilmirsən.

H e n r i x. Nə olsun? Ancaq tez ol! Nə izah eləməlisən?

Q a d ı n. Uşaq niyə öldü?

H e n r i x. Hansı uşaq?

Q a d ı n (*istehzayla*). Mənim uşağım. Hə! Axı onu dünən özün dəfn elədin. Onun üç yaşı vardı, özü də acından öldü.

H e n r i x. Mən yorulmuşam, bacı, heç kəsi tanımıram. Sizin hamınızın üzünüz eynidi, gözləriniz də eyni gözlərdi.

Q a d ı n. O, niyə öldü?

H e n r i x. Bilmirəm.

Q a d ı n. Sən ruhanisən axı.

H e n r i x. Hə, ruhaniyəm.

Q a d ı n. Əgər sən izah eləməsən, kim izah eləyəcək?
(*pauza*) Hər şeyi izah eləməyini buna görə istəyirəm.

H e n r i x (*əlini alınına çəkir, özünü ələ alır*). Heç bir şey Allahın izni olmadan baş vermir. İlahi xeyirxahdı, nə baş verirsə, yaxşılığa doğrudu.

Q a d ı n. Başa düşürəm.

H e n r i x. Allah səndən artıq bilir. Səndən ötrü şər olanlar onun gözlərində xeyirdi, o, bütün nəticələri ölçüb-biçir.

Q a d ı n. Sən özün hər şeyi başa düşə bilirsənmi?

H e n r i x. Yox! Yox! Mən başa düşürəm! Mən heç nə başa düşürəm! Heç nəyi başa düşə bilmirəm, heç nəyi başa düşmək istəmirəm. İnanmaq lazımdı! İnanmaq! İnanmaq!

Q a d ı n (*istehzayla gülür*). Deyirsən inanmaq lazımdı, özünsə, görünür, öz sözlərinə də inanmırsan.

H e n r i x. Bacı, artıq üç aydı ki, elə hey eyni sözləri təkrar eləyirəm, bilmirəm əqidəmə görə, yoxsa vərdişim üzrə. Bir şeydə yanılma – inanıram, var gücümlə, bütün qəlbimlə inanıram! İlahi, özün şahid ol, bir anlığa da qəlbimə şübhə düşməyib. (*pauza*) Ey qadın, sənin balan göylərdədi, onunla orada rastlaşacaqsan. (*Diz çökür.*)

Q a d ı n. Hə, əlbəttə. Amma bu, tamam ayrı məsələdi. O qədər yorulmuşam ki, sevinməyə gücüm çatmır. Hətta orada, göylərdə də...

H e n r i x. Bacım, bağışla!

Q a d ı n. Səni nəyə görə bağışlamalıyam? Sən mənə heç bir şey eləmədin.

H e n r i x. Məni bağışla! Məni bağışla, mənimlə birgə də bütün ruhaniləri, varlıları və kasıbları bağışla.

Q a d ı n (*təəccüblə*). Səni ürəkdən bağışlayıram. Sevindin?

H e n r i x. Hə! İndi, bacım, dua eləyək. Allaha yalvarağ ki, ümidlərimizi bizə qaytarsın.

Sonuncu sözlərdə Nasti asta-asta pilləkənlərlə enir.

Q a d ı n (*Nastini götür, sevinə-sevinə səslənir*). Nasti! Nasti!

N a s t i. Məndən nə istəyirsən?

Q a d ı n. Çörəkçi! Mənim uşağım ölüb. Sən hər şeyi bilirsən... Sən onun niyə öldüyünü bilməlisən.

N a s t i. Hə, bilirəm.

H e n r i x. Nasti, yalvarıram sənə, sus! Çəkişmədə günahı olanlar altını çəkəcəklər.

N a s t i. Sənin uşağın ona görə öldü ki, şəhərimizin varlı-ları yepiskopa, öz çox varlı hökmdarlarına qarşı qiyam elədi-lər. Varlılar bir-biri ilə döyüşürlər, arada kasıblar qırılır.

Q a d ı n. Allah da onların bu müharibəni etdirməsinə imkan verdi.

N a s t i. Yox, İlahi bunu onlara qadağan elədi.

Q a d ı n. Amma o deyir, heç bir şey İlahinin icazəsi olmadan baş vermir.

N a s t i. İnsan qəzəbindən yaranmış şərdən başqa heç bir şey.

H e n r i x. Sən yalan danışırısan, çörəkçi! Həqiqəti yalanla qarışdırırsan, qəlbləri yanlışlığa aparırısan.

N a s t i. Sən iddia eləməyə cəsərət göstərirsən ki, guya, İlahiyə bu qurbanlar xeyirdi, ona nahaq əzablar lazımdı? Onun bura nə dəxli var, eşidirsən?

Henrix susur.

Q a d ı n. Deməli, mənim uşağım Allahın iradəsi ilə ölməyib.

N a s t i. Əgər onun ölməyini istəsəydi, doğulmağına heç icazə verərdimi?!

Q a d ı n (*rahatlıqla*). Bax, bu, ürəyimcədi. (*ruhaniyə*) Görürsən, mənimlə belə danışanda hər şeyi başa düşürəm. Deməli, İlahi mənim əzablarımı görəndə dərdə-qəmə batır?

N a s t i. Onun kədəri sonsuzdu.

Q a d ı n. O, mənə heç şeylə kömək eləyə də bilməz?

N a s t i. Əlbəttə, kömək eləyə bilər. Uşağın sənə qaytarar.

Q a d ı n (*ruhdan düşmüş halda*). Hə, bilirəm. Orada, göylərdə.

N a s t i. Yox, burada, yerdə.

Q a d ı n (*təəcübülə*). Yerdə?

N a s t i. Ancaq iynənin gözündən keçmək, yeddi il dərd-bəlaya dözmək lazımdı, yalnız bundan sonra Yer üzündə Allahın səltənəti yaranacaq, ölülərimiz də yanımıza qayıdacaq, hər kəs də hər kəsi sevəcək, daha heç kəs aclıq çəkməyəcək.

Q a d ı n. Yeddi il gözləmək nəyə lazımdı?

N a s t i. Şər adamlardan can qurtarmaq üçün yeddi il döyüşmək gərəkdı.

Q a d ı n. Əməlli-başlı çalışmaq lazım gəlir.

N a s t i. Bax buna görə də İlahiyə sənın köməyin lazımdı.

Q a d ı n. Doğrudanmı, hər şeyə qadir Allahın mənım köməyimə ehtiyacı var?

N a s t i. Hə, bacım. Şərin səltənəti yer üzündə hələ yeddi il sürəcək. Amma əgər hər birimiz cəsərlə mübarizə aparacaq, xilas olarıq, İlahi də bizimlə birgə xilas olar. Mənə inanırsan?

Q a d ı n (*qabxır*). Hə, Nasti, mən sənə inanıram!

N a s t i. Ey qadın, sənın oğlun göylərə çəkilməyib, o, sənın bətnindədi, sən onu yeddi il gəzdirəcəksən, vaxt çatacaq, o, sənınlə yanaşı addımlayacaq, sənınlə əl-ələ tutacaq, sən onu ikinci dəfə doğacaqsan.

Q a d ı n. Mən sənə inanıram, Nasti! Mən sənə inanıram! (*Çıxıb gedir.*)

H e n r i x. Sən onun ruhunu məhv eləyəcəksən.

N a s t i. Əgər buna əminsənsə, bəs onda niyə sözlünü kəsmədin?

H e n r i x. Çünki o daha xoşbəxt oldu...

Nasti çiyinlərini çəkib gedir.

İlahi! Mən onun sözlünü kəsməyə cəsərlət eləmədim.

Mən günah işlətdim, İlahi! Amma inanıram, İlahi, sənin qüdrətinə, müqəddəs ana kilsəmizə, İsanın müqəddəs cisminə inanıram! İnanıram ki, hər şey, hətta uşağın ölümü də sənin iradənlə həll olunur. İnanıram ki, dünyada hər şey xeyirdi. İnanıram, çünki bu, boş şeydi! Boş şeydi! Boş şeydi!

* * *

Bütün səhnə işıqlanır. Şəhərlilər öz arvadlarıyla yepiskop qəsrinin ətrafına yığışb gözləyirlər.

C a m a a t ı n a r a s ı n d a n s ə s. Nə xəbər var?

- Heç bir xəbər.
- Burada nə baş verir?
- Gözləyirlər...
- Nəyi gözləyirlər?
- Heç nəyi...
- Siz gördüntüz?
- Sağ tərəfdən.
- Hə.
- İyrənc sifətlər.
- Nəcis suda batmır.
- Hətta küçəyə çıxmaq təhlükəlidir.
- Müharibəni bitirmək vaxtıdır. Əgər tez bitməsə, bəd-bəxtlik baş verəcək.
- Yepiskopu görmək gərəkdi. Onunla görüşmək lazımdır.
- O görünməyəcək. O, bərk qəzəblənib...
- Kim?.. Kim?..
- Yepiskop...
- Onu zindana saldıqları vaxtdan hərdən bir pəncərədə görünür, pərdəni azca aralayıb baxır.
- Görkəmi yaxşı deyil.
- Yepiskopdan nə eşitmək istəyirsiniz?
- Bəlkə, onda xəbər var.

Uğultu.

- Yepiskop! Yepiskop! Yepiskop! Bizə yol göstər!
- Başımıza nə gələcək?
- Dünyanın axırı çatıb!

Camaatın arasından bir adam çıxır, yepiskop qəsrinin divarına doğru şığıyıb ona söykənir. Henrix ondan daha da uzaqlaşıb camaata qarışır.

P e y ğ ə m b ə r. Aləm məhv oldu! Hər yerdə meyit!
Meyit! Meyit! Allah bizimlədi!

Qışkırtılar. Qarışıqlıq başlayır.

V a r l ı ş ə h ə r l i. Ey! Ey! Sakit! O yalnız və yalnız peyğəmbərdi!

Camaatın arasından səs. Daha bir peyğəmbər? Bəsdil!

– Sus!

– Peyğəmbərlər hər tərəfi tutub! Keşişlərinizi zindana salmağa dəyərdi?

P e y ğ ə m b ə r. Torpaqdan üfunət qalxdı. Günəş İlahiyə dedi: "Allahım, işıq saçmaq istəmirəm! Bəsdil çürütdüyüm. Nə qədər çox qızdırıram, zülmət o qədər artır. Yer mənim şüalarımı bulandırır. Bədbəxtlikdir. Mənim qızılı şəfaqlərim çirkabın içindədi".

V a r l ı ş ə h ə r l i (*peyğəmbəri döyür*). Ağzını yum!

Peyğəmbər yıxılır. Yepiskop qəsrinin pəncərəsi taybatay açılır.

Yepiskop təntənəli geyimdə eyvanda görünür.

C a m a a t. Yepiskop!

Y e p i s k o p. Konradın qoşunu haradadı? Cəngavərlər haradadı? Mələklərin düşməni qaçırmalı olan dəstəsi haradadı? Siz təksiniz. Nə dostlarınız, nə ümidiniz var. Siz lənətlənmişsiniz. Vörmə sakinləri, cavab verin: sizə xidmət eləyənləri həbsə atıb, İlahini rəhmə gətirmək istəyirdiniz, bəs İlahi sizi niyə tərək elədi axı?

Camaatın içində iniltilər.

Cavab verin!

H e n r i x. Onları cəsərətdən məhrum eləməyin.

Y e p i s k o p. Bunu kim söylədi?

H e n r i x. Bu – mənəm, müqəddəs Kilxau kilsəsinin keşişi Henrixəm.

Y e p i s k o p. Dilini dinc qoy, allahsız. Öz yepiskopunun gözlərinin içinə baxmağa cəsərin çatar?

H e n r i x. Əgər sizi təhqir eləyiblərsə, onları bağışlayın, monsenyor, mən sizə söyüşlərinizi bağışladığımı kimi.

Y e p i s k o p. İuda, iskariotlu İuda. Get, özünü as!

H e n r i x. Yox, mən İuda deyiləm.

Y e p i s k o p. Niyə onların arasındasan axı, niyə onlara dayaq oldun?

H e n r i x. Mən onları necə sevdiyimi bildiklərinə görə azadlıqdayam. Ona görə o biri ruhanilərlə birgə həbsə getmədim ki, bu məhv olmuş şəhərdə, heç olmasa, bir nəfər ibadət keçirib ölənləri dəfn eləsin. Mənsiz burada kilsə də olmazdı. Vörmə cadugərliyin qarşısında müdafiəsiz qalardı, adamlar rəhmsizcəsinə köpək kimi duasız gəbərərdilər. Monsenyor, onları cəsərətdən məhrum eləməyin!

Y e p i s k o p. Səni kim yedirib-içirdi? Səni kim tərbiyə elədi? Sənə kim oxumaq öyrətdi? Sənə kim rütbə verdi? Səni kim ruhani elədi?

H e n r i x. Kilsə, mənim müqəddəs anam!..

Y e p i s k o p. Sən hər şeydə ona borclusan. Sən, hər şeydən əvvəl, kilsəyə məxsussan.

H e n r i x. Kilsə hər şeydən əzəldi. Amma mən onların qardaşıyam...

Y e p i s k o p (*səsinə qaldırıb*). Kilsə hər şeydən əzəldi!

H e n r i x. Hə, kilsə hər şeydən əzəldi, amma...

Y e p i s k o p. Mən bu adamlara üz tutmaq istəyirəm. Amma əgər onlar yanlışlıqlarında inad göstərəcək, qiyam

eləyəcəklərsə, sənə əmr verirəm, kilsəyə, əsl qardaşlarının yanına, onların salındıqları monastıra qayıt. Öz yepiskopuna tabe olmağa hazırsanmı?

C a m a a t ı n a r a s ı n d a n b i r a d a m. Bizi tərkləmə, Henrix! Sən kasıbların keşişisən. Sən bizimkisən.

H e n r i x (*kədərli, amma qəti halda*). Kilsə hər şeydən əzəldi! Monsenyor, mən tabe oluram.

Y e p i s k o p. Vörms sakinləri! Öz ağ daşdan tikilmiş zəngin şəhərinizə baxın. Ona son dəfə nəzər salın. Şəhər vəbanın və aclığın yuvasına çevriləcək, axırda varlılarla kasıblar bir-birini qırıb-çatacaqlar. Qyesin əsgərləri burada yalnız meyitlər və xarabalıqlar görəcəklər. (*pauza*) Mən sizi xilas eləyə bilərdim, amma siz ürəyimi yumşaltmalısınız.

C a m a a t ı n a r a s ı n d a n s ə s. Bizi xilas elə, monsenyor! Bizi xilas elə!

Y e p i s k o p. Ey qürurlu adamlar! Diz çökün! İlahidən əfv diləyin!

Varlı şəhərlilər bir-birinin ardınca diz çökdülər. Kasıblar hələ dururlar.

H e n r i x (*diz çökür*). İlahi, günahlarımızı bağışla, arxiyepiskopun qəzəbini cilovla.

Y e p i s k o p. Amin! Qalxın! (*pauza*) Əvvəlcə rahibləri və keşişləri azad eləyəcəksiniz, sonra şəhərin qapılarını açacaqsınız, məbədin qarşısında diz çökəcəksiniz, böyük tövbə içində gözləyəcəksiniz. Bizsə Qyesin qarşısına çıxıb ondan rəhm eləməsi üçün yalvaracağıq.

V a r l ı ş ə h ə r l i. Bəs əgər o, yalvarışlarımızı eşitməsə?

Y e p i s k o p. Qyesdən yuxarıda arxiyepiskop var. O, bizim atamızdı, bizə ata şəfqəti göstərər.

Bundan bir dəqiqə əvvəl gözətçi məntəqələrində Nasti görünür. O, dinməzcə qulaq asır və bu sözlərdən sonra qala divarının pilləkəni ilə iki pillə aşağı enir.

N a s t i. Qyes arxiyepiskopa xidmət eləmir, Qyes iblisə qulluq göstərir. O, Konrada, öz doğma qardaşına and içdi,

sonra da onu satdı. Hətta əgər onu sağ qoymağa söz versə də, doğrudanmı, o qədlər axmaqısınız ki, inanacaqsınız?!

Y e p i s k o p. Ey, sən, orada, yuxarıdakı! Kim olursan ol, sənə əmr eləyirəm...

N a s t i. Mənə əmr eləmək haqqını sənə kim verib? Bəs siz? Niyə ona qulaq asırsınız? Kimi özünü seçmişiniz, başcınız da odur, başqası yoxdu.

Y e p i s k o p. Bəs səni kim seçdi, müqəvva?

N a s t i. Kəsiblər! (*Camaata müraciət eləyir.*) Əsgərlər bizim tərəfinizdədi. Mən şəhərin darvazaları qabağında adamlar qoymuşam. Hər kəs şəhər darvazalarının açılması barədə danışsa, öldürüləcək!

Y e p i s k o p. Get, şərəfsiz, onları ölümə apar! Sən onları qurtuluşdan məhrum eləyirsən.

N a s t i. Qurtulmağa ümid olmasaydı, sizə birinci deyərdim ki, təslim olun. Amma guya, Allahın bizdən üz döndərdiyini söyləməklə ümidinizi qırmaq istəyirlər? Qardaşlarım, mələklər buradadı. Yox, gözlərinizi qaldırmayın. Göylər boşdu. Mələklər burada, yerdədi. Mələklər düşmən düşərgəsinə hücum eləyiblər.

V a r l ı ş ə h ə r l i. Hansı mələklər?

N a s t i. Yatalaq mələyi, vəba mələyi, aclıq mələyi, çəkişmə mələyi... Yadınızda saxlayın, şəhər alınmazdı. Allah sizin tərəfinizdədi. Əsgərlər şəhərin mühasirəsini götürəcəklər.

Y e p i s k o p. Vörms sakinləri! Kim bu cadugərə qulaq assa, onu cəhənnəm əzabı gözləyir. Öz cənnət səadətimə and içirəm!

N a s t i. Allah çoxdan sənə cənnət zövqünün quyruğu altına köpək itələyib.

Y e p i s k o p. Hə, sənə cənnət səadətinisə İlahi, əlbəttə, isti yerdə saxlayır, özünün gəlməyini gözləyir! İlahi indi onun xidmətçisini necə təhqir elədiyini eşidib yaman sevinir.

N a s t i. Sənə mənəbi kim verdi?

Y e p i s k o p. Müqəddəs kilsə.

N a s t i. Sənin kilsən yolsuzdu, öz şəfqətini varlılara satır. Sən mənə moizə oxumağa başlayacaqsan? Sən mənim günahlarımı bağışlayacaqsan?! Allah sənin qəlbciyəzinə baxıb dişlərini qıncıradır. Qardaşlar, bizə keşiş lazım deyil! Hər kəs xaç çevirə bilər, hər kəs günah bağışlaya bilər, hər kəs dua eləyə bilər – sizə düzünü deyirəm. Hər bir adam peyğəmbərdir, yaxud Allah yoxdu!

Y e p i s k o p. Tfu! Tfu! Tfu! Lənət! (*Sədəqə paylamaq üçün kisəsini onun üzünə çırpır.*)

N a s t i (*qəsrin qapısını göstərib*). Bu qapını qurd yeyib. Çiyinlə itələsən, tabatay açılacaq. (*pauza*) Sizde nə qədər dözümlü var, qardaşlar? (*pauza*) (*camaata müraciət eləyib*) Onların hamısı – yepiskop, şəhər şurası, varlılar eyni şeydi. Onlar şəhəri düşməyə təslim etmək istəyirlər, çünki sizdən qorxurlar. Bəs təslimdən sonra hər şeyin əvəzini kim ödəyəcək? Siz! Həmişə siz ödəyirsiniz. Ayağa qalxın, qardaşlar! İrəlilə! Əgər İlahi səltənətin olmasını istəyirsinizsə, öldürmək lazımdır.

Camaatın arasında səs-küy.

V a r l ı ş ə h ə r l i (*öz arvadına*). Buradan çıxıb gedək!

B a ş q a v a r l ı ş ə h ə r l i (*öz oğluna*). Tez ol! Dükanı bağlayıb evimizdə gizlənək.

Y e p i s k o p. İlahi, sən şahidsən – mən xalqın qurtuluşu üçün hər şeyi elədim. Sənin şöhrətin mənimə tərəddüd keçirmədən ölürəm, çünki qəzəbinin Vörmün üzünə yağacağını və şəhəri darmadağın edəcəyini bilirəm.

N a s t i. Bu qoca bizi diri-diri yemək istəyir. Onun səsindeki bu qədər güc haradandı? Aydını – o, istədiyi qədər yeyir. Onun anbarlarını açın, o qədər taxıl taparsınız ki, bütöv bir alaya yarım il bəs eləyər.

Y e p i s k o p (*qışqırır*). Yalan danışırısan! Mənim anbarlarım boşdu, sən bunu bilirsən.

N a s t i. Özünü baxın, qardaşlar, baxın! Doğrudanmı, onun sözlərinə inanacağımsız?

Varlı şəhərlilər tələsik qaçıb aradan çıxırlar. Kasıblar Nasti ilə qalırlar. Henrix Nastiyə yaxınlaşır.

Sən məndən nə istəyirsən?

H e n r i x. Axı anbarların boş olduğunu bilirsən? Sən ki onun olub-qalanı kasıblara verib, yarıc yaşadığını bilirsən!

N a s t i. Sən bizim tərəfimizdəsən, yoxsa bizə qarşısan?

H e n r i x. Siz əziyyət çəkəndə sizin tərəfinizdəyəm, siz kilsənin qanını tökmək istəyəndə sizə qarşıyam.

N a s t i. Bizi öldürəndə sən bizim tərəfimizdəsən, biz özümüzü müdafiə eləməyə başlayanda bizə qarşısan.

H e n r i x. Mən kilsəyə məxsusam, Nasti.

N a s t i. Qapıları sındırın!

Camaat qapıları itələyir. Yepiskop dinməzcə dua eləyir.

H e n r i x (*qapıya doğru atılır*). Qoy əvvəlcə məni öldürsünlər...

C a m a a t ı n a r a s ı n d a n b i r a d a m. Səni öldürsünlər? Nəyə görə?

Henrixi itələyib yerə sərirlər.

H e n r i x. Siz məni vurdunuz. Mən sizi öz ruhumdan artıq sevirdim, sizsə məni vurursunuz. (*O qalxıb Nastiyə doğru gedir.*) Ancaq yepiskopa toxunmayın, Nasti. Ancaq yepiskopa toxunmayın. İstəyirsən məni öldür, amma yepiskopu öldürmə.

N a s t i. Niyə? O, xalqı acından qırır.

H e n r i x. Bilirsən ki, bu, yalandı. Bunu bilirsən. Sən öz qardaşlarını zülmədən və yalandan qurtarmaq istəyirsən, bəs niyə özün yalanla başlayırsan?

N a s t i. Mən heç vaxt yalan danışmıram.

H e n r i x. Sən yalan danışırısan, onun anbarlarında taxıl yoxdu.

N a s t i. Fərqi yoxdu! Qızıl var, kilsələrdə qiymətli daş-

qaş var. Mərmər çarmıxların və fil dişindən madonnaların ayaqları altında önlərin hamısını, hamısını o öldürdü.

H e n r i x. Bu, tamam ayrı məsələdi. Bəlkə, yalan deyil, amma burada həqiqət də yoxdu.

N a s t i. Onda sənin həqiqətin yoxdu, amma bizim həqiqətimiz var. Allah kasıbları sevir, məhşər günü bizim həqiqətimiz onun həqiqəti olacaq.

H e n r i x. Qoy yepiskopu Allah mühakimə eləsin, amma kilsədə qan axıtma.

N a s t i. Mənim yalnız bir kilsəm var – o da Yer üzünün bütün insanlarıdı.

H e n r i x. Adamlar? Deməli, sevgiyə birləşmiş xristianlar. Sən ki öz məbədini qan tökməklə tikmək istəyirsən.

N a s t i. Hələ sevmək tezdi. Biz sevmək haqqımızı qanla qazanacağıq.

H e n r i x. Allah zorakılığı yasaq eləyib, ona nifrət bəsləyir.

N a s t i. Bəs cəhənnəm nədi axı? Səncə, günah işlədənlərə zorakılıq eləmirlər?

H e n r i x. Allah dedi: qılnc götürən...

N a s t i. ...qılncda da məhv olar... Nolar, biz qılncdan ölərik. Hamımız məhv olarıq, amma övladlarımız yer üzündə İlahi səltənəti görür. Çıx get! Sən başqalarından yaxşı deyilsən.

H e n r i x. Nəsti! Məni niyə sevmirsiniz? Sizə neyləmişəm?

N a s t i. Sən keşişsən, keşişsə, neyləsə də, keşiş olaraq qalacaq.

H e n r i x. Mən sizinkiyəm. Kasıbam, həm də kasıb oğluyam.

N a s t i. Nolar, deməli, olsa-olsa, satqınsan.

H e n r i x. Onlar qapını sındırdılar.

Qapı yıxılır, adamlar da qəsrə soxulurlar.

H e n r i x (*dizləri üstə çökür*). İlahi, əgər hələ adamları sevirənsə, hələ onlardan üz döndərməmişənsə, bu qətiliama müqavimət göstər.

Y e p i s k o p. Sənin mənə duaların lazım deyil.

H e n r i x. Sizin hamınızı, neylədiyini bilməyənləri bağışlayıram. Sənisə, ey allahsız, lənətləyirəm!

H e n r i x. Ah! (*Üzü üstə yıxılır.*)

Y e p i s k o p. Həmd-səna! Həmd-səna!

Onu yumruqlayırlar, yıxılır.

N a s t i (*Şmidtə*). Nolar, qoy indi şəhəri təslim eləməyə cəsarət göstərsin.

C a m a a t ı n a r a s ı n d a n b i r a d a m (*qapıda götürür*). Anbarlarda taxıl yoxdu.

N a s t i. Deməli, taxılı monastırda gizlədiblər.

A d a m (*qışqırır*). Monastıra! Monastıra!

C a m a a t ı n a r a s ı n d a s ə s l ər. Monastıra! Monastıra!

N a s t i (*Şmidtə*). Bu gecə mühasirəni yarmağa cəhd göstərəcəyəm.

Onlar gedirlər. Henrix ayaq üstə qalxıb ətrafa baxır. İndi o, peyğəmbərlə tək qalıb. Eyvanda yıxılıb qalmış, bərəlməmiş gözləriylə ona baxan yepiskopu görür. Henrix qəsrə girmək istəyir, yepiskop onu itələmək üçün əlini qaldırır.

H e n r i x. Mən qəsrə girməyəcəyəm, əlini aşağı sal. Əgər hələ sağsansa, məni bağışlaya bilərsənsə, bağışla. Qəzəb böyük günahdı. Bu dünyanın qəzəbini burada qoy. Yüngüllüklə ölmək lazımdı.

Yepiskop danışımağa cəhd eləyir.

H e n r i x. Nə?

Yepiskop gülür.

H e n r i x. Satqın? Hə də. Əlbəttə. Axı sən onların da məni satqın adlandırdıqlarını eşidirdin. De görüm, mən bütün bu xəstəlikləri keçirməyi necə bacardım?

Yepiskop gülməkdə davam eləyir.

H e n r i x. Niyə gülürsən, hə, niyə?! *(pauza)* Onlar mənə döydülər. Mənsə onları sevirdim. İlahi! Onları necə sevirdim. *(pauza)* Mən onları sevirdim, amma onlara yalan söyləyirdim. Mən onlara öz sükutumla yalan söyləyirdim. Mən susurdum! Mən susurdum! Ağzımı yumub dişimi-dişimə sıxırdım. Onlar milçək kimi qırılırdı, mənsə susurdum. Onlara çörək lazım olanda çarmıx gətirirdim. Elə bilirsən çarmıx yeməli? Əlini aşağı sal görək, biz əlbirik. Mən onlar kimi kasıb yaşamaq, onlarla birgə soyuqdan əsmək, aclıqdan əziyyət çəkmək istəyirdim, onlarsa, bununla belə, öldürdülər. Belə çıxır, mən onları öz üsulumla satırdım – onları inandırırıdım, guya, kilsə kasıbdı. İndi onlar ağıllarını itiriblər, indi onlar öldürürlər. Onlar həlak oldular. Bu dünyada da, o dünyada da cəhənnəmdən başqa bir şey görməyəcəklər. *(Yepiskop bir neçə anlaşılmaz söz deyir.)* Bəs neyləyirdim? Onlara necə mane ola bilərdim? *(Geri dönüb, o başda baş verənlərə baxır.)* Meydan camaatla doludu. Onlar monastırın qapılarını sındırırlar. Qapılar möhkəmdi, monastır səhərəcən tab gətirə bilər, mənsə heç bir şeylə kömək eləyə bilmərəm! Heç bir şeylə! Heç bir şeylə! Ağzımı yum, ləyaqətlə öl!

Yepiskop açarı əlindən salır.

H e n r i x. Bu nə açardı? Hansı qapıların açardı? Sənin qəsrinin qapılarınınmı açardı? Saxlanc qapılarınınmı açardı? Yox! Həmişə qapıları bağlı olan sərdabənin açardı? Bəs nəyin açardı?

Y e p i s k o p. Yeraltı keçid...

H e n r i x. O, hara aparır? Danışma! Əgər deməzdən qabaq ölməyi bacarsaydın...

Y e p i s k o p. Şəhərdən kənara...

H e n r i x. Yox, mən onu götürməyəm. *(pauza)* Sərdabədən yeraltı yol şəhər kənarına aparır. İstəyirsən ki, Qyesin yanına gedim, onu həmin yolla Vörmə buraxım? Mənə bel bağlama.

Y e p i s k o p. İki yüz ruhanidi, onların həyatı sənin əlindədi. *(pauza)*

H e n r i x. Deməli, buna görə gülürsənmiş. Yaxşı şeydi. Sağ ol, yepiskop, sağ ol! Kasıblar ruhaniləri öldürəcəklər, yaxud Qyes kasıbları öldürəcək. İki yüz ruhani, yaxud iyirmi min kasıb – sən mənim qarşımda gör necə seçim qoymusan. Əlbəttə, iyirmi min iki yüzdən çoxdu. Ancaq aydınlaşdırmaq lazımdı ki, hər ruhani neçə kasıba dəyər, onu da mən qət etməliyəm. Son məqamda mən – kilsəyəm. Yox, sənin açarını götürməyəcəyəm: keşişlər birbaşa göyə uçacaqlar.

Yepiskop ölü.

H e n r i x. Ancaq sənin kimi, ürəklərində kin-küdurətlə ölməsinlər. Nolar, sən öz işini gördün, əlvida! İlahi, onu mən bağışladığım kimi bağışla. Açarı götürməyəcəyəm. Yox! Yox! *(Açarı götürür.)*

P e y ğ ə m b ə r. İlahi! Qoy sənin istədiyin olsun! Aləm məhv oldu! Məhv oldu! Qoy sən istəyən olsun.

H e n r i x. İlahi! Sən Qabili və Qabilin övladlarını lənətlədin. Qoy sən deyən olsun! Sən insanların qəlbini ağrı sancmasına, onların arzularının külə dönməsinə, zəhmətlərinin boşa çıxmasına imkan verdin, İlahi! Qoy sən deyən olsun! Sən istədin ki, mənim Yer üzündəki qismətim xəyanət olsun. Qoy sən deyən olsun! Qoy sən deyən olsun!

İKİNCİ ŞƏKİL

Qyesin düşərgəsinin yaxınlığında. Gecə. Uzaqlarda şəhər görünür. Şəhəri gözdən keçirən zabit gəlir. Onun ardınca daha bir zabit peyda olur.

Birinci gəliş

Zabitlər. German.

2-ci z a b i t. Sən burada neyləyirsən?

1-ci z a b i t. Şəhərə baxıram. Hərdən mənə elə gəlir ki, günlərin bir günü harasa yox olacaq...

2-ci z a b i t (*birinciyə*). Heç yerə yox olmayacaq. Bu cür uğur ələ düşməzdi. (*Qəfildən geri döndür.*) Bu nədi?

İki sanitar xərəklə keçir, xərəkdə üstünə mələfə salınmış cəsəd var. Hər ikisi susur. Birinci zabit xərəyə yaxınlaşır, mələfəni azca qaldırır, dərhal da aşağı salır.

1-ci z a b i t. Çaya atın! Dərhal!

2-ci z a b i t. Deməli...

1-ci zabit. Artıq başdan-ayağa qaralıb. (*pauza*)

Sanitarlar yollarına davam edirlər. Yaralı inildəyir.

2-ci z a b i t. Dayanın!

Sanitarlar dayanırlar.

1-ci z a b i t. Nolub?

2-ci z a b i t. O, hələ sağdı.

1-ci z a b i t. Bilmək də istəmirəm. Suya!

2-ci z a b i t (*sanitarlara*). Hansı alaydınız?

S a n i t a r. "Mavi xaç" alayından.

2-ci z a b i t. Ah, mənim alayımdı! Geri!

1-ci z a b i t. Sən dəli olmusan! Suya!

2-ci z a b i t. Mənsə öz adamlarımı pişik balaları kimi batırmağa imkan vermərəm.

Onlar bir-birinə baxırlar, əsgərlər istehzalı nəzərlərlə baxışır,
xərəyi yerə qoyub gözləyirlər.

1-ci z a b i t. Sağ olub-olmadığını bilmirəm, amma onu
sağ qoysaq, bütün ordu yatalaqla yoluxar.

3-cü z a b i t (*çixıb*). Yatalaq olmasa da, başıpozuqluqla.
Tez suya!

S a n i t a r. O inildəyir. (*pauza*)

1-ci z a b i t (*sanitara doğru döndür. Hiddətlə qılıncını qapır,
xərəkdəkinə zərbə endirir*). İndi o, inildəməyəcək. Tərpənin!

Sanitarlar gedirlər.

2-ci z a b i t. Üçüncü. Dünəndən bəri üçüncü...

G e r m a n. Dördüncü. Orada biri də düz düşərgənin
ortasında yığıldı.

3-cü z a b i t. Mən komandan olsaydım, bu gecə mühasirəni
yığışdırardım.

G e r m a n. Raziyam. Amma komandan sən deyilsən axı.

1-ci z a b i t. Nolar, onunla danışmaq lazımdı.

G e r m a n. Bəs kim danışacaq? (*pauza*) (*onlara baxa-baxa*)
Siz onun istədiyinin hamısını eləyəcəksiniz.

2-ci z a b i t. Deməli, batdıq. Yatalaq rəhm eləsə, elə öz
əsgərlərimiz doğrayacaqlar.

G e r m a n. Əgər o özü gəbərməsə.

1-ci z a b i t. O? Yatalaqdan?

G e r m a n. Yatalaqdan, yaxud başqa bir şeydən. (*pauza*)
Mənə dedilər ki, arxiyepiskop onun vəfatından o qədər də
kədərlənməzdi.

2-ci z a b i t. Mən bacarmazdım...

1-ci z a b i t. Mən də bacarmazdım. Məni elə iyrendirir ki,
ona əl qaldırmaq belə istəmirəm.

G e r m a n. Səndən heç bir şey tələb olunmur da. Yalnız
ağzını yum, həddən artıq iyrenməyənlərə mane olma.

Pauza. Qyeslə Katerina daxil olurlar.

İkinci gəliş

Həmin zabitlər, Qyes və Katerina.

Q y e s (*içəri girir*). Mənə verməyə xəbəriniz yoxdu? Hətta heç məruzə eləmək istəmirsiniz ki, əsgərlərin çərəyi çatışmır? Yatalaq hər on nəfərdən birini öldürür? Məndən heç bir şey xahiş eləməyəcəksiniz? Hətta xahiş eləməyəcəksiniz ki, mühasirəni götürüb ölüməndən qaçım. (*pausa*) Siz məndən belə qorxursunuz?

Həm susur.

K a t e r i n a. Onlar sənə necə baxırlar, varım-dövlətim. Sənə o qədər də rəhmləri gəlmiş. Əgər bir vaxt qasığına iri bıçaq soxsalar, təəccüblənmərəm.

Q y e s. Bəs sən məni sevirsen?

K a t e r i n a. Qətiyyənlə!

Q y e s. Bununla belə, məni öldürmədin.

K a t e r i n a. İstəmədiyimə görə yox.

Q y e s. Nə arzuladığını bilirəm, amma sakitəm. Ölüm saatımda üstünə iyirmi min kişi atılacaq, bu hətta səndən ötrü çoxdu, Katerina.

K a t e r i n a. Əgər birinə nifrət eləyirsənsə, iyirmi min ondan yaxşıdır.

Q y e s. Elə bu da xoşuma gəlmiş ki, səni iyəndirirəm. (*zabitlərə*) Sizcə, mən mühasirəni nə vaxt götürməliyəm? Cümə axşamı? Çərşənbə axşamı? Bazar günü? Beləliklə, dostlar: bu, nə çərşənbə axşamı, nə də cümə axşamı olacaq. Mən o şəhəri bu gecə alacağam.

2-ci z a b i t. Bu gecə?

Q y e s. Hə, bu gecə. (*Şəhər tərəfə baxır.*) Orada, uzaqlarda mavi alovu götürsünüzlər? Mən hər axşam o alovu baxıram. Hər axşam da məhz həmin anda sönlür. Bax, götürsünüzlərsə, söndü! Amma o alov bu gün yüz birinci və sonuncu dəfə sönəcək. Əlvida! Sevdiklərini öldürmək lazım gəlir. Bax, yenə də... Başqa

alovlar da sönlür. Lənətə gələsən! Adamlar erkən yatırlar, çünki sabah daha tez qalxmaq istəyirlər. Onların bu "sabahı" olmayacaq! Gözəl gecədi! Çox aydın deyil, amma yaman çox ulduz var! İndicə ay çıxacaq. Belə gecələrdə heç nə gözləmirsən. Onlar hər şeyi bilirlər, hər şeyə hazırdılar. Hətta ölümə də. Amma bu gecə yox! Bu cür saf gecə onlara etibar aşılayır. Bu gecə onlara məxsusdu. (*qəfildən*) Necə hakimiyyət? İlahi, o şəhər mənimdir, mən də onu sənə bağışlayıram. İndi mən o şəhəri sənə sənəyə yandıracağam. (*zabitlərə*) Vörmsdən ruhani qaçıb. O, bizi şəhərə aparmağa hazırdu. Onu kapitan Ulrix dindirir.

3-cü z a b i t. Hm...

Q y e s. Nolub?

3-cü z a b i t. Satqınlara etibar eləmirəm.

Q y e s. Sən nə danışırsan? Mənsə onları sevirəm.

Ruhanini itələyə-itələyə zabit, onun ardınca isə əsgərlər içəri girirlər.

Üçüncü gəliş

Həminkilər, Henrix, kapitan.

H e n r i x (*Qyesin qarşısında diz çöktür*). Mənə işgəncə verin! Dırnaqlarımı çıxarın! Diri-diri dərimi soyun!

Q y e s (*ucadan güllür. Ruhaninin qarşısında diz çöktür*). Bağırsaqlarımı çıxarın! Məni doğrayın! Məni tikə-tikə doğrayın! (*Qalxır.*) Nolar, buz sındı. (*kapitana*) O kimdi?

K a p i t a n. Bu, vörmslü ruhani Henrixdir. Şəhəri bizə təslim eləyəcək adam.

Q y e s. Hə, nolsun ki?

K a p i t a n. O, danışmaqdan boyun qaçırır.

Q y e s (*Henrixə yaxınlaşır*). Niyə?

K a p i t a n. Deyir ki, fikrini dəyişib.

3-cü z a b i t. Fikrini dəyişib? Lənət şeytana! Onun dişlərini tökün! Onurğa sütununu sındırın!

H e n r i x. Mənim dişlərimi tökün! Onurğa sütunumu sındırın!

Q y e s. Bu dəlidi ki! (*Henrixə*) Şəhəri niyə təslim etmək istəyirdin?

H e n r i x. Qara camaatın işgəncə vermək istədiyini ruhaniləri xilas etmək üçün.

Q y e s. Bəs niyə fikrini dəyişdin?

H e n r i x. Sizin muzdluların sifətini gördüm.

Q y e s. Hə, nolsun?

H e n r i x. O sifətlərdən hər şey aydıdı.

Q y e s. Məhz nə?

H e n r i x. Mən az sayda adamın xilasını üçün hamının qırılmasında günahkar olacağam.

Q y e s. Bəyəm sən əvvəl muzdlular görməmişdin? Sən ki onların o qədər də nəcib olmadıqlarını bilirdin.

H e n r i x. Bunlar hamısından pisdilər.

Q y e s. Boş şeydi! Bütün əsgərlər bir-birinə oxşayırlar. Sən kimlərlə rastlaşmağı düşünürdün? Mələklərlə?!

H e n r i x. Adamlarla! Mən onlardan adamlara rəhm göstərməyi xahiş etmək istəyirdim. Onlar ancaq bütün sakinləri sağ qoymağa and içib, şəhərə girə bilərdilər.

Q y e s. Deməli, sən mənim sözümə inanmağa hazırdın?

H e n r i x. Sənin sözüünə? (*Ona baxır.*) Sən Qyessən?

Q y e s. Hə.

H e n r i x. Mən... Mən düşünürdüm ki, sənə bel bağlaya bilərəm...

Q y e s (*təəccüblə*). Mənim sözümə? (*pauza*) Sənə söz verirəm.

Henrix susur.

Sənə and içirəm, əgər bizi şəhərə aparsan, şəhər sakinlərini sağ qoyacağam.

H e n r i x. İstəyirsən ki, sənə inanım?

Q y e s. Bunu sən özün deyirdin...

H e n r i x. Hə, səni görənəcən.

Q y e s (*qəhqəhə çəkir*). Aydındı! Məni görən adam sözümə çətin inanır. Deyəsən, mən sözümlü tutmaq üçün həddən artıq ağıllı görünürəm. Beləliklə, qulaq as: mənə sözümdən tut. Sınamaq xətrinə! Yalnız yoxlamaq üçün... Axı mən xristianam: istəyirsən Bibliyaya and içim? Bu nə qədər mənasız olsa da, mənə inan! Bəyəm siz, keşiş şərəfsizləri xeyirxahlıqla şirnikləndirməyə borclu deyilsiniz?

H e n r i x. Səni xeyirlə şirnikləndirmək? Təsəvvür eləyirəm, necə şad olardın!

Q y e s. Sən mənə qapdın? (*Gülümsəyə-gülümsəyə ona baxır.*) Hamınız rədd olun!

Zabitlər və Katerina gedirlər.

Dördüncü gəliş

Qyes, Henrix.

Q y e s (*az qala, mehribanlıqla*). Sən başdan-ayağa tər içindəsən. Nə yaman əzab çəkirsən!

H e n r i x. Mənim əzabım azdı. Mən yox, başqaları əzab çəkir. İlahi istəyib ki, özümün yox, başqalarının əzabları ilə əzab çəkim. Mənə niyə baxırsan?

Q y e s (*hələ də mehribancasına*). Mənim də belə ikiüzlü sifətim var. Sənə və özümə baxıram, yazığım gəlir: ikimiz də eyni cinsdənlik.

H e n r i x. Yalandı! Sən öz qardaşını satdın, mənse qardaşlarıma xəyanət eləməyəm.

Q y e s. Sən onları bu gecə satacaqsan.

H e n r i x. Nə bu gecə, nə sonra! (*pauza*)

Q y e s (*etinasızlıqla*). Kasıblar keşişlərin başına nələr gətirəcəklər? Ət çəngəllərindən asacaqlar?

H e n r i x (*qışqırır*). Sus! (*Özünü ələ alır.*) Bu da mühari-bənin dəhşətləri. Yalnız kasıb ruhaniyəm, mən də onların qabağını almaqda gücsüzəm.

Q y e s. Riyakar! Bu gecə sənın hökmün altında iyirmi min adamın həyatı, yaxud ölümü var.

H e n r i x. Mən bu hakimiyyəti istəmirəm. Onu iblis verib.

Q y e s. İstəsən də, istəməsən də, belə bir hökmün var.

Henrix qaçıb aralanır.

Ey, sən neyləyirsən? Əgər qaçırsansa, deməli, qət eləmişən.

H e n r i x (*qayıdır, ona baxır, gülməyə başlayır*). Sən haqlısan. Qaçmağın, yaxud intihar eləməyin heç bir xeyri yoxdu. Hamısı yalnız susmaq üsuludu. Amma mən Allahın seçdiyi adamam.

Q y e s. Yaxşısı budur, de ki, siçovula oxşayırsan.

H e n r i x. Nə fərqi var?! Seçilən kəs İlahinin əli ilə divara dirənən adamdı. (*pauza*) İlahi! Niyə məni seçdin?

Q y e s (*mehribanlıqla*). Son əzabları... O əzabları azaltmağı necə istərdim. Qoy sənə kömək eləyim.

H e n r i x. Allahın özü susan vaxtda sən mənə kömək eləmək istəyirsən? (*pauza*) Necə deyim, mən yalan danışmışdım, onun seçdiyi deyiləm. Bir də ki məndən nə seçilmiş? Kim məni şəhərdən çıxmağa məcbur elədi? Səni tapmağı kim tapşırdı? Bir şeyə nail ola bilməyəcəyimi bilə-bilə, səndən qardaşlarıma mərhəmət istəməyə gəldim. Fikrimi dəyişdim – ona görə yox ki qəzəbli sifətiniz var, sadəcə, indi o üzləri aydın görürəm. Mən pislilik eləmək istəyirdim, sizi görüb başa düşdüm ki, doğrudan da, pislilik eləyirəm. Bilirsənmi ki, kasıbları görməyə gözüüm yoxdu?

Q y e s. Hə, bilirəm.

H e n r i x. Niyə onlar əlimi uzadanda məndən qaçırılar? Niyə onların əzabları mənimkindən hədsiz çoxdu? İlahi, dünyada kasıbların olmasına necə imkan verdin! Niyə məni rahib eləmədin? Orada, monastırda mən sənın olardım, amma adamlar aclıqdan gəbərəndə necə bütöv sənın olmaq

olar? (Qyesə.) Mən kasıbları sənə təslim etmək üçün yanına gəldim, ümidvardım ki, sən onları qıracaqsan, mən də onda yaşadıklarını unuda bilərəm.

Q y e s. Hə, noldu axı?

H e n r i x. Fikrimi dəyişdim, sən şəhərə girməyəcəksən.

Q y e s. Bəs əgər bu, İlahinin iradəsi olsaydı, əgər Allah bizi şəhərə buraxmağını istəsəydi? Buna görə də qulaq as: sən sussan – ruhanilər də bu gecə məhv olacaqlar, şübhəsiz, məhv olacaqlar. Bəs kasıblar? Elə bilirsən sağ qalacaqlar? Mən mühasirəni götürməyəcəyəm. Bir aydan sonra Vörmsdə hamısı acından qırılacaq. Yaşamağı, yaxud ölməyi qət etmək sənin hökmündə deyil. Sən yalnız onların necə öləcəklərini seçə bilərsən. Beləliklə, qəfil ölümü seç, onlar bu gecə, ruhaniləri qırmazdan əvvəl məhv olub, yalnız başa düşəcəklər. Əllərini qana batırmayıb öləcəklər, hamısı da göylərə çəkiləcək. Əgər onları bir neçə həftə sağ qoysan, özlərini qanla ləkələyəcək, cəhənnəmə yollanacaqlar. Bura bax, keşiş, birdən o iblis sənə, ömürlük lənətə layiq olsunlar deyər, onların bu dünyadakı ömürlərini uzatmağı tapşırdı? (pauza) Mənə de görüm, şəhərə necə soxulum?

H e n r i x. Sən yoxsan.

Q y e s. Nə?

H e n r i x. Sən yoxsan. Sözlərin mən eşitməmiş ölüb gedir. Sənin üzün kimi üzlərə günün günortaçağı rast gələ bilməzsən. Mənə nə demək istədiklərinin hamısını bilirəm, sənin bütün əməllərini əvvəlcədən bilirəm. Səni mən yaratmışam, sənə öz fikirlərini təlqin eləyən mənəm. Bütün bunları yuxuda götürəm. Hər şey ölüb, havada gördüklərim yuxudu.

Q y e s. Deməli, mən də səni yuxuda götürəm, mən səni o qədər aydın görürəm ki, artıq cana doydurmusan. Yalnız kimin yuxusuna kimin girdiyini aydınlaşdırmaq qalır.

H e n r i x. Mən şəhəri tərk etməmişəm! Oradan çıxmamışam. Biz çəkilmiş dekorların önündə oynayırıq. Nolar, sən danışmaq ustasısan, komediya oyna! Rolunu bilirsənmi?

Mən ki öz rolumu – "yox! yox! yox! yox! yox!" deməyi bilirəm. Susursan. Bu, qanmazlıqdı, adi qanmazlıqdı, üstəlik də, daha mənasız şeydi. Mən Qyesin düşərgəsində neyləyərdim? (*Şəhəri göstərir.*) Bircə bu işıqlar sönsəydi! Əgər şəhərdən çıxmamışamsa, onda bu şəhər niyə orada, uzaqlarda görünür? Hə, iblis günahıdı! Yalnız nə günah olduğunu bilirəm. (*Qyesə*) Mənə bir şey aydıdı: mən iblisi görürəm. Tamaşa məzhəkəylə başlayacaq, sonrasa üzlər görünəcək.

Q y e s. Sən artıq onu görmüsən?

H e n r i x. Sənin öz ananı gördüyündən çox.

Q y e s. Bəs mən ona oxşayıram?

H e n r i x. Sən? Yazıq! Sən, sadəcə, təlxəksən.

Q y e s. Təlxək?

H e n r i x. Təlxəksiz keçinmək olmaz! Onun rolu mənə xatırlatmaqdı. Mən... (*pauza*) Mən qalib gəldim.

Q y e s. Nə?

H e n r i x. Mən qalib gəldim. Axırncı qığılcım söndür. İblis görüntüsü – Vörms yox olur. Dayan, indi sən də yox olacaqsan, dəhşətli qarışıqlıq bitəcək. Gecə. Hər yerdə gecə... Necə rahatlıqdı.

Q y e s. Davam elə, keşiş, davam elə! Mənə deyəcəklərinin hamısını bilirəm. Bir il qabaq... Hə də, qardaşım, özünü başdan-ayağa bu gecəyə yerləşdirməyi çox istərdin! Elə onu mən də çox istərdim.

H e n r i x (*donquldanır*). Harada oyanacağam axı?

Q y e s (*qəfildən gülür*). Sən artıq oyanmısan, hoqqabaz! Bunu da bilirsən. Hər şey aşkardı – bir mənə bax, mənə toxun! Mən buradayam, cismaniyəm. Bax! Bax, ay da çıxdı, bax, sənin iblisənə şəhərin yenidən zülmətin içindən çıxır. Bir bax, bəyəm bu, qarabasmadı? Axı o, əsl qayadı. Əsl istehkamlardı. O, həqiqi şəhərdir, orada həqiqi camaat var, sənsə həqiqi satqınsan.

H e n r i x. Satqın – satanda olursan. Nahaq çalışırsan, mən satmayacağam.

Q y e s. Bir halda ki satqınsan, satacaqsan. Bura bax, keşiş,

axı artıq satqınsan. İki tərəf çarpışır, sənə eyni vaxtda həm bu birinin, həm də o birinin tərəfində olmaq istəyirsən. Deməli, ikili oyun oynayırsan. Deməli, iki dildə danışırsan. Kilsə dilində kasıbların əzabı – sınaqdı, alman dilində – qanunsuzluq, ədalətsizlik. Əgər məni şəhərə buraxsan, səndən ötrü nə dəyişəcək? Satqın olacaqsan? Amma sən artıq satqınsan, vəssalam, şüttamam. Satqınlıq eləyən satqın, – bu, özünü qəbul eləyən satqındı.

H e n r i x. Əgər sənə mən təlqin eləməmişəmsə, bütün bunları haradan bilirsən?

Q y e s. Mən də satqınam. (*pauza*) Mən artıq sənin keçəcəyin bu yolu keçmişəm. Bir mənə bax, bəyəm gözəgəlimli görkəmin var?

H e n r i x. Sənin görkəmin xoşagələndi, ona görə ki, öz təbiətinin arxasınca gedirsən. Bütün qanundankənar doğulanlar satqındılar, bu, gün kimi aydıdı, mənə yaramazlardan deyiləm.

Q y e s (*onu vurmaq istəyir, amma öztünü saxlayır*). Yadda saxla: kim məni yaramaz adlandırırsa, daha ağzını açmır.

H e n r i x. Yaramaz!

Q y e s. Keşiş! Keşiş, ağılı başına yığ görək! Yoxsa qulaqlarını kəsərəm. Amma bu, kömək eləməz, dilin ki qalacaq! (*Qəfildən onu qucaqlayır.*) Səni sevirəm, qardaşım! Biz ikimiz də dünyaya bic gəlmişik. Keşişlər səni yaratmaq üçün kasıblıqla yaşamalı olublar. İyrənc aktı. (*pauza*) Əlbəttə, yaramazlar satqınlıq eləyirlər. Səncə, özgə neyləyə bilərlər? Mən lap doğulduğum gündən ikiləmişəm: anam yurdsuz-yuvasız təslim olub; mən, elə bil, heç vaxt birləşdirilməsi mümkün olmayan, bir-birinə zidd iki hissədən ibarətəm. Bəyəm sən məndən yaxşısan? Yarıkeşiş, yarıkasıbsan – bundan hələ heç vaxt bütöv adam çıxmayıb. Biz yoxuq, heç şeyimiz də yoxdu. Qanundankənar doğulmuş uşaqlar dünyəvi həyatlarına əbəs yerə sevinirlər. Amma bu nə sənin, nə mənim qismətimə düşüb. Mən uşaqlıqdan aləmə açar deşiyindən baxıram. Aləmdə hər kəsin öz yeri var. Amma bizim

yerimiz yoxdu, biz irinik. Səni qəbul etmək istəməyən aləmdən imtina elə! Pislilik elə! Görərsən necə yüngülləşəcəksən.

Zabit içəri girir.

Q y e s. Nə istəyirsən?

Z a b i t. Arxiyepiskopun qasidi gəlib.

Q y e s. Qoy gəlsin.

Z a b i t. O, xəbər gətirib. Düşmən yeddi min nəfər itki verib. Bu, geri çəkilməkdi.

Q y e s. Bəs mənim qardaşım?

Zabit onun qulağına nəsə demək istəyir.

Mənə yaxın gəlmə, ucadan de.

Z a b i t. Konrad öldürülüb.

Bu andan Henrix Qyesə diqqətlə baxmağa başlayır.

Q y e s. Bəs belə. Onun meyitini tapıblarmı?

Z a b i t. Hə.

Q y e s. Hansı görkəmdə, cavab ver!

Z a b i t. Meyit tanınmaz hala salınıb.

Q y e s. Qılınc zərbəsidir?

Z a b i t. Canavarlar.

Q y e s. Hansı canavarlar? Burada canavar var?!

Z a b i t. Arnheymin meşəsi...

Q y e s. Yaxşı. Mənə bir məsələni bitirməyə imkan verin, sonra onlara qarşı bütün ordunu göndərərik. Mən Arnheymin bütün canavarlarını qıracağam. Get!

Zabit gedir. Pauza.

İbadətsiz öldü. Canavarlar onun sifətini gəmidilər. Amma görürsənmi, mən gülümsəyirəm.

H e n r i x (*yumşaqcasına*). Onu niyə satdın?

Q y e s. Mən bütövlüyü sevirəm... Keşis, mən öz-özümü yaratmışam. Atamı tanımamağım mənim xidmətim deyil, amma

qardaş qatili rütbəsinə görə yalnız özümə borcluyam. *(pauza)*

H e n r i x. Kim? Nə?

Q y e s. Heydenştamların evi. İndi onların sonudu. Əsasını qoyan Alberixdən Konrada – son varisəcən bütün nəsil indi mənə bağlıdır. Bir mənə bax. Mən nəslin sərdabəsiyəm. Niyə gültürsən?

H e n r i x. Elə bilirdim bu gecə iblis görəcəyəm. İndi buyur, onu ikimiz də görürük.

Q y e s. Tüpürüm iblisə! O yalnız özgə ruhlarını tutur, amma onları lənətə məruz qoymur. Mən yalnız Allahla iş görmək istəyirəm. Axı qorxunclar da, müqəddəslər də onun yanına gediblər. Allah məni görür, bilir ki, öz qardaşımı öldürmüşəm, ürəyindən qara qanlar axır. Hə, İlahi, düzdür – mən onu öldürmüşəm. Bəs sən mənə neyləyə bilərsən? Mən cinayətlərin ən dəhşətliyini eləmişəm, ədalət allahısa məni cəzalandıra bilmir. Artıq on beş ildən çoxdu ki, məni lənətləyib. Nolar, bugünlük bəddi, bu gün bayramdır. Mən içəcəyəm.

H e n r i x *(ona yaxınlaşıb)*. Al! *(Cibindən açar çıxarıb Qyesə uzadır.)*

Q y e s. Bu nədi?

H e n r i x. Açar.

Q y e s. Hansı açar?

H e n r i x. Vörmsün açarı.

Q y e s. Mən ki dedim, bugünlük bəddi. Lənət şeytana! Axı o, mənim qardaşımdır. Qardaşımı hər gün dəfn eləmirsən, mən özümə səhərəcən məzuniyyət verə bilərəm.

H e n r i x *(ona yaxınlaşır)*. Qorxaq!

Q y e s *(dayanıb)*. Açarı alıb hər şeyi yandıracağam.

H e n r i x. Dərənin lap dərinliyində iri ağ qaya var. Qayanın dibində kollarla örtülmüş oyuq var. Yeraltı keçidə girib qapı görəcəksən – həmin qapını bu açarla açarsan.

Q y e s. Kasıbların səni nə qədər sevəcəklər! Onlar sənə nə qədər xeyir-dua verəcəklər!

H e n r i x. İndi məndən ötrü fərqi yoxdu, indi mən məhv

olmuşam. Amma sənə, yaramaz, öz kasıblarımı etibar eləyirəm. Seç!

Q y e s. Sən dedin: yalnız sifətimə baxmaq bəs edər ki...

H e n r i x. Mən sifətinə yaxşı baxmadım.

Q y e s. Bəs indi nə görürsən?

H e n r i x. Göritərəm ki, özün özünə nifrət eləyirsən.

Q y e s. Düzdü. Amma sən özündən çox da razı qalma. Mən artıq on beş ildi özümə nifrət eləyirəm. Bəyəm başa düşmədinmi, şər yeganə şeydi ki, onun xətrinə yaşayıram? O açarı mənə ver! (*Açarı alır.*) Belə, keşiş, sən lap axıracan özüne yalan söylədin. Elə bildin öz satqınlığını özündən gizləyə biləcəksən, axırda da, hər halda, sattın: sən Konradı ələ verdin.

H e n r i x. Konradı?

Q y e s. Narahat olma. Mənə o qədər oxşayırsan ki, səni özüm bildim. (*Gedir.*)

ÜÇÜNCÜ ŞƏKİL

Qyesin çadırı. Yarıqdan ay işığında uzaqdakı şəhər görünür.

Birinci gəliş

Üçüncü zabıt. German. Katerina.

German içəri girib səfər çarpayısının arxasında gizlənməyə çalışır. Onun başı və gövdəsi yox olur, yalnız iri arxası görünür.

Katerina içəri girir, ona yaxınlaşıb təpiklə vurur. German çəşqinliq içində ayağa sıçrayır. Katerina qəhqəhə çəkib aralanır.

3-cü z a b i t. Əgər qışqırsan...

K a t e r i n a. Əgər qışqırsam, səni tutarlar, Qyes də asmağı əmr eləyər. Yaxşısı budur, söhbət eləyək. Sən ona neyləmək istəyirsən?

Z a b i t. Damarında qanın olsaydı, sən, yolsuz qız, artıq

hər şeyi çoxdan özün eləyərdin. Bəddi! Rədd ol, Allaha şükür elə ki, bunu sənin əvəzinə başqaları eləyəcəklər.

K a t e r i n a. Bəs o öləndə mənim halım n olacaq? Bütün düşürgə üstümə atılacaq.

Z a b i t. Sənə qaçmağa imkan verərik.

K a t e r i n a. Bəs pul verəcəksiniz?

Z a b i t. Bir az verərik.

K a t e r i n a. Pul verin, monastıra gedərəm.

Z a b i t (*gülə-gülə*). Sən? Monastıra? Əgər qadın mühiti əxlaqına uyğun gəlirsənsə, yaxşısı budur, fahişəxanaya gedəsən. Çox yaxşı yançaqların var, bir yığın qızıl qazanarsan... Qərara gəl! Səndən yalnız susmağı tələb eləyirəm.

K a t e r i n a. Narahat olmaya bilərsən. Mən səni ələ vermərəm. Amma onu öldürməyə imkan verərəmmi?.. Məlum deyil.

Z a b i t. Niyə?

K a t e r i n a. Bizim maraqlarımız müxtəlifdi, kapitan. Kişinin şərəfi iti qılıncdan asıldı, onu həmişə qorumaq olar. Mənisə o, fahişəyə çevirdi, bunu düzəltmək daha çətindi. (*pauza*) Gecə şəhər alınacaq. Müharibə bitəcək. Hamı dağılışıb gedəcək. O, bura gələcək, ondan mənimlə neyləmək istədiyini soruşacağam. Əgər məni yanında saxlasa...

Z a b i t. Qyes səni öz yanında saxlayacaq?! Sən dəli olmusan-nədi? Səninlə neyləyəcək?

K a t e r i n a. Əgər məni saxlasa, ona toxunmayacaqsan.

Z a b i t. Bəs əgər səni qovsa?

K a t e r i n a. Nolar, onda o, sənindi. Əgər qışqırsam: "Yaxşı, özün bilərsən!" – pusqudan çıx, o, sənin əlindədi.

Z a b i t. Bu, mənim xoşuma gəlmir: işin tumandan asılı olmasını sevmirəm.

K a t e r i n a (*bütün bu müddət ərzində bayıra baxır*). Hə, nolar, onda diz çöküb ondan rəhm diləməlisən. Bu da – o!

German tez gizlədir. Katerina güllür.

İkinci gəliş

Q y e s, K a t e r i n a, pusqudakı German, bir qədər sonra Frans.

Q y e s (*içəri girib*). Nəyə gülürsən?

K a t e r i n a. Öz yuxularıma. Səni kürəyində xəncər ölmüş gördüm. (*pauza*) Hə, o danışdı?

Q y e s. Kim?

K a t e r i n a. Keşiş.

Q y e s. Hansı keşiş? Ah, hə, əlbəttə.

K a t e r i n a. Deməli, bu gecə?

Q y e s. Bunun sənə dəxli yoxdu! Çəkmələrimi soyundur!

Katerina onun çəkmələrini soyundurur.

Konrad öldürülüb.

K a t e r i n a. Bilirəm. Bütün düşərgə bunu bilir.

Q y e s. Mənə şərab ver! Bunu bayram eləmək lazımdı. (*Katerina ona şərab verir.*) Sən də iç.

K a t e r i n a. İstəmirəm.

Q y e s. İç! Lənət şeytana, bu gün bayramdı.

K a t e r i n a. Güzəl bayramdı: qətilə başlayıb – döyüşlə bitəcək.

Q y e s. Bütün ömrümdə ən gözəl bayramdı. Sabah öz malikanəmə yola düşəcəyəm.

K a t e r i n a (*həyəcanla*). Belə tez?

Q y e s. Belə tez! Artıq otuz ildi ki, bunu arzulayıram. Daha bir gün də gözləməyəcəyəm.

Katerina həyəcanlı görünür.

Q y e s. Özünü pis hiss eləyirsən?

K a t e r i n a (*özünü ələ alıb*). Sən öz torpaqların barədə danışsan, Konradın meyitisə hələ soyumayıb.

Q y e s. Artıq otuz ildi ki, əlaltdan o torpaqlara sahibəm. (*Qədəhini qaldırır.*) Öz torpaqlarımmın, öz qəsrimin sağlığına

İçirəm. Mənimlə toqquşdur. (*Katerina dinməzcə qədəhi qaldırır.*) De: sənın torpaqlarının sağılıđına içirəm!

K a t e r i n a. Yox.

Q y e s. Niyə axı, qız?

K a t e r i n a. O torpaqlar sənın deyil. Bəyəm qardaşını öldürüb, qanunla doğulmuş oldun?

Qyes gülür, onu vurmaq istəyir. Katerina zərbədən yayınır, geri söykənilb qəhqəhə çəkir.

K a t e r i n a. Torpaqlar vərəsəliklə verilir.

Q y e s. Məni lap qızıla tutsan da, vərəsəliyi qəbul eləməzdim. Yalnız özüm aldığımı özümünkü sayıram. Yaxşı, iç görək, yoxsa inciyərəm.

K a t e r i n a. Sənın torpaqlarının sağılıđına! Sənın qəsri-nin sağılıđına!

Q y e s. Qoy qəsrde gecələr qəzəblənmiş kabuslar dolaşsın.

K a t e r i n a. Əlbəttə, təlxək. Sən camaatsız neyləyərdin? Kabusların sağılıđına içirəm! (*pauza*) Beləliklə, əzizim, yalnız özün aldığın sənindi.

Q y e s. Yalnız o.

K a t e r i n a. Amma qəsrden və malikanədən başqa, sən qiymətsiz var-dövlətə də sahibsən, elə bil, onu tamam unudubsan.

Q y e s. O nə var-dövlətdi?

K a t e r i n a. O, mənəm, əzizim! Bəyəm məni güclə almadın? (*pauza*) Mənimlə neyləmək fikrindəsən?

Q y e s (*ona baxa-baxa fikirləşir*). Özümlə apararam.

K a t e r i n a. Özünlə apararsan? (*Tərəddüdlə addım atır.*) Məni niyə özünlə aparırsan? Fahişəni tarixi qəsrde yerləşdir-mək üçün?

Q y e s. Hə, həm də səni öz anamın yatağına uzatmaq üçün. (*pauza*)

K a t e r i n a. Bəs əgər mən imtina eləsəm, sənın dalınca getməsəm?

Q y e s. Ümidvaram ki, sən imtina eləməyəcəksən.

K a t e r i n a. Aha, deməli, məni güclə aparırsan? Bu, mənim xoşuma gəlir. Öz xoşuma sənin dalınca getməyə utanıram. (*pauza*) Niyə, ola bilsin, sənə havayı veriləcək şeyləri həmişə zorla almağa can atırsan?

Q y e s. Özümə məxsus olanı bütün hallarda alacağıma əmin olmaq üçün. (*Ona yaxınlaşır.*) Mənə bax, Katerina! Məndən nə gizlədirsən?

K a t e r i n a (*cəld*). Mən? Heç şey!

Q y e s. Sən müəyyən vaxtdan bəri dəyişibsən. Mənə yenə elə o cür nifrət eləyirsən?

K a t e r i n a. Rahat ol! Necə o cür.

Q y e s. Yenə də yuxunda məni öldürməyi arzulayırsan?

K a t e r i n a. Gecədə bir neçə dəfə.

Q y e s. Səni murdarladığımı və alçaltdığımı da həmişə xatırlayacaqsan?

K a t e r i n a. Həmişə.

Q y e s. Mənim nəvazişlərimə iyrənə-iyrənə dözürsən?

K a t e r i n a. Nəvazişlərin canıma titrəmə salır.

Q y e s. Çox gözəl! Əgər ağuşumda ləzzət aldığını söyləseydin, səni elə dərhal qovardım.

K a t e r i n a. Amma...

Q y e s. Mən heç bir şeyi qəbul eləmək istəmirəm, hətta qadın sevgisini də!

K a t e r i n a. Niyə?

Q y e s. Başqalarından çox şey almışam. Artıq otuz ildə ki, hamı mərhəmətlə mənə pay verir. Hətta nəfəs aldığım havanı da verirlər. Bircə doğulan – onu yedizdirən əli öpməlidir. Oh! İndi mən özüm verəcəyəm! Çox səxavətli olacağam.

F r a n s (*içəri girib*). Müqəddəs atanın qasidi buradadı.

Q y e s. Qoy gəlsin.

Frans gedir.

Üçüncü gəliş

Həminki adamlar və bankir.

B a n k i r. Mən Fukram.

Q y e s. Mən Qyesəm, onun adısı Katerinadı.

B a n k i r. Belə böyük sərkərdəni salamladığıma görə xoşbəxtəm.

Q y e s. Belə varlı bankiri salamladığım üçün xoşbəxtəm.

B a n k i r. Mən sizə üç gözəl xəbər gətirmişəm.

Q y e s. Arxiyepiskop qalib gəldi, qardaşım öldürüldü, onun malikanəsi mənim oldu. Elə deyilmi?

B a n k i r. Tamamilə doğrudu. Nolar, mən...

Q y e s. Bunu bayram eləyək. Mənimlə içərsiniz?

B a n k i r. Mədəm daha şəraba dözmür. Mən...

Q y e s. Bu gözəl qızı istəyirsiniz? O sizindi.

B a n k i r. O, nəyimə gərəkdə, mən həddən artıq qocayam.

Q y e s. Yazıq Katerina! O, səni istəmir. (*Bankirə.*) Bəlkə, oğlanlara üstünlük verirsiniz? Axşam sizin çadırınıza göndərəm.

B a n k i r. Yox, yox! Heç bir oğlan lazım deyil! Heç bir oğlan lazım deyil. Mən...

Q y e s. Bəs əsgər barədə nə deyə bilərsiniz?! Bir əsgərim var – boyu altı futdu¹, üzünü tük basıb – əl dəyməyib.

B a n k i r. Ah! Ah! Bircə...

Q y e s. Belə olan halda sizi şöhrətləndirək. (*Çağırır.*) Frans!

Frans gəlir.

Bankiri düşərgənin içindən keçirərsən. Qoy əsgərlər "Yaşasın bankir!" qışqırırlar. Qoy papaqlarını göyə atsınlar.

Frans gedir.

B a n k i r. Mən sizə çox borcluyam, amma əvvəlcə sizinlə təklidə söhbət eləmək istərdim.

Q y e s (*təaccüblə*). Amma sizinlə lap əvvəldən tək deyi-

¹ Fut – 30,479 sm-ə bərabər ingilis uzunluq ölçüsü

likmi? (*Katerinanı göstərib.*) Ah, o? Hə, o, otaq iti kimi bir şeydi, utanıb-çəkinmədən danışın.

B a n k i r. Arxiyepiskop həzrətləri həmişə sülhseverliyi ilə fərqlənirdi, siz bilirsiniz ki, rəhmətlik qardaşınız bu müharibənin günahkarıydı...

Q y e s. Qardaşım! (*hiddətlə*) Əgər o qoca yabı onu son həddə çatdırmasaydı...

B a n k i r. Cənab...

Q y e s. İndicə sizə dediyimi unudun. Qardaşımın adına toxunmasaydınız, sizə minnətdar olardım. Ən azı, onun yasını saxlayıram.

B a n k i r. Beləliklə, arxiyepiskop həzrətləri sülhün bərqərar olmasını istisnasız mərhəmət tədbirləriylə qeyd etməyi qərara aldı.

Q y e s. Afərin! O, həbsxanaları açmağı qət elədi?

B a n k i r. Yox.

Q y e s. Arxiyepiskop həzrətləri cəzalandırmaq fikrinə düşdüyüm əsgərləri cəzadan azad etməyimi istəyir?

B a n k i r. Şübhəsiz! Arxiyepiskop həzrətləri bunu istəyir. Amma müqəddəs atanın fikirləşdiyi əfv daha geniş xarakterə malikdi: müqəddəs ata əfvi Vörms əhalisinə şamil etmək istəyir.

Q y e s. Ah, bəs belə!

B a n k i r. Müqəddəs ata müvəqqəti yanlışlıqlarına görə onları belə sərt cəzalandırmamağı qərara alıb.

Q y e s. Nolar?! Gözəl fikirdi.

B a n k i r. Doğrudanmı, razılaşdıq? Belə tez?

Q y e s. Hə, tamamilə razılaşdıq.

B a n k i r (*əllərini ovuşdurur*). Belə, gözəl... siz ağıllı adamsınız. Mühasirəni nə vaxt götürmək niyyətindəsiniz?

Q y e s. Sabah hər şey bitəcək.

B a n k i r. Sabah? Bu, hər halda, bir qədər tezdi. Arxiyepiskop həzrətləri mühasirədə olanlarla danışıqlara başlamaq istəyir. Əgər ordunuz şəhərin divarları dibində bir neçə gün də qalsa, bu, danışıqları asanlaşdıracaq.

Q y e s. Aydındı. Bəs danışıqları kim aparacaq?

B a n k i r. Mən.

Q y e s. Nə vaxt?

B a n k i r. Sabah.

Q y e s. Mümkün deyil.

B a n k i r. Niyə?

Q y e s. Katerina, ona deyim?

K a t e r i n a. Əlbəttə, varım-dövlətim!

Q y e s. Ona özün də de. Mən, sadəcə, cəsarət eləmirəm, bu, onu çox kədərləndirər.

K a t e r i n a. Sabah, bankir, bütün şəhər sakinləri ölmüş olacaqlar.

B a n k i r. Ölmüş?

Q y e s. Hamı.

B a n k i r. Hamı ölmüş olacaq?

Q y e s. Hamı öləcək. Bu açarı görürsünüz? Bu, şəhərin açardı. Bir saatdan sonra onları qırmağa başlayacağıq.

B a n k i r. Hamını? Hətta varlıları da?

Q y e s. Hətta varlıları da.

B a n k i r. Amma siz arxiyepiskopun şəfqətini bəyəndiniz...

Q y e s. Mən onu indi də bəyənirəm. O, təhqir olunub və o ruhanidi – əfv üçün iki səbəb bax budur. Bəs mən niyə əfv eləməliyəm axı? Vörmə sakinləri məni təhqir eləməyiblər. Yox, yox, mən əsgərəm, deməli, öldürməliyəm. Borclu olduğum üçün də öldürəcəyəm. Arxiyepiskopsa, qoy borcunun tapşırdığı kimi, bağışlasın. (pauza)

Bankir gülməyə başlayır. Katerinayla Qyes də gülür.

B a n k i r (gülə-gülə). Siz gülməyi sevirsiniz.

Q y e s (gülə-gülə). Sevdiyim yeganə şey elə odur.

K a t e r i n a. O, çox hazırcavabdı, elə deyilmi?

B a n k i r. Çox. O, öz işini çox yaxşı aparır.

Q y e s. Hansı işini?

B a n k i r. Artıq otuz ildi ki, bircə prinsipə əsaslanıram: dünyanı tamah idarə eləyir. Adamlar mənim qarşımda öz hərəkətlərinə ən nəcib niyyətlərlə haqq qazandırır dılar, mən onlara bir qulağımla qulaq asıb özümə deyirdim: tamah axtar!

Q y e s. Yaxşı, onu nə vaxt tapırdınız?..

B a n k i r. Biz saf-çürük eləməyə başlayanda.

Q y e s. Mənim tamahım nədədi axı?

B a n k i r. Hə, bilirsinizmi...

Q y e s. Hər halda, nədədi axı?

B a n k i r. Tələsmə. Siz çox çətin adamlar dərəcəsinə məxsussunuz. Sizinlə ehtiyatla iş görmək lazımdı.

Q y e s. Bu, hansı dərəcədi?

B a n k i r. Siz idealistsiniz.

Q y e s. Bu nədi?

B a n k i r. Görürsünüzmü, mən adamları üç kateqoriyaya ayırıram: pulu çox olanlara, pulu heç olmayanlara, pulu az olanlara. Birincilər olan pullarını saxlamaq istəyirlər, – onların təmənnası nizama tərəfdar çıxmaqdan ibarətdi. İkincilər özlərində olmayanları ələ keçirmək istəyirlər, – onların təmənnası mövcud nizamı aradan qaldırmaqdan və özlərinə yarayan başqa bir nizamı bərqərar eləməkdən ibarətdi. Onlar da, bunlar da realistdilər, dil tapmaq mümkün olan adamlardılar. Üçüncülər özlərində olmayanı ələ keçirmək və eyni zamanda özlərində olanları əllərindən almasınlar deyər saxlamaq üçün ictimai nizamı aradan qaldırmaq istəyirlər. Bu, o deməkdə ki, onlar, əslində, ideyaca məhvi elədiklərini qoruyub saxlayırlar. İdealistlər də elə bunlardı.

Q y e s. Yazıqlar! Onları necə xilas eləmək olar?

B a n k i r. Digər sosial dərəcəyə keçirməklə. Əgər onları daha varlı eləsəniz, bərqərar edilmiş nizamı qoruyacaqlar.

Q y e s. Belə olan halda məni varlı eləyin. Mənə nə təklif eləyirsiniz?

B a n k i r. Konradın torpağını.

Q y e s. O torpaqları artıq mənə vermisiniz.

B a n k i r. Doğrudur. Buna görə arxiyepiskop həzrətlərinin xeyirxahlığına borclu olduğunuzu unutmursunuz ki?..

Q y e s. Doğrudan, bunu unutduğumu hesab eləyirsiniz?

B a n k i r. Qardaşınızın borcları var idi.

Q y e s. Yazıq! (*Xaç çevirir, əsəbi-əsəbi hıçqırır.*)

B a n k i r. Sizə nə olub?

Q y e s. Boş şeydi: ailəyə bağlılıqdı. Deməli, onun borcları var idi?

B a n k i r. Biz onları ödəyə bilərdik.

Q y e s. Bunda heç tamahım yoxdu, o borcları qəbul eləmək niyyətində deyiləm. Bu, onun kreditçilərinə lazımdı.

B a n k i r. Min dukatlıq töycü?

Q y e s. Bəs mənim əsgərlərim? Əgər onlar əliboş getmək istəməsələr, nə olsun?

B a n k i r. Min dukat da qoşunlara paylamaq üçün. Bu bəs edər?

Q y e s. Bu, həddən artıq çoxdu.

B a n k i r. Deməli, razılaşıdıq?

Q y e s. Yox!

B a n k i r. İki min dukat töyctü!.. Üç min! Artıq vermərəm.

Q y e s. Bunu sizdən kim tələb eləyir?

B a n k i r. Bəs nə istəyirsiniz?

Q y e s. Şəhəri tutub dağıtmaq.

B a n k i r. Yaxşı, mən hələ şəhəri ələ keçirmək arzunuzu başa düşə bilərəm. Amma lənət şeytana, niyə onu məhv eləmək istəyirsiniz?

Q y e s. Çünki hamı ancaq ona rəhm eləməyimi istəyir.

B a n k i r (*sarsılmış halda*). Deyəsən, mən yanılmışam...

Q y e s. Düzdü... Sən mənim niyyətimin nədən ibarət olduğunu tapmadın. Axtar, axtar görək! Amma bircə tələbim var: sən onu bir saatdan tez müddətdə tapmalısən. Əgər həmin müddət ərzində kuklanı hərəkətə gətirən ipi tapmasan, özünü şəhəri gəzməyə məcbur eləyəcəyəm, – sən alovun necə şölə çəkdiyini görəcəksən.

B a n k i r. Siz arxiyepiskovun etibarını yanıldırsınız.

Q y e s. Yanıldırım? Etibarını? Siz idealistlər hamınız eyni cürsünüz. Daha söyləməyə sözüünüz olmayanda idealistlərdən borc götürdüyünüz dillə danışsınız.

B a n k i r. Əgər şəhəri Yer üzündən silsəniz, Konradın torpaqları sizə qismət olmayacaq.

Q y e s. Onları özünüzə saxlayın! Mənim təmənnam elə bundan – həmin torpaqları almaqdan və onun üstündə yaşamaqdan ibarətdi. Amma o qədər də əmin deyiləm ki, insan təmənnə xətrinə hərəkət eləyir. O torpaqları özünüzə götürün. Qoy arxiyepiskop həzrətləri dalını ora qoysun... Mən qardaşımı arxiyepiskopa qurban verdim, indi məndən iyirmi min cəsədin həyatını saxlamağı da istəyirlər? Mən Vörms sakirlərini Konradın o dünyadakı kölgəsinə qurban verirəm. Qoy onun şərafinə odda yansınlar. Heydenştamların malikanəsində, əgər istəyirsə, arxiyepiskop məskən salsın. Orada özünü kənd təsərrüfatına həsr eləyə bilər. Bu, ona lazım olar. Bu gecə onu müflis eləmək istəyirəm. *(pauza)* Frans!

Frans gəlir.

Bu qoca realisti apar. Çalış ki, ona bütün şəraflər göstərsin. Çadıra qayıdanda əllərini, ayaqlarını möhkəm-möhkəm bağla!

B a n k i r. Yox! Yox! Yox!

Q y e s. Nə?

B a n k i r. İnanın, çox pis yel xəstəliyim var. Sizin kəndirləriniz məni öldürər. İstəyirsiniz çadırdan çıxmamaq barədə söz verim.

Q y e s. Sənin sözü? İndi təmənnam sənə bu sözü diktə eləyir, tezlikləsə təmənnam sənə onu pozmağı əmr eləyəcək. Tərən, Frans, düşünləri möhkəm-möhkəm çəkməyi unutmal!

Fransla bankir gedir. Dərhal da qışqırtılar eşidilir: "Yaşasın bankir!" Əvvəlcə qışqırtılar yaxınlıqda eşidilir, sonra get-gedə uzaqlaşır və tədricən kəsilir.

Dördüncü gəliş

Q y e s, Katerina. German pusquda.

Q y e s (*qəhqəhə çəkir*). Yaşasın bankir! Əlvida, torpaqlar! Əlvida, çaylar və çöllər! Əlvida, qəsr!

K a t e r i n a (*gülür*). Əlvida, torpaqlar! Əlvida, qəsr! Əlvida, əcdadların portretləri!

Q y e s. Heç nəyə təəssüflənmə. Biz orada ölümcül darıxardıq. (*pauza*) Qoca axmaq! (*pauza*) O, nahaq yerə məni acıqlandırdı.

K a t e r i n a. Acıqlanırsan?

Q y e s. Sənin işin deyil. (*pauza*) Pislilik ona görə pislilikdi ki, hamının, hər şeydən əvvəl də onu eləyinin həyatını korlasın.

K a t e r i n a (*çəkinə-çəkinə*). Bəs əgər şəhəri ala bilməsən?

Q y e s. Əgər şəhəri ala bilməsəm, sən qəsrin sahibəsi olacaqsan.

K a t e r i n a. Mən bunu düşünməmişdim.

Q y e s. Əlbəttə yox! Sevinə bilərsən. Mən şəhəri alaçağam.

K a t e r i n a. Niyə?

Q y e s. Pislilik xətrinə!

K a t e r i n a. Niyə pislilik eləyirsən?

Q y e s. Artıq yaxşılıq edilib.

K a t e r i n a. Kim eləyib.

Q y e s. Allah eləyib. Mənsə uydurmanı sevirəm. (*Çağırır.*) Kapitan Şönü mənim yanıma! (*Bayıra baxa-baxa çadırın çıxışında dayanır.*)

K a t e r i n a. Nəyə baxırsan?

Q y e s. Şəhərə. (*pauza*) Ayın olub-olmadığını yadıma salmaq istəyirəm.

K a t e r i n a. Nə vaxt? Harada?

Q y e s. Ötən il, Qalleni alanda da eynilə bu cür gecəydi.

Mən öz çadırımın girişində durmuşdum, qala divarlarının üzərindəki gözətçi qülləsinə baxırdım. Səhər biz hücumla başladıq. (*Ona tərəf qayıdır.*) Bütün hallarda buradan qoxu yayılmamış rədd olacağam. Ata minəcəyəm – əlvida!

K a t e r i n a. Sən? Sən çıxıb gedəcəksən?

Q y e s. Hə. Sabah, kimsəyə xəbər vermədən.

K a t e r i n a. Bəs mən necə olacağam?

Q y e s. Sən? Burnunu tut, Allaha yalvar ki, külək bu tərəfə əsməsin.

Kapitan içəri girir.

İki min nəfəri silahlandır! Volfmar və Ulrixin alaylarını. Qoy iki saatdan sonra mənim ardımca getməyə hazır olsunlar! Bütün ordunu həyəcan signalıyla ayağa qaldırın! Ocaq yandırmadan, həm də səssiz-küysüz yerinə yetirin!

Kapitan gedir.

Pərdənin axırnacan döyüşə hazırlığın boğuc səsləri eşidiləcək.

Beləcə, körpə, sən qəsr sahibəsi ola bilməyəcəksən.

K a t e r i n a. Qorxuram ki, yox!

Q y e s. Çox kefsizlədin?

K a t e r i n a. Mən heç inanmırdın da.

Q y e s. Niyə?

K a t e r i n a. Çünki səni tanıyıram.

Q y e s (*coşmuş halda*). Sən? Məni tanıyırsan? (*Susub gül-məyə başlayır.*) Belə çıxır, mən ehtiyatlı olmalıydım. Deyəsən, mənə necə yanaşmalı olduğun barədə beyninə müxtəlif fikirciyəzlər gəlib: sən mənə göz qoyursan, sən mənə baxırsan.

K a t e r i n a. İt də yepiskopa baxır.

Q y e s. Amma itə elə gəlir, yepiskopun başı köpək başıydı. Mənim başım necədi? Köpək başıydı? Balıq başıydı? Fahişə başıydı? (*Katerinaya baxır.*) Yatağa gəl!

K a t e r i n a. Yox.

Q y e s. Bir bura gəl görək, deyirlər sənə...

K a t e r i n a. Sən heç vaxt belə inadkar olmamısan.

Q y e s. Əlini onun çiyinə qoyur.

Heç vaxt da belə tələsməmişdin. Sənə nolub?

Q y e s. Baş fahişə başı olan Qyes mənə işarə verir. Ona oxşamaq istəyirəm. Üstəlik də, həyəcan, sevgi əyləncələrinə təhrik eləyir.

K a t e r i n a. Bəs səndə həyəcan var?

Q y e s. Hə. *(Çadırın o başına gedir, arxasını gizlənən zabitə çevirib çarpayıda oturur.)* Yaxşı, bura gəl.

K a t e r i n a. Gəlirəm! *(Ona yaxınlaşıb Qyesi güclə qalxmağa vadar eləyir. Onun yerində əyləşir.)* Mən səninem! Amma əvvəlcə, söylə görüm, başıma nə gələcək?

Q y e s. Nə vaxt?

K a t e r i n a. Sabah və sonra.

Q y e s. Mən haradan bilim? Kim istəsən, olarsan.

K a t e r i n a. Fahişə?

Q y e s. Nolar, bəyəm bu ən yaxşı çıxış yolu deyil?

K a t e r i n a. Əgər bu, ürəyimcə deyilsə?

Q y e s. Səninlə evlənəcək bir axmaq tap.

K a t e r i n a. Bəs sən? Sən neyləyəcəksən?

Q y e s. Vuruşacağam. Deyirlər, qusçular¹ hərəkətə gəliblər. Ora yollanacağam.

K a t e r i n a. Məni özünlə apar.

Q y e s. Niyə?

K a t e r i n a. Sənə qadın lazım ola bilər. Gecələr olacaq, ayılı gecələr olacaq, sən şəhərlər almalı olacaqsan, sən həyəcanlanacaqsan, özünü vurğun hiss eləyəcəksən...

Q y e s. Bütün qadınlar eyni cürdü. İstəməyim bəs edər – əsgərlərim bütöv bir düjün gətirəcəklər.

K a t e r i n a *(kəskin tərzdə)*. Mən istəmirəm.

Q y e s. İstəmirsən?

K a t e r i n a. Mən iyirmi qadın, yüz qadın ola bilərəm.

¹ Qusçular – üsyan başçısı Yan Qusun tərəfdarları

İstəsən, səndən ötrü dünyanın bütün qadınları olaram. Məni atına mindir, yüngüləm, at mənim ağırlığımı hiss eləməyəcək. Mən sənin fahişəxanan olacağam. *(Ona sığınır.)*

Q y e s. Sənə nolub? *(Pauza. Ona baxa-baxa qəfildən dillənir.)* Çıx get! Çıx get, sənə görə xəcalət çəkirəm!

K a t e r i n a *(yalvarış dolu səslə).* Qyes!

Q y e s. Mənə bu cür nəzərlərlə baxmağa cəsərət eləmə. Əgər başına açdığım oyundan sonra məni sevirənsə, əməlli-başlı fahişəsənmiş ki!..

K a t e r i n a *(qışqırır).* Amma mən səni sevmirəm! And içirəm, sevmirəm! Sevsəydim, heç vaxt bundan xəbər tutmazdın. Özünə deyilməyən sevgidən sənə nə?

Q y e s. Seviməyin nə xeyri var? Sən sevirən, ola bilsin, ləzzətini də sən alırsan. Çıx get, cındır! İstəmirəm ki, məndən istifadə eləsinlər.

K a t e r i n a *(qışqırır).* Qyes! Qyes! Məni qovma! Dünyada səndən başqa kimsəm yoxdu.

Qyes onu çadırdan çölə atmağa çalışır. Katerina onun əllərindən yapışıb.

Q y e s. Çıxıb gedəcəksən?

K a t e r i n a. Özündən küs! Özündən küs!

German gizləndiyi yerdən çıxır, xəncərini qaldırıb onun üstünə atılır.

Özünü gözlə!

Q y e s *(dönüb Germanın əlindən yapışır).* Frans! Frans!

Əsgərlər içəri girirlər.

(Gültir.) Hər halda, bir nəfəri təbdən çıxara bildim.

G e r m a n *(Katerinaya).* Yaramaz qadın! Sən məni satdın!

Q y e s *(Katerinaya).* Deməli, sən onunla əlbirsən? Bu, xoşuma gəlir. *(Onun çənəsini sığallayır.)* Onu aparın! İndi taleyini həll eləyəcəyəm.

Əsgərlər Germanı aparırlar. Pauza.

K a t e r i n a. Sən ona neyləyəcəksən?

Q y e s. Məni öldürmək istəyənlərə qəzəblənə bilmərəm, onları çox yaxşı başa düşürəm. O, iri çəlləyə çox oxşadığından, sadəcə, sıxmağı əmr eləyəcəyəm.

K a t e r i n a. Yaxşı, bəs mənimlə?

Q y e s. Hə, düzdü, mən səni cəzalandırmalıyam.

K a t e r i n a. Heç kəs səni məcbur eləmir.

Q y e s. Kim bilir. (*pauza*) Sən keçib-gedəndə əsgərlərimin ağzının suyu axır. Səni onlara bağışlayacağam. Sağ qalsan, sənə çəpgöz, sifilis xəstəliyinə tutulmuş muzdlu əsgər axtarıb taparıq, qoy onda vörməslü keşiş sizi evləndirsin.

K a t e r i n a. İnanmıram.

Q y e s. İnanmırsan?

K a t e r i n a. Yox. Sən elə adam deyilsən... Sən bunu eləməzsən? Bilirəm, eləməzsən!

Q y e s. Eləmərəm? (*Çağırır.*) Frans! Frans!

Frans və iki əsgər içəri girirlər.

Təzə gəlinlə məşğul ol.

F r a n s. Hansı təzə gəlinlə?

Q y e s. Katerinayla. Əvvəlcə onu təntənəli şəkildə hamıyla evləndirərsən. Hə, sonrasa...

Beşinci gəliş

Həmin adamlar və Nasti.

Nasti içəri girir, Qyesə yaxınlaşıb onun qulağının dibinə şillə vurur.

Q y e s. Ey, kişi, sən neyləyirsən?

N a s t i. Sənin qulağının dibindən vururam.

Q y e s. Bunu hiss elədim. *(Onu tutur.)* Sən kimsən?

N a s t i. Çörəkçi Nasti.

Q y e s *(əsgərlərə)*. Bu – Nastidi?

Ə s g ə r l ə r. Hə, odur.

Q y e s. Nolar, yaxşı şikardı.

N a s t i. Mən sənin şikarın deyiləm – özüm gəlmişəm.

Q y e s. Necə istəyirsən adlandır... Hamısı birdi. Bu gün Allah mənə qarşı səxavətlidi. *(Ona baxır.)* Deməli, Almanıyanın qara camaatının hökmdarı olan Nasti budur. Səni öz-özlüyümdə belə də təsəvvür eləyirdim: elə comərdlik kimi ehtiyatsızsan.

N a s t i. Mən comərd deyiləm. Comərd, əgər biz qan tökürüksə, bunun üçün haqq verməyə övladlarının yanına gələr.

Q y e s. Götürəm, peyğəmbərsən.

N a s t i. Dünyanın bütün adamları kimi.

Q y e s. Doğrudan? Deməli, mən də peyğəmbərəm?

N a s t i. Hər bir söz – İlahinin şəhadəti, hər sözdə hər şey barədə hər şey söylənilir.

Q y e s. Lənət şeytana! Danışanda ehtiyatlı olmaq lazımdı.

N a s t i. Nəyə görə? Onsuz da, hər söz səni ələ verəcək.

Q y e s. Yaxşı. Onda suallarına cavab ver. Amma hər şey barədə danışmamağa çalış, yoxsa söhbətin sonu olmayacaq. Beləliklə, sən – Nastisən, peyğəmbər və çörəkçisən.

N a s t i. Hə, mənəm.

Q y e s. Deyirdilər, guya, Vörmsdənsən.

N a s t i. Mən oradan çıxıb getdim.

Q y e s. Bu gecə.

N a s t i. Hə.

Q y e s. Mənimlə danışmaq üçün?

N a s t i. Yox, sənə arxadan hücum eləməyə kömək axtarmaq üçün.

Q y e s. Gözəl fikirdi! Bəs niyə fikrini dəyişdin?

N a s t i. Düşürgədən keçəndə öyrəndim ki, şəhəri sizə təslim eləyən satqın tapılıb.

Q y e s. Özünü necə pis hiss elədiyini təsəvvürümə gətirirəm.

N a s t i. Çox pis.

Q y e s. Bəs sonra noldu?

N a s t i. Çadırın arxasındakı daşın üstündə oturmuşdum, işığın necə yandığını, kiminsə kölgəsinin necə vurnuxduğunu gördüm. Həmin məqamda mənə yanına gəlmək və səninlə danışmaq əmr olundu.

Q y e s. Bəs sənə kim əmr elədi?

N a s t i. Sən necə fikirləşirsən?

Q y e s. Doğrudan da, kim? Xoşbəxt adamsan! Sənə əmr olunub, kimin əmr elədiyini də bilirsen. Təsəvvür elə ki, mənə də əmr olunub. Bilirsən nə? Vörmü yandırmaq. Amma kimin əmr elədiyini heç cür öyrənə bilmirəm. *(Pauza.)* Mənə şillə vurmağı sənə Allah buyurdu?

N a s t i. Hə.

Q y e s. Nəyə görə?

N a s t i. Bilmirəm. Ola bilsin, qulaqlarını tıxayan tükləri yırtmaq üçün.

Q y e s. Sənin başına çoxlu pul qoyulub. Allah bu barədə sənə bir söz dedi?

N a s t i. Allahın bunu xəbər verməsinə görə xoxdu. Mən həmişə axırımın necə olacağını bilirdim.

Q y e s. Belə çıxır, sən, doğrudan da, peyğəmbərsən.

N a s t i. Burada peyğəmbər olmağa ehtiyac yoxdu. Mənim kimilərin yalnız iki cür ölmək imkanı var: dinc

adamlar acından ölüür, qiyamçıları asırlar. On iki yaşından hamıya itaət eləyib-eləməyəcəyi məlumdu.

Q y e s. Hə, nolar, qabağında diz çök!

N a s t i. Niyə?

Q y e s. Əlbəttə, məndən rəhm diləmək üçün! Bəyəm Allah bunu sənə buyurmayıb?

Frans Qyesin çəkmələrini geyindirir.

N a s t i. Yox, səndə mərhəmət yoxdu. Heç Allahda da yoxdu. Səndən rəhm diləməyin nə xeyri var? Növbəm çatanda özüm də kimsəyə rəhm eləməyəcəyəm. Kimsəyə!

Q y e s (*qalxıb*). Onda niyə bura gəlmişən?

N a s t i. Gözüünü açmağa, qardaşım!

Q y e s. Çox gözəl gecədi! Hər şey canlanıb, hər şey nəfəs alır. Allah özü Yer in üstüylə gəzir, ulduzlar göydən mənim çadırıma yağır. Bax, ulduzların ən yaxşılıarı bunlardır – Nasti, peyğəmbər və çörəkçi. Gözlərimi açmağa gəlib. Göyün-yerin cəmi iyirmi beş min əhalisi olan şəhərin naminə özlərini bu qədər çətinliyə salacağına kim inana bilərdi? Doğrudan da, çörəkçi, bəs iblisin qurbanı olduğunu sənə kim sübut eləyəcək?

N a s t i. Bəyəm günəş gözlərini qamaşdıranda bayırda gecə, ya gündüz olduğunu sübut eləməyə ehtiyac var?

Q y e s. Amma əgər gecə günəş barədə xəyallara dalırsansa, bunun, əslində, gündüz yox, gecə olduğunu sənə kim sübut eləyəcək? Əgər mən də Allahı görmüşəmsə, bəs onda necə olsun? Deməli, günəş günəşlə qarşı-qarşıyadır. (*pauza*) Hamısı mənim əlimdədi, hamısı! Məni öldürmək istəyən qadın da, arxiyepiskopun elçisi də, sən – qara camaatın hökmdarı da; Allahın əli sui-qəsdin qabağını aldı, günahkarları ifşa elədi, üstəlik də, Allahın xidmətçilərindən biri onun tapşırığıyla şəhərin açarını mənə gətirdi.

N a s t i (*onun səsi hökmlə və kəsik-kəsik səslənir*). Allahın xidmətçisi? O kimdi?

Q y e s. Bir halda ki öləcəksən, nəyinə lazımdı? Boynuna al, Allah mənim tərəfimdədi.

N a s t i. Sənin? Yox. Sən Allahın seçdiyi adam deyilsən! Sən ən yaxşı halda Allahın müftəخورusan!

Q y e s. Haradan bilirsən?

N a s t i. Allahın seçdiyi adamlar dağıdır, ya da yandırır-lar, sən yalnız hər şeyi olduğu kimi saxlayırsan.

Q y e s. Saxlayıram?

N a s t i. Sən iğtişaş yaradırsan, iğtişəşə müəyyən olunmuş nizamın ən yaxşı nökrədi. Sən Konradı satıb, cəngavər-ləri əvvəlki güclərindən məhrum elədin, Vörmüsü də dağıdıb şəhərləri zəiflədəcəksən. Bunun kimə xeyri var? Bu dünyanın böyüklərinə. Sən onlara qulluq eləyirsən, Qyes, həmişə də qulluq eləyəcəksən. Kasıblar daha kasıb, varlılar daha varlı, güclülərsə daha da güclü olacaqlar.

Q y e s. Deməli, mən hər şeyi özümün əksimə eləyirəm. (*kinayəylə*) Çox xoşbəxtəm ki, Allah səni mənə ağıl verməyə göndərib. Nə təklif eləyirsən?

N a s t i. Yeni birlik.

Q y e s. Yeni satqınlıq. Sağ olasan! Ona öyrəşmişəm. Ən azı, özüm olaraq qalacağam. Amma əgər bir halda ki nə şəhərlilər, nə cəngavərlər, nə knyazlarla dil tapacağam, onda kiminlə birlik qurum? Sadəcə, kiminlə birləşməli olduğum mənə aydın deyil.

N a s t i. Şəhəri ələ keçir, varlıları və ruhaniləri qır-çat, şəhəri kasıblara ver, kəndlilər ordusunu qaldır, arxiyepis-kopu qov – sabah bütün ölkə sənin arxanca gedəcək!

Q y e s (*sarsılıb*). Sən istəyirsən ki, mən kasıblarla birləşim?

N a s t i. Hə, kasıblarla! Şəhərlərin və kəndlərin qara camaatıyla.

Q y e s. Qərribə təklifdi!

N a s t i. Onlar sənin həqiqi müttəfiqlərindi. Əgər əməlli-başlı dağıtmaq istəyirsənsə, əgər iblisin ucaltdığı sarayları

və kilsələri yer üzündən silmək, büt-pərəstlərin abırsız heykəllərini dağıtmaq, şeytan elmini yayan minlərlə kitabı tonqala atmaq, qızılı məhv eləmək istəyirsənsə, bizim yanımıza gəl! Sən bizsiz gücünü əbəs yerə xərcləyəcəksən, yalnız özün-özünə pislik eləyəcəksən! Bizimlə sən Allahın qırmancı olacaqsan.

Q y e s. Varlı şəhərliləri neyləyəcəksiniz?

N a s t i. Çılpaq olanları geyindirmək, ac olanları yedizdirmək üçün əmlaklarını əllərindən alacağıq.

Q y e s. Bəs keşişləri?

N a s t i. Onları Romaya göndərəcəyik.

Q y e s. Bəs aristokratları?

N a s t i. Onların başlarını vuracağıq.

Q y e s. Bəs arxiyepiskopu qovandan sonra?

N a s t i. İlahinin şəhərini qurmaq vaxtı gələcək.

Q y e s. Bəs əsasına nə qoyacağıq?

N a s t i. Bütün adamların bərabər, bütün adamların qardaş, bütün adamların Allahda və Allahın hər bir adamda olduğunu. Müqəddəs Ruh hər bir kəsin diliylə danışır. Hər kəs xaç çevirə, nikaha girə, xeyir-dua verə, günahları bağışlaya bilər. Hər kəs Yer üzündə hamının gözləri qarşısında açıq yaşayır və hər kəs Allahın nəzərləri qarşısında öz qəlbində təkdi.

Q y e s. Qorxuram sizin şəhərdə gülməyi yadırgayalar.

N a s t i. Sevdinin adamlara gülmək olarmı? Qanun sevinc olacaq.

Q y e s. Bəs mən kim olacağam?

N a s t i. Sən hamıyla bərabər olacaqsan.

Q y e s. Bəs əgər səninlə bərabər olmaq ürəyimcə deyilsə?

N a s t i. Seç – ya bərabərlər arasında bərabər, ya da knyazların nökrü olmaq.

Q y e s. Bu, namuslu təklifdi, çörəkçi! Amma kasıblar məni darıxdırırlar. Onlar mənə xoş gələnlərin hamısına nifrət bəsləyirlər.

N a s t i. Bəs sənin xoşuna nə gəlir axı?

Q y e s. Sizin məhv etmək istədiklərinizin hamısı: heykəllər, dəbdəbə, müharibə.

N a s t i. Sən, sadəcə, ağlını itiribsən. Axı Ay sən deyil, sənə aristokratların ondan zövq alması üçün vuruşursan.

Q y e s (*dərin və səmimi inamla*). Amma mən aristokratları sevirəm!

N a s t i. Sən? Sən onları öldürürsən!..

Q y e s. Hə, onların bir qədərini öldürürəm, ancaq doğar arvadları var, hər öldürdüyümün əvəzində onunu doğurlar. İstəmirəm ki, hamısını assınlar. Niyə Günəşin də, Yer üzünün odlarını da söndürməkdə sizə kömək eləyim? Soyuq gecə düşər.

N a s t i. Deməli, hələ də xeyirsiz-bəhərsiz səs-küy salmaq istəyirsən?

Q y e s. Hə, xeyirsiz. Adamlara faydası olmadan. Amma adamlar nəyimə lazımdı? Allah məni eşidir, mən də onu eşidirəm, bu, bəsimdi. Allah yeganə layiqli rəqibdi. Allah var, mən və başqa kölgələri varıq; Allahın əzabları sonsuzdu, buna görə də əzab çəkməyə məcbur eləyənlər sonsuzdu. O şəhər yandırılacaq. Allahın bundan xəbəri var. İndi O qorxur, mən bunu hiss eləyirəm. Onun nəzərləri mənim əllərimə zillənib, Onun nəfəsi saçlarıma toxunur, Onun mələkləri ağlayırlar. O, elə bil, adi bəndə kimi öz-özünə deyir: bəlkə, Qyes cəsarət eləmədi. Ağlayın, mələklər, ağlayın – mən cəsarətimi göstərəcəyəm! İndi mən Onun qorxusunun, qəzəbinin əksinə hərəkət eləyəcəyəm. O şəhər alova bürünəcək; Allahın ruhu güzgülər qalereyasıdı, alovların şöləsi o güzgülərdə milyon dəfələrlə əks olunacaq. Bax, onda əsl dəhşət olduğunu biləcəyəm. (*Fransa*) Qılınıcı gətir!

N a s t i (*səsi dəyişmiş halda*). Kasıblara rəhm elə! Arxiyepiskop varlıdı, əyləncə xatirinə onu müflisləşdirə bilərsən. Amma kasıblara əzab vermək şübhəli əyləncədi.

Q y e s. Ah, yox, bu, əyləncə deyil.

N a s t i. Bəs nədi axı?

Q y e s. Mənim də öz missiyam var.

N a s t i. Sənə diz çöküb yalvarıram!

Q y e s. Elə bildirdim sənə yalvarmaq qadağan olunub.

N a s t i. Söhbət adamların xilasından gedəndə heç bir qadağa yoxdu.

Q y e s. Peyğəmbər, mənə elə gəlir, Allah səni tələyə salıb.

Nasti çiyinlərini çəkir.

Bilirsənmi başına nə gələcək?

N a s t i. Bilirəm: işgəncə və dar ağacı... Sənə dedim, bunu həmişə bildirdim.

Q y e s. İşgəncə və dar ağacı... İşgəncə və dar ağacı... Nə qədər yeknəsəqdi. Pisləkdə ən darıxdırıcı şey ona öyrəşməkdə. Yeni bir şey fikirləşmək üçün istedad lazımdı. Amma bu gecə ilhamdan məhrumam.

K a t e r i n a. Ona keşiş gətir!

Q y e s. Kimi?

K a t e r i n a. Tövbə eləməmiş onu ölümə göndərə bilməzsən.

Q y e s. Sən dahisən! (*Nastiyə*) Əlbəttə, əziz adam, sənə keşiş verəcəyəm! Öz xristian borcumu yerinə yetirəcəyəm. Səndən ötrü sürpriz hazırlamışam. (*Fransa*) Get o keşişi axtar tap! (*Nastiyə*) Hər şeyin lap son həddə olmasını sevirəm... Bu, yaxşıdımı, pisdimi? Bilmirəm... aqlını itirirsən...

N a s t i. Yox, keşiş məni murdarlamaz!

Q y e s. Sənə işgəncə verəcəklər, çünki öz rifahın naminə tövbə eləmirsən.

Altıncı gəliş

Həmin adamlar və Henrix.

H e n r i x. Sən artıq mənə elədiyın pislıkdən artıq pıslık eləyə bılməzsən. Məni burax.

Q y e s. O neyləyirdi?

F r a n s. Qaranlıqda oturub başını bulayırdı.

H e n r i x. Məndən nə istəyirsən?

Q y e s. Səndən ötrü peşən üzrə iş var. Qadını elə dərhal ərə vermək lazımdı. Bununısa ölümqabağı günahları bağışlanmalıdı.

H e n r i x. Onun? (*Nastini görür.*) Hə!

Q y e s (*özüntü təccüblənmiş göstərir*). Siz bir-birinizi tanıyrsınız?

N a s t i. Deməli, bu Allah nökeri sənə açar verib?

H e n r i x. Yox! Yox! Yox!

Q y e s. Keşış, yalan danışmağa utanmırsan?

H e n r i x. Nasti!

Nasti hətta onun üzünə baxmır.

Mən ruhanilərin öldürülməsinə imkan verə bilməzdim.

Nasti cavab vermir. Ona yaxınlaşır.

De, onların qırılmasına yol verə bilərdim? (*Pauza. Dönüb Qyesə tərəf gedir.*) Tövbə onun nəyinə lazımdı?

Q y e s. Onu asmalıdırlar.

H e n r i x. Onda tez olun! Ancaq tez olun! Ancaq tez olun! Ona başqa keşış axtarın.

Q y e s. Sən, ya da heç kəs!

H e n r i x. Deməli, heç kəs. (*Çıxmaq istəyir.*)

Q y e s. Ey!

Henrix ayaq saxlayır.

Doğrudanmı, sən onun günahları bağışlanmamış ölməsinə imkan verəcəksən?

H e n r i x (*ağır-ağır geri döndür*). Yox, təlxək, yox! Sən haqlısan. (*Nastiya*) Diz çök. (*pauza*) İstəmirsən? Qardaş, mənim günahım kilsənin üstünə düşür. Onun adından sənin günahlarını bağışlayıram. Bəlkə, istəyirsən mən hamının yanında tövbə eləyim? (*hamıya*) Mən riyakarlığım, qəzəbim üzündən öz şəhərimi satdım, sakinlərinin qırılmasına izin verdim, hamının nifrətini qazandım. Üzümə tüpürün! Amma danışmaq yetər.

Nasti qınıldanmadı.

Sən, əsgər, üzümə tüpür!

F r a n s (*şən halda Qyesə*). Tüpürüm?

Q y e s (*mehribancasına*). Əylən, oğlum.

Frans tüpürür.

H e n r i x. İndi bitdi. Henrix utandığından öldü. Keşiş, sənə ilk rast gələn ruhani qaldı. Sən onun qarşısında diz çökməlisən. (*Bir dəqiqə gözləyəndən sonra onu var gücüylə vurur.*) Qatill! Hər şeydə təkcə sən günahkar olduğundan qarşında alçalmaq ağılsızlıqdı.

N a s t i. Mən?

H e n r i x. Hə, hə! Hamısı sənin günahın üzündəndi! Sən özünü peyğəmbər sayırdın... İndi məğlub olmusan, əsir düşmüşsən, edam gözləyirsən, sənə etibar eləyənlərin hamısı da öləcək. Hamısı! Ha! Ha! Deyirdin, kasıbları sevməyi bacarıram, mənə bacarmıram. İndisə görürsən nə oldu? Sən onlara məndən artıq pislik elədin.

N a s t i. Səndən nə qədər çox, əclaf? (*Henrixin üstünə atılır.*)

Onları ayırırlar.

Kim satdı: sən, yoxsa mən?

H e n r i x. Mən! Mən! Amma sən yepiskopu öldürməşəydin, mən heç vaxt belə bir iş tutmazdım.

N a s t i. Kasıbları aclıq keçirməyə məcbur elədiyinə görə Allah mənə onu öldürməyi buyurdu.

H e n r i x. Allah! Doğrudanmı? Nə qədər sadəymiş!
Deməli, rahibləri qırmaq istədiklərinə görə Allah mənə kasıbları satmağı buyurub.

N a s t i. Allah sənə kasıbları satmağı buyura bilməzdi.
O, kasıbların tərəfindədi.

H e n r i x. Əgər o, kasıbların tərəfindədisə, niyə qiyamları heç vaxt baş tutmur? Niyə sənin qiyamının da uğursuz olmasına imkan verdi? Hə, cavab ver! Cavab ver! Bacarmırsan?

Q y e s. Gəlib çatdı! Həmin an gəlib çatdı!.. Bu da çaxnaşma və qan-tər! Sənin sifətin yaman xoşuma gəlir! Baxıb görürəm ki, iyirmi min nəfər öləcək. Mən səni sevirəm. (*Onun dodaqlarından öpür.*) Bura bax, qardaşım! Hələ hər şey deyilməyib: hə, mən Vörmüsü almağı qət eləmişəm, amma Allah sənin tərəfinizdədisə – mənə mane olacaq bir şey baş verə bilər.

N a s t i (*tutqun, amma inamlı səslə*). Bəli, baş verəcək!

H e n r i x (*qışqırır*). Yox! Heç bir şey olmayacaq! Heç bir şey olmayacaq! Bu, həddən artıq ədalətsiz olardı. Əgər Allah möcüzə göstərməliydisə, o niyə mən satmazdan qabaq göstərmədi? O niyə mənə məhv, səni xilas eləməliydi?

Zabit içəri girir. Hamı diksinir.

Z a b i t. Hər şey hazırdı. Əsgərlər xəndəyin yanında arabanın arxasınca düzülüb.

Q y e s. Belə tez? (*pauza*) Kapitan Ulrixə de, indi gəlirəm.

Zabit çıxır. Qyes yorğun halda oturur.

K a t e r i n a. Bu da sənin möcüzən, əzizim!

Qyes əlini üzünə çəkir.

Get də! Tala, öldür! Yaxşı yol!

Q y e s (*əvvəlcə yorğun, sonra qarşısı alınmaz vəcdlə*). Vıdalaşmaq məqamı çatdı. Mən qana bulaşmış halda qayıdacağam, çadırımsa boş olacaq. Təəssüf, artıq sizə öyrəşmişdim. (*Nasti və Henrixə*) Siz gecəni iki sevgili kimi birgə keçirəcək-

siniz. (*Henrixə*) Sən, keşiş, burğularla işgəncə başlayanda mehribancasına onun əlindən tutacaqsan. (*Nastini göstərib, Fransa*) O, tövbə eləməyə razılaşanda işgəncəyə ara verərsiniz. Günahları bağışlanan kimi asın. (*Elə bil, Katerina yadına düşür.*) Ah, təzə gəlin! Frans, sən mehtərləri gətirib bu xanıma təqdim eləyərsən. Qoy onun başına nə gətirirlər gətirsinlər, tək sağ qalsın.

K a t e r i n a (*qəfildən onun qabağında diz çökür*). Qyes, rəhm elə! Bircə bunu yox, bircə bu dəhşəti yox! Rəhm elə!

Q y e s (*təccüblə ondan uzaqlaşır*). Sən elə indicə məni cırnadırdın! İnanmırdın?

K a t e r i n a. Yox, Qyes, inanmırdım.

Q y e s. Qəlbimin dərinliklərində mən özüm də inanmırdım. Şərə həmişə sonra inanırsan.

Katerina onun dizlərini qucaqlayır.

Frans, məni ondan qopar!

Frans Katerinanı götürüb çarpayının üstünə atır.

Bəs belə, bəs belə... Mən heç nəyi unutmuram. Yaxşı, indi bitdi! (*pauza*) Möcüzəyə yoxdu ki, yoxdu: Allahın mənə hərəkət sərbəstliyi verdiyinə inanmağa başlayırsan. Sağ ol, İlahi, mən sənə çox minnətdaram. Zorlanmış qadınlara görə sağ ol! Nizəyə keçirilmiş uşaqlara görə sağ ol! Baş bədəninə ayrılmış kişilərə görə sağ ol! (*pauza*) Əgər bildiklərimin hamısını söyləmək istəsəydim... Mən hər şeyi bilirəm, iyrenc riyakar! Bura bax, Nasti. Sənə səmimi deyirəm: Allah məndən istifadə eləyir. Özün görürsən, bu gecə də istifadə eləyir. O, yenə məni öz mələklərinin köməyinə göndərdi.

H e n r i x. Bəs bu mələklər kimlərdi?

Q y e s. Sizin hamınız. Katerina, əlbəttə, mələkdə. Sən də. Elə bankir də. (*Təzədən Nastiyə sarı döndür.*) Bəs açar?.. Bəyəm ondan açar istəmişdim? Mən hətta açarın olduğunu da bilmirdim. Sən, əlbəttə, bilirsən, Allah istəyir onun keşişlərini, ruhanilərini xilas eləyim. Deməli, məni tamahlandırır, amma bu işi öz bildiyi kimi, incə tərzdə, özünü qəti

ləkələmədən görür. Əgər tələyə düşsəm, məndən imtina eləməyə haqqı var: hər halda, mən açarı yarğana ata bilərdim.

N a s t i. Hə, əlbəttə, ata bilərdin. Sən hələ indi də bunu eləyə bilərsən.

Q y e s. Yaxşıca fikirləşsənə, mələyim. Sən ki yaxşı bilərsən, ata bilmərəm.

N a s t i. Niyə?

Q y e s. Olduğundan başqa cür ola bilmərəm. Yaxşı görək! Qoy Allahın şərəfinə qan su yerinə axsın. Son yetişəndəsə, O, qoxunu duymamaq üçün burnunu tutub qışqıracaq: Mən bunu istəməirdim. Sən doğrudan da bunu istəmirsən, İlahi? Onda hələ işə qarışmaq gec deyil. Göylərin başıma uçub-tökülməsində də israr eləmirəm: elə tüpürcək də bəsdə. Sürüşüb qıçımı sındıracağam, – bugünlük də yetər! Yox? Yaxşı, israr eləmirəm. Bax, Nasti, bu açara bax! Açara sahib olmaq çox yaxşıdı, bu çox faydalıdı. Bax, bu da əllərim! Nə qədər gözəl işdi! Bizə əllər bəxş elədiyinə görə İlahiyə minnətdar olaq! Əldə açar olmaq çox gözəldi. Bu andan dünyanın hər yerində açar tutan əllər üçün İlahiyə minnətdar olaq! Amma Allah əlin açarla gördüyü işə görə hər cür məsuliyyəti öz üzərindən atır, o yazığa bunun dəxli yoxdu. Ey İlahi, Sən axı məsuliyyətin özünsən! Hər şeyin tamlıq ölçüsü olan Sən, necə anlaya bilərsən, heçliyi necə dərk eləyə bilərsən? Sənin baxışların işıqdı, o da hər şeyi işığa çevirir. Mənim qəlbimin qaranlıq yerlərini necə dərk eləyə bilərsən? Sənin hər şeydən xəbərdar olan zəkan axarını pozmadan mənim fikirlərimə necə nüfuz eləyə bilər? Nifrət və zəiflik, zorakılıq, ölüm, iyrənclik – bütün bunlar yalnız mənim səltənətimdi, orada tək-cə mən varam. Orada baş verənlərin hamısına görə tək-cə mən cavabdehəm. Yaxşı, yaxşı, hər şeyi öz üzərimə götürüb susuram. Hətta Məhşər günü də susacağam. Balıq kimi səssiz olacağam. Mən həddən artıq vüqarlıyam – bir kəlmə də demədən özümü mühakimə eləməyə imkan verəcəyəm. Amma doğrudanmı, öz ələltini əbədi lənətə məruz qoymağın səni qətiyyənlə utandırır? Gəlirəm, gəlirəm! Əsgərlər

gözləyir, bu xeyirxah açar da məni səsləyir, o açar deşiyinə qayıtmaq istəyir. (*Gedə-gedə geri dönür.*) Mənə kim tay ola bilər? Mən qüdrətli Allahın özünü utandıran adamam. Mənim üzüm-dən Allahın öz-özünü görməyə gözü yoxdu. İyirmi min aristokrat var, otuz arxiyepiskop var, on beş kral var. Adamlar üç imperator görüblər, papa olub, antipapa olub. Amma mənə başqa bir Qyes deyin! Hərdən bir mənə elə gəlir ki, cəhənnəm yalnız məni gözləyən boş məkandı. Əlvida!

Getmək istəyir. Henrix gülür.

Nədi?

H e n r i x. Axmaq. Cəhənnəm – yarmarkadı.

Qyes dayanıb ona baxır.

(*Qalanlara*) Bu qəribə adama, xəyalpərəstə baxın: Pisliyi təkcə elədiyini düşünür. Hər gecə Almanıyanın torpaqlarında canlı məşəllər yanır, onlarca şəhər od içindədi, sərkərdələr də o torpaqları asanlıqla, düşünüb-daşınmadan talayırlar. Ara günləri öldürür, bazar günlərisə ciddi halda tövbə eləyirlər. Bu isə yalnız öz əsgəri borcunu yerinə yetirdiyinə görə özünü cismani iblis sayır. (*Qyesə*) Hə, təlxək, cavab ver! Əgər sən iblissənsə, bəs onda mən – özünü kasıbları sevən kimi göstərən və onları sənə satan adam kiməm?

Q y e s (*bütün bu müddət ərzində, elə bil, heyran olmuş halda ona baxır. Axırda qəddini düzəldir*). Nə tələb eləyirsən? Əbədi məhvə haqq! O haqqı sənə verirəm. İkimizin də məşq eləməyimiz üçün cəhənnəm yetərinə böyükdü.

H e n r i x. Yaxşı, bəs başqalarıyla?

Q y e s. Kiminlə?

H e n r i x. Hamıyla. Öldürmək hər kəsə nəsib olmur, amma hamı buna can atır.

Q y e s. Mən onlardan başqa cür incimişəm. Onlar şəhvət, yaxud təmənnə üzündən Pislik eləyirlər. Mən Pisliyi Pislik xatirinə eləyirəm.

H e n r i x. Bir halda ki ancaq Pislik eləməyin mümkünlüyü qəbul olunub, səbəblər nəzərə alınmır.

Q y e s. Belə qəbul olunub?

H e n r i x. Hə, təlxək. Belə qəbul olunub.

Q y e s. Kim tərəfindən?

H e n r i x. Allahın özü tərəfindən. Allah istəyib ki, Yer üzündə Xeyir mümkün olmasın.

Q y e s. Mümkün olmasın?

H e n r i x. Qəti mümkün olmasın. Sevgi mümkün deyil. Ədalət mümkün deyil. Bir yaxın adamını unutmağa cəhd elə – bunun asan olub-olmadığını özün görərsən.

Q y e s. Əgər istəyirəmsə, yaxın adamımı niyə sevməyim?

H e n r i x. Çünki nifrətin bütün bəşəriyyəti бүrtüməsi üçün bir adamın digərinə nifrət eləməsi yetərlidi.

Q y e s (*öz fikrini davam etdirib*). O isə kasıbları sevirdi...

H e n r i x. Onlara bacarıqla yalan söyləyirdi. Onlarda ən alçaq ehtiraslar oyadırdı. Onları qocanı öldürməyə məcbur eləyirdi. Bəs mən neyləyə bilərdim? Hə, mən neyləyə bilərdim? Mən günahsızdım, cinayət üstümə vəhşi heyvan kimi atıldı. Onda Xeyir haradaydı, əclaf! Haradaydı? Pisləkdən az olan Xeyir haradaydı? (*pauza*) Sən öz çatışmazlıqlarınla öyünürsən, boş şeylər xətrinə səy göstərirsən. Əgər cəhənnəmə layiq olmaq istəyirsənsə, öz çarpayından düşməməyin bəs edər. Dünya ədalətsizdi; bir halda ki onu qəbul eləyirsən, deməli, onunla əlbir olursan, dəyişmək istəsən – cəllada çevriləcəksən. Ha! Yer lap ulduzlaracan qoxuyur!

Q y e s. Deməli, hamı lənətlənib?

H e n r i x. Ah, yox! Hamı yox! (*pauza*) İnam gətirirəm, İlahi! İnam gətirirəm! Ümitsizlik günahına bata bilmərəm! İliyiməcən yoluxmuşam, amma bilirəm ki, əgər sənin ixtiyarında olsa, məni xilas eləyəcəksən! (*Qyesə*) Hamımız eyni dərəcədə günahkarıq, yaramaz, hamımız eyni dərəcədə cəhənnəmə layiqlik, amma Allah bağışlamaq istəyəndə bağışlayır.

Q y e s. Mənim əksimə, o, məni bağışlamaz.

H e n r i x. Gərəksiz saman çöpü! Onun mərhəmətinə qarşı qiyam eləməyə ixtiyarın yoxdu, Onun sonsuz səbrini tükətməyə ixtiyarın yoxdu. Əgər istəsəydi, səni əlləri üstə götürüb öz yanına, cənnətə aparardı. O, bircə barmağının hərəkətiylə pis niyyətlərini pərən-pərən salar, dilini bağlayar, öz xeyirxahlığını sənə zorla verər, sən isə öz istəyinin əksinə, necə xeyirxah olduğunu hiss eləyərdin. Get, Vörmsü yandır, get tala və dağıt. Amma vaxtını, əməyini əbəs yerə sərf eləyəcəksən. Bütün adamlar kimi qır qazanına düşəcəksən.

Q y e s. Deməli, bütün adamlar Pislilik eləyirlər?

H e n r i x. Bütün.

Q y e s. Heç kəs heç vaxt Xeyirxahlıq eləməyib?

H e n r i x. Heç kəs.

Q y e s. Çox gözəl. *(Çadıra qayıdır)* Səninlə mübahisə eləməyə hazırım: mən Xeyir iş tutacağam.

H e n r i x. Hə!

Q y e s. Mən Yaxşılıq eləyəcəyəm. Mərc gəlirsən?

H e n r i x *(çiyinlərini çəkir)*. Yox, yaramaz, heç bir mərc çəkmirəm.

Q y e s. Nahaq. Sən mənə öyrədirsən ki, Yaxşılıq mümkün deyil, mənə mərc gəlməyə hazırım ki, Yaxşılıq eləyəcəyəm. Deyəsən, bu, tək qalmanın ən yaxşı üsuludur. Mən cinayətkardım, indi dəyişəcəyəm. Geyimimi dəyişəcəyəm, mərc gələ bilərəm ki, müqəddəs olacağam.

H e n r i x. Bu barədə kim hökm verə bilər?

Q y e s. Bir il və bir gündən sonra. Ancaq mərci qəbul eləmək yolun qalır.

H e n r i x. Sən artıq uduzmusan, axmaq, Yaxşılıq eləyəcəksən, tək uduşsan.

Q y e s. Düzdü. Nolar, gəl zər ataq. Əgər mən udsam, deməli, pislilik zəfər çalır, əgər uduzsam... Əgər uduzsam, onda gözləyəcəyimi bilirəm. Hə, kim mənimlə oynayar? Nasti?

N a s t i. Yox.

Q y e s. Niyə?

N a s t i. Bu, pısdı.

Q y e s. Əlbəttə, pısdı. Bəs sən nə fikirləşirdin? Bura bax, çörəkçi, mən hələ acıqlıyam.

N a s t i. Yaxşılıq eləmək istəyirsənsə, qərara gəl, onu minnətsiz elə.

Q y e s. Allahı divara dirəmək istəyirəm. Bu dəfə hə, yoxsa yox! Əgər O, mənə udmaq fürsəti versə, şəhər yandırılacaq, Onun məsuliyyətiyə dəqiq müəyyənləşdirilib. Beləliklə, oynayırıq. Əgər Allah sənın tərəfindədisə, qorxmalı bir şey yoxdu. Cəsarət eləmirsən, qorxaq? Dar ağacını üstün tutursan?! Kim cəsarət eləyər?

K a t e r i n a. Mən!

Q y e s. Sən, Katerina? Niyə də yox? *(Ona oyun zərləri verir.)* At!

K a t e r i n a *(atr)*. İki-bir. *(Diksindir.)* Çətin ki, uduzasan.

Q y e s. Sizə kim dedi ki, uduzmaq istəyirəm? *(Zərləri götürür.)* İlahi, mən səni küncə qısnamışam. İndi müəyyən qərara gəlməlisən. *(Atr.)*

K a t e r i n a. Bir-bir... Sən uduzdun!

Q y e s. Deməli, Allahın iradəsinə tabe oluram. Əlvida, Katerina!

K a t e r i n a. Məni qucaqla! Əlvida!

Q y e s onu qucaqlayır.

Q y e s. Bu pul kisəsini al, hara istəyirsən get. *(Fransa)* Frans, kapitan Ulixiyə də ki, əsgərləri yatmağa göndərsin. Sən, Nasti, öz şəhərinə qayıt. Qiyamın qabağını almaq hələ gec deyil. Əgər hava işıqlananda darvazaları açsanız, əgər ruhanilər Vörmsdən sağ-salamat çıxıb mənim himayəm altına gəlsələr, günorta mühasirəni götürəcəyəm. Razısan?

N a s t i. Razıyam.

Q y e s. Təzədən inamını qaytardın, peyğəmbər?

N a s t i. Mən inamımı heç vaxt itirməmişdim.

Q y e s. Xoşbəxt adam!

H e n r i x. Sən onlara azadlıq qaytarırsan, sən onlara həyat qaytarırsan. Bəs mənə, köpək, satqınlığa məcbur elədiyən mənə öz məsuliyyətimi qaytaracaqsan?

Q y e s. Sənin işin özün onu təzədən qazanmaqdı. Bir də ki hələ heç nə baş verməyib.

H e n r i x. Bəyəm baş verməsi vacibdi? Mənim niyyətim vacibdi. Gecə-gündüz dabanbasma arxanca gələcəyəm. Bil, sənin işlərini özüm mühakimə eləyəcəyəm. Arxayın ol, düz bir il bir gündən sonra harada gizlənsən də, səni tapacağam.

Q y e s. Artıq dan yeri sökülür. Yaman soyuqdu! Dan şəfəqi Xeyirlə birgə çadırıma qədəm qoydu. Amma biz daha da şənlənmədik: bu qadın ağlayır, keşiş mənə nifrət eləyir. Elə bil, ölümün hüdudundayıq. Bəlkə, Yaxşılıq ümitsizlik doğurur?.. Amma fərqi yoxdu, Yaxşılıq barədə fikir söyləməməliyəm – mən Yaxşılıq eləməliyəm. Əlvida! (*Gedir.*)

K a t e r i n a (*gülməyə başlayır, gözləri yaşaranacan gülüür*). O, dələduzluq eləyirdi! Mən gördüm! O, dələduzluq eləyirdi, o uduzmaq istəyirdi!

Pərdə.

İKİNCİ PƏRDƏ

DÖRDÜNCÜ ŞƏKİL

Birinci gəliş

Kəndlilər, Karl.

1-ci k ə n d l i. Möhkəm qozdu.

K a r l. Bütün baronlar belədilər: bilirsən necə qudurublar.

1-ci k ə n d l i. Bəs birdən qorxub imtina elədi?

K a r l. Qorxmaym. O, eşşək tək inadkardı. Gizlənin! Bu da o!

İkinci gəliş

Gizlənmiş kəndlilər. Qyes, Karl.

Q y e s. Qardaşım, zəhmət olmasa, bizə bir bardaq şərab gətir. Üç qədəh də bəs elər. Mən içmirəm. Bunu mənə sevginə görə elə.

K a r l. Qardaşım, sənə sevgimə görə bunu elərəm.

Qyes gedir. Kəndlilər gizləndikləri yerdən çıxır, gülə-gülə əllərini dizlərinə vururlar.

K ə n d l i l ə r i n s ə s l ə r i. Qardaşım! Qardaşcıqaz! Qardaşcan! Eşitdin? Görərsən! Yalnız sevinc üzündən! *(Zarafatlaşa-zarafatlaşa, gülə-gülə bir-birinin kürəyinə vururlar).*

K a r l. Bütün nöqərlər – onun qardaşlarıdır. Deyir, bizi sevir, yalmanır, bircə öpmür. Axşam mənə ayağını yumağı əmr elədi. Nəzakətli ağamız, xeyirxah qardaşımız! Tfu!

(Tüpürür.) Bu sözlərdən ürəyim bulanır. Ağzından çıxarırsan – hər dəfə də tüpürürsən. Yox, bir vaxt mənə qardaş dediyinə görə onu cəzalandıracaqlar. Boynuna kəndir salanda dodaqlarından öpüb deyəcəyəm: "Əlvida, qardaşcan! Məni sevdiyinə görə sağ ol!" *(Məcməyidə qədəhləri aparıb gedir.)*

1-ci k ə n d l i. Adam belə olar! Beləsinə yalan danışa bilməzsən.

2-ci k ə n d l i. Mənə dedilər, o, oxumağı bacarır.

1-ci k ə n d l i. Lənətə gəlsin!

K a r l *(qayıdır)*. Əmr var! Nossak və Şulheymlə torpaqlarını gəzin, bu xəbəri hər bir daxmaya çatdırın. Qyes Heydenştam torpaqlarını kəndlilərə verir. Özlərinə gəlməmiş əlavə eləyin: "Əgər o bic, yolsuz öz torpaqlarını verirsə, niyə Şulheymin var-dövlətli senyorları öz torpaqlarını sizə verməsinlər?" Onları qəzəbdən dəli olmağa məcbur eləyin. Hər yerdə qarışıqlıq salın. Tərpənin!

Kəndlilər gedirlər.

Ah, Qyes, əziz qardaşım! Görərsən, sənənin xeyirxah işlərini necə pozacağam. Öz torpaqlarını payla, payla görək. Gün gələcək – sən də o torpaqları paylamamışdan qabaq ömrünü başa vurmadiğın peşman olacaqsan. *(Gülür.)* Sevgi! Sən sevgi istəyirsən. Mən hər gün səni geyindirib-soyundururam, sənənin göbəyini, ayağındakı döyənəkləri, gündəyməzini görürəm, sənə istəyirsən ki, səni sevdim. Tüpürürəm sənənin sevginə! Konrad qaba, qəddar idi, amma onunun təhqirləri mənə sənənin xeyirxahlığından daha az alçaldırdı.

Nasti içəri girir.

Sənə nə lazımды?

Üçüncü gəliş

Karl və Nasti.

N a s t i. Qyes mənim dalımca adam göndərib.

K a r l. Sən Nastisən?

N a s t i (onu tanıyır). Bu sən sən?

K a r l. Sən Qyesi tanıyırsan? Yaxşı tanışlıqdı.

N a s t i. Sənin işin deyil. (pauza) Sənin nə fikirləşdiyini bilirəm, Karl. Əgər dinməzəcə oturub, mənim əmrlərimi gör-səydin, daha ağıllı hərəkət eləyərdin.

K a r l. Şəhərdən kəndə əmr verməyin xeyri yoxdu.

N a s t i. Bu çirkli işə girişməyə cəhd göstərsən, səni asmağı əmr eləyəərəm.

K a r l. Təki özün dar ağacından asılmayasən. Niyə buradasan? Məsələ dolaşıqdı. Qyeslə danışdın, indisə bizə qiyamdan əl çəkməyi məsləhət görürsən? Səni ələ almadıqlarına məni kim inandıra bilər?

N a s t i. Senyorların yatıra biləcəkləri vaxtından qabaq qiyam qaldırmaq üçün səni ələ almadıqlarına məni kim inandıra bilər?

Dördüncü gəliş

Qyes, Nasti, baronlar.

Qyes dalı-dalı çəkilib peyda olur. Baronlar Şulheyim, Nossak, Ritşel onu əhatə eləyib qışqırırlar.

N o s s a k. Kəndlilər sənin vecinə deyil. Sənə bizim başımız lazımdı!

Ş u l h e y m. Sən öz ananın yolsuzluğunu bizim qanımızla yumaq istəyirsən!

N o s s a k. Alman aristokratiyasının da qəbirqazanı olmaq istəyirsən!

Q y e s. Qardaşlar, əziz qardaşlarım! Hətta nədən danışdığınızı bilmirəm.

R i t ş e l. Sən hətta öz hərəkətinlə barıt çəlləyini partlatdığını bilmirsən? Əgər dərhal həmin torpaqları, qızıllarımızı – son köynəyimizəcən hər şeyi və xeyir-duamızı da üstəlik versək, bizim kəndlilər qəzəbdən dəli olacaqlar?

Ş u l h e y m. Sən bilmirsən ki, onlar qəsrlərimizi mühasirəyə almağa başlayacaqlar?

R i t ş e l. Bilmirsən ki, əgər razılaşsaq, bizi müflis eləyəcəklər, boyun qaçırısaq, öldürəcəklər?

N o s s a k. Sən bunu bilmirsən?

Q y e s. Əziz qardaşlarım...

Ş u l h e y m. Boşboğazlıq eləmə! Cavab ver – hə, ya yox?!

Q y e s. Əziz qardaşlarım! Məni bağışlayın, amma sizə "yox" deyəcəyəm.

Ş u l h e y m. Sən qatilsən.

Q y e s. Bəli, qardaşım! Dünyadakı hamı kimi!..

Ş u l h e y m. Yaramaz! Atanı tanımırdın!

Q y e s. Hə. İsa Məsih kimi.

Ş u l h e y m. Zibil torbası! Mürdar! *(Qulaylanıb yumruqla onun üzündən vurur.)*

Q y e s *(səndələyir, sonra qəddini düzəldir, onun üstünə doğru gedir, qafildən üzü üstə yerə sərilir)*. Köməyə gəlin, mələklər! Mənə özümü ələ almağa kömək eləyin! *(Bütün bədəni əsir.)* Daha vurmayaçağam. Əgər vurmaq istəsə, sağ əlimi kəsərəm. *(Yerdə qırılır)*.

Şulheym onu təpiklə vurur.

Qızılgülər! Qızılgül yağışı! Nəvazişlər! Allah məni necə sevirdi! Hər şeyi qəbul eləyirəm. *(Qabır.)* Bəli, mən bicəm, mən zibil torbasıyam, satqınam! Mənə dua eləyin!

Ş u l h e y m *(onu vurur)*. Boyun qaçırırsan?

Q y e s. Məni vurma. Əllərini batırarsan.

R i t ş e l *(səsində təhdidlə)*. Boyun qaçırırsan?

Q y e s. İlahi, məni onun düz üzünə qəhqəhə çəkib gülməyə qoyma!

Ş u l h e y m. Ah, İlahi!
R i t ş e l. Getdik. Əbəs yerəcə vaxt itiririk.

Beşinci gəliş

Nasti. Qyes, Karl.

Q y e s (*sevinc içində Nastiyə yaxınlaşır*). Salam, Nastı! Salam, gardaşım! Səni təzədən gördüyümə xoşbəxtəm. İki ay qabaq Vörmş divarları altında mənə kasıblarla ittifaq təklif elədin. Nə olar, o təklifi qəbul eləyirəm. Dayan, indi danışmaq növbəsi mənimdi. Səndən ötrü yaxşı xəbərlərim var. Xeyirxahlıq etməmişdən əvvəl onu dərk eləmək üçün uzun müddət düşündüm. Nolar, Nastı, onu dərk elədim. Xeyirxahlıq – sevgi deməkdi. Qoy belə olsun. Amma məsələ bundadı ki, adamlar bir-birini sevmir. Onların bir-birini sevməsinə nə mane olur? Qeyri-bərabərlik, köləlik və yoxsulluq. Deməli, bunu məhv eləmək lazımdı. Burada səninlə razıyıq, elə deyilmi? Təəccüblü bir şey yoxdu: sənin dərslərin xeyrimə oldu. Hə, Nastı, son vaxtlar sənin barəndə çox fikirləşirdim. Amma yalnız sən Allahın səltənətini daha sonralara təxirə salmaq istəyirsən, mənə səndən daha bircəm – onu dərhal necə qurmağı fikirləşirəm. Ən azı, burada – dünyanın bu guşəsində. Birincisi, mən öz torpaqlarımı kəndlilərə verirəm. İkincisi, burada ilk xristian icması yaradırəm, o icmada hamı bərabər olacaq! Hə, Nastı, mən sərkərdəyəm, mən Xeyir naminə döyüşürəm, onu elə dərhal, qan tökmədən udmaq fikrindəyəm. Mənə kömək eləmək istəyirsən? Sən kasıblarla danışmağı bacarırsan. Birgə onlardan ötrü cənnət quraq, çünki ilkin günahlarımızı təmizləmək üçün İlahi məni seçib. Bilirsən, öz falansterim¹ üçün ad tapmışam, onu Günəş şəhəri adlandıracağam. Sənə nə olub? Ay səni, eşşəkbaş! Sən mənim sevincimi öldürmək istəyirsən? Məni daha nədə günahlandırmaq istəyirsən?

N a s t i. Torpaqları özünə saxla.

¹ *Falanster* – utopik-ictimai nəzəriyyəyə görə, icmada yaşama

Q y e s. Torpaqları özünə saxla? Nasti, sən də bunu tələb eləyirsən? Lənət şeytana, mən hər şeyi gözləyirdim, amma bunu gözləmirdim!

N a s t i. Onları özünə saxla! Əgər bizə xeyirxahlıq arzulayırsansa, sakit otur, başlıcası isə dəyişiklik eləmə.

Q y e s. Elə bilirsən kəndlilər qiyam qaldıracaqlar?

N a s t i. Elə düşünmürəm – bilirəm.

Q y e s. Mən bunu başa düşməliydim. Əvvəlcədən görməliydim ki, bu, sənin inadkar, xəbis ruhunu hiddətləndirəcək. Bayaq o donuzlar, indi də sən. Əgər hamınız bu qədər ucadan bağırırsınızsə, mən nə qədər haqlıyammış. Yox, indi tamam cəsərlənmişəm: torpaqları paylayacağam. Nolar! Yaxşılığı hamının ziddinə eləmək lazımdı.

N a s t i. Kim səndən torpaqları verməyi xahiş elədi?

Q y e s. Bilirəm, vermək lazımdı.

N a s t i. Axı səndən kim xahiş elədi?

Q y e s. Bilirəm – eşitdin?! Öz yolumu, səni gördüyüm kimi, aydın görürəm.

N a s t i. Allahlar susanda onların diliylə istədiyini hər şeyi danışa bilərsən.

Q y e s. Ey böyük peyğəmbər! Otuz min kəndli acından gəbərir, mən onların ehtiyaclarını yüngülləşdirmək üçün müflis oluram, sənə mənə deyirsən ki, Allah xilas qadağan eləyir!

N a s t i. Sən kasıbları xilas eləmək istəyirsən? Sən onları yalnız əxlaqsızlaşdırırsan.

Q y e s. Bəs onları kim xilas eləyəcək?

N a s t i. Onların dərini çəkmə, özləri xilas olurlar.

Q y e s. Əgər məni Yaxşılıq eləmək imkanından məhrum eləsələr, başıma nə gələcək?

N a s t i. Sənin öz işin var – öz var-dövlətini idarə elə, artır. Bu cür bütöv bir həyatı doldurmaq olar.

Q y e s. Deməli, sənin xoşuna gəlmək üçün mən pis varlı olmalıyam.

N a s t i. Pis varlılar olmur. Yalnız varlılar var.

Q y e s. Nasti, mən sizin adamınızam.

N a s t i. Yox!

Q y e s. Bəyəm ömrüm boyu kasıb olmamışam?

N a s t i. İki cür kasıb var: hamıyla birgə kasıb olanlar, bir də təkbaşına kasıb olanlar. Yalnız birincilər əla kasıbdılar. İkincilər bəxti gətirməyən varlılardılar.

Q y e s. Bəs öz var-dövlətlərini paylayan varlılar, belə çıxır, onlar da kasıb deyillər?

N a s t i. Yox, onlar keçmiş varlılardılar.

Q y e s. Deməli, bütün fikirlərim əvvəlcədən uğursuzluğa məhkumdu. Utan, Nasti, sən xristianın qurtuluşa gedən yolunu bağlayırsan. (*Həyəcan içində gəzişir.*) Var sahibləri çox vüqarlıdılar. Onlar mənə nifrət eləyirlər, amma sizin qürurunuz daha böyükdü. Məndən ötrü onların silkinə düşmək sizin silkinizə düşməkdən daha asan olardı. Dözüm! Minnətdaram. İlahi! Deməli, mən kasıbları qarşılıqsız sevəcəyəm. Mənim sevgim sənin susqunluğun arasından özünə yol tapıb, pisliyi tərksilah eləyəcək. Mən sizi sevirəm, Nasti, hamınızı sevirəm!

N a s t i (*bir qədər mülayim tərzdə*). Əgər bizi sevirənsə, öz niyyətindən əl çək.

Q y e s. Yox.

N a s t i (*daha israrlı tərzdə*). Bura bax, mənə yeddi il lazımdı.

Q y e s. Nəyə görə?

N a s t i. Biz müqəddəs müharibəyə, ən azı, yeddi ildən sonra hazır olacağıq. Əgər kəndliləri indi qiyama çəksən, onları bircə həftəyə məhv eləyərlər – mən bunu bilirəm. Bir həftə ərzində dağıtdığımı bərpa etmək üçün yarım əsr lazım gələcək.

K a r l (*içəri girir*). Senyor, kəndlilər gəliblər.

N a s t i. Onları geri qaytar, Qyes!

Qyes cavab vermir.

Bura bax, istəsən, bizə kömək eləyə bilərsən.

Q y e s (*Karla*). Qardaşım, onlardan xahiş elə, gözləsinlər.

Karl gedir.

Nə təklif eləyirsən?

N a s t i. Sən öz torpaqlarını saxlayırsan.

Q y e s. Bu, sənın mənə nə təklif eləyəcəyindən asılıdı.

N a s t i. Əgər torpaqlarını saxlasan, ora bizim sığınacaq və yığıncaq yerimiz olar. Mən sənın kəndlərindən birində yerləşib bütün Almaniya torpaqlarına əmrlər göndərəcəyəm. Oradan yeddi ildən sonra müharibə signalı səslənəcək. Sən bizə çox qiymətli xidmət göstərə bilərsən. Razısan?

Q y e s. Yox.

N a s t i. Boyun qaçırırsan?

Q y e s. Mən Yaxşılığı təxirə salmayacağam. Deməli, sən mənı başa düşmədin, Nasti. Hələ ilin axırınacan mənım sayəmədə on min akr torpaqda xoşbəxtlik, sevgi və səxavət hökm sürəcək. Mən öz müllklərimdə Günəş şəhəri tikmək istəyirəm, sənə istəyirsən ki, o torpaqları qatillərin sığınacağına döndərim.

N a s t i. Qyes, Xeyirə əsgər kimi xidmət eləmək lazımdı. Hansı əsgər müharibəni təkbaşına udur axı? Əvvəlcə bir qədər təvazökar ol.

Q y e s. Təvazökar olmayacağam. Qoy alçalım, amma təvazökar olmayacağam. Təvazökarlıq – zəiflərin səxavətidı. (pauza) Sənə nəyə görə müharibə hazırlamağa yardım eləməliyəm? Allah qan tökməyi qadağan eləyib, sənə bütün Almaniyanı qana batırmaq istəyirsən. Mən sənınlə əlbir olmayacağam.

N a s t i. Qan tökməyəcəksən? Nolar, torpaqlarını payla, qəsrini ver, onda alman torpağının necə qanda boğulduğunu görəcəksən.

Q y e s. Yox, boğulmayacaq. Xeyirdən Şər törəyə bilməz.

N a s t i. Xeyirdən Şər törəyə bilməz, qoy belə olsun, amma bir halda ki sənın ağılsız alicənablığın döyüşə gətirib çıxaracaq, deməli, onda Xeyir yoxdu.

Q y e s. Səncə, xeyir kasıbların əzablarını əbədləşdirməkdədi?

N a s t i. Mənə yeddi il lazımdı...

Q y e s. Bəs bu illər ərzində ölənlər, bütün ömrünü nifrət, qorxu içində yaşayıb ümitsizlik içində ölənlər?

N a s t i. Onların ruhunun qayğısına Allah qalar.

Q y e s. Yeddi il! Yeddi ildən sonrasa yeddiillik müharibə başlayacaq, sonra da yeddi il tövbə olacaq, dağıdılanı bərpa etmək lazım gələcək, daha sonra da, kim bilir, nə baş verəcək. Bəlkə də, yeni müharibə, yeni tövbə olacaq, yeni peyğəmbərlər təzədən yeddi il dözümlə tələb olayəcəklər. Doğrudanmı, sən – şarlatan düz Məhşər gününəcən dözməyə məcbur olayəcəksən? Mənsə deyirəm: hər gün, hər saat, hətta hər dəqiqə yaxşılıq etmək olar. Mən dərhal Yaxşılıq eləyən adam olacağam. Henrix deyirdi: "Bir adamın başqa birinə nifrət bəsləməsi yetər ki, nifrət bütün bəşəriyyəti bürüsün". Sənə düzünü deyirəm: əgər bir adam başqasını səmimi-qəlbədən seversə, həmin sevgi insandan insana keçib, bütün bəşəriyyətə yayılır.

N a s t i. Sən də həmin adam olacaqsan?

Q y e s. Bəli, İlahinin köməyi ilə həmin adam olacağam. Bilirəm ki, Yaxşılıq Pisləkdən çətindi. Şər ancaq məndim, Xeyirsə hamı və hər şey idi. Amma qorxmuram. Torpağı qızdırmaq lazımdı, mən də onu qızdıracağam. İlahi mənə nur saçmağı tapşırıb, mən də nur saçacağam, qəlbimin qanı ilə nuru qidalandıracağam. Mən yanan kömürəm, İlahinin nəfəsisə alovu şölələndirir. Diri-diri yanacağam, mən Xeyir xəstəsiyəm, istəyirəm ki, bu xəstəlik yoluxucu olsun. Şahid, əzabkeş, yaradıcı olacağam!

N a s t i. Saxtakar!

Q y e s. Sən məni utandıra bilməzsən. Götürəm, bilirəm, dan yeri sökülür; mən peyğəmbər olacağam.

N a s t i. Yalnız yalançı peyğəmbər, iblisin əlaltısı deyər: qoy əvvəlcə dünya məhv olsun, sonrasa Xeyirin mümkün olub-olmadığını görərəm.

N a s t i. Qyəs, əgər yolunu kəssən, səni öldürərəm!

Q y e s. Doğrudanmı, məni öldürə bilərdin, Nasti?

N a s t i. Əgər mənə mane olsan, hə.

Q y e s. Mənsə öldürə bilməzdim. Mənim qismətim sevgidi. Öz torpaqlarımı onlara verəcəyəm.

BEŞİNCİ ŞƏKİL

Kənd kilsəsinin girişi qarşısında. Girişdə iki stul durur. Stullardan birinin üstündə baraban, o birinin üstündə fleyta var.

Birinci gəliş

Qyes, Nastı, sonra kəndlilər.

Q y e s (*içəri girib çağırır*). Ey! Ey! Otuz mil¹ ətrafda bir nəfər də yoxdu: hamı oyuğa girib. Mənim yaxşılığım başlarının üstünlü fəlakət kimi alıb. Axmaqlar! (*Kəskin tərzdə Nastiyə sarı dönür.*) Niyə dalımca gəlirsən?

N a s t i. Uğursuzluğun zamanı yanında olmaq üçün.

Q y e s. Uğursuzluq olmayacaq. Bu gün şəhərin ilk daşını qoyuram. Onlarsa, deyəsən, zirzəmiyə doluşublar. Səbir elə! Oradan, heç olmasa, on nəfəri çıxarmaq mümkün olsa, necə inandırmağı bacardığımı görəcəksən.

Qışqırıqlar və fleyta səsləri eşidilir.

Bu nədi?

Yarısxəş kəndlilərin dəstəsi görüntür. Onlar xərəkə müqəddəsin gips heykəlini gətirirlər.

Görürsən, kefləri necə kökdü! Öz keçmiş senyorunun mərhəmət payını bayram eləmək qərarına gəldiniz?

K ə n d l i. Yox, əziz rahib! Allah sizi saxlasın!

Q y e s. Mən rahib deyiləm! (*Başlığını açır.*)

K ə n d l i. Qyes!

¹ Mil – 7420 m-ə bərabər coğrafi uzunluq ölçüsü

Kəndli qorxu içində geri çəkilir. Kimsə xaç çevirir.

Q y e s. Bəli, mən Qyesəm! Müqəvva Qyes! Xristian mərhəməti üzündən torpaqlarını paylayan Attila Qyes. Doğrudanmı, belə qorxunc görünürəm? Yaxın gəlin, mən sizinlə danışmaq istəyirəm. (*pauza*) Noldu axı? Kimi gözləyirsiniz? Yaxın gəlin.

Kəndlilərin inadkar süketu.

Qyesin səşində hökmlü notlar peyda olur.

Burada başçı kimdi?

Q o c a (*həvəssiz halda*). Mən.

Q y e s. Yaxın gəl. (*Qoca camaatdan ayrılıb Qyesə yaxınlaşır. Kəndlilər dinməzəcə ona baxırlar.*) İzah elə. Ağaların anbarlarında buğda dolu kisələr gördüm. Deməli, siz məni başa düşməmişiniz. Daha ondabir töycüsü olmayacaq, daha itaət olmayacaq.

Q o c a. Bir az da gözləyərək. Hələ heç bir şey əl vurmayaq.

Q y e s. Niyə?

Q o c a. Sonra nə olacağını görmək üçün.

Q y e s. Çox gözəl! Buğda çürtüyəcək. (*pauza*) Bəs yeni qaydalar barədə nə danışırlar?

Q o c a. Biz bu barədə danışırmıyıq, ağa.

Q y e s. Mən daha sənin ağan deyiləm. Məni qardaş çağır. Başa düşürsən?

Q o c a. Bəli, ağa!

Q y e s. Mən sənın qardaşınam, eşidirsən?

Q o c a. Yox! Bu, ola bilməz.

Q y e s. Mən sənə əmr... səndən xahiş eləyirəm.

Q o c a. Nə qədər istəyirsiniz qardaşım olun, amma mən ki heç vaxt qardaşınız olmayacağam. Hər kəşin öz yeri var, ağam.

Q y e s. Axmaq şeydir, öyrəşərsən. (*Fleytayla barabanı göstərib.*) Bu nədi?

Q o c a. Fleyta və baraban.

Q y e s. Bunları kim çalır?

Q o c a. Rahiblər.

Q y e s. Burada rahiblər var?

Q o c a. Tetsel qardaş Vörmsdən iki köməkçi ilə gəlib. O, günahları bağışlama alveri eləyəcək.

Q y e s (*kədərlə*). Buna görə şənlenirsinizmiş. (*kəskin tərzdə*) Cəhənnəm olsun! Buraxmaram! (*Qoca susur.*) İbadətlərin bir qəpik qiyməti yoxdu. Doğrudanmı, inanırsan ki, İlahi öz günah bağışlamalarıyla arvadbaz kimi alver eləyəcək. Əgər hələ sənin ağan olsaydım, həmin üç fırıldaqçını qovmağı əmr eləseydim, mənə qulaq asardınmı?

Q o c a. Bəli, qulaq asardım.

Q y e s. Onda, yaxşı, ağan sonuncu dəfə sənə əmr eləyir...

Q o c a. Siz daha mənim ağam deyilsiniz.

Q y e s. Tərpən! Sən çox qocasan. (*Onu itələyir. Kilsəyə aparən pilləkənin pilləsinə atılıb hamıya müraciət eləyir.*) Heç olmasa, bir dəfə özünüzdən soruşdunuzmu torpaqlarımı sizə niyə vermişəm? (*Kəndlilərin birini göstərir.*) Sən cavab ver.

K ə n d l i. Bilmirəm.

Q y e s (*qadına müraciət eləyir*). Bəs sən?

Q a d ı n (*tərəddüd içində*). Ola bilsin... bizi xoşbəxt etmək istəyirdiniz.

Q y e s. Yaxşı dedin! Bəli, mən məhz bunu istəyirdim. Amma xoşbəxtlik yalnız vasitədi. Onu neyləyəcəksiniz?

Q a d ı n (*qorxmuş halda*). Xoşbəxtliyi? Əvvəlcə gəlib çıxсын...

Q y e s. Qorxmayın, xoşbəxt olacaqsınız. Amma öz xoşbəxtliyinizi neyləyəcəksiniz?

Q a d ı n. Bu barədə fikirləşməmişik. Axı onun nə olduğunu bilmirik.

Q y e s. Amma mən sizin əvəzinizə fikirləşdim. (*pauza*) Bilirsiniz ki, Allah bizə sevməyi əmr eləyir. Amma bir şey var: indiyəcən bu mümkün deyildi. Hələ dünən, qardaşlarım, sizdən sevgi tələb etmək üçün həddən artıq bədbəxtsiniz. İstəyirəm

ki, sizdə şübhə olmasın. Mən sizi varlı-hallı eləyəcəyəm, siz sevəcəksiniz, lənət şeytana. Tələb eləyəcəyəm ki, bütün adamları sevsiniz. Mən sizin cisimlərinizlə hökmümü göstərməkdən imtina eləyəcəyəm, amma yalnız sonra ruhunuzu arxamca aparmaq şərtiylə, çünki Allah məni təlimatlandırıb. Mən – memaram, siz – işçisiniz, hamı hamıya məxsusdur. Torpaqlar da ümumidi, daha kasıblar-varlılar olmayacaq, sevgi qanunundan başqa, heç bir qanun olmayacaq. Biz bütün Almaniya üçün nümunə olacağıq. Nədi, qardaşlar, sınaqdan keçirək?

Sükut.

Sizi əvvəlcə qorxutmağımın dəxli yoxdu: xeyirxah iblisdən yaxşısı yoxdu, mələklərdən, qardaşlar, xeyir gözləmirilər.

Camaatın arasında təbəssüm, köks ötürmə, həyəcan var.

Nəhayət! Nəhayət, siz mənə gülümsəyirsiniz.
C a m a t. Onlar gəlirlər! Onlar gəlirlər!

Qyes dönüb narazı halda Tetselə baxır.

Q y e s. Ah, bu rahibləri lənətə gəlsinlər.

İkinci gəliş

Həmin adamlar. Tetsel, iki xidmətçi və keşiş. Xidmətçilər baraban və fleytanı götürür, masa gətirib pilləkənin yuxarı pilləsinə qoyurlar. Tetsel perqament bükülülərini masanın üstünə qoyur.

T e t s e l. Ailə başçıları! Yaxın gəlin! Yaxın gəlin! Yaxın gəlin! Mən sarımsaq yeməmişəm.

Camaat gülüşür.

Burada işləriniz necədi? Torpağınız yaxşıdı?
K ə n d l i l ə r. Hə, pis deyil.

T e t s e l. Bəs arvadçıqazlarınız hələ dinclik vermirlər?
K ə n d l i l ə r. Lənət şeytana, hər yerdə olduğu kimi.

T e t s e l. Şikayət eləmirsiniz, onlar sizi iblisdən qoruyurlar, çünki özləri şeytandan da biddilər. (*Camaat gültüştür.*)
Hə, yaxşı, qardaşlar! Bu barədə yetər: indi daha ciddi işlər barədə söhbət gedəcək. Musiqi!

Baraban və fleyta çalınır.

Ömrü boyu işləmək yaxşı şeydi. Amma bəzən belə söykənib göyə baxır, öz-özünə belə deyirsən: "Ölümdən sonra başıma nə gələcək? Çiçəklər içində yaxşı qəbir – bu, hələ hamısı deyil: ruhun orada qərar tutmayacaq. Bəs ruh hara gedəcək? Cəhənnəmə?

Baraban çalınır.

Yoxsa cənnətə?"

Fleyta çalınır.

Əziz adamlar, təbii ki, Allah artıq bu barədə düşünüb. Allah sizin xatirinizə əl-ayağa düşüb, heç yata da bilmir. Bax, məsələn, sənın adın nədi?

K ə n d l i. Peter.

T e t s e l. Çox gözəl, onda, Peter, de ki sən bəzən artıq qədəh içirsən? Hə, amma yalan demə!

K ə n d l i. Olur.

T e t s e l. Arvadını da əzişdirirsən?

K ə n d l i. Sərxoş olanda.

T e t s e l. Yaxşı, bəs Allahdan qorxursan?

K ə n d l i. Bəs necə, qardaşım!

T e t s e l. Müqəddəs Məryəmi sevirsən?

K ə n d l i. Doğma anamdan da artıq.

T e t s e l. Onda Allah da utanacaq. "Bu adam düşündüyüm qədər pis deyilmiş, – öz-özünə deyəcək. – İstəmirəm ki, pis yaşasın. Amma o, günah işlədib, deməli, onu cəzalandırmalıyam".

K ə n d l i (*heyrlə*). Bədbəxtliyə bax!

T e t s e l. Dayan! Sənin xoşbəxtliyindən, müqəddəslər var! Onların hər biri yüz min dəfələrlə göylərə düşməyə haqq qazanıblar, amma bu, onlara lazım deyil – axı cəmi bircə dəfə girmək olar. "Nolar, – Allah deyir. – Cənnətə istifadəsiz biletlər niyə batmalıdı? Yaxşısı budur, onu özü layiq olmayanlara paylayım... Əgər əziz Peter Tetsel qardaşından günah bağışlanmasını alıbsa, onu müqəddəs Martinin dəvətnamələrindən biriylə öz cənnətimə buraxım". Bəs necə? Yaxşı düşünülb?

Təqdir səsləri eşidilir.

Hə, Peter, kisəni çıxar! Qardaşlar, Allah ona qibtə ediləsi alver – iki qəpiyə cənnət təklif eləyir. Əbədi zövqü-səfa üçün iki qəpiyindən keçməyən elə bir xəsis, elə bir simic adam tapırlarmı? (*Peterdən pulu alır.*) Sağ ol! İndi öz evinə get, heç zaman günah işlətmə! Hə, özgə kim istəyir? Bu əlverişli mala baxın. Əgər bu bükütlünü keşiş göstərsəniz, o, sizin istəyinizlə ən ağır günahlarınızdan birini bağışlamalı olacaq. Düz deyilmi, keşiş?

K e ş i ş. Düzdü, ağır günahı bağışlayaram.

T e t s e l. Bəs bu? (*Daha bir bükütlünü açır.*) Sadəcə, Allah tərəfindən göstərilən mərhəmətdən başqa bir şey deyil. Bu xüsusi günahbağışlamalar doğmaları Ərafda olan xeyirxah adamlar üçündü. Pul verirsiniz, rəhmətlik qohumlarınız da qanadlar üzərində birbaşa göylərə – Allahın dərghasına uçur. Hər göndərilmiş şəxs üçün cəmi iki qəpik – hamı dərhal Allahın dərghasına düşəcək. Hə, kimə, kimə? Sənə? Sənə? Sənin kimin ölüb?

K ə n d l i. Anam.

T e t s e l. Təkcə anan? Bu yaşında yalnız ananı dəfn eləmişən?

K ə n d l i (*tərəddüdlə*). Bir də əmimi.

T e t s e l. Doğrudanmı, bədbəxt əmin axıracan Ərafda sərgərdan qalacaq? Tərpən! Tərpən! Pul ver. Cəmi dörd qəpik. (*Pulları alıb öz kisəsi üzərinə qaldırır.*) Bax, uşaqlar, pul düşür, ruh birbaşa cənnətə uçur! (*Ekünü¹ kisəsinə qoyur.*)

¹ *Ekü* – qədim fransız qızıl və gümüş pulu

Fleyta çalınır.

Bu, birincisi!

Fleyta təzədən çalınır.

Bax, bu da ikincisi! Bu da onlar! Bu da onlar! Kəpənəklər kimi sizin üzərinizdə uçuşurlar.

Fleyta çalınır.

Tezliklə görüşənədək! Tezliklə görüşənədək! Orada bizə dua eləyin! Bütün müqəddəslərə salam! Hə, qardaşlar, salam göndərək...

Alqışlar.

Di, tez yaxınlaş! (*Kəndlilərin çoxu yaxın gəlir.*) Arvadına və nəvənə görə? Bacına görə?

(Fleyta dönə-dönə çalınır.)

Əlinizi cibinizə salın!

Q y e s. Geri çəkilin!

Camaatın arasında səs-küy qopur.

T e t s e l (*keşişə*). Bu kimdi belə?

K e ş i ş. Onların keçmiş ağası. Qorxmağa dəyməz.

Q y e s. Ağlısızlar! Elə bilirsiniz payla canınızı qurtaraçaqsınız? Doğrudanmı, belə hesab eləyirsiniz ki, əzabkeşlər sizin dəyirmanına girən kimi cənnətə beləcə asan düşməyiniz üçün özlərini diri-diri yandırmağa imkan veriblər. Siz yalnız müqəddəslərin səxavətini qazananda qurtulacaqsınız. Onların xidmətini pulla ala bilməzsiz.

K ə n d l i. Onda dərhal asılmaq – dərhal da cəhənnəmə getmək daha yaxşıdı. Gündə on altı saat işləyəndə burada müqəddəs olarsan!

T e t s e l (*kəndliyə*). Sus görüm, axmaq, səndən böyük bir şey tələb eləmirlər. Hərdənbir bir-iki dəfə günahlarını bağışlat, Allah da mərhəmətini sənə üzərindən əskik eləməsin.

Q y e s. Buna bax. Ondan çürümüş mal al. O, səni öz günahlarına qayıtmaq haqqına görə iki qəpik verməyə məcbur eləyəcək. Amma Allah bu alış-verişi bəyənməyəcək, sən də cəhənnəmə gedəcəksən.

T e t s e l. Onları ümiddən məhrum elə, onları inamdan məhrum elə! Cəsarət göstər! Əvəzində onlara nə təklif eləyəcəksən?

Q y e s. Sevgi!

T e t s e l. O sevgi barədə nə bilirsən?

Q y e s. Bəs sən onun barəsində nə bilirsən? Onlara bu cür nifrət bəsləyəni, Allah dərğahına getməklə alver eləyəni O, necə sevə bilər?

T e t s e l (*kəndlilərə*). Əziz quzularım, bəyəm mən sizə nifrət eləyirəm?

H a m ı. Ah! Yoox!

T e t s e l. Əziz cücələrim, bəyəm mən sizi sevmirəm?

K ə n d l i. Sevirsən, sevirsən!

T e t s e l. Mən – kilsəyəm, qardaşlarım, kilsədən qıraqda sevgi yoxdu. Kilsə – ümumi anamızdı, rahiblər və keşişlər, onun bütün övladları, həm kasıblar, həm varlılar barədə bərabər payğı çəkirlər. Kilsənin ona sevgisinin hədd-hüdudu yoxdu.

Zəng cingiltisi və fleyta səsi. Cüzamlı peyda olur. Kəndlilər səhnənin kənarına qaçirlar. Qorxu səsləri eşidilir.

Bu nədi?

Keşiş və monaxlar qaça-qaça kilsəyə girib gizlənilir.

K ə n d l i (*barmağıyla cüzamlını göstərir*). Ona bax! Ona bax! Özünü qoruyun! Cüzamlı!

T e t s e l (*dəhşət içində*). İlahi, İsa Məsih! (*pauza*)

Qyəs cüzamlıya yaxınlaşır.

Q y e s (*cüzamlını Tetselə göstərir*). Onu öp!

T e t s e l. Tfu!

Q y e s. Əgər kilsə iyənib-çiyənəməyin nə olduğunu bilmədən hətta ən binəsib övladlarını sevirse, onu nəyə görə öpmürsən?

Tetsel inkarla başını bulayır.

İsa onu bağrına basardı! Mən onu səndən çox sevirəm.
(*Pauza. Cüzamlıya yaxınlaşır.*)

C ü z a m l ı (*dişlərini qıcaıyb*). Daha bir nəfər cüzamlını
öpmə nömrəsi göstərmək istəyir.

Q y e s. Yanıma gəl, qardaşım.

C ü z a m l ı. Belə də bilirdim. (*Ona həvəssiz halda yaxınlaşır.*) Söhbət bizim xilasımızdan gedirsə, imtina eləyə bilmərəm... Amma tez eləyin... Onların hamısı eyni cürdü. Elə bil, İlahi məni onların Allah dərgahına düşməsinə imkan vermək üçün qəsdən cüzamlı yaradıb.

Qyes onu öpmək istəyir.

Amma dodağımdan yox.

Tful! (*Üzünü silir.*) Öpüş.

T e t s e l (*gülməyə başlayır*). Nə olsun axı? Sən razısan? Gör ağzını necə silir?! Bəlkə, cüzam ondan əl çəkdi? Hə! Cüzamlı, vəziyyətin necədi?

C ü z a m l ı. Dünyada daha az sağlam, daha çox cüzamlı olsaydı, kefim daha yaxşı olardı.

T e t s e l. Harada yaşayırsan?

C ü z a m l ı. Başqa cüzamlılarla birgə meşədə.

T e t s e l. Bəs gün ərzində nəylə məşğul olursunuz?

C ü z a m l ı. Bir-birimizə cüzamlılar barədə əhvalatlar danışırıq.

T e t s e l. Kəndə niyə gəlmisən?

C ü z a m l ı. Görüm mən də günahlarımı bağışlada bilərəmmi?!

T e t s e l. Lap vaxtında gəlmisən!

C ü z a m l ı. Bəs onlar, doğrudan da, satılır.

T e t s e l. İki qəpiyə.

C ü z a m l ı. Mənim bir qəpiyim də yoxdu.

T e t s e l (*kəndlilərə müraciət eləyib təntənəylə*). Bura baxın! (*Cüzamliya*) Bax, gözəl, lap qəttəzə günahbağışlama var. Daha çox nə ürəyincədi? Görüş, yaxud öpüş almaq?

C ü z a m l ı. Lənət şeytana...

T e t s e l. Sənin istədiyini kimi hərəkət eləyəcəyəm. Seç!

C ü z a m l ı. Lənət şeytana, yaxşısı budur, onu mənə ver!

T e t s e l. Bu da o, havayı, İlahi naminə götür. Bu, sənə müqəddəs ana kilsədən hədiyyədi. Tut!

C ü z a m l ı. Yaşasın kilsə!

Tetsel pulu ona atr. Cüzamli onu havada qapır.

T e t s e l. İndisə rədd ol!

Cüzamli gedir. Zəng və fleyta səsləri.

T e t s e l. Nə? Kimin sevgisi güclüdü?

H a m ı. Sənin! Sənin! Yaşasın Tetsel!

T e t s e l. Hə, qardaşlarım! Kimin növbəsidir? Uzaq diyarlarda ölənin bacına görə!

Fleyta səslənir.

Səni tərbiyə eləyən xalalara görə! Atana-anana görə! Böyük oğluna görə! Pul verin! Pul verin!

Q y e s. Köpəklər! (*Yumruğunu masaya elə zərblə vurur ki, baraban pillələrlə aşağı dığırlandır.*) İsa alverçiləri məbəddən qovdu... (*Dayanır, susqun, düşməncəsinə göz qoyan kəndlilərə baxır, başlığını üzünə endirir, kilsə divarı qarşısında dayanıb iniltiyə*). Oy! Oy! Oy! Rüsvey oldum. Onlarla danışa bilmirəm. İlahi, onların qəlbinə gedən yolu mənə göstər!

Kəndlilər ona baxırlar. Tetsel hıçqıldayır. Kəndlilər Tetselə baxırlar,

Tetsel bir gözünü qırpır, əlini dodaqlarına qoyub onlara susmağı tapşırır, başının işarəsi ilə kilsənin girişini göstərir. Özü pəncələri üstündə kilsəyə girir. Kəndlilər kilsəyə girir, müqəddəsin heykəlini xərəkdə ora aparırlar; hamı yox olur. Bir dəqiqəlik sükutdan sonra

kilsənin kandarında mülki paltarda Henrix görünür.

Üçüncü gəliş

Henrix, Qyes, Nasti.

H e n r i x (*Nastini görmədən Qyesin yanına enir*). Sən ruhu tərəvəz kimi qəbul eləyirsən?

Q y e s. Bunu kim deyir?

H e n r i x. Dirrikçi kökdən ötrü nəyin yaxşı olduğunu qət eləyə bilər, amma heç kəs rifahın nə olduğuna başqasının əvəzinə qərar verə bilməz.

Q y e s. Bunu kim deyir, Henrix?

H e n r i x. Hə.

Q y e s (*qalxıb başlığı geri atır*). Əmindim ki, elə ilk səhv addımdan sonra səni yenidən görəcəyəm. (*pauza*) Nəyə görə buradasan? Nifrət üçün qida axtarırsan?

H e n r i x. "Xeyir səpən – xeyir görər". Bunu sən deyirdin, elə deyilmi?

Q y e s. Demişəm, indi də təkrar eləyirəm. (*pauza*)

H e n r i x. Mən sənə məhsulunu yığmağa gəlmişəm.

Q y e s. Çox tezdi. (*pauza*)

H e n r i x. Bu da sənə ilk qurbanın – Katerina ölüdür.

Q y e s. Ölüdür? Allah rəhmət eləsin. Bəs sən məndən nə istəyirsən?

Henrix güllür.

Gülmə. Gözəl bilirsən ki, gülməyi bacarmırsan.

H e n r i x (*elə bil, üzr istəyir*). O, üz-gözünü əyir.

Q y e s (*cəld Henrixə sarı döndüb*). Kim? (*Başa düşür.*) Deməli, artıq bir-birinizdən ayrılırsınız?

H e n r i x. Bir dəqiqə də olsun.

Q y e s. Yaxşı dəstədi.

H e n r i x (*əlını üzünə çəkir*). O, zəhlətökən olur.

Q y e s (*Henrixə yaxınlaşır*). Henrix... əgər sənə pislik eləmişəmsə, bağışla.

H e n r i x. Səni bağışlamaq? Sən də hər yerdə lovğalanaçaqsan ki, İsa Məsih suyu şəraba çevirən kimi, nifrəti sevgiyə çevirmisən?

Q y e s. Sənin sevgin mənə məxsusdu. Mən səni o nifrətdən və iblisdən qurtaracağam.

H e n r i x (*elə bil, onun diliylə başqa bir kəs danışmış kimi, dəyişmiş səsle*). Ata, Oğul və Müqəddəs Ruh naminə! Ata – mənəm, iblis – oğlumdu, nifrət – Müqəddəs Ruhdu. Səndən ötrü, İlahi, üçlüyü pozmaq bizim üçtərəfli əlaqəmizi pozmaqdan asandı.

Q y e s. Onda əlvida! Öz moizələrini oxumaq üçün Vörmə get. Gəl doqquz aydan sonra görüşək.

H e n r i x. Mən daha heç vaxt Vörmə qayıtmayacağam, daha heç vaxt moizə oxumayacağam. İndi təlxəyəm, daha kilsəyə məxsus deyiləm. Məni ibadət aparmaq, günah bağışlamaq hüququndan mərhum elədilər.

Q y e s. Səni nədə günahlandırırlar?

H e n r i x. Pul müqabilində şəhəri verdiyimə görə.

Q y e s. İyrənc yalandı!

H e n r i x. O yalanı özüm yaymışam. Mən minbərə qalxıb hamının qarşısında hər şeyi boynuma aldım, öz təmənam, öz paxıllığım, cismani istəklərdə də itaət eləmədiyim barədə danışdım.

Q y e s. Sən yalan danışsırdın.

H e n r i x. Nə olsun ki? Axı bütün Vörmə deyirdi ki, kilsə kasıblara nifrəti üzündən mənə onları düşmənin çənginə verməyi tapşırıb.

Q y e s. Bir halda ki belədi, sən öz günahını yumalısan.

H e n r i x. Sən yaxşı bilirsən – heç bir şeyi yumaq olmaz.

Q y e s. Doğrudu. Heç nəyi heç şeylə yuya bilməzsən. (*Pauza. Qəfildən Henrixə yaxınlaşır.*) Katerinanın başına nə gəlib?

H e n r i x. Qanı xarab olub, cismini yara basıb. Artıq üç həftədi, nə yatır, nə yeyir.

Q y e s. Niyə onun yanında qalmadın?

H e n r i x. Mən ona lazım deyiləm, o da mənə lazım deyil.

Q y e s. Onu müalicə etmək lazımdı.

H e n r i x. Onun müalicəsi yoxdu. O ölməli idi.

Q y e s. Nədən ölür?

H e n r i x. Xəcalətindən. Onu bu qədər kişi əlinin toxunduğu öz bədəni dəhşətə gətirir. Öz qəlbi daha da qorxuya salır, çünki o qəlbə sənün obrazın qalıb. Sən – onun öltürücü xəstəliyən.

Q y e s. Keşis, indi artıq yeni ildi, mənə ötənlik yanlıqlarımı boynuma almıram. Həmin günaha görə o dünyada həmişə cavab verəcəyəm, amma burada o günaha son qoyulub. Mən bir dəqiqə də vaxt itirə bilmərəm.

H e n r i x. Deməli, iki Qyes var.

Q y e s. Bəli, iki: Yaxşılıq eləyən sağ, bir də Pislik eləmiş ölü Qyes.

H e n r i x. Sən də öz günahlarını ölənlə birgə basdırmısan?

Q y e s. Hə.

H e n r i x. Çox gözəl! Amma indi Katerinanı ölü yox, özünü sevgiyə həsr eləmiş gözəl, saf Qyes öldürür.

Q y e s. Yalan danışırın! Cinayətkar o – başqa Qyesdi.

H e n r i x. Burada cinayət yox idi. Sən onu murdarlayıb Katerinaya özünün sahib olduğundan xeyli çox şey verdin: sən ona sevgi verdin. O, səni sevirdi, bilmirəm nəyə görə sevirdi. Günlərin bir günü səxavətləndin. Onda Katerinaya pul kisəsi verib qovdun. Bax buna görə ölür.

Q y e s. Mən fahişəylə yaşaya bilərdimmi?

H e n r i x. Bəli, çünki onu sən fahişə elədin!

Q y e s. Mən ya Yaxşılıqdan, ya da ondan imtina etməliydim.

H e n r i x. Amma əgər yanında saxlasaydın, sən onu, onunla birgə özünü xilas eləyə bilərdin. Ancaq mən nə deyirəm? Bir nəfəri, bircə nəfəri xilas etmək? Qyes kimi bir adam belə alçala bilərdimi? Onun daha böyük planları var.

Q y e s (*qəfildən*). O, haradadı?

H e n r i x. Sənin torpaqlarında.

Q y e s. Deməli, məni yenə görmək istəyib?

H e n r i x. Amma yolda onu xəstəlik əldən salıb.

Q y e s. O, haradadı?

H e n r i x. Demərəm. Sən, onsuz da, ona həddən artıq çox pislik eləmişən.

Q y e s (*hiddətlə yumruğunu düyünləyir*). Mən... (*Sakitləşir.*) Yaxşı, onu özüm taparam. Əlvida, Henrix! (*İblis tərəfə baş əyir.*) Hörmət və ehtiramla. (*Nastiyə sarı dönür.*) Gedək, Nasti!

H e n r i x (*təəccüblənmiş halda*). Nasti!

Nasti Qyesin ardınca getmək istəyir. Henrix onun qabağını kəsir.

Dördüncü gəliş

Henrix. Nasti.

H e n r i x (*çaşqın halda*). Nasti! (*ucadan*) Nasti, mən səni axtarırdım! Dayan! Səninlə danışmalıyam. Mənə nə qədər istəyirsən nifrət elə, amma bir qulaq as. Mən Şulheymin torpaqlarından keçdim. Qiyam yetişir.

N a s t i. Yol ver, hər şeyi bilirəm.

H e n r i x. Qiyam istəyirsən? De, istəyirsən?

N a s t i. Sənə nə dəxli var? Yol ver!

H e n r i x (*əllərini yana açır*). Cavab verməmiş keçə bilməzsən.

N a s t i (*dinməzəcə ona baxır, sonra qərara gəlir*). İstədim-istəmədim, artıq heç kəs mane ola bilməz.

H e n r i x. Mən mane ola bilərəm. İki gün ərzində dənizə uzanmış yolu kəsən bənd ucaldaram. Bunun əvəzində, Nasti, istəyirəm ki, məni bağışlayasan.

N a s t i. Yenə bağışlama oyunu? (*pauza*) Bu, məni cana doydurur. Mən bu oyunda iştirak eləmirəm. Mənim nə lənətləmək, nə günah bağışlamaq səlahiyyətim var. Bu, İlahinin işidi.

H e n r i x. Əgər Allah mənə, səninlə özümün bağışlaması arasında seçim eləmək imkanı versəydi, səninkini seçərdim.

N a s t i. Sən pis seçim eləyərdin – mənasız bir şey xətrinə əbədi zövq-səfanı qurban verərdin.

H e n r i x. Yox, Nasti, mən yerdə bağışlanmaq üçün Allah dərgahında bağışlanmaqdan imtina eləyərdim.

N a s t i. Torpaq bağışlamır.

H e n r i x. Sən məni boğaza yığdın.

N a s t i. Nolub?

H e n r i x. Mən səninlə danışmıram. *(Nastiyə)* Sən mənim işimi asanlaşdırmırsan. Məni nifrətə doğru itələyirsən, sənə mənə kömək eləmək istəmirsən. *(Üç dəfə xaç çevirir.)* Yaxşı. İndi o, bir dəqiqəliyə məni rahat buraxacaq. Vaxt yoxdu, diqqətlə qulaq as! Kəndlilər hazırlaşırlar, onlar baronlarla danışmaq aparmaq istəyirlər. Bu, bizə bir neçə gün vaxt verir.

N a s t i. Bəs neyləyəcəksən axı?

H e n r i x. Kəndliləri tanıyırsan. Onlar kilsə naminə özlərinin tikə-tikə doğranmalarına razı olurlar. Buradakı kəndlərdə bütün qalan Almaniyadakından daha artıq inam var.

N a s t i *(başını bulayır)*. Sənin keşişlərin gücsüzdülər. Onları sevirlər, bu, doğrudu, amma əgər qiyamı mühakimə eləsələr, moizələrinə qulaq asan tapılmayacaq.

H e n r i x. Onların danışmalarına yox, susmalarına bel bağlayıram. Təsəvvürünüzə gətirin: kəndlilər qəfildən səhər oyanıb görəcəklər ki, kilsələrin qapıları taybatay açıqdı, məbədlər boşdu. Quş uçub gedib. Nə minbərin qarşısında, nə saxlanc yerində, nə sərđabənin yanında, nə keşişin evində bir nəfər var.

N a s t i. Bəs bu mümkündür?

H e n r i x. Hər şey hazırdı. Sənin adamların var?

N a s t i. Bəzi adamlar var.

H e n r i x. Qoy ölkəni gəzib hamıdan artıq qışqırınsınlar. Başlıcası, qoy Allahın ziddinə danışsınlar. Qiyam doğurmaları, qorxu səpmələri vacibdi. Növbəti bazar gündüsay, qoy Riqada keşişi moizə vaxtı tutub meşəyə aparsınlar, oradan qana batmış qılıncla qayıtsınlar. Bütün ətrafdakı keşişlər gecə gizlicə kəndləri tərək eləyib Markşteynin qəsrinə yollanaçaqlar, orada onları

gözləyirlər. Bazar ertəsindən Allah öz dərğahına qayıdacaq. Daha uşaqları xaç suyuna çəkməyəcək, günahları bağışlamayacaqlar, xəstələr duasız öləcəklər. Qorxu qiyamı boğacaq.

N a s t i (*fikirli-fikirli*). Ola bilsin, belə də olacaq...

Kilsənin qapısı taybatay açılır. Orqan səsi eşidilir. Kəndlilər xərkədə müqəddəs heykəlini gətirib kilsədən çıxırlar.

H e n r i x. Nasti, yalvarıram, əgər mümkünsə, de ki, məni bağışlayırsan.

N a s t i. Bunu deməyə şad oldurdum. Amma bədbəxtlik bundadı ki, sən kim olduğunı bilmirəm.

ALTINCI ŞƏKİL

İki həftədən sonra. Kilsə; kəndlərin bütün camaatı orada gizləniliblər, daha bayıra çıxırlar, orada yeyib-yadırlar. Nasti və

Henrix onların necə dua elədiklərinə baxırlar.

Kişilər, qadınlar döşəmədə uzanıblar. Kilsəyə xəstə – şikəstləri gətirirlər. Minbərin dibində iniltilər, vurnuxma var.

Birinci gəliş

Dua eləyən kəndlilər, Nasti və Henrix.

N a s t i (*öz-özünə*). Daha onlara qulaq asa bilmirəm! Təəssüf! Sizin hiddətinizdən başqa heç şeyiniz yox idi, onu da mən özüm yadırdım.

H e n r i x. Sən nə deyirsən?

N a s t i. Heç nə.

H e n r i x. Narazısan?

N a s t i. Hə, narazıyam.

H e n r i x. Hər yerdə adamlar kilsələrə yığışırlar. Qorxu onların əl-qolunu bağlayıb, qiyam beşiyində boğulub. Daha nə istəyirsən?

Nasti cavab vermir.

Deməli, ikimizin əvəzinə sevinəcəyəm.

Sənə nolub? Nasti onu vurur.

N a s t i. Əgər sevinsən, qabırğanı sındıraram.

H e n r i x. Qələbəmizə sevinməyimi istəmirsən?

N a s t i. Adamları sürünməyə məcbur eləyib sevinməyini istəmirəm.

H e n r i x. Hər şeyi sənin xətrinə və sənin razılığınla elədim. Öz-özündən şübhələnmirsən ki, peyğəmbər?

Nasti çiyinlərini çəkir.

Axı onlara ilk dəfə yalan söyləmirsən.

N a s t i. Amma birinci dəfə onları diz çökdürdüm, müdafiə olunmalarına əngəl törətdim. İlk dəfə mövhumatla əlbir oldum, ilk dəfə iblislə ittifaq bağladım.

H e n r i x. Qorxmursan?

N a s t i. İblis – Allahın yaratdığıdı. Əgər Allah istəsə, iblis mənə tabe olar. Bu kilsədə boğuluram. Çıxaq!

İkinci gəliş

Henrix, Nasti, Qyes.

Henrixlə Nasti kilsədən çıxmağa hazırlaşırlar.

Q y e s (*içəri girib Henrixə doğru yönəlir*). Köpək, səndən ötrü mərci udmaq üçün bütün vasitələr yaxşıdı? Məni iki həftə vaxt itirməyə məcbur elədin. Öz torpaqlarımı on dəfə dolaşdım, onu hər yerdə axtardım, indi öyrəndim ki, buradadı. Burada, daş döşəmənin üstündə xəstədi. Mənim günahım da budu!

Henrix onun əlindən çıxıb Nastiylə birgə gedir.

Q y e s (*öz-özünə təkrar eləyir*). Mənim günahım... Mənasız

sözlərdi. Sən gözləyirsən ki, utanım, amma mən utanmayacağam. Qürur yaralarımın sızır. Artıq otuz beş ildi ki, qürurumdan boğuluram. Xəcalətimdən ölüürəm... Daha belə olmaz! (*kəskin tərzlə*) Məni fikirdən məhrum elə! Onu mənim əlimdən al! Elə et ki, özümü unudum. Məni həşərata çevir! Qoy belə olsun!

Dua eləyən kəndlilərin donqultuları gah artır, gah da azalır.

Katerina! (*Camaatın arasından keçir, hər kəsin üzünə baxıb çağırır.*) Katerina! Katerina! (*Döşəmədə sərilmiş cisimlərə yaxınlaşır, adyali qaldırıb dərhal da salır, sütunun arxasında gözdən itir. Çağırmaqda davam elədiyi eşidilir.*) Katerina!

Üçüncü gəliş

Kəndlilər təkdilər. Qüllədəki saat yeddini vurur. Döşəmədə yatanların biri oyanıb ayağa sıçrayır.

1-ci k i ş i. Saat neçədi? İndi hansı gündü?

2-ci k i ş i. Bu gün bazar günüdür. İndi saat yeddidi. Yox, bu gün bazar günü deyil.

S ə s l ə r. Bazar günlərinin sonu çatdı, sonu çatdı. Daha heç vaxt bazar günləri olmayacaq. Keşişimiz onu özüylə aparıb. O yalnız bizə ara günlər, lənətə gəlmiş iş və aclıq günləri qoyub.

1-ci k i ş i. Bütün bunlar cəhənnəm olsun! Yaxşısı budur, yenə yatım. Məhşər günü yetişəndə məni oyadarsınız.

Q a d ı n. Gəlin dua eləyək.

Hilda əlində saman dəstəsi içəri girir. Arxasınca iki kəndli qadın da saman gətirib gəlir.

Dördüncü gəliş

Həmin adamlar, Hilda, sonra Qyes.

1-ci q a d ı n. Hilda! Bu, Hildadı.

2-ci q a d ı n. Çox yaxşı oldu ki, gəldin! Kənddən nə xəbər var, danış görək.

H i l d a. Danışmalı bir şey yoxdu. Hər yerdə sakitlikdi. Yalnız mal-qara qorxudan böyürür.

K i m i n s ə s ə s i. Bəs hava yaxşıdı?

H i l d a. Bilmirəm.

S ə s. Göyə baxmadın?

H i l d a. Yox. *(pauza)* Xəstələrə döşənək düzəltmək üçün saman yığırdım. *(hər iki kəndli qadına)* Mənə kömək eləyin!

Onlar xəstəni saman döşənəyin üstünə uzadırlar.

Belə. İndi bunu.

Bunu da. Onu da uzadırlar.

Hiçqırmağa başlayan qarını qaldırırlar.

Ağlama, xahiş eləyirəm. Onların kefini pozma. Bəsdi, nənə, yoxsa hamısı sənə qoşulub ağlayacaq.

Q a r ı *(hıçqıra-hıçqıra)*. Təsbehim orada qalıb... *(Təsbehin olduğu yeri göstərir.)*

H i l d a *(inciyir, təsbehi götürüb onun dizləri üstünə atır)*. Tut! *(Sakitləşir, daha mülayim tərzdə dillənir.)* Dua elə görək, dua elə! Göz yaşı axıtmaqdan sonra, dua eləmək daha yaxşıdı – səs-küyü az çıxır. Yaxşı, bəsdi, eyni vaxtda həm dua eləmək, həm ağlamaq olmaz! *(Qarının gözlərini yaylıqla silir)*. Bax, gözlərini sil. Bəsdi! Sənə ağlama deyirəm! Biz günahkar deyilik, Allahın da bizi cəzalandırmağa haqqı yoxdu.

Q a r ı *(hələ də hıçqıra-hıçqıra)*. Oh, qızım... Bilirsən, onun hər şeyə haqqı var.

H i l d a (*kəskin tərzdə*). Onun günahsızları cəzalandırmaq haqqı olsaydı, dərhal ruhumu iblisə verərdim.

Hamı diksinib ona baxır.

(O, çiyinlərini çəkib sütuna söykədir. Elə bil, müəyyən bir xatirədən heyfətə gəlir. Bir dəqiqə gözlərini boşluğa dikib durur. Sonra nifrətlə dillənir.)

Tfu!

1-ci q a d ı n. Hilda, sənə nolub?

H i l d a. Heç şey.

Q a d ı n. Sən bizə ümidi qaytarmağı yaxşı bacarırdın?

H i l d a. Ümidi? Kimə? Nəyə?

Q a d ı n. Hilda, sən ümitsizləşsən, bizi də ümitsizlik bürüyər.

H i l d a. Yaxşı. Amma mənə qulaq asın. (*O titrəyir.*) Bura soyuqdu. Siz – dünyada yeganə hərarətsizsiniz. Bir-birinizə sığınib gözləməlisiniz.

S ə s. Nəyi gözləməliyik?

H i l d a. Daha isti olmasını. Aclığa-susuzluğa döztürük. Qorxuruq, özümüzü pis hiss eləyirik, amma indi yeganə vəcib olan şey – qızınmaqdı.

Q a d ı n. Yaxşı. Mənə sığın. Mənə yaxın gəl!

Hilda yerindən tərpənmir.

Qadın yerindən qalxıb ona doğru gedir.

O ölüb?

H i l d a. Hə.

Q a d ı n. İlahi, onun ruhunu rahat elə.

H i l d a. Rahat elə, İlahi? (*Qısa gültüş.*) O, İlahiyə gerek deyil.

Q a d ı n. Hilda, belə deməyə necə cəsəret eləyirsən?

Camaatın içində səs-küy.

H i l d a. O, ölümqabağı cəhənnəmi gördü. Qəfildən dikəlib gördüyünü danışdı, dərhal da öldü.

Q a d ı n. Mərhumun yanında heç kəs oturmur?

H i l d a. Yox. Bəlkə, sən gedəsən?

Q a d ı n. Dünyanın bütün naz-nemətini versən də, getmərim.

H i l d a. Yaxşı. Mən indi onun yanına qayıdaram. Ancaq qoy bir az qızınım.

Q a d ı n (*üzünü camaata tutub*). Dua eləyək, qardaşlarım! Cəhənnəmi görmüş mərhumun bağışlanmasını istəyək. Bəlkə, onu əbədi əzablar gözləyir. (*Uzaqda dizləri üstə çökür.*)

Duanın yeknəsəq uğultusu. Qyes peyda olur, hələ də sütuna söykənib duran Hildaya baxır.

H i l d a (*astadan*). Bağışlanmaq üçün dua eləmək! Bizə nəyi bağışlamalısan axı? Sən bizdən bağışlanmağını xahiş eləməlisən! Bilmirəm mənim alnıma nə yazmışsan, ölənəsə heç tanımırdım. Amma əgər onu mühakimə eləsən, sənın dərgahın mənə lazım deyil. Doğrudanmı, elə bilirsən cənnətdə min il də keçsə, onun gözlərində donub-qalmış dəhşəti unudacağam? Cənnətdə əzablara məhkum olanlar əziyyət, bu dünyadasa kasıblar dərd çəkdikləri müddətdə sevinməyə cəsarət göstərən seçilmişlərə nifrət eləyirəm. Mən adamların yanındayam, onların yanında da qalacağam. Sən məni keşşisiz ölməyə məcbur eləyə bilərsən, sən məni qəfildən öz məhkəməyə çağıra bilərsən, hələ məlum deyil kim kimi mühakimə eləyəcək. (*pauza*) Katerina onu sevir. Bütün gecəni inildəyir, onu öz yanına çağırırdı. Amma bu yaramaz nəylə onun aqlını başından çıxarıb? (*Qəfildən üzünü ətrafdakılara tutur.*) Əgər dua eləmək istəyirsinizsə, dua eləyin ki, Rıqada axıdılmış qan Qyesin başına tökülsün.

S ə s. Qyesin?

H i l d a. Təkcə o günahkardı.

S ə s. Qoy Allah bic Qyesi cəzalandırsın.

Q y e s (*qısa gülüşlə*). Neyləyirəm eləyim – Yaxşılıq,

yaxud Pislik – həmişə nifrət doğururam. (*kəndlilərdən birinə*)
O kimdi?

K ə n d l i. Bu, Hildadı axı!

Q y e s. Hansı Hilda?

K ə n d l i. Hilda Lemm. Onun atası kənddə ən varlı dəyirmançıydı.

Q y e s (*kədərlə*). Siz onu peyğəmbərə qulaq asan kimi dinləyirsiniz. O dedi, Qyesin cəzalandırılması üçün dua eləyin, siz də dərhal diz çökdünüz.

K ə n d l i. Sadəcə, onu çox sevirik.

Q y e s. O, varlı qızdı, sizsə onu sevirsiniz.

K ə n d l i. O daha varlı deyil. Ötən il rahibə olmalıydı, amma aclıq oldu, o, andından imtina eləyib bizim aramızda yaşamağa başladı.

Q y e s. Bəs sizin sevginizi nəylə qazandı?

K ə n d l i. Rahibə kimi yaşayır, özünü hər şeydən məhrum eləyir, hamıya yardım göstərir...

Q y e s. Bəli, bəli. Bütün bunları mən də bacararam. Axı başqa bir şey də olmalıdı!

K ə n d l i. Başqa heç bir şey bilmirəm.

Q y e s. Başqa heç bir şey?! Qəribədi!

K ə n d l i. O... o, xeyirxahdı.

Q y e s (*qəhqəhə çəkib gülməyə başlayır*). Xeyirxahdı?! Sağ ol, dostum, sən məni xəbərdar elədin. (*Uzaqlaşır*.) Əgər, doğrudan da, xeyir iş tutursa, buna sevinərəm. İlahi, necə lazımdı, sevinərəm. Qoy sənin səltənətin bərqərar olsun, harada, onun, yaxud mənim sayəmdə olduğunun əhəmiyyəti yoxdu. (*Hildaya düşməncəsinə nəzər salır*.) Rahibə kimi yaşayır. Bəs mən? Bəyəm mən rahib kimi yaşamıram? O, nə iş görüb ki, həmin işi görməmişəm? (*Hildaya yaxınlaşır*.) Salam! Katerinanı tanıyırsanmı?

H i l d a (*dik atlıb*). Məndən niyə soruşursan? Sən kimsən?

Q y e s. Cavab ver mənə, onu tanıyırsan?

H i l d a. Hə, hə, tanıyıram. (*O, kəskin hərəkətlə Qyesin*

başlığını geri atıb üzünü açır.) Hə, bu sənsən? Bir dəfə görməsəm də, səni də tanıyıram. Sən – Qyessən.

Q y e s. Hə, mənəm.

H i l d a. Axır ki gəldin!

Q y e s. O, haradadı?

H i l d a (*cavab vermədən ona baxır; dodaqlarında qəzəbli təbəssüm donub*). Onu görəcəksən, tələsməyə ehtiyac yoxdu.

Q y e s. Doğrudanmı, fikirləşirsən ki, o, beş dəqiqə artıq əzab çəkmək istəyər?

H i l d a. Doğrudanmı, inanırsan ki, o, səni görüb əzab çəkməyə son qoyacaq! (*O, Qyesə baxır. pauza*) Hər ikiniz gözləyirsiniz.

Q y e s. Nəyi gözləyək axı?

H i l d a. Səni başdan-ayağa öyrənənəcən.

Q y e s. Ağlısız, mən səni tanımıram, tanımaq da istəmirəm.

H i l d a. Mənsə səni tanıyıram.

Q y e s. Yox.

H i l d a. Yox? Sinəndə qara məxmər kimi tük var. Qarnında göy damar var, sən qadınlara nəvaziş göstərəndə o damar şişir. Budunda çiyləyə oxşayan iri xal var.

Q y e s. Haradan bilirsən?

H i l d a. Beş gün beş gecə Katerinanın yanında keçirmişəm. Otaqda üç nəfərdik: o, mən, sən. Biz üçlükdə bir ailə kimi yaşayırdıq. O, səni hər yerdə görürdü, axırda mən də səni görməyə başladım. Gecə ərzində iyirmi dəfə qapı açılır, sən də içəri girirdin. Sən ona tənbel-tənbel, laqeydcəsinə baxırdın, onun boynunun ardını iki barmağınla sığallayırdın. Bax, belə! (*Kobudcasına Qyesin əlindən yapışır.*) Onlarda, o barmaqlarda nə var? O barmaqda xüsusi nə var? Tük basmış ət. (*Hiddətlə onu itələyir.*)

Q y e s. O, nə deyirdi?

H i l d a. Sənə nifrət eləməyim üçün nə lazımdısa onu.

Q y e s. Deyirdi ki, mən qəzəbli, kobud, iyrencəm?

H i l d a. Deyirdi, sən gözəl, ağıllı, cəsursan. Deyirdi, sən

həyasız, qəddarsan. Deyirdi, qadın dərhal vurulmaq üçün sənə baxmağa bənddi.

Q y e s. O, sənə başqa Qyes barədə danışmış.

H i l d a. Yalnız bir Qyes var.

Q y e s. Mənə öz gözlərinlə bax: qəddarlıq haradadı, həyasızlıq harada? Təəssüf! Ağıl haradadı? Əvvəlcə uzağı, həm də aydın göürdüm, çünki Şər adidi. Amma baxışlarım tutqunlaşdı, bütün aləm də anlaşılmaz oldu. Hilda, xahiş eləyirəm, mənim düşmənim olma.

H i l d a. Mənlik nə işin var? Axı sənə ziyan vura bilərəm.

Q y e s (*kəndliləri göstərib*). Sən artıq onların nəzərində mənə ziyan vurmusan.

H i l d a. Onlar mənə məxsusdu, mən də onlara. Onları öz işinə qatma.

Q y e s. Düzdümü ki, səni sevirlər.

H i l d a. Hə, düzdü.

Q y e s. Nəyə görə?

H i l d a. Heç vaxt bu barədə fikirləşməmişəm.

Q y e s. Buna görə də gözəlsən.

H i l d a. Yox, sərkərdə! Siz gözəl qadınları sevirsiniz, ona görə ki, görməli işiniz yoxdu, ona görə ki, dadlı yemək yeyirsiniz. Amma mənim qardaşlarım bütün günü işləyir, aclıq keçirirlər. Qadın gözəlliyi onlara gərək deyil.

Q y e s. Onda məsələ nədədi axı? Səni onlara lazım oldu-ğuna görə sevirlər?

H i l d a. Çünki onlar mənə gərəkdi.

Q y e s. Nəyə görə?

H i l d a. Sən başa düşə bilməzsən.

Q y e s (*ona doğru gedə-gedə*). Səni dərhal sevdilər?

H i l d a. Bəli, dərhal.

Q y e s (*öz-özünə*). Hə, belə də düşünürdüm: dərhal, ya da heç vaxt. Bu zaman dərhal udur, ya da itirirsən. Zamandan və cəhddən heç nə asılı deyil. (*kəskin tərzdə*) Bu, ədalətsizlikdi. Belə çıxır, anadangəlmə lənətlənmiş adamlar var.

H i l d a. Bəli, var. Məsələn, Katerina.

Q y e s (*qulaq asmadan*). Onları nəylə ələ aldın, cadugər? Məni uğursuzluq gözləyən yerdə necə uğur qazandın?

H i l d a. Sən Katerinanın ağlını başından çıxarmaq üçün neylədin?

Onlar heyrətlənmiş halda bir-birinə baxırlar.

Q y e s (*onu gözdən keçirməyə ara vermədən*). Sən məndən onların sevgisini oğurladın. Sənə baxanda o adamların sevgisini görürəm.

H i l d a. Mənsə sənə baxıb Katerinanın sevgisini görürəm. Səndən də iyrenirəm.

Q y e s. Məni nədə günahlandırırısan?

H i l d a. Katerinanın adından onu ümitsizlik həddinə çatdırdığına görə günahlandırırım.

Q y e s. Bu, sənin işin deyil.

H i l d a. Bu kişilərin və qadınların adından öz torpaqlarını başımızdan tökdüyünə, bizi o torpaqların altında dəfn elədiyinə görə günahlandırırım.

Q y e s. Lənət şeytana! Mən qadının qarşısında özümə bəraət qazandırmamalıyam.

H i l d a. Öz adımdansa, istəyimin əksinə mənə sahib olduğuna görə günahlandırırım.

Q y e s (*heyrlənib*). Sənə?

H i l d a. Hiyləgərliyə, zorakılığa əl atıb beş gün dalbadal mənə sahib oldun.

Q y e s (*gültür*). Yəqin, bu, yuxuda olub.

H i l d a. Hə, yuxuda. Onun yuxularında. Katerina məni öz yuxularına çəkib apardı. Mən onların ağrılarından əzab çəkdiyim kimi, onun ağrısından da əzab çəkmək istəyirdim. Amma bu, tələydi. Mən səni onun sevgisiylə sevdim. Allah səxavətli, indi səni gördüm. Günün günortaçağında gördüm, öz yuxumdan azad oluram. Sən gündüz əsl olduğun kimisən.

Q y e s. Hə, onda oyan! Hər şey yalnız sənin yuxunda olub. Mən sənə toxunmamışam. Bu səhərəcən səni, bir dəfə

də olsun, görməmişəm. Heç bir şey olmayıb.

H i l d a. Heç bir şey. Sanki, heç bir şey. O, mənim əllərimdə qışqırırdı, amma məgər bunun bir mənası var? Mənə heç nə olmadı – axı sinəmə, dodaqlarıma toxunmadın. Sən yaraşlıqısan, sərkərdə! Sən bütün varlılar kimi tənhasan. Həmişə yalnız sənə vurulmuş yaralardan əziyyət çəkirsən. Sənin bədbəxtliyin bundadır. Mənsə öz cismimi, az qala, hiss eləmirəm, həyatımın haradan başlayıb harada bitdiyini bilmirəm, məni səsləyəndə heç də həmişə cavab vermirəm. Bəzən məni hətta öz adımla da təəccübləndirir. Mən hamının ağrısından əziyyət çəkirəm: başqasının sifətinə şillə çəkəndə ağrıyıram, mən ölənin hər biriylə ölürəm. Sən məndə güclə sahib olduğun bütün qadınları zorladın.

Q y e s (*sevinə-sevinə*). Nəhayət ki!

Hilda ona təəccüblə baxır.

Sən birinci olacaqsan.

H i l d a. Birinci?

Q y e s. Məni sevən birinci adam.

H i l d a. Mən? (*Gülür.*)

Q y e s. Sən artıq məni sevirsən. Mən səni beş gecə öz ağuşumda saxlamışam, mən sənin qəlbində iz qoymuşam, sən məni Katerinanın sevgisiylə sevmisən, mənsə səni kəndlilərin sevgisiylə sevirəm, onda onlar da məni sevməlidilər.

H i l d a. Əgər bir gün gəlib sənə sevgiylə baxsam, öz gözlərimi çıxararam.

Qyəs onun əllərindən yapışır. Hilda qəfildən gülməyinə ara verib ona qəzəblə baxır.

Katerina öldü.

Q y e s. Öldü! (*O, bu xəbərdən sarsılıb*) Nə vaxt?

H i l d a. İndicə.

Q y e s. O... əzab çəkirdi?

H i l d a. O, cəhənnəmi gördü.

Q y e s (*səndələyib*). Öldü...

H i l d a. O, səndən qaçdı, elə deyilmi? Gəl görək, onun boynunun ardını sıgalla.

Sükut. Sonra kilsənin o başında kiminsə qışqırtısı eşidilir. Kəndlilər döşəmədən qalxıb üzlerini çıxışa çevirirlər. İntizar dəqiqəsi. Səs-küy artır. Sonra Henrixlə Nasti peyda olur. Onlar xərəkdə Katerinanı gətirirlər.

Beşinci gəliş

Həmin adamlar, Nasti və Katerina.

K a t e r i n a *(daha qışqırır. Xərəkdə dikəlib mızıldanır).*
Yox! Yox! Yox! Yox! Yox!

Q y e s *(qışqırır).* Katerina! *(Hildaya)* Alçaq! Sən mənə yalan söylədin.

H i l d a. Mən? Mən sənə yalan söyləmədim, Qyes. Onun ürəyi dayanıb. *(O, Katerinanın üzərinə əyilir.)*

H e n r i x. Bura gələndə yolda onun necə inildədiyini eşitdik. Qışqırırdı ki, iblis izləyir, onu xaçın dibinə aparmaqdan ötrü bizə yalvarırdı.

Kəndlilər hədəylə onların yolunu kəsirlər.

S ə s l ə r. Yox! Yox!,

– O, lənətlənib!

– Buradan rədd ol!

– Elə indi rədd ol!

Q y e s. Lənət şeytana, köpəklər! Mən sizi xristian mərhəmətinə öyrədərəm.

H i l d a. Sus! Sən yalnız pislik eləyə bilərsən. *(kəndlilərə)* O meyitdi, amma ruhu cismindən ayrıla bilmir, çünki iblislərin əhatəsindədi. Sizi də iblis izləyir. Əgər ona rəhminiz gəlməsə, sizə kimin rəhmi gələcək? Əgər kasıblar bir-birini sevməsələr, kasıbları kim sevər?

Camaat dinməzcə kənara çəkilir.

Bir halda ki bunu istəyir, onu xacın dibinə aparın.

K a t e r i n a. O, buradadı?

H i l d a. Kim?

K a t e r i n a. Keşiş.

H i l d a. O, hələ gəlməyib.

K a t e r i n a. Onun dalınca get! Tez! O gələncən dözərəm.

Q y e s (*yaxınlaşır*). Katerina!

K a t e r i n a. Bu, odur?

Q y e s. Mənəm, mənim məhəbbətim.

K a t e r i n a. Sənsən? Elə bildim keşişdi. (*Qışqırır.*) Keşiş istəyirəm! Onu tez gətirin. Duasız ölmək istəmirəm.

Q y e s. Katerina, qorxmalı bir şey yoxdu. Heç kəs sənə pislik eləməz. Sən bu dünyada həddən artıq çox əziyyət çəkdin.

K a t e r i n a. Sənə deyirəm – mən onları görürəm.

Q y e s. Harada?

K a t e r i n a. Hər yerdə. Onların üstünə müqəddəs su səp. (*O, təzədən qışqırmağa başlayır.*) Məni xilas elə, Qyes, məni xilas elə! Hər şeyə görə mən yox, sən günahkarsan. Sevirsənsə, məni xilas elə!

Hilda onu qucaqlayıb təzədən xərəyə uzatmağa çalışır. Katerina ürəkkeçmə içində çırpınıb qışqırır.

Q y e s (*səsində yalvarışla*). Henrix!

H e n r i x. Mən daha kilsəyə məxsus deyiləm.

Q y e s. O, bunu bilmir. Alnında xaç çevir, onu qorxudan qurtararsan.

H e n r i x. Elə niyə? Qorxu onu o tərəfdən gözləyir...

Q y e s. Amma bu yalnız qarabasmadı, Henrix.

H e n r i x. Sən belə fikirləşirsən? (*Gülür.*)

Q y e s. Nasti, sən iddia eləyirsən ki, hər kəs keşiş ola bilər.

Nasti öz glicsüzlüyündən sarsılmış halda çiyinlərini çəkir.

K a t e r i n a. Bəyəm görmüsünüz ki, ölürəm.

Hilda onu təzədən uzanmağa məcbur etmək istəyir.

Burax məni! Burax məni!

Q y e s (*öz-özünə*). Əgər bacarsaydım... (*Qəfildən qərara gəlib camaata sarı dönür.*) Bu qadın mənim günahım üzündən ölü, mən onu xilas eləyəcəyəm. Hamınız çıxın gedin.

Hamı asta-asta gedir. Nasti Henrixi arxasınca dartır. Hilda tərəddüd eləyir.

Sən də, Hilda.

Hilda ona nəzər salıb gedir.

Altıncı gəliş

Qyes, Katerina, sonra camaat.

Q y e s. İndi sən mənim əlimdəsən. Möcüzə göstərməkdə xəsis olsan da, bu dəfə məndən ötrü möcüzə yaratmaq lazım gələcək.

K a t e r i n a. Onlar hara gedirlər? Məni tək qoyma.

Q y e s. Yox, Katerina, yox! Sevgilim, mən səni xilas eləyəcəyəm.

K a t e r i n a. Necə? Sən keşiş deyilsən?

Q y e s. İsa Məsihdən xahiş eləyərim ki, sənin günahını özümə götürməyə icazə versin. Məni eşdirsən?

K a t e r i n a. Hə.

Q y e s. O günahların ağırlığını sənin əvəzində daşıyacağam. Qəlbin doğulduğu gündəki kimi təmiz olacaq. Günahını keşişin bağışlayacağından da təmiz.

K a t e r i n a. Onun səni eşidib-eşitmədiyindən necə xəbər tutum?

Q y e s. Dua eləyəcəyəm. Əgər sənın yanına cüzamla, yaxud qanqrenayla eybəcərleşmiş halda qayıtsam, inanarsanmı?

K a t e r i n a. Bəli, sevgilim, inanaram.

Q y e s (*bir qırağa çəkilir*). Bu, mənim günahlarımdı, sən bunu bilirsen. Mənə məxsus olan şeyləri qaytar. Çünki təkcə

mən günahkaram! Bax, bu, mənim əllərim! Bax, bu, mənim üzüm! Bax, bu, mənim sinəm! Yanaqlarımı gəmir! Qoy onun günahlarına görə gözlərim və qulaqlarım iylənsin! Qoy küreyimdə və budumda dərim yansın! Mənə cüzam, yatalaq, vəba göndər, ancaq onu xilas elə!

K a t e r i n a (*zəifləyən səslə*). Qyes, mənə kömək elə.

Q y e s. Məni eşidirsən, ey kar Allah! Sən bu alverdən boyun qaçırmayacaqsan – o haqlıdı!

K a t e r i n a. Qyes! Qyes! Qyes!

Q y e s. Daha bu səsi eşidə bilmirəm. (*Minbərə qalxır.*) Sən adamlardan ötrü ölmüsən, cavab ver: hə, ya yox? Bax, adamlar əzab çəkirlər. Yenə Qolqof gərəkdi. Öz yaralarını mənə ver, mənə ver. Budundakı açıq yaranı mənə ver, əllərindəki mismarla deşilmiş yaraları mənə ver! Əgər Allah əzab çəkməyi bacarırsa, insan niyə əzab çəkə bilməsin? Bəlkə, məni qısqa-nırsan? Öz paltarlarını mənə ver! (*Qollarını çarımxa çəkilməzdən qabaq xaçın qarşısında açır.*) Onları mənə ver! Ver! Ver! (*Bu sözləri and kimi təkrarlayır.*) Kar olmusan? Ah, lənət şeytana, nə qədər axmağam! Allaha ümid elə, özün də əl tərəpmə! (*Qurşağından xəncəri çıxarır, özünə xəncərlə – sağ əli ilə sol əlinə, sol əliylə sağ əlinə zərbə endirir, böyrünü yaralayır. Sonra xəncəri minbərə tullayır, əyilib qanı çarımxa çəkilməmiş İsa Məsihin sinəsinə sürtür.*) Hamınız içəri girin!

Kəndlilər içəri girirlər.

İsa Məsihdən qan axır.

Camaatın arasında səs-küy. O, əllərini qaldırır.

Baxın! O, özünün mərhəmətiylə mənə nişan gəzdirməyə icazə verdi. İsa Məsihin qanı, qardaşlarım, İsa Məsihin qanı mənim əllərimdən axır. (*Minbərin pilləkənləriylə Katerinanın yanına enir.*) Heç nədən qorxma, sevgilim! Mən sənin alınna, sənin gözlərinə, sənin əllərinə toxunuram, bu da bizim İsa

Məsihin qanı. (*Qanı onun üzünə sürtür.*) Sən hələ iblisi görürsən?

K a t e r i n a. Yox.

Q y e s. İsa Məsihin qanıdı, Katerina.

K a t e r i n a. Sənin qanıdı, Qyes, sənin qanıdı. Sən onu mənim xətrimə verdin!

Q y e s. İsa Məsihin qanıdı, Katerina!

K a t e r i n a. Sənin qanıdı... (*Ölür.*)

Q y e s. Hamınız diz çökün!

Kəndlilər diz çökürlər.

Sizin keşisləriniz – köpəkdilər. Amma heç nədən qorxmayın. Mən burada qalacağam. Nə qədər ki yaralarımın İsa Məsihin qanı axır, başınıza bədbəxt hadisə gəlməyəcək. Evinizə qayıdıb şənlənin. Bayram yetişdi. Bu gün hamı üçün Allahın səltənəti başlayır. Biz Günəş Şəhəri tikəcəyik. (*pauza*)

Camaat asta-asta, dinməzcə dağılır. Qadın Qyesə yaxınlaşır, əlindən tutub üzünü onun qanına boyayır. Hilda axıra qalır, Qyesə yaxınlaşır, Qyes onu görmür.

H i l d a. Onlara pislik eləmə.

Qyes cavab vermir. Hilda gedir.

Q y e s (*səndələyib sütuna söykənir*). İndi onlar mənimdilər. Axır ki.

Pərdə

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

YEDDİNCİ ŞƏKİL

Altveylər kəndində meydan.

Birinci gəliş

Kəndlilər onları öyrədən qadının başına yığışıb – əlində çubuq var, həmin çubuqla o, yerdə hərflər cızır. Sonra Karl və gənc qadın.

M ü ə l l i m ə. Bu hansı hərfdi?

K ə n d l i l ə r d ə n b i r i. Bu, "s"di.

M ü ə l l i m ə. Bəs bu?

B a ş q a b i r k ə n d l i. Bu "e"di.

M ü ə l l i m ə. Bəs bax, bu üç hərflər?

K ə n d l i l ə r d ə n b i r i. mək.

M ü ə l l i m ə. Yox.

B a ş q a k ə n d l i. vgi.

M ü ə l l i m ə. Bəs bütün söz?

K ə n d l i l ə r d ə n b i r i. Sevgi.

B ü t ü n k ə n d l i l ə r. Sevgil..

M ü ə l l i m ə. Daha cəsarətlə, qardaşlarım! Tezliklə oxuya bilərsiniz. Onda da yaxşını pisdən, doğrunu yalandan ayırmağı öyrənərsiniz. İndisə sən mənə cavab ver... əvvəlki təbiətimiz necəydi?

K ə n d l i q a d ı n l a r d a n b i r i (*elə bil, şəriət kitabı oxuyurmuş kimi*.) Əvvəlki, yəni biz Qyesi tanıyanacan.

M ü ə l l i m ə. Əvvəllər necəydik?

K ə n d l i q a d ı n l a r d a n b i r i (*eyni cür*). Pis idik.

M ü ə l l i m ə. Öz təbiətimizə qarşı necə mübarizə aparmaq olar?

Kəndli qadınlardan biri. Özümü zə ikinci təbiət yaratmaqla.

M ü ə l l i m ə. İkinci təbiəti necə yaratmaq olar?

K ə n d l i l ə r d ə n b i r i. Sevgini ifadə eləməyi öyrənməklə.

M ü ə l l i m ə. Sevməklə sevgini ifadə eləmək eyni şeydi?

K ə n d l i q a d ı n l a r d a n b i r i. Yox, eyni şey deyil...

Hilda içəri girir. Qadınlar onu göstərirlər.

M ü ə l l i m ə. Nədi? *(Geri dönür.)* Ah, Hilda... *(pauza)*

H i l d a. Mənim bacım... Sizə nəylə mane ola bilərəm?

Axı mən susuram.

M ü ə l l i m ə. Susursan, amma bizə baxırsan, biz də bilirik ki, tərəfdarımız deyilsən.

H i l d a. Amma mən necə istəsəm, fikirləşə bilərəm?

M ü ə l l i m ə. Yox, Hilda, burada açıq, hamının yanında, ucadan fikirləşirlər. Hər bir kəsin fikri hamıya məxsusdu. Bizə qoşulmaq istəyirsən?

H i l d a. Yox!

M ü ə l l i m ə. Deməli, sən bizi sevmirsən?

H i l d a. Sevirəm, amma özümə görə.

M ü ə l l i m ə. Sən bizim xoşbəxtliyimizə sevinmirsən?

H i l d a. Mən... Ah, qardaşlarım, çox əziyyət çəkmişiniz.

Əgər siz xoşbəxtsinizsə, onda mən də xoşbəxt olmalıyam.

Karl içəri girir. Onun gözləri bağlanıb, cavan qadın əlindən tutub gətirir.

M ü ə l l i m ə. Kimsiniz?

G ə n c q a d ı n. Biz Günəş Şəhərini axtarıyıq.

K ə n d l i l ə r d ə n b i r i. Günəş Şəhəri buradı.

G ə n c q a d ı n *(üzünü Karla tutur)*. Mən belə də fikirləşirdim. Təəssüf ki, onların nə qədər xoşbəxt görkəmi olduğunu görə bilmirsən. Sevinərdin.

Kəndlilər onların başına yığışırlar.

K ə n d l i. Yazıqlar, su içmək istəyirsiniz? Siz acsınız!
Oturun görək.

K a r l (oturub). Ah, siz çox xeyirxahsınız.

K ə n d l i. Burada hamı xeyirxahdı, hamı xoşbəxtti.

B a ş q a k ə n d l i. Amma indiki qarışıq zamanda adamlar səyahət eləmişlər. Biz bir-birimizə sevgiyə kifayət-
lənəli olduq. Bax buna görə də sizin gəlişiniz qəlbimizi se-
vincə doldurdu.

K ə n d l i q a d ı n. Yadelliyə xeyirxahlıq eləmək çox
gözəldi. Sizə nə lazımды?

G ə n c q a d ı n. Biz əlindən qan axan adamı görmək
istəyirik.

K a r l. Doğrudanmı, o, möcüzələr yaradır?

K ə n d l i q a d ı n. Yalnız bununla məşğuldu.

K a r l. Düzdümü ki, əllərindən qan axır.

K ə n d l i l ə r d ə n b i r i. Hər gün.

K a r l. İstəyirəm ki, qanlı əlləriylə göz qapaqlarıma
toxunub gözlərimin işığını qaytarsın.

K ə n d l i q a d ı n. O, belə şeyi bacarır, səni sağaldar.

K a r l. Bəxtiniz yaman gətirib ki, belə bir adamınız var.
Siz də daha heç vaxt pis hərəkət eləmirsiniz?

K ə n d l i l ə r d ə n b i r i. Heç kəs içmir, heç kəs oğurlamır.

B a ş q a k ə n d l i. Ərlərin arvadlarını döymələri qada-
ğandı.

B i r i n c i k ə n d l i. Ata-anaların öz uşaqlarını döymə-
ləri qadağandı.

K a r l (oturacağa əyləşib). Təki bu, uzun müddət davam
eləsin.

İ k i n c i k ə n d l i. Bu, Allah nə qədər istəyir, o qədər
də davam eləyəcək.

K a r l. Təəssüf! (Köksünü ötürür.)

M ü ə l l i m ə. Niyə köks ötürürsən?

K a r l. Mənim bələdçim hər yerdə silahlı adamlar görüb.
Kəndlilər və baronlar dava eləyəcəklər.

M ü ə l l i m ə. Heydenştamın torpağında?

K a r l. Yox, amma bütün ətrafda.

M ü ə l l i m ə. Bunun bizə dəxli yoxdu. Biz heç kəsin pisliliyini istəmirik. İstəyirik ki, hər yerdə sevgi hökm sürsün.

K a r l. Düzdü. Qoy onlar bir-birini qırsınlar, nifrət, qətl, başqa adamların qanı – yalnız sizin xoşbəxtliyiniz üçün qidadı.

K ə n d l i l ə r d ə n b i r i. Nə deyirsən? Sən dəli oldun!

K a r l. Mən yalnız hər yerdə danışılanları təkrar eləyirəm.

M ü ə l l i m ə. Bəs nə deyirlər?

K a r l. Deyirlər ki, sizin xoşbəxtliyiniz onların əzablarını daha da dözülməz eləyib, lap ümitsizlik həddinə çatıblar. (pauza) Amma haqlısınız, bu, sizi narahat eləməməlidir: qoy xoşbəxtliyinizə bir neçə damcı qan damızdırırsınlar... qiyməti o qədər də baha deyil.

M ü ə l l i m ə. Bizim xoşbəxtliyimiz müqəddəsdə – Qyes belə dedi. Biz təkcə özümüz üçün yox, başqaları üçün də xoşbəxtik. Biz hamıya və hamının qarşısında şəhadət veririk ki, xoşbəxtlik mümkündür. Bu kənd müqəddəs oldu, xristianlar müqəddəs torpağa baxan kimi, hamı bizə baxmalıdı.

K a r l. Öz kəndimə qayıdıb bu şad xəbəri aparacağam. Acından ölən bütöv ailələr tanıyram. Onlar üçün xoşbəxt olduğunuzu öyrənilib yaman sevinəcəklər.

Kəndlilərin çaşqın sükutu.

Keyirxah adamlar, əgər müharibə başlasa, bəs siz neyləyəcəksiniz?

K ə n d l i q a d ı n l a r d a n b i r i. Dua eləyəcəyik.

K a r l. Qorxuram siz özünü o müharibədə iştirak etməli olmayasınız.

M ü ə l l i m ə. Yox, belə şey ola bilməz.

B ü t ü n k ə n d l i l ə r. Yox! Yox! Yox!

K a r l. Bəyəm adam olmaq istəyən kölələrin müharibəsi müqəddəs deyil?

M ü ə l l i m ə. Bütün müharibələr – küfrdü. Biz sevginin keşiyində qalacaq, dünyanın əzabkeşləri olacağıq.

K a r l. Sizin qonşuluğunuzda İlahi qardaşlarınızı soyur, zorlayır, öldürürlər, siz də onlara nifrət bəsləmirsiniz.

K ə n d l i l ə r d ə n b i r i. Onlara yazığımız gəlir, çünki bədxahdılar.

B ü t t ü n k ə n d l i l ə r. Hə, onlara yazığımız gəlir.

K a r l. Onlar bədxahdılar, deməli, pisliklərinin qurbanlarının onlara qarşı üsyan elədiyi ədalətidi?

M ü ə l l i m ə. Zorakılıq haradan olur-olsun, ədalətsizdi.

K a r l. Qardaşlarınızın zorakılığını mühakimə eləyib, deyəsən, baronların zorakılığına haqq qazandırırınsınız?

M ü ə l l i m ə. Əlbəttə yox.

K a r l. Amma bir halda ki zorakılığa son qoyulmasını istəyirsiniz, onsuz da, belədi.

M ü ə l l i m ə. İstəyirik zorakılığa baronların öz istəyi ilə son qoyulsun.

K a r l. Bəs onlara bu istəyi kim təlqin eləyəcək?

M ü ə l l i m ə. Biz.

B ü t t ü n k ə n d l i l ə r. Biz! Biz!

K a r l. Bəs o vaxtacan kəndlilər keyləşməlidilər?

M ü ə l l i m ə. Dözməli, gözləməli, dua eləməlidilər.

K a r l. Satqınlar! Bax, ifşa olundunuz. Siz yalnız özüntüzi sevirsiniz. Amma ehtiyatlı olun, əgər müharibə başlasa, sizdən cavab istəyəcəklər, imkan verməzlər ki, qardaşlarınız ölümə getdikləri vaxtda qıraqda qalaszınız. Əgər kəndlilər qalib gəlsələr, qorxun ki, sizi xəyanətə görə cəzalandırmaq üçün Günəş Şəhərini yandırsınlar. Əgər senyorlar qalib gəlsələr, zadəgan torpaqlarının təhkimli kəndlilərin əlində qalmalarına dözməzlər. Silah başına, dostlar! Əgər qardaşlıq hissələri naminə vuruşmayacaqsınızsa, heç olmasa, təmənnə üzündən silaha sarılın. Xoşbəxtliyi müdafiə eləmək lazımdı!

K ə n d l i l ə r d ə n b i r i. Biz dava eləməyəcəyik.

K a r l. Onda sizi qıracaqlar.

M ü ə l l i m ə. Bizə zərbə endirənin əlindən öpərik. Bizi öldürənlər üçün dua eləyə-eləyə ölərik. Nə qədər ki sağıq, hələ ölümə getməyə imkanımız olacaq; öləndə sizin ruhunuzda məskən salarıq, səslərimiz də sizin qulaqlarınızda səslənəcək.

K a r l. Lənət şeytana! Öz dərsinizi yaxşı öyrənmisiniz. Sizin beyninizə bu xeyirxah yalanı yeridən yalançı peyğəmbər cinayətkardı.

K ə n d l i l ə r. O, bizim Qyesi təhqir eləyir! *(Karlın üzərinə yerişir.)*

G ə n c q a d ı n. Doğrudanmı, kor adamı vuracaqsınız? Siz ki sevgi üçün yaşadığınızı söylədiniz.

K ə n d l i l ə r d ə n b i r i *(Karlın gözlərindən sarğını qoparır)*. Kora bir bax! Bu ki qəsrdəki nökrər Karlıdır. Onun qəlbi nifrətlə doludu, artıq necə həftədi ki, qarışıqlıq, qiyam toxumu səpib ətrafda dolaşır.

K ə n d l i. Onu asmaq lazımdı!

H i l d a. Ay sizi, qorxaq qoyunlar, indi qəzəbləndiniz. Karl – əclafdı, çünki müharibəyə səsləyir. Amma Karl həqiqəti söyləyir, mən də haradan gəlir-gəlsin, həqiqəti söyləyən adamı öldürməyinizə izin vermərəm. Bu da həqiqətdi ki, qardaşlarım, sizin Günəş Şəhəriniz başqalarının bədbəxtliyi üzərində qurulub. Baronlar yalnız öz kölələri kölə olduqları müddətdə şəhərinizə toxunmayacaqlar. Qardaşlarım, xoşbəxtliyinizə görə sizi günahlandırmıram, amma məndən ötrü daha asan olardı ki, sizinlə bərabər bədbəxt olaydıq, onda bədbəxtliyimiz bütün insanların bədbəxtliyi olardı. Bu qan ağlayan torpaqda hər bir sevinc abırsızlıqdı, xoşbəxtlərsə həmişə tənhadılar.

K ə n d l i l ə r d ə n b i r i. Rədd ol. Yalnız kasıblıq sənin ürəyincədir, Qyessə qurmaq istəyir.

H i l d a. Sizin Qyes yalançıdı.

Camaatın arasında səs-küy.

Hə? Məni tutun, döyün, asın! Nəyi gözləyirsiniz?

Qyes gəlir.

İkinci gəliş

Həmin adamlar və Qyes.

Q y e s. Niyə belə qaşqabaqlısınız?

K ə n d l i l ə r d ə n b i r i. Qyes, bu...

Q y e s. Sus. Mən daha tutqun sifətlər görmək istəmirəm. Əvvəlcə gülümsəyin, sonra danışın. Hə, gülümsəyin!

Kəndlilər gülümsəyirlər.

K ə n d l i l ə r d ə n b i r i (*gülümsəyə-gülümsəyə*). Bu adam bizi qiyama çağırır.

Q y e s. Daha yaxşı! Bu, sınaqdı. Nifrət sözlərinə qulaq asmağı bacarmaq lazımdı.

K ə n d l i q a d ı n l a r d a n b i r i (*gülümsəyə-gülümsəyə*). O, səni təhqir elədi, Qyes, yalançı peyğəmbər adlandırdı.

Q y e s. Mehriban Karlım, doğrudanmı, mənə bu qədər nifrət eləyirsən?

K a r l. Düzünü desəm, hə!

Q y e s. Deməli, mən özümü sevməyə məcbur eləyə bilmədim. Məni bağışla! Onu kənddən çıxanacan ötürün, yola yemək-içmək verin, öpüb vidalaşın.

K a r l. Bütün bunların hamısı döyüşlə başa çatacaq, məni eşidirsən, Qyes? Qoy bu adamların qanı sənin başına tökülsün!

Q y e s. Qoy belə olsun.

Karl bələdçiylə çıxıb gedir.

Üçüncü gəliş

Həmin adamlar. Karl və gənc qadın yoxdu.

Q y e s. Onlar üçün dua eləyək.

M ü ə l l i m ə. Qyes, bizi bir nəfər utandırır.

Q y e s. De.

M ü ə l l i m ə. Hilda... Onu çox sevirik, amma bizə mane olur. O, səninlə razı deyil.

Q y e s. Mən bunu bilirəm.

H i l d a. Bundan sizə nə? Axı çıxıb gedirəm.

Q y e s (*heyrtlənib*). Çıxıb gedirsən?

H i l d a. Hə, elə bu dəqiqə.

Q y e s. Niyə?

H i l d a. Çünki onlar xoşbəxtidilər.

Q y e s. Nə olsun axı?

H i l d a. Mən xoşbəxtlərə lazım deyiləm.

Q y e s. Onlar səni sevirlər.

H i l d a. Əlbəttə. Amma təskinlik taparlar.

Q y e s. Hələ sənə ehtiyacları var.

H i l d a. Elə bilirsən? (*Kəndlilərə sarı dönür.*) Bəyəm mən sizə lazımam?

Kəndlilər çaşqın halda susurlar.

Görürsən? Əgər sən varsansa, mən onların nəyinə lazımam? Əlvida!

Q y e s. Onu sözsüz-sovsuz buraxacaqsınız? Naşükürlər! Bədbəxt olanda sizi ümitsizlikdən kim xilas elədi? Qal, Hilda, onların adından xahiş eləyirəm. Sizə ona öz sevginizi qaytarmaq əmri verirəm.

H i l d a (*qəfil hiddətlə*). Hamısını özünə saxla! Mənim pul kisəmi oğurladın, amma səni öz pullarımla da mənə sədəqə verməyə qoymaram.

M ü ə l l i m ə. Hilda, bir halda ki o, bu qədər istəyir, qal. Biz ona tabe olacağıq, sənə and içirik, bu müqəddəs adamın əmr elədiyi kimi, səni də sevəcəyik!

H i l d a. Burax! Burax! Siz məni öz qəlbinizin hökmüylə sevdiniz. İndi hər şey bitib. Danışmayacağıq!.. Məni unudun. Məni tez unudun. Nə qədər tez unutsanız, bir o qədər yaxşıdı.

Q y e s. Bizi tək buraxın!

Kəndlilər gedirlər.

Dördüncü gəliş

Qyes. Hilda.

Q y e s. Hara gedəcəksən?

H i l d a. Əhəmiyyəti yoxdu. Kasıblıq hər yerdə boldu.

Q y e s. Yenə kasıblıq! Yenə dərd! Doğrudanmı, dünyada başqa bir şey yoxdu?

H i l d a. Mənim üçün yoxdu. Həyatım bundan ibarətdi.

Q y e s. Daim onların əzabları ilə əzab çəkməkmi lazımdı? Doğrudanmı, xoşbəxtlikləriylə sevinmək olmaz?

H i l d a (*ehtirasla*). Mən bacarmaram! Xoşbəxtliyə bir bax! Onlar xoşbəxtlikdən lap bayılıblar. (*ümitsizlik içində*) Ah, Qyes, sən bizim aramıza girəndən öz qəlbimin düşməni olmuşam. Səsini eşidəndə utanıram. Bilirəm, onlar indi aclıq çəkirlər, işləri o qədər də ağır deyil. Qoyunlar üçün xoşbəxtlikdi! Əgər bu, onların ürəyincədisə, o adamlarla həmin xoşbəxtliyə can atmalıyam. Amma mən bunu bacarmıram, belə xoşbəxtlik istəmirəm. Deyəsən, qorxunc adamam! Daha az əzab çəkdikləri vaxtdan əzaba nifrət eləsəm də, onları daha az sevirəm. (*pauza*) Amma bəyəm mən pis adamam?

Q y e s. Yox. Sən qısqancsan.

H i l d a. Qısqancam? Hə, qısqanclıq məni boğur. (*pauza*) Görürsən, artıq çoxdan getməliydim: sən məni pozğunlaşdırdın. Amma getsəm də, qalsam da, hamısı birdi, sən nə

eləsən də, qismətinə adamların qəlbində pislik oyatmaq yazılıb. Əlvida!

Q y e s. Əlvida!

Hilda çıxıb getmir.

Hə, nəyi gözləyirsən axı?

Hilda getmək istəyir.

Hilda, xahiş eləyirəm, mənə tərək eləmə.

Hilda gültür.

Sənə nolub?

H i l d a (*acıqlanmadan*). Sən hər şeyimi əlimdən aldın, özün də səni atmamağımı istəyirsən?

Q y e s. Onlar mənə nə qədər çox sevirlərsə, o qədər çox tənhayam. Onların hamisi oldum, amma özümün hamim yoxdu. Onların səması oldum, amma özümün səmam yoxdu. Mən dayaq olub göy qübbəsini çiynimdə daşımaq istəyirdim. Boş şeydi, səma yalnız deşikdi. Soruşuram, Allah harada, axı? (*pauza*) Deyəsən, onları yetərinə sevmirəm, hər şey bunun üzündəndi. Mən yalnız sevgini göstərirəm, sevginin özüsə gəlmirdi. Ola bilsin, sevgi istedadından məhrumam. Mənə niyə elə baxırsan?

H i l d a. Səndən onların sevgisini yox, sənin sevgini almalydım. Onları sənin kimi sevməliydim! Bax, hər şeydə sənə necə həsəd aparıram. Hətta qısqançlığına da paxılığım tutur. Sən buradasan, sən onlara baxırsan, sən onlara toxunursan. Sən hərərətsən, sən – işıqsan, amma mən – sən deyiləm. Dözülməzdi! Başa düşürəm, ikimiz bu dünyada nəyə gərəyik? Çox istərdim özüm kimi qalıb sən olaydım.

Nasti içəri girir.

Beşinci gəliş

Qyes, Hilda, Nasti.

N a s t i (*boğuş səsle*). Qyes! Qyes! Qyes!

Q y e s (*dönüb*). Bu kimdi?.. Nasti!..

N a s t i. Adamlar kardılar.

Q y e s. Kardılar?.. Sənin səsini eşitmirlər. Bu, məndən ötrü yenilikdi.

N a s t i. Hə, belə şey olmamışdı.

Q y e s. Allah başqaları kimi, səni də sınağa çəkir? Görək bunun öhdəsindən necə gələcəksən.

N a s t i. Qoy Allah məni nə qədər istəyir sınağa çəksin. Heç bir şeyə, öz qismətimə də şübhə eləməyəm; əgər Allah məndən şübhələnərsə, deməli, ağılı itirib.

Q y e s. Hər şeyi danış!

N a s t i (*Hildanı göstərir*). Onu rədd elə!

Q y e s. O – mənəm. Danış, ya da çıx get.

N a s t i. Yaxşı. (*pauza*) Qiyam qalxdı.

Q y e s. Nə qiyam? (*kəskin tərzdə*) Bunun mənə dəxli yoxdu! Bunda mən günahkar deyiləm! Qoy bir-birini qırsınlar. Bunun mənə dəxli yoxdu!

N a s t i. Onları yalnız kilsə qorxusu saxlayırdı. Sən onlara sübut elədin ki, keşişsiz də keçinə bilərlər, indi də hər yerdə qəzəb təbliğatçıları peyda olublar, qisas almağa səsleyirlər.

Q y e s. Bunların hamısını da mən eləmişəm?

N a s t i. Hə.

Q y e s. Al! (*Onu vurur.*)

N a s t i. Vur! Vur görək!

Q y e s. Ax! (*Üzünü çevirir.*) Pislik nə qədər şirindi: öldürə bilərdim! (*Addımlayır. pauza*) Yaxşı? Məndən nə istəyirsən?

N a s t i. Sən bizi ən pis şeydən qurtara bilərsən.

Q y e s. Mən? (*Soyuqqanlı halda gülür.*) Mən pis eşidirəm. Məni çağırmağa necə cəsarət eləyirsən?

N a s t i. Çıxış yolu yoxdu... Bizim nə silahımız, nə pulumuz, nə sərkərdələrimiz var. Kəndlilər intizamı bilmirlər, yaxşı əsgər olmaq onlar üçün çətin. Bir neçə gündən sonra uğursuzluq başlayacaq, bir neçə aydan sonra bizi qıracaqlar.

Q y e s. Nə olsun ki?..

N a s t i. Yalnız bir imkan var. Mən bu gün qiyamın qabağını ala bilmərəm, üç aydan sonrasa ala bilərdim. Bir, heç olmasa, bir döyüşdə həqiqi qələbə qazansa, baronlar bizə sülh təklif eləyərlər.

Q y e s. Mən nəylə kömək eləyə bilərəm?

N a s t i. Sən Almanıyanın ən yaxşı sərkərdəsisən.

Q y e s (*ona baxır, sonra üzünü çevirir*). Təəssüf. (*pauza*) Düzəliş eləmək lazımdı! Həmişə nəyisə düzəltməmək gərəkdi! Siz məni vaxt itirmək məcburiyyətində qoyursunuz. Hamınız elə bununla məşğulsunuz! Amma mənim öz işlərim var, lənət şeytana!

N a s t i. Sən də onlara bir-birinin boğazını üzməyə imkan verəcəksən, tək öz təlxəkvari, nümunəvi şəhərini tikəsən?

Q y e s. Bura kənd – Nuhun gəmisidi, burada sevgi daldalanıb. Sevgini xilas eləyirəmsə, daşqın mənə neyləyər?

N a s t i. Aqlını itiribsen? Müharibədən qaça bilməyəcəksən. Səni burada da axtarıb tapacaq.

Qyesin sükutu.

Hə, necədi, razısan?

Q y e s. Tələsmə! (*Təzədən Nastiyə sarı döndür.*) İntizam yoxdu, mənse onu yaratmalıyam. Bilirsənmi bu, nə deməkdi? Dar ağacları!

N a s t i. Bilirəm.

Q y e s. Nasti, kasıbları asmaq, qorxu üçün əlinə kim keçir – haqlıları da, günahkarları da asmaq lazım gələcək. Bu gün onların qardaşyam, başa düşürəm ki, günahkar deyillər, sabahsa – sərkərdələriyəm, daha başa düşməyəcəyəm, asmağa başlayacağam.

N a s t i. Olsun da! Belə lazımdı.

Q y e s. Qəssab olmaq lazım gələcək. Sizin nə silahınız, nə bacarığınız var. Xilas – sizin çox olmağınızdadı! Minlərlə həyat qurban vermək lazım gələcək. Murdar müharibə!

N a s t i. Sən yüz min həyatı xilas etmək üçün iyirmi min həyatı qurban verəcəksən.

Q y e s. Təki buna əmin ola biləydim! Nasti, mənə inan! Mən döyüşün nə olduğunu bilirəm. Əgər başlasaq, qələbəmizə yüzdə bir ümid var.

N a s t i. Həmin yeganə imkandan istifadə elə! Cəsəətli ol! O seçib: mən – onun peyğəmbəriyəm, sən – onun qəssa-bısan! Geri çəkilmək vaxtı deyil. (*pauza*)

Q y e s. Hilda!

H i l d a. Nə olub? Nə istəyirsən?

Q y e s. Mənə kömək elə! Yerimdə olsaydın, hansı qərarı qəbul edəyirdin?

H i l d a. Heç vaxt sənin yerində olmayacağam, bunu istəmirəm. Siz – başçısınız, mənə – sadə qadınam. Sizə verməli bir şeyim yoxdu.

Q y e s. Ümidim ancaq sənədi.

H i l d a. Mənə?!

Q y e s. Özümdən də çox.

H i l d a. Niyə mənə öz cinayətlərinin iştirakçısı etmək istəyirsən? Niyə öz yerinə qərar qəbul etmək məcburiyyətində qoyursan? Nəyin xətrinə mənə qardaşlarımın həyatı və ölümü üzərində hakimiyyət verirsən?

Q y e s. Mən səni sevirəm.

H i l d a. Sus! (*pauza*) Sən qalib gəldin – mənə barrikadanın o biri tərəfində dayanmağa məcbur elədin. Mən əzab çəkənlərin yanında idim, indi onların necə əzab çəkməli olduqlarını həll eləyənlərin yanında idim. Ah, Qyes! Daha heç vaxt yuxuya gedə bilməyəcəyəm. (*pauza*) Sənə qan tökməyi qadağan eləyirəm. İmtina elə!

Q y e s. Bu qərarı birgə qəbul eləyirik?

H i l d a. Hə, birgə.

Q y e s. Cavabını da birgə verəcəyik?

H i l d a. Hə, nə olur-olsun, birgə.

N a s t i. (Hildaya) Sən niyə qarışsın?

H i l d a. Mən kasıbların adından danışırım.

N a s t i. Məndən başqa heç kəsin onların adından danışmağa haqqı yoxdu.

H i l d a. Niyə?

N a s t i. Çünki mən onlardan biriyəm.

H i l d a. Sən kasıbsan? Yox, bunun axırı çoxdan çatıb. İndi sən – başçısan.

Qyes fikrə dalıb, eşitmir. Qəfildən başını qaldırır.

Q y e s. Onlara niyə həqiqəti deməyək?

N a s t i. Hansı?

Q y e s. Deyək ki, vuruşmağı bacarmırlar. Əgər müharibə başlasa, məhv olacaqlar.

N a s t i. Bunu deyəni öldürərlər.

Q y e s. Bəs mən cəhd eləsəm?

N a s t i. Sən?

Q y e s. Onlar mənə inanırlar, mən peyğəmbərəm, öz əmlakımı paylaşsam. Bəs risk eləməsəm, inamı neynirəm?

N a s t i. Amma əgər min imkandan yalnız biri varsa...

Q y e s. Min imkandan bir? Yaxşı. Ona qarşı çıxmağa haqqın varmı?

N a s t i. Yox, haqqım yoxdu. Gedək!

H i l d a. Getmə!

Q y e s. (onun çiyindən tutur). Heç nədən qorxma. Bu dəfə Allah bizim tərəfimizdədi. (Çağırır.) Hamınız bura gəlin.

Kəndlilər qayıtmırlar.

Hər yerdə döyüş gedir. Sabah bütün Almaniya alova bürünəcək. Dünyanı xilas etmək üçün adamların yanına gedirəm.

K ə n d l i l ə r. Qyes, bizi atma. Sənsiz neyləyəcəyik?

Q y e s. Qayıdacağam, qardaşlarım! Allahım buradadı, xoşbəxtliyim buradadı, sevgim buradadı. Qayıdacağam! Bu da Hilda – sizi ona etibar eləyirəm. Əgər mən olmayan vaxtda sizi bu və ya digər tərəfdən müharibəyə cəlb eləmək istəsələr, döyüşməkdən boyun qaçırın. Əgər sizi təhdid eləsələr, təhdidə sevgiyə cavab verin. Yadda saxlayın, qardaşlarım, yadda saxlayın: sevgi müharibəni geri çəkilməyə məcbur eləyəcək.

Qyeslə Nasti gedirlər.

Altıncı gəliş

Həmin adamlar. Qyes və Nastidən başqa.

K ə n d l i. Əgər o qayıtmasa, nə olacaq? (*Sükut.*)

H i l d a. Dua eləyəcəyik. (*pauza*) Dua eləyəcəyik ki, sevgi müharibəni geri çəkilməyə məcbur eləsin.

K ə n d l i l ə r (*diz çöküb*). İlahi, qoy sevgi müharibəni geri çəkilməyə məcbur eləsin.

H i l d a. Qoy mənim sevgim müharibəni geri çəkilməyə məcbur eləsin! Qoy belə olsun!

Səhnə qaranlığa bürünür, 8-ci şəklin ilk sözləri dərhal Hildanın sözlərinin ardınca səslənir.

SƏKKİZİNCİ VƏ DOQQUZUNCU ŞƏKİLLƏR

Kəndlilərin düşərgəsi. Səs-küy. Gecə qaranlığında qışqırıqlar.

Birinci gəliş

Qyes, Nasti, Karl, kəndlilər.

S ə s l ə r. U-u-u!

Q y e s i n s ə s i. Hamınız məhv olarsınız.

S ə s l ə r. Ona ölüm! Ona ölüm!

İşıq. Meşədə gölməçə. Gecə. Paya və yabalarla silahlanmış kəndlilər. Bəzilərinde qılınc var. Bəziləri əllərində yandırılmış məşəllər tutub. Qyes və Nasti camaatın qarşısındakı qayanın üstündə durublar.

U-u-u!

Q y e s. Yazıq adamlar! Hətta həqiqətin üzünə baxmaq üçün də cəsarətiniz çatmır.

S ə s. Həqiqət ondadı ki, sən satqınsan.

Q y e s. Doğrudu, qardaşlarım, lap açıq həqiqətdi ki, döyüşməyi bacarmırsınız.

Pəhləvan cüssəli kəndli irəli çıxır.

K ə n d l i. Mən döyüşməyi bacarmıram?

Camaatın içində canlanma.

Eh, qardaşlar, belə çıxır, mən döyüşməyi bacarmıram! Mən ki öküzün buynuzundan yapışıb boynunu sındırıram.

Q y e s (*yərə atılıb ona yaxınlaşır*). Görkəmindən, qardaşım, məndən üç dəfə güclüsən.

Ə j d a h a b o y - b u x u n l u k ə n d l i. Mən, qardaşçı-ğazım! (*O, Qyesi itələyib beş addım uzağa atır.*)

Q y e s. Çox gözəl! (*kəndlilərdən birinə*) O dəyəniyə mənə ver. (*ucaboy kəndliyə*) Sənsə bax bunu götür. Qılınc döyüşünə çıxacağıq. Görürsən? Güc sənin nəyinə lazımды? Yalnız havanı titrətmək, bir də küləyi qorxutmaq üçün.

Onlar qılınclaşırlar.

İndi, qardaşım, məni bağışla, amma yüngülcə başına vuracağam. Bax! (*Zərbə endirir.*) Məni bağışla, İlahi!

Kəndli yıxılır.

Əmin oldunuz: o, sizin aranızda ən güclüsüydü, mənse ən çevik deyiləm.

Pauza. Kəndlilər gərginlik içində susurlar. Qyes öz qələbəsindən istifadə eləyib yenə başlayır.

İstəyirsiniz ölümdən niyə qorxmadığınızı deyim? Hər biriniz elə bilirsiniz ölüm qonşunuzun qisməti olacaq. (pauza) Amma mən Allaha, Atamıza müraciət eləyirəm, ona deyirəm: İlahi, əgər sən adamlara yardım göstərmək istəyirsənsə, mənə işarə ver, onlardan hansının müharibədə həlak olacağını göstər. (Qəfildən qorxu ifadə eləyir.) Oy! Oy! Oy! Oy! Nə görürəm! Ah, qardaşlarım, sizin başınıza nə gələcək? Nə qədər dəhşətli görüntüdü! Gör siz neyləmişiniz!

K ə n d l i l ə r d ə n b i r i (həyəcanlı halda). Nolub, nə görürsən?

Q y e s. Allah sizin cisminizi meyit kimi əritdi. Mən ancaq sümüklərinizi görürəm. Müqəddəs Məryəm! Hər yer ancaq skeletlərdi!

K ə n d l i. Bu, nə deməkdə? Sən nə fikirləşirsən?

Q y e s. Allah qiyam istəmir, mənə həlak olmalı adamları göstərir.

K ə n d l i. Məsələn, kim axı?

Q y e s. Kim? (Şəhadət barmağını ona sarı uzadıb qorxunc səslə dillənir.) Sən! (pauza) Sən də! Sən də! Sən də! Bu, nə qorxunc ölüm rəqsidi!

K ə n d l i l ə r d ə n b i r i (sarsılmış halda, bununla belə, şübhəylə). Kim bizə sübut eləyər ki, sən peyğəmbərsən?

Q y e s. Ey siz, mənə inanmayanlar! Əgər sizə sübut lazımdısa, bu qana baxın. (O, əlini qaldırır. Pauza. Nəstiyə) Mən qalib gəldim.

N a s t i (dişlərini qıcayıb). Hələ yox.

Karl irəli çıxır.

Onlarla ehtiyatlı ol, o, hamıdan qəzəblidi.

K a r l. Ey mənim sadələvh qardaşlarım! İnamsızlığı nə vaxt öyrənəcəksiniz axı? Elə incə olmusunuz ki, nifrət elə

məyi tamam yadırgamısınız? Bir adam sizinlə ağa, hakim kimi danışmağa bənddi ki, başınızı aşağı salırsınız. Bəs siz nə gördünüz? Onun əlində qan izi var – vəssalam. Əgər sizi inandırmaq üçün qan axıtmaq lazımdısa, mənə baxın. *(Qan damcılayan əlini yuxarı qaldırır.)*

Q y e s. Sən kimsən?

K a r l. Sənin kimi peyğəmbər.

Q y e s. Nifrət peyğəmbəri.

K a r l. Sevgiyə gedən yeganə yol budur.

Q y e s. Amma mən səni tanıdım. Mənim nökrəm Karlsan.

K a r l. Sizin qulluğunuzdayam.

Q y e s. Nökr – peyğəmbər. Təlxəklidki!

K a r l. General – peyğəmbər kimi.

Q y e s *(pillələrlə aşağı enib)*. Əllərini göstər. *(Onun əllərini çevirir.)* Lənət şeytana, o, əlcəklərində qanla dolu qovuc gizlədir.

K a r l. Öz əllərini göstər! *(Onun əllərinə baxır.)* Bu adam bir neçə damcı qan çıxarmaq üçün dırnaqlarıyla köhnə yaralarının qaysağını qoparıb. Gəlin, qardaşlar, bizi sınayın, hansınızın peyğəmbər olduğumuzu özünü qət eləyin.

C a m a a t ı n a r a s ı n d a n s ə s. Hə... Hə...

K a r l. Bəs belə bacarırsan? *(Onun tutduğu dəyənəkdə çiçək peyda olur)*. Bəs bu, sənə tanışdı? *(Şlyapasının altından dovşan çıxarır.)* Bəs bunu? *(Özünü tüstüyə bürüyür.)* Göstər görək, neyləməyi bacarırsan.

Q y e s. Belə hoqqaları meydanlarda yüz dəfələrlə görmüşəm. Mən hoqqabaz deyiləm.

K ə n d l i. Peyğəmbər sehrbazın bacardıqlarını bacarmalıdı.

Q y e s. Mən öz nökrəmlə hoqqabazlıqda yarışmayaçağam. Qardaşlar, peyğəmbər olmazdan əvvəl general idim. İndi söhbət müharibə barədə gedir: əgər peyğəmbərə inanmırsınızsa, generala etibar eləyin.

K a r l. Generala etibar eləyin, ancaq qoy general satqın olmadığını sübut eləsin.

Q y e s. Naşükür! Sənə, sənin qardaşlarına sevgim üzündən özümün bütün torpaqlarımdan əl çəkdim.

K a r l. Mənə sevginiz üzündən?

Q y e s. Hə. Mənə nifrət eləsən də, sənə sevgim üzündən.

K a r l. Deməli, məni sevirsən?

Q y e s. Hə, qardaşım, səni sevirəm.

K a r l (*sevinə-sevinə*). O, özünü ələ verdi, qardaşlarım. O, bizə yalan söyləyir. Mənim sir-sifətimə baxın, özünüz deyin, məni sevmək olarmı? Bəs sizi, qardaşlarım, bəyəm sizi sevmək olar?

Q y e s. Qanmaz! Sevməsəydim, torpaqlarımı onlara niyə verirdim?

K a r l. Doğrudan da, niyə? (*kəskin tərzdə*) Qadir Allah, yardım elə! Bu, mənim əllərim, bu, mənim ağızım. Bizə de, niyə yaramaz Qyes öz torpaqlarını verib? (*Qorxunc qışqırıqlar eşidilir.*)

K ə n d l i l ə r. Allah buradadır!

– Allah danışacaq!

Onlar diz çöktülər.

Q y e s. İlahi, elə bu çatışmırdı.

K a r l (*gözlərini yumub qərribə, elə bil, yad səslə qışqırır*). Ey! Qulaq as! Yer!

K ə n d l i l ə r. Qulaq asırıq!

K a r l (*eyni cür*). İlahi, səni götürəm! Ey adamlar, sizi götürəm!

K ə n d l i. Bizə rəhmi gəldi!

K a r l (*davam eləyir*). Qyes buradadı?

K ə n d l i l ə r. Bəli, Atamız. O, sağda, bir az arxadadı.

K a r l (*davam eləyir*). Qyes! Qyes! Niyə öz torpaqlarını onlara verdin, cavab ver!

Q y e s. Məni kim sorğu-suala çəkir?

K a r l (*davam eləyir*). Hər yerdə mövcud olan.

Q y e s. Əgər sən hər yerdə mövcudsansa, hər şeyi bilirsənsə, niyə belə hərəkət elədiyimi də bilməlisən.

K ə n d l i l ə r (*təhdidlə*). Cavab ver! Cavab ver!

Q y e s. Sizə mən cavab verirəm, qardaşlarım, ona yox, sizə. Mən torpaqlarımı bütün adamlar bərabər olsunlar deyə verdim.

Karl qəhqəhə çəkib gülür.

K ə n d l i l ə r. Allah gülür! Allah gülür!

Nasti pillələrlə enib Qyesin arxasında durur.

K a r l (*davam eləyir*). Sən mənə yalan söyləyirsən, sən öz Allahına yalan söyləyirsən. Sizsə, övladlarım, qulaq asın. Senyor neyləyir-eləsin, o, heç vaxt sizinlə bərabər olmayaq. Tələb eləyirəm ki, bütün ağaları qırasınız! Qyes sizə öz torpaqlarını verdi, bəs siz öz torpaqlarınızı ona verə bilərsinizmi? Onun seçməyə haqqı var: o torpaqları özünə saxlasın, yoxsa sizə versin. Bəs siz bəyəm imtina eləyə bilərdiniz? Siz ölənlərə öpüş qaytarın, sizə zərbə vuranlara zərbə qaytarın. Sizə qaytara bilməyəcəyiniz bir şey verənlərə qəlbinizin bütün nifrətiylə əvəz qaytarın. Siz köləydiniz, o da sizi istismar elədi, siz alçalmışdınız, o da sizi daha pis alçaltdı.

Səhər sizə bəxşiş – dərd!

Günorta sizə bəxşiş – qayğ!

Axşama bəxşiş – ümitsizlik!

Q y e s. Yaxşı moizədi! Sizə həyatı, işığı kim verdi? Allah! Bəxş eləmək qanunu var. Allah nə eləyir-eləsin, həmişə bağışlayır. Ona bəxşişlərini qaytara bilərsiniz? Siz onun ayağının tozusunuz. Deməli, Allaha nifrət eləməlisiniz.

K ə n d l i. Hə, Allah – tamamilə başqa məsələdi.

Q y e s. Niyə bizi özünə oxşar yaradıb? Əgər Allah alicənablığın, sevginin özüdüsə, onda Ona oxşayan adam sev-

məli, alicənab olmalıdı. Qardaşlarım, xahiş eləyirəm, mənim bəxşişlərimi və dostluğumu qəbul eləyin! Mən sizdən minnətdarlıq istəmirəm, yalnız onu istəyirəm ki, mənim sevgimi çatışmazlıq kimi mühakimə eləməyəsiz, sanki, cinayətkarlıq sayaq mənə bəxşişlərimi irad tutmayasınız.

K ə n d l i. Nə deyirlər-desinlər, mən sədəqəni sevmirəm.

K a r l (*tazədən öz təbii səsinə qayıdır, kasıbı barmağıyla göstərib*). Bax, o, hər şeyi anladı. Torpaqlar – sizindi. O torpaqları sizə verən adam yalançıdı: özünə məxsus olmayan şeyi verir. O torpaqları alın! Əgər adam olmaq istəyirsinizsə, alın və öldürün! Sizi zorakılıq adam eləyəcək.

Q y e s. Qardaşlar, bəyəm dünyada nifrətdən başqa heç nə yoxdu? Mənim sevgim...

K a r l. Sənin sevgin – iblis sevgisidi, nəyə toxunursa, iyləndirir. Qardaşlar, bir Altveylər kəndlilərinə baxaydınız. Üç ay ərzində onları xədimlərə çevirdi. Belə sevgidən, deyəsən, qızları da unudacağıq... Siz heyvandınız, nifrət sizi insana çevirdi. Əgər nifrətdən məhrum eləsə, yenidən əl-ayağınız üstündə sürünəcək, heyvan kimi dinməzəcə əzab çəkəcəksiniz.

Q y e s. Nasti, köməyə çat!

N a s t i (*Karlı göstərib*). Hər şey həll olunub. Allah onun tərəfindədi.

Q y e s (*heyrlənib*). Nasti!

K ə n d l i l ə r. Rədd ol! Rədd ol!

Q y e s (*hiddətlə*). Gedəcəyəm, qorxmayın. Ölümün üstünə gedib gəbərin – sevindiyimdən oynayacağam. Bunlar nə eybəcərdir! Siz kabussunuz, sağ adamların arasında yoxsunuz. İlahi, onların qəlbini mənə göstərdiyinə görə sənə minnətdaram. İndi anlamışam ki, səhv eləmişəm: torpağın sahibi aristokratlar olmalıdırlar, çünki onların qürurlu qəlbi var, sizsə qarnı üstə sürünməlisiniz – siz donuzsunuz!

K ə n d l i l ə r (*Qyesin üstünə atılmaq istəyirlər*). Ona ölüm! Ona ölüm!

Q y e s (*kəndlilərin birinin əlindən qılıncı dartıb alır*). Tutun görək!

N a s t i (*əlini qaldırıb*). Yetər!

Tam sakitlik.

Bu adam sizin sözüünüzə inandı. Düşmənin qarşısında sözüünüzü tutmağı öyrənin.

Səhnə get-gedə boşalır, təzədən zülmətə bürünür. Sonuncu məşəl qayanın üstündə yanır. Nasti onu götürüb getmək istəyir.

N a s t i. Çıx get, Qyes! Tez çıx get!

Q y e s. Nasti, Nasti! Məni niyə atdın?

N a s t i. Sən məğlub oldun.

Q y e s. Nasti, onlar canavardılar. Onlarla necə qala bilərsən?

N a s t i. Torpağın bütün sevgisi onlardadı.

Q y e s. Onlardadı? Əgər sən bu peyin yığılında sevgi zərrəsi görürsənsə, deməli, gözlərin itidi. Mən heç bir şey görmürəm.

N a s t i. Bu düzdü, Qyes, sən heç bir şey görmürsən.

O çıxıb gedir. Gecə. Uzaqlaşan səs-küy. Uzaqlarda qadın qışqırır. Sonra zəif işıq Qyesin üzərinə düşür.

İkinci gəliş

Qyes təkdir.

Q y e s. Gəbərəcəksiniz, köpəklər! Sizə elə ziyan vuracağam ki, yaddan çıxarmayacaqsınız. Qəzəbim, mənə qayıt, mənə yüngüllük, güc ver. (*pauza*) Çox gülməliidi! Sevgi qəlbimdəki bütün zəhəri yuyub. Nolar. İrəli, Xeyirə qarşı, irəli. Altveylərə; mən indi ikisindən birini eləməliyəm – ya özümü asmalı, ya xeyir iş görməliyəm! Uşaqlarım məni gözləyirlər. Məni piylənmiş axta xoruzlarım, xədim qoçlarım, tövlədəki mələklərim gözləyirlər. Onlar məni hörmət-izzətlə qarşılacaqqlar. İlahi, məni necə cana doydurublar! Başqa şey ürəyimcədi – canavar sürüsünü sevirəm. (*gedə-gedə*) Nolar. İlahi, məni gecə zülmətindən sən keçirəcəksən. Davam elə

mək lazımdı. Məğlubıyyət – yalnız Allahın mənə verdiyi işarədi; fəlakət – yeni imkan, dərd – mərhəmətdi, qoy uğursuzluqlarım mənim dadıma çatsın. İlahi, inanıram, inanmaq istəyirəm – məni dünyanın daşlı-kəsəkli yollarıyla aparırsan ki, şəriksiz Sənin olum. İlahi, pislik elədiyim o gözəl keçmiş vaxtlardakı kimi yenə üz-üzə dururuq. Özüümü adamların naminə qurban verməyə dəyməzdi: onlar yalnız mane olurlar... Qalın kolları, Sənə çatmaq üçün onları yarmaq lazımdı. Mən Sənin yanına gəlirəm, İlahi, gəlirəm. Sənin gecənin zülmətində addımlayırım. Əlini ver! De: gecə – Sənsən! Gecə... Ucsuz-bucaqsız, qəlbi parçalayan boşluq! Sən buradasan, bu Kainat boşluğundasən, hamı susur, amma Sən üdüləyib-tökürsən, göz gözü görmür, amma buradasan. Qədim gecə, böyük gecə, yer üzündə canlının yaranmasından əvvəl beləydi, xəbərsizlik gecəsi, bədbəxtliklər, dərdlər gecəsi, məni bürü, gecə, sürüşüb qəlbimə düş, mənim miskin cismimi ud! Ziddiyyət istəyirəm, rüsvayçılıq, tənhalıq, nifrət istəyirəm. İnsan – özündə insanı öldürmək, gecənin qara cisminə təslim olmaq üçün yaradılıb. Nə qədər ki hər şeyi dadmamışam, heç nəyin dadını bilməyəcəyəm, nə qədər ki hər şeyə sahib deyiləm, heç bir şeyə sahib olmayacağam, nə qədər ki hamı olmanışam, heç kəs olmayacağam, hamıdan alçaq olacağam, onda da Sən, İlahi, məni öz gecələrinin torunda tutub, onların üzərinə qaldıracaqsan. *(güclü, heyəcan dolu səslə)* İlahi! İlahi! Sənin iradəndən ibarətdi? Bəyəm mən Pislik eləyəndə insana bu nifrəti, özümə nifrəti axtarmırdım? Necə ayırd eləyim: Xeyirin tənhalığı Şərin tənhalığına oxşamır?

Dan yeri yavaş-yavaş sökülür.

Səhər açılır. Mən Sənin gecəndən keçdim. Sağ ol ki, işıq göndərdin. Mən hər şeyi gündüz işığında görürəm.

O, geri dönüb götürür ki, Altveyler kəndi xarabalıq içindədir. Hilda xarabalığın kənarında əlləriylə başını tutub oturur.

(Qışqırır). Ey!

Üçüncü gəliş

Qyes, Hilda.

H i l d a (*başını qaldırıb ona baxır*). Axır ki!..

Q y e s. Qalanları haradadılar? Sağ deyillər? Niyə? Vuruşmaqdan imtina elədiklərinə görə?

H i l d a. Hə.

Q y e s. Mənə gecəmi qaytar! Məni adamlardan gizlət! (*pauza*) Bu, necə oldu?

H i l d a. Valeheym kəndliləri əllərində silah gəldilər, tələb elədilər ki, onlara qoşulaq, bizsə boyun qaçırdıq...

Q y e s. Bu zaman onlar kəndi yandırdılar. Çox gözəl! (*Qəhqəhə çəkib gültür.*) Niyə hamıyla birgə ölmədin?

H i l d a. Buna təəssüf eləyirsən?

Q y e s. Lənət şeytana, hamı öləndə hər şey daha asan olur.

H i l d a. Mən də təəssüflənirəm ki, sağ qalmışam. (*pauza*) Onlar hamını evlərin birinə doldurub yandırdılar. Yaxşı elədilər.

Q y e s. Hə, yaxşı elədilər. Çox yaxşı elədilər.

H i l d a. Axıra yaxın pəncərə açıldı. Sıçrayıb çıxdım. Ölüm məni qorxutmurdu. Amma səni yenə görmək istəyirdim.

Q y e s. Niyə? Biz Allahın dərgahında görüşərdik.

H i l d a. Mən orada olmayacağam, Qyes. Hər ikimiz orada olsaq da, gözlərimiz bir-birinə sataşmayacaqdı, əllərimiz bir-birinə toxunmayacaqdı. Yuxarıda hamı yalnız Allahla məşğuldu. (*Qyesə toxunur.*) Sən buradasan, bədbəxtsən, canın üzülüb. Miskin, dərdli ömür! Amma mən bu cismi də, bu həyatı da sevirəm. Yalnız bu dünyada və yalnız Allahın ziddinə sevmək olar.

Q y e s. Mənsə yalnız Allahı sevirəm, daha burada deyiləm.

H i l d a. Deməli, məni sevmirsən?

Q y e s. Yox, sən də məni sevmirsən, Hilda. Sən nifrəti sevgi bildin.

H i l d a. Sənə nəyə görə nifrət bəsləməliydim?

Q y e s. Mən onları məhv elədim.

H i l d a. Yox, onların ölümündə mən günahkaram.

Q y e s. Sən?

H i l d a. Onlara "yox" deyən məndim! Mənə görə, onların qatil olmalarından ölmələri daha yaxşıdır. Ah, Qyes, o adamların əvəzində qərara gəlmək haqqını mənə kim verdi?

Q y e s. Mənim kimi elə! Əllərindəki qanı yu. Biz heç nəyik, heç nə, qətiyyən heç nə eləyə bilmərik. İnsana yalnız elə gəlir ki, guya, özü hərəkət eləyir, əslində, onun addımlarını Allah yönəldir.

H i l d a. Yox, Qyes, yox! Mən olmasaydım, onlar sağ qalardılar.

Q y e s. Nolar, qoy belə olsun. Sən olmasaydın, mümkündü. Amma bunun mənə nə dəxli var?

H i l d a. Öz sözlərini xatırlayırsan: birgə qərara gəlirik, birgə də nəticələrə görə cavab verəcəyik?

Q y e s. Biz birgə deyilik. Sən məni görmək istəyirdin? Onda mənə bax. Mənə toxun. Yaxşı, indisə çıx get. Daha ömrümdə heç kəsin üzünə baxmayacağam. Yalnız torpağa, daşa baxacağam. *(pauza)* Mən özümü sorğu-suala çəkdim, İlahi, Sən də mənə cavab verdin. Mənə adamların şərini açdığın üçün Sənə minnətdaram. Onların günahlarına görə öz cismimi cəzalandıracağam. Öz cismimi aclığa, soyuğa, qırmanca zərbəsinə məruz qoyacağam... az-az, tədricən... Özüm də insanı öldürəcəm, axı Sən insanı məhv etmək naminə yaratdın. Mənim xalqım, kiçik xalqım vardı. Cəmi bir kənd, demək olar, bir ailəydi. Amma onlar ölüblər, mən də sağam, əmin-amanlıq üçün öləcəyəm, ömrümün qalan hissəsini ölüm barədə düşüncələrdə keçirəcəyəm. *(Hildaya)* Sən hələ buradasan? Tərpən! Dərdi də, həyatı da məndən uzaqda axtar.

H i l d a. Səndən bədbəxt dərd adamı yoxdu. Mənim yerim buradı. Mən qalırım.

ONUNCU ŞƏKİL

Dağılmış kənd, yarım il sonra.

Birinci gəliş

Hilda elə əvvəlki şəkildəki həmin yerdəcə oturub yola baxır.
Kimisə gördüyü, gözlədiyi sezilir. Henrix səhnəyə daxil olur.
Onun şlyapasına güllər sancılıb. Əlində gül dəstəsi var.

H e n r i x. Bax, gəlib çıxdıq. (*Gözəgörünməz yol yoldaşına sarı döndür.*) Şlyapanı çıxar! (*Hildaya*) Adım Henrixdi, əvvəllər ibadət edirdim, indi sədəqəylə yaşayıram. (*iblisə*) Sən hara qaçdın? Bura gəl! (*Hildaya*) Azacıq meyit qoxusu gəlir, o da bunu tez duyur. Yoxsa milçəyi də incitmir.

H i l d a. Bir il bir ay ötdü, elə deyilmi? Vörmsdən sonra bir il bir ay.

H e n r i x. Bunu sənə kim dedi?

H i l d a. Günləri sayırdım.

H e n r i x. Sənə mənim barəmdə danışdırlar?

H i l d a. Hə, bir vaxtlar!

H e n r i x. Doğrudan, çox gözəl gündü! Yolüstü gül yığdım. İldöntüm şərəfinə gül dəstəsi! (*Gülləri ona uzadır.*)

H i l d a. İstəmirəm. (*Gülləri yanına qoyur.*)

H e n r i x. Xoşbəxt olanlardan qorxma.

H i l d a. Sən bədbəxtsən.

H e n r i x. Sənə deyirəm, bu gün bayramdı: bütün gecəni bərk yatmışam. Yaxşı, bacıcan, gülümsə! Mən bir adamdan başqa hamını sevirəm. İstəyirəm ki, hamı dünyada xoşbəxt olsun. (*kəskin tərzdə*) Onu gətir!

Hilda yerindən tərpənmir.

Tez ol! Onu gözləməyə məcbur eləmə.

H i l d a. O, səni gözləmir.

H e n r i x. O? Məni təəccübləndirirsən. Onunla dostuq, mərc gəlməyə hazırım ki, artıq görüş üçün geyinib-bəzənib.

H i l d a. Ona yazığın gəlsin. Gülləri götür, çıx get.

H e n r i x (*İblisə*). Eşdirirsən, o, nə deyir?

H i l d a. İblisi rahat burax, mən ona inanmıram.

H e n r i x. Mən də.

H i l d a. Məsələ nədədi axı?

H e n r i x. Ha! Ha! Necə də uşaqsan!

H i l d a. Səni təhqir eləyən adam bu dünyada yoxdu: o, əmin-amanlıq üçün öldü. Heç səni də tanımazdı. Əminəm ki, sən də onu tanımazdın. Sən birini axtarırsan, o birini taparsan.

H e n r i x. Baxan kimi taparam.

H i l d a. Sənə yalvarıram, ona rəhm elə. Niyə mənə pislik eləmək istəyirsən, axı sənin qarşında günahkar deyiləm.

H e n r i x. Sənə pislik eləmək istəmirəm, sən qəlbimə yatdın.

H i l d a. Əgər onu incitsən, mənim qanım axacaq.

H e n r i x. Onu sevirsən?

H i l d a. Hə.

H e n r i x. Deməli, onu sevmək olar? Maraqlıdı! (*Gülür.*) Məni çoxları sevməyə cəhd elədi, amma heç bir şey çıxmadı. Bəs o, səni sevir?

H i l d a. Nə qədər ki özüntü sevirdi, məni də sevirdi.

H e n r i x. Hə, bir halda ki səni sevir, ona dərd vermək məndən ötrü asandı.

H i l d a. Ona incikliyini bağışla, Allah da səni bağışlayar.

H e n r i x. Heç də istəmirəm ki, məni bağışlasın. Mən lənətlənmişəm, amma bunun da yaxşı tərəfləri var. Hər şey vərdişdən asılıdı. Mənsə vərdiş eləmişəm. Hələ cəhənnəmdə deyiləm, amma alışmağa başlamışam.

H i l d a. Yazıq!

H e n r i x (*hiddətlə*). Yox! Yox! Yox! Niyə bədbəxtəm?! Mən xoşbəxtəm, deyirəm, xoşbəxtəm. (*pauza*) Hə, onu çağır!

Hilda susur.

Yaxşısı budur, onu sən çağır. Ona sürpriz hazırlayaq. İstəmirsən? Onda özüm çağıraram. (*Qışqırır.*) Qyes! Qyes! Qyes!

H i l d a. O, burada yoxdu.

H e n r i x. Haradadı?

H i l d a. Meşədə. Bəzən həftələrlə oradan çıxmır.

H e n r i x. Uzaqdadı?

H i l d a. Buradan iyirmi beş lyö olar.

H e n r i x (*İblisə*). Sən ona inandin? (*Gözlərini yumub, iblisin nə pıçıldadığına qulaq asır.*) Hə, hə, hə. (*Bic-bic güllümsəyir.*) Nolar, onu necə tapım?

H i l d a. Get, əziz keşiş, get. Bələdçin sənə yolu göstərər.

H e n r i x. Allah səni hiفز eləsin, bacım. (*İblisə*) Ey, getdik! (*Yox olur.*)

Hilda Henrixi nəzərləri ilə ötürə-ötürə tək qalır.

İkinci gəliş

Hilda, Qyes.

Qyes gəlir. Onun sağ əlində qırmanc, sol əlində bardaq var.
Görkəmi üzgündü.

Q y e s. Məni kim çağırıdı?

Hilda cavab vermir.

Burada məni kimsə çağırıdı, kiminsə səsini eşitdim.

H i l d a. Sən oruc tutanda həmişə səslər eşidirsən.

Q y e s. Güllər haradandı?

H i l d a. Mən yığdım.

Q y e s. Tez-tez gül yığmırsan. Bu gün hansı gündü? İlin hansı vaxtıdır?

H i l d a. Niyə soruşursan?

Q y e s. Payızda kimsə gəlməliydi.

H i l d a. Kim?

Q y e s. Unutmuşam. (*pauza*) De görüm, bu gün hansı ayın hansı gündüdü?

H i l d a. Elə bilirsən günləri sayıram? Yalnız bir gün var, o gün hər dəfə təzədən başlayır: onu bizə dan yerinin sökül-məsiylə verir, gecənin gəlməsiylə əlimizdən alırlar. Sən indi həmişə elə eyni bir vaxtı göstərən yatmış saat kimisən.

Q y e s. Saatlar yatıb? Yox, işləyir. (*Bardağı yellədir.*) Eşidirsən? Su səs salır. Suyun mələksayağı musiqisi. Ağzında cəhənnəm, qulaqlarında cənnət səsləri.

H i l d a. Çoxdan içməmisən?

Q y e s. Üç gündü. Səhərəcən dözmək lazımdı.

H i l d a. Nəyə görə?

Q y e s (*axmaq gülüslə gülür*). Ha! Ha! Lazımdı! Lazımdı! (*Pauza. Bardaqdakı suyu çalxalayır.*) Bul! Bull! Eşidirsən? Susuzluqdan ölən adam üçün bundan ağır səs yoxdu.

H i l d a. Əylən! Öz istəklərini cırnat! Axı yananda su içmək çox asan şeydi. Bu daimi tamahların olmasaydı, özünü unu-dardın.

Q y e s. Hilda, özümü günahlandırmadan özümə necə qalib gələ bilərdim?

H i l d a. Ah, Qyes, bəyəm bu, birinci dəfədi? Hamısını əzbərdən bilirəm – bardağı da, suyun şırıltısını da, sənin ağar-mış dodaqlarını da. Doğrudanmı, nə olacağını bilmirsən?

Q y e s. Səhərəcən tab gətirəcəyəm, vəssalam.

H i l d a. Sən heç vaxt səhərəcən dözmürsən. Özün üçün həddən artıq uzun sınaq müddəti qoyursan. Yıxılanacan əlində bardaq gəzəcəksən, onda sənə içməyə icazə verəcəyəm.

Q y e s. Sən yenilik istəyirsən? Bax! (*Bardağı əyir.*) Güllər də su içmək istəyir. İçin, güllər! Mənim suyumun için! Qoy göylər sizin qızılı ləçəklərinizə toxunsun. Görürsən, güllər canlanır. Torpaq və otlar bəxşişlərimi qəbul eləyir, yalnız adamlar o bəxşişlərdən boyun qaçırdılar. (*Bardağı başaşağı çevirir.*) Bax, daha bir damcı da yoxdu. (*Gülür, acı-acı təkrar eləyir.*) Bir damcı da... Bir damcı da...

H i l d a. Doğrudanmı, sənın qəribəliklərin Allahın xoşuna gəlir?

Q y e s. Əlbəttə. İnsanı məhv eləmək lazımdı, elə deyilmı? *(Bardağı yerə atır.)* Nolar, indı mənə su içməyə icazə verəcəksən? *(Yıxılır.)*

H i l d a *(ona soyuq-soyuq baxıb güllür)*. Yoxsa özün fikirləşirsən ki, onun həmişə ehtiyat suyu var. Səni tanıyıram. *(O biri bardağın dalınca gedir. Qayıdıb Qyesin başını qaldırır.)* İç!

Q y e s. Sabahdan tez içmərəm.

H i l d a. Sənin ağılsızlığın, sənın qəribəliklərin Allaha xoş gəlir. Amma Allah ölməyini istəmir. İç!

Q y e s. Əvvəllər Almanıyanı qorxudan əsməyə məcbur eləyirdim, indisə özüm, elə bil, dayənin qucağında südəmə uşağam. Razısanmı, İlahi? Məndən də alçaq insan olarmı? Hilda, sən hər şeyi əvvəlcədən görürsən. Susuzluğumu sındürəndən sonra nə olacağını bilirsən?

H i l d a. Hə, bilirəm: yeni oyun – cismani tamah. Mənimlə yatmaq istəyəcəksən.

Q y e s. Bununla belə, tələb eləyirsən ki, içim?

H i l d a. Hə.

Q y e s. Bəs sənın üstünə atılsam?

H i l d a. Sən? Kilsə ibadətindəki kimi, hər şey qabaqcadan məlumdu. Əvvəlcə təhqir, abırsızlıq olacaq, sonra özünü qırmanclamağa başlayacaqsan.

Q y e s *(bardağı götürür)*. Yenə məğlubiyyət! *(İçir.)* İt bədəni!

H i l d a. Bədənin yox – qəlbin it qəlbidi.

Q y e s. Yox, bir halda ki bunu istəyirəm, eləməyəcəyəm. *(Ona baxır.)* Döşlərini mənə göstər.

Hilda tərپənmir.

Göstər mənə, məni yoldan çıxar. Qoy istəkdən gəberim. Yox? Ah, ey qız. İstəmirsən? Niyə?

H i l d a. Mən səni sevirəm.

Q y e s. Öz sevgini ağappaq ağaranacan qızıdır. Onu

mənim qəlbimə sanc. Qoy cızıldasın, tüstüləsin. Əgər sevir-sənsə, mənə əzab verməlisən.

H i l d a. Mən səninem. Niyə öz cismimi işgəncə alətinə döndərməliyəm?

Q y e s. Qəlbimə baxa bilsəydin, başımı əzərdin. Başdan-başa xarabadı, sən də cin yığnağı kimisən...

H i l d a (*gülür*). Gop eləyirsən.

Q y e s. Vəhşi olsaydın... Səni vəhşicəsinə özümə təslim eləyərdim...

H i l d a. İnsan olmağın nə qədər çətindi.

Q y e s. Mən insan deyiləm, heç kəsəm. Ancaq Allah var. İnsan – yalnız gözün aldatmasıdır. Sən mənə iyrənə-iyrenə baxırsan?

H i l d a. Bir halda ki səni sevirəm, yox.

Q y e s. Səni nə qədər alçaltmaq istədiyimi görürsən.

H i l d a. Hə, çünki sənin məndən əziz bir şeyin yoxdu.

Q y e s (*hiddətlə*). Sən mənim oyunumu oynamırsan!

H i l d a. Yox, oynamıram.

Q y e s. Nə qədər ki yanımdasan, özümün bütün iyrəncliyimi hiss eləyə bilmirəm.

H i l d a. Bunun üçün buradayam.

Q y e s (*çətinliklə qalxır*). Əgər səni qucaqlasam, itələyərsən?

H i l d a. Yox.

Q y e s. Hətta qəlbim murdarlıqla dolu olsa da?

H i l d a. Əgər mənə toxunmağa cəsarət eləsən, deməli, qəlbin təmizdi.

Q y e s. Hilda, utanmadan bir-birini necə sevmək olar? Sevgi istəyindən pis günah yoxdu.

H i l d a. Mənə bax. Bu gözlərim, dodaqlarım, boynum, əllərim... Bəyəm günahkaram?

Q y e s. Gözəlsən. Gözəllik – şərdi.

H i l d a. Əminsən?

Q y e s. Bundan çox heç nəyə əmin deyiləm. (*pauza*) Qoy istəyin dalınca getmək günah olsun, amma ondan canımı qurtaracağam. İmtina etmək – bütün ruhunu yoluxucuyla

zəhərləmək deməkdi... Gecə düşür, bu toran işıqda da Allahı iblisdən ayırd eləmək asan deyil. *(Ona yaxınlaşıb qucaqlayır, sonra da kəskin hərəkətlə özündən kənara itələyir.)* Səninlə Allahın nəzərləri qarşısında yatmaq! Yox, xaraba günahı sevmirəm. *(pauza)* Onun nəzərlərindən gizləmək üçün kaş gecə daha zülmət olaydı...

H i l d a. Sevgi – gecədi: Allah sevənləri görmür.

Q y e s *(tərəddüd eləyir, sonra geri çəkilir)*. Mənə qaplan gözlərindən də iti göz ver, qoy bu qadının burun deşiklərində, qulaqlarında nə gizləndiyini görüm, bu dərinin altına nüfuz eləyim. Murdarlıqlara barmağımı da vurmaram. Onu necə arzulaya bilərəm axı? O – murdarlıq kisəsidir.

H i l d a *(ehtirasla)*. Mənim bədənimdə murdarlıq sənin qəlbindəkindən azdır. Cismani eybəcərlik və çirkab bax, oradadır. Qaplan baxışından iti baxış nəyimə gərəkdi? Mən sənin dalınca gəzirdim, səni yuyundurdum, sənin bütün xəstəliklərinin qoxusunu bilirəm. Bəyəm səni sevməkdən əlcəkdim? Gündən-günə meyitə daha çox oxşayırsan, mənse hələ də səni sevirəm. Öləcəksən, mən də yanında uzanacağam, axıracan səninlə qalacağam, çürüyən cismimi də sevecəyəm. Sevəndə – hər şeyi sevirsən. Yoxsa bu nifrətdir.

Q y e s *(qırmançı ona uzadır)*. Məni döy!..

Hilda çiyinlərini çəkir.

Qırmancla məni, qırmancla! Ölən Katerinanın əvəzində, bütün məhv olan gəncliyin əvəzində, günahım üzündən yandırılan hamının əvəzində məndən qisas al.

H i l d a *(qəfildən qəhqəhə çəkib gülür)*. Hə, səni qırmanclayacağam, iyrenc rahib! Sevgimizi öldürdüyünə görə qırmanclayacağam. *(Qırmançı qapır.)*

Q y e s. Gözlərimə vur, Hilda, gözlərimə vur!

Üçüncü gəliş

Həmin adamlar, Henrix.

H e n r i x. Qırmancla onu, qırmancla! Elə bil, mən yoxam. (*Hildaya yaxınlaşır.*) Müşaiətçim qulağıma pıçıldadı: ətrafı dolanıb yavaşca qayıt. Nəzərə al ki, onu aldatmaq olmaz. (*pauza*) O, bizim görüşümüzə mane olmaq istəyirdi. Doğrudan, daha məni gözləmirdin?

Q y e s. Mən? Günləri sayırdım...

H i l d a. Günləri sayırdın? Ah, Qyes, sən mənə yalan söyləyirdin. (*Ona baxır.*) Sənə nə olub? Gözlərin parıldayır. Artıq həmin adam deyilsən.

Q y e s. Onlarla görüşə sevinirəm.

H i l d a. Qəribə sevinirdi. O, sənə bacardığı bütün pislikləri eləyir.

Q y e s. Deməli, sevir. Bununla da mənə öz sevgisini sübut eləyəcək. Qısqanırsan, düzdü?

Hilda cavab vermir. O, Henrixə sarı dönür.

Gülləri sən yığmısan?

H e n r i x. Hə, sənin üçün.

Q y e s. Sağ ol! (*Gül dəstəsini qaldırır.*)

H e n r i x. İldönümün mübarək, Qyes!

Q y e s. İldönümün mübarək, Henrix!

H e n r i x. Ola bilsin, bu gecə öləcəksən...

Q y e s. Doğrudan? Bəs niyə?

H e n r i x. Kəndlilər axtarırlar, onlar səni öldürmək istəyirlər. Kəndlilərdən qabaq bura çatmaq üçün qaçmalı oldum.

Q y e s. Məni öldürmək üçün! Lənət şeytana, nə qədər böyük şərəfdi! Mənsə fikirləşirdim ki, tamam yadlarından çıxmışam. Bəs məni nəyə görə öldürmək istəyirlər?

H e n r i x. Ötən cümə axşamı günü Hunsbax vadisində baronlar Nastinin ordusunu tamam darmadağın eləyiblər.

İyirmi beş min nəfər öldürülüb – bu, darmadağındı. İki-üç aydan sonra qiyam yatırılacaq.

Q y e s (*hiddətlə*). İyirmi beş min ölü! Döyüşə girmək lazım deyildi. Axmaqlar! Onlar... (*Sakitləşir.*) Cəhənnəm olsunlar! Ölmək üçün doğulmuşuq. (*pauza*) Əlbəttə, hər şeyə görə məni günahlandırırılar?

H e n r i x. Deyirlər ki, sən qoşunun başında durub döyüşün qabağını ala bilərdin. Rız qala bilərsən: cəmi Almaniyada sənə qədər nifrət edilən adam yoxdu.

Q y e s. Bəs Nasti? Qaçıb? Əsirlikdədi? Öldürülüb?

H e n r i x. Tap.

Q y e s. Cəhənnəm ol. (*Öz düşüncələrinə dalır.*)

H i l d a. Onun burada olduğunu bilirlərmi?

H e n r i x. Hə.

H i l d a. Kim dedi? Sən?

H e n r i x (*iblisi göstərib*). Mən yox, o dedi.

H i l d a (*mülayim səslə*). Qyes! Qyes! (*Onun əlinə toxunur.*) Qyes!

Q y e s (*dik atılır*). Hə! Nədi?

H i l d a. Sən burada qala bilməzsən.

Q y e s. Niyə? Qisas gəlir, hə?

H i l d a. Heç bir qisas yoxdu, sən günahkar deyilsən.

Q y e s. Başqasının işinə qarışma.

H i l d a. Bu, mənim işimdi, Qyes! Biz getməliyik.

Q y e s. Hara?

H i l d a. Əhəmiyyəti yoxdu, təki sən təhlükəsiz yerdə olasan. Özünü öldürməyə imkan vermək haqqın yoxdu.

Q y e s. Niyə?

H i l d a. Bu, fırldaq olardı!

Q y e s. Düzdü, fırldaq olardı. Nə olsun ki? Bəyəm ömrü boyu fırldaq eləməmişəm? (*Henrixə*) İttiham nitqini başlaya bilərsən, indi lap vaxtıdı – mən hazırım.

H e n r i x (*Hildanı göstərib*). Ona de ki, çıxıb getsin.

H i l d a. Onu tərkləməyəcəyəm.

Q y e s. O haqlıdı, Hilda. Bu, qapalı məhkəmədi.

H i l d a. Bu nə məhkəmədi?

Q y e s. Mənim məhkəməm.

H i l d a. Niyə ona özünü mühakimə eləməyə icazə verir-sən? Bu keşişi buradan qov, biz də çıxmaq gedək.

Q y e s. Hilda, mühakimə olunmalıyam. Mən hər gün, hər saat özümə hökm çıxarıram. Amma artıq özümə inanmıram: inanmaq üçün özümü həddən yaxşı tanıyıram. Öz qəlbin o qədər yaxındı ki, onu görmək olmur. Qoy bir nəfər gözüünün nurunu mənə versin.

H i l d a. Mənimkini al.

Q y e s. Sən artıq məni görmürsən: sən sevir-sən. Henrix nifrət eləyir – deməli, o, məni inandıra bilər. O sözləri onun dilindən eşidəndən sonra öz fikirlərimə inana bilərəm.

H i l d a. Gedərəm, amma mənimlə qaçmağa söz verir-sənmi?

Q y e s. Əgər öz mühakiməmi udaramsa, hə.

H i l d a. Əvvəlcədən uduzmağı qərara aldığını bilir-sən. Əlvida, Qyes! *(Ona yaxınlaşıb öpür və çıxıb gedir.)*

Dördüncü gəliş

Qyes, Henrix.

Q y e s. Tez ol, başla! Bacardığın bütün pisləkləri elə!

H e n r i x *(ona baxa-baxa)*. Mən öz-özümüdə bunu başqa cür təsəvvür eləyirdim.

Q y e s. Cəsarətli ol, Henrix, çətin iş deyil. Mən özüm səninlə yarılbirəm. Düz həqiqətəcn çatıb qəlbimi yaxşıca eşələ.

H e n r i x. Deməli, doğrudan da, uduzmaq istəyirsən?

Q y e s. Yox ey, qorxma! Amma ümitsizlik şübhədən yaxşıdır.

H e n r i x. Yaxşı. *(pauza)* Dayan, yaddaşımdakı bu nə uçurumdu? Başıma belə şey gəlir, amma indi xatırlayıram. *(Həyəcan içində səhnədə var-gəl eləyir)*. Axı mən tədbir gördüm, səhər hər şeyi yaxşıca təkrar elədim... Bu, sənin günahındı,

olacağı kimi deyilsən. Sən qızılgül çələngiylə bəzənməlisən, gözlərin təntənəylə işıq saçmalıdı. Onda çələngini başından götürərdim, sevincini palçığa atıb tapdalayardım, axırda qabağında diz çökərdin... Sənin qürurlu görkəmin haradadı? Sənin həyasızlığın haradadı? Sən yarıölüsən. Səni öldürməkdən nə ləzzət alacağam? (*Dəli kimi qışqırır.*) Ah, hələ kifayət qədər qəzəbli deyiləm!

Q y e s (*gülə-gülə*). Sən, Henrix, tamam məzhəkəçiyə oxşayırsan. Sakit ol, tələsmə.

H e n r i x. Bir dəqiqə də itirmək olmaz. Sənə deyirəm, onlar ardımca gəlirlər. (*İblisə*) Hə, de, hə, pıçıld, ona lazımcınca nifrət eləməyə yardım göstər. (*Şikayətli səsle*) Lazım olanda heç vaxt yerində tapılmır.

Q y e s. Qoy mən deyim. (*pauza*) Mənim torpaqlarım...

H e n r i x. Torpaqların?

Q y e s. O torpaqları paylamağa haqqım varmı?

H e n r i x. Hə, torpaqlar, amma sən onları payladın, axı yalnız sahib olduğunu vermək mümkündür.

Q y e s. Yaxşı sözdü. Sahiblik – insanla şeylər arasındakı dostluqdu, mənim əllərimdə həтта iki şey fəryad qoparırdı. Mən heç bir şeyi vermədim, yalnız veriləni elan elədim – vəssalam. Bununla belə, keşiş, qoy öz torpaqlarımı paylamamış olum, amma kəndlilər o torpaqları alıblar axı. Buna nə deyərsən?

H e n r i x. Bir halda ki qoruya bilmirlər, onlar o torpaqları almayıblar. Baronlar həmin vilayəti ələ keçirəcəklər, Konradın uzaq qohumu Heydenştamı qəsrə salacaqlar, bütün məzhəkə də tüstü kimi dağılacaq.

Q y e s. Nolar, xeyirli olsun! Mən heç nə vermədim, heç kəsə heç nə olmadı – belə asandı. İblisə qızıl verəndə sənin əlində yararsız şeyə dönür. Mənim səxavətim də belədi: onlara toxunursan, ölüyə çevrilir. Amma hər halda, niyyət vardı ki? Elə deyilmi? Mən, doğrudan da, yaxşılıq istəyirdim. Nə Allah, nə İblis məni geri çəkilməyə məcbur eləyə bildi. Mənim niyyətlərimlə məşğul ol görək, onları mühakimə elə.

H e n r i x. O qədər də çətin deyil. Sən öz rifahından faydalana bilmədin, buna görə də onlardan imtina etmək fikrinə düşdün.

Q y e s. Ah, rəhmsiz səs! Mənim fikirlərimi ifşa elə, ifşa elə görək. Bilmirəm kim danışır – sən, yoxsa mən. Deməli, hər şey yalnız yalan, riyakarlıqdı. Mən də hərəkət eləmirdim. Ancaq rol oynayırdım. Ah, keşiş, sən düz hədəfə gedirsən. Yaxşı, bəs sonra, sonra? Bu təlxək sonra neylədi? Amma sən tez gəbər!

H e n r i x (*Qyesin qəzəbi ona keçir*). Sən dağıtmaq üçün verirdin.

Q y e s. Hədəfə vurdun! Sahibi öldürmək mənə bəs eləmirdi...

H e n r i x. Sən torpaqlarını yelə verməyi qərara aldın.

Q y e s. Mən Heydenştamın qədim torpaqlarını əlimdə saxlayırdım...

H e n r i x (*yənə eyni cür*). Sən də onları yerə atıb parça-parça elədin.

Q y e s. İstəyirdim ki, xeyirxahlığım çatışmazlıqlarımdan daha dağıdıcı olsun.

H e n r i x. Bu da sənə nəşib olub, bax – iyirmi beş min meyit var. Sən bir gün ərzində otuz bez illik pisliyin dövründən daha artıq adam qırdın.

Q y e s. Əlavə elə ki, öldürülənlər – riyakarlıq naminə Konradın torpaqlarını verdiyim kasıblardı.

H e n r i x. Sən həmişə onlara nifrət bəsləyirdin.

Q y e s (*yumruğunu qaldırır*). Köpək! (*Dayanıb gülməyə başlayır*.) Az qala, səni vurmuşdum, deməli, həqiqətə yaxınsan. Ha! Ha! Bax, mənim ağırlı yerim buradı. Yaxşı, sonra! Onlara necə nifrət bəslədiyimi, elə özlərini köləyə çevirmək üçün minnətdarlıqlarından necə istifadə elədiyimi danış. Əvvəlcə onların ruhunu işgəncəylə, sonrasa xeyirxahlıqla zorlayırdım. Kənd sarsaqlanmış, solan adamlar çələnginə çevrildi. O yazıqlar meymun kimi hər şeydə məni yamsılayırdılar, mənsə meymun kimi yaltaqlıqlarını səxavət kimi qəbul eləyirdim. Onlar səbəbini özləri

də bilmədən əzabkeşsayaq öldülər. Qulaq as, keşiş, mən dünyada hamını, hətta öz qardaşımı da satdım, amma satmaq ehtirasımı doydura bilmədim. Ona görə Vörmstün qala divarları dibində olduğum gecə Şərin özünü satmaq fikrinə düşdüm – vəssalam. Amma Şəri satmaq o qədər də asan deyil. Həmin vaxt zərimə Xeyir yox, əvəzindən daha da pis Şər düşdü. Bununla belə, əjdaha, yaxud mtüqəddəs olduğum vecimə də deyildi! Başlıcası, insan olmaq istəmirdim. De ki, Henrix, utandığımndan dəli oldum: adamların nifrətindən qurtulmaq üçün göyləri təccübləndirməyi qərara aldım. Hə, nə gözləyirsən axı? Danış! Ah, düzdü, sən danışa bilməzsən, sənin səsinlə mən danışıram. (*Henrix yamsılayır.*) "Qyes, sən dilini yox, dərinə dəyişmişən. Adamlara öz nifrətini – sevgi, öz ağılsız dağıtmaq cəhdini – səxavət adlandırdın. Amma özünə sadıq qaldın, həmin bic yaramaz olaraq qaldın"... (*Yenidən adi səsiylə danışıq.*) İlahi, mən təsdiq eləyirəm ki, o haqlıdı, mən müttəhiməm, özümü günahkar sayıram. Mən prosesi uduzdum, Henrix, razısan? (*Səndə ləyib divara söykənir.*)

H e n r i x. Yox!

Q y e s. Sənin xoşuna gəlmək çətindi.

H e n r i x. İlahi! Mənim qələbəm budurmu? Nə qədər kədərli qələbədi.

Q y e s. Mən olmayanda neyləyəcəksən? Mənsiz darıxacaqsan.

H e n r i x (*iblisi göstərib*). O, mənə çox iş verəcək. Sənin barədə fikirləşməyə vaxtım olmayacaq.

Q y e s. Bəs sən əminsənmi ki, onlar məni öldürmək istəyirlər?

H e n r i x. Əminəm!

Q y e s. Əziz adamlar! Boynumu onların qarşısında əyərəm, hər şey qurtarıb gedər. Hamı üçün çox yaxşı çıxış yoludu.

H e n r i x. Heç nə heç vaxt qurtarmır.

Q y e s. Heç nə. Ah, hə, cəhənnəm də var! Nolar, orada dəyişərəm.

H e n r i x. Yox! Dəyişməyəcəksən: biz artıq cəhənnəmdə yik, mənim qohumum! (*İblisi göstərib*) O, məni öyrətdi: torpaq ancaq görüntüdü. Göy var, bir də yer var, vəssalam. Ölüm yalnız doğmaları aldadır, mərhum üçün hər şey davam eləyir!

Q y e s. Mən Pislik eləyəndə Yaxşılıq yaxın görünürdü. (*pauza*) Yalnız əlini uzat. Uzatdım, o da bir göz qırpımında Yaxşılıq mənasını itirdi. Deməli, Xeyir – ilğımdı. Henrix, Xeyir mümkündürmü?

H e n r i x. Çox şən ildönümüdü! Bir il bir gün qabaq məndən eyni şeyi soruşdun, mən də cavab verdim: yox. Gecəydi. Sən mənə baxa-baxa dedin, siçovula oxşayıram, sonra sözünü çevirdin, kələk gəldin. Nolar, bax: budur, yenə gecədi, eynilə ondakı tək gecədi. Amma bu gün tələdə hansı birimizik?

Q y e s (*təlxək kimi*). Mən.

H e n r i x. Bəs oradan çıxacaqsan?

Q y e s (*təlxəklik eləmədən*). Yox, çıxmıyacağam. (*Səhnədə gəzişir.*) İlahi, bir halda ki bizi Yaxşılıq eləməyə qoymursan, qəlbimizə ona doğru niyə bu qədər güclü cəhd salırsan? Əgər xeyirxah olmağa imkan vermədinə, niyə məni pis olmaq arzusundan məhrum elədin? (*Addımlayır.*) Hər halda, maraqlı ki, başlanğıc yoxdu.

H e n r i x. Niyə özünü Onunla danışan kimi göstərirsən? Axı bilirsən ki, O cavab verməyəcək.

Q y e s. Bəs niyə susur? Niyə özünü mənə göstərmək istəmir? Axı hətta peyğəmbərin eşşəyinin də qabağında durub.

H e n r i x. Sənin heç bir dəyərin yoxdu. Zəiflərə işgəncə ver, özünə işgəncə ver, fahişələri, yaxud cüzamlıları öp, mərhumiyyətlərdən, yaxud izafilikdən öl – Allahın vecinə də deyil.

Q y e s. Bəs onda nəyin dəyəri var?

H e n r i x. Heç bir şeyin! İnsan – heç bir şeydi. Təəccüb-lənmə, sən bunu həmişə bilirdin. Bunu zər atanda bilirdin, yoxsa niyə dələduzluq eləyərdin?

Qyes danışmaq istəyir.

Sən yaramazlıq eləyirdin. Katerina gördü. Sən Allahın sükutunu boğmaq istəyib öz səsini qaldırdın... Özünü elə göstəriridin, guya, Allahın buyruğunu yerinə yetirirsən, amma yalnız öz iradəyə boyun əyirdin.

Q y e s (*fikirli halda*). Hə, bu belədi.

H e n r i x (*təəccüblə*). Hə, öz iradəyə...

Q y e s (*eyni cür*). Hamısını özüm...

H e n r i x. Hə, deyirəm, hə!

Q y e s (*başını qaldırıb*). Hamısını özüm elədim, keşiş, sən haqlısan, hamısını özüm elədim! Mən yalvarırdım, mən göylərin işarəsini soruşurdum, göylərə dua göndərirdim – cavab yoxdu. Göylər hətta mənim adıma da bilmir. Hər saat özümdən soruşurdum ki, Allahın gözündə nəyəm? İndi bilirəm: heç nəyəm. Allah məni görmür, Allah məni eşitmir, Allah məni tanımır. Sən başın üstündəki boşluğu görürsən: o, Allahdı. Allah – sükutdu, Allah – yoxluqdu. Allah – adamların tənhalığıdı. Məndən başqa kimsə yoxdu, hansı pisliyi eləməyi özüm qərara aldım. Xeyri özüm seçdim. Mən yaramazlıq eləyirdim: möcüzələr yaradırdım. Bu gün özüm-özümü günahlandırırım. Yalnız mən öz günahlarımı bağışlaya bilərdim. Mən – insanam. Əgər Allah varsa, onda insan heç bir şeydi; əgər insan mövcuddusa... Hara qaçırısan?

H e n r i x. Çıxıb gedirəm. Sənlik bir işim yoxdu.

Q y e s. Dayan, keşiş, səni güldürəcəyəm.

H e n r i x. Sus!

Q y e s. Amma sənə nə demək istədiyimi bilmirsən. (*Ona baxıb qəfildən danışır.*) Yox, bilirsən.

H e n r i x (*bağırır*). Düz deyil! Mən heç nə bilmirəm, bilmək belə istəmirəm!

Q y e s. Henrix, sən indi ən böyük yaramazlıqdan xəbər tutacaqsan – Allah yoxdu.

Henrix onun üstünə atılıb vurur. Qyes Henrixin zərbələri altında gülür, qışqırır.

Allah yoxdu! Sevin! Sevincdən ağla! Həmd-səna! Ağlısız! Məni vurma, axı hər ikimizi xilas eləyirəm. Cənnət yoxdu, cəhənnəm yoxdu! Təkcə yer var.

H e n r i x. Qoy O məni yüz yox, min dəfə lənətləsin. Tək O olsun! Qyes, adamlar məni satqın, səni yaramaz adlandırdılar. Onlar bizi mühakimə elədilər. Əgər Allah yoxdusa, onda adamlardan qurtulmaq olmaz. İlahi, bu adam Allahın ziddinə gedir. Sənə inanıram, inanıram! Ey Atamız, Sən öz dərğahında varsan, mənimlə bərabər olmağın yox, Sənin tərəfindən mühakimə olunmaq istəyirəm, çünki Sən əbədi və sonsuzsan.

Q y e s. Sən kimə üz tutursan? Özün dedin ki, O kardı. (*Henrix dinməzəcə ona baxır.*) Adamlardan qaçmağın mənası yoxdu. Əlvida, tor-töküntülər! Əlvida, müqəddəslər! Əlvida, qürur! Adamlardan başqa heç nə yoxdu.

H e n r i x. Amma adamlar sənə tapınmaq istəmərlər, yaramaz!

Q y e s. Hə, bunu yoluna qoya bilərəm. (*pauza*) Henrix, mən prosesi uduzمامışam: sadəcə, məhkəmə hakimlərin gəlməməsi üzündən təxirə salınıb. (*pauza*) Mən hər şeyi təzədən başlayıram.

H e n r i x (*ayağa sıçrayıb*). Nəyi başlayırsan?

Q y e s. Həyatı.

H e n r i x. Bu çox rahat çıxış yoludu. (*Onun üstünə atılır.*) Sən heç nəyi başlamayacaqsan. Hər şey bitdi! Bu gün son yekunu vurmaq lazımdı.

Q y e s. Məni burax, Henrix! Məni burax! Hər şey dəyişdi, mən yaşamaq istəyirəm. (*Onun əlindən çıxır.*)

H e n r i x (*onu boğmaq istəyir*). Sənin gücün hanı, Qyes, hanı sənin gücün? Çox yaxşı ki, yaşamaq istəyirsən: ümitsizlik içində gəbərəcəksən.

Zəifləmiş Qyes əbəs yerə onu itələməyə çalışır.

Qoy bu dəqiqələrdə cəhənnəmin bütün əzabları səninlə olsun.

Q y e s. Məni burax! (*Əlindən çıxmaq istəyir.*) Lənət

şeytana, əgər ikimizdən birimizin qismətinə ölmək yazılıbsa, sən öl! *(Ona bıçaqla zərbə endirir.)*

H e n r i x. Yox bir! *(pauza)* Mən nifrətdən, əzabdan imtina eləmək istəmirəm... *(Yıxılır.)* Məndən ötrü heç nə olmayacaq! Boşluq! Boşluq! Sənsə sabah gün işığını görəcəksən. *(Ötür.)*

Q y e s. Sən ölübsən, aləmsə hələ doludu: kimsənin sənə yazığı gəlmir. *(Gülləri götürüb meyitin üstünə atır.)* Xeyirin komediyası qətlə bitdi. Daha yaxşı, geriyə yolum yoxdu. *(Çağırır.)* Hilda! Hilda!

Altıncı gəliş

Qyes, Hilda.
Gecə düşür.

Q y e s. Allah ölüb.

H i l d a. Mənə nə, o sağdı, yoxsa ölüb. Artıq çoxdan onun qayğısını çəkmirəm.

Q y e s. Çıxıb getdi.

H i l d a. Sən məhkəməni uddun?

Q y e s. Proses olmadı: sənə deyirəm, Allah öldü. *(Onu qucaqlayır.)* Heç kəs bizə göz qoymur. Təkcə mən sənə saçlarını, sənənin alnını götürürəm. Doyunca bax: dünya kor olub. Əgər nəzərlərini yayındırırsan, elə bilirəm dünyada yoxam. Axır ki, təkik.

Məşəllər yaxınlaşır.

H i l d a. Bu da adamlar. Gedək!

Q y e s. Yox, onları gözləyək.

H i l d a. Səni öldürərlər.

Q y e s. Kim bilir. *(pauza)* Qalaq, mən adamları görmək istəyirəm.

Məşəllər yaxınlaşır.

ON BİRİNCİ ŞƏKİL

Birinci gəliş

Kəndlilərin düşərgəsi. Karl, cadugər qadın, iki kəndli. Cadugərin əlində əl formasında taxta kürək var, onunla kəndlilərə toxunur.

N a s t i (*içəri girib*). Sən burada neyləyirsən?

C a d u g ə r q a d ı n. Taxta əllə toxunduğum adam qorxmaz olacaq. Ona zərbə vura bilərlər, amma həmin adamı heç bir zərbə qorxutmayacaq.

N a s t i. Onu at! (*Cadugər qadının üstünə gedir.*) Hə, at!

C a d u g ə r q a d ı n (*Karldan yardım gözləyib onun arxasında gizlənir*). Karl, sən onunla birgəsən?

K a r l. Hə, ona mane olma.

N a s t i. Nə qədər ki burada başçı mənəm, rəislər əsgərləri aldatmayacaqlar.

K a r l. Onda öz rəisləriylə birgə məhv olacaqlar.

N a s t i (*kəndlilərə*). Rədd olun!

Onlar çıxıb gedirlər. Pauza. Karl Nastiyə yaxınlaşır.

K a r l. Sən, Nasti, tərəddüd eləyirsən, xəyala dalırsan, fərarilərsə get-gedə artır! Ordu – yaralı qan itirən kimi, əsgərlərini itirir. Qanaxmanın qabağını almaq lazımdı, vasitələrə o qədər də fikir verməməliyik.

N a s t i. Neyləmək fikrindəsən?

K a r l. Qoy bu mehriban gözəlçə hər bir adama öz kürəyi ilə toxunsun. Onlar öz mətanətlərinə inanıb döyüş meydanından qaçmazlar.

N a s t i. Mən onları adam elədim, sən onları yenidən heyvana çevirmək istəyirsən?!

K a r l. Qaçıb canını qurtaran adamlardan ölümə gedən heyvanlar daha yaxşıdı.

N a s t i. Yanlışlıqlar, murdarlıqlar peyğəmbəri.

K a r l. Hə, düzdü, mən yalançı peyğəmbərəm. Yaxşı, bəs sən? Sən kimsən?

N a s t i. Mən bu müharibəni istəmirdim.

K a r l. Ola bilsin. Amma bu müharibənin qabağını ala bilmədin – belə çıxır, Allah sənəin tərəfində deyil.

N a s t i. Yox, mən yalançı peyğəmbər deyiləm, mən – insanam! Allah məni aldatdı. Necə istəyirsən, o cür hərəkət elə.

Karl cadugər qadınla çıxıb gedir.

Bəli, İlahi, sən məni aldatdın. Məni, guya, özünü seçilmişin olduğuna inanmağa vadar elədin. Amma mənim kimi öz qardaşlarını sevən, onlara yalan danışdığım kimi yalan danışan kəs səni yalan söyləməkdə günahlandıra bilərmimi?

İkinci gəliş

Nasti, Qyes, Hilda, üç silahlı kəndli.

N a s t i (*təəccüblənmədən*). Siz buradasınız?

Kəndlilərdən biri (*Qyesi göstərib*). Biz onu gözləyirdik, öldürmək istəyirdik. Amma o, tamam dəyişib: öz yanlışlıqlarını boynuna alır, deyir ki, bizim sıralarımızda döyüşmək istəyir! Buna görə də onu sənəin yanına gətirdik.

N a s t i. Bizi tək buraxın.

Onlar çıxırlar.

Sən bizim sıralarımızda döyüşmək istəyirsən?

Q y e s. Hə.

N a s t i. Niyə?

Q y e s. Siz mənə lazımsınız. (*pauza*) Adamlar arasında insan olmaq istəyirəm.

N a s t i. Vəssalam?

Q y e s. Bilirəm, bundan çətin şey yoxdu. Hər şeyi təzədən başlamaq istəyirəm.

N a s t i. Başlanğıc haradadı?

Q y e s. Başlanğıc – cinayətdi. Adamlar indi cinayətkar doğulurlar. Əgər onların sevgisinin və səxavətinin, heç olmasa, bir qismini qazanmaq istəyirəmsə, cinayətlərinin bir hissəsini öz üzərimə götürməliyəm. Mən saf sevgi arzuladım. Axmağam! Sevmək – başqalarıyla birgə ümumi düşməyə nifrət eləmək deməkdi. Mən sizin nifrətinizi bölüşürəm. Mən Xeyir arzuladım. Axmağam. İndi yer üzündə Xeyirlə Şər ayrılmazdı. Yaxşı olmaq üçün pis olmağa razıyam.

N a s t i. (ona baxır). Sən dəyişmişən.

Q y e s. Necə dəyişməyəydim. Mənə əziz olan kəsi itirdim.

N a s t i. Kimi?

Q y e s. Sən tanımırısan. (pauza) Sənin başçılığın altında adi əsgər kimi döyüşmək istəyirəm.

N a s t i. İmtina eləyirəm.

Q y e s. Nasti!

N a s t i. İndi hər gün əllidən artıq əsgər itirdiyim vaxtda bir əsgər nəyimə gərəkdi?

Q y e s. Mən sizə öz varlı qürurumu gətirdim, sizsə mənə qəbul eləmədiniz, haqlı olaraq qəbul eləmədiniz, çünki guya, mənə ehtiyacınız olduğunu fikirləşmişdim. Amma sizə bu gün mən deyirəm ki, mənə lazımsınız, əgər mənə qəbul eləməsəniz, ədalətsiz addım atacaqsınız, çünki sədəqə istəyəni qovmaq ədalətsizlikdi.

N a s t i. Mən səndən imtina eləmirəm. (pauza) Artıq bir il bir gündü ki, öz yerin səni gözləyir. O yeri tut. Sən ordunun başında duracaqsan.

Q y e s. Yox! (pauza) Mən əmr vermək üçün doğulmamışam. Tabe olmaq istəyirəm.

N a s t i. Çox gözəl. Mən sənə ordunun başında durmağı əmr eləyirəm. Tabe ol!

Q y e s. Nasti, bir halda ki lazımdı, mən öldürməyə hazırım, özüm ölümə hazırım, amma kimsəni öldürməyə göndərmərəm. İndi ölməyin nə demək olduğunu bilirəm. Orada

heç nə yoxdu, Nasti, heç nə, bizim yalnız öz həyatımız var.

H i l d a (*sözünü kəsib*). Qyes! Sus!

Q y e s (*Hildaya*). Yaxşı. (*Nastiyə*) Sərkərdə tənhadı, mənə hər yerdə – öz ətrafımda və başımın üstündə adamlar görmək istəyirəm. Qoy adamlar məni göylərdən gizlətsinlər! Nasti, adi əsgər olmağıma icazə ver.

N a s t i. Adi əsgər də olacaqsan. Doğrudanmı, fikirləşsən ki, sərkərdənin dəyəri əsgərdən artıqdı? Əgər komandanlığı qəbul eləmirsənsə, çıx get.

H i l d a (*Qyesə*). Razi ol!

Q y e s. Sən – mənəm, biz birgə olanda da eyni cür tənhayıq.

H i l d a (*astadan*). Əgər əsgərlər arasında əsgər olsan, bəyəm onlara deyə bilərsən ki, Allah yoxdu?

Q y e s. Yox, demərəm.

H i l d a. Bax, görürsən!

Q y e s. Nə?

H i l d a. Sən heç vaxt onlara bərabər, onlardan yaxşı, onlardan pis olmayacaqsan – sən, sadəcə, başqa cür olacaqsan! Yalnız təsadüf bir-birinizi anlamağa kömək eləyəcək.

Q y e s. Allahı, məni adamlardan uzaqlaşdırdığına görə öldürdüm. Amma budur, O ölüb, daha da tənhayam. Bu nəhəng cəsədin adamların dostluğunu zəhərləməsinə dözməyəcəyəm. Əgər lazımdısa, hər şeyi onlara deyəcəyəm...

H i l d a. Onları dözümdən məhrum eləməyə haqqın varmı?

Q y e s. Mən dərhal yox... Bir il dözərəm...

H i l d a (*gülə-gülə*). Bura bax, bir ildən sonra hamımız öləcəyik.

Q y e s. Əgər Allah yoxdusa, onda mən niyə tənhayam – çox istərdim ki, hamıyla birgə yaşayım.

Kəndlilər cadugər qadını itələyə-itələyə içəri girirlər.

C a d u g ə r q a d ı n. And içirəm, heç bir ziyan vurmayaçağam. Toxunacağam – qorxmaz olacaqsınız.

Kəndli. Əgər Nasti özünə toxunmağa icazə versə, sənə inanarıq.

Cadugər qadın Nastiyə yaxınlaşır.

Nasti. Cəhənnəm ol!

Cadugər qadın (*astadan*). Məni Karl göndərdi. Mane olma, yoxsa hər şey batdı.

Nasti (*ucadan*). Yaxşı. Amma tez!

Cadugər qadın kürəyini ona sürtür. Kəndlilər əl çalırlar.

Kəndlilərdən biri. Rəhibi unutma.

Qyes. Cəhənnəm ol!

Hilda (*mülayim səsle*). Qyes!

Qyes. Yaxşı, sürt, gözəlçə, sürt!

Cadugər qadın kürəyini ona sürtür.

Nasti (*hiddət içində*). Rədd olun!

Kəndlilər və cadugər qadın çıxıb gedirlər.

Qyes. Nasti, nə günə qaldın?

Nasti. Gördüyün kimi...

Qyes. Deməli, onlara nifrət eləyirsən?

Nasti. Mən yalnız özümə nifrət eləyirəm. (*pauza*) Axmaq komediyadı: mən yalana nifrət bəsləyirəm və nifrət elədiyim müharibədə ölümlə üzbəüz qalanda cəsarət vermək üçün yalan söyləyirəm.

Qyes. Lənət şeytana, Hilda, bu adam mənim təkəni tənhadı.

Nasti. Səndən də artıq tənhayam. Sən həmişə tənhaydın, mənə həmişə yüz minlərlə adamın həyatıyla yaşamışam, indi özümə tənha qalmışam. Qyes, əvvəllər tənhalığın, məğlubiyyətin, çaşqınlığın nə olduğunu bilmirdim, indi onların qarşısında acizəm.

Əsgərlər daxil olurlar.

Ə s g ə r. Rəislər sənənlə danışmaq istəyirlər.

N a s t i. Qoy gəlsinlər. (*Qyesə*) İndi mənə deyəcəklər, onlara etibar eləmir, tabe olurlar.

Q y e s (*güclə*). Yox.

Nasti ona baxır.

Əzablar, çaşqınlıq, vicdan tənəsi – bütün bunların hamısı məndən ötrü yaxşıdı. Əgər onlardan əziyyət çəkirsənsə, sonuncu şam sönəcək, gecə düşəcək. Mən sərkərdə olacağam.

Rəislər, Karl daxil olurlar.

Rəislərdən biri. Nasti, müharibəni bitirmək lazımdı. Mənim adamlarım...

N a s t i. Mən sənə söz verəndə danışacaqsan. (*pauza*) Sizin üçün qələbəyə bərabər xəbərim var. Bizim generalımız – Almaniyanın ən məşhur sərkərdəsi var.

R ə i s l ə r d ə n b i r i. Bu rahib?

Q y e s. Rahib-filan deyiləm! (*Cübbəni çiyindən atır – o, hərbi mundirdədi*).

R ə i s. Qyes!

K a r l. Qyes! Lənət şeytana...

B a ş q a r ə i s. Nə? Nə dəyişəcək? Axı o, satqındı! Görərsiniz, bizi tələyə salacaq.

Q y e s. Yaxın gəl! Nasti məni başçı və sərkərdə təyin elədi. Mənə tabe olacaqsan!

R ə i s l ə r d ə n b i r i. Bundansa gəbərsəm yaxşıdı!

Q y e s. Onda gəbər, qardaşım! (*Onu xəncərlə vurur.*) Qulaq asın: mən iradəmin ziddinə olaraq komandanlığı öz üzərimə götürürəm, amma ordunu atmayacağam. Əmin olun, əgər bu müharibəni udmaq üçün bircə imkan varsa, qalib gələcəyəm. Elə bu saat elan eləyin: bütün fərariləri – dar ağacına! Bu gün axşamcan ordunun, silahların, ərzağın vəziyyəti barədə mənə dəqiq məlumat verin! Hər şeyə baş-

nızla cavab verəcəksiniz. Adamlarınız düşməndən daha artıq məndən qorxanda qələbəyə inam yaranacaq.

Rəislər nəşə demək istəyirlər.

Bir kəlmə də olmaz! Tərpənin, sabah planlarımdan xəbər tutarsınız.

Rəislər çıxırlar. Qyes ayağıyla meyiti itələyir.

Axır ki, yer üzündə insanın hökmü başladı. Yaxşı başlanğıcdı. Gedək, Nasti! Mən cəllad və qəssab olacağam.

Qısa pauza.

N a s t i (*əlini onun çiyinə qoyur*). Qyes...

Q y e s. Qorxma! Mən geri çəkilməyəcəyəm. Bir halda ki onları sevmək üçün başqa üsul yoxdu, adamları qorxudan qabağında tir-tir əsməyə məcbur eləyəcəyəm. Bir halda ki hamıyla birgə olmaq üçün başqa üsul yoxdu, bu boş göylər altında tənha olacağam. Müharibə gedir – mən vuruşacağam.

Pərdə

BAĞLI QAPI ARXASINDA

Birpərdəli pyes

"O qadın" a ithaf olunur.

İştirak edirlər:

İnes, Estel, Qarsen, Xidmətçi oğlan

BİRİNCİ SƏHNƏ

Qarsenlə xidmətçi. İkinci imperiya üslubunda qonaq otağı.
Buxarının üstündə bürünc heykəlcik.

Q a r s e n (*içəri girib ora-bura baxır*). Hə, belə.

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Belə.

Q a r s e n. Bəs belə...

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Elə belə.

Q a r s e n. Mən... mən fikirləşirəm ki, vaxt keçdikcə bu şəraitə alışmaq olar.

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Bu, adamdan asılıdır.

Q a r s e n. Nədi, bütün otaqlar belədi?

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Nə danışsınız! Axı bizdə çinlilər də, induslar da qalırlar. Sizcə, İkinci imperiya üslubunda kreslo onların nəyinə lazımды?

Q a r s e n. Bəs mənim nəyimə lazımды? Bilirsiniz kim olmuşam? Amma bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdu. Ümumiyyətlə,

mən həmişə xoşuma gəlməyən mebellə əhatə olunmuşam, sıxıntılı vəziyyətə düşmüşəm, bunu sevmişəm. Lui-Filipp üslubundakı qonaq otağında sıxıntılı vəziyyət – necədir, xoşunuza gəlir?

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Bax, görərsiniz: İkinci imperiya üslubundakı qonaq otağında da pis deyil.

Q a r s e n. Belə, hə-hə! (*Oyan-buyana boylanır.*) Hər halda, heç vaxt ağılıma gəlməzdi... Siz, əlbəttə, orada nə danışıldığını bilirsiniz?

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Nə barədə...

Q a r s e n. Belə... (*qeyri-müəyyən hərəkət eləyir.*) Bütün bunlar barədə.

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Bu boş şeylərə necə inana bildiniz? Onların hamısı buranı ömürlərində görməyən adamlardı. Axı əgər bura düşsəydilər...

Q a r s e n. Hə.

İkisi də gülür.

Q a r s e n (*qəfildən ciddiləşib*). Bəs paya hanı?

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Nə?

Q a r s e n. Paya, kürə, mis qazanlar?

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Zarafat eləyirsiniz?

Q a r s e n (*ona baxır*). Hə? Hə, yaxşı... Yox, zarafat eləmirəm. (*Otağı gəzir*). Hə, əlbəttə, nə güzgü, nə pəncərə şüşəsi var. Sınan heç nə yoxdu. (*qəfil hiddətlə*) Dış fırçamı əlimdən niyə alıblar?

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Axır ki, şəxsi ləyaqət hissiniz sizə qayıtdı. Çox gözəl!

Q a r s e n (*qəzəblə kreslonun qoltuqaltısını döyəcləyir*). Xahiş eləyirəm, məni öz həyasızlığınızdan xilas eləyəsınız. Mən öz vəziyyətimi yaxşı başa düşürəm, amma dözmək niyyətimdə deyiləm ki, siz...

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Ah, bağışlayın. Neyləyəsən, hamı bunu soruşur. Elə gələn kimi soruşurlar: "Saplıca hanı?" Sizi inandırırım, həmin dəqiqələrdə özlərini abıra salmağı da fikirləşmirlər. Sonra da sakitləşən kimi dərhal dış fırçasını yada

salırlar. Yaxşı, Allah xətrinə, yaxşıca fikirləşin, zəhmət çəkiş deyərsinizmi, burada dişlərinizi təmizləmək nəyinizə lazımdı?

Q a r s e n (*sakitləşib*). Hə, doğrudan da, nəyə lazımdı? (*Ətrafa göz gəzdirir.*) Güzgüdə özümə baxmaq da nəyimə gərəkdi? Amma Bürünc heykəlcik lazım olan məqamda... Məncə, həm də hər şeyə dörd gözlə baxmalıyam. Dörd gözlə, düzdür? Hə, yaxşı da, gizlətməli bir şey yoxdu: təkrar eləyirəm, öz vəziyyətimi yaddan çıxarmıram. İstəyirsiniz bunun necə baş verdiyini sizə danışım? İnsan boğulur, suya dalır, batır, ancaq baxışları hələ suyun altından keçir, bəs nəyi görür? Bürünc heykəlciyi. Dəhşət budur! Əlbəttə, cavab verməyi sizə də qadağan eləyiblər axı, mən israr eləməyəcəyəm. Amma nəzərə alın ki, məni qəfil yaxalamadılar, məni təəcüb-ləndirəcəyiniz ümidiylə özünüzü tərifləməyin: öz vəziyyətimi ayıq qiymətləndirirəm. (*Yenə otaqda gəzişir.*) Deməli, diş fırçası olmayacaq. Çarpayı da. Axı burada, əlbəttə ki, yatmırlar?

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Lənət şeytana!

Q a r s e n. And içməyə hazırım ki, haqlıyam. Yatmaq nəyə lazımdı? Yuxu sezilmədən gəlir. Gözlər asta-asta yumulur, amma yatmaq nəyə gərəkdi? Divana uzanırsan və... dərhal yuxun dağılır. Gözlərini ovuşdurmalı, qalxmalı, hər şeyi təzədən başlamalı olursan.

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Lap romantiksinizmiş ki!

Q a r s e n. Susun. Nə ağlayacağam, nə zarıyacağam, ancaq həqiqətin gözününün içinə baxmaq istəyirəm. İstəmirəm ki, o, arxadan üstümə yıxılsın, mənsə hətta üzünə də baxa bilməyim. Romantik? Hə, əgər yuxu lazım deyilsə... Yuxun gəlmirsə, yatmaq nəyə lazımdı? Çox gözəl. Dayanın görüm: niyə belə ağırdı? Niyə həmişə belə ağırdı? Bilirəm: çünki bu, işıqsız həyatdı.

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Hansı işıq?

Q a r s e n (*onun ağzını əyir*). "Hansı işıq"? (*şübhəylə*) Mənə baxın. Mən belə də fikirləşirdim. Bax, sizin baxışlarınızın dözülməz, qaba həyasızlığı budu. Bax, elə onlar da eybəcərleşiblər!

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Nədən danışırınsız axı?

Q a r s e n. Sizin kirpikləriniz barədə. Biz, biz gözümlü qırpıq. Qırpıq, vəssalam: balaca, qara parıltı, pərdə düşür, təzədən qalxır: bu da işıq! Gözlər nəmlənir, aləm yoxa çıxır. Bunun necə sakitləşdirdiyini təsəvvürünüzə gətirə bilməzsiniz. Saatda dörd min qırpım. Dörd min xırdaca qaçış. Mən dörd min deyəndəsə... Hə, bəs necə axı? Mən kirpiklər olmadan yaşayacağam? Özünlü axmaq yerinə qoymayın. Kirpiksizliklə yuxusuzluq eyni şeydi. Mən daha yatmayağacam. Amma öz-özümə necə tab gətirə bilərəm axı? Anlamağa çalışın, cəhd göstərin: mənim cırnadıçı xasiyyətim var, öyrəşmişəm... özüm-özümü cırnatmağa adət eləmişəm. Amma elə hey özümü cırnada bilmərəm axı: orada gecələrdi. Mən də yatırdım. Mışıl-mışıl yatırdım. Əvəzini çıxmaq üçün. Adi yuxular görürdüm. Məsələn, çöli... Ancaq çöli. Yuxumda görürdüm ki, orada gəzirəm. İndi gündüzdü?

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Özünüz görürsünüz ki, hava işıqlaşib.

Q a r s e n. Lənət şeytana. Sizde gündüzdü. Bəs bayırda? X i d m ə t ç i o ğ l a n (çəşqın halda). Bayırda?

Q a r s e n. Hə, bayırda. Bu divarın o biri tərəfində.

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Orada dəhliz var.

Q a r s e n. Bəs dəhlizin axırında?

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Başqa otaqlar, dəhlizlər də, pilləkənlər də.

Q a r s e n. Bəs sonra?

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Vəssalam.

Q a r s e n. Əlbəttə ki, istirahət günləriniz olur. Hara gedirsiniz?

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Üçüncü mərtəbəyə, dayımın, baş xidmətçinin yanına.

Q a r s e n. Necə xəbərim olmayıb axı... İşıq düyməsi haradadı?

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Burada elə şey yoxdu.

Q a r s e n. Deməli, işığı söndürmək olmaz?

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Müdiriyyət işığı söndürə bilər.

Amma bu mərtəbədə belə bir şeyin olduğu nəşə yadıma gəlmir. İşiq nə qədər istəsəniz varımızdı.

Q a r s e n. Çox gözəl. Deməli, gözləri açıq yaşamaq lazım gələcək...

X i d m ə t ç i o ğ l a n (*kinayə ilə*). Yaşamaq...

Q a r s e n. Sözü irad tutmayın. Gözləri açıq. Həmişə. Həmişə mənim gözlərimdə gündüz olacaq. Beynimdə də. (*pausa*) Bəs heykəlciyi çilçırağa tolazlasam, sönər?

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Heykəlcik həddən artıq ağırdı.

Q a r s e n (*heykəlciyi tərپətməyə çalışır*). Haqlısınız. Həddən artıq ağırdı. (*pausa*)

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Əgər sizə daha lazım deyiləmsə, gedim.

Q a r s e n (*diksinib*). Gedirsiniz? Görüşənədək. (*Xidmətçi oğlan qapıya doğru gedir.*) Bir dəqiqə. (*Xidmətçi oğlan geri döndür.*) Bu, zəngdir? (*Xidmətçi oğlan başını tərپədir.*) Əgər istəsəm, sizi çağıra bilərəm, siz də gəlməyə borclusunuz?

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Ümumiyyətlə, hə. Amma zəng xarab olub. Nəyisə sınıb.

Q a r s e n (*düyməni basır, zəng səslənir*). İşləyir?!

X i d m ə t ç i o ğ l a n. İşləyir! (*Zəngi basır.*) Yaxşısı budur, buna ümid eləməyəsəniz, uzun çəkməz. Həmişə qulluğunuz-dayam.

Q a r s e n (*onu ləngitməyə cəhd eləyir*). Mən...

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Hə?

Q a r s e n. Yox, heç nə. (*Buxarının yanına gedir, kağız kəsmək üçün bıçağı götürür.*) Bu, nədi belə?

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Özünüz ki görürsünüz. Kağız kəsmək üçün bıçaqdı.

Q a r s e n. Burada kitab var?

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Yox.

Q a r s e n. Onda bu, nəyə lazımdı? (*Xidmətçi oğlan çiyinlərini çəkir.*) Yaxşı. Gedin. (*Xidmətçi oğlan gedir.*)

İKİNCİ SƏHNƏ

Qarsen təkdi. Heykəlciyə yaxınlaşıb onu sıgallayır. Oturur, qalxır. Düyməni basır. Zəng eşidilmir. Daha iki-üç cəhd göstərir. Bir şey çıxmır. Qapıya doğru gedib onu açmağa çalışır. Qapı açılmır. Çağırır.

Q a r s e n. Xidmətçi! Xidmətçi!

Cavab gəlmir. Qapını döyüb xidmətçi oğlanı çağırır. Qəfildən sakitləşib əvvəlki yerində oturur. Bu məqamda qapı açılır, İnes xidmətçi oğlanla içəri girir.

ÜÇÜNCÜ SƏHNƏ

Qarsen. İnes. Xidmətçi.

X i d m ə t ç i o ğ l a n (*Qarsenə*). Məni çağırırdınız?

Qarsen cavab verməyə hazırlaşır, amma nəzərləri İnesə ilişir.

Q a r s e n. Yox.

X i d m ə t ç i o ğ l a n (*İnesə sarı dönüb*). Bax, siz öz otağınızdasınız, madam (*İnes susur.*) Əgər sualınız varsa... (*İnes yenə dillənmir.*)

X i d m ə t ç i o ğ l a n (*həvəssiz halda*). Adətən, müştərilər sorğu-sual eləməyi sevirilər... Amma mən israr eləmirəm. Dış fırçası, zəng və bürünc heykəlciyə gələndəsə, cənab sizə məndən yaxşı izah eləyər.

Xidmətçi oğlan gedir. Sükut. Qarsen İnesə baxmır. İnes ətrafa göz gəzdirir, sonra hövlnak Qarsenin üstünə yönəlir.

İ n e s. Florans hanı?

Qarsen cavab vermir.

Sizdən soruşuram, Florans hanı?

Q a r s e n. Mən heç nə bilmirəm.

İ n e s. Ağlınıza bundan başqa bir şey gəlmir? Öz laqeydliyinizlə işgəncə verməkdən? Hə, sizdə heç bir şey alınmadı. Florans axmağın biridi, ona qətiyyəən yazığum gəlmir.

Q a r s e n. Bağışlayın, məni kim hesab eləyirsiniz?

İ n e s. Sizi? Siz cəlladsınız.

Q a r s e n (*diksindir, sonra süni tərzdə gəlir*). Bu nə mənasız şeydi! Siz, doğrudan da, məni cəllad sayırsınız? Siz içəri girib mənə baxdınız və qət elədiniz: bu, cəlladdı. Nə mənasız şeydi! Xidmətçi oğlan qanmazdı, o, bizi bir-birimizə təqdim eləməliydi. Cəllad! Mən Jozef Qarsenəm, publisist-yazıçıyam. Məsələ yalnız ondadı ki, bizi bir otaqda yerləşdiriblər. Madam...

İ n e s (*ciddi görkəmlə*). İnes Serano. Madmazel.

Q a r s e n. Əla. Gözəl. Ümumiyyətlə, buz əriməyə başlayır. Sizə elə gəldi, mən cəllada oxşayıram? Zəhmət olmasa, deyin, cəlladları hansı əlamətlərinə görə tanıyırlar?

İ n e s. Onların qorxmuş görkəmi olur.

Q a r s e n. Qorxmuş? Bu, maraqlıdı. Bəs onlar kimdən qorxurlar? Doğrudanmı, öz qurbanlarından? (*pauza*)

İ n e s. Necə? Mən nə dediyimi bilirəm. Özümə güzgüdə baxmışam.

Q a r s e n. Güzgüdə? (*Ətrafa boylanır.*) Bu düzilməzdi: burada güzgüyə oxşayan heç bir şey yoxdu. (*pauza*) Hər halda, əmin olun, mən qorxmuram. Mən öz vəziyyətimin ağırlığını yaxşı dərk eləyirəm, ona bütün ciddiyətimlə yanaşıram. Amma qorxmuram.

İ n e s (*çiyinlərini çəkib*). Özüntüz bilərsiniz. (*pauza*) Elə hallar olur ki, buradan çıxıb gəzəsiniz?

Q a r s e n. Qapı bağlıdı.

Pauza.

İ n e s. Bu daha pisdı.

Q a r s e n. Yaxşı başa düşürəm ki, burada olmağım sizi sıxır. Mən özüm də tək qalmağı üstün tutardım. Özümü ələ

almalı, həyatımı birtəhər qurmaliyam. Amma əminəm ki, bir-birimizə uyğunlaşa bilərik: mən azdanışanam, sakitəm, o qədər də səs-küy salmıram. Yalnız icazə verin sizə bunu təklif eləyim: bir-birimizə həddən artıq nəzakətli münasibətimizi saxlamalıyıq. Bu ən yaxşı müdafiə olacaq.

İ n e s. Mən nəzakətsizəm.

Pauza.

Q a r s e n. Onda mən ikimizin əvəzinə nəzakətli olacağam.

Sükut. Qarsen divanda oturur. İnes otaqda gəzişir.

İ n e s (*ona baxıb*). Sizin dodaqlarınız.

Q a r s e n. Nə-nə?

İ n e s. Dodaqlarınızı tərpətməyə ara verə bilməzsiniz?
Mexaniki canavar kimi tərpənirlər.

Q a r s e n. Üzr istəyirəm, fikir verməmişəm...

İ n e s. Məsələ də elə ondadı.

Qarsenin dodaqları yenə tərpənir.

Yenə! Siz nəzakətli olmaq istəyirdiniz, öz sifətinizə də heç bir diqqət yetirmirsiniz. Burada tək deyilsiniz, öz qorxunuzun təzahürünü mənə sırımağa haqqınız yoxdu.

Qarsen durub ona yaxınlaşır.

Q a r s e n. Qorxmursunuz?

İ n e s. Nədən qorxmaliyam axı? Qorxu əvvəllər, ümidiniz olanda işə yarayırdı.

Q a r s e n (*yumşaqca*). Daha ümid yoxdu, amma biz hələ keçmişdəyik. Biz hələ əzab çəkməyə başlamamışıq, madmazel.

İ n e s. Bilirəm. (*pauza*) Hə, bəs sonra? Daha kim gələcək?

Q a r s e n. Bilmirəm. Gözləyirəm.

Sükut. Qarsen təzədən oturur. İnes yenə gəzişir. Qarsenin dodaqları hələ də dartınır, amma o, İnesə baxıb üzünü əlləriylə örtür. Estellə xidmətçi oğlan daxil olur.

DÖRDÜNCÜ SƏHNƏ

İnes. Qarsen. Estel. Xidmətçi oğlan.
Estel başını qaldırmayan Qarsenə baxır.

E s t e l (*Qarsenə*). Yox! Yox-yox, başını qaldırma. Bilirəm ki, üzünü əllərinlə örtürsən, bilirəm ki, daha sənin üzün yoxdu.

Qarsen əllərini çəkir.

Ah! (*Pauza. Təəcüb*) Mən sizi tanımıram.

Q a r s e n. Mən cəllad deyiləm, madam.

E s t e l. Heç cəllad olduğunuzu da düşünmürdüm. Mən... mən fikirləşirdim ki, kimsə mənimlə zarafat eləmək istəyir. (*Xidmətçi oğlana*) Niyə gözləyirsiniz?

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Daha heç kəs gəlməyəcək.

E s t e l (*rahatlanıb*). Deməli, biz üç nəfər qalacağıq: müsyö, madam və mən! (*Gülür.*)

Q a r s e n (*ciddi halda*). Burada gülməli bir şey görmürəm.

Estel (*gülməkdə davam eləy-ələy*). Bu divanlar çox eybəcərdir. Görün necə qoyulub – mənə elə gəlir, sanki, Yeni ildi, mən də Mari xalama baş çəkməyə gəlmişəm. Belə çıxır, hərəsi birimizdən ötrü nəzərdə tutulub? Bax, bu, mənimdi? (*Xidmətçi oğlana*) Amma o, mənə yaramır, dəhşətli: açıq-mavi paltardayam, divanın rəngisə yamyaşıldı.

İ n e s. İstəyirsiniz dəyişək?

E s t e l. Tünd-qırmızıya? Siz çox nəzakətlisiniz, amma o, bundan heç də yaxşı deyil. Yaxşı da, yaşıl düşdü, qoy belə də olsun. Mənə uyğun gələcək yeganə divan bu cənaba məxsusdu.

Sükut.

İ n e s. Qarsen, eşidirsiniz?

Q a r s e n (*diksindir*). Divan? Ah, bağışlayın. (*Qalxır.*)
Buyurun, madam.

E s t e l. Təşəkkür eləyirəm. (*Paltosunu soyunub divanda*

oturur. Pauza.) Bir halda ki birgə yaşayacağın, gəlin tanış olaq. Mən Estel Riqoyam.

Qarsen baş əyir, öz adını söyləmək istəyir, amma İnes onu qabaqlayır.

İ n e s. İnes Serano. Çox şadam.

Qarsen yenə baş əyir.

Q a r s e n. Jozef Qarsen.

X i d m ə t ç i o ğ l a n. Mən sizə hələ lazımam?

E s t e l. Yox, gedə bilərsiniz. Çağıraram.

Xidmətçi baş əyib çıxır.

BEŞİNCİ SƏHNƏ

İnes. Qarsen. Estel.

İ n e s. Necə də gözəlsiniz. Təəssüf ki, alqış əlaməti olaraq, bağışlamağa çiçəyim yoxdu.

E s t e l. Çiçək? Hə, mən çiçəkləri çox sevirdim. Amma çiçəklər burada solardı – çox istidi. Axı başlıcası yaxşı əhvali-ruhiyyəni saxlamaqdı, düzdü? Siz nə vaxt?..

İ n e s. Mən? Ötən həftə. Bəs siz?

E s t e l. Mən? Dünən. Hələ mərasim başa çatmayıb. (*Təbii tərzdə danışır, elə bil, nəşə yazır.*) Külək bacımın rübəndini yelələdir. O, var gücüylə ağlamağa çalışır. Hə də, hə, bir də cəhd elə. Axır ki! Rübəndin altında, iki damcı göz yaşını parıldayır. Olqa Jardö bu gün yaxşı görkəmdə deyil. O, bacısının qoluna girib. Ənlik-kirşan axmasın deyə ağlamır, mənşə onun yerində olsaydım... O, mənim ən yaxşı rəfiqəmdir.

İ n e s. Siz çox əziyyət çəkdiniz?

E s t e l. Yox. Daha çox yoruldu.

İ n e s. Nədən?

E s t e l. Sətəlcəmdən. Hə, vəssalam, onlar çıxıb gedirlər.

Görüşənədək! Nə qədər əl sıxırlar! Ərim dərdədən xəstələnib, o, evdə qaldı. (*İnesə*) Bəs siz nədən?...

İ n e s. Qazdan.

E s t e l. Bəs siz, ağa!

Q a r s e n. On iki güllədən. (*Estelə doğru əyilir.*) Bağışlayın, mən abırlı ölümlər dəstəsi üçün yaramıram.

E s t e l. Ah, ağa, bu dəhşətli sözü söyləməyə bilməzdinizmi? O... o, əsəblərimə toxunur. Ümumiyyətləsə, ölüm nə deməkdi. Biz heç vaxt özümüzü bu qədər sağ hiss eləməmişik. Əgər bu... bu vəziyyəti, hər halda, adlandırmaq lazımdısa, bizi "qaiblər" adlandırmağı təklif eləyərdim. Bu, daha yumşaq səslənir. Siz nə müddətdi yoxsunuz?

Q a r s e n. Təxminən, bir aydı.

E s t e l. Haradansınız?

Q a r s e n. Riodan.

E s t e l. Mən Parisdənəm. Orada bir kimsəniz qalıb?

Q a r s e n. Arvadım. (*Estelin tərzində danışır.*) O, həmişəki kimi kazarmaya gəldi; onu buraxmadılar. Barmaqlığın dəmirləri arasından baxır. Mənim qeyb olduğumu bilmir, amma artıq duyur. İndi çıxıb gedir. Başdan-ayağa qara geyinib. Bu daha yaxşıdı, paltarını dəyişməli olmayacaq. O ağlamır: heç vaxt ağlamayıb. Günəş mehribancasına işıq saçır, o da boş küçədə başdan-ayağa qara paltarda təkdi, gözləri də qurban gözlərinə oxşayır. Ah, o, məni nə qədər əsəbiləşdirir!

Sükut. Qarsen orta divanda oturub əlləriylə üzünü qapayır.

İ n e s. Estel!

E s t e l. Cənab Qarsen!

Q a r s e n. Nə istəyirsiniz?

E s t e l. Siz mənim divanımda oturdunuz.

Q a r s e n. Bağışlayın. (*Qalxır.*)

E s t e l. Çox dalgın görkəminiz var.

Q a r s e n. Mən həyatımı qaydaya salıram.

İnes gülür.

Gülən kəs məndən nümunə götürə bilərdi.

İ n e s. Mənim həyatım qaydasındadı. Tam qaydasındadı. Özü hələ orada olanda qaydaya düşüb, onunla məşğul olmağıma ehtiyac yoxdu.

Q a r s e n. Doğrudan? Elə bilirsiniz bu, belə asandı? *(Əlini alınına çəkir.)* Yaman istidi! İcazə verərsiniz? *(Pencəyini soyunmağa başlayır.)*

E s t e l. Ah, yox. *(yumşaq səslə)* Yox. Pencəksiz kişini görməyə gözüüm yoxdu.

Q a r s e n *(pencəyi təzədən geyinir)*. Yaxşı. *(pauza)* Tez-tez gecələr redaksiyada qalırdım. Orada həmişə cəhənnəm istisi olurdu. *(Pauza. Yenə yadına salır.)* Burada da cəhənnəm istisi var. İndi gecədi?

E s t e l. Hə, artıq gecədi. Olqa soyunur. Yer üzündə vaxt nə tez keçir.

İ n e s. İndi gecədi. Onlar mənim kabinetimin qapısını möhürlədilər. Qaranlıqda da boş otaq.

Q a r s e n. Onlar pencəkləri stulun söykənəcəyindən asdılar, köynəklərinin qollarını dirsəyəcən çırmaladılar. Adamların, siqarların qoxusu gəlir. *(sükut)* Kişilər arasında pencəksiz olmaq xoşuma gəlir.

E s t e l *(ciddi tərzdə)*. Deməli, fərqli zövqlərimiz var. *(İnesə)* Bəs sizə pencəksiz kişilər xoş gəlir?

İ n e s. Pencəkli, ya pencəksiz – mən, ümumiyyətlə, kişiləri xoşlamıram.

E s t e l *(hər ikisinə təcəttiblə baxır)*. Amma niyə axı, bizi niyə bir yerdə yerləşdirdilər?

İ n e s *(üstüörtülü qəzəblə)*. Siz nədən danışırsınız?

E s t e l. Hər ikinizə baxıram, birgə yaşayacağımız barədə düşünürəm. Mənsə elə bildim burada dostlarımı, doğmalarımı görəcəyəm.

İ n e s. Kəlləsi deşilmiş əziz dostumu.

E s t e l. Onu da. O, peşəkarcasına tanqo oynayırdı. Amma bizi niyə bir yerə yığıblar axı?

Q a r s e n. Bu, təsadüfdü. Adamlar daxil olduqca, harada gəldi yerləşdirirlər. (*İnesə*) Niyə gülürsünüz?

İ n e s. Təsadüflük barədə fikirlərinizi eşitmək məndən ötrü gülməli. Doğrudanmı, hər şeydən xəbər tutmaq sizə bu qədər lazımdı? Onlar heç bir təsadüfiliyə yol vermirlər.

E s t e l (*çəkinə-çəkinə*). Bəlkə, əvvəllər rastlaşmışıq?

İ n e s. Yox. Heç vaxt. Mən sizi yadımda saxlayardım.

E s t e l. Ya da, bəlkə, ümumi tanışlarımız var? Siz Dübua-Seymurları tanıyırsınız?

İ n e s. Məncə, yox.

E s t e l. Onların evində hər kəs olur.

İ n e s. Nəylə məşğul olurlar?

E s t e l (*təaccüblə*). Heç şeylə. Onların Korrezədə qəsrləri var və...

İ n e s. Mən poçtda işləyirdim.

E s t e l (*bir qədər geri çəkilir*). Doğrudan? (*pauza*) Bəs siz, cənab Qarsen?

Q a r s e n. Mən heç vaxt Riordan qırağa çıxmamışam.

E s t e l. Onda haqlısınız – bizi təsadüf birləşdirib.

İ n e s. Təsadüf? Onda bu mebel də burada təsadüf üzündən düzülüb. Təsadüf üzündən də sağdakı divan yamyaşıl, soldakı divansa tünd-qırmızı rəngdədi. Təsadüfdü, hə? Onda onların yerini dəyişdirin, görək bir şey dəyişəcəkmi? Bəs bürünc heykəlcik – bu da təsadüfdü? Bəs isti? Bu isti?! (*sükut*) Sizi inandırırım ki, hər şey qurulub. Hər şey ən xırda təfərrüatlarınacan çox diqqətlə qurulub. Bu otaq bizi gözləyirdi.

E s t e l. Bu, necə ola bilər? Buradakı hər şey eybəcər, bərk, yöndəmsizdi. Mən yöndəmsizliklərə nifrət ələyirdim.

İ n e s (*çiyinlərini çəkib*). Ağılınıza gəlmirmi ki, mən İkinci imperiya üslubundakı qonaq otağında yaşamışam?

Pauza.

E s t e l. Deməli, hər şey əvvəlcədən nəzərə alınıb?

İ n e s. Hər şey. Biz də xüsusi olaraq seçilmişik.

E s t e l. Mənim sizinlə birgə burada olmağım da təsadüf deyil? (*pauza*) Onlar nəyi gözləyirlər?

İ n e s. Bilmirəm nəyi gözləyirlər, amma nəyisə gözləyirlər.

E s t e l. Məndən nəsə gözləyəndə hövsələdən çıxıram. Dərhal məndə hər şeyi tərsinə eləmək istəyi baş qaldırır.

İ n e s. Hə, eləyin görək. Siz nə danışırırsınız? Hətta nə istədiklərini bilmirsiniz.

E s t e l (*ayaqlarını yerə döyə-döyə*). Bu, dözülməzdi! Həmin "nəyisə"ni mən sizdən gözləməliyəm? (*Onlara baxır.*) Sizin hər birinizdən? Bəzən dərhal üzləri oxuyurdum. Sizin üzünüzsə mənə bir şey söyləmir.

Q a r s e n (*hövlnak İnesə müraciət eləyib*). Onda niyə bir yerdəyik axı? Həddən artıq çox danışdınız, sözüntüzü tamamlayın.

İ n e s (*təəccüblə*). Mən qəti heç nə bilmirəm.

Q a r s e n. Bilmək lazımdı. (*Bir qədər düşündür.*)

İ n e s. Əgər söyləməyə cəsarətiniz çatsaydı...

Q a r s e n. Nə?

İ n e s. Estel!

İ n e s. Neylədiniz? Sizi bura niyə yolladılar?

E s t e l (*qızgınlıqla*). Amma mən bilmirəm, heç nə bilmirəm. İstisna deyil ki, bu, səhvdi. (*İnesə*) Gülməyin. Fikirləşin, gündə nə qədər adam... yox olur. Bura gündə minlərlə adam gəlir, yalnız tabelikdəkilərlə, təhsili-filanı olmayan məmurlarla iş görürlər. Səhvədən necə qaçasan! Gülməyin. (*Qarsenə*) Bir söz deyin. Əgər onlar mənim halımda səhv eləyiblərsə, sizin halınızda da səhv buraxa bilərdilər. (*İnesə*) Sizin halınızda da. Bəyəm hamımızın bura səhvən düşdüyümüzü düşünmək daha yaxşı deyilmi?

İ n e s. Demək istədiyinizin hamısı budur?

E s t e l. Bəs sizə daha nə lazımdı? Mənim gizlətməli bir şeyim yoxdu. Yazıq yetimin biri yoxdu, kiçik qardaşımı tərbiyə eləyirdim. Atamın köhnə dostu mənə evlənmək təklifini bildirdi. O, vəfalı, mehribandı, razılaşdım. Mənim yerimdə olsaydınız, neylərdiniz? Qardaşım xəstəydi, ona daim qulluq

lazımıydı. Ərimlə bir dəfə də dalaşmadan altı il yaşadım. İki il qabaq sevməli olduğum adamlarla rastlaşdım. Bir-birimizi ilk baxışdan tanıdıq. O, birlikdə çıxıb getməyimizi istəyirdi, amma imtina elədim. Bundan sonra sətəlcəmə tutuldum. Vəssalam. Güman ki, müəyyən prinsiplər naminə məni gəncliyimi bir qocanın uğrunda qurban verməkdə günahlandırmaq olar. (Qarsenə) Siz bunu səhv sayırsınız?

Q a r s e n. Əlbəttə yox. (pauza) Bəs sizə elə gəlirmi ki, öz prinsiplərin əsasında yaşamaq səhvdi?

E s t e l. Bizi bunda kim günahlandıra bilər?

Q a r s e n. Mən pasifist¹ jurnal nəşr eləyirdim. Müharibə başladı. Neyləməli? Hamı məndən hərəkət gözləyirdi: "O, cəsərət eləyəcəkmi?" Mən cəsərət göstərdim. Əllərimi sinəmdə çarpazladım, məni güllələdilər. Səhv nədədi? Səhv nədədi axı?

E s t e l (əlini onun çiyinə qoyur). Orada səhv yox idi. Siz...

İ n e s (kinayə ilə davam eləyir)... qəhrəmansınız. Bəs arvadınız, Qarsen?

Q a r s e n. Arvadıma nə olub. Mən onu çaydan çıxardım.

E s t e l (İnesə). Bax, görürsünüz!

İ n e s. Görürəm. (pauza) Kimdən ötrü komediya çıxarırsınız? Burada hamı özümüzünkülərdi.

E s t e l (təşəxxüslə). Özümüzünkülər?

İ n e s. Hə, biz hamımız qatilik. Biz cəhənnəmədəyik, bala, burada səhv olmur, adamları heç nəyə görə, heç nəylə bağlı mühakimə eləmirlər.

E s t e l. Susun.

İ n e s. Cəhənnəmədəyik. Lənətlənmişik, lənətlənmişik!

E s t e l. Susun. Susa bilərsiniz?! Sizə söylənməyi qadağan eləyirəm.

İ n e s. Balaca riyakar lənətlənib. Qüsursuz qəhrəman lənətlənib. Bizim xoşbəxt anlarımız olub, elə deyil? Adamlar bizim üzümüzədən ölümlümüzədək əziyyət çəkiblər, bu da xoşumuza gəlib. İndisə əvəzini vermək lazımdı.

Q a r s e n (qolaylanıb). Bir susun görək!

İ n e s (*ona qorxmadan, amma dərin təcüblə baxır*). Yox bir! (*pauza*) Dayanın. Başa düşdüm, indi bizi niyə bura yığdıqlarını bilirəm.

Q a r s e n. Danışmazdan qabaq bir fikirləşin.

İ n e s. Baxın, çox sadədi. İki vur iki kimi sadədi. Cismani işgəncə yoxdu, bizsə, bununla belə, cəhənnəmədəyik. Daha heç kəs də gəlməyəcək. Heç kəs. Həmişəlik burada qalacağıq, hamımız birgə, təkcə. Belə? Burada yalnız cəllad çatışmır.

İ n e s. Onlar, sadəcə, xidmətçilərə qənaət eləyirlər. Vəsalam. Özünəxidmət yeməxanalarındakı kimi müştərilər hər şeyi özləri eləyirlər.

E s t e l. Nəyi nəzərdə tutursunuz?

İ n e s. Bizim hər birimiz o biri ikisinin cəlladı olacaq. (*Pauza, düşüncələr.*)

Q a r s e n (*yumşaqca*). Mən sizin cəlladınız olmaq istəmirəm. Sizə pis heç nə arzulamıram, sizlik işim yoxdu. Hər şey çox sadədi. Gəlin razılaşaq: hər kəs öz küncündə olacaq. Siz burada, siz orada, mənə burada. Sonra gəlin susaq: bir söz deməyin, yaxşı? Bu, o qədər çətin deyil. Hər birimizin öz fikri var. Mənə gələndəsə, on min il danışmaya bilərəm.

E s t e l. Mən susmalıyam?

Q a r s e n. Hə. Onda da xilas olacağıq. Susmalı, özünə dalmalı, heç vaxt başını qaldırmamalı. Danışdıq?

İ n e s. Danışdıq.

E s t e l (*inamsız halda*). Danışdıq.

Q a r s e n. Onda əlvida.

Qarsen öz divanına doğru gedir, üzünü əlləri ilə örtür. Sükut.
İnes astadan oxuyur.

İ n e s.

Blan-Martó döngəsində
Kimsə vedrədə səs gizlətdi,
Möhkəm körpü saldı – noldu?

Eşafot çoxdan hazırdı,
Blan-Martto döngəsində.

Blan-Martto döngəsində
Səhər cəllad cəld oyandı,
İşi başından aşırdı.
Kimsəyə rəhmi də gəlmir,
Edam elədiyini döyür
Blan-Martto döngəsində.

Blan-Martto döngəsində
"Komilfo"¹ qadınlar çıxdı,
Bər-bəzəkli, xəz paltoda,
Kimsə də başa düşə bilmədi,
Qəfildən nə baş verdi axı,
Baş lap dibinəcən batdı
Blan-Marttodakı çayda.

İnes oxuduğu müddətdə Estel pudralanıb dodağını boyayır.
Güzgü axtara-axtara narahat halda boylanır. Çantasını
töküşdürür, sonra Qarsenə sarı dönür.

E s t e l. Ağ, sizdə güzgülü yoxdu? (*Qarsen cavab vermir.*)
Heç olmasa, cib güzgülüsü? (*Qarsen cavab vermir.*) Əgər məni
tənha qoyursunuzsa, heç olmasa, mənə güzgülü tapın. (*Qarsen
yenə də cavab vermir.*)

İ n e s (*cəld*). Çantamda güzgülü var. (*Çantanı eşələyir.*
Təəssüflə) Daha güzgülü yoxdu. Dəftərxanada əlimdən aldılar.

E s t e l. Bütün bunlar məni cana doydurub!

Pauza. O, gözlərini yumub səndələyir. İnes onun yanına qaçıb
qolundan tutur.

İ n e s. Sizə nə olub?

E s t e l (*gözlərini açıb gülümsünür*). Məndə qəribə bir hiss
var. (*Özünü əliylə yoxlayır.*) Sizin başınıza belə bir şey gəlmir?
Özüne toxunursan, sənə elə gəlir, elə bil, yoxsan.

İ n e s. Bəxtiniz gətirdi. Mən həmişə öz içimi duyuram.

E s t e l. Hə də, öz içini... Amma bu, yaygın və anlaşıl-mazdı. (*pauza*) Yataq otağında altı güzgü var. Mən onları görürəm, görürəm onları. Amma o güzgülərdə əks olun-muram. Onlarda çarpayı, xalça, pəncərə əks olunur. Sənin olmadığın güzgü nə qədər boşdu. Bir kəslə söhbət eləyəndə elə oturdum ki, onlardan birində görünür, danışdım, necə danışdığımı da görürdüm. Özümü başqalarının gözüylə görürdüm, bu da məni əyləndirirdi. (*ümitsiz halda*) Mənim dodaq boyam! Yəqin, əyri boyamışam. Həmişə güzgüsüz keçinə bilmərəm axı!

İ n e s. İstəyirsiniz sizin güzgünüz olum? Sizi öz yanıma dəvət eləyirəm. Mənim divanımın üstündə oturun.

E s t e l (*Qarseni göstərib*). Amma...

İ n e s. Gəlin ona fikir verməyək.

E s t e l. Bizdən ötrü daha pis olacaq axı – bunu siz özünüz dediniz.

İ n e s. Doğrudanmı, fikirləşirsiniz ki, sizin pisləyinizi istəyirəm.

E s t e l. Kim bilir...

İ n e s. Mənə pislik gətirən sən sən. Qoy olsun. Əgər, hər halda, əzab çəkmək lazımdısa, qoy səbəbi sən olasan. Otur. Yaxın otur. Daha da yaxın. Gözlərimin içinə bax: özünü görürsən?

E s t e l. Mən çox balacayam. Özümü güclə görürəm.

İ n e s. Səni mən görürəm. Başdan-ayağa. Mənə suallar ver. Mən hər hansı güzgüdən daha düzgün olacağam.

Utanmış Estel, elə bil, kömək xahişiylə Qarsenə doğru döndür.

E s t e l. Ağa! Öz laqırtımızla sizə mane olurmuş?

Qarsen cavab vermir.

İ n e s. Onu rahat burax. Təsəvvür elə ki, o daha yoxdu. Biz təkik. Soruş.

E s t e l. Dodaqlarımı düzgün boyamışam?

İ n e s. Dayan... Bir qədər əyri boyamısan.

E s t e l. Belə də bilirdim. Allaha şükür, heç kəs... (*Qarsenə nəzər salır*)... heç kəs məni görmədi. Bir də boyayaram.

İ n e s. İndi daha yaxşıdı. Yox. Dodaqlarının cizgisini çək. Mənə bax. Belə, belə. Düzdü.

E s t e l. Mən içəri girəndə olduğu kimi, yaxşıdı?

İ n e s. Ondan daha yaxşı: daha aydın, daha kobud. Cəhənnəmsayağı dodaqlar oldu.

E s t e l. Hm! Bu, mənə yaraşır. Çox təəssüf ki, baxa bilməyəcəyəm. Mənə söz verin ki, yaxşıdı.

İ n e s. İstəmirsənmi bir-birimizə "sən"lə müraciət eləyək?

E s t e l. Mənə söz ver ki, gözəldi.

İ n e s. Sən gözəlsən.

E s t e l. Bəs sizin zövqünüz var? Sizin zövqünüz də mənimki kimidi? Bütün bunlar necə mənasızdı...

İ n e s. Mənim zövqüm elə səninki kimidi, çünki xoşuma gəlirsən. Üzümə yaxşı-yaxşı bax. Güllümsün. Axı mən də eybəcər deyiləm. Bəyəm güzgüdən yaxşı deyiləm?

E s t e l. Qadına "sən" müraciət eləmək məndən ötrü çətindi.

İ n e s. Mənə elə gəlir ki, xüsusilə də poçt işçisinə. Yanağındakı nədi? Qırmızı ləkədi?

E s t e l. Qırmızı ləkə? Dəhşətə bax! Harada?

İ n e s. Aha! Mən torağaylar üçün güzgüyəm: balaca torağayım, səni tutdum! Heç bir qırmızılıq yoxdu. Azacıq da olsa. Bəs güzgü yalan söyləseydi, nolardı? Ya da gözlərimi yumub sənə baxmaqdan imtina eləseydim, öz gözəlliyinlə neyləyərdin? Qorxma, sənə geniş açılmış gözlərimlə baxmalıyam. Həm də çox itaətkar olacağam. Amma məni "sən" çağıracaqsan.

Pauza.

E s t e l. Sənin xoşuna gəlirəm?

İ n e s. Çox!

Pauza.

E s t e l (*Qarsen tərəfə başıyla işarə eləyib*). İstəyirəm ki, o da mənə baxsın.

İ n e s. Hə də, çünki o kişidi. (*Qarsenə*) Siz qalib gəldiniz. (*Qarsen cavab vermir*.) Bir ona baxın. (*Qarsen susur*.) Axmaq lamayıb. Siz deyilən sözlərdən birini də buraxmadınız.

Q a r s e n (*qəfildən başını qaldırıb*). Hə də, əlbəttə, bir söz də: qulaqlarımı əbəs yerə tıxayırdım, sizin laqırtularınız beynimdə qalırdı. Məni, nəhayət, rahat buraxın. Sizlik işim yoxdu.

İ n e s. Sizin gözəlçəylə də işiniz yoxdu? Gedişinizi başa düşdüm: onun diqqətini çəkmək üçün özünü darırtırsınız.

Q a r s e n. Axı sizdən xahiş elədim, məni rahat buraxasınız. Redaksiyada haqqımda danışirlar, mən də qulaq asmaq istəyirəm. Sizin gözəlçənizsə, bilin, məni qətiyyəən maraqlandırmır.

E s t e l. Sağ olun.

Q a r s e n. Sizi incitmək istəmirdim...

E s t e l. Qanmaz!

Pauza. Onlar üz-üzə dayanıblar.

Q a r s e n. Hə, bəs belə! (*pauza*) Axı sizdən susmağın xahiş eləmişdim.

E s t e l. Bunu o başladı. Ondan heç nə istəmirdim, öziyə güzgüsüylə mənə ilişdi.

İ n e s. Hə, sən heç nə istəmirdin. Ancaq ona ilişirdin, əzilib-büzülürdün ki, sənə baxsın.

E s t e l. Nolsun ki?

Q a r s e n. Dəli olmusunuz? Allah bilir, bu cür nə qədər danışacağın. Susun görək. (*pauza*) Gəlin sakitcə oturaq, göz-lərimizi yumaq, başqalarının yanımızda olduğunu unudaq.

Pauza. O oturur. O birilər inamsız halda öz yerlərinə yönəlirlər. İnes qəfildən geri dönür.

İ n e s. Unutmaq? Bu nə uşaqlıqdı! Mən sizi özümdə hiss eləyirəm. Sizin sükutunuz fəryad kimi qulaqlarımı cırmaq-layır. Ağzınızı yuma bilərsiniz, dilinizi kəsə bilərsiniz, bəyəm yaşamağa sizə bu mane olur? Fikirlərinizi dayandıraca-sınız? Mən onu eşidirəm, zəngli saat kimi çıqıldayır, bilirəm ki, ürəyimin döylüntüsünü də eşidirsiniz. Nahaq yerə diva-nınızın üstündə donub-qaldınız, siz – hər yerdəsiniz: hətta səslər də mənə bulaşır gəlir, çünki onu siz də eşidirsiniz. Hətta üzümü də məndən oğurlamısınız: onu siz görürsünüz, mənsə yox. Bəs o? Onu da əlimdən almısınız, əgər tək olsay-dınız, bəyəm o, mənimlə bu cür hərəkət eləməyə cürət göstərərdi? Yox, əşi! Əlinizi tüzünüzdən götürün, sizi rahat buraxmayacağam, bunu arzulamayın. Siz burada Buddha kimi hissiz-duyğusuz, özünü də dalıb qalacaqsınız, mənsə yumulu gözlərimə baxmayaraq, onun ən xırda səsləri, hətta paltarın xışıldısını sizə yönəltdiyini, görmədiyiniz təbəssüm göndərdi-yini hiss eləyəcəyəm... Amma yox! Mən özümə öz cəhənnə-mimi seçməkdə sərbəstəm: sizə dörd gözlə baxacağam, açıq nəzərlərlə mübarizə aparacağam.

Q a r s e n. Yaxşı. Mən belə də fikirləşirdim ki, bununla qurtaracağam. Onlar bizi uşaq kimi gətirdilər. Əgər məni kişilərlə yerləşdirseydilər... kişilər susmağı bacarırlar. Amma həddən artıq çox şey tələb eləməyin nə xeyri var? (*Estelə yaxınlaşıb çənəsindən tutur.*) Hə, nədi, körpə, sənə xoşuna gəlirəm? Deyirlər, sən mənə göz qoyubsan.

E s t e l. Mənə toxunmayın.

Q a r s e n. Bah! Hər şeyi öz yerinə qoyaq. Mən qadınları çox sevirdim, bilirsən. Onlar da məni sevirdilər. Fikirləş, axı daha itirməli bir şeyimiz yoxdu. Bu şərtlik nəyə lazımdı? Bu ədalar nəyə gərəkdi? Burada hamı özümüzünkülərdi. Tez-liklə qurd kimi lüt-ürəyən olacağıq.

E s t e l. Məni rahat burax.

Q a r s e n. Qurd kimi! Mənsə sənə xəbərdarlıq elədim. Sizdən dinclik və sükutdan başqa heç nə istəmərdim, heç nə.

Qulaqlarımı tıxadım. Qomes redaksiyanın ortasında dayanıb danışdı, jurnalist dost-tanışlarımın hamısı da qulaq asırdı. Onlar pencəksiz idilər. Nə barədə danışdıqlarını ayırd eləmək istədim. Bu, asan deyildi: Yer üzündə hadisələr çox sürətlə inkişaf eləyir. İndi hər şey bitib, o daha danışmır: mənim barəmdə düşündüklərinin hamısı özündə qaldı. Beləliklə, biz axıra qədər getməliyik. Qurdlar təki lüm-lüt: kiminlə iş gördüyümü bilmək istəyirəm.

İ n e s. Siz bunu bilirsiniz, Qarsen. İndi bilirsiniz.

Q a r s e n. Hər birimiz nəyə görə mühakimə olunduğumuzu boynumuza almasaq, heç nə öyrənməyəcəyik. Sarışın qızdan başlayaq. Nəyə görə? Bizə de görək, nəyə görə: sənin səmimiyyətin faciədən qurtarmağa kömək eləyər. Hə, başla!

E s t e l. Sizə deyirəm, heç nə bilmirəm. Onlar mənə heç nə aydınlaşdırmaq istəmədilər.

Q a r s e n. Aydındı. Mənə də cavab vermək istəmədilər. Sən birinci danışmağa qorxursan? Yaxşı. Mən başlayım. (pauza) Mən elə ağıllı bala deyiləm.

İ n e s. Aydın məsələdi. Bilirik ki, fərariilik eləmisiniz.

Q a r s e n. Məsələ bunda deyil. Bunu yaddan çıxarın. Mən bura arvadıma işgəncə verdiyimə görə düşmüşəm. Vəssalam. Beş il ərzində. Əlbəttə, o, indiyəcən əziyyət çəkir. Bir buna bax: onun haqqında danışanda özünü götürürəm. Məni Qomes maraqlandırır, mənə onu götürürəm. Qomes haradadı? Düz beş ildi. Bir ona baxın – ona mənim əşyalarımı qaytarıblar: pencərənin ağzında oturub, pencəyim dizlərinin üstündədi. On iki deşikli pencək. Qan da pasa oxşayır. Deşiklərin qıraqları saralıb. Buna bax! Bu, muzey eksponatıdı, tarixi pencəkdi. Onu da mən geyinmişəm! O ağlayacaq? Sən ağlayacaqsan! Donuzsayağı kefli gəldim, məndən şərab və qadın qoxusu gəlirdi. O, məni bütün gecni gözləmişdi; ağlamırdı. Əlbəttə, bir kəlmə tənəli söz də demədi. Yalnız gözləri, iri gözləri. Qətiyyəni təəssüflənmirəm. Orada qar yağır. Hə, axır ağlayacaqsan? Bu qadının işi əzabkeş olmaqdi.

İ n e s (*demək olar, yumşaqca*). Onu niyə əzab çəkməyə məcbur eləyirdiniz?

Q a r s e n. Çünki bu, çox sadə şeydi. Kefini korlamaq üçün bircə söz yetərliyi – o çox hissiyyatlıydı. Amma bir kəlmə tənəli söz də demədi. Mən böyük cırnadıcıyam. Gözləyirdim, həmişə gözləyirdim. Amma nə göz yaşları, nə tənə var. Mən onu çaydan çıxardım, başa düşürsünüz? O, pencəyə baxmadan sığallayır. Barmaqları kor-koranə hərərət axtarır. Sən nəyi gözləyirsən? Nəyə ümid eləyirsən? Sənə deyirəm, qəti təəssüflənmirəm. Görün nə deyirəm: o, məndən hədsiz vəcdə gəlirdi. Əlbəttə, bu, sizə aydındı.

İ n e s. Yox. Mənə heyran olmayıblar.

Q a r s e n. Daha yaxşı. Sizdən ötrü daha yaxşı. Bütün bunlar sizə həddən artıq etinasız gəlməli idi. Sizə maraqlı əhvalat danışım: yanıma bir mulat qız gətirdim. Bax, o – gecələrdi! Arvadım birinci mərtəbədə yatırdı, güman ki, bizi eşirdirdi. O, birinci qalxırdı – bizsə bütün səhəri yatırdıq – səhər yeməyimizi yatağımıza gətirirdi!

İ n e s. Əclaf!

Q a r s e n. Hə-hə, əclaf, amma sevimli əclaf. (*Mövzunu dəyişir.*) Yox. Bu Qomesdi. Amma o, mənim barəmdə danışmır. Siz "əclaf" dediniz. Lənət şeytana, yoxsa burada neylərdim? Bəs siz?

İ n e s. Mən ki, necə deyərlər, lənətlənmiş qadındım. Artıq onda lənətlənmişdim, xahiş eləyirəm, fikir verəsiniz. Bax, ona görə o qədər də təəccüblənmədim.

Q a r s e n. Vəssalam?

İ n e s. Yox, əşi, Floransla baş verən o əhvalat da olub. Amma həmin əhvalat ölümlər barədədi. Üç ölü barədə. Əvvəlcə o, sonra onunla mən. İndi orada kimsə qalmayıb, sakitəm, – yalnız otaq qalıb. Onu aradabir görürəm. Pəncərə taxtaları bağlı olan boş otaq. Ah! Onlar, axır ki, möhürü götürdülər. Kirayəyə verilir... Otağı kirayəyə verirlər. Qapının üstündə elan asılıb. Bu... maraqlıdı.

Q a r s e n. Üç nəfər? Siz üç nəfər dediniz?

İ n e s. Üç nəfər.

Q a r s e n. Kişi və iki qadın?

İ n e s. Hə.

Q a r s e n. Bəs belə! (*pauza*) O, intihar elədi?

İ n e s. O? O, buna qabil deyil. Üstəlik də, əzab çəkməsi onun günahı deyil. Yox, o, tramvayın altına düşdü. Çox gül-məlidir! Mən onlarla yaşayırdım, o, əmim oğludu.

Q a r s e n. Florans sarışın idi?

İ n e s. Sarışın? (*Estel tərəfə nəzər salır.*) Bilirsiniz, heç nədən təəssüflənmirəm, amma bütün bunları sizə danışmaq o qədər də xoşuma gəlmir.

Q a r s e n. Sonra, sonra! O, sizi cana doydurdu?

İ n e s. Hə, tədricən. Gah bir, gah o biri... Məsələn, o, səs-küylə içirdi – stəkana fısıldayırdı. Hər cür mənasız şeylər eləyirdi. O, bədbəxt qorxaq oğlan idi. Niyə gülürsünüz?

Q a r s e n. Çünki mən də yaralıyam.

İ n e s. Baxırıq. Onu caduladım: mənim gözlərimlə görməyə başladı. Şəhərin o biri başında otaq tutduq.

Q a r s e n. Bəs sonra?

İ n e s. Sonra o tramvay... Elə hey ona deyirdim: "Hə, bax, əzizim, onu öldürdük də".

Q a r s e n. Hə. Mən də.

İ n e s. Yox-yox. Siz pis adam deyilsiniz. Bu, tamam başqa.

Q a r s e n. Məhz nə?

İ n e s. Sizə sonra deyərəm. Mənsə pis adamam: mənə yaşamaq üçün başqalarının əzabı lazımdı. Məşəl. Ürəkdə məşəl. Tək olanda söntürəm. Altı ay onun qəlbində yandım: hər şeyi orada yandırdım. Bir dəfə gecə oyanıb gözlərini açdı, heç ağılıma da gəlməzdi. Sonra təzədən uzandı. Vəssalam.

Q a r s e n. Hm!

İ n e s. Nədir?

Q a r s e n. Heç nə. Bu, qəliz işdi.

İ n e s. Qəlizdi, nə olsun ki?

Q a r s e n. Hə, haqlısınız. (*Estelə*) Sən neyləmişən?

E s t e l. Axı dedim ki, heç nə bilmirəm.

Q a r s e n. Yaxşı, sənə kömək edərik. Bu sir-sifəti əzilmiş tip kimdi?

E s t e l. Hansı tip?

İ n e s. Özün bilirsən. İçəri girəndə burada rastlaşmağa qorxduğun həmin tip.

E s t e l. Bir tanışımdı.

İ n e s. Ondan niyə qorxursan?

E s t e l. Mənə istintaq qurmağa heç bir haqqınız yoxdu.

İ n e s. O, sənin üzündən intihar elədi?

E s t e l. Yox, siz dəli olmusunuz!

Q a r s e n. Onda niyə ondan qorxursan? Nədi, o, öz gicgahına atəş açdı? Buna görə də onun başı olmamalıdı?

E s t e l. Susun, susun!

Q a r s e n. Sənin üzündən, sənin üzündən!

İ n e s. Sənin üzündən intihar elədi!

E s t e l. Məni rahat buraxın. Sizdən qorxuram. Buradan çıxıb getmək istəyirəm. Çıxıb getmək istəyirəm!

Qapıya doğru qaçıb dartışdırır.

Q a r s e n. Çıx get. Elə bunu istəyirəm. Amma qapı daldan bağlıdı axı.

Estel düyməni basır. Zəng səslənmir. İneslə Qarsen gülür.

Estel onlara doğru dönüb qapıya söykənir.

E s t e l (*asta, boğuc səslə*). Siz özünüzi kobud aparırsınız.

İ n e s. Əlbəttə, kobud. Müəyyənləşdirdik ki, o, sənin günahın üzündən intihar eləyib. O, sənın məşuqun idi?

Q a r s e n. Aydın məsələdi ki, məşuqun idi. İstəyirdi ki, tamam ona məxsus olasınız. Belədimi?

İ n e s. O, peşəkar kimi tanço oynayırdı, amma güman ki, kasıb idi.

Q a r s e n. Sizdən soruşurlar: o, kasıb idimi?

E s t e l. Hə, kasıb idi.

Q a r s e n. Üstəlik də, adını qorunmalıydın. Bir dəfə sənə yalvarmağa başladı, sənsə güldün.

İ n e s. Belədimi? Sən güldünmü? O, buna görəmi intihar elədi?

E s t e l. Sən Floransa bu cür gözlərlə baxırdın?

İ n e s. Hə.

Pauza. Estel gülür.

E s t e l. Bax, tapmadınız. *(Qapıya söykənib onlara baxır. Ciddi və nümayişkarənə səslə)* O, məndən uşaq istəyirdi. Razi qaldınız?

Q a r s e n. Sənsə istəmirdin.

E s t e l. Yox, istəmirdim. Uşaq, hər halda, doğuldu. Beş aylığa İsveçrəyə getdim. Kimsə bundan xəbər tutmadı. Qız doğuldu. Uşaq anadan olanda Roje yanımdaydı. O, qız istəyirdi. Mənsə yox.

Q a r s e n. Bəs sonra?

E s t e l. Eyvan gölə açılırdı. İri daş götürdüm. O qışqırdı: "Estel, xahiş eləyirəm, yalvarıram". Ona nifrət eləyirdim. O, hər şeyi gördü. Eyvandan baxıb suyun üzündəki dairələri gördü.

Q a r s e n. Sonra.

E s t e l. Vəssalam. Parisə qayıtdım. O da fikirləşdiyini elədi.

Q a r s e n. Öztünü öldürdü.

E s t e l. Əlbəttə. Amma bunun faydası yox idi: axı ərim heç nə bilmirdi. *(pauza)* Sizə nifrət eləyirəm. *(Göz yaşını axıtmadan ağlayır.)*

Q a r s e n. Xeyri yoxdu. Burada göz yaşını axmır.

E s t e l. Mən yaramazam *(pauza)* Əgər bilsəydiniz, sizə nə qədər nifrət eləyirəm!

İ n e s *(onu qucaqlayıb)*. Yazıq qız! *(Qarsenə)* İstintaq bitdi. Bəsdə özünü cəllad kimi göstərdin.

Q a r s e n. Cəllad kimi... *(Ətrafa boylanır.)* Güzgüyə baxmaqdan ötrü nələrdən keçməzdim! *(pauza)* Yaman istidi!

(*Qeyri-iradi pəncəyini soyunur.*) Ah, bağışlayın! (*Pəncəyi təzədən geyinmək istəyir.*)

E s t e l. Pəncəksiz qala bilərsiniz. İndi...

Q a r s e n. Hə. (*Pəncəyi divanın üstünə atır.*) Mənə acığın tutmasın, Estel.

E s t e l. Sizə acığımı tutmur.

İ n e s. Bəs mənə? Mənə acığın tutur?

E s t e l. Hə.

Sükut.

İ n e s. Hə, bax, Qarsen, indi biz qurd kimi lüm-lütük. Rahatlandın?

Q a r s e n. Bilmirəm. Ola bilsin, bir az. (*çəkinə-çəkinə*) Bəlkə, bir-birimizə kömək eləyək?

İ n e s. Köməyə ehtiyacım yoxdu.

Q a r s e n. İnes, bütün bağlar bir-birinə dolaşıb. Siz azacıq hərəkət eləməyə, əlinizi yelləməyə bəndsiniz ki, Estelle mən təkan duyuruq. Hər birimiz ayrı-ayrılıqda çıxıb bilmərik: birgə uduzmalı, ya da udmalıyıq. Seçin. (*pauza*) Nolub?

İ n e s. Onlar onu ələ verdilər. Pəncərələr taybatay açıqdı, kişi də mənim çarpayımın üstündə oturur. Onu ələ verdilər, onu ələ verdilər! Girin, girin, utanmayın. Bu, qadındı. O, kişiyyə yaxınlaşıb əlini onun çiyinə qoyur... Niyə işığı yandırmırlar, daha heç nə görünmür: nədi, öpüşəcəklər? Bu, mənim otağımdı! Mənim! Yaxşı, bəs niyə işığı yandırmırlar? Daha onları görmürəm. Orada nə barədə pıçıldaşırlar? Doğrudanmı, qadına mənim yatağımda nəvaziş göstərəcək? Qadın ona deyir, indi günortadı, günəş çox parlaq işıq saçır. Deməli, kor olmuşam. (*pauza*) Vəssalam. Daha heç nə görünmür, eşidilmir. Hə, yaxşı: ümid eləyirəm ki, dünyəvi işlər bitib. Daha mənim alibim yoxdu. (*Əsir.*) Hiss eləyirəm ki, boşam. Bax, axır ki, indi əməlli-başlı öldüm. Təpədən-dırnağacan buradayam. (*pauza*) Siz nəyə dediniz? Deyəsən, mənə kömək eləmək istəyirdiniz?

Q a r s e n. Hə.

İ n e s. Necə kömək eləcəyəksiniz?

Q a r s e n. Onların planlarını pozmağa kömək göstərəcəyəm.

İ n e s. Bəs haqqınızı nəylə ödəyəcəyəm?

Q a r s e n. Mənə kömək eləyirsiniz. Sizdən çox az şey, yalnız azacıq xeyirxah niyyət tələb olunur.

İ n e s. Xeyirxah niyyət?... Bəs onu haradan alım? Mən pozulmuşam.

Q a r s e n. Bəs mən? (*pauza*) Hər halda, bəlkə, cəhd eləyək.

İ n e s. Mən qurumuşam. Nə götürə, nə verə bilərəm – sizə necə kömək eləyim axı? Quru budaq yanır. (*Pauza. Əlləriylə üzünü örtmüş Estelə baxır.*) Florans sarışın idi.

Q a r s e n. Bilirsinizmi ki, bu körpə sizin cəlladınız olacaq?

İ n e s. Ola bilər, amma buna şübhəm var.

Q a r s e n. Onların sizi tutmasına kömək eləyəcək. Mən gələndəsə, mən... mən... ona qəti fikir vermirəm. Yalnız onun tərəfindən...

İ n e s. Nə?

Q a r s e n. Bu, tələdi. O, tələyə düşüb-düşməyəcəyinizi gözləyir.

İ n e s. Bilirəm. Siz də tələsiniz. Nə fikirləşirsiniz, onlar sözlərinizi əvvəlcədən nəzərə almayıblar. Bəlkə, həmin sözlərdə bilmədiyimiz bir tələ gizləniib? Hər yerdə tələ var. Amma bunun mənə dəxli yoxdu. Mən də tələyəm. Ondan ötrü tələyəm. Bəlkə, elə onu da tuta bildim.

Q a r s e n. Heç kəsi tuta bilməyəcəksiniz. Nə qədər qaçsaq da, karusel atları təki heç vaxt bir-birimizə çata bilmərik. Əmin olun – onlar hər şeyi yerbəyer eləyiblər. Buraxın, İnes. Rahat buraxın. Yoxsa hər üçümüzdə bədbəxtlik gətirəcəksiniz.

İ n e s. Bəyəm şikarı əlimdən buraxacağımı fikirləşirsiniz? Məni nə gözlədiyini bilirəm. Mən yanırım, artıq yanırım, bilirəm ki, axırı olmayacaq: hər şeyi bilirəm – doğrudanmı, fikirləşirsiniz ki, mübarizəsiz təslim olacağam? O, mənim olacaq, sizi mənim gözlərimlə görəcək, Florans onu, o birini gördüyü kimi... Bədbəxtliklər barədə nə danışırsınız? Yenə

deyirəm: mən hər şeyə hazırım, hətta özümə də yazığım gəlmir. Tələ! Əlbəttə, mən tələyə düşdüm. Amma nə olsun? Onlar üçün daha yaxşıdı.

Q a r s e n (*onun çiyini qucaqlayıb*). Sizə rəhm eləyə bilərəm. Mənə baxın. Biz çıpağlıq. Sümüklərimizə qədər çıpaqlanmışıq, düz ürəyinizəcən sizi aydın görürəm. Biz bir-birimizə bərk-bərk bağlanmışıq: doğrudanmı, fikirləşirsiniz ki, sizə pislik eləyə bilərəm? Heç nəyə təəssüflənmirəm, şikayət eləmirəm; mən də qurumuşam. Amma sizə rəhm eləyə bilərəm.

İ n e s (*ona danışmağa imkan verib başını qaldırır*). Mənə toxunmayın. Mənə toxunanda xoşum gəlmir. Rəhminizi özünüzə saxlayın. Qarsen, bu otaqda sizdən ötrü çoxlu tələ var. Sizin üçün! Məhz sizə görə hazırlanmış! Yaxşısı budur, özünüz barədə fikirləşəsiniz. (*pauza*) Əgər qızla məni rahat buraxsanız, sizə ziyan vurmamağa çalışacağam.

Q a r s e n (*ona baxır, sonra çiyinlərini çəkir*). Yaxşı.

E s t e l (*başını qaldırır*). Mənə kömək eləyin, Qarsen.

Q a r s e n. Məndən nə istəyirsiniz?

E s t e l (*qalxıb ona yaxınlaşır*). Siz mənə kömək eləyə bilərsiniz.

Q a r s e n. Ondan xahiş eləyin.

İnes yaxın gəlir, Estelin lap arxasında, amma ona toxunmadan dayanır. Sonrakı atmacalarını, demək olar, onun qulağına söyləyir. Amma Estel dinməzəcə üzlünə baxan Qarsenə tərəf döndüb yalnız ona cavab verir, elə bil, sualları o verir.

E s t e l. Xahiş eləyirəm, Qarsen, axı söz vermişdiniz! Tez, tez, mən tək qalmaq istəmirəm. Olqa onu rəqsə apardı.

İ n e s. Kimi?

E s t e l. Pyeri. Onlar birgə rəqs eləyirlər.

İ n e s. Pyer kimdi?

E s t e l. Bir axmaq. O, məni özünün dirilik suyu adlandırır. Məni sevirdi. Olqa onu rəqs eləməyə apardı.

İ n e s. Onu sevirsən?

E s t e l. Onlar otururlar. Olqa ağır-ağır nəfəs alır. O niyə rəqs eləyir? Yəqin ki, arıqlamaqdan ötrü. Əlbəttə yox. Yox, onu sevmirdim: on səkkiz yaş var, mən sə adamyeyən deyiləm.

İ n e s. Onda onları unut. Nə işinə qalıb?

E s t e l. O, mənim idi.

İ n e s. İndi daha sənə yer üzündəki heç bir şey məxsus deyil.

E s t e l. O, mənim idi.

İ n e s. Hə, sənin idi. Gör ala bilərsənmi, gör toxuna bilərsənmi. Olqasa ona toxuna bilər. Düzdü? Düzdü? Onun əlindən tuta, dizlərini sıgallaya bilər.

E s t e l. O, iri döşləriylə Pyerin üstünə yıxılır, nəfəsini onun üzünə verir. Uşaqcığız, yazıq uşaqcığız, niyə gültürsən? Ah, yalnız baxardım, onda cəsəreti çatmazdı... Bu, necə ola bilər, mən indi heç nəyəm?

İ n e s. Heç nədən. Səndən yer üzündə heç nə qalmadı: hər şeyin buradadı. Kağız kəsmək üçün bıçaq istəyirsən? Ya da bürünc heykəlcik? Tünd-qırmızı divan da sənindi. Mən də, mən də həmişəlik səninem, ay qız.

E s t e l. Hə? Bütün bunlar mənimdi? Sizlərdən hansınız məni özünün dirilik suyu adlandırmağa cəsəret eləyər? Hər ikiniz mənimlə bağlı yanılmırsınız, bilirsiniz ki, cındıram. Məni fikirləş, Pyer, yalnız mənim barəmdə düşün. Məni qoru: mənim dirilik suyum, mənim əziz canlı suyum, mən burada yalnız yarı, yalnız yarigünahkaram, orada, aşağıda, sənin yanında dirilik suyuyam. O, pomidor kimi çıpqırmızıdı. Bu axı mümkün deyil: səninlə ona yüz dəfə gülmüşük. Bu, nə musiqidi? Onu çox sevirdim. Hə, San-Lusi blüzüdü¹. Rəqs eləyin, rəqs eləyin. Qarsen, əgər onları görə bilsəydiniz, kefiniz yaman açılardı. Olqa onu gördüyünü heç vaxt bilməyəcək. Mən səni də, sənin pırlaşmış saçlarını da, kinayəli təbəssümünü də götürəm, onun ayağını necə tapdadığını görürəm. Lap gülməkdən ölərsən! Sürətlə, bir az da sürətlə! O, Olqanı dardır, itələyir. Bu, yaxşı deyil. Daha sürətlə! Mənə deyirdi: "Siz çox yüngülsünüz. Haydı,

haydı". (*Danışa-danışa rəqs eləyir.*) Deyirəm ki, səni görürəm. O, mənə fikir vermir, rəqs eləyir, baxışlarımı sezmir. Əziz Estelimiz! Nə, əziz Estelimiz? Ah, susdun. Sən ki dəfndə ağlamırdın. Olqa ona "Əziz Estelimiz" dedi. Onunla mənəm barəmdə danışmağa həyasızlığı çatır. Bəs ölçü hissi haradadı: eyni zamanda həm danışsın, həm rəqs eləmək nəyinə lazımdı! Amma bu nədi?.. Yox, yox, ona demə! Onu sənə güzəştə gedirəm, gizlət, götür apar, onunla nə istəyirsən elə, amma ona demə. (*Daha rəqs eləmir.*) Vəssalam. İndi onu saxlaya bilərsən. Qarsen, Olqa ona hər şeyi – Roje barədə, İsveçrəyə səfər barədə, uşaq barədə – dedi, hər şeyi danışdı. "Əziz Estelimiz yox idi..." Hə, doğrudan da, yox idim... O, kədərli görkəmlə başını bulayır, amma xəbərin onu sarsıtdığını söyləmək olmaz. İndi onu götürüb apara bilərsən. Onun uzun kirpikləri var, qıza yaman oxşayır... Biz daha rəqib deyilik... O, məni özünün dirilik suyu, özünün bülluru adlandırdı. Sənin büllurun parça-parça oldu. "Əziz Estelimiz". Hə, sağlıqla rəqs eləyin! Musiqiyə qulaq asın. Bir-iki... (*Rəqs eləyir.*) Heç olmasa, bir dəqiqəliyə, yalnız bircə dəqiqəliyə yer üzünə qayıdın rəqs eləmək üçün hər şeyi verərdim. (*Rəqs eləyir. Pauza*) İndi onları daha pis eşidirəm. Onlar tanqodakı kimi işığı söndürdülər – niyə tütək səsinə oynayırlar. Ucadan! Yaman uzaqdı! Mən... mən daha heç nə eşitmirəm. (*Rəqs eləməyə ara verir.*) Daha heç vaxt eşitməyəcəyəm. Yer məndən ayrıldı. Qarsen, mənə bax, məni qucaqla.

İ n e s Estelin arxasından Qarsenə aralanmaq işarəsi verir.

İ n e s (*hökmə*). Qarsen!

Q a r s e n (*bir addım geri çəkilib Estelə İnesi göstərir*).
Ondan xahiş eləyin.

E s t e l (*onun yaxasından yapışır*). Getməyin! Siz kişisiniz, ya yox? Bir mənə baxın, gözlərinizi yayındırmayın: bəyəm bu, o qədər ağırdı? Mənim qızılı saçlarım var, ən azı, kimsə məndən ötrü intihar eləyib axı. Yalvarıram, siz ki nəyəsə baxmalısınız. Mənə baxmasanız da, heykəlciyə, masaya, yaxud

divana baxmalısınız. Hər halda, mənə baxmaq daha xoşdu. Bura bax, ətcəbala yuvadan düşən kimi, onların ürəyindən düşdüm. Məni götür, öz ürəyinə sal, görərsən, çox sevimli olacağam.

Q a r s e n (*onu bərk itələyir*). Sizə deyirəm, ondan xahiş eləyin.

E s t e l. Ondan? O, nəzərə alınmır – o ki qadındı.

İ n e s. Mən hesabdən deyiləm! Amma torağay quşu, sən mənim qəlbimdə artıq çoxdan yaşayırsan. Qorxma, gözümlü səndən çəkməyəcəyəm, hətta qırpmayacağam da. sən qum dənəsi günəş şüasında yaşayan kimi, mənim baxışlarımda yaşayacaqsan.

E s t e l. Günəş şüasında? Ah, məni rahat buraxsanız. Siz artıq bu yaxınlarda cəhd eləmişiniz, o da uğuruz olub.

İ n e s. Estel! Mənim dirilik suyum, mənim büllurum!

E s t e l. Büllurunuz? Bu, axmaqlıqdı. Kim aldatmaq istəyirsiniz? Hamı bilir ki, uşağı pəncərədən atmışam. Büllur qəlpələri yerə səpələnib, bu da heç vecinə deyil. Məndən təkə qabıq qalıb – o qabıq da sizə yaramır.

İ n e s. Yanıma gəl! Kim istəsən, ola biləcəksən: dirilik suyu, yaxud bulanlıq su; gözlərimizin dərinliklərində özünü istədiyini kimi görərsən.

E s t e l. Məndən əl çək. Gözünüz yoxdumu-nədi? Neyləyim ki, məndən əl çəkəsən?

Onun üzünə tüpürür. İnes onu dərhal buraxır.

İ n e s. Qarsen. Bunun əvəzini verəcəksiniz!

Pauza. Qarsen çiyinlərini çəkib Estelə doğru yönəlir.

Q a r s e n. Nədi? Kişi istəyirsən?

E s t e l. Yox, kişi yox. Səni.

Q a r s e n. Boşboğazlığı burax. Burada hamı öhdəsindən gələ bilər. Mən, sadəcə, əlinə keçdim. Yaxşı. (*Onun çiyindən yapışır.*) Bilirsən, çətin xoşuna gələm – axmaq

deyiləm, tanqo oynamağı da bacarmıram.

E s t e l. Mən səni olduğun kimi qəbul edərəm. Bəlkə, başqa bir adam elədim.

Q a r s e n. Şübhə eləyirəm. Mən... diqqətsiz olacağam. Fikrim başqa işlərin yanında.

E s t e l. Hansı işlərin?

Q a r s e n. Səndən ötrü maraqlı deyil.

E s t e l. Sənin divanında oturacağam, mənə toxunmağını gözləyəcəyəm.

İ n e s (*qaqqıldayıb gildir*). Qancıq! Uzan! O heç gözəl də deyil.

E s t e l (*Qarsenə*). Ona qulaq asma. Mənim daha nə gözüüm, nə qulağım var. O, hesabdan deyil.

Q a r s e n. Mən sənə bacardığımı verərəm. Bu, azdı. Mən səni sevməyəcəyəm: səni həddən artıq yaxşı tanıyıram.

E s t e l. Məni istəyirsən?

Q a r s e n. Hə.

E s t e l. Mənə artıq heç nə lazım deyil.

Q a r s e n. Onda... (*Ona doğru əyilir.*)

İ n e s. Estel! Qarsen! Siz dəli olmusunuz! Mən ki bura dayam!

Q a r s e n. Görürəm, nə olsun ki?

İ n e s. Mənim gözlərim önündə? Siz... siz bunu eləyə bilməzsiz!

E s t e l. Niyə? Mən ki qulluqçunun gözləri qabağında soyunuram.

İ n e s (*Qarsendən yapışıb*). Onu buraxın! Buraxın! Ona murdar kişi əllərinizlə toxunmayın!

Q a r s e n (*onu kobudcasında itələyir*). Mən nəcib adamlardan deyiləm, qadını vurmaqdan qorxmuram.

İ n e s. Mənə söz verdiniz, Qarsen, siz söz verdiniz! Yalvarıram sizə, söz verdiniz!

Q a r s e n. Müqaviləni öztünüz pozdunuz.

İnes onu itələyib otağın o başına çəkilir.

İ n e s. Nə istəyirsiniz eləyin, siz qalib gəldiniz. Amma yadda saxlayın: mən buradayam, sizə baxıram. Baxışlarımı yayın-dırmayacağam, Qarsen, siz gözlərimin qabağında qucaqlaşmalı olacaqsınız. Hər ikinizə nifrət eləyirəm! Sevişin, amma yaddan çıxarmayın: biz cəhənnəmdəyik, mənim növbəm də çatacaq.

Növbəti səhnə ərzində İnes dinib-danışmadan onlara baxır.

Q a r s e n (*Estelə doğru qayıdıb çiyindən yapışır*). Məni öp.

Pauza. Ona tərəf əyilib, qəfildən qəddini düzəldir.

E s t e l (*incikliklə*). Ey! (*pauza*) Mən ki sənə dedim, ona fikir vermə.

Q a r s e n. Məsələ onda deyil. (*pauza*) Qomes redaksiyaya gəldi. Onlar pəncərəni örtüdülər: deməli, artıq qışdı. Altı ay. Artıq altı aydı, məni... Səni xəbərdar elədim ki, bəzən fikirli oluram? Onlar soyuqdan donurlar, pəncəklerini də soyunmayıblar. Qəribədi: onlara orada çox soyuqdu, mənəsə istidi. Bu dəfə mənim barəmdə danışırlar.

E s t e l. Bu, indi uzun çəkəcək. (*Pauza*) Heç olmasa, nə barədə danışıqlarını söylə.

Q a r s e n. Heç şey barədə. O heç şey barədə danışmır. Bunlar, olsa-olsa, əclafdırlar. (*Qulaq asır.*) Nə əclafdı! (*Estelə yaxınlaşır.*) Öz işimizlə məşğul olaq. Məni sevəcəksən?

E s t e l (*gülməyə-gülməyə*). Kim bilir?

Q a r s e n. Mənə etibar eləyəcəksən?

E s t e l. Gülməli sualdı: sən həmişə gözlərimin qabağında olacaqsan, axı İneslə mənə xəyanət eləməyəcəksən.

Q a r s e n. Düzdü. (*Pauza. Əlini Estelin çiyindən götürür.*) Mən başqa etibarı nəzərdə tuturdum. (*Qulaq asır.*) Di, ağlına gələn hər şeyi danış, özümü müdafiə eləməyəcəyəm. (*Estelə*) Estel, sən mənə inanmalısən.

E s t e l. Nə qədər çətinlik var! Öz dodaqlarımı, öz əllərimi, özümün bütün bədənimi sənə verirəm; hər şey belə sadə ola bilərdi!... Etibar? Bunu söz verə bilmərəm; sən məni

utandırırısan. Əgər etibarımı çox istəyirsənsə, yəqin, nəse dəhşətli bir iş tutmusan.

Q a r s e n. Məni güllələdilər.

E s t e l. Bilirəm – sən çıxıb getməkdən imtina elədin. Bəs sonra?

Q a r s e n. Mən... mən tamam imtina eləmədim. (*gözə görünməz adamlara müraciətlə*) O, yaxşı danışır, məni söyüb-söylənir, amma nə eləmək lazım gəldiyini demir. Doğrudanmı, generalın yanına gedib deməliydin: "Generalım, mən getmək istəmirəm". Bu, nə mənasız sözdü! Onlar məni barmaqlıq arxasına salardılar. Mən şahid olmaq istərdim, başa düşürsünüz? İstəirdim ki, ağızımı yumsunlar. (*Estelə*) Mən... mən qatara mindim. Məni sərhəddə yaxaladılar.

E s t e l. Hara getmək istərdin?

Q a r s e n. Mexikoya. Orada pasifist jurnal nəşr eləməyə bel bağlayırdım. (*sükut*) Hə, mənə bir söz de.

E s t e l. Məndən nə eşitmək istəyirsən? Düzgün hərəkət elədin, çünki mübarizə aparmaq istəirdin.

Qarsenin əsəbi hərəkəti.

Ah, əzizim, sənə nə cavab verəcəyimi heç cür tapmıram.

İ n e s. Varım-dövlətim, ona demək lazımdı ki, şir kimi aradan çıxıb. Çünki sənin sevgilin, sadəcə, qaçıb canını qurtarıb. Məhz buna görə bu cür əsəbidi.

Q a r s e n. Aradan çıxdı, çıxıb getdi – necə istəyirsinizsə adlandırın.

E s t e l. Əlbəttə, qaçmalıydın; əgər qalsaydın, səni tutardılar.

Q a r s e n. Doğrudu. (*pauza*) Estel, sən fikirləşirsən ki, mən qorxağam.

E s t e l. Bilmirəm, sevgilim, axı sənin yerində olmamışam. Özün fikirləş.

Q a r s e n (*yorğun-yorğun*). O halda deyiləm.

E s t e l. Onda xatırlamağa çalış; yəqin, bu cür davranış üçün əsasın olacaq.

Q a r s e n. Hə.

E s t e l. Hansı?

Q a r s e n. Bəyəm bu, sanballı əsas idi?

E s t e l (*təəssüflə*). Sən hər şeyi çox mürəkkəbləşdirirsən!

Q a r s e n. Sübut eləmək istəyirdim... Çox düşündüm...

Sanballı əsasım vardı mı?

İ n e s. Ah, gör məsələ nədəymiş. Bu əsas sanballıydı mı? Sən mülahizə yürüdürdün, avantüraya girmək istəmirdin. Amma adətən, gizlətdikləri qorxu, nifrət və digər iyrencliklər – bu da əsasdı. Get, özündən soruş.

Q a r s e n. Sus! Nə fikirləşirsən – sənin məsləhətlərinə qulaq asacağam? Mən öz kameramda gecə-gündüz bu başdan o başa, pəncərədən qarıya, qapıdan pəncərəyəcən gəzişirdim. Özüm-özümə baxırdım. Özüm-özümə göz qoyurdum. Mənə elə gəlir, həyatım boyu yalnız özümə sual vermişəm, sonrasa hərəkət eləmək vaxtı gəlib. Mən... mən qatara mindim, bunu bilirəm. Amma niyə? Nəyə görə? Axırda fikirləşdim: ölümüm bütün problemləri həll eləyəcək: əgər kişi kimi ölsəm, sübut eləyəyəm ki, qorxaq deyiləm.

İ n e s. Bəs ölümü necə qəbul elədin, Qarsen?

Q a r s e n. Pis. (*İnes qaqqıldayıb güllür.*) Ah, bu yalnız cismani zəiflikdi. Bundan utanmayacağam. Təkcə hər şey həmişəlik həll edilməmiş qaldı. (*Estelə.*) Bir bura gəl. Mənə bax. İstəyirəm nə qədər ki yer üzündə haqqımda danışrlar, üzümə kimsə baxsın. Yaşıl gözlər xoşuma gəlir.

İ n e s. Yaşıl gözlər? Bir buna bax! Bəs sənə, Estel? Sənə qorxaqlar xoş gəlir?

E s t e l. Əgər bilsəydin, bu, qətiyyəən vecimə deyil. Qorxaqdı, ya qorxaq deyil, təkli öpüşməyi bacarsın.

Q a r s e n. Onlar siqarlarını çəkir, yuxulu-yuxulu başlarını bulayır, fikirləşirlər: Qarsen qorxaqdı. Tənbəl, zəifdi. Amma hər halda, heç olmasa, nə barədəsə fikirləşirlər. Qarsen qorxaqdı – onlar, mənim dost-tanışlarım görtün nə qərara gəldilər. Yarım ildən sonra deyəcəklər: Qarsen kimi

qorxaq. İkinizin də bəxtiniz gətirib; sizi yer üzündə daha heç kəs xatırlamır. Mənim taleyim ağırdı.

İ n e s. Bəs arvadınız, Qarsen?

Q a r s e n. Hə, arvadım... O öldü.

İ n e s. Öldü?

Q a r s e n. Hə, sizə deməyi unuttum. O, bu yaxınlarda vəfat elədi. Təxminən iki ay bundan qabaq.

İ n e s. Dərddən?

Q a r s e n. Əlbəttə dərddən. Daha nədən olmalıdı ki? İndi hər şey qaydasındadı; müharibə başa çatdı, arvadım öldü, mənsə tarixə düşdüm.

Göz yaşı axıtmadan ağlayır, əlləriylə üzünü qapayır. Estel
ondan yapışır.

E s t e l. Əzizim, əzizim! Mənə bax, əzizim! Mənə toxun.
Əlini sinəmə qoy.

Onun əlini öz sinəsinə qoyur. Qarsen əlindən çıxmaq
üçün çırpınır.

Əlini burada saxla, qımıldanma. Onlar bir-birinin dalınca
öləcəklər: nə fərqi var, nə düşünlər. Onları unut. Məndən
başqa kimsə qalmadı.

Q a r s e n (*əlini çəkib*). Onlar ki məni unutmurlar. Onlar
öləcəklər, amma başqaları gəlib estafeti ələ alacaq: həyatım
onların əlində qaldı.

E s t e l. Sən həddən artıq çox boşboğazlıq eləyirsən!

Q a r s e n. Bəs daha neyləyim? Əvvəllər hərəkət eləyir-
dim... Ah, heç olmasa, bir gün onların yanına qayıtmaq...
nə qədər ifşadı! Amma mən dünyadan kənaram: onlar
mənsiz yekunlaşıdırırlar, haqlıdılar, çünki ölüyəm. Siçovul
kimi ölüyəm. (*Gülür.*) Mən ictimai sərvət oldum.

Pauza.

E s t e l (*mehribancasına*). Qarsen!

Q a r s e n. Sən buradasan? Bura bax, mənə xidmət göstər. Yox, intına eləmə. Bilirəm, elə bilirsən səndən kömək istəyirlər, buna öyrəşməmişən. Amma ola bilsin, əgər istəsən, cəhd göstərsən, biz, doğrudan da, bir-birimizi həqiqətən sevə bilərik. Görürsənmi, bir yığın adam iddia eləyir ki, qorxağam. Amma onlarla nə işim var? Əgər var gücüylə qaçmadığımı, qaça bilməyəcəyimi, cəsur, namuslu olduğumu təkrar eləyən canlı ruh tapılsaydı, mən... mən əminəm ki, xilas olardım. Mənə inanmaq istəyirsən? Onda məndən ötrü dünyada ən əziz adam olacaqsan.

E s t e l (*gülür*). Axmaq! Kütbeyin! Doğrudanmı, fikirləşirsən ki, qorxağı sevə bilərəm.

Q a r s e n. Amma sən deyirdin...

E s t e l. Zarafat eləyirdim. Mən kişiləri sevirəm, Qarsen, kobud dərisi, güclü qolları olan həqiqi kişiləri. Sənin çənən qorxaq çənəsinə, ağzın qorxaq ağzına, səsinlə saçların qorxağın səsi və saçına oxşamır. Mən səni ağzına, səsinə, saçına görə sevirəm.

Q a r s e n. Bu doğrudu? Sırf həqiqətdi?

E s t e l. İstəyirsən and içim?

Q a r s e n. Onda oradakıların da, buradakıların da hamısı vecimə deyil. Estel, biz cəhənnəmdən çıxacağıq.

İnes qaqqıldayıb gülür. Qarsen sözünü kəşib ona baxır.

Nolub?

İ n e s (*gülə-gülə*). O, özü-özünün bir sözünə də inanmır. Bu qədər necə sadələvh olmaq olar? "Estel, bəyəm mən qorxağam?" Bil ki, bu, onun vecinə deyil?

E s t e l. İnes! (*Qarsenə*) Ona qulaq asma. Əgər etibarımı qazanmaq istəyirsənsə, mənə inanmaqdan başla.

İ n e s. Bir buna bax. Ona etibar elə. Ona kişi lazımdı, ona inana bilərsən, belinə dolanmış kişi əlləri, kişi qoxusu, kişi gözlərində kişi istəyi lazımdı. Qalanlarına gələndəsə... Yox bir! Əgər bundan ləzzət alırsansa, sənə deyəcək, Allahsan.

Q a r s e n. Estel! Bu doğrudu? Cavab ver: doğrudu?

E s t e l. Məndən nə eşitmək istəyirsən? Mənim bu

işlərdən başım çıxmır. *(Ayaqlarını yerə döyür.)* Bütün bunlar məni cana doydurub. Əgər qorxaq olsaydın, onsuz da, səni sevərdim, anladın? Bu kifayət deyil?

Pauza.

Q a r s e n *(hər iki qadına)*. Siz nə qədər iyərəncsiniz! *(Qapıya doğru gedir.)*

E s t e l. Neyləyirsən?

Q a r s e n. Çıxıb gedirəm.

İ n e s *(tələsik)*. Uzaq gedə bilməzsən – qapı bağlıdır.

Q a r s e n. Açmalı olacaqlar.

Düyməni basır. Zəng səslənir.

E s t e l. Qarsen!

İ n e s *(Estelə)*. Sakit ol, zəng xarab olub.

Q a r s e n. Dedim, açacaqlar. *(Qapını döyəcləyir.)* Daha buna dözə bilmərəm, dözə bilmərəm.

Estel onun yanına qaçır, Qarsen onu itələyir.

Rədd ol! Sən o birindən daha iyərəncsən. Mən sənin gözlərində batmaq istəmirəm. Sən yapışqanlısan! Sən boşsan! Sən qaniçən kimisən, bataqlıq kimisən. *(Qapını döyür.)* Acsanız!

E s t e l. Qarsen, yalvarıram sənə, çıxıb getmə, daha səninlə danışmayacağam, rahat buraxacağam, təki getmə. İnes caynağını göstərüb, onunla tək qalmaq istəmirəm.

Q a r s e n. Özünüzdən aydınlaşdırın. Mən səni bura çağırمامışam.

E s t e l. Qorxaq! Qorxaq! Sən əsl qorxaqsan!

İ n e s *(Estelə yaxınlaşır)*. Razi deyilsən, torağay! Sən onun xoşuna gəlmək üçün mənim üzümə tüpürdün, Qarsenin günahı üzündən dalaşdıq. İndi o – xoşbəxtliyimizin əngəli çıxıb gedir, səninlə qadın mühitində qalacağıq.

E s t e l. Sən bundan heç şey qazanmayacaqsan: əgər qapı açılarsa, qaçıb gedəcəyəm.

İ n e s. Hara?

E s t e l. Vacib deyil. Səndən uzaqlara.

Qarsen elə hey qapını döyəcləyir.

Q a r s e n. Açın! Açın! Mən hər şeyə – ispan çəkməsinə¹, gənələrə, əridilmiş qurğuşuna, sıxılmağa, boğulmağa – sıxan, qoparan hər şeyə razıyam, həqiqi əzab çəkmək istəyirəm. Bu əqli işgəncədən, sənə mehribancasına toxunan, amma düz-əməlli ağrıtmayan əzab kabusundan döyülmə, qayıq, sıxma daha yaxşıdı. (*Qapının dəstəyini silkələyir.*) Açaçaqsınız, ya yox? (*Qapı qəfildən taybatay açılır, o, az qala, yıxılır.*) Bir işə bax!

Uzun sükut.

İ n e s. Gör bir nə iş oldu. Qarsen? Çıxıb gedin.

Q a r s e n (*aramla*). Maraqlıdı, qapı niyə açıldı?

İ n e s. Nəyi gözləyirsiniz? Tez çıxıb gedin.

Q a r s e n. Getməyəcəyəm.

İ n e s. Bəs sən, Estel?

Estel tərpənmir. İnes gülmür.

Hə! Bəs kim? Üçümüzdən hansımız? Yol açıqdı, bizi nə saxlayır axı? Çox gülməlidir! Biz ayrılmırıq.

Estel arxadan onun üstünə atılır.

E s t e l. Ayrılmırıq? Qarsen! Mənə kömək elə. Tez kömək elə. Onu bayıra çıxarıb qapını bağlayaq: öz yoluyla getsin.

İ n e s (*müqavimət göstərir*). Estel! Estel. Yalvarıram, mənə burax. Bircə dəhlizə çıxarma, mənə dəhlizə qovma!

Q a r s e n. Onu burax.

E s t e l. Dəli olmusan, o ki sənə nifrət eləyir.

Q a r s e n. Ona görə qalmışam.

Estel İnesi buraxıb təcübülə Qarsenə baxır.

İ n e s. Mənə görə? (*pauza*) Qapını örtün görək! Qapı açıldıktan burda isti onqat artıq olub.

Qarsen qapını örtür.

Mənə görə?

Q a r s e n. Hə. Sən qorxağın nə olduğunu bilirsən.

İ n e s. Bilirəm.

Q a r s e n. Sən pisliyin, utancın, qorxunun nə olduğunu bilirsən. Elə dəqiqələr olub, özünü bu üzdən-o üzəcən görmüsən – bu da sənə rahatlıq verməyib. Sonra, sonrakı günsə sən nə düşünəcəyini, bu səmimiyyətdən necə baş çıxaracağını da bilmirdin. Hə, sən pisliyin dəyərini bilirsən. Əgər qorxaq olduğumu deyirsənsə, deməli, məsələnin nə yerdə olduğunu bilirsən, düzdü?

İ n e s. Hə.

Q a r s e n. Elə səni də inandırmaıyıq – axı qanımız eynidi. Doğrudanmı, fikirləşdin ki, çıxıb gedəcəyəm? Səni burada qalib kimi və beynində mənim barəmdə bütün bu fikirlərlə qoyub gedə bilməzdim.

İ n e s. Məni, doğrudan da, inandıra bilərsən?

Q a r s e n. Başqa cür eləyə bilmərəm. Bilirsən, onları daha eşitmirəm. Onlar mənimlə haqq-hesabı üzdülər. Məsələ bağlanıb. Daha yer üzündə heç nəyəm, hətta daha qorxaq da deyiləm. İnes, biz indi təklik: yalnız siz ikiniz hələ mənim barəmdə düşünə bilərsiniz. O, hesabdən deyil. Amma sən axı mənə nifrət eləyirsən – əgər mənə inansan, xilas olmuşam.

İ n e s. Sənə asan olmayacaq, axı inadkaram.

Q a r s e n. Buna nə qədər istəsən vaxt sərf eləyəyəm. İnes. Oh! Doğrudan da, səndə istədiyən qədər inadkarlıq var.

Qarsen (*onun çiyini qucaqlayıb*). Bura bax, hərənin öz məqsədi var, elə deyilmi? Pul və sevgi heç vecimə də olmayıb. Adam olmaq istəyirdim. Sərt adam. Hər şeyi bir karta qoydum. Bəyəm qorxaqlar ən təhlükəli yolu seçirlər? Bircə hərəkətə görə bütöv bir həyat barədə mühakimə yürütmək olarmı?

İ n e s. Niyə də yox? Otuz il ərzində qəlbin olduğu barədə ümidlə özünə təskinlik verirdin, bir çox xırda zəifliklərinə göz yumurdun, çünki qəhrəmana hər şeyi bağışlayırlar. Necə rahatdır! Sonra təhlükə gələndə, səni divara söykəyəndəsə, sən... sən də Mexikoya çıxıb getdin.

Q a r s e n. Mən o qəhrəmanlığı uydurmadım. Mən onu seçdim. Biz özümüzü görmək istədiyimiz kimiyik.

İ n e s. Bunu sübut elə. Sübut elə ki, bu, uydurma deyil. İstəklərimizin dəyərini yalnız əməllərimiz müəyyənləşdirir.

Q a r s e n. Mən çox tez ölmüşəm. Əməl üçün vaxtım olmayıb.

İ n e s. Həmişə həddən artıq tez, ya da həddən artıq gec ölürük. Həyat bitir – yekunlaşdırmaq lazımdı. Sən – öz həyatının təcəssümüsən.

Q a r s e n. Yaramaz! Hər şeyə cavabın var.

İ n e s. Haydı, haydı! Daha cəsarətli ol! Sən məni, sadəcə, inandırmalısən. Dəlil-sübut axtar, cəhd göstər. (*Qarsen çiyinlərini çəkir.*) Nə olsun? Demişdim axı, sən qorxaqsan. Aha, indi hər şeyə görə cavab verəcəksən. Sən qorxaqsan. Qarsen, qorxaqsan, çünki mən bunu istəyirəm. Bunu istəyirəm, eşidirsən? Axı meh kimi zəifəm, Qarsen; yalnız baxışam – səni görürəm, yalnız solğun fikirəm – sənin barəndə düşünürəm (*Qarsen qollarını geniş açıb onun üstünə yeriyir.*) Bu güclü kişi qolları nəyinə gərəkdidi? Nəyə ümid eləyirsən? Fikri əllə tutmaq olmaz. Beləliklə, çıxış yolun yoxdu: məni inandırmalısən. Sən mənim əlimdəsən.

E s t e l. Qarsen!

Q a r s e n. Nə lazımdı?

E s t e l. Onun əvəzini ver.

Q a r s e n. Necə?

E s t e l. Məni qucaqla, onun necə oxuduğunu eşidərsən?

Q a r s e n. Bax, bu doğrudu, İnes. Mən sənə əlindəyəm, amma sən də mənim əlimdəsən.

O, Estelə doğru əyilir. İnes qışqırır.

İ n e s. Qorxaq! Qorxaq! Qadınlarda təskinlik axtar!

E s t e l. Oxu, İnes, oxu!

İ n e s. Əla cütlükdü! Onun iri əllərinin kürəyində necə durduğunu, o əllərin paltarını əzişdirib bədəninə necə girdiyini görsəydin! Onun əlləri nəmdi, başdan-başa tərə batıb. O, sənin paltarını ləkələyəcək.

E s t e l. Oxu, quşcuğaz, oxu! Məni bərk-bərk qucaqla, Qarsen, o, paxıllığından gəbərəcək.

İ n e s. Hə-hə, onu bərk-bərk qucaqla! Bədənlərimizin hərərəti bir-birinə qarışır. Hə, necədi, sevgi yaxşı şeydi, Qarsen? Sənə yuxudakı kimi yumşaq, istidi, amma mən yuxuya getməyinə mane oluram.

E s t e l. Qulaq asma. Məni öp, təpədən-dırnağacan səninem.

İ n e s. Niyə ləngiyirsən? Nə deyirlər onu elə: qorxaq Qarsen uşaq qatili Esteli qucaqlayır. Mərc gəlin! Qorxaq Qarsen onu öpəcəkmə? Mən sizə baxacağam, mən özüm üçün bir yığın adamam. Qarsen, sən xalqın səsinə eşidirsən? *(Pıçıldayır.)* Qorxaq! Qorxaq! Qorxaq! Nə qədər qaçırsan qaç, səni rahat buraxmayacağam. Ondan nə almağa ümid eləyirsən? Yadda saxlama? Amma mən ki səni unutmayacağam! Yalnız məni inandırmalısən. Məni. Haydı, haydı. Səni gözləyirəm. Bax, Estel, o, ağuşunu açır, o, it kimi itaətkardı... Sən onu görməyəcəksən!

Q a r s e n. Bəs heç vaxt gecə olmayacaq?

İ n e s. Heç vaxt!

Q a r s e n. Həmişə məni görəcəksən?

İ n e s. Həmişə.

Qarsen Esteli buraxıb otaqda bir neçə addım atır.

Buxariya yaxınlaşır.

Q a r s e n. Heykəlcik... *(Onu sığallayır.)* Həmin an gəldi! Budur, heykəlcik, mən ona baxıram, başa düşürəm ki, cəhənnəmdəyəm. Sizə deyirəm: hər şey əvvəlcədən nəzərə alınıb. Onlar bilirdilər ki, buxarının qabağında dayanıb, sizin baxışlarınız altında heykəlciyə toxunacağam. O, həris baxışlar... *(Qəfildən geri*

döntür.) Ah! Cəmi iki nəfərsiniz? Elə bilirdim daha çoxsunuz. (*Gülür.*) Deməli, cəhənnəm beləymiş! Heç vaxt ağılma gəlməzdi... Yadınızdadı: kükürd, barmaqlıq, saplıca... Bütün bunlar boş şeylərdi. Saplıca nəyə lazımdı, cəhənnəm – Başqalarıdı.

E s t e l. Sevgilim!

Q a r s e n (*onu itələyir*). Çəkil. Həmin başqası bizim aramızda durur. Nə qədər ki o baxır, mən səni sevə bilmərəm.

E s t e l. Ah, belə! Onda daha heç vaxt bizə baxmayacaq.

O, masanın üstündən kağız kəsmək üçün bıçağı qapıb İnesin üstünə atılır, onu bıçaqla bir neçə dəfə vurur.

İ n e s (*gülə-gülə müqavimət göstərir*). Neyləyirsən, axmaq? Yadından çıxıb ki, ölüyəm?

E s t e l. Ölüsən?

Bıçağı yerə atır. Pauza. İnes bıçağı götürüb hiddətlə özüne vurur.

İ n e s. Ölüyəm! Ölüyəm! Ölüyəm! Nə bıçaqla, nə zəhərlə, nə kəndirlə öldürmək olar. Bu artıq baş verib, aydındı? Biz də həmişəlik bir yerdəyik. (*Gülür.*)

E s t e l (*qəhqəhə çəkir*). Həmişəlik, İlahi, çox gülməlididi! Həmişəlik.

Q a r s e n (*onlara baxa-baxa gülür*). Həmişəlik.

Hər biri gülə-gülə öz divanının üstünə yıxılır. Uzun sükut. Gülməyə ara verib bir-birinə baxırlar.

Q a r s e n (*ayağa durur*). Nolar, davam eləyək.

Pərdə

MÜNDƏRİCAT

<i>Sartr fenomeni</i>	5
<i>Mən mükafatdan niyə imtina elədim</i>	19

POVESTLƏR

Sözlər	24
Sahibin uşaqlığı	196

HEKAYƏLƏR

Divar	282
Herostrat	306
Otaq	324
İntim	355
Madrid markası	393

PYESLƏR

İblis və Allah	398
Bağlı qapı arxasında	555

JAN POL SARTR

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

“Şərq-Qərb” Nəşriyyat Evinin məhsuludur.

www.eastwest.az

www.fb.com/eastwest.az

Buraxılışa məsul Sevil İsmayılova

Dizaynerlər Nərgiz Əliyeva

Elşən Qurbanov

Texniki redaktor Gültəkin Cəfərova

Texniki direktor Allahverdi Kərimov

Nəşriyyat direktoru Rasim Müzəffərli

Çapa imzalanmışdır: __.10.2013. Format 54x84 1/16. Ofset çapı.

Fiziki çap vərəqi 37,5. Sifariş 13339. Tiraj 7000

“Şərq-Qərb” Nəşriyyat Evinin mətbəəsində çap olunmuşdur.

AZ1123, Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17

Tel.: (+99412) 374 83 43, Faks: (+99412) 370 18 49

Nəşriyyat Evinin bütün kitablarının toplusu:

<http://www.eastwest.az/az/books/> ünvanda